ARHIVELE NAȚIONALE
JUDEȚUL MUREŞ

ASOCIAȚIA ARHIVIŞTILOR „DAVID PRODAN”
FILIALA TÎRGU – MUREŞ

A N U A R U L
A R H I V E L O R
M U R E Ş E N E

Serie Nouă

Nr. IV (VIII)

Tîrgu – Mureş
2015

ANUAR EDITAT DE
ARHIVELE NAȚIONALE JUDEȚUL MUREȘ
ȘI
ASOCIAȚIA ARHIVIȘTILOR „DAVID PRODAN" FILIALA TÎRGU – MUREȘ

COLEGIUL DE REDACȚIE

Prof. Dr. LIVIU BOAR – redactor şef
Dr. BEATRICE MILANDOLINA DOBOZI
RAMONA CARMEN PĂCURAR
Dr. LÁSZLÓ MÁRTON
Dr. PETER MOLDOVAN

CONSILIUL ŞTIINȚIFIC
(În ordine alfabetică)

ANGHELESCU HERMINA G. B., Prof. Univ. Dr., School of Library and Information Science, Detroit, Michigan, U.S.A.
BERENY MARIA, Doctor în istorie, Director, Institutul de Cercetări din Gyula al Românilor din Ungaria
BOCŞAN NICOLAE, Prof. Univ. Dr., Universitatea „Babeş – Bolyai", Cluj - Napoca
BOLOVAN IOAN, Prof. Univ. Dr., Prorector, Universitatea „Babeş – Bolyai", Cluj -Napoca
DOBRINCU DORIN, Doctor în istorie, cercetător, Institutul de Istorie" A.D. Xenopol, Iaşi
DRĂGAN IOAN, Doctor în istorie, Directorul Arhivelor Naționale ale României, Bucureşti
EDROIU NICOLAE, Prof. Univ. Dr., Membru al Academiei Române, director, Institutul de Istorie şi Arheologie „G. Barițˮ, Cluj - Napoca
FENEŞAN COSTIN, Doctor în istorie, medievist, Bucureşti
GRĂF RUDOLF, Prof. Univ. Dr., Prorector Universitatea „Babeş – Bolyai", Cluj-Napoca
NAGY MIHÁI ZOLTÁN, Doctor în istorie, Vicepreşedinte, Institutul Cultural Român.
PÁL – ANTAL SÁNDOR, Doctor în istorie, arhivist, membru extern al Academiei Maghiare din Budapesta, Tîrgu - Mureş
PLATON FLORIN ALEXANDRU, Prof. Univ. Dr., Universitatea „Al. I. Cuza" Iaşi
POP IOAN AUREL, Prof. Univ. Dr., Rectorul Universității „Babeş – Bolyai", Cluj - Napoca, Membru al Academiei Române
SIGMIREAN CORNEL, Prof. Univ. Dr., Preşedintele Senatului Universității „Petru Maior" din Tîrgu - Mureş, directorul Institutului de Cercetări Socio - Umane „Gheorghe Şincai" al Academiei, Tîrgu - Mureş

Tehnoredactare: Liviu Boar, Firuța Achim
Coperta şi grafica: Liviu L. Boar jr., Traducerea în lb. engleză: Alina-Olivia Şuta

ISSN 1583 – 1337

Copyrigt © Arhivele Naționale Serviciul Județean Mureş
Adresa pentru corespondență: mures.an@mai.gov.ro

Responsabilitatea pentru conținutul materialelor revine în exclusivitate autorilor

CUPRINS / CONTENU / INHALT / CONTENTS

ARHIVISTICĂ

Constantin CHERAMIDOGLU
Evaluarea arhivistică a documentelor..... 9

Milandolina - Beatrice DOBOZI
Considerații privind elaborarea Nomenclatorului Arhivistic la şcolile gimnaziale - experiența mureşeană.....26

Mihai GEORGIȚĂ
Scurte considerații despre raportul dintre legislația informațiilor clasificate şi prelucrarea/folosirea documentelor din Fondul Arhivistic Național.....44

Adrian ONOFREIU
Accesul la informațiile conținute în documente - modele atitudinale.....58

Peter MOLDOVAN
Problemele operațiunilor de sistematizare a depozitului de arhivă şi de perfecționare a instrumentelor de evidență din rețeaua proprie a Arhivelor Naționale 75

Gheorghe Sorin CIUHUȚĂ
Tehnica de culegere a filigranelor: introducere practică 91

Livia ARDELEAN
Probleme legate de crearea Fondului Arhivistic Național şi distrugerea parțială a arhivelor secolului XX 96

ISTORIE

Nicolae TEŞCULĂ
Din trecutul breslelor sighişorene în secolele XVI-XVII - ceasornicarii.....109

Ela COSMA
Izvoare istorice străine despre colibaşi în secolele XVIII-XIX.....113

Ioan LĂCĂTUŞU, Sebastian PÂRVU
Protopopi ortodocşi şi greco-catolici din actualele județe Covasna și Harghita - importanți lideri locali ai comunităților românești (sec. XVIII - XX).....133

Daniela DETEŞAN
Comportamente matrimoniale în Transilvania (1850-1910) 152

PÁL - ANTAL Sándor
Armeni în Tîrgu-Mureş anterior anului 1848 178

Florin BENGEAN
Preocupări filantropice ale ortodoxiei Transilvănene față de învățători şi şcoli româneşti din spațiul intracarpatic, la sfârşit de secol XIX şi început de secol XX.....188

Alin SPÂNU
Articole antiromâneşti în presa de limbă maghiară interbelică. Studiu de caz: ziarul „Székely Napló" din Tîrgu-Mureş (1927).....194

Ioan Eugen MAN
Unele sugestii de sistematizare a oraşului Tîrgu-Mureş din anul 1935...201

Mircea Gelu BUTA
Primarul reformator al Bistriței Av. Corneliu Mureşan (1903-1996).....211

Monica NEGRU
Dimensiunea ortodoxă a Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române 252

Ionela NIȚU, Dan -Ovidiu PINTILIE
Societatea „SARPETROL" (Societate anonimă pentru comerțul țițeiului şi industria de petrol) 1925-1948 279

Ionela NIȚU, Dan -Ovidiu PINTILIE
Societatea de petrol italo-română.....289

Ilie ŞANDRU
Aspecte ale vieții şi activității Arhierelui Emilian (Dumitru) Antal Târgovişteanu 297

DOCUMENTE

Costin FENEŞAN
Zeicani - un sat din țara Hațegului la începutul secolului a XVI-lea.....305

Liviu BOAR
ASTRA Reghin în documente de arhivă 312

Timea DARALCZI, Adrian ONOFREIU
Realități din Transilvania după 30 august 1940.
Contribuții documentare.....318

Tudor RĂȚOI
Documente Ion Apostol Popescu în arhiva Revistei „Izvoraşul" din Bistrița-Mehedinți 340

RECENZII 371

AUTORII, LES AUTEURS, DIE VERFASSER, THE AUTHORS 399

ARHIVISTICĂ

EVALUAREA ARHIVISTICĂ A DOCUMENTELOR

Constantin CHERAMIDOGLU

"*participăm la managementul memoriei lumii*"

Jacques Grimard

Un cunoscut teoretician al arhivelor, fost preşedinte al Consiliului Internaţional al Arhivelor (C.I.A.), Hans Booms exprima, cu mulţi ani în urmă, un principiu de la care pornea în reflexiile sale asupra evaluării resurselor arhivistice: „arhivistul trebuie să stabilească valoarea documentelor pentru a decide dacă le conservă sau le lasă a fi distruse"[1]. Privind retrospectiv, el amintea de opiniile ce dominaseră arhivistica germană în anii 1920-1940; conform acestora, în procesul de evaluare a documentelor arhivistul trebuia să se ghideze fie după experienţa acumulată ca arhivist (de exemplu, eliminând dubletele), fie după criteriile istoricului, încercând să intuiască ce este important şi ce nu prezintă importanţă. Era epoca în care primau valorile naţionale, creştea importanţa statului, iar arhivele erau apreciate în relaţia lor cu aceste valori. Dar arhivistul trebuia să aprecieze importanţa documentelor administrative curente, pentru cercetările istorice din viitor, ceea ce a dus la eşecul încercărilor de a se alcătui teorii privind valoarea documentelor (eventuale scări cu valorile în care să se încadreze acele documente). Ca atare s-a considerat că arhivistul trebuie să asigure documentarea activităţii acelor instituţii administrative, în toate formele ei, evitând analiza importanţei conţinutului documentelor.

Creşterea volumului documentelor create de instituţiile administrative impunea totuşi o selecţie a documentelor ce urmau a fi păstrate în arhive, astfel că arhiviştii germani au considerat oportun să aprecieze valoarea documentelor nu după conţinutul lor informaţional, ci în funcţie de ierarhia instituţională existentă. Astfel, documentele emanate de la o instituţie ierarhic superioară erau automat considerate ca fiind mai importante decât cele provenind de la cele aflate la baza scării ierarhice administrative, teorie cu care autorul citat de noi nu era de acord. La finalul carierei sale, acesta avea să iniţieze o metodă de alegere a documentelor ce urmau a fi păstrate. Concret, el propunea „constituirea patrimoniului arhivistic în funcţie de planul de documentare în prealabil stabilit, plan consfinţit în urma unei discuţii

1 Hans Booms, *La constitution de patrimoine archivistique. L'archivage comme activité sociale et politique*, în "Archives", volume 35, numéros 1 et 2, 2003-2004, p. 19.

publice şi controlat prin metodele istoriei critice".[2] În ce priveşte realizarea practică însă, experienţa i-a dovedit că planul respectiv nu putea obţine acordul tuturor celor interesaţi; profesorii şi cercetătorii consultaţi şi-au susţinut fiecare acele categorii de documente de care erau direct interesaţi, astfel că nu se putea obţine consensul dorit. Încercările de aplicare a unui astfel de plan în Germania de Est s-au dovedit ineficiente; în mod firesc, în acele condiţii rezultatul nu putea fi decât păstrarea acelor documente care formau imaginea dorită, planificată a societăţii, dar desigur una falsă.

Interesante sunt şi opiniile exprimate de Angelika Menne - Haritz (director al Şcolii de Arhivistică de la Marburg - Germania). Necesitatea evaluării fusese multă vreme explicată prin lipsa spaţiului de depozitare a întregului fond de arhivă, insuficienţa personalului ce trebuia să asigure descrierea arhivistică a documentelor sau costurile mari rezultate; în fapt, spune autoarea, nu acestea erau problemele ci „nevoia de a reduce redundanţa", pentru a face arhivele accesibile cercetătorilor. Abandonând principiul după care proveniența documentului era hotărâtoare în stabilirea valorii sale, arhivistica germană postbelică a început să se orienteze după conţinutul documentelor. Practica dovedise că nu toate agenţiile guvernamentale produceau documente de cea mai mare importanţă, chiar dacă, în mod corect se considera că toate activităţile administraţiei publice trebuie documentate. Pe de altă parte, experienţa Germaniei de Est dovedise că orientarea politică în evaluarea documentelor constituia un factor negativ pentru păstrarea documentelor[3]. Concluzia autoarei este că importanţa documentelor este legată de contextul căruia i-au servit, pentru rezolvarea căruia au fost create; caracterul lor subiectiv este indiscutabil, dar aceasta nu le afectează valoarea documentară. Rolul arhivistului este să evalueze care sunt documentele demne de încredere, pe baza cărora se va putea reconstitui procesul decizional, în contextul în care acesta a avut loc.

Întorcându-ne la Hans Boooms, trebuie să amintim că el a publicat un important studiu în anul 1972, care tradus avea să apară în anul 1987 în „Archivaria", articol despre care se apreciază că a avut un important impact asupra arhivisticii nord-americane. Concret, autorul german chema arhiviştii să ţină seama în evaluările lor de interesele întregii societăţii timpului lor. Prin aceasta însă, după cum constată Carol Couture, „teoria lui Booms diferă considerabil de abordările elitiste ce se concentrează pe poziţia în ierarhie a creatorului de arhivă". Pe de altă parte, evaluarea devine cea mai importantă activitate a arhivistului, pentru realizarea căreia la standarde înalte, autorul german consideră necesară respectarea a trei principii: primul susţine că arhivistul trebuie să cunoască în profunzime creatorul de arhivă; al doilea se referă la scara valorilor folosită la evaluare şi care

2 *Ibidem*, p. 23.

3 Angelika Menne-Haritz, *Appraisal or Documentation: Can We Appraise Archives by Selecting Content?* în "American Archivist", vol. 57/Summer 1994, pp. 530, 541.

trebuie să fie cea a timpului în care au fost create documentele respective; în fine, evaluarea „trebuie să permită păstrarea a maximum de informaţie în minimum de documente”[4]. Cu alte cuvinte, amatorismul, intuiţia, nu au ce căuta în activitatea evaluatorului; totul trebuie organizat, planificat şi cercetat în amănunt, „nemţeşte” am spune noi.

În anul 1986 se publica sub auspiciile UNESCO un studiu RAMP (Records and Archives Management Programme) realizat de Marilla B. Guptil, care a făcut o prezentare clară a conceptelor de evaluare şi selecţionare a documentelor, cu aplicare în cazul arhivelor organizaţiilor internaţionale. Autorul porneşte de la rezultatele obţinute prin completarea unor chestionare de o parte dintre astfel de organizaţii internaţionale, încercând să regăsească „valorile în funcţie de care un document este conservat sau eliminat”. În acest context se propune analiza documentelor din mai multe unghiuri, căutând să se aprecieze următoarele tipuri de valori: valoarea primară, valoarea administrativă, valoarea probatorie, valoarea fiscală, valoarea secundară, valoarea de mărturie şi valoarea informativă. Desigur, unele din aceste categorii îşi depăşesc reciproc limitele, dar este adevărat că un document de arhivă (dar şi o parte structurală, o colecţie sau un fond) poate fi analizat valoric doar având în vedere atât valoarea sa practică sau administrativă, care expiră după o anumită perioadă, cât şi valoarea dată de informaţiile pe care acesta le conţine, iar societatea, prin cercetătorii viitorului, le va căuta, nu atât pentru a dovedi existenţa unor drepturi individuale sau colective, cât pentru a înţelege mersul societăţii, activitatea unor instituţii etc.[5].

În lucrarea sa din anul 1922, „Manual of Archive Administration”, Hilary Jenkinson (arhivist la Public Record Office) susţinea respectarea principiului provenienţei documentelor, apărând arhiva de orice intruziune în ordinea şi rolul documentelor preluate, ce erau astfel protejate de orice tendinţă de falsificare a rolului lor. În concepţia sa, orice intervenţie a arhivistului prin selectarea unor anumite documente, dosare, spre a fi păstrate, lăsând ca altele să fie distruse, era de natură să prejudicieze valoare informaţionala a fondului de arhivă respectiv. Prin aceasta, atribuind creatorilor întreaga responsabilitate pentru evaluare şi selecţionare, el se alătura altor teoreticieni care considerau că arhivistul trebuie doar să îndrume creatorul asupra selecţionării documentelor sale, concepţie ce îl va determina pe un alt teoretician, Terry Cook să-i numească pe arhiviştii englezi “păstrători”[6]. În viziunea lui Jenkinson, „arhivistul nu alege pentru istorie: creatorul alege ce are

4 Carol Couture, *Archival Appraisal: A Status Report*, în “Archivaria”, nr. 59/2005, p. 90.

5 *Evaluation et tri des documents d’archives dans les organisations internationales: une etude RAMP accompagnee de principes directeurs, établie par Marilla Guptill*, disponibil la: http://unesdoc.unesco.org/images/0006/000654/065454fo.pdf accesat la 24.06.2015.

6 Marcus C. Robyns, *Using Functional Analysis in Archival Appraisal: A Practical end Effective Alternative to Traditional Appraisal Methodologies,* Ed. Rowman & Littlefield, Plymouth, 2014, p. 8.

nevoie şi ce vrea. Arhivistul păstrează aceste instrumente în siguranţă şi depinde de cercetători, fie ei şi istorici, să evalueze documentele în funcţie de necesităţile lor sau de cerinţele disciplinei lor”[7]. Arhivistul, credea el, nu poate interveni în procesul de selectare a documentelor pentru că astfel ar intra în conflict cu unul din principiile activităţii sale, ce presupune păstrarea documentelor, apărarea lor şi nu selectarea lor. După război, în anul 1952 Comitetul Grigg recomanda ca opţiune pentru distrugerea cantităţii imense de arhivă adunată, o evaluare în doi paşi. La primul pas, cinci ani după întocmirea documentului, se lua în calcul doar valoarea practică a documentului, astfel că 50-70% din documente erau eliminate acum; la al doilea pas, 25 de ani mai târziu, era apreciată valoarea istorică a documentelor rămase. Carol Couture apreciază că “spre deosebire de Germania, Marea Britanie a optat cu totul spre evaluarea în vederea eliminării documentelor lipsite de valoare”, păstrând ideile lui Jenkinson[8]. Desigur teoria sa a avut mereu opozanţi şi nici nu era de mirare, din moment ce minimiza rolul arhivistului şi punea la baza alcătuirii fondului documentar aprecierile creatorului de arhivă. În ce măsură - se întrebau unii - va putea acel creator să stabilească ce documente vor trebui păstrate, spre a servi ca surse de documentare pentru cercetătorii viitorului? În ce măsură va rezista acel creator tentaţiei de a elimina din arhivă documentele relative la erorile administraţiei respective, la chestiunile interpretabile sau chiar dubioase?

Prin documentul intitulat „Politica evaluării”, Arhivele Naţionale din Marea Britanie au menţinut sistemul Grigg pentru documentele convenţionale (pe hârtie), pentru a asigura transferul către instituţia arhivelor al documentelor permanente, „nu mai târziu de 30 de ani de la crearea lor”[9].

Cel care face o schimbare radicală în domeniu (în anii 60’ ai secolului trecut) este Theodore Schellenberg, (considerat fondatorul managementului arhivistic american), care realizează şi o nouă distincţie între arhivele medievale şi cele moderne, acordând importanţă deosebită acestora din urmă, pentru că în cazul lor evaluarea se impunea cu stringenţă. În concepţia sa şi a colegilor săi, documentele erau împărţite în două categorii de valoare: unele având valoare obişnuită, fiind necesare activităţii curente, iar altele, „ele de mare calitate şi concentrare informaţională, privind funcţionarea, evenimentele şi oamenii implicaţi, erau considerate a avea un potenţial ridicat ca izvoare pentru cercetătorii de mai târziu şi nu doar pentru istorici”[10].

Primul deceniu al secolului XXI readuce în discuţie rolul evaluării arhivistice, metodele de realizare şi strategiile respective; e drept sunt multe articolele de

7 Barbara Lazenby Craig, *Archival Appraisal: Theory and Practice*, Ed. Walter de Gruyter, München, 2004, p. 62.

8 Carol Couture, *op. cit*. p. 93.

9 http://www.nationalarchives.gov.uk/documents/information-management/appraisal_policy.pdf , accesat la 30 iunie 2015.

10 Barbara Lazenby Craig , *op. cit.*, p. 66.

revistă şi mai puţine încercările de sinteză. Ele există totuşi şi trebuie remarcate. Trecând în revistă concepţiile mai vechi şi mai noi asupra operaţiunii de evaluare a arhivei, Barbara Craig expune şi opiniile sale în domeniu, fără însă a încerca să ofere planuri, scheme de analiză a valorii documentare, fără a trage concluzii definitive asupra acestei delicate activităţi. Reţinem totuşi din lucrarea sa unele idei. Astfel autoarea crede că rezultate mai bune se obţin atunci când arhiviştii sunt independenţi faţă de creatorul de arhivă, au o experienţă de mai mulţi ani în domeniu, iar evaluarea se face după o perioadă ce asigură o detaşare în timp, o distanţă de la care valoarea documentar-istorică a arhivei este mai uşor de sesizat. Pe de altă parte, metodele de evaluare a documentelor diferă de la un creator la altul sau după cum scrie autoarea: „evaluarea arhivistică, indiferent ce metodă se foloseşte, este întotdeauna strâns legată de specificul organizaţional al fiecărei instituţii". Dincolo de greutăţile întâmpinate însă, evaluarea este o operaţiune necesară, în vederea stabilirii exacte a documentelor ce pot fi păstrate, cu toate riscurile şi dificultăţile ei. Sau cum afirmă Barbara Craig, „astăzi evaluarea este în general recunoscută ca o operaţiune arhivistică critică, a cărei executare are un impact continuu şi profund asupra arhivelor şi uneori asupra societăţii şi istoriei"[11].

Marcus Robyns, profesor la Northern Michigan University, consideră că cea mai importantă activitate arhivistică este selecţionarea documentelor; a alege ce trebuie să se păstreze şi ce să se distrugă, este o acţiune care „face istoricii să se simtă frustraţi, irită administratorii, şi de obicei îi termină pe genealogişti"[12]. În lucrarea sa pe această temă, arhivistul american porneşte de la concepţia potrivit căreia „analiza funcţională ajută la determinarea valorii arhivistice a documentelor prin cunoaşterea prealabilă a contextului în care acestea au fost create şi folosite". El consideră că este necesar lucrul în echipă în acest scop şi propune înfiinţarea unei echipe condusă de un arhivist, dar care să poată cuprinde şi studenţi, care pe baza unui plan, a unor instruiri prealabile, în urma unor vizite la sediul creatorului, să strângă datele necesare evaluării. Se caută date despre rolul creatorului în sistemul instituţional din care face parte, (scop în care sunt importante şi informaţiile privind numărul angajaţilor sau bugetul afectat), importanţa socială a acelei activităţii şi relaţiile acelui creator cu alte instituţii, organizaţii. Se analizează apoi inventarul unei părţi structurale a acelui fond de arhivă, pentru a se putea aprecia valoarea sa documentară. Pe aceste baze se întocmeşte ulterior raportul de evaluare ce urmăreşte determinarea valorii arhivistice a respectivei serii de arhivă (fond, colecţie, etc.)[13].

Interesante sunt şi opiniile unei alte arhiviste de peste ocean, Elizabeth Snowden Johnson care vorbeşte de „evoluţia percepţiei despre arhivist de la păstrător al trecutului, la modelator sau formator („shaper" în original) al trecutului", sens

11 *Ibidem,* p. 42, 71.
12 Marcus C. Robyns, *op. cit.*, p. XVII.
13 *Ibidem*, p. 73.

în care se reconsideră şi alte categorii: ce sau cine poate deveni istorie, ce poate constitui subiectul cercetării, fără a fi considerat totuşi în cadrul evoluției istorice a societății. Tendința către studiul vieții oamenilor obişnuiți şi mai puțin al elitelor se cerea a fi regăsită şi în concepțiile arhivistice privind evaluarea documentelor. Dar arhiviştii au considerat întotdeauna că trebuie să fie echidistanți față de orientările diverse din societate, căutând astfel să asigure reprezentarea acesteia în întregul ei. Apărea deci ca ceva nou acum ideea despre rolul activ al arhivistului în adunarea documentelor ce vor forma baza studiului trecutului societății[14].

Tot din experiența arhivistică americană scrie şi Elizabeth Lockwood, care constată lipsa unei politici unitare în arhivistica americană, mai precis la National Archives and Records Administration, pentru că alte entități mai mici au aşa ceva. Dacă o vreme îndelungată, arhiviştii americani au ținut cont de modelele oferite de Schellenberg în 1956, diversificarea actelor administrației a impus noi reglementări; s-a ajuns astfel la Nomenclatorul general de arhive (*General Records Schedules*), elaborat de NARA în anul 1988 şi care se considera că acoperea majoritatea genurilor de documente create în principalele agenții federale americane. Autorul remarcă în articolul citat, că dincolo de valoarea probatorie a unui document, ce poate fi uşor evidențiată, mai ales cu ajutorul acelor nomenclatoare, documentele au şi o valoare informațională, mult mai greu de evaluat. Evaluatorii trebuie să constate dacă informația din documente are un caracter de unicat, dacă este prezentă într-o formă ce permite utilizarea ei, spre a determina valoarea acesteia pentru cercetători. Astfel, constatarea importanței documentului este considerată (după Schellenberg) activitatea cea mai puțin „ştiințifică" din cele pe care le presupune evaluarea. Cât despre cei care sunt chemați să facă evaluarea, autoarea articolului spune că trebuie să aibă o solidă pregătire în diverse domenii, citând în acest sens pe Ken Rossman directorul Diviziei de Evaluare şi Selecționare din cadrul NARA, ce spunea că „evaluarea este o artă mai degrabă decât o ştiință". La instituția ce administrează arhivele publice americane, 15 persoane evaluează documentele produse de 123 de agenții federale, lucru ce spune multe despre calitatea acestor specialişti şi importanța muncii lor. Concluzia sa este însă că specialiştii din instituțiile statului, comunitatea istoricilor şi cei din organizațiile diverse din societate, trebuie să colaboreze cu arhiviştii evaluatori, spre a se ajunge la cele mai bune rezultate[15].

Terry Cook, de care aminteam mai devreme, profesor la University of Manitoba, este considerat principalul arhitect al macro-evaluării, teorie care reprezintă varianta canadiană, modernizată, a celei provenind de la Schellenberg. În

14 Elizabeth Snowden Johnson, *Our Archives, Our Selves: Documentation Strategy and the Re-Appraisal of Professional Identity*, în "American Archivist", vol. 71, nr. 1 Spring-Sommer/2008, p. 191.

15 Elizabeth Lockwood, *Imponderable Matters: The Influrence of New Trends in History on Appraisal at the National Archives*, în "American Archivist", vol. 53, nr. 3, Summer/1990, pp. 396, 398, 403.

concepția sa, „macro-evaluarea este modul canadian de a face evaluarea arhivistică”, iar mai departe limpezeşte şi diferențele existente între cele două concepte: „dacă evaluarea defineşte valoarea pe termen lung a conținutului documentelor sau seriilor de documente, macro-evaluarea apreciază semnificația contextului în care s-au creat şi au fost folosite documentele”. Fireşte că în această accepțiune, macro-evaluarea presupune eforturi suplimentare din partea arhivistului, care trebuie să înțeleagă structura organizatorică a creatorului, funcționalitatea părților sale componente, importanța fiecăreia, dar şi interacțiunile cu societatea ale creatorului şi produsului activității sale. În acest context, „evaluarea - scrie Cook – nu este un simplu proces sau o procedură, aplicarea standard a unor modele sau şabloane, ci o activitate ce presupune o pregătire complexă”. Iar în ce priveşte urmările actului de evaluare, aprecierile autorului citat sunt şi mai plastic exprimate: „atunci când noi arhiviştii evaluăm documentele de arhivă, nu facem nimic mai puțin decât să dăm formă viitorului nostru patrimoniu documentar. Noi decidem ce ne vom aminti şi ce va rămâne uitat, cine din societate va mai fi vizibil în viitor şi cine va rămâne invizibil, cine va mai vorbi şi cine nu”.

În continuarea analizei sale, Terry Cook face apel la experiența unui alt cunoscut arhivist canadian, Kaye Lamb, care în anii 60’ ai secolului trecut a încercat să crească rolul arhivistului în procedura de selecționare a arhivei la creatori. Acesta remarca faptul că în acei ani datoria principală a arhivistului era de a conserva şi proteja documentele, în condițiile în care nu se punea problema ce trebuia de fapt păstrat şi ce nu. Pe de altă parte, arhivistul era implicat în deciziile privind documentele ce urmau a fi eliminate din arhive, desigur mult mai dificil de luat. În acest context au fost angajați din ce în ce mai mulți arhivişti cu masterate şi doctorate în istoria Canadei, iar după angajare au fost încurajați să participe la simpozioane şi conferințe în acest domeniu, să citească mult pe această temă, dar şi despre metodologiile istoriografice, chiar să elaboreze propriile studii şi publicații. Pregătirea aceasta şi experiența dobândită, urmau să permită arhiviştilor evaluarea corectă a modelelor curente, dar şi să anticipeze tendințele viitoare în cercetarea istorică şi metodele lor. Desigur trebuie să avem în vedere că acest model se baza pe existența acelor depozite intermediare de arhivă, în care mare parte dintre arhiviştii de care era vorba mai sus lucra efectiv. Rezultatele însă au întârziat să apară; s-a constatat astfel că acele depozite erau practic o fază intermediară spre distrugerea efectivă a documentelor şi nu spre trimiterea lor în depozitele specializate ale instituțiilor abilitate. Pe de altă parte, nomenclatoarele introduse în anii ’80 au servit mai mult interesul creatorilor de arhivă, de a scăpa de dosarele ce nu le mai erau necesare şi mai puțin cel al Arhivelor Naționale, de a selecta din timp documentele cu valoare documentar-istorică deosebită, spre a fi preluate ulterior. Viciile sistemului s-au văzut mai târziu, în două situații concrete. În primul rând a fost vorba de aplicarea legislației privind informațiile cu caracter personal, în anul 1983; s-a cerut atunci

rapid aprobarea eliminării unei cantități imense de documente cu caracter personal, mai ales din cele legate de imigranții sosiți în Canada. Arhiviştii nu au avut timpul suficient să evalueze corect toate categoriile de documente, metodologiile în acest sens lipsind, ca şi cele legate de aplicarea metodei eşantionării. Aplicarea în anul 1987 a noii legislații privind Arhivele Naționale din Canada a mărit domeniul de activitate al acelei instituții; astfel, numărul agențiilor guvernamentale care erau obligate să obțină avizul instituției arhivelor pentru selecționarea arhivei a crescut de la 64 la 128, dublând în acest mod activitatea respectivă. În al doilea rând, atunci când la începutul anilor '80 Canada a început să caute foştii nazişti refugiați pe teritoriul său după anul 1945, a ieşit la iveală faptul că aceste evidențe (privind imigranții) fuseseră eliminate, desigur cu acordul instituției Arhivelor Naționale. Astfel, Arhivele Naționale au fost atrase într-un scandal mediatic, care, alături de lipsurile constate anterior şi amintite mai sus, au dus la necesitatea aplicării unor noi metode de evaluare a documentelor ce urmează a fi păstrate permanent la această instituție. În acest context trebuie văzută şi contribuția teoretică a lui Terry Cook, din care am desprins ideile de mai sus[16]. Cât despre rezultatele acestor metode de macro-evaluare, autorul le consideră pozitive, apreciind însă că nu poate fi vorba de reguli fixe, ci de o continuă adaptare la nevoile şi mentalitățile societății.

Rămânând la şcoala canadiană de arhivistică, ne oprim acum la Carol Couture, care ne propune şi el un mod de abordare a evaluării documentelor de arhivă. Conform definiției de la care porneşte, „evaluarea este acțiunea prin care apreciem valoarea primară şi cea secundară a documentelor şi stabilim termenele pe care acestea îşi păstrează valoarea, în contextul menținerii legăturilor esențiale dintre creator şi documente, în cursul existenței acestora". Interesant este şi faptul că deşi acest autor este recunoscut pentru studiile în limba franceză, de această dată literatura franceză de specialitate s-a dovedit insuficientă, astfel că la baza lucrării sale se află cu precădere experiența din lumea anglo-saxonă. Analizând bibliografia existent, el constata că „Germania, Anglia, Statele Unite şi Canada sunt printre țările care au adus o contribuție marcantă şi distinctă în materie de evaluare". Sesizând că „subiectul este stufos şi bogat în promisiuni", Carol Couture aprecia că „una din problemele majore rezidă în dificultatea de a articula, de a organiza ceea ce s-a scris, ceea ce s-a zis până acum referitor la evaluare". Iar încercarea sa de a sistematiza literatura existentă pe această temă este, credem noi, încununată de succes, studiul său fiind accesibil şi arhiviştilor români[17].

Analizând şi el cele două tipuri de valori ale documentelor, Bruce Dearstyne (arhivist american) considera că documentele au o valoare primară

16 http://web.utk.edu/~lbronsta/cook.pdf, accesat la 21.04.2015; articolul intitulat *Macroappraisal in Theory and Practice: Origins, Characteristics, and Implementation in Canada, 1950-2000*, a fost publicat inițial în revista "Archival Science" (2005), nr. 5, p. 101 - 161.

17 Carol Couture, *Nomenclatoarele. Aspecte teoretice*, în "Revista de Arhivistică" editată de Asociația Arhiviştilor *David Prodan* Cluj-Napoca", tom IV, 1998, nr. 1-2, p. 9-41.

legată de destinația lor (scopul pentru care au fost întocmite) administrativă, legală, operaționala, juridică, etc. şi o valoare secundară dată de importanța lor pentru ceilalți, atât ca evidențe necesare argumentării ideilor lor, cât şi ca surse de informații. După cum spune autorul citat, „arhiviştii evaluatori investesc timpul lor, talentul şi energiile mentale, pentru a determina gradul în care documentele corespund acestor concepte abstracte”[18]. Profesorul britanic Andrew Flinn lărgeşte gama subiectelor avute în vedere de cercetători şi implicit şi de arhivişti. Într-un articol publicat într-un volum colectiv, acesta se referă la acele manifestări sociale considerate marginale, nereprezentative pentru societate, dar al căror impact în timp este greu sesizabil astăzi. Mişcările pentru pace sau pentru o viață sănătoasă, pentru ocrotirea mediului etc., sunt rar documentate şi slab reprezentate în politicile (deci şi actele) guvernamentale; ele sunt însă prezente mai mult în documentele digitale, în media. În acest context autorul citat vorbeşte despre „responsabilitatea arhiviştilor de a se asigura că în colecțiile lor societatea este reprezentată în întregime, inclusiv în periferiile ei”. Asumându-şi acest rol, ei trebuie să acționeze ca „agenți activi în procesul colectării şi constituirii patrimoniului arhivistic”[19]. Desigur arhivele electronice, digitale, vor ajunge şi ele în situația de a fi selecționate şi dincolo de aspectele tehnice noi, va trebui ca şi arhivistul să găsească metodele de evaluare corectă a documentelor respective sau mai bine zis de apreciere a informațiilor ce circulă în mediul on-line.

Față de rolul arhivistului în societate, un confrate american sesiza un alt aspect, valabil şi la noi: societatea nu controlează arhivistul în privința criteriilor sale folosite în evaluarea documentelor de arhivă şi, în acest fel, nici subiectele istoriografice de mai târziu. „În fapt - spune el - arhiviştilor le-a fost delegată responsabilitatea evaluării din partea societății, care le acordă încredere şi aşteaptă de la ei să pună în practică un set de valori conform cu pregătirea lor, cu înțelegerea sensului social al activității lor, dar şi al arhivelor ca entități administrative, juridice şi culturale”. În acest sens, el îl citează la rândul său pe Richard Klumpenhower, care spunea că societatea se aşteaptă ca arhiviştii să transforme masa uriaşă şi complexă de documente, create de indivizi şi instituții, în surse documentare obiective, coerente şi folosibile spre a se crea imaginea istorică a societății[20]. Este probabil ce se aşteaptă peste tot de la arhivişti, văzuți acum nu ca depozitari de arhive, ci ca intermediari între creatorii şi administratorii de documente, pe de o parte, şi cercetători, pe de altă parte.

18 Citat de Richard J. Cox, în *Managing Records as Evidence and Information*, Ed. Greenwood Publishing Group, 2001, p. 88.

19 Andrew Flinn, *Other Ways of Thinking, Other Ways of Being. Documenting the Margins and the Transitory: What to Preserve, How to Collect*, în *What are Archives?: Cultural and Theoretical Perspectives: a Reader*, editat de Louise Craven, Ed. Ashgate Publishing Limited, 2008, p. 110.

20 Roy C. Schaeffer, *Transcendent Concepts: Power, Appraisal, and the Archivist as „Social Outcast”*, în „American Archivist”, nr. 55, nr. 4/1992, p. 615, 618.

În primăvara anului 1981, un alt arhivist american, Leonard Rapport publica un articol în sprijinul ideii sale privind renunțarea la concepția potrivită căreia odată intrate în depozitele arhivelor, documentele nu mai puteau fi selecționate, eliminate. Experiența noastră dovedeşte, spune Rapport, că avem cu toții în depozite documente peste care s-a aşezat de mult praful, care deşi sunt inventariate, datele despre ele fiind făcute publice, nu au suscitat interesul cercetătorilor; în aceste condiții nu s-ar impune oare eliminarea lor?; se mai justifică cheltuielile făcute pentru conservarea lor, în condițiile în care două sau trei decenii nu au fost cercetate? Explicația prezenței acestor documente în depozitele arhivelor publice este - în concepția autorului citat - legată ori de eroare la aprecierea inițială a valorii lor documentare, la momentul preluării, ori de modificarea standardelor societății, a zonelor de interes, fireşte mai puțin imputabilă arhivistului. În aceste condiții el propune o reevaluare periodică a documentelor de arhivă, la 20-30 de ani de la preluarea lor în depozitele arhivelor, după ce ele au fost supuse tuturor operațiunilor de prelucrare arhivistică, iar cercetătorii au luat cunoştință de prezența lor acolo. Aducând în discuție cazul unor documente ce oferă date despre cazuri individuale, Rapport se întreabă dacă se justifică cheltuirea banilor contribuabililor pentru păstrarea acestor documente ce pot servi interesul strict personal al câtorva cetățeni[21].

În aprilie 2014 se publica un articol al arhivistei Ashby Crowder, care îşi propunea o „reevaluare" a articolului publicat în 1981 de Leonard Rapport, sau mai bine zis, o apreciere a impactului ideilor sale în mediul arhiviştilor. Din cele prezentate rezultă că ideea reevaluării documentelor după o anumită perioadă, a fost bine primită de majoritatea arhiviştilor; unii au considerat că se poate discuta în acest context de înlocuirea termenului de păstrare „permanent", care este practic iluzoriu, cu cel de păstrare pe timp „îndelungat", apreciind că mai toate documentele (cu excepția desigur a celor de importanță națională) au până la urmă o valoare perisabilă în timp, iar interesul pentru un anumit subiect scade şi el iremediabil. Alții s-au întrebat de ce trebuie să păstrăm acele categorii de documente (preluate anterior), dacă astăzi nu am mai prelua astfel de arhive? Asemenea ne putem întreba dacă reevaluarea trebuie aplicată doar la documentele create astăzi sau şi la cele existente astăzi în depozitele arhivelor publice? În acest context este citat William Jackson, care aprecia că 80% din cercetări au ca obiect doar 20% din fondurile documentare păstrate de arhivele publice; astfel, credea el, colecțiile arhivistice ar trebui păstrate cât timp sunt necesare, statul neputând permite irosirea banilor şi spațiului pentru conservarea unor documente evaluate eronat de arhiviști ca prezentând posibile valori documentare. Din dezbaterea legată de acest subiect am mai reținut ideea că reevaluarea ar trebui făcută nu asupra unor documente izolate, ci asupra unor colecții, fonduri întregi sau a unor părți structurale ale acestora. Pe

21 Leonard Rapport, *No Grandfather Clause: Reappraising Accesioned Records*, în „The American Archivist", vol. 44, nr. 2/spring 1981, p. 145-147.

de altă parte, unii arhivişti au afirmat că reevaluarea ar pune sub semnul întrebării credibilitatea instituţiei diriguitoare a arhivelor publice şi ar afecta şi relaţiile cu societatea civilă şi donatorii de arhive private. În anul 2009 societatea arhiviştilor americani a creat un colectiv pentru studierea acestei probleme, în vederea elaborării unui ghid în privinţa preluării şi eliminării arhivelor, a metodelor de reevaluare a documentelor[22].

O altă opinie a fost exprimată de Karen Benedict, care nu era de acord cu teoria reevaluării documentelor, apreciind că această operaţiune este la rândul ei costisitoare, necesită colective de specialişti, timp şi bani, iar concluziile ei pot fi considerate subiective. Faptul că cercetătorii nu s-au apropiat de un anumit fond de arhivă vreme de 20-30 de ani nu înseamnă automat că acel fond nu conţine date interesante, afirmă autoarea; e posibil ca fondul să nu fi fost corespunzător popularizat sau pur şi simplu cercetătorii au la un moment dat anumite direcţii mai atractive de studiat. Pe de altă parte, arhivista americană era de acord cu revizuirea periodică a principiilor de evaluare, propunând şi verificarea modului în care acestea erau aplicate în fiecare caz[23]. Dezbaterea este departe de a fi încheiată şi probabil că nu se va solda cu un document precis în acest domeniu.

O contribuţie mai recentă la analiza metodelor de evaluare datează din anul 2014 şi aparţine arhivistei americane Margaret Hedstrom. Ea pune în evidenţă încercările făcute de colegii săi în scopul obţinerii unei maniere unitare de a folosi tehnicile de evaluare a documentelor similare, produse în condiţii comparabile, în diferite state ale uniunii. După ce prezintă dilemele confraţilor săi în aprecierea valorii unor anumite genuri de documente (în speţă dosare referitoare la deţinuţii din penitenciare), autoarea concluzionează că : „aceste îngrijorări vor predomina mai departe, în absenţa unei strategii de documentare multi-instituţionale, ce ar ajuta arhiviştii evaluatori să determine principalele motive ce ar justifica conservarea unor anumite acte ce documentează fenomene locale, regionale sau naţionale”[24].

Trecând apoi la criteriile de evaluare folosite în diferite situaţii sau la diferite arhive publice, autoarea atrage atenţia asupra limitelor acestora. Astfel, deşi în unele cazuri lista criteriilor de evaluare numără nu mai puţin de 50 de criterii ce ar trebui avute în vedere, ele nu pot fi aplicate mecanic, iar în unele situaţii nu mai sunt actuale. Ca exemplu se oferă criteriul unicităţii unui document, folosit şi în arhivistica românească, spre a justifica păstrarea sa; după cum arată autoarea

22 Ashby Crowder, *Reappraising Leonard Rapport's „No Granfather Clause” at Thrty*, în „Provenance, Journal of the Society of Georgia Archivists”, volume 29, number 1, april 2014, pp. 58, 60, 64.

23 Karen Benedict, *Invitation to a Bonfire: Reappraisal and Deaccessioning of Records as Collection Management Tools in an Archives - A Reply to Leonard Rapport*, în „The American Archivist”, vol. 47, No. 1/Winter 1984, pp. 43-49.

24 Margaret Hedstrom, *New Appraisal Techniques: The Effect of Theory on Practice*, în „Provenance, Journal of Society of Georgia Archivists”, volume 7, number 2, May 2014, p. 14.

citată, e greu să mai vorbeşti astăzi despre documente unice, despre surse unice de informare, mai corect ar fi să avem în vedere documentele ce oferă cea mai bună informaţie din sursele alternative pe care le avem la îndemână. Adevărata problemă este în opinia sa, cea a evaluări documentelor electronice, iar arhiviştii tradiţionali se apropie cu greu de înţelegerea sistemelor informaţionale[25].

Teoria arhivistică franceză este şi ea destul de bogată în lucrări asupra evaluării documentelor şi vom face câteva referiri în acest sens, pentru a lărgi orizontul experienţei în domeniu. O primă constatare interesantă derivă din chiar definiţia termenului de „evaluare", aşa cum rezultă din lucrarea „Dictionnaire de terminologie archivistique": „activitate arhivistică de bază, prealabilă elaborării nomenclatorului, căutând să determine utilitatea administrativă (practică), interesul istoric şi tratamentul final al documentelor". Este demn de remarcat că această concepţie consideră că evaluarea se face anterior realizării nomenclatorului sau ca bază a acestuia, pe când în teoria arhivistică de peste ocean ea este legată de etapa selecţionării documentelor sau de momentul trecerii documentelor la depozitul intermediar de arhivă. Practica arhivistică de la noi consideră, asemănător, că evaluarea cea mai importantă se face la momentul selecţionării, acordând atenţie deosebită verificării lucrării de selecţionare. Considerăm că aprecierea valorii unei categorii de documente, la elaborarea nomenclatorului, presupune un mare grad de subiectivism atunci când nu lucrăm cu categorii deja cunoscute, astfel că doar cercetarea atentă a documentului după o perioadă de timp va putea consacra valoarea documentară a categoriei din care face parte.

Practica arhivistică românească a legat evaluarea documentelor de selecţionarea periodică a acestora, acţiune desfăşurată la sediul creatorului; s-a mai făcut evaluarea şi în cazul fondurilor de arhivă aflate deja în depozitele Arhivelor Naţionale, din preluări anterioare, în regim de salvare. Rămân de notat însă unele caracteristici asupra aprecierii valorii documentelor de arhivă. Despre selecţionare, Aurelian Sacerdoţeanu spunea că „este piatra de încercare a arhivistului şi trebuie făcută cu mare atenţie". Realizarea ei însă era lăsată în cea mai mare parte pe seama comisiei de selecţionare (atunci numită „expertizare") de la creator; arhivistul urmând să primească „lucrările comisiei de expertiză împreună cu inventarele dosarelor". Acestea se predau arhivistului care conduce şi îndrumă această operaţiune, care trece la cercetarea inventarelor, pentru că spune Sacerdoţeanu, arhiviştii „îşi dau seama de importanţa materialului, notează de la început pe cel care este de caracter permanent şi pe care îl cred potrivit pentru desfiinţare, dar înseamnă şi materialul asupra căruia are îndoială". Pentru acestea din urmă „va trimite controlul său spre a se convinge direct asupra lucrării făcute şi asupra valorii documentelor în cauză dispunând luarea ultimelor măsuri". Asupra metodei de apreciere a valorii documentelor, autorul citat este însă laconic: „este drept că arhivele instituţiilor şi

25 *Ibidem*, p. 16, 20.

întreprinderilor adună hârtii în fiecare zi şi că nu toate au aceeaşi valoare şi unele au *valoare durabilă*, au caracter permanent şi devin sigur documente istorice, iar altele servesc numai unui moment dat şi au deci o *valoare temporară*. Cele dintâi nu sunt de discutat, caracterul lor fiind clar de la început…"[26]. Problema apare însă, credem noi, atunci când caracterul permanent al unor documente nu este clar de la început, iar valoarea lor documentar-istorică trebuie relevată în urma unor analize aprofundate.

„Normele tehnice privind desfăşurarea activităţii în Arhivele Statului", intrate în vigoare în anul 1976, stabileau că importanţa documentelor aflate în faţa procesului de selecţionare, „se stabileşte avându-se în vedere următoarele criterii:

- valoarea istorico-documentară a lor ca bunuri de interes naţional care cuprind informaţii privind momente însemnate din trecutul de luptă şi viaţă al poporului român;
- vechimea documentelor, clasificarea lor tipologică, caracteristici de formă, suport, ornamentaţii din metale şi pietre preţioase, valoare artistică ş.a.;
- frecvenţa în cadrul Fondului Arhivistic Naţional şi universal;
- rolul şi atribuţiile creatorului documentelor sau fondului şi locul ocupat de acesta în sistemul instituţional din ţara noastră sau relaţiile acestuia cu instituţii şi personalităţi din ţară şi străinătate;
- cantitatea documentelor unui fond sau ale unei perioade din fond;
- valoarea practică a documentelor"[27].

După cum observăm, criteriile instituite de practica arhivistică de la noi nu diferă de cele folosite în alte ţări şi este firesc să fie aşa. Ele nu sunt însă însoţite de metode de aplicare, norme de apreciere a valorii istorico-documentare la care se referă. Cum procedează arhivistul atunci când caracterul permanent al documentelor nu este vădit, când el poate doar presupune că acel document (sau gen de documente) ar putea prezenta interes pentru anumiţi cercetători, poate din domeniul sociologiei sau antropologiei sau poate pentru istorie economică, locală, etc.?

În anul 1996 se emit noi Norme Tehnice privind desfăşurarea activităţilor în Arhivele Naţionale, care păstrează in linii mari aceleaşi criterii, în cazul evaluării documentelor ce urmează a fi selecţionate. Sesizăm însă o modificare: „valoarea istorico-documentară" este înlocuită cu „valoarea istorică, cuprinzând informaţi privind istoria socială, economică, politică, cultural-religioasă". Se produce astfel o limitare a cadrului de interes atât din partea arhivistului, cât şi pentru cercetătorii de mai târziu. Aceasta se referă după cum spuneam, la fondurile de arhivă deja existente

26 Aurelian Sacerdoţeanu, *Arhivistica*, Ed. Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1970, p. 140, 144, 145.

27 „Norme Tehnice privind desfăşurarea activităţii în Arhivele Statului", Bucureşti, 1976, p. 29.

în depozitele Arhivelor Naţionale; problema apare însă în cazul documentelor aflate la creatori (şi deţinători), în cazul cărora arhivistul intervine mai puţin. Astfel, Normele amintite mai sus stabilesc că în cadrul verificării lucrării de selecţionare se urmăreşte şi „corectitudinea aprecierii valorii ştiinţifice, efectuată de comisia de selecţionare a creatorului sau deţinătorului”[28]. Nu mai vorbim deci de *valoare istorică* ci de *valoare ştiinţifică*, iar cei ce stabilesc aceasta sunt membrii comisiei de selecţionare din cadrul societăţii, organizaţiei, respective. Aceasta şi în conformitate cu prevederile „Instrucţiunilor privind activitatea de arhivă la creatorii şi deţinătorii de documente”, apărute în acelaşi an 1996, an în care s-a aprobat Legea 16/1996 a Arhivelor Naţionale. Concret, cei care analizau valoarea istorică a documentelor, formând comisia de selecţionare, erau „numiţi din rândul specialiştilor proprii, reprezentând principalele compartimente creatoare de arhivă”, conform art. 29; dar mai interesant este cazul prevăzut de art. 36, referitor la „aprecierea valorii istorice a matricelor sigilare scoase din uz”, ce se face bineînţeles de aceiaşi specialişti, dar având în vedere „şi alte elemente: însemnele şi înscrisul din câmpul sigilar, valoarea artistică, frecvenţa ş.a.”[29]. Legea Arhivelor Naţionale nr. 16/1996, republicată în anul 2014, menţine acea comisie de selecţionare la art. 11 (1), care „se întruneşte anual sau ori de câte ori este necesar, pentru a analiza fiecare unitate arhivistică în parte, stabilindu-i valoarea practică sau istorică”[30].

Experienţa noastră a arătat însă că aceste comisii funcţionează mai mult pe hârtie, iar activitatea lor este mai mult formală, din motive evidente. Este clar că într-o societate comercială cea mai mare parte a arhivei este formată de compartimentele contabilitate, desfacere, marketing, etc. ce vor fi bine reprezentate şi în comisie, firesc am zice. Dar cine va aprecia valoarea istorică sau documentară a unui document fără o minimă instruire în acest domeniu? Desigur există acele nomenclatoare arhivistice, dar şi ele sunt alcătuite în teorie de aceeaşi comisie de selecţionare şi ştim cu toţii că de multe ori suntem întrebaţi despre termenele de păstrare pentru documente nepermanente, doar de interes practic. În concluzie putem spune că arhivistica românească a aplicat în această privinţă principiile lui Jenkinson, lăsând cea mai mare răspundere pe seama creatorului care, se presupune, cunoaşte cel mai bine valoarea documentelor cu care lucrează.

În literatura de specialitate românească, se remarcă articolul scris de Adrian Adamache în anul 1986: „Sugestii pentru o teorie a valorizării documentului arhivistic”[31]. Trecând peste aspectele teoretice legate de noţiunea de valoare, autorul

28 „Norme Tehnice privind desfăşurarea activităţilor în Arhivele Naţionale aprobate de directorul general prin ordinul nr. 227 din 18 iunie 1996”, p. 32, 67.

29 „Instrucţiuni privind activitatea de arhivă la creatorii şi deţinătorii de documente, aprobate de conducerea Arhivelor Naţionale prin Ordinul de zi nr. 217 de 23 mai 1996”, p. 5.

30 „Monitorul oficial al României”, Partea I, nr. 293/22.IV.2014, p. 9.

31 Adrian Adamache, *Sugestii pentru o teorie a valorizării documentului arhivistic*, în “Revista Arhivelor”, nr. 4/1986, p. 442-448.

remarca situațiile când arhivistul „săvârşeşte o valorizare”, anume în două cazuri: „a) în valorificare, unde selectează documentele la nivelul tablei de valori acceptate şi consacrate de epoca sa; b) la selecționare unde, cel puțin teoretic, acționează în limitele proiecțiilor valorice”. Pentru primul caz, nefiind nimic deosebit de analizat, arhivistul se adaptează decizional epocii în care trăieşte. Autorul vede partea dificilă în situația următoare, a valorizării documentelor în cazul selecționării. Apoi autorul propune ca model de lucru, utilizarea următoarelor trei caracteristici de valorizare:

„1. Încărcătura informațională în documentul arhivistic (obiectul valorizat).
2. Dialectica interesului pentru documentul arhivistic şi a tendințelor istoriografice (proiectele valorice - subiectul valorizator).
3. Idealurile social-politice, economice şi culturale în dezvoltarea şi incidența lor asupra valorilor istorice (relația socială obiect - subiect axiologic)”.

În primul caz, autorul distinge între documentele primare, ce conțin informația neprelucrată, şi documentele secundare, ce cuprind pe lângă informația din surse primare (dar poate alese subiectiv) şi analize ale acelor informații (ce iarăşi pot fi părtinitoare). Susține apoi că la evaluarea documentelor să se aibă în vedere „toate elementele, inclusiv cele de formă”, folosind exemple concrete, bine alese. În aprecierea valorică trebuie pornit, în opinia sa, de la importanța fondului, relațiile creatorului cu alți creatori de arhivă, structura sa organizatorică, distingând între rolul informațional al unui document emis de vârful ierarhiei instituționale şi cel al unuia provenind de la nivelul de bază.

În al doilea caz el crede că interesul publicului față de anumite evenimente (şi deci față de anumite teme de cercetare) are o curbă sinuoasă, cu un maxim de interes la 50-70 de ani de la producerea evenimentelor documentate, după care ele rămân doar în atenția unui cerc restrâns de specialişti. Noile tendințe istoriografice, remarcate atunci, ce îndreptau atenția cercetătorilor către viața cotidiană sau spre istoria locală sau aspecte marginale ale existenței umane, sporeau valoarea unor alte categorii de documente.

În fine, în al treilea caz, A. Adamache crede că experiența istorică ne influențează în aprecierea valorii documentelor: „când faptul istoric oferă un precedent, el este valorizat; când nu, el se poate pierde”. Concluziile sale sunt corecte, chiar dacă suferă puțin de limitarea ideologică a timpurilor în care au fost publicate. Reținem deci că „arhivistul este chemat să sesizeze tendințele şi idealurile valorice, uneori slab definite, printr-o muncă de permanentă analiză a fenomenelor politico-ideologice care apar pe plan mondial, iar selecționarea trebuie văzută ca o muncă de maximă răspundere, de atentă şi permanentă analiză şi confruntare de idei”[32].

Mai aproape de zilele noastre (şi fără a avea în vedere articolul lui A. Adamache amintit aici), Peter Moldovan face o incursiune în evoluția concepțiilor despre evaluarea documentelor, atât în țările vestice, cât şi în arhivistica românească,

32 *Ibidem*, p. 448.

constatând că „arhivarii români din Regatul României nu au produs principii de casare a actelor şi nu au iniţiat o dezbatere teoretică pentru stabilirea valorii actului ce urmează a fi arhivat". Iar despre epoca ulterioară, reţinem aprecierea conform căreia „noţiunea de <<evaluare arhivistică>> a actului nu a existat, de fapt, în limbajul curent al arhivisticii româneşti din epoca postbelică"[33].

Concluzii:

Se poate vorbi deci de provocările la care este supus arhivistul timpurilor noastre, constrâns să elaboreze metode de evaluare a documentelor de arhivă ce se produc în cantităţi din ce în ce mai mari, dar şi în domenii din ce în ce mai variate, spre a asigura colectarea acelei cantităţi de documente reprezentative, utile cercetătorilor de azi, dar mai ales celor de mâine.

Ne putem întreba dacă evaluarea arhivistică va putea fi vreodată fixată în proceduri, care să poată prevedea diversele genuri de documente şi utilitatea lor imediată sau ulterioară. Sau dacă se vor fixa doar linii generale, iar experienţa individuală, specializarea arhivistului pe anumite domenii, ar putea uşura procesul de evaluare a documentelor, proces care oricum nu poate fi lăsat pe seama creatorului documentelor, al cărui interes este strict practic, economic, imediat. Crearea unor colective de specialişti, cooptarea unor cercetători în vederea realizării unei evaluări cât mai corecte este o posibilitate mai mult teoretică decât practică, dar nimeni nu garantează că luarea deciziilor se va face mai uşor într-un colectiv, decât atunci când cade în sarcina unui singur arhivist. Iar evaluările respective trebuie să fie infailibile, sau vor putea fi repuse cândva în discuţie, pe măsură ce societatea va evolua spre alte zone ale cunoaşterii ? Cine, cum şi de ce va face aceste reevaluări? Vor fi ele grăbite de costurile materiale crescute ale conservării fondurilor de arhivă?

Constatăm cu toţii că se produc din ce în mai multe documente, în cantităţi ce par să ne copleşească; când vor ajunge la o anumită limită, vor depăşi oare şi puterea noastră de a le folosi? Va putea cercetătorul viitorului să se descurce în această „junglă" informaţională? Vor putea arhiviştii să îi reducă masa documentară la o cantitate acceptabilă? Şi mai ales vor putea face asta în timp util? Apoi ce este oare mai uşor pentru arhivişti: să decidă ce vor să păstreze sau ce pot să lase să fie eliminat? Unghiul din care privim este hotărâtor în acest sens şi până nu vom stabili care este exact obiectul atenţiei noastre, deciziile noastre vor fi mult mai influenţabile.

Sunt multe întrebări care îşi vor căuta răspunsul în deceniile următoare şi la care nu doar breasla arhiviştilor trebuie să reflecteze, ci societatea prin diversele ei forme de manifestare.

Încheiem cu cuvintele arhivistului canadian Carol Couture: „Fără îndoială, aspectele teoretice şi practice ale evaluării vor fi nervul central al misiunii arhivelor în secolul XXI"[34].

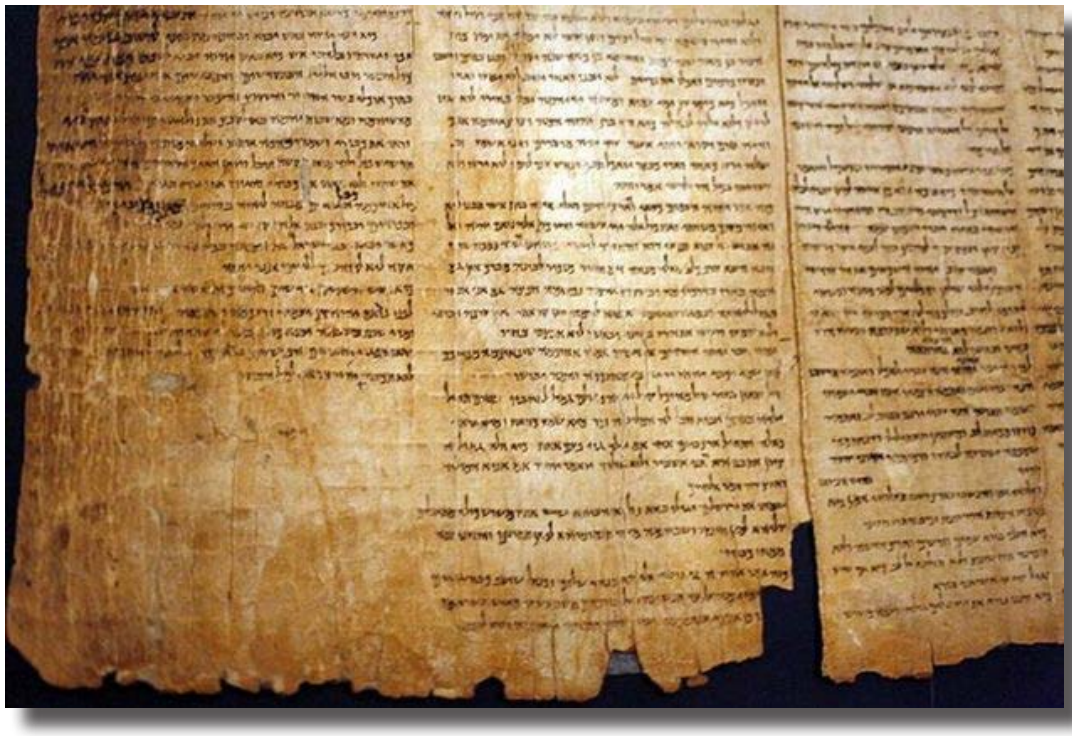
33 Peter Moldovan, *Evaluarea arhivistică - dezbaterile din vest şi evoluţia românească*, în "Acta Bacoviensia", VIII/2013, p. 578, 580.

34 Carol Couture, *op. cit*., p. 103.

THE APPRAISAL FOR THE ARCHIVES DOCUMENTS

SUMMARY

The permanent growth of documents created by the institutions and the organizations of the present society brought about the reconsideration of importance of the appraisal operations of archived documents. The archive theory and activity from different countries tried to contribute to develop certains methods of appraisal of the existent documents, to avoid the subjectivity and to obtain valid methods in different situations. Thus, it has in view to simplify the proceeding of settling the documents, that have to arrive in the archive repository. Altough the valid conceptions won't be reached, it is clear that the appraisal of the archive documents will be in the centre of the future archivist generations.

Pergament vechi de 2000 de ani descoperit la Marea Moartă

CONSIDERAȚII PRIVIND ELABORAREA NOMENCLATORULUI ARHIVISTIC LA ŞCOLILE GIMNAZIALE – EXPERIENȚA MUREŞEANĂ

Milandolina Beatrice DOBOZI

I. SCURTĂ REPRIVIRE ISTORICĂ

I.1. **Definiții**

Nomenclatorul şi utilizarea lui a fost unul dintre subiectele destul de des analizate, discutate de cei care au avut ca sarcină îndrumarea şi controlul prelucrării arhivelor la creatori. S-au scris studii şi articole ce au văzut lumina tiparului în publicațiile Arhivelor, încercându-se definirea completă şi explicarea necesității Nomenclatorului, operațiune ce s-a dovedit destul de dificilă. În funcție de punctul de vedere abordat, s-au născut variante definitorii ce au accentuat unul sau altul dintre aspecte. Unii au considerat important aspectul formal[1], alții pe cel de conținut[2] sau pe cel de instrumentalizare[3]. Această ultimă ipostază este şi în opinia noastră esențială – aprecierea Nomenclatorului ca instrument de bază în constituirea şi prelucrarea unei arhive curente, indiferent de creatorul ei. Însă până la ideea de Nomenclator au fost necesare experiențe îndelungate, la care vom face referire în cele ce urmează.

I.2. **De la ordonarea arhivei la „Nomenclatorul claselor"**

Orice arhivă, indiferent de proveniența ei, a necesitat, din începuturi, stabilirea unor reguli şi crearea, respectiv utilizarea unor instrumente specifice în organizarea ei, astfel încât să se depăşească stadiul de „conglomerat de documente"[4], documentele să poată fi regăsite cu uşurință şi, în acelaşi timp, să li se aplice o corectă operațiune de evaluare în vederea păstrării/eliminării lor.

Nomenclatorul este unul dintre instrumentele ce permit activitățile menționate, dar acesta a fost conceput şi utilizat, cum spuneam, după îndelungată experiență arhivistică.

Spre exemplu, în Transilvania, prima chestiune legată de arhivele existente a fost conservarea lor. Ideea de ordonare s-a născut de abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În 1765 s-a elaborat un „Proiect pentru aranjarea arhivei guberniale" care conținea instrucțiuni pentru ordonarea acestui volum mare de

1 „Model de dosare pentru un grup întreg de instituții similare"(Teodor Necşa)

2 „Tabel sistematic în care sunt desfăşurate pe structura schemei de organizare a instituției, unitățile arhivistice (dosare, registre, condici etc.) concepute pe probleme şi termene de păstrare" (L. Mera)

3 „Instrument ce serveşte registraturii generale pentru repartizarea hârtiilor la părțile structurale să le rezolve şi la constituirea dosarelor" (Voica Coman).

4 Voica Coman, „Metodologia de elaborare a nomenclatorului dosarelor" în *Revista Arhivelor* (în continuare *RA*), An LXI, nr. 4/1984, p. 414-418.

documente. Conform acestor reglementări, documentele erau separate după domeniul la care făceau referire, în şapte grupe tematice notate de la 1-7. Fiecare grupă avea subdiviziuni să le spunem „problematice", care se numerotau tot cu cifre arabe, începând cu 1. De exemplu, grupa tematică 1 intitulată „Ecclesiastica" avea 8 subdiviziuni: 1) Ecclesiastica omnes simul religiones complectentia; 2) catholicam; 3) reformatam; 4) evangelicam seu lutheranam; 5) unitariam; 6) graeci ritus unitos vel non unitos concernentia; 7) xenodochialia; 8) matrimonialia. Sau grupa tematică 5 – „Privata" avea trei subdiviziuni: Communitatum (1), Familiarum (2), Personarum alphabetico ordine enumerandatum.[5] Acest model era aplicat şi în ordonarea arhivei în spaţiul destinat acesteia.

Creşterea volumului de documente în următorii ani a determinat noi decizii pentru modernizarea operaţiunii de prelucrare a arhivei. În 1768 se introduce înregistrarea numerică a actelor la nivelul guberniului, măsură extinsă la nivelul unităţilor administrative autonome în 1772. Fiecare document creat/intrat primea un număr de înregistrare care îl individualiza. Ordonarea actelor se făcea în ordinea numerelor de înregistrare, deci o ordonare strict cronologică. [6]

După 1848 s-au luat măsuri care să permită regăsirea tuturor documentelor legate de o anumită chestiune a cărei rezolvare s-a făcut într-un timp mai îndelungat. S-a adoptat sistemul de conexare, prin trecerea în registrul de intrare a numărului actului de care era legat actul nou înregistrat prin subiect, dar se continua aplicarea ordonării cronologice.[7]

Introducerea fasciculelor, după încheierea revoluţiei paşoptiste, a reprezentat primul pas spre gruparea documentelor create de-a lungul unui an pe probleme sau grupe de probleme stabilite în prealabil, aplicându-se în paralel şi ordonarea cronologică.[8] Pentru orientarea în materialele ordonate pe fascicole s-au întocmit ulterior creării actelor, repertorii. Un repertoriu avea atâtea părţi câte fascicole erau create. Actele dintr-o fascicolă sunt grupate pe probleme, în cadrul problemelor pe persoane/obiect, în ordine alfabetică.[9]

O altă etapă importantă în evoluţia evidenţei şi ordonării arhivelor transilvane a fost adoptarea sistemului numărului de bază, „formă de tranziţie între sistemul cronologic şi cel modern, pe dosare".[10] Primul act ce viza o acţiune în cadrul unei

5 Sigismund Jakó, „Instrucţiuni arhivistice ale oficiilor din Transilvania 1575-1841. Problema reorganizării arhivelor vechi din Transilvania", în *RA*, 1/1959, Anexa 9, p. 62

6 Rozalia Texe, „Evoluţia sistemului de registratură cu evidenţele create în arhivele comitatelor din Transilvania şi folosirea acestora ca instrumente de informare ştiinţifică", în *RA*, An VII, 1964, nr. 2, p. 42

7 Ibidem

8 Voica Coman, „Date cu privire la evoluţia modului de constituire a arhivei curente", în D.G.A.S, *Culegere de referate,* vol II/1974, p. 160.

9 I. Mărcuş, „Cu privire la prelucrarea tehnico-ştiinţifică a materialelor documentare create de instituţiile din Transilvania", în *RA*, Anul V, 1962, nr. 2, p. 271.

10 Idem, p. 272.

probleme se înregistra, numărul respectiv devenind număr de bază. Celelate acte legate de aceeaşi acţiune, create de-a lungul anului, primeau numere de înregistrare distincte dar şi numărul de bază, toate punându-se împreună, în ordine cronologică şi formând un fel de „dosar" în cadrul unei coli de conexare. Pe aceasta din urmă se regăsesc numerele de înregistrare ale tuturor actelor, începând cu numărul de bază. Actele referitoare la o altă acţiune în cadrul aceleaşi probleme constituiau un alt „dosar", cu un alt număr de bază.[11]

În sfârşit, ultimul sistem particular de evidenţă şi ordonare, aplicat în Transilvania, dar numai în prelucarea arhivei scaunului Trei Scaune este cel al claselor numerelor de bază. Analizat de cunoscutul arhivist I. Árvai[12], sistemul pare a fi încă un pas spre constituirea „dosarelor" moderne. Toate chestiunile de acelaşi fel alcătuiau o clasă individualizată printr-o cifră romană. În amintita structură administrativă s-a introdus în 1877 un regulament de organizare a arhivei, în care se precizează cele 21 de clase. Autorul studiului foloseşte termenul de **Nomenclator** al claselor.[13] Aplicat între anii 1888-1902, Nomenclatorul în discuţie este o listă de probleme care permitea punerea împreună a tuturor documentelor dintr-un an referitoare la aceeaşi chestiune, formându-se o fascicolă ce primea ca indicativ cifra romană corespunzătoare clasei în care se încadrau actele din punctul de vedere al conţinutului lor. În acelaşi timp, toate documentele din fascicola respectivă, pe lângă numărul de înregistrare distinct, primeau şi numărul de bază, respectiv numărul de înregistrare al primului act din anul în cauză, legat de problema respectivă, de unde denumirea de clasă a numerelor de bază. Acest sistem de cotare format din trei elemente, clasă – număr de bază – număr de înregistrare este destul de apropiat de sistemul de cotare al dosarelor potrivit Nomenclatorului modern.

Studiile de specialitate de analiză a instrumentelor folosite în procesul de evidenţiere, ordonare şi selecţionare a arhivelor transilvane nu semnalează existenţa unei preocupări legate de evaluarea şi eliminarea documentelor considerate inutile, până la început de secol XX. Probabila creştere volumetrică a materialului documentar aflat la sedriile orfanale – instituţii care se ocupau de orfani şi urmăreau buna administrare a averii acestora, când aceasta exista – şi lipsa spaţiului de depozitare a impulsionat luarea deciziei de eliminare selectivă a unor categorii de documente, stabilindu-se **termene de păstrare**, după cum urmează: 10 ani pentru cauzele minorilor şi interzişilor fără avere; 32 de ani, pentru cei cu avere; permanente – registrele de intrare-ieşire, registrul serial de arhivă, dispoziţii generale etc.[14] În 1913, la nivelul comitatului Mureş-Turda, s-a introdus

11 Ibidem.

12 I. Árvai, „Aplicarea sistemului claselor numerelor de bază în arhiva comitatului Trei Scaune", în *RA*, Anul XLIX, 1972, nr. 1, p. 41-54.

13 Ibidem.

14 Emilia Cohn, „Nomenclatorul de dosare şi indicatorul termenelor de păstrare – instrumente de bază în activitatea arhivistică", în *RA*, Anul LVI, 1979, nr. 1, p. 18.

un regulament de selecţionare a arhivelor judecătoreşti care prevedea termene de păstrare pentru actele judecătoreşti tot de 10 ani – 32 ani – permanente.[15]

După 1918, naşterea României Mari a impus, între multe altele, şi o reglementare unitară a organizării arhivelor. În anul 1924 s-a decis ca termenul de păstrare să fie fixat la 30 de ani, instituţiile având obligaţia de a întocmi liste în dublu exemplar cu toate dosarele mai vechi de 30 ani.[16] Acelaşi termen va fi reluat în Legea pentru organizarea Arhivelor Statului din anul 1925, art. 2(d), în legătură cu „actele şi documentele....cari nu mai sunt necesare administraţiei curente" şi care urmau a fi predate la Arhivele Statului.[17] Art. 6 al aceleaşi Legi reia ideea, precizînd obligaţia tuturor autorităţilor „statului, judeţelor şi comunelor, civile, bisericeşti şi militare" să predea la Arhivele Statului din teritoriul respectiv documentele mai vechi de 30 de ani, în măsura în care nu le mai sunt necesare activităţii curente.[18] Legea amintită a fost modificată în parte prin Legea 64/5 aprilie 1932. Termenul de 30 de ani se menţine, dar se introduce obligaţia şefilor de servicii a arhivelor de la toate autorităţile de a întocmi anual, în dublu exemplar, un **borderou** cu dosarele create în anul anterior.[19] Borderoul nu putea cuprinde decât titluri de dosare, astfel că şi acesta poate fi privit ca un precursor al nomenclatorului.

I.3 **Nomenclator şi Indicator - instrumente destinate prelucrării arhivelor din România, după anul 1948**

Schimbarea regimului din România după 1948, a impus şi în domeniul arhivelor modelul sovietic. Instituţia Arhivelor Statului, trecută în cadrul Ministerului Afacerilor Interne prin Decretul 17/1951[20], a primit atribuţii extinse de îndrumare şi control asupra organizării şi prelucrării arhivelor tuturor creatorilor, indiferent de domeniul de activitate al acestora. Aplicarea decretului amintit s-a făcut în baza unor Instrucţiuni generale cu un capitol dedicat exclusiv normelor de elaborare a indicatorului de termene. De asemenea devenea obligatorie conceperea unui nomenclator al documentelor create de către fiecare instituţie, întreprindere sau organizaţie.[21] Termene de păstrare de 2, 5, 10, respectiv 25 de ani sunt prevăzute şi de Hotărârea 472/1951. Limitele de timp erau utilizate de angajaţii Arhivele Statului în expertizarea arhivelor de la creatori, arhive ce trebuiau preluate la împlinirea termenelor amintite. [22]

15 Liviu Moldovan, „Un vechi regulament de selecţionare a arhivelor judecătoreşti", în *RA*, Anul I, nr. 2/1958, p. 275-276; apud E. Cohn, st. cit., p. 18.
16 E. Cohn, loc. cit.
17 *Arhivele Statului – 125 ani de activitate (1831-1956)*, Bucureşti, 1956, p. 205.
18 *Idem*, p. 207; prin art. 5 se înfiinţaseră 4 direcţii regionale şi cea generală de la Bucureşti.
19 *Idem*, p. 211.
20 Publicat în B. Of. 14/1 februarie 1951.
21 Apud E. Cohn, st. cit., p. 19 şi nota 14.
22 *Arhivele Statului...*, p. 214.

Decretul 353/1957[23] a înființat Fondul Arhivistic de Stat (F.A.S.) care includea toate materialele documentare create înainte şi după 23 august 1944 de orice instituție, întreprindere, organizație, dar şi de persoanele fizice. Administrarea F.A.S. revenea exclusiv Arhivelor Statului din R.P.R. Direcția Generală a Arhivelor Statului (D.G.A.S.) a primit competențe sporite în raport cu orice creator/deținător de arhivă, având prerogativa exclusivă de a decide importanța practică/ştiințifică a unui document din F.A.S., indiferent de locul conservării lui, şi astfel, de a-i hotărî soarta.[24] Hotărârea 1119/1957[25] face trimitere la prevederile decretului 353 şi detaliază atribuțiile D.G.A.S., între care se numără şi aceea de îndrumare a activității de eleaborare a indicatoarelor „speciale" de termene de păstrare pentru orice tip de creator (art. 2d). Indicatoarele „cu arătarea duratei de păstrare" trebuiau elaborate în maxim 6 luni de la intrarea în vigoare a hotărîrii (art. 7). Articolul 11 face precizări cu referire la documentele permanente şi la durata conservării lor la creator, înainte de a fi predate Arhivelor Statului:15 ani – 10 ani – 5 ani – 3 ani. Cele două acte oficiale din 1957 au fost completate de Instrucțiunile generale nr. 6720 din 27 noiembrie 1957 (în continuare Instrucțiuni...1957)[26]. Articolul 3 din Instrucțiuni...1957 enumeră atribuțiile sectorului de arhiva de la orice instituție/organizație, între acestea aflându-se „controlul asupra alcătuirii conform nomenclatorului şi a indicatorului a dosarelor de lucrări curente". Art. 10 prevede expres obligația fiecărei instituții sau organizații, a forului tutelar pentru instituții/organizații cu activitate comună, de a întocmi nomenclatorul care va include „toate categoriile de materiale documentare ce se crează". Pe baza lui se vor grupa documentele în următoarea ordine: parte structurală → probleme/corespondenți. Următoarele articole descriu pe larg procedura de elaborare a nomenclatorului, multe dintre reguli regăsindu-se, chiar dacă într-o formulare modificată, şi în reglementările actuale de întocmire a acestui instrument arhivistic: fişarea pe probleme a documentelor de la fiecare parte structurală (art. 11), ordonarea fişelor în ordinea schemei de organizare (art. 12-13) şi trecerea lor într-un tabel intitulat „Nomenclatorul actelor", cu 4 rubrici: Direcția/Serviciul/Denumirea dosarului/Observații.[27] Din punct de vedere formal, în nomenclatorul din 1957 se proceda la o numerotare continuă a dosarelor, fără a se ține cont de părțile structurale, iar din punctul de vedere al conținutului, se permitea crearea unui dosar „Diverse" la fiecare parte structurală, destinat actelor ce nu puteau fi încadrate în dosarele existente inițial.

23 Publicat în B. Of. nr. 19/26 iulie 1957.

24 Decret 353/1957, art. 12c.

25 *Colecția H.C.M.*, nr. 56/13 august 1957.

26 *Instrucțiuni generale pentru organizarea şi funcționarea arhivelor organelor şi instituțiilor de stat, ale organizațiilor economice socialiste şi ale organizațiilor obşteşti* (broşură editată de DGAS în 1959).

27 *Idem*, formular 3.

Termenele de păstrare se găseau în Indicatorul[28] prevăzut şi descris în capitolul III din Instrucţiuni...1957. Formularul folosit era tot unul tabelar cu 4 rubrici: Nr. crt./Denumirea categoriilor de materiale/Termenul de păstrare(la instituţia centrală/instituţia subordonată)/Observaţii. Gruparea documentelor în indicator se făcea fără respectarea organigramei: capitole (cifre romane) / subcapitole(majuscule)/ subdiviziuni (minuscule)/ categorii de probleme (cifre arabe). Acestea din urmă, la fel ca şi în cazul nomenclatorului, primeau o numerotare continuă. Se subliniază importanţa denumirii acordate unei categorii de documente, care trebuie să fie concisă, concretă şi să conţină elemente caracteristice legate de forma şi conţinutul documentelor în cauză (art. 26). Indicatorul finalizat necesita confirmarea Arhivelor Statului, care aveau dreptul de a mări termenele de păstrare, dar nu şi de a le micşora decât după un acord cu instituţia interesată (art. 34).

În anul 1971 a intrat în vigoare Decretul 472 privind Fondul Arhivistic Naţional al R.S.R.[29] Titlu aduce în atenţie o primă modificare faţă de legislaţia anterioară – înlocuirea F.A.S. cu Fondul Arhivistic Naţional (F.A.N.), responsabil cu îndrumarea, coordonarea şi controlul activităţii de evidenţă, păstrare, selecţionare şi folosire a documentelor din F.A.N. fiind Ministerul de Interne (art. 4), iar D.G.A.S. îşi restrânge atribuţiile la documentele scrise, tipărite, fotografiate, sigilii şi ştampile (art. 5a). Indicatorul termenelor şi Nomenclatorul continuă să fie instrumente necesare în activitatea arhivistică. Elaborarea Indicatorului de termene revenea organelor centrale pentru documentele proprii, dar şi pentru cele ale unităţilor subordonate (art. 9 alin. 2). Nomenclatorul dosarelor cădea în sarcina fiecărei instituţii/ organizaţii. O modificare esenţială în raport cu legislaţia anterioară este în formularul indicat a se folosi pentru Nomenclatorul dosarelor (Anexa 3 la Decretul 472). Rubricatura a fost îmbogăţită cu o coloană intitulată „Termenul de păstrare", numărul total al coloanelor fiind de cinci. Se poate spune că avem în faţă un Nomenclator-Indicator al dosarelor. Pentru elaborarea lui era absolut necesar Indicatorul termenelor de păstrare, întocmit acum pentru fiecare domeniu de activitate de către forul coordonator, în speţă ministerele de resort. O altă diferenţă importantă faţă de vechiul formular de Nomenclator este introducerea numerotării dosarelor începând cu 1 pentru fiecare parte structurală şi dispariţia dosarului „Diverse", existând acum posibilitatea modificării în orice moment a acestui instrument atunci când se creau/primeau documente noi ce necesitau gruparea lor într-un dosar distinct de cele existente. Acesta primea un titlu care se trecea în Nomenclator la sfârşitul părţii structurale în cauză şi primea un număr în continuare.

28 *Indicator-tip cuprinzător al termenelor de păstrare a dosarelor, registrelor şi a altor materiale documentare comune organelor şi instituţiilor de stat, organizaţiilor economice socialiste şi organizaţiilor obşteşti*; în Idem, formular 4.

29 Publicat în B.Of. nr. 164/30 decembrie 1971 şi republicat, cu unele modificări în 1974 ca Decret nr. 206, publicat în B. Of. nr. 155.

Indicatorul termenelor de păstrare (Anexa 2) avea 3 rubrici: Denumirea grupelor de documente/Termenul de păstrare/Observaţii. Rubrica a doua avea subrubrici distincte pentru organizaţia centrală, respectiv subordonată. Se mai constată şi o modificare a terminologiei – singtama „materiale documentare" este înlocuită cu „grupe de documente". Fiind elaborat la nivelul organelor centrale, Indicatorul era supus confimării D.G.A.S.

I.4. **De la Nomenclatorul-Indicator la Nomenclatorul Arhivistic**

Între 1989 şi 1996 munca de arhivă, ca şi toate celelate activităţi, s-a desfăşurat într-un mediu bulversant, între două „lumi" ante- şi post- 1989. Legislaţia arhivistică a intrat în atenţia Parlamentului României la aproape un deceniu de la schimbarea din ultimul an al deceniului 9. În toţi aceşti ani au continuat să se creeze documente, acestea necesitând prelucrare arhivistică, de la înregistrare până la selecţionare. Vidul legislativ a fost suplinit de continuarea aplicării vechilor norme arhivistice, respectiv a Nomenclatoarelor-Indicatoare şi a Indicatoarelor termenelor de păstrare, acolo unde mai existau. Însă dispariţia unor categorii de documente, apariţia altora care nu figurau în vechile instrumente arhivistice a determinat un recul în prelucrarea arhivelor curente de la creatori, aceştia neştiind cum să folosească Nomenclatorul şi Indicatorul şi cum să le aplice selectiv documentelor pe care le creau, dar să le şi completeze prin constituirea de dosare noi cărora să le dea titluri corecte pe care să le introducă în Nomenclator. Personalul Arhivelor, ca întotdeauna insuficient, a reuşit cu greu să facă faţă cererilor sosite de la creatori în acordarea asistenţei de specialitate.

Apariţia Legii Arhivelor Naţionale, nr. 16/1996[30] a adus unele clarificări, însă şi noi provocări. A fost eliminat în totalitate Indicatorul termenelor de păstrare, menţinându-se numai Nomenclatorul cu o nouă denumire – Nomenclatorul Arhivistic Naţional, cu cinci rubrici, a patra fiind destinată Termenului de păstrare (anexa 1 a legii). Formularul este acelaşi cu cel folosit din 1971. În opinia noastră, denumirea dată acestui instrument nu este una fericită, în condiţiile în care elaborarea lui revine fiecărui creator de arhivă (art. 8) şi astfel are un caracter specific, cuvântul „Naţional" implicând un grad ridicat de generalizare ce conduce la ideea că fiecare Nomenclator se aplică la nivelul întregii ţări. Din păcate, titulatura nu a fost modificată nici la republicarea legii în 2014.[31] Îndrumările date de arhiviştii mureşeni după 1996, au avut efectul scontat: creatorii de arhivă au elaborat numai Nomenclatoare Arhivistice.

30 Publicată în M.O. nr. 71/9 aprilie 1996; republicată în M.O. nr. 293/22 aprilie 2014.

31 M.O. Partea I, nr. 293/22 aprilie 2014; v. Anexa 1

II. INSTRUMENTE DE PRELUCRARE A ARHIVELOR ŞCOLARE DUPĂ 1948

II.1. **Nomenclatoare şi Indicatoare şcolare până în 1996**

În cele ce urmează vom face referire la cele două instrumente aşa cum au fost elaborate şi aplicate în prelucrarea arhivelor din şcolile gimnaziale de astăzi, valorificând informaţiile bibliografice ce ne-au stat la dispoziţie, dar şi datele din dosarele unor creatori de acest tip din raza de competenţă a S.J.A.N. Mureş.

După 1948, învăţământul românesc de toate gradele, inclusiv cel mediu, a fost etatizat, astfel că arhiva curentă creată de şcolile cu 7, apoi 8 clase a fost luată în evidenţă şi prelucrată arhivistic potrivit regulilor stabilite şi aplicate pe întregul teritoriu naţional. Indicatorul tip din 1957[32] include şi categoriile de documente specifice acestor unităţi de învăţământ la cap. II (Administrativ-gospodăreşti)/subcapitolul B (Cadre şi învăţământ)/poziţiile 23-42. Din punctul de vedere al termenelor de păstrare, majoritatea categoriilor documentare sunt considerate deosebit de importante, 16 poziţii fiind cu termen permanent. Pentru restul documentelor termenele de păstrare sunt de 2, 3, 5 şi 10 ani. Evidenţele noastre pentru această perioadă păstrează cu precădere inventarele cu documentele permanente înaintate Serviciului Regional Mureş al Arhivelor Statului. Din corespondenţa purtată de Serviciul regional cu unele şcoli din jurisdicţie rezultă că aplicarea instrucţiunilor din 1957 întâmpina dificultăţi şi câţiva ani mai târziu. Şcolile au înţeles prea puţin sau deloc modul în care trebuie să-şi inventarieze arhiva creată înainte şi după intrarea în vigoare a Indicatorului-tip şi cum să pregătească o lucrare de selecţionare. Formularul de inventar a fost preluat ad-literam, inclusiv cu cele două alternative propuse, între care trebuiau să se aleagă: „Inventar cu materiale documentare ce se / nu se predau...”

Într-un raport de teren din 1963, arhivistul care efectua un control la o şcoală de pe teritoriul actualului judeţ Mureş consemna că pentru arhiva respectivei unităţi de învăţământ s-a folosit alt Nomenclator decât cel publicat în buletinul oficial al Regiunii Mureş Autonome Maghiare. Este vorba de „Nomenclatorul actelor şcolilor de 8 ani şi al şcolilor de 4 ani”[33]. De format tabelar, nomenclatorul are trei rubrici, prima fiind „Numărul de ordine al dosarului”, numerotarea fiind continuă de la 1-102. Lipsesc termenele de păstrare, iar dosarele şi materialele preconstituite nu sunt departajate în nici un fel după conţinutul lor. În aceeaşi publicaţie se găseşte un extras din „Indicatorul termenelor de păstrare a dosarelor, registrelor şi altor materiale documentare a Ministerului Învăţământului şi Culturii şi unităţilor subordonate”[34] aplicabil aceluiaşi tip de şcoli. Conform instrucţiunilor generale de

32 V. nota 23.

33 Publicat în Buletinul Oficial al Sfatului Popular al Regiunii Mureş Autonome Maghiare, nr. 8/1962, p. 16-25.

34 Idem, p. 53-64.

la acea dată, Indicatorul avea 4 rubrici. Categoriile de documente erau organizate în 3 capitole numerotate cu cifre romane: Probleme directorii şi de organizare (I), Administrativ-gospodăreşti (II), Învățământ (III). Fiecare capitol era divizat în mai multe subcapitole - să le spunem tematice şi fiecare subcapitol avea ca subdiviziuni „categoriile de materiale", în fapt ceea ce azi cunoaştem ca titlu al dosarului. În total erau 156 de poziții. Buletinul oficial citat conține şi un regulament pentru organizarea şi funcționarea arhivelor şcolare din regiune, regulament în care se cere respectarea Instrucțiunilor D.G.A.S. nr. 6720/1957. O listă de selecționare din 1964 înaintată de o şcoală este parțial conformă cerințelor Instrucțiunilor, dar se constată că nu s-a înțeles cum să se individualizeze dosarul prin indicativ cu ajutorul Nomenclatorului actelor. Conținutul dosarelor selecționate este incert şi indiferent de termenul de păstrare toate documentele propuse spre selecționare sunt în acelaşi inventar.

În 1965, Buletinul Ministerului Învățământului dădea publicității un regulament pentru funcționarea arhivei ministerului şi a unităților subordonate şi un Nomenclator-Indicator obligatoriu a fi aplicat în şcoli, inclusiv în cele de 4 şi 8 ani.[35] Împărțit în două părți, una pentru dosare, cealaltă pentru „acte preconstituite", nomenclatorul avea următoarea rubricatura: Nr. crt./Denumirea (dosar/act)/Termen de păstrare în ani/Observații. Fiecare dintre cele două părți au o numerotare continuă începând cu 1. Lipseşte orice delimitare pe părți structurale sau activități. Instrumentul este mai mult un indicator, decât un nomenclator în sensul pe care îl folosim astăzi, indicativul dosarului/registrului fiind format numai dintr-o cifră arabă. Lucrările de selecționare bazate pe acest Nomenclator-Indicator suferă în general de acelaşi deficiențe semnalate mai sus. Deşi se menționa păstrarea tuturor cataloagelor anterioare anului şcolar 1963/1964, s-a întâmplat ca acestea să fie propuse spre eliminare, dar verificarea făcută de specialiştii Arhivelor Statului a corectat operațiunea şi adresa de răspuns conținea toate documentele ce nu puteau fi selecționate. Nu se clarificase nici modul de utilizare a formularului de inventar din 1957, utilizîndu-se aceeaşi rubrică pentru indicativ/termen de păstrare/nr. curent după inventar. Sintagma ultimă era completată cu ceea ce numim azi „poziția din inventar". Se făcea confuzie între prima rubrică „Nr. crt." şi numărul inventarului. Într-o lucrare de selecționare din 1966, inventarele cuprindeau documente permanente şi nepermanente la un loc, şi deşi se menționa că sunt inventariate documente create înainte de punerea în aplicare a nomenclatorului, exista şi o rubrică pentru poziția din indicator, fără să se poată determina care indicator a fost luat în considerare, dar rubrica este completată. Într-o adresă de aprobare a unei lucrări de selecționare de către Arhivele Statului Mureş se precizează că în viitor lista de selecționare să se facă după formularul din anexa 4 la Instrucțiunile D.G.A.S. nr. 3813/1961. Nu am reuşit depistarea instrucțiunilor.

35 Buletinul Ministerului Învățământului, anul X, nr. 3/1965, p. 16-21.

Ultimul instrument de prelucrare a arhivei curente de la şcoli a fost tot un Nomenclator-Indicator, comun pentru întreaga reţea şcolară, la nivel naţional, elaborat în 1982.[36] Baza legală o reprezenta Decretul 472/1971[37] şi noua Lege a educaţiei şi învăţământului din 1978. Titulatura de Nomenclator-Indicator este clarificatoare din start sub aspectul conţinutului – nomenclator care conţine şi termenele de păstrare. În anexele decretului se dau publicităţii, separat, Indicatorul termenelor de păstrare (Anexa 2) şi Nomenclatorul dosarelor (Anexa 3), formularul celui din urmă are cinci rubrici, a patra fiind rezervată termenelor de păstrare. Conform art. 9 din decret, Indicatorul se elabora de către organele centrale, inclusiv pentru unităţile din subordine, în timp ce nomenclatorul devenea sarcina fiecărui creator. Se introduce sintagma „grupă de documente", grupele fiind organizate pe activităţile desfăşurate, indiferent de compartimentul care le-a creat. Rubricatura nomenclatorului este astfel alcătuită încât să reflecte organizarea internă a organizaţiei, fiind preluat modelul celor mai complexe organigrame, structurate pe Direcţii/Servicii, direcţiile primind o numerotare cu cifre romane, serviciile, cu majuscule. Modificarea esenţială o reprezintă numerotarea dosarelor care se face începând cu 1 pentru fiecare parte structurală. Decretul din 1971 nu aduce nici un fel de precizări referitoare la cum se alcătuieşte indicativul dosarului. Aceste lămuriri se vor publica trei ani mai tîrziu în Normele tehnice (art. 17 alin.7) destinate creatorilor.[38]

Revenind la Nomenclatorul-Indicator şcolar elaborat în 1982, acesta este elaborat după formularul indicatorului, grupele de documente fiind numerotate în continuare, fără a mai fi departajate pe capitole şi subcapitole. Se regăsesc nu numai documentele de la şcolile generale şi alte unităţi de învăţământ, inclusiv licee, ci şi cele create la casele de copii, precum şi la grădiniţe. Astfel că elaborarea propriului Nomenclator putea fi o experienţă pe care, probabil, nu multe şcoli şi-au dorit-o. Am întreprins o cercetare prin sondaj asupra dosarelor de creatori de la S.J.A.N. Mureş, dar nu am găsit, până la această dată un nomenclator elaborat de o şcoală pe baza decretului din 1971. Dar aplicarea prevederilor acestui act legislativ şi-au făcut loc în practica arhivistică a şcolilor din judeţul Mureş. Lucrările de selecţionare erau formate din adresă de înaintare, Proces verbal al Comisiei de selecţionare şi inventare pe termene de păstrare, acestea din urmă cuprinzând, documentele pentru un singur an. Rubricile inventarului, inclusiv cel referitor la indicativul dosarului se completau, chiar dacă, adeseori, în loc de indicativ se scria indicator. Probabil că se folosea Nomenclatorul-Indicator şi se cerea sprijinul specialiştilor de la Arhive.

36 Publicat în *Tribuna şcolii*, nr. 241/17 iulie 1982, precum şi în *RA*, Anul LIX, 1982, nr. 4, p. 447-451.

37 *Colecţia de legi şi decrete*, 1971, IV, (1 octombrie-31 decembrie), p. 679-696+ 13 Anexe.

38 Publicate în B. Of. 155/1974; tiltul complet „Norme tehnice pentru înregistrarea, gruparea în dosare, selecţionarea şi păstrarea documentelor scrise şi tipărite, a sigiliilor şi ştampilelor de către organizaţiile socialiste şi celelalte organizaţii"

II.2. **De la Nomenclator-Indicator la Nomenclatorul Arhivistic**

Decretul din 1971 a fost abrogat de abia în 1996, când a intrat în vigoare Legea Arhivelor Naționale[39]. În acelaşi an s-au aprobat prin ordin de ministru Instrucțiunile pentru creatorii şi deținătorii de arhivă.[40] De data aceasta s-a renunțat la Indicatorul termenelor de păstrare, care în opinia noastră nu ar fi fost util decât dacă s-ar fi elaborat la nivel central, dar separat pentru fiecare tip de unități de învățământ: grădinițe, şcoli generale, licee etc. Altfel s-ar fi menținut starea de confuzie anterioară: ce este indicatorul?, ce este nomenclatorul?, cum se utilizează unul, cum se aplică celălalt?, ceea ce în nici un caz nu ar fi simplificat munca lucrătorilor din arhive. Deşi există şi voci contrare acestei idei[41], considerăm că indicatorul elaborat în alte condiții decât cele arătate mai mult ar fi încurcat. Experiența asistenței de specialitate a demonstrat că şi sub îndrumarea Arhivelor, un număr redus de creatori şi deținători de documente ar cunoaşte modul de utilizare a unui Indicator de termene pentru a-şi elabora un Nomenclator.

În conformitate cu legea şi instrucțiunile din 1996, Nomenclatorul Arhivistic se întocmeşte de către fiecare creator în parte (art. 8 din Legea 16/1996; art. 11 din Instrucțiuni). Din punct de vedere formal, noul nomenclator, numit eronat „național" deşi este al unui singur creator[42], are aceeaşi rubricatură cu cea a nomenclatoarelor-indicatoare. În aria de competență a S.J.A.N. Mureş numeroase nomenclatoare au fost elaborate de şcolile cu clasele I-VIII (astăzi şcoli gimnaziale) după 1996. Structura organizatorică internă a acestui tip de şcoli este simplă. În cazul lor se poate vorbi mai mult despre o organigramă pe „activități", deoarece nu există ceea ce numim la modul general „compartimente". De aceea nomenclatoarele au fost întocmite prin completarea unui tabel din care lipseşte prima rubrică „Direcția", celelalte rubrici rămânând în vigoare. Rubrica „Serviciul" a cuprins următoarele activități: A/Direcțiune; B/Secretariat; C/Contabilitate sau C/Contabilitate şi Administrativ. Titlurile date dosarelor/registrelor au urmat regula concretului şi concisului în exprimare. În stabilirea termenelor de păstrare s-a ținut cont de prevederile legislative specifice şi generale, precum şi a principiului valorii istorice şi practice a documentelor. Deficiențele cel mai des întâlnite au fost legate de Dosarul arhivei, care în Nomenclatorul Arhivistic cuprindea la o singură poziție

39 Legea 16/1996, publicată în M. O., nr. 71/9 aprilie 1996.

40 „INSTRUCȚIUNI privind activitatea de arhivă la creatorii şi deținătorii de documente, aprobate de conducerea Arhivelor Naționale prin Ordinul de zi nr. 217/23 mai 1996", în *Arhivele Naționale – Acte normative privind Arhivele*, Zalău, 1996.

41 De exemplu, arhivistul clujean Laurențiu Mera susține că prin eliminarea indicatorului termenelor de păstrare creatorii au fost „lipsiți de un reper concret oficial, de orientare la stabilirea termenelor de păstrare" (Îndreptar arhivistic, Cartimpex, Cluj-Napoca, 2001, p. 67); alții consideră că lipsa indicatorului de termene determină prelungirea activității de întocmire a Nomenclatorului (Ioan Lăcătuşu, „Activitatea de arhivă la creatorii şi deținătorii de documente între deziderat şi realitate", *RA*, 2/2006, p. 15-30).

42 Despre aceastăeroare vezi şi L. Mera, *op. cit.*

toate evidenţele prevăzute de normele arhivistice: nomenclator, registru de evidenţă curentă, lucrări de selecţionare, corespondenţa cu A.N., inventare etc.

II.3 **Spre un Nomenclator Arhivistic Unic pentru şcolile gimnaziale în judeţul Mureş**

Asistenţa de specialitate acordată unităţilor de învăţământ gimnaziale, lucrările de selecţionate verificate la faţa locului, îndrumările şi discuţiile purtate cu secretarii unor şcoli au determinat demararea unei acţiuni de elaborare a unor noi Nomenclatoare Arhivistice şcolare care să conţină aceleaşi titluri de dosare şi registre, aceleaşi termene de păstrare pentru aceleaşi categorii de documente. „Serviciile" din nomenclator le-am considerat activităţi. Am reuşit să lămurim conducerile şcolilor în cauză şi responsabilii cu arhiva că deşi actele administrative sunt păstrate la contabilitate, pentru o regăsire rapidă a celor două categorii de documente este mult mai oportună încadrarea lor în „activităţi" separate, acelaşi principiu urmând a fi aplicat şi în ordonarea în cadrul depozitului. În vechile nomenclatoare biblioteca şcolii a fost de cele mai multe ori uitată, deşi este o activitate distinctă în cadrul căreia iau naştere documente/dosare/registre, unele cu valoare istorică pentru şcoală, cum sunt procesele verbale vizând donaţiile de cărţi. Astfel a fost completat Nomenclatorul cu „serviciul" Biblioteca (E). Pentru că în unele şcoli Comitetul de Părinţi desfăşoară o activitate reală, am introdus o secţiune separată pentru acesta (F).

Acţiunea începută cu aproximativ trei ani în urmă a avut ca rezultat un nomenclator cu următoarea structură:

A. Direcţiune
B.Secretariat
C.Contabilitate
D.Administrativ
E. Biblioteca
F. Comitetul de părinţi

Poziţiile din nomenclator sunt aşezate în ordinea descrescătoare a termenelor de păstrare, începând cu cele permanente şi sunt numerotate începând cu 1 în cadrul fiecărei activităţi.

Problema care se ridică şi pentru acum şi pentru viitor este termenul de păstrare al cataloagelor de clasă, stabilit încă din 2005[43] la Permanent, deşi nu se mai pune problema că în vreuna dintre şcoli să nu existe registre matricole. În acest context, cataloagele sunt o evidenţă oarecum paralelă a registrelor matricole şi perma-

43 Conform *Regulament privind actele de studii şi documentele şcolare în învăţământul preuniversitar* (v. www.dreptonline.ro accesat 13 iulie 2015)

nentizarea conservării lor produc deja efecte nedorite în privința ocupării spațiului destinat arhivei. Aceasta se întâmplă cu precădere în cazul şcolilor mari, a colegiilor care au şi clase paralele, dar şi curs primar şi gimnazial. La acestea numărul cataloagelor din fiecare an sunt în număr mare. Însă şi în şcolile gimnaziale depozitul de arhivă este ocupat în mare măsură cu acest gen de documente. Din punctul nostru de vedere, ar fi suficientă păstrarea permanentă a cataloagelor pentru clasele terminale, dar pentru aceasta ar fi necesară modificarea Ordinului de ministru şi, firesc, intervenția Arhivelor Naționale în acest sens.

În cursul anului 2014 şi în anul curent 14 şcoli gimnaziale au adoptat acest model de nomenclator, unificând formatul, conținutul şi termenele de păstrare. În viitor ne propunem ca la momentul efectuării unei selecționări a fondului propriu, să propunem şcolilor respective introducerea acestui instrument de lucru în prelucrarea arhivei curente.

În anexă la expunerea de față poate fi consultat o schiță de nomenclator şcolar aplicat în județul Mureş. Cu siguranță nu este perfect, poate fi îmbunătățit, dar la momentul actual este benefic faptul că am reuşit obținerea acordului creatorilor în discuție de a avea un Nomenclator identic şi de a-l aplica uniform în prelucrarea arhivelor curente proprii.

BIBLIOGRAFIE

I. Legislație (decrete, legi, regulamente)

1. *Decretul 17/1951*, în Buletinul Oficial, nr 14/1 februarie 1951
2. *Decretul 353/1957*, în Buletinul Oficial, nr. 19/26 iulie 1957
3. *Colecția H.C.M.* nr. 56/13 august 1957
4. *Decretul 472 privind Fondul Arhivistic Național al R.S.R.*, în Buletinul Oficial nr. 164/30 decembrie 1971
5. *Decret nr. 206/1974*, în Buletinul Oficial nr. 155/1974
6. *Legea 16/1996*, în Monitorul Oficial nr. 71/9 aprilie 1996; republicată în Monitorul Oficial nr. 293/22 aprilie 2014
7. *Colecția de legi şi decrete*, 1971, IV, (1 octombrie-31 decembrie)
8. *Instrucțiuni generale nr. 6720 din 27 noiembrie 1957*, în D.G.A.S., 1959 (broşură)
9. *Instrucțiuni generale pentru organizarea şi funcționarea arhivelor organelor şi instituțiilor de stat, ale organizațiilor economice socialiste şi ale organizațiilor obşteşti*, în DGAS, 1959 (broşură)
10. *Indicatorul-Tip cuprinzător al termenelor de păstrare a dosarelor, registrelor şi a altor materiale documentare comune organelor şi instituțiilor de stat, organizațiilor economice socialiste şi organizațiilor obşteşti*, în D.G .A.S., 1959 (broşură)

11. *Norme Tehnice pentru înregistrarea, gruparea în dosare, selecţionarea şi păstrarea documentelor scrise şi tipărite, a sigiliilor şi ştampilelor, de către organizaţiile socialiste şi celelalte organizaţii,* 1974 (broşură)
12. *Nomenclatorul actelor şcolilor de 8 ani şi al şcolilor de 4 ani*, în Buletinul Oficial al Sfatului Popular al Regiunii Mureş Autonome Maghiare, nr. 8/1962
13. *Nomenclator-Indicator* tip nr. 116205/1964, în Buletinul Ministerului Învăţământului, Anul X, nr. 3
14. *Regulament pentru organizarea şi funcţionarea arhivei Ministerului Învăţământului, a unităţilor din subordine şi a instituţiilor de învăţământ şi educaţie aprobat prin ordinul Ministrului Învăţământului nr. 1095/1964*, în Buletinul Ministerului Învăţământului, Anul X, nr. 3
15. *Nomenclator-Indicator privind stabilirea termenelor de păstrare a documentelor primite, exepdiate sau de uz intern pentru şcoli generale, licee, şcoli pedagogice, şcoli profesionale şi de maiştri, instituţii preşcolare şi case de copii, precum şi pentru sistematizarea arhivelor şcolare*, în Tribuna Învăţământului nr. 241/17 iulie 1982 şi Revista Arhivelor, Anul LIX, 1982, nr. 4
16. *INSTRUCŢIUNI privind activitatea de arhivă la creatorii şi deţinătorii de documente, aprobate de conducerea Arhivelor aţionale prin Ordinul de zi nr. 217/23 mai 1996*, în Arhivele Naţionale – Acte normative privind Arhivele, Zalău, 1996.
17. *Regulament privind actele de studii şi documentele şcolare în învăţământul preuniversitar* (v. www.dreptonline.ro)

II. Lucrări de specialitate (studii, cărţi)

1. Árvai I., *Aplicarea sistemului claselor numerelor de bază în arhiva comitatului Trei Scaune*, în Revista Arhivelor, Anul XLIX, 1972, nr. 1
2. Emilia Cohn, *Nomenclatorul de dosare şi indicatorul termenelor de păstrare – instrumente de bază în activitatea arhivistică*", în Revista Arhivelor, Anul LVI, 1979, nr. 1
3. Em. Cohn, *Ordonarea şi inventarierea arhivelor şcolare*, în Revista Arhivelor, Anul LI, 1974, nr. 1-2
4. Nicolae Chipurici, *Probleme de delimitare a fondurilor arhivistice create de instituţiile din învăţământul preuniversitar*, în Revista Arhivelor, Anul LVI, 1994, nr.4
5. Voica Coman, *Metodologia de elaborare a nomenclatorului dosarelor*, în Revista Arhivelor, Anul LXI, 1984, nr. 4
6. Voica Coman, *Selecţionarea documentelor la organizaţii*, în Revista Arhivelor, Anul LI, 1982, nr.4
7. Carol Couture, *Nomenclatoarele. Aspecte teoretice*, în Revista de Arhivistică, tom IV, 1998, nr. 1-2

8. Costică Ioan Gârneață, *Nomenclatorul Documentelor de arhivă – instrument de bază în constituirea unei arhive corecte*, în Revista de Arhivistică, vol II, 1996, nr. 1-2
9. Laurențiu Mera, Îndreptar arhivistic, CARTIMPEX, Cluj-Napoca, 2001
10. Laurențiu Mera, *Propuneri pentru o Listă orientativă a documentelor permanente create de unități*, 1996, nr. 1-2
11. Laurențiu Mera, *Arhiva curentă la creatori – privire istorică (1925-1996)*, în Revista de arhivistică, tom III, 1997, nr. 1-2
12. Eleonora Mitrescu, *Rolul nomenclatorului dosarelor şi al indicatorului termenelor de păstrare în procesul de creare a fondurilor arhivistice la unitățile socialiste – aspecte desprinse din utilizarea lor*, în Revista Arhivelor, Anul LXVI, 1989, nr. 2
13. Eleonora Mitrescu, *Rolul nomenclatorului dosarelor şi al indicatorului termenelor de păstrare în procesul de creare a fondurilor arhivistice la unitățile socialiste – aspecte desprinse din utilizarea lor*, în Revista Arhivelor, Anul LXVI, 1989, nr. 2
14. Teodor Necşa, *Precizări privind întocmirea şi folosirea nomenclatorului şi indicatorului în arhivele curente*, în Revista Arhivelor, Anul LII, 1975, nr. 1

Anexa

NOMENCLATOR ARHIVISTIC
Aprobat prin decizia nr.... din...

Serviciul	Denumirea dosarului (conținutul pe scurt)	Termen de păstrare	Observații
A. Direcțiune	1. Documente privind evenimente deosebite din viața școlii	Permanent	
	2. Plan managerial anual	Permanent	
	3. Decizii ale conducerii privind numirea pe funcții, comisiile stabilite la început de an școlar	Permanent	
	4.		
	14. Registrul de procese verbale ale Consiliului de Administrație	Permanent	
	.....		

Serviciul	Denumirea dosarului (conținutul pe scurt)	Termen de păstrare	Observații
	18. Planuri şi progarme şcolare, structuri orare, repartiția pe ore	10 ani	CS
B . Secretariat	1. State de funcții, fişe de încadrare a personaluli didactic şi nedidactic	Permanent	
	2. Planul de şcolarizare, situații statistice, informări privind şcolarizarea elevilor, analiza situației instructiv educative, rezultate obținute	Permanent	
	.....		
	7. Nomenclatoare arhivistice, procese verbale ale comisiilor de selecționare a arhivei, corespondență	Permanent	
	1. Registrul de evidență curentă a intrărilor şi ieşirilor u.a. din arhivă	Permanent	
	.....		
	21.Dosarele de personal, fişe de evaluare, aprecieri anuale	70 ani	
	22.Decizii, acte de personal privind încadrarea, transferul, încetarea activității, contracte de muncă, gradații, salarizare, pensionare, sancțiuni administrative	50 ani	
	23. Registrul de intrare-ieşire a corespondenței	30 ani	
	.....		
	33. Fişa postului	5 ani	după scoaterea din uz
	.....		

Serviciul	Denumirea dosarului (conţinutul pe scurt)	Termen de păstrare	Observaţii
	35. Condica de prezenţă a personalului nedidactic şi administrativ	3 ani	
	.....		
	38.Caiet de primire-transmitere a notelor telefonice, borderou corespondenţă	2 ani	
C . Contabilitate	1. Bugetul de venituri şi cheltuieli	Permanent	
	....		
	3. State de plată salarii	50 ani	
	.....		
	10. Fişe de conturi analitice	10 ani	
	.....		
	19.Propuneri la planul de venituri şi cheltuieli	5 ani	
	.....		
D . Administrativ	1. Inventare mijloace fixe, casări	10 ani	
	.....		
	5. Fişe de magazie	5 ani	
	.....		
	10.Documente, procese-verbale privind serviciul de pază şi secutritatea instituţiei	5 ani	
E . Biblioteca	1. Registru de organizare, evidenţă şi mişcare a fondului bibliotecii	Permanent	
	.....		
	3. Fişe de evidenţă a cititorilor	5 ani	

Serviciul	Denumirea dosarului (conținutul pe scurt)	Termen de păstrare	Observații
F . Comitetul de părinți	1. Corespondență privind activitatea comitetului de părinți	10 ani	C.S.

CONSIDERATIONS ON THE DRAWING UP OF THE ARCHIVAL CATALOGUE IN MIDDLE SCHOOLS – THE MURES EXPERIENCE

SUMMARY

The archival catalogue and its use have often been discussed and analysed by those in charge of guiding and controlling archival processing at archive creators. Studies and articles were written and published in various archival reviews in an attempt to define and explain the need for archival catalogues, which proved a rather difficult endeavour.

Various definitions were proposed, which highlighted one or another of the various aspects of this issue. Some privileged the formal aspect, others the content or its role as a tool. The latter is in our opinion essential : considering the catalogue as a fundamental tool for creating and processing a current archive, regardless of its creator. However, the idea of a catalogue was the result of a long series of experiences, to which we will refer hereinafter. (Translated by Alina-Olivia Şuta)

SCURTE CONSIDERAȚII DESPRE RAPORTUL DINTRE LEGISLAȚIA INFORMAȚIILOR CLASIFICATE ŞI PRELUCRAREA/ FOLOSIREA DOCUMENTELOR DIN FONDUL ARHIVISTIC NAȚIONAL

Mihai GEORGIȚĂ

1. Considerații generale

Este bine cunoscut faptul că în Arhive se află cele mai multe informații, ele constituie, realmente, cele mai mari bănci de date. De regulă, ele sunt publice. Doar pentru persoanele neavizate sau greşit informate arhivele reprezintă o zonă ocultă, greu accesibilă, destinată câtorva aleşi sau inițiați. Aceasta, deoarece persistă încă percepția comună a învăluirii arhivelor într-o aură de mister sau a caracterului lor secret şi inaccesibil. O cauză importată a acestei percepții este faptul că, deşi ele pot fi consultate-adică sunt accesibile-limbajul, grafia şi uneori suportul în care sunt redactate şi pe care sunt redactate documentele din arhive fac imposibil accesul la informațiile cuprinse în ele. Este un poncif faptul că arhivele constituie în principal izvoare istorice şi prin urmare se supun unui regim de acces public. În ceea ce priveşte Fondul Arhivistic Național (în continuare: FAN) al României, în însăşi legea arhivelor[1] se prevede în art. 1 că acesta este alcătuit din documente, care constituie izvoare istorice şi care sunt *create de-a lungul timpului de către organele de stat, organizațiile publice sau private economice, sociale, culturale, militare şi religioase, de către persoane fizice autorizate, profesionişti care îşi desfăşoară activitatea în baza unei legi speciale şi persoane fizice*. Prin documente care fac parte din FAN se înțelege potrivit art. 2 din legea 16/1996 *acte oficiale şi particulare, diplomatice şi consulare, memorii, manuscrise, proclamații, chemări, afişe, planuri, schițe, hărți, pelicule cinematografice şi alte asemenea mărturii, matrice sigilare, precum şi înregistrări foto, video, audio şi informatice, cu valoare istorică, realizate în țară sau de către creatori români în străinătate*.

Aşadar, rezultă că, potrivit acestor dispoziții legale, feluritele genuri de documente din FAN, create de instituții publice, de la cele religioase până la cele militare, sau de către organizații private şi persoane fizice, indiferent de suportul pe care sunt realizate, conțin informații cu valoare istorică. În consecință, pentru a deveni izvoare istorice ele trebuie să-şi piardă valoarea practică, uzuală şi uneori operativă. Deoarece şi cele cu valoare practică sunt potențiale documente cu valoare istorică şi ştiințifică, iar, în unele cazuri, cele istorice pot primi şi o valoare practică, aşa cum demonstrează experiența postrevoluționară din România, mai ales pentru reconstituirea drepturilor patrimoniale, legiuitorul care a redactat legea arhivelor a consacrat un termen generic pentru documentele din FAN, considerându-le pe

1 Legea Arhivelor Naționale nr. 16/1996, republicată cu completări şi modificări în „Monitorul Oficial", nr. 293, din 22 aprilie 2014.

toate ca având o valoare istorică. Această stare de fapt reiese din art. 28 alin. (1) al legii 16/1996 republicată (ce corespunde ad literam vechiului art. 20), când se pune problema utilității documentelor din FAN, astfel încât se recunoaşte şi se consacră, de asemenea, valoarea lor practică. Astfel, potrivit art. 28 alin. (1) *documentele care fac parte din Fondul Arhivistic Național al României pot fi folosite pentru: cercetarea ştiințifică, rezolvarea unor lucrări administrative, informări, acțiuni educative, elaborarea de publicații şi eliberarea de copii, extrase şi certificate*.

O bună parte din documentele care fac parte din FAN sunt prezervate şi conservate în depozitele Arhivelor Naționale, urmând ca arhivele, aşa cum prevede art. 5 litera c) al legii 16/1996- prin care se stabileşte una din principalele atribuții ale instituției Arhivelor-să preia de la creatorii şi deținătorii de arhivă documentele care fac parte din FAN al României, în condițiile şi termenele prevăzute de lege. Evident, documentele din F.A.N. au valoare istorică şi un caracter permanent. Conform art. 4 al amintitei legi, cei care crează sau păstrează documente care fac parte din FAN, denumiți creatori şi deținători de arhivă, sunt persoane fizice şi juridice, adică instituții de stat, organizații private şi persoane particulare. De regulă, ele crează documente necesare în cursul desfăşurării activității lor şi reflectă, aşadar, activitatea şi relațiile cu cu alte entități similare sau cu terți. Prin urmare, cât timp au valoare practică, sunt utile şi prezintă interes în desfăşurarea activității, chiar dacă au potențială valoare istorico-ştiințifică, ele sunt percepute de creatori şi deținători ca atare, adică necesare activității.

Înțelegând acest aspect, redactorii legii arhivelor au prevăzut un termen mediu de 30 de ani după care pot fi consultate sau cercetate, o perioadă după care documentele şi-ar pierde, îndeobşte, valoarea practică. Astfel, potrivit art. 28 alin. (2) *documentele care fac parte din Fondul Arhivistic Național al României pot fi consultate, la cerere, de către cetățeni români şi străini, după 30 de ani de la crearea lor. Pentru documentele la care nu s-a împlinit acest termen, cercetarea se poate face numai cu aprobarea conducerii unității creatoare sau deținătoare*. Acelaşi termen de 30 de ani trebuie să curgă până când, conform art. 13 alin. (1) litera b), documentele scrise, create sau deținute de persoanele juridice, *recte* instituții de stat sau persoane juridice de drept privat, trebuie să fie depuse spre păstrare permanentă la Arhivele Naționale, cu excepția documentelor tehnice, care se predau după 50 de ani (litera c) şi actele de stare civilă (mai precis-registre de stare civilă), care se predau după 100 de ani (litera d). Dacă documentele care fac parte din FAN de la creatorii şi deținătorii de arhivă sunt necesare în desfăşurarea activității acestora, ele pot fi păstrate şi deținute şi după expirarea termenului de depunere, pe baza aprobării conducerii Arhivelor (cf. art. 14). Valoarea practică a acestor documente reiese şi din dispozițiile art. 29 alin. (1), chiar dacă nu se prevede *expressis verbis*. Astfel, creatorii ori deținătorii de documente (care fac parte din FAN-Nota noastră), sau, după caz, succesorii în drepturi ai acestora, sunt obligați să elibereze, potrivit legii,

la cererea persoanelor fizice şi juridice, certificate, adeverinţe, copii şi extrase de pe documentele care le creează ori le deţin, dacă se referă la drepturile ce le priveşte, inclusiv de pe documentele a căror termen de depunere şi predare la Arhivele Naţionale nu s-a împlinit. Documentele care nu au potenţială valoare istorică, deci nu fac parte din FAN, prin urmare au doar valoare practică, se păstrează de către creatorii şi deţinătorii de documente, până la expirarea termenului de păstrare, când urmează a fi selecţionate. Astfel, potrivit art. 16 *documentele cu valoare practic*ă în baza cărora se eliberează copii, certificate şi extrase privind drepturile individuale ale cetăţenilor, vor fi păstrate de către creatorii şi deţinătorii de documente.

Valoarea istorică a documentelor din F.A.N. este stabilită de Arhivele Naţionale (cf. art. 5 litera a) şi i) din legea 16/1996 republicată), dar şi în colaborare cu creatorii şi deţinătorii de documente pe baza Nomenclatorului documentelor din arhivă, aprobat de conducerea unităţii creatoare şi confirmat de Arhivele Naţionale (cf. art. 8). Experienţa din ultima vreme demonstrează că prea puţine unităţi arhivistice, ce conţin documente cu valoare documentar-ştiinţifică, adică fac parte din FAN, având în acest fel caracter permanent şi termen de păstrare permanent, se mai regăsesc cuprinse în Nomenclatoarele arhivistice ale unităţilor creatoare. Fenomenul se explică prin faptul că majoritatea creatorilor vor să scape de răspunderea păstrării şi conservării lor, în măsura în care nici Arhivele Naţionale nu mai au posibilitatea să le preia, prevalându-se de dispoziţiile art. 12 alin. 3 care le dă posibilitatea de a prelungii termenul de păstrare a documentelor la deţinători, pentru cele care au împlinit termenul de depunere la Arhive, până la asigurarea spaţiilor necesare preluării lor.

Trebuie constatat cu precauţie, pe de o parte, că există încă un curent de gândire istoriografică, căzut sub vraja „mirajului lingvistic”[2], al filozofiei structuraliste şi poststructuraliste, uneori cu reverberaţii până la nivel instituţional, care consideră că fiecare text este purtător de semnificaţii sau sens şi astfel este investit cu o valoare gnoseologică şi epistemologică, dacă este pus în contextul adecvat. Prin urmare, în această viziune orice document poate avea valoare documentar-ştiinţifică şi ar trebui arhivat şi conservat. Din perspectiva instituţiei arhivelor, de oriunde ar fi ea pe mapamond, acest lucru este irealizabil. Pe de altă parte, se constată, aşa cum am arătat, că procesul de dezvoltare a Fondului Arhivistic Naţional, în urma atribuirii caracterului exclusiv practic pentru documentele cu potenţial istorico-ştiinţific, intră în proces de diminuţie. Tot mai slaba reprezentare a lor în nomenclatoarele unităţilor creatoare este o dovadă peremtorie în acest sens. Nici instituaţia Arhivelor nu mai arată, în general, o mare preocupare pentru a propune termene de păstrare permanente documentelor cu potenţial istorico-documentar, confirmând, fără mari obiecţii, proiectele de nomenclator întocmite de către unităţile creatoare, foarte probabil dintr-un motiv obiectiv, şi anume lipsa de logistică şi de personal necesară

2 Vezi: Toma Pavel, *Mirajul lingvistic*, Editura Univers, Bucureşti, 1993.

pentru a prelua, păstra şi gestiona o mare cantitate de documente.

În acestă împrejurare, se pune problema în ce măsură documentele clasificate-numite în vechea legislaţie secrete de stat-vor avea sau vor primi doar o valoare operativă şi practică ori vor face parte din FAN. S-a afirmat, pe bună dreptate, că „majoritatea documentelor secrete au valoare documentar-istorică, ştiinţifică etc. şi trebuie păstrate permanent”[3]. S-a observat, de asemenea, că în vechile Birouri de Documente Secrete (BDS) sau Birouri de Protecţia şi Păstrarea Documentelor (BPPD) dintre documentele cu caracter secret privind activitatea unităţilor au o pondere semnificativă cele cu valoare documentar-istorică şi astfel se păstrează permanent. Însemnătatea lor fiind cu atât mai mare cu cât celelalte compartimente creează şi predau prea puţine documente cu caracter permanent[4].

2. Cadrul legislativ

O simplă privire asupra dispoziţiilor legale care stabilesc categoriile informaţiilor secrete de stat din vechea[5] sau noua legislaţie, ce o abrogă pe cea anteriară[6], ne poate releva importanţa documentar-istorică şi ştiinţifică a acestor genuri de documente. Deşi expresia „secrete de stat” este înlocuită, conform art. 44 alin. 2 din legea 182/2002 cu sintagma „informaţii secrete de stat”, conţinutul definiţiei lor nu este diferit. Astfel, potrivit art. 2 din legea 23/1971 constituie secrete de stat informaţiile, datele şi documentele care prezintă în mod vădit acest caracter, precum şi cele declarate sau calificate astfel prin hotărâre a Consiliului de Miniştri[7]. Precum în noua legislaţie, şi în vechea legislaţie în domeniu exista distincţia între clasele de secretizare, respectiv informaţii secrete de stat şi informaţii secrete de serviciu. Potrivit art. 15 din legea 182/2002, prin informaţii clasificate se înţelege informaţiile, datele şi documentele de interes pentru securitatea naţională. În timp ce informaţii clasificate secrete de stat privesc siguranţa naţională, prin a căror divulgare se pot prejudicia siguranţa naţională şi apărarea ţării, informaţiile secret de serviciu sunt acele informaţii a căror divulgare determină prejudicii unei persoane de drept public sau privat.

3 Laurenţiu Mera, Îndreptar arhivistic *pentru personalul care creează*, păstrează şi foloseşte documente, Cluj-Napoca, 2001, p. 182.

4 Mircea Timbus, *Aplicarea Legii Arhivelor Naţionale între cerinţe şi posibilităţi*, în Revista Arhivelor, seria a III-a, vol. II, nr. 1-2, 1996, p. 27.

5 Hotărârea Consiliului de Miniştri nr. 19/1972 privind unele măsuri în legătură cu apărarea secretului de stat, publicată în Buletinul Oficial, partea I, nr. 5/14.02. 1972 (în continuare: HCM 19/1972) în baza Legii 23/1971 privind apărarea secretului de stat în România, publicată în Buletinul Oficial, partea I, nr. 157/17.12. 1971.

6 Legea nr. 182 din 12 aprilie 2002 actualizată în 11 septembrie 2014, privind protecţia informaţiilor clasificate. (în continuare legea 182/2002)

7 Legea 23/1971 privind apărarea secretului de stat în România, publicată în Buletinul Oficial, partea I, nr. 157/17.12. 1971 (în continuare Legea 23/1971).

Vechea legislație, mai precis HCM nr. 19/1972, s-a născut sub imperiul unui stat totalitar, ce manifesta o vădită înclinație pentru secretizarea activităților instituțiilor. Faptul se reflectă şi din paleta largă prin care acest act normativ clasifica şi califica informații, date şi documente secrete de stat din domeniul economic şi social; ceea ce nu însemnă că ele nu prezintă o valoare istorico-ştiințifică. De altfel, multe din dispozițiile HCM nr. 19/1972 au rămas în vigoare până în 2002. Noua legislație restrânge categoria informațiilor secrete de stat la domeniul apărării, securității, diplomației sau la domeniul geologic şi monetar. Astfel, potrivit art. 17 din legea 182/2002, intră în categoria informațiilor clasificate secrete de stat, cele care privesc: sistemul de apărare a țării şi toate componentele acestuia, activitatea de informații pentru apărarea țării şi a siguranței naționale, sistemele de comunicații speciale; studiile, prospecțiunile geologice prin care se evaluează rezervele naționale de metale şi minereuri rare, prețioase, disperse şi radioactive; activitățile ştiințifice, tehnologice sau economice şi investițiile care au legătură cu siguranța națională sau prezintă importanță deosebită pentru interesele economice şi tehnico-ştiințifice ale României; de asemenea, cercetările ştiințifice în domeniul tehnologiilor nucleare, în afara celor fundamentale; emiterea, imprimarea bancnotelor şi baterea monedelor metalice, imprimarea şi tipărirea titlurilor de stat, a bonurilor de tezaur şi a obligațiunilor de stat; relațiile şi activitățile externe ale statului român, care nu sunt destinate publicității. Restricționarea clasificării informațiilor ca secrete de stat sau secrete de serviciu a condus în prezent şi la diminuarea proporției acestor tipuri de documente. În acelaşi sens, tot acelaşi act normativ interzice prin art. 24 alin. 5 *clasificarea ca secrete de stat a informațiilor, datelor sau documentelor în scopul ascunderii încălcărilor legii, erorilor administrative, limitării accesului la informații de interes public, restrângerii ilegale a exercițiului unor drepturi ale vreunei persoane sau lezării altor interese legitime*. De asemenea, art. 23 interzice *clasificarea ca secrete de serviciu a informațiilor care, prin natura sau conținutul lor, sunt destinate să asigure informarea cetățenilor asupra unor probleme de interes public sau personal, pentru favorizarea ori acoperirea eludării legii sau obstrucționarea justiției*.

Majoritatea documentelor clasificate sunt create, în chip firesc, de către instituțiile din sistemul de apărare şi de siguranță. Deşi multe dintre acestea au valoare istorico-ştiințifică, aşa cum am arătat, deci fac parte din FAN, prezintă un regim special, în sensul că la împlinirea termenului de depunere la Arhivele Naționale ele nu se predau, ci se se păstrează în arhivele acestor instituții, aşa cum reglementează însăşi art. 14 alin. 2 din legea arhivelor 16/1996. Astfel, Ministerul Apărării Naționale, Ministerul Afacerilor Externe, Serviciul Român de Informații, Serviciul de Informații Externe, Serviciul de Protecție şi Pază, alte organe cu atribuții în domeniul siguranței naționale îşi păstrează documentele proprii în condițiile legii 16/1996 şi după împlinirea termenului de depunere. Prin urmare, se instituie

o excepție de la art. 5 litera c) din legea 16/1996, iar Arhivele nu mai gestionează aceste documente care fac parte din FAN, cu toate că prin art. 3 alin. 1 se statuează că administrarea, supravegherea şi protecția specială a Fondului Arhivistic Național al României se realizează de către Arhivele Naționale.

În consecință, recunoscând gradul tot mai mare de autonomie al acestor instituții, este aproape o utopie ca Arhivele Naționale să poată măcar supraveghea destinul documentelor secrete cu valoare istorico-documentară, produse de aceşti creatori. Asta, deşi art. 17 din legea 16/1996 stipulează destul de clar că aceste instituții sunt obligate să depună la Arhivele Naționale sau la serviciile județene ale Arhivelor Naționale, după caz, câte un exemplar al inventarelor documentelor permanente pe care le dețin, la împlinirea termenului de depunere a acestora. În realitate, nu se dă curs acestor prevederi legale. Rămâne atunci ca Arhivele Naționale să administreze, supravegheze şi să gestioneze documentele clasificate de la celelalte Ministere şi instituții sau entități creatoare şi deținătoare de documente secrete cu valoare istorico-documentară.

3. Prelucrarea/folosirea documentelor clasificate aparținătoare FAN

Experiența din trecut a pus în relief o serie de disfuncționalități, care se regăsesc şi în prezent. De pildă, documentele clasificate nu sunt cuprinse în nomenclatorul arhivistic, cu toate că atât vechea legislație, cât şi noua prevăd acest lucru, motivându-se în principal că au caracter secret, astfel încât persistă confuzia între genul documentului, care se înscrie în nomenclator şi care nu este secret, şi conținutul documentului cu informații secrete. Aşadar, trebuie înțeles că nu genul documentului dezvăluie informații secrete, ci conținutul documentului. De asemenea, s-a observat că nu se respectă modalitatea de grupare a documentelor în dosare pe probleme, pe ani şi pe termene de păstrare. În ceea ce priveşte selecționare, s-a constatat, pe de o parte, o reticiență în a demara operațiunea de selecționare a documetelor cu caracter secret sau care au fost secretizate, cauzată şi de faptul că actele normative, ghidurile sau listele cu documente secrete nu precizează termenul de păstrare sau perioada de secretizare[8], iar, pe de altă parte, fiind lăsate la aprecierea celor care le-au secretizat, multe documente cu valoare istorico-documentară au fost distruse, deoarece aceştia nu percepeau valoarea lor[9]. O problemă importantă era şi rămâne predarea documentelor clasificate, mai ales după ce şi-au pierdut caracterul secret, la compartimentele de arhivă[10], observându-se în această situație reticiență, dar şi nepăsare sau dezinteres.

8 Elena Ciucă*, Din experiența Filialei Arhivelor Statului Municipiului Bucureşti pe linia activității de îndrumare şi control la arhivele B.D.S.*, în "Revista Arhivelor", anul LXII, vol. XLVII, nr. 4, 1985, p. 398-399.

9 Laurențiu Mera, *op. cit*., p. 182.

10 Elena Ciucă, *op. cit*., p. 399.

Comparativ cu reglementările actuale, cele din trecut erau mai precise şi mai detaliate, cel puțin în privința prelucrării documentelor cu caracter secret. Între legislația privind secretul de stat şi legislația arhivistică, pe de o parte, şi normele şi procedurile în domeniu, pe de altă parte exista o mai mare concordanță. De altfel, legea 23/1971 privind secretul de stat s-a edictat în acelaşi an cu Decretul nr. 472/1971[11] privind Fondul Arhivistic Național, la fel ca şi HCM 19/1972 şi Normele Tehnice de aplicare a decretului 472/1971.

Astfel, potrivit art. 44 din aceste Norme Tehnice, gruparea documentelor în dosare se face în baza Nomenclatorului dosarelor şi al indicatorului termenelor de păstrare, în care se cuprind şi categorii de documente din listele de date şi informații secrete de stat şi secrete de serviciu. Gruparea documentelor secrete de stat în dosare se face pe probleme şi termene de păstrare, separat de cele secrete de serviciu sau nesecrete, însă dacă acestea din urmă, fiind situații, grafice, anexe, schițe, tabele etc., fac corp comun cu documentele secrete de stat şi nu pot fi separate, intră în componența dosarului cu documente secrete. Când aceste documente se grupează în dosare, cuprinzând aceeaşi problemă, dar având termene de păstrare diferite, li se acordă termenul de păstrare cel mai îndelungat. Pe copertele dosarelor cu documente secrete de stat, din diferite categorii, se înscrie categoria de secret cea mai mare. Gruparea documentelor în dosare, legarea acestora, numerotarea filelor, certificarea, înscrierea pe copertă a cotei se fac în anul următor scoaterii lor din folosința compartimentului care le-a creat sau deținut. Aceste operațiuni sunt efectuate de către persoanele care au dreptul de acces la astfel de tipuri de documente. De asemenea, personalul desemnat cu evidența, păstrarea şi manipularea documentelor secrete de stat, predau la compartimentul de arhivă aceste dosare, pe bază de inventar, după ce au fost scăzute din registrul de intrare-ieşire. Selecționarea documentelor secrete de stat se face de către comisiile de selecționare, constituite din persoane care au aprobare de acces la date, informații şi documente secrete de stat. Păstrarea documentelor secrete de stat predate la arhivă se face în încăperi special amenajate. Apoi, consultarea acestor documente se poate face numai de către personalul sau cei care au dreptul de acces la date, informații şi documente secrete de stat. La restituire, persoana, care răspunde de arhivă şi a eliberat dosarul spre consultare, verifică integritatea acestuia şi face mențiunile respective de restituire în evidență. Documentele secrete de stat, care-şi pierd acest caracter înainte de a fi grupate în dosare, se scad din registrul de evidență şi se grupează la un loc cu documentele nesecrete. Documentele secrete de stat sau doasarele ce conțin astfel de documente, după ce au fost predate la compartimentul de arhivă, şi s-au păstrat apoi în urma selecționării, prezentând valoare istorico-documentară, trebuiau predate la Arhive. Documentele secrete de serviciul se grupează în dosare potrivit indicativului terme-

11 Decretul nr. 472/1971 privind Fondul Arhivistic Național al Republicii Socialiste România, devenit legea nr. 20/1972.

nelor de păstrare şi a nomenclatorului, la un loc cu documentele nesecrete[12].

Legislaţia arhivistică şi legislaţia privind secretul de stat făceau trimitere una la alta. De pildă, se arată în art. 44 din Normele Tehnice că documentele secrete de stat şi secrete de serviciu se înregistrează, manipulează şi păstrează potrivit actelor normative în vigoare privind secretul de stat, respectiv legea nr. 23/1971 şi HCM nr. 19/1972. În schimb, art. 66 din legea nr. 23/1971 statuează că organizarea, inventarierea, selecţionarea şi predarea documentelor secrete de stat la fondul arhivistic se fac în conformitate cu normele privind evidenţa, păstrarea şi folosirea Fondul Arhivistic Naţional.

După schimbarea de regim în 1989, noua lege a arhivelor 16/1996 nu cuprinde prevederi exprese în legătură cu documentele secrete de stat şi de serviciu, în timp ce legea 23/1971 şi HCM 19/1972 şi-au produs efectele până în 2002. Recentele acte normative privind informaţiile clasificate, respectiv legea nr. 182/2002 şi HG nr. 585/ 2002[13], cu atât mai puţin fac trimitere la legislaţia arhivistică. Doar în HG. 585/2002 există vagi referiri la întocmirea nomenclatorului, despre prelucrarea arhivistică a documentelor clasificate neexistând nicio reglementare.

Cu toate acestea, Instrucţiunile privind activitatea de arhivă la creatorii şi deţinătorii de documente, pentru aplicarea legii 16/1996[14], rezervă un subcapitol, destul de sumar, referitor la ordonarea, inventarierea şi selecţionarea documentelor secrete de stat, deci prelucrarea lor, preluând în mare parte din dispoziţiile vechiilor Norme Tehnice. Astfel, se precizează că documentele secrete de stat se înregistrează, manipulează, studiază şi păstrează potrivit actelor normative în vigoare privind apărarea secretului de stat, în vreme ce gruparea în dosare, inventarierea şi selecţionarea se fac potrivit acestor instrucţiuni. În ceea ce priveşte gruparea documentelor în dosare, aceasta se face pe baza nomenclatorului, în care se cuprind şi categoriile de documente din listele de date şi informaţii secrete de stat, separat de documentele nesecrete. Documentele secrete de serviciu şi cele nesecrete care fac corp comun cu documentele secrete de stat (situaţii, grafice, schiţe, tabele), care nu pot fi separate, vor intra în componenţa dosarului cu documente secrete de stat. Gruparea acestor documente în dosare, legarea lor, numerotarea filelor şi certificarea se fac în anul următor creării acestora, la compartimentele speciale, urmând a se preda compartimentului de arhivă, la exprirarea caracterului secret, pe bază de inventare. Păstarea şi selecţionarea lor la compartimentul de arhivă se fac în acelaşi mod ca

12 Normele Tehnice de aplicare a decretului 472/1971 privind Fondul Arhivistic Naţional al Republicii Socialiste România.

13 Hotărârea de Guvern nr. 585 din 13. 06. 2002 pentru aprobarea standardelor naţionale de protecţie a informaţiilor clasificate în România, publicat în Monitorul Oficial nr. 485 din 3. 07. 2002, cu modificările şi completările aduse de Hotărârea nr. 2202 din 30. 11 2002 şi hotărârea nr. 185 din 9. 03. 2005. În continuare HG 585/2002.

14 Instrucţiunile privind activitatea de arhivă la creatorii şi deţinătorii de documente, aprobate de conducerea Arhivelor naţionale prin ordinul de zi nr. 217/23. 05. 1996.

la documentele nesecrete, urmând prevederile art. 29-35 din Instrucțiunii privind activitatea de arhivă la creatorii şi deținătorii de documente, pentru aplicarea legii 16/1996. Dacă documentele secrete de stat îşi păstrează acest caracter şi după expirarea termenului de păstrare prevăzut în nomenclator, atunci se vor selecționa la compartimentul special de către o comisie de selecționare având în componență persoane care au acces la date, informații şi documente secrete de stat, iar şeful acestui compartiment va face parte din acestă comisie.

Actele normative şi reglementările în materie de informații clasificate, aflate în vigoare, relevă preocuparea pentru valoarea lor practică şi operativă, urmând ca Arhivele Naționale să asigure, în baza legislației proprii, administrarea, supravegherea şi protecția specială a documentelor clasificate cu valoare documentar-istorică. Dar pentru realizarea acestor activități este nevoie atât de o mai bună corelare între dispozițiile legale, cât şi de elaborarea de norme şi metodologii de lucru pentru organizarea şi desfăşurarea întregii activități arhivistice. Un reputat specialist, referindu-se la creatorii de documente cu caracter secret din ministerele şi instituțiile de apărarea şi siguranță, observa pe bună dreptate că "regimul respectiv conferit acestor creatori nu presupune însă sustragerea în vreun fel de la spiritul Legii Arhivelor Naționale. Eventualele instrucțiuni ori norme departamentale, prin care se doreşte imprimarea unui anumit specific prelucrării arhivistice, trebuie să respecte principiile şi normele generale prevăzute de legislația arhivistică"[15]. Până când va exista o corelare perfectă între legislație şi metodologii cu privire la prelucarea arhivistică a documentelor secretizate, ce prezintă valoare documentar-istorică, este important, totuşi, să ne prevalăm de anumite dispoziții din legislația şi reglementările în vigoare în materie de informații clasificate, care fac necesare legături pentru aplicarea prelucrării arhivistice şi folosirii documentelor clasificate cu valoare documentar-istorică.

Astfel, gestionarea informațiilor clasificate, în accepțiunea redactorilor HG 585/2002 înseamnă orice activitate de elaborare, luare în evidență, accesare, procesare, multiplicarea, manipulare, transport, transmitere, inventariere, păstrare, arhivare sau distrugere a informațiilor clasificate. Pentru prelucarea arhivistică, sunt importante listele şi ghidurile cu informații clasificate, ele constituind materia de bază prin care se pot apoi elabora nomenclatoare şi inventare. Potrivit art. 22 din legea 182/2002 autoritățile publice întocmesc liste proprii cuprinzând categoriile de informații secrete de stat în domeniul lor de activitate, pe niveluri de secretizare, aprobate şi actualizate prin Hotărâre de Guvern, iar potrivit art. 24 alin. 7-8 *autoritățile publice care elaborează ori lucrează cu informații secrete vor întocmi un ghid pe baza căruia se va realiza o clasificare corectă şi uniformă a informațiilor secrete de stat*. Ghidul se aprobă personal şi în scris de funcționarul superior

15 Marin Radu Mocanu, *Arhivele Naționale şi societatea românească*, Editura Ministerului de Interne, Bucureşti, 1997, p. 51.

autorizat să clasifice informaţiile secrete de stat. De asemenea, în conformitate cu art. 5 alin. (1) din HG 585/2002 autorităţile publice care elaborează ori lucrează cu informaţii secrete de stat *au obligaţia* să întocmescă un ghid pe baza căruia se va realiza o clasificare corectă şi uniformă a acestora. Potrivit art. 6 din aceeaşi Hotărâre de Guvern, autorităţile şi instituţiile publice întocmesc liste proprii cuprinzând categoriile de informaţii secrete de stat în domeniile lor de activitate, care se aprobă şi se actualizează prin Hotărâre a Guvernului, în timp ce art. 7. stipulează că listele cu informaţii secrete de serviciu se stabilesc de conducătorii unităţilor deţinătoare de astfel de informaţii. Conform art. 10 atribuirea clasei şi nivelului de secretizare a informaţiilor se realizează prin consultarea ghidului de clasificare, a listelor cu informaţii de stat şi a listelor cu informaţii secrete de serviciu. Ceea ce interesează în mod special la întocmirea nomenclatoarelor, instrument de bază la gruparea documentelor în dosare, la inventariere şi la selecţionare, este stabilirea termenelor de clasificare, care nu de puţine ori corespund cu cele de păstrare. Din păcate, ele nu se regăsesc şi în ghidurile sau listele cu informaţii clasificate[16], îngreunând astfel stabilirea termenelor. De pildă, la nivelul Ministerului de Interne, în baza ordinului Ministerului de Interne nr. 353 din 23. 11. 2002[17], structura sau funcţionarul de securitate are îndatorirea, potrivit art. 19 alin. (1) litera l), să întocmească şi să actualizeze listele informaţiilor clasificate, elaborate sau păstrate în unitate, pe clase şi niveluri de secretizare, iar conducătorul unităţii potrivit art. 31 litera c) să întocmească lista informaţiilor secrete de stat pentru domeniul lor de activitate şi a termenelor de menţinere la nivelurile de secretizare şi, totodată, în conformitate cu litera 0) din acelaşi articol, trebuie să asigure inventarierea anuală a documentelor clasificate şi pe baza acesteia să dispună măsuri în consecinţă, conform legii (totul în concordanţă cu art. 86 din HG 585/2002).

În conformitate cu art. 12 alin. (1-3) din HG 585/2002 termenele de clasificare a informaţiilor secrete de stat vor fi stabilite de emitent, în funcţie de importanţa acestora şi de consecinţele care s-ar produce ca urmare a dezvăluirii sau diseminării lor neautorizate. Aşadar, se are în vedere importanţa practică şi valoarea operativă, dar se pune în evidenţă şi perioada cât pot fi casificate, ceea ce este util la întocmirea nomenclatorului, precum şi la stabilirea momentului când ar urma să intre în FAN. Astfel, termenele de clasificarea a informaţiilor secrete de stat, pe niveluri de clasificare, cu excepţia cazului când acestea necesită o protecţie mai îndelungată, sunt de până la a) 100 de ani pentru informaţiile clasificate strict secret de importanţă deosebită; b) 50 de ani pentru informaţiile clasificate strict secret şi c)

16 De exemplu, Ordinul Ministerului de interne nr. 389 din 17. 02. 2003 pentru aprobarea ghidului de clasificare a informaţiilor în ministerul de Interne, precum şi a listei cu informaţii secrete de serviciu în Ministerul de Interne. (declasificat)

17 Ordinului Ministerului de Interne nr. 353 din 23. 11. 2002 pentru aprobarea Normelor de aplicare a Standardelor naţionale de protecţie a informaţiilor clasificate şi a informaţiilor secrete de serviciu în unităţile Ministerului de Interne. (declasificat).

30 de ani pentru informațiile clasificate secret. Aceste termene pot fi prelungite prin Hotărâre a Guvernului, pe baza unei motivații temeinice, la solicitarea conducătorilor unităților deținătoare de informații clasificate sau, după caz, a împuterniciților şi funcționarilor superiori abilitați să atribuie nivelurile de secretizare.

În unitățile deținătoare de informații clasificate, potrivit art. 40 din HG 585/2002, se organizează compartimente speciale pentru evidența, întocmirea, păstrarea, procesarea, multiplicarea, transportul, transmiterea şi distrugerea acestora în condiții de siguranță. Conform art. 55 în toate cazurile, ambalajele sau suporții în care se păstrează documentele sau materialele ce conțin informații clasificate vor avea inscripționat clasa sau nivelul de secretizare, numărul şi data înregistrării în evidențe şi li se va ataşa o listă cu denumirea acestora. Iată câteva elemente care pot veni în sprijinul stabilirii cotei unei unități arhivistice. Potrivit art. 57 numărul şi data inițială a înregistrării documentului clasificat trebuie păstrate, chiar dacă i se aduc amendamente, până când documentul respectiv va face obiectul reevaluării clasei sau a nivelului de secretizare.

În conformitate cu art. 59 evidența materialelor şi documentelor care conțin informații clasificate se ține în registre speciale. Fiecare document va fi inscripționat cu numărul de înregistrare şi data când este înscris în registrele de evidență, numerele de înregistrare fiind precedate de numărul de zerouri corespunzător nivelului de secretizare atribuit sau de litera S pentru secret de serviciu. Toate registrele, condicile şi borderourile se înregistrează în registrul unic de evidență a registrelor, condicelor şi borderourilor şi a caietelor pentru însemnări clasificate, făcând excepție actele de gestiune, imprimatele inseriate şi alte documente sau materiale cuprinse în forme de evidență specifice. Potrivit art. 61, atribuirea numerelor de înregistrare în registrele pentru evidență se face consecutiv, pe parcursul unui an calendaristic. Numerele de înregistrare se înscriu obligatoriu pe toate exemplarele documentelor sau materialelor care conțin informații clasificate, precum şi pe documentele anexate. Anual documentele se clasează în dosare, potrivit problematicii şi termenelor de păstrare stabilite în nomenclatoarele arhivistice, potrivit legii arhivelor, respectiv art. 10-15 din Instrucțiunile privind activitatea de arhivă la creatori sau deținători. Clasarea documentelor sau materialelor care conțin informații clasificate se face separat, în funcție de suportul şi formatul acestora, cu folosirea mijloacelor de păstrare şi protejare adecvate.

Documentele clasificate pot fi multiplicate (dactilografiate, microfilmate, copiate), respectând cerințele legale ale art. 66-73 din HG 585/2002. Potrivit art. 76 alin. (1) din acelaşi act normativ, informațiile şi documentele clasificate ieşite din termenul de clasificare se arhivează sau se distrug. Din punct de vedere al prelucrării arhivistice, ar însemna că ele trebuie selecționate, iar dacă termenul de păstrare depăşeşte pe cel al clasificării sau li se atribuie o valoare documentar-istorică, având astfel un termen de păstrare permanent, se predau pe bază de inventar la compar-

timentul de arhivă. Celelalte dispoziţii legale prevăd modalitatea în care decurge procesul de arhivare sau distrugere. Astfel, potrivit alin. 2-4 al aceluiaşi articol, arhivarea sau distrugerea unui document clasificat se menţionează în registrul de evidenţă principal, prin consemnarea cotei arhivistice de regăsire sau, după caz, a numărului de înregistrare a procesului-verbal de distrugere. Distrugerea informaţiilor clasificate înlocuite sau perimate se face numai cu avizul emitentului, iar distrugerea documentelor clasificate sau a ciornelor, care conţin informaţii clasificate, se face astfel încât să nu mai poată fi reconstituite. Aşadar, potrivit acestor dispoziţii legale distrugerea documentelor clasificate nu este rezultatul unei operaţiuni de selecţionare arhivistică, în urma căreia se elimină documentele cu termene de păstrare expirate, ci este rezultatul unui proces operativ dictat de reguli de securitate. Alte dispoziţii întăresc această constatare. Astfel, potrivit art. 77 alin. 2 documentele de lucru, ciornele sau materialele acumulate sau create în procesul de elaborare a unui document, care conţin informaţii clasificate, de regulă, se distrug. În cazul în care se păstrează, acestea vor fi datate, marcate cu clasa sau nivelul de secretizare cel mai înalt al informaţiilor conţinute, arhivate şi protejate corespunzător clasei sau nivelului de secretizare a documentului final.

Putem observa că utilizarea termenului de arhivare din aceste dipoziţii nu este suficient de clar. O dată se precizează că arhivarea se face după ce documentele clasificate ies din termenul de clasificare (cf. art.76 alin. 1), iar în cazul clasificării documentelor care au stat la baza elaborării altui document clasificat, ele se arhivează după ce documentul clasificat este elaborat (cf. art. 77 alin. 2)

Potrivit art. 79 din HG 585/2002 distrugerea informaţiilor strict secrete, secrete şi secrete de serviciu va fi evidenţiată într-un proces-verbal semnat de două persoane asistente autorizate să aibă acces la informaţii de acest nivel, avizat de structura/funcţionarul de securitate şi aprobat de conducătorul unităţii. Evident nu este vorba de operaţiunea de selecţionare şi eliminare a documentelor, căci nu există o comisie de selecţionare cu membri impari şi nu implică o selecţionare la nivelul unităţii creatoare, ci de o etapă din procesul operativ de distrugere a informaţiilor clasificate. Procesele-verbale de distrugere şi documentele de evidenţă a informaţiilor strict secrete, secrete şi secrete de serviciu vor fi păstrate de compartimentul care a executat distrugerea, o perioadă de cel puţin trei ani, după care vor fi arhivate şi păstrate cel puţin 10 ani (cf. art. 79 alin. 2), în timp ce procesele-verbale de distrugere a documentelor strict secrete de importanţă deosebită şi documentele de evidenţă ale acestora vor fi arhivate şi păstrate cel puţin 10 ani (cf. art. 78 alin. 4).

În concluzie, avem de a face cu două viziuni uşor diferite. Pe de o parte, legislaţia arhivistică care urmăreşte recuperarea şi păstrarea documentelor cu caracter secret şi, în general, cu valoare documentar-istorică şi, pe de altă parte, legislaţia privind informaţiile clasificate, cărora li se atribuie, în esenţă, o valoare operativă şi pragmatică, urmând ca la expirarea termenului de clasificare să fie, în

principal, distruse, pentru a nu fi divulgate şi în cele din urmă să ajungă publice. Perspectiva preventivă a acestei viziuni este de înțeles în contextul în care, nu de puține ori, documente secrete de stat, care şi-au pierdut acest caracter, după ce au ajuns publice şi au intrat în circuitul ştiințific, au fost interpretate incorect şi tendențios la adresa statului român ori față de cei care le-au gestionat. Firește, atunci când se dorește recuperarea unor asemenea tipuri de documente cu valoare documentar-istorică, trebuie să se țină cont şi de această perspectivă.

Este suficient de clar că legislația actuală şi reglementările cu privire la documente clasificate nu se preocupă de situația acestor documente după ce îşi pierd caracterul secret. De aceea, este necesar ca legislația arhivistică să fie armonizată cu această legislație. De asemenea, trebuie creat un set de reguli sau proceduri care să stabilească modalitățiile de prelucrare şi folosire a documentelor secrete, mai ales pentru cele care au valoare istorico-documentară şi în care se oglindeşte o parte din evoluția politică, economică şi socială a țării. Numai aşa se poate proteja o parte importantă din patrimoniul arhivistic al României.

BRIEF CONSIDERATIONS ABOUT THE RELATIONSHIP BETWEEN THE LEGISLATION OF CLASSIFIED INFORMATION AND THE PROCESSING/USING OF DOCUMENTS FROM THE NATIONAL ARCHIVISTIC FOND

SUMARY

Compared with the current regulations, those from the past were more accurate and more detailed, at least about processing secret documents. Between the State secrecy legislation and the archivistic legislation, on the one hand, and the rules and procedures in the field, on the other hand there was a greater concordance.

The normative acts and the regulations concerning the classified information, which are at the moment in force, emphasize the concern for their practical and efficient value, therefore the National Archives is going to assure, based on its own legislation, the administration, supervision and special protection for the classified documents with documentary-historical value.

There are two slightly different visions. Firstly, it is about the archivistic legislation which has to do with the recovery and administration of the secret documents and, in general with documentary-historical value, and the legislation concerning the classified information with operative and pragmatic value, which, at the end of classification time, are to be destroyed, in order that nobody could speak about them. Secondly, we are going to understand the last vision in the context

in which, not very often, secret State documents which have lost this character, after their entry in the scientific circuit, were to be interpreted incorrectly and tendentiously about the Romanian State and those who have managed them.

It is clear enough that the current legislation and the regulations concerning the classified documents are not interested about their situation after losing the confidential nature. That's why, it is necessary that the archivistic legislation should be in full compliance with the current legislation. We should also create a set of rules or procedures which are going to establish the ways of processing and using the secret documents, especially for those with historical-documentary value in which it is reflected a part from the political, economical and social evolution of the country. Only this way we can protect an important part of Romanian archivistic patrimony.

ACCESUL LA INFORMAȚIILE CONȚINUTE ÎN DOCUMENTE – MODELE ATITUDINALE

Adrian ONOFREIU

1.1. *Considerații generale.*

Interesul pentru informații, indiferent de perioada în care ele au fost elaborate şi consemnate în documente – fie ele oficiale, ale instituțiilor din sistemul de organizare statal, fie ale persoanelor care au deținut funcții publice importante – a fost o constantă a societății umane. De aceea, prin diferite forme şi mijloace, aceasta a încercat să asigure protecția documentelor şi să reglementeze accesul la informațiile pe care acestea le conțin.

Prin reglementări succesive – care au debutat o dată cu materializarea păstrării documentelor în *arhive,* în epoca modernă şi continuate apoi, în perioada interbelică (1925) – în țara noastră a debutat o primă etapă de formare a unei culturi instituționale în acest domeniu. Ca trăsătură principală, documentele cu valoare istorică erau preluate de arhive după 30 de ani de la crearea lor, iar accesul la informații nu era reglementat strict pe domenii sau ierarhii de clasificare, în funcție de importanța lor.

Din anul 1951, instituția *arhivelor* a fost inclusă în sistemul celor din cadrul Ministerului de Interne. Cum a fost şi normal, caracterul restrictiv şi coercitiv al majorității activităților acestuia a determinat extinderea lor şi asupra instituției arhivelor. Prin reglementări succesive s-a creat cadrul legal pentru desfăşurarea activității în domeniu.

Pentru prima dată atribuțiile arhivelor au fost explicit precizate în anul 1971. Deşi a avut un caracter reglementativ general, actul normativ a creat primele breşe în sistemul *unitar* de păstrare a documentelor şi accesul la informațiile conținute de acestea. După ce definea documentele incluse în Fondul Arhivistic Național, indiferent de creator – „acte, corespondența oficială şi particulară, memorii, manuscrise ale lucrărilor științifice, literare şi artistice, planuri, hărți, filme, diapozitive, plăci fotografice, fotografii, înregistrări fonice si video, jurnale, chemări, proclamații, afişe, schițe, desene, tot felul de proiecte, stampe, sigilii, ştampile si alte asemenea documente cu caracter istoric sau documentar" (art. 2) – actul normativ stipula şi excepțiile privind păstrarea acestora, fie din cauza necesităților practice, a desfăşurării activității – „Ministerul Afacerilor Interne, Consiliul Culturii şi Comitetul de Stat al Radioteleviziunii Române, după caz, pot aproba ca documentele care se păstrează permanent să fie deținute de organizațiile socialiste şi după expirarea termenului de depunere, în cazul când documentele sânt necesare în desfăşurarea activității acestora" fie, datorită statutului aparte al activității unor „instituții" ca Ministerul Afacerilor Externe, pentru „documentele diplomatice şi consulare atât timp cât acestea sânt necesare activității practice de documentare şi informare" (art. 21, alin. 1, 3) – fie, datorită statutului aparte

a unora, definite generic– „Organele supreme ale puterii şi administraţiei de stat vor putea păstra, fără aprobările prevăzute la alineatul precedent, documentele pe care le deţin şi le creează" (alin 2) sau nominal, sau a altora, expres nominalizate - „Cultele, organizaţiile şi părţile componente ale acestora sânt exceptate de la obligaţia depunerii documentelor care provin din activitatea proprie. Ele au obligaţia să respecte dispoziţiile prezentului decret în ce priveşte evidenţa, selecţionarea, păstrarea şi folosirea documentelor (art. 22)[1]. De reţinut că toate actele normative invocate nu prevedeau *restricţii temporale imperative* privind accesul la informaţii, în afară de termenul generic de 30 de ani, de la crearea documentelor[2].

Turnura datorată evenimentelor din decembrie 1989 a creat aşteptări şi în domeniul reglementărilor privind arhivele. Descătuşate de sistemul rigid al trecutului, arhivele trebuiau să devină cu adevărat *publice*[3].

Însă foarte multe din aceste aşteptări au fost, treptat, obnubilate. Fie, de drumul lung şi întortocheat al elaborării unei noi legislaţii, fie a modelelor „cercetate" şi asumate. Dacă primul aspect s-a finalizat în anul 1996, în cel de al doilea, s-a decis pentru asumarea modelului francez. Aşa a rezultat o nouă lege a arhivelor, care, pe lângă preluarea multora din reglementările din trecut[4], a introdus şi *particularizarea de natură restrictivă a accesului la informaţii pentru anumite categorii de documente*[5]. Ba, mai mult, s-a perpetuat acest fapt şi în noua reglementare legislativă, actualmente în vigoare[6].

În ceea ce priveşte excepţiile de la Legea Arhivelor Naţionale, acestea au fost, fie „nuanţate" – „creatorii şi deţinătorii de arhivă pot deţine documente care fac parte din Fondul Arhivistic Naţional al României şi după expirarea termenului de depunere (la modul generic, 30 de ani de la creare – n.n.), dacă sunt necesare în desfăşurarea activităţii lor", prin descentralizarea deciziei până la nivelul judeţelor,

1 Prin această titulatură am definit caracterul ministerului – al *afacerilor interne* - indiferent de denumirile pe care le-a avut de-a lungul timpului.

2 „Decretul nr. 353/1957 pentru înfiinţarea Fondului Arhivistic de Stat", „Hotărârea Consiliului de Miniştri nr. 1119/1957 privind organizarea şi funcţionarea Direcţiei generale a Arhivelor Statului şi administrarea Fondului Arhivistic de Stat".

3 „Decretul nr. 472 din 20 decembrie 1971", în „Buletinul Oficial", nr. 164, 30 decembrie 1971.

4 Evident, această formulare generică nu a exclus posibilitatea ca, mai ales documentele cu diferite grade de secretizare, create de anumite instituţii ale statului sau chiar şi cele din Fondul Arhivistic Naţional să fie restricţionare la cercetare, sub denumirea generică de „fond special". „Schimbările aduse prin legislaţia din perioada 1951-1989 – conchide un reputat arhivist clujean - au influenţat în mod negativ accesul la documente. Ordinele şi normele interne cu privire la cercetarea documentelor, constituirea aşa numitului „fond special" au restrâns în mod simţitor numărul cercetătorilor din ţară şi din străinătate în sălile de studiu ale Arhivelor Statului"; apud. Ioan Dordea, „Arhivele transilvănene de-a lungul veacurilor", în *Din istoria arhivelor ardelene. 75 de ani de la înfiinţarea Arhivelor Statului Cluj,* coord. Ioan Drăgan, Ioan Dordea, Cluj-Napoca, 1995, p. 52.

5 Înţelegând aici nu numai instituţia păstrătoare – Arhivele Naţionale – dar şi obligaţia depunerii documentelor de către *toţi creatorii* şi asigurarea accesului la aceste informaţii.

6 Fapt ce nu trebuie să surprindă, având în vedere că proiectul iniţiat după 1989 a devenit act normativ abia în anul 1996.

fie „întărite", nominal: „Ministerul Apărării Naţionale, Ministerul Afacerilor Externe, Serviciul Român de Informaţii, Serviciul de Informaţii Externe, Serviciul de Protecţie şi Pază, *alte organe cu atribuţii în domeniul siguranţei naţionale* (s.n.), precum şi Academia Română *îşi păstrează documentele proprii în condiţiile prezentei legi şi după expirarea termenelor prevăzute la art. 13*"[7].

Aşa se face că o serie de instituţii create în „avântul" de după 1989 pentru condamnarea trecutului recent şi-au arogat, prin reglementări legislative, deţinerea unor categorii de documente care, în multe cazuri, nu au caracterul de documente clasificate. Aceste instituţii, nu numai că s-au substituit *arhivelor,* dar în anumite perioade temporale, au impus chiar subordonarea acestora, propriilor lor interese.

Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (C.N.S.A.S.), autoritate administrativă autonomă cu personalitate juridică, aflată sub controlul Parlamentului României, păstrează documentele instituţiei care-i oferă şi denumirea. Creată în baza Ordonanţei de Urgenţă a Guvernului nr. 24/2008, cu scopul principal declarat de a *valorifica istoric* arhiva fostei securităţi (preambul), instituţia a impus – inclusiv Arhivelor Naţionale – obligaţia „să asigure dreptul de acces prevăzut la alin. (2)[8] până la predarea documentelor Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (art.31, alin. 3)[9]. Reglementările ulterioare au „relaxat" treptat atitudinea faţă de arhivele de interes pentru instituţie[10], dar au menţinut caracterul special al acesteia, ca deţinătoare şi păstrătoare de documente cu valoare istorică[11].

O altă instituţie cu statut special concentrează arhivele fostelor structuri/ unităţi ale armatei române, inclusiv cele create de instanţele juridice ale acesteia. Cunoscută cu număr de unitate militară – U.M. 2405 Piteşti – instituţia are o organizare „specific militară", cu un grad maxim de „secretizare" a oricăror informaţii, inclusiv cele relative la baza legislativă de organizare şi funcţionare[12]. În schimb, păstrează – printre alte *documente cu valoare istorică, şi* pe cele referitoare la condamnările cu caracter politic sau unele măsuri administrative (strămutare, domiciliu obligatoriu, internare în colonie de muncă) şi sentinţele pronunţate de

7 Anexa 6 la „Legea Arhivelor Naţionale nr. 16/1996 din 2 aprilie 1996", cuprinzând *lista termenelor după care pot fi date în cercetare documentele privind interesele naţionale, drepturile şi libertăţile cetăţenilor,* în „Monitorul Oficial", nr. 71, 9 aprilie 1996.

8 Anexa 6 a fost preluată integral, inclusiv titlul ei; „Legea Arhivelor Naţionale nr. 16/1996, republicată", în „Monitorul Oficial", nr. 293, 22 aprilie 2014.

9 *Ibidem,* art. 14, alin. 2.

10 Definite în art. 31, alin. 1: „acte, dosare, registre, înregistrări foto, video, audio şi informatice, baze de date, inclusiv dosarele de cadre ale ofiţerilor şi subofiţerilor de Securitate şi ale ofiţerilor acoperiţi, identificaţi cu activitate prin care au fost suprimate sau îngrădite drepturi şi libertăţi fundamentale ale omului, în scopul susţinerii puterii totalitare comuniste, potrivit prezentei ordonanţe de urgenţă"; Idem, nr. 182, 10 martie 2008.

11 *Ibidem.*

12 Abia în anul 2008. „În vederea îndeplinirii atribuţiilor publice care îi revin, Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii se poate adresa oricăror instituţii publice sau entităţi private autorităţi şi persoane, solicitându-le informaţii, documente sau acte în legătură cu domeniul său de activitate" (art. 15, alin. 1.); „Ordonanţa de urgenţă a guvernului nr. 24 din 05.03. 2008 privind accesul la propriul dosar şi deconspirarea securităţii", în *Ibidem,* nr. 182 din 10.03. 2008.

instanţele militare pentru perioada 06.03. 1945-21.12.1989, fără a menţiona şi importante documente referitoare la unităţi ale armatei române, cum ar fi jurnalele de operaţii sau de luptă, care au o importantă *valoare istorică*.

În acest mod, se conturează cadrul legislativ şi organizaţional actual, referitor la deţinerea, păstrarea şi gestionarea documentelor, sub denumirea lor generică, din Legea Arhivelor Naţionale. O situaţie definită de noi ca a celor care *şi-au creat şi au impus* propriile reglementări, clamate de eterna sintagmă a necesităţii protecţiei datelor/informaţiilor referitoare la *siguranţa naţională.*

2.1 *Studiu de caz. Cornel Mureşan, primul primar român al Bistriţei*.

Consideraţiile de ordin general legislativ ne servesc pentru a exemplifica situaţia din prezent într-un caz concret. Demersul nostru a pornit din dorinţa de a reconstitui personalitatea avocatului Cornel Mureşan, cel care a „spart" blocul monolitic al apanajului saşilor la conducerea Primăriei oraşului Bistriţa, în anul 1934, după aproape 750 de ani de la consemnarea documentară a primului primar al oraşului[13].

Corneliu Mureşanu s-a născut în comuna Mureşenii de Câmpie din judeţul Cluj, la data de 7 iunie 1903, din părinţii Auxenţiu şi Ana Mureşanu, ca şi cel de-al paisprezecelea şi ultimul copil al familiei. Tatăl său, Auxenţiu Mureşanu, a îndeplinit funcţiile de protopop, arhidiacon onorar şi preşedinte al Despărţământului „Astra" de pe Câmpie, fiind originar din familia Mureşenilor, din Enciu. Mama sa, Ana Cheresteşiu, provenea din Mureşenii de Câmpie, descendentă din familia Cheresteşeştilor din Beudiu, judeţul Bistriţa-Năsăud. Conform însemnărilor autobiografice, şase dintre fraţii lui Corneliu Mureşanu au murit de mici, doi dintre ei eu decedat în urma bolilor contractate în Primul Război Mondial, iar sora sa, Lucreţia, căsătorită cu preotul Andrei Bujor, a fost ucisă împreună cu întreaga sa familie şi alţi cinci români în Mureşenii de Câmpie, în noaptea de 23/24 septembrie 1940[14].

În perioada 1909-1913, Corneliu Mureşanu a urmat clasele primare în comuna natală, la şcoala confesională greco-catolică construită de tatăl lui. Primele şase clase liceale le-a urmat, între anii 1913-1919, la Liceul de Stat din Gherla, iar ultimele două, la Liceul „Andrei Mureşanu" din Dej. În anul 1921, s-a înscris

13 Desigur, dacă documentele deţinute sunt privite din perspectiva *duratei lungi a istoriei* şi nu a interesului politic imediat. Vezi „Legea nr. 187 din 7 decembrie 1999 privind accesul la propriul dosar şi deconspirarea securităţii ca poliţie politică", în „Monitorul Oficial", nr. 603, 9 decembrie 1999; „O.rdonanţa de Urgenţă a Guvernului nr. 16/22 .02. 2006", în *Ibidem*, nr. 182, 27.02. 2006.

14 „Eventuale" acte normative, care încadrează instituţia în schema de organizare a *Direcţiei Instanţelor Militare* din cadrul Ministerului Apărării Naţionale sunt „Legea nr. 303/2004 privind statutul procurorilor şi judecătorilor"; „Legea nr. 304/2004 privind organizarea judiciară", „Legea nr. 346/2006 privind organizarea şi funcţionarea Ministerului Apărării Naţionale"; „Hotărârea Guvernului nr. 652/2009 privind organizarea şi funcţionarea Ministerului Justiţiei".

la Facultatea de Drept a Universității din Cluj[15]. În anul 1925, a fost încorporat în armată şi trimis la Şcoala de Ofițeri rezervă Craiova, satisfăcând serviciul militar până în anul 1926, urmând şcoala timp de 6 luni, iar 6 luni a fost trimis la Regimentul 31 Artilerie Cluj, de unde a fost lăsat la vatră. În luna noiembrie 1926 a obținut doctoratul în drept şi s-a angajat ca avocat stagiar la avocatul Liviu Dan, din Mociu, raionul Sărmaş, până în anul 1927. S-a transferat ulterior în oraşul Bistrița, ca stagiar la „avocatul statului", Gheorghe Anton, unde a rămas până în anul 1928, când a obținut diploma de avocat definitiv[16]. Ulterior, s-a transferat la cabinetul avocatului Dr. Leon Scridon din Bistrița, iar apoi la firma avocatului Tudor Dan[17].

În toamna anului 1928, i s-a încredințat conducerea Biroului Avocațial al avocatului Ioan Mezei din Dej. După un an, s-a reîntors la Bistrița, unde şi-a deschis propriul cabinet avocațial.

S-a căsătorit cu Aurelia Cherebețiu şi au avut împreună un fiu cu numele Mircea, devenit peste ani inginer geolog la Institutul de Geologie Bucureşti. În anul 1938 a divorțat „pentru nepotrivire de caracter" şi s-a recăsătorit cu Maria Bacheşiu, care a fost „singura mea mângâiere şi fericire în viață"[18].

În anul 1934, în timpul guvernării Partidului Național Liberal a fost numit preşedinte al Comisiei Interimare a oraşului Bistrița, funcție pe care a deținut-o până în decembrie 1937, perioadă în care a fost membru în comitetul județean al partidului.

Numirea lui Corneliu Mureşan s-a făcut în condițiile în care problema accederii în funcții de conducere la nivelul administrației locale în perioada interbelică a cunoscut o manifestare cu puternice tuşeuri locale.

Aici, unde până la unirea din 1918, elementul german – cunoscut sub denumirea generică de saşi – s-a manifestat exclusivist în administrația oraşului, iar celorlalte etnii nu le-a fost îngăduit decât să „contemple", ca actori, luarea deciziilor.

15 Vezi lista primarilor, *numai saşi,* până în anul 1934, la Ioan Mureşan, Adrian Onofreiu, *Primarii oraşului Bistrița 1317-2010,* mss, p. 52-115.

16 Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, fond *Corneliu Mureşan,* dos. 1, „Autobiografie", p. 1 (în continuare A.N.B-N., fond/colecție…..dos.)

17 În autobiografia sa, Corneliu Mureşanu relatează că în anul II a fost ales membru în comitetul studențesc al Căminului „Avram Iancu", fiind însărcinat cu sectorul alimentar, iar în anul III a devenit preşedinte al acestui comitet, perioadă în care au fost înființate cantina studențească, biblioteca şi o baie de aburi. Din postura de preşedinte al Comitetului studențesc al Căminului „Avram Iancu", „am descoperit mari fraude săvârşite de contabilul-şef. Am sesizat imediat pe Prof. Ştefănescu-Goangă, directorul căminului, care însă n-a luat nici o măsură. În această situație, am convocat adunarea generală a studenților, care a hotărât îndepărtarea contabilului-şef şi a directorului, pe care i-am scos din cămin. Comisia căminelor a considerat procedeul nostru drept răzvrătire şi, ca urmare, am fost eliminat din toate universitățile din țară pentru totdeauna, însă la protestul studenților, pedeapsa s-a redus la 6 luni. Din această cauză, nu m-am putut prezenta la ultimul riguros (examenul de doctorat), fiind nevoit să-mi fac armata la Şcoala de Ofițeri de rezervă în artilerie din Craiova"; *Ibidem*.

18 Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare, C.N.S.A.S.), *Direcția Arhivă Centrală*, dosar recrutare, nr. R 130.922, f. 11-14.

Cu deosebire le-a fost aplicată această practică românilor, care au sintetizat-o în postulatul mişcării naţionale din a doua jumătate a secolului al XIX-lea în cerinţa din formula „de nobis, sine nobis".

La Bistriţa, consecinţă a actului de la 1 Decembrie 1918, a urmat un proces interesant de „omogenizare" naturală. „Fixat" în poziţie secundară faţă de Bistriţa, Năsăudul a fost „trădat" în primul rând, de o adevărată falangă de intelectuali, crescuţi şi educaţi în cadrul gimnaziului de aici[19].

Ei au migrat şi s-au stabilit în localitatea reşedinţă a judeţului, „umplând" în primul rând posturile în administraţie, justiţie, finanţe, bănci, învăţământ. La fel de adevărat a fost şi faptul că au venit aici, mânaţi de interese mercantile sau pur şi simplu, din obligaţii contractuale ale serviciului, numeroşi români de peste munţi.

Fenomenul s-a manifestat cu precădere în cadrul corpului subofiţerilor şi al ofiţerilor din armată, poliţie, jandarmerie, al funcţionarilor din justiţie, ca şi al unora din demnitarii de la nivelul structurilor administrative. La fel de real a fost şi ascendentul confesional asigurat de cei din urmă, care a postat într-un alt statut religia ortodoxă, majoritară pentru aceştia.

A rezultat un proces lent dar continuu de „românizare", firesc dacă ne raportăm la faptul că Bistriţa era parte a Regatului României[20].

Dar, pe lângă prezenţa numerică masivă a românilor în oraş, aceştia aduc şi argumente ale organizării vieţii lor de zi cu zi. Apar astfel reuniuni ale meseriaşilor, de înmormântare, de cântări, ale femeilor, asociaţii profesionale (Cercul Cultural) sau culturale (ASTRA).

Se editează ziare („Gazeta Bistriţei" – 1920-1934, „Săptămâna" – 1928-1940, „Năzuinţa" – 1938-1940), se joacă piese de teatru româneşti, au loc evenimente culturale la care participă nume de rezonanţă ale culturii (George Enescu), se organizează conferinţe susţinute de prestigioşi intelectuali, în special de la Universitatea din Cluj, se deschid farmacii[21], cinematografe[22], crâşme, restaurante,

19 A.N.B.-N., fond *Corneliu Mureşanu,* „Autobiografie", p. 2.

20 *Ibidem.*

21 Procesul a demarat o dată cu arondarea administrativă din 1876, când a fost creat *comitatul împreunat Bistriţa-Năsăud* (s.n.). A urmat o perioadă în care, chiar şi nucleul de intelectuali implicaţi în redobândirea drepturilor de proprietate din timpul confiniului militar a fost necesitat să-şi mute centrul în reşedinţa noului comitat, oraşul Bistriţa. Aceasta, pentru a putea fi parteneri credibili în „dialogul" cu autorităţile locale şi prin acestea, cu cele centrale, de la Budapesta. De asemenea, noile generaţii formate după 1848, având ca sursă de trai profesii liberale (avocaţi, medici) sau funcţionari în administraţie, ca şi o pătură înstărită de ţărani şi meşteşugari, s--au simţit atrase şi mai uşor de a se realiza profesional într-un „centru", decât în „periferia" care rămăsese Năsăudul. Vezi ca ilustrare a fenomenului, *Petiţii din graniţa năsăudeană în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Contribuţii documentare,* volum îngrijit de Mircea Gelu Buta, Adrian Onofreiu, Ed. Eikon, Cluj-Napoca, 2012.

22 Ilustrative în acest sens sunt datele din 1920: populaţie, total: 12.346, din care 3.716 români, 5.163 germani, 1.302 unguri, 2.018 evrei, alţii, 12.346; A.N.B-N., fond *Prefectura judeţului Năsăud-prefect,* dos. 116/1926, f. 3, comparativ cu cele ale recensământului general din 1930, care

ateliere meşteşugăreşti, ţăranii de pe Bârgău, de După Târg sau Valea Someşului devin o prezenţă constantă şi căutată în târgurile de ţară sau săptămânale, recruţii sporesc numărul unităţilor militare din garnizoană, instituţii specifice, ca Regna, dezvoltă o frumoasă activitate, atât pe terenul exploatării pădurilor, cât şi al mecenatului cultural, asociaţiile profesionale sau religioase îşi diversifică activitatea (Reuniunea „Mariana" a învăţătorilor greco-catolici, „Asociaţia Generală a Românilor Uniţi"), se deschide primul liceu românesc[23], se ridică pe soclu statuia „bardului deşteptării naţionale"[24].

Peste tot, un puternic ferment al implicării românilor în viaţa cotidiană a cetăţii, altă dată puternic bastion al subjugării şi apăsării economice, confesionale şi naţionale a acestora.

Toate cele mai sus amintite au fixat direcţiile de dezvoltare şi traiectul parcurs de societatea bistriţeană în deceniile interbelice[25].

Imaginea care apare ar părea una idilică, în care românii ajunseseră şi aici să domine numeric şi prin aceasta, în toate sferele societăţii, publice sau private.

Realitatea însă nu a fost conformă cu această imagine. Divergenţele şi fricţiunile dintre români şi saşi s-au manifestat constant, mai ales la nivelul administraţiei locale. Aici, cantonată într-un exclusivism revolut, conducerea săsească a primăriei orăşeneşti a căutat prin toate mijloacele şi pe toate căile să limiteze accesul românilor la luarea deciziilor, ca şi în funcţiile publice, începând cu cea din capul administraţiei, primarul.

Retranşaţi în exclusivismul secolelor de dominaţie şi organizare autarhică, saşii au refuzat constant românilor dreptul de a participa la elaborarea şi aplicarea în practică a deciziilor care-i priveau şi pe aceştia din urmă[26]. De la exclusivismul funcţiilor eligibile sau de execuţie, până la acela al mărunţilor funcţionari de la oficiile subordonate primăriei, saşii au perpetuat în primii ani de după război o

arăta următoarea structură etnică – în ordinea ponderii numerice a populaţiei oraşului: total populaţie: 14.128, din care: 5.666 români, 4.461 germani, 2.177 evrei, 1.363 unguri, 146 ruşi, 38 ruteni, 11 sârbi, 38 bulgari, 21 cehi, 8 poloni, 6 greci, 8 armeni, 6 turci, 31 ţigani, alţii, 4; *Recensământul general al populaţiei României din 29 decembrie 1930. Volumul II: neam, limbă maternă, religie,* publicat de Dr. Sabin Manuilă, Tipărit la „Monitorul Oficial", Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1938, p. 304-305.

23 „Singura farmacie românească din Bistriţa". Articolul făcea apel la intelectuali şi autorităţi pentru sprijinirea iniţiativei lui Leon Bancu, precizând că astfel „ne-am da un testimoniu de *conştiinţă naţională* (s.n.); *Gazeta Bistriţii*, Bistriţa, nr. 16, 25 iunie 1921, p. 2. Vezi cererea adresată prefecturii în acest sens, la A.N.B-N., fond *Prefectura judeţului Năsăud - prefect,* dos. 134/1920.

24 *Gazeta Bistriţii*, nr. 24, 15 decembrie 1925, p. 7.

25 „Serbarea inaugurării liceului de stat „Alexandru Odobescu" din Bistriţa", la data de 13 aprilie 1924, în *Ibidem,* nr. 8, 15 aprilie 1924, p. 2.

26 Mircea Gelu Buta, Adrian Onofreiu, „Statuia poetului Andrei Mureşanu la Bistriţa. Cronologie documentară", în *Revista Bistriţei*, Bistriţa, XXVII, 2013, p. 239-266. Vezi şi „fermentul" emulaţiei de după 1918 sub formă publicitară în presa locală la Cornel Crăciun, „Viaţa culturală şi reclama la Bistriţa – consideraţii pentru perioada interbelică", în *Idem,* VII, 1993, p. 247-262.

atitudine intransigentă față de români. Nu era suficient că denumirea străzilor şi a firmelor era bilingvă – de regulă, trilingvă - la aceasta se adăugau şicanele față de cei care se adresau cu diverse solicitări reprezentanței locale sau funcționarilor din administrație.

A trebuit să treacă o perioadă lungă de timp până când, profitând de oportunitatea oferită de modificarea unui articol din legea de organizare a administrației locale[27], Ministerul de Interne a numit o *Comisie Interimară* a oraşului Bistrița, având ca preşedinte/primar pe avocatul Corneliu Mureşan. Procesul-verbal încheiat de prefectul județului Năsăud consemna, în data de 31 martie 1934, cu ocazia instalării noii comisii interimare, această realitate[28].

Dacă în plan politic[29] traiectul sinuos al evoluției României interbelice a avut ca rezultat accederea la prima funcție administrativă în conducerea oraşului a unui român, mult mai complicate au fost realitățile din planurile economic şi administrativ.

Problema regândirii urbanistice a zonei centrale orăşeneşti, cu interes major pentru piața de aici şi străzile convergente în aceasta a continuat să reprezinte un punct principal, atât în lucrările reprezentanței comunale[30] şi a serviciilor primăriei,

27 O caracterizare a acestor fenomene, în desfăşurarea lor temporală, în sintezele realizate de autoritățile locale, în prima încercare monografică interbelică, la Adrian Onofreiu, „Bistrița-încercări monografice după 1918", în *Idem,* XXV, 2011, p. 245-257; radiografia situației din anul 1932; Idem, „Contribuții documentare privind situația județului Năsăud în perioada interbelică. Anul 1932", în *Idem,* XXVII, 2013, p. 225-238; sinteza economico-socială, realizată de Agenția Băncii Naționale a României din Bistrița, în Idem, „Contribuții documentare privind evoluția județului Năsăud. Sinteza pentru perioada 1932-1937", în *Idem,* XXIII, 2009, p. 153-188 sau sinteza pentru întreaga perioadă interbelică, Idem, „Contribuții documentare privind evoluția județului Năsăud între 1918-1938", în *Idem,* XXI/2, 2007, p. 145-172.

28 Vezi de exemplu, Virgil Şotropa, „Din trecutul românilor bistrițeni", în *Revista Bistriții*, nr. 1, 25 decembrie 1924/1 ianuarie 1925, p. 1-2.

29 Schimbarea s-a făcut prin „Legea pentru modificarea unor dispoziții din Legea de organizare a administrației locale şi din Legea de organizare a administrațiunii Municipiului București" din 15 iulie 1931, care a prevăzut dizolvarea consiliilor sau delegațiilor instituțiilor administrative - inclusiv a consiliilor comunelor urbane - şi instituirea *comisiilor interimare,* numite prin decizia Ministerului de Interne, la nivelul tuturor structurilor administrative; C. Hamangiu, *Codul general al României,* vol. XIX, 1939, p. 587-590. Urmarea a fost că în anul 1932 consiliul comunal al oraşului Bistrița a fost dizolvat şi înlocuit cu o Comisie Interimară. Au fost numiți în comisie, C. Sanchen, preşedinte; Dr. Leon Scridon sen., E. Ihl, Dr. M. Mihăilaş, Dr. Simion Sbârcea, Dr. D. Login şi R. Knall, membri; *Săptămâna*, Bistrița, V, nr. 196, 26 martie 1932, p. 2.

30 După ce preciza că anterioara comisie interimară, numită cu decizia Ministrului de Interne nr. 6.089 din 29 martie 1934 a fost dizolvată, prefectul anunța că a fost numită o nouă Comisiune Interimară, cu „decisiunea Ministerului de Interne nr. 10.666 din 30 mai 1934". Componența ei era următoarea: Dr. Cornel Mureşan, preşedinte; Dr. Dionisiu Login; Dr. Teodor Ferezan; protopop Victor Mureşan; profesor Toma Grigore; primpretor pensionar Rus Ionică; pensionar Dumitru Rebrean; Iuliu Grama; Mitru Cigu. Toți au depus şi următorul jurământ de credință: „Jur credință M.S. Regelui Carol al II-lea, Jur să respect constituțiunea şi legile Țării, Jur să-mi îndeplinesc cu onoare şi conştiințiozitate funcțiunea ce-mi este încredințată şi să păstrez secretele serviciului. Aşa să-mi ajute Dumnezeu".;

cât şi în dezbaterea publică. Se intersectau aici interese divergente, pe de o parte, ale autorităţilor, care doreau rezolvarea aspectelor legate de lipsa pavajului şi activitatea comercianţilor, mai ales în zilele de târg, pe de altă parte, a celor care îşi desfăşurau activităţile cotidiene în această zonă, cât şi ale clienţilor propriu-zişi ai acestora. Şi aceasta, fără barieră etnică, dar cu implicarea preponderentă în aceste activităţi a evreilor şi saşilor.

Românii, atât cei care se „acomodaseră" ca locuitori ai urbei, cât şi cei „megieşi", din suburbii, reclamau o mai dreaptă distribuire a spaţiilor comerciale şi meşteşugăreşti şi o regândire a acestora, pentru a le facilita accesul sau desfacerea produselor specifice, rezultate din activităţi agricole, forestiere sau de transport.

Pe de altă parte, se manifesta încă puternic sentimentul de protejare a patrimoniului imobiliar din partea saşilor. Simboluri ca biserica evanghelică, ansamblul Sugăelete, clădirile din zona pieţei centrale reprezentau *tradiţia* şi *trecutul,* asaltate tot mai mult de modernizare.

Agenţi ai acestui din urmă fenomen erau atât ceilalţi locuitori ai oraşului, cât şi pleiada de funcţionari orăşeneşti, judeţeni, ai diferitelor instituţii deconcentrate, pătrunşi aici din varii zone ale României întregite. Ei nu erau atât de legaţi de un trecut care nu le aparţinea şi pe care îl considerau revolut. În schimb, clamau reprezentare numeric proporţională în luarea deciziilor şi deschiderea şi pentru ei a „porţilor oraşului".

Melanjul etnic şi al intereselor, ca şi dorinţa de accedere la mijloacele şi căile de luare şi aplicare a deciziilor au determinat intensificarea acţiunilor celor interesaţi.

Pe de o parte, românii ajunşi factor de decizie la nivelul primăriei începând cu 30 mai 1934, au iniţiat o serie de măsuri, calate pe ideea tot mai prezentă şi aici, aceea de „românizare".

Deciziile luate de noul organism, Comisia Interimară - *instituit,* e adevărat, şi nu rezultat al voinţei liber exprimate a locuitorilor oraşului – începând cu luna iunie 1934 au început prin a hotărî respectarea legalităţii inscripţionării plăcuţelor cu denumirea străzilor. Decizia a fost consemnată în hotărârea Comisiei Interimare nr. 32 din 6 iunie 1934, în care, după ce se arăta baza legală, „Prefectura judeţului Năsăud, Serviciul Administrativ, sub nr. 9.419/1934 a constat că hotărârea Comisiei Interimare nr. 3.899/1934, luată în şedinţa din 3 mai, privitor la întocmirea tăbliţelor cu numirea străzilor în două limbi *este contrară ordinului Directoratului Ministerial Cluj, nr. 7.954/1931, care a dispus în mod categoric că acestea nu pot fi întocmite decât într-o singură limbă, şi anume,* ***cea a statului*** (s.n.)", s-a decis ca „tăbliţele pentru numirea străzilor se vor procura în viitor numai într-o singură limbă, aceea a statului, iar cele existente se vor revizui în acest sens, conform posibilităţilor bugetare[31].

A.N.B-N., fond *Primăria oraşului Bistriţa,* dos. 11/III/1934, nr. 5.126/31 mai 1934, f. 4.

31 Vezi şi evoluţia la nivelul ţării, reflectată în rezultatul alegerilor parlamentare, potrivit

Următoarea decizie a fost cea referitoare la mutarea locului de desfăşurare a pieţei şi târgului săptămânal din zona centrală în noua locaţie din Piaţa Decebal. Potrivit hotărârii nr. 35 consemnată în procesul-verbal al Comisiei Interimare din 13 iunie 1934 s-a decis ca: „1. Să fie mutat târgul de zarzavaturi, găini, etc., de la Piaţa Regele Ferdinand[32], Piaţa Voievodul Mihail[33] şi str. Regele Carol I[34], pe partea pavată a fostului târg de vite. 2. Să fie mutat târgul de scânduri şi de lemne de foc de la Piaţa înaintea Cazărmii Vânătorilor, respectiv Piaţa Poarta Rodnei[35], pe partea vestică nepavată, lângă economia oraşului. 3. Să fie mutat târgul de fân de la partea pavată pe partea nepavată, în dosul fabricii de sobe[36]. 4. Să fie mutat locul pentru staţionarea căruţelor ţărăneşti de la piaţă în dosul Palatului Administrativ[37], pe locul unde se află acum târgul pentru lemne de foc. 5. Să fie pregătită Piaţa Poarta Rodnei prin pavajări conform posibilităţilor bugetare pentru a staţiona căruţele ţărăneşti”[38].

Decizia care a declanşat varii forme de protest din partea comunităţii săseşti – fie la nivel administrativ, prin memorii şi interpelări, fie violent – a fost cea de sub nr. 98, consemnată în procesul-verbal din 27 iunie 1934. După ce invoca raportul nr. 5.886/1934 al arhivarului oraşului, în sensul căruia primăria oraşului nu se găsea în nici un fel de raport juridic cu şcoala de fete ev-luth., care deţinea o parte din localul proprietatea comunei, hotărârea Comisiei Interimare, luată cu unanimitate de voturi prevedea „evacuarea imediată a localului, care se găseşte în folosinţa Gimnaziului

cărora, alianţa blocului etnic maghiaro-german a arătat până în 1927 „forţa electorală a minorităţilor principale din Transilvania”, ca după această dată, să se constate o diminuare a importanţei acestuia, urmare a „consolidării elementului etnic românesc” în judeţele de aici, printre care şi Năsăud; apud. Marcel Ivan, *Evoluţia partidelor noastre politice 1919-1932,* Ed. şi tiparul Krafft&Drotleff s.a Sibiu, 1933, p. 24-25.

32 În şedinţa a II-a a Consiliului comunal din 22 mai 1930, s-a ales o comisie prezidată de primarul Carol Sanchen, „constătătoare din membrii comisiunii financiare întregită cu încă 4 membri designaţi de consiliu”, care avea îndatorirea de a studia în amănunt „trebuinţele şi nevoile mai urgente ale oraşului între care se numără *în prima linie, pavarea oraşului*”; *Gazeta Bistriţii*, X, nr. 13-14, 27 mai 1930, p. 3.

33 A.N.B-N., fond *Primăria oraşului Bistriţa,* registre protocoale de şedinţe, reg. inv. nr. 82, f. 131. De altfel, măsura, prin impunerea unor nume şi denumiri străine de tradiţia şi trecutul oraşului, a dus la concluzia că „La cele 132 de denumiri de străzi, după numele unor personalităţi româneşti, nu s-a pus problema dacă au avut vreo legătură cu oraşul. Şi totuşi, a fost o mare dificultate pentru a găsi atât de multe nume, cu toate că, comisia şi-a procurat pentru consultare tot felul de surse, cărţi şi informaţii istorice. În final, au apelat şi la persoane care erau în viaţă, ceea ce, ca urmare a schimbărilor politice, a dat naştere la o situaţie delicată”; apud. Otto Dahinten, *Geschichte der Stadt Bistritz in Siebenbürgen,* Böhlau Verlag, Köln-Wien, 1988, p. 188.

34 Denumire din perioada 1934-1945. Azi Piaţa Centrală.

35 Denumire din perioada 1935-1945. Azi Piaţa Mică/Pietişor.

36 Denumire din perioada 1945-1950. Azi Piaţa Centrală.

37 Aproximativ zona de azi a Pieţii Unirii, cuprinzând biserica de la Coroana/fostă greco-catolică, prefectura şi hotelul Coroana de Aur.

38 Actualul ansamblu de locuinţe de pe str. Crinilor.

de fete ev-luth., cu atât mai vârtos, că direcţiunea şcolii de fete, deşi citată în regulă la primărie pentru a da relaţiuni de urgenţă, până azi nu s-a prezentat”[39].

Împotriva acestor decizii au protestat reprezentanţi ai saşilor, peroane juridice sau fizice; împotriva lucrărilor de amenajare a parcului din jurul bisericii evanghelice[40], în data de 14 august, chiar parohia evanghelică[41] sau dr. H. Wolff şi consorţii[42]; împotriva mutării târgului săptămânal în târgul de vite din Piaţa Decebal, la data de 5 septembrie 1934, reuniunea agricolă cercuală din Bistriţa „privitoare la mutarea târgurilor săptămânale pe Piaţa Decebal, motivând plângerea cu aceea că, această piaţă este prea departe de la centrul oraşului şi corespunde recerinţelor practice şi igienice”[43]; din nou, biserica evanghelică, la 27 septembrie 1934[44].

Erau toate aceste forme de protest dovezi ale frământărilor interne din societatea săsească, care căuta să-şi conserve cât mai mult poziţiile din trecut, ca şi expresia unei atitudini de izolaţionism etnic constant şi continuu, chiar şi după 1918[45].

---

39 *Ibidem*, f. 148. Decizia a fost pusă în aplicare la data de 18 septembrie 1934, când, potrivit plângerii Oficiului parohial evanghelic, „s-a prezentat d-l preşedinte al Comisiei Interimară a oraşului Bistriţa însoţit de organele de poliţie” şi au evacuat clădirea „cu călcare de drept şi cu forţa”; Idem, fond *Arthur Connerth,* dos. 56, f. 138.

40 Lucrări de pavare şi înfrumuseţare a pieţelor Regele Ferdinand şi Unirii, adjudecate în mod definitiv la data de 19 septembrie 1934, antreprenorilor Petrişor Nicolae şi Arcălean Mitru cu reducere de 19,5% a preţurilor devizului, adică cu suma totală de lei 374.222; Idem, fond *Primăria oraşului Bistriţa,* registre protocoale de şedinţe, reg. inv. nr. 82, f. 231.

41 *Ibidem,* f. 187. Contestaţia primăriei arăta că lucrările edilitare, inclusiv mutarea târgului săptămânal, „este luată cu scopul de a transforma oraşul, care actualmente păstrează un caracter medieval de murdărie şi infecţie, şi de a ridica nivelul estetic, şi mai ales sanitar” - Idem, fond *Arthur Connerth,* dos. 56, f.120 – şi cimitirul din jurul bisericii „nu mai are nici un fel de urme vizibile”, iar porţiunea de teren pe care acesta s-a aflat „a trecut în proprietatea definitivă a oraşului Bistriţa… drept pentru care nu poate fi îngrădit din simplă consideraţie istorică”; *Ibidem,* f. 121.

42 Idem, fond *Primăria oraşului Bistriţa,* registre protocoale de şedinţe, reg. inv. nr. 82, f. 189. Faţă de aceasta, contestaţia primăriei sublinia faptul că „de la instalarea primei comisiuni interimare pur românească în acest oraş, toate hotărârile de interes public şi naţional aduse de această comisiune sunt intenţionat şi de rea credinţă apelate din partea cetăţenilor saşi, din simplul motiv, că comisia (sic!) are o atitudine românească, promovând interesele noastre naţionale atât de neglijate” şi apoi, atitudinea de rea credinţă a acestora, care considerau că „ar fi numai o corporaţie cu caracter provizoriu, fără dreptul de a face acte de dispoziţie privitoare la averea oraşului”, ceea ce nu era corect, deoarece lucrările edilitare nu se încadrau în acea categorie, care viza numai actele de vânzare-cumpărare sau schimburi de bunuri imobile; Idem, fond *Arthur Connerth,* dos. 56, f. 119. Ambele documente încheiau cu ideea că motivele de contestare a saşilor erau acelea ale „şovinismului şi al urii neîmpăcate ce saşii ne manifestă nouă, Românilor, fie în numele propriu, fie îndemnând pe con naţionalii lor”; *Ibidem,* f. 120-121.

43 *Ibidem,* f. 212.

44 *Ibidem,* f. 237.

45 De altfel, Gustav Zikeli menţionează preocupările comunităţii săseşti pentru economisirea resurselor proprii, inclusiv atunci când s-a pus problema conservării clădirii şcolii de fete din piaţa

De aceea, nu a fost un fapt întâmplător conflictul violent din data de 25 iunie 1934, de la primărie. S-au confruntat atunci, pe de o parte, reprezentanții comercianților şi meseriaşilor, saşi, evrei, unguri şi români, iar pe de altă parte, capul administrației orăşeneşti, *primarul român,* Cornel Mureşan[46].

Urmare a asaltului asupra primăriei, preşedintele Comisiei Interimare, Corneliu Mureşan, a întocmit, în *calitatea sa oficială,* un proces-verbal de constatare a încălcării legislației în vigoare. Apoi, s-a adresat parchetului competent, pentru ca vinovații să fie traşi la răspundere. Instituția a întocmit dosarul şi l-a înaintat spre soluționare Tribunalului județului Năsăud.

2.2. *Natura juridică şi accesul la informațiile dosarului.*

Aşa cum am subliniat, Corneliu Mureşan a întocmit un proces-verbal, care a stat la baza declanşării mecanismului juridic de soluționare a conflictului pe care-l reclama actul respectiv. Un exemplar al documentului s-a păstrat în arhiva instituției care l-a întocmit, Primăria oraşului Bistrița, iar un alt exemplar, a ajuns la Tribunalul județului Năsăud şi apoi, în arhiva instituției. Deşi are acelaşi conținut, documentul se „comportă" diferit, în cele două locații unde se păstrează. Dacă în fondul *Primăriei oraşului Bistrița*, accesul este neîngrădit – deoarece au trecut 30 de ani de la întocmire, nu la fel este cazul când ne raportăm la arhiva instanței judiciare. Aici, conținutul documentului nu este accesibil, intrând sub incidența restricțiilor documentelor create de instituțiile juridice[47].

Acesta este un prim aspect, de natură procedurală. Şi mai interesant este cel al informației istorice. Dacă ne raportăm la informațiile din fondul *Primăriei oraşului Bistrița*, rezultatul actului juridic apare trunchiat. Tot ceea ce putem să reconstituim este faptul că prin adresa nr. 6.292/1934, Primăria oraşului Bistrița a înaintat Parchetului Tribunalului Năsăud procesul-verbal al şedinței şi solicitarea „de dare în judecată a ceasornicarului Wilhelm Wittstock, pantofarului Csallner Carol şi comercianților Szmolka Friederic, Zerbes Mihail, Zikeli Gustav senior, Maroscher Friederic senior, Braedt Friedric jun., Maurer Ioan, Berger E., pentru

centrală, de lângă biserica evanghelică; ideea era de a păstra clădirea – chiar în stare avansată de degradare şi cu un statut juridic incert – şi de a construi o nouă clădire pentru o şcoală elementară. La fel, memorialistul reținea şi dispariția clădirii în discuție din „Marktplatz" ca urmare a demolării ei în anul 1934 şi transformarea spațiului astfel rezultat într-un parc; Idem, fond *Gustav Zikeli,* dos. 5, p. 61. Iar un alt reprezentant al reconstituirii trecutului saşilor consemna faptul că „vremurile tulburi pentru populația săsească au venit abia în anul 1934, când administrația existentă atunci a fost dizolvată şi înlocuită abrupt cu aşa numita comisie interimară, iar primarul Carol Sanchen a fost pensionat obligatoriu. Preşedintele Comisiei Interimare a devenit avocatul român Dr. Cornel Mureşan". Consecința a fost amestecul brutal – în opinia autorului – în demolarea unora din simbolurilor urbane săseşti, „sub lozinca ieftină a „românizării oraşului"; apud. Otto Dahinten, *op. cit.,* p. 188.

46 A.N.B-N., fond *Primăria oraşului Bistrița,* dos. 5/1935, f. 1-2.

47 Vezi pct. 4 din Anexa 6 la Legea 16/1996 republicată.

violență împotriva organelor oficiale şi pentru încercarea de rebeliune, cu cererea de identificare a celorlalți manifestanți, precum şi a autorilor morali ai acestei manifestații şi act de rebeliune”[48].

De asemenea, în baza art. 93. din Procedura Penală Română, în interesul siguranței publice, pentru a se evita sustragerea inculpaților, se solicita organelor autorizate să dispună arestarea imediată a celor nouă manifestanți şi aplicarea dispozițiilor „Legii alarmismului”, considerându-se că manifestația a fost îndreptată împotriva autorității şi în cursul exercitării funcțiunii publice, atât de preşedintele Comisiei Interimare, cât şi de consilieri. Aceştia se considerau ultragiați în decursul unei şedințe oficiale, la care a asistat întregul corp al funcționarilor de la această autoritate, şedință întreruptă de manifestanți[49].

În cursul anchetei, judecătorul de instrucție al Tribunalului județului Năsăud a solicitat prefecturii să îi comunice „ce incidente s-au întâmplat la 25 iunie 1934 cu ocazia manifestațiilor populației din Bistrița, precizând cauza acestor manifestații, cine erau conducătorii, cu cine au luat contact la Prefectură şi cum s-au purtat acolo, precizând dacă s-au dedat la dezordini, ce anume fapte penale au săvârşit şi față de cine”[50].

Printr-o adresă oficială, prefectul Dumitru Nacu a răspuns că „la prefectură, populația săsească nu s-a dedat la dezordini; a manifestat la primărie, unde a avut o purtare care se încadrează în prevederile Codului penal”, confirmând detaliile oferite în acest sens de preşedintele Comisiei Interimare. De asemenea, era adresată rugămintea de a fi luate „cele mai energice măsuri, pentru ca autorii să-şi primească pedeapsa meritată”[51]. În urma procesului, treizeci de persoane participante la dezordinea publică au fost condamnate la câte trei luni de închisoare[52].

„Privind” însă – strict din punct de vedere profesional - în dosarul păstrat în arhiva Tribunalului județului Năsăud, constatăm faptul că soluția finală a instanțelor superioare a fost cu totul alta, concretizată în aplicarea unei sancțiuni pecuniare[53].

3.1. *Accesul instituțional la informațiile documentare.*

Considerațiile de mai sus servesc ca bază pentru analiza sistemului reglementativ al accesului la informațiile conținute în documente. Sesizăm astfel, două componente ale acestuia. Pe de o parte, al unor instituții create după 1989, iar altul, cel al Arhivelor Naționale.

În primul dintre ele, constatăm că instituții care dețin documente aparținând Fondului Arhivistic Național, create pentru aplicarea unor decizii „reparatorii” din

48 A.N.B-N., fond *Primăria oraşului Bistrița,* dos. 5/1935, f. 3.

49 *Ibidem*.

50 Idem, fond *Prefectura județului Năsăud-numere de bază,* dos. 11.785/1934, f. 2.

51 *Ibidem*, f. 1.

52 Idem, fond *Corneliu Mureşanu*, dos. 1, „Autobiografie”, p. 3.

53 Motivația principală pentru care nu putem utiliza în scop ştiințific informațiile din dosar este determinată de faptul că acesta s-a încheiat, prin ultimele piese pe care le conține, abia în anul 1938. Ori, termenul după care poate fi cercetat este de 90 de ani de la creare!

punct de vedere politic şi legislativ, şi-au impus propriile norme şi reguli de acces şi utilizare a informațiilor din documente.

De aceea a fost posibilă atât consultarea unor dosare referitoare la persoane care au avut de suferit în perioada 1945-1989, cât şi editarea unor lucrări care utilizează copios sau în totalitate, asemenea documente.

Dintre apariţiile de interes local, sunt relevante cele care valorifică documentele păstrate la Arhivele Militare Piteşti[54]. Structurată pe următoarele paliere - Cuvânt înainte, Virgiliu Ţârău, Cuvântul autorului, Cap I. Aspecte ale rezistenţei anticomuniste în judeţul Bistriţa-Năsăud: Rezistenţa politică, Rezistenţa social-economică, Rezistenţa religioasă; Cap. II. Mărturisiri; Cap. III. Martori: enumerare alfabetică – una din lucrări ne descoperă în capitolul IV *documente inedite* referitoare la condamnările politice din anii ce au urmat celui de al doilea război mondial. Sunt redate interesului public motivaţiile şi textul sec al deciziilor instanţelor militare, care au marcat atâtea destine! Amintim câteva: Nr. 2: 1. Sentinţa nr. 1533/1949 a Tribunalului Militar Cluj Secţia a I-A, Dosar nr. 1081/1949, din 15 septembrie 1949: 8 ani temniţă grea; (p. 454). Sursa: Arhiva M. Ap. N., UM. Piteşti, Fond T.M. Cluj, dosar Nr. 1401-1700, file 6; Nr. 3: 2. Sentinţa Nr. 1.543/1949 – dosar nr 1081/1949. din 22 septembrie 1949: 15 ani muncă silnică; (p. 460): Sursa: Ibidem; Nr. 4: Sentinţa nr. 1549/1949 dosar nr. 1141/1949, din 29 septembrie 1949: 15 ani muncă silnică, sursa: Ibidem; Nr. 5: Sentinţa nr. 1585/1949 dosar nr. 1229/1949, din 4 noiembrie 1949: Bodiu Leonida: 25 ani muncă silnică; Burdeţ Ioan, Toader Dumitru: 20 ani muncă silnică, după ce au fost împuşcaţi în iunie 1949, de Securitate; Nr. 6: Sentinţa nr. 1597/1949, dosar nr. 1257/1949, din 18 noiembrie 1949, Fond: nr. 135, dosar. 1401-1700. Copie legalizată; Nr. 7: Sentinţa nr. 713/1949 dosar nr. 481/1949, din 15 aprilie 1949: 8 ani temniţă grea; Sursa: Idem, dosar nr. 451-750, copie legalizată, 6 file; Nr. 10: Sentinţa nr. 87/1957, Tribunalul Militar Oradea, dosar nr. 83/1957: şase ani închisoare corecţională: delictul de uneltire contra ordinii sociale (secta Martorii lui Iehova); Sursa: Idem, Fond 137, dosar 1-394, filele 20-30, copie legalizată; Nr. 11: Sentinţa nr. 511/1948, dosar 534/1958, Tribunalul Militar Cluj: 10 ani închisoare corecţională şi confiscarea totală a averii – delict: uneltire contra ordinii sociale; Sursa: Idem, fond T.M. Cluj, dosar nr. 401-539, copie legalizată; Nr. 12: Sentinţa nr. 150/1960, dosar nr. 435: Foşti legionari, liberali etc. *Sursa: D. nr. 879/18.07.1992, pentru obţinerea drepturilor prevăzute în Decretul-Lege nr. 118/1990*; Nr. 13. Sentinţa nr. 271/1969, dosar 196/1969, Tribunalul Militar Cluj:

54 Fără a ignora şi realizarea unui autor local, care a inventariat nominal, alfabetic, această categorie, aparţinând formatorilor din perioada şcolarităţii individului. Beneficiind de un cuvânt înainte al fostului preşedinte Emil Constantinescu, autorul îşi defineşte proiectul prin aceea că „nu se vrea un act de acuzare, ci o lumânare aprinsă în memoria dascălilor şi învăţăceilor căzuţi în lupta cu un duşman necruţător şi sălbatic, comunismul, care a încercat să sugrume şi neamul românesc”; Constantin Totir, *Catalogul dascălilor şi învăţăceilor ucişi în lupta împotriva comunismului 6 martie 1945-16 decembrie 1989,* Ed. George Coşbuc, Bistriţa, 2004, p. 11.

9 ani de închisoare: Martorii lui Iehova; Sursa: Idem, Piteşti, Fond 135, d. 201-300, copie legalizată; Nr. 14: Sentința nr. 464/1970, dosar nr. 411/1970, Tribunalul Militar Cluj: 2 ani şi 6 luni închisoare – delict: propagandă împotriva orânduirii socialiste; Sursa: Idem, Piteşti, T.M. Cluj, dosar. 401-500, copie legalizată.

O altă apariție preia foarte multe din piesele cazului prezentat în documentul nr. 5 de mai sus, la care adaugă şi unele copii după documente din arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității[55].

Piesa de „rezistență" a acestor apariții este cea care, pentru prima dată, redă *conținutul integral al unui dosar de urmărire informativă* al Securității dinainte de 1989. Aşa cum se menționează pe coperta IV, „acesta este Dosarul de urmărire informativă al fostei Securități comuniste a poetului Alexandru-Cristian Miloş între anii 1979-1989, obținut de la CNSAS – Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității – şi publicat integral, fără comentarii, întru întregirea biografiei scriitorului"[56].

În aceeaşi notă adăugăm şi faptul că o serie de dosare ale unor personalități locale, păstrate de aceeaşi instituție, au fost accesibile pentru consultare celor interesați, de această dată, din perspectivă istorică[57].

A doua componentă, privind accesul la informațiile conținute în documentele păstrate la Arhivele Naționale este definită de două bariere limitative: prima, a termenului de 30 de ani de la crearea documentelor, a doua, deja invocata anexă 6, preluată din Legea 16/1996 şi inclusă în legea modificată din 2014, care stabileşte anumite categorii de documente şi termenele după care acestea pot fi date în cercetare[58].

55 Viorel Rus, *Rezistența anticomunistă în județul Bistrița-Năsăud - aspecte, martori, mărturisiri şi documente inedite* (*1945-1989*), Ed. Ioan Cutova, Bistrița, 2005, p. 451-546.

56 Pr. Vasile Rus, coord., *Martirii din Dealul Crucii,* Ed. George Coşbuc, Bistrița, 2013.

57 Pe aceeaşi copertă se află şi aprecierea lui Romulus Rusan, potrivit căreia este „o carte-document, alcătuită de unul din poeții pe care „epoca de aur" i-a transformat în „obiective", rescriindu-le biografia în limba de lemn a Securității. Paradoxal, notele informative, rapoartele, sintezele şi sarcinile de serviciu reconstituie totuşi realitatea, cu condiția să fie citite pe dos. Această carte – intitulată chiar cu numele de cod din dosarul de urmărire: „*Poetul*" – este o reconstituire incontestabilă a „*rezistenței prin cultură*" – noțiune contestată azi, dar pe care, iată, Miloş şi alți scriitori de ieri au ştiut să o opună ca pe un zid transparent cenzurii şi dictaturii". Lucrarea redă actele – note informative, rapoarte, sinteze, note raport, declarații - din dosarul de urmărire informativă nr. 539 al U.M. 0855 Securitate din cadrul Inspectoratului județean al MI. Bistrița-Năsăud, începând cu data de 27.09. 1978 şi până la 07. 12. 1989! Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, *dosar POETUL,* Ed. Karuna, Bistrița, 2014.

58 Vezi în primul rând, dosarele personajului evocat, Corneliu Mureşan. Primul, de recrutare informativă – acțiune de altfel eşuată - C.N.S.A.S. - *Direcția Arhivă Centrală*, R 130.922; al doilea, cel de urmărire informativă, cu prima „piesă" – o adresă a Direcției Regionale a Securității Poporului Cluj, din 29.10.1948 către forul superior de la Bucureşti şi ultima, din 1988, dar cu mențiunea că dosarul a fost văzut de către ofițerul răspunzător *şi în anul 1993*, Idem, I. 644.562. Apoi, Victor Moldovan, fost senator şi deputat al județului Năsăud în perioada interbelică, Secretar de Stat la

4.1. *Concluzii*.

Din cele expuse rezultă anumite aspecte cu privire la tema abordată. În primul rând, se constată că există unele instituții deținătoare de documente care funcționează după legi proprii. Fie Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, fie Arhivele Militare de la Pitești, fie Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului[59], toate, au fost create din interes politic şi au primit un statut aparte de organizare şi funcționare. De aceea, şi-au impus statutul în societate, obnubilând deliberat ceea ce trebuia să reprezinte şi pentru ele, o lege generală a *arhivelor,* obligatoriu de respectat. Din succintele exemplificări se degajă cu forță argumentul că aceste instituții au folosit şi folosesc în continuare informațiile din documente sau le-au pus la dispoziția interesului public (unele informații), fără a lua în considerare aspecte legate de viața privată, starea civilă, probleme medicale sau de siguranță națională (din trecutul apropiat). A fost suficientă o singură luare de atitudine a instituției Preşedinției pentru ca astfel de informații să acceadă în spațiul public, din dorința mărturisită a *asanării vieții sociale şi politice româneşti.*

Ba mai mult, instituția Arhivelor Naționale a fost obligată, în anumite perioade, să se racordeze la aceste comandamente. Totul, pentru aflarea adevărului imediat şi mai ales, a celui conținut în documentele din trecutul recent. Nu s-a ținut cont de faptul că alături de acest gen de informații, sunt păstrate şi cele cu *valoare istorică*, care, alăturate celor mai recente, au creat bariera accesului la informații, din perspectiva cercetării istorice sau, dimpotrivă, a accesului nelimitat, până la momentul 1989.

Pe de altă parte, însuşi instituția Arhivelor Naționale s-a confruntat cu provocarea reglementării accesului la informațiile din documente, în contextul nou de după 1989. Actul normativ legiferat în 1996 şi reconfigurat în anul 2014 a statuat principiile generale, cu limitarea accesului la informații, după 30 de ani de la creare

Ministerul de Interne (1927), secretar general al Frontului Renaşterii Naționale (1938-1940), închis la Sighet între 1950-1955, Idem, *Fond Penal*, dos. 051.415 - vezi şi memoriile acestuia, cu un consistent studiu introductiv care valorifică informațiile din dosar, aparținând universitarului Virgil Țârău, Victor Moldovan, *Memoriile unui politician din perioada interbelică,*editori Mircea Gelu Buta, Adrian Onofreiu, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2013 - şi dosarul fostului prefect țărănist Vasile Butta (14 noiembrie 1928-24 aprilie 1931; 7 iunie 1832-15 noiembrie 1933, apud Adrian Onofreiu, Ana-Maria Băndean, *Prefecții județului Bistrița-Năsăud* (*1919-1950*; *1990-2014). Ipostaze, imagini, mărturii,* Ed. Charmides, Bistrița, 2014, p. 70-73; 78), cu „piese" întocmite de Poliția de Reşedință Bistrița în august 1946 şi încheiat cu raportul informativ al şefului postului de miliție din localitatea Poiana-Ilvei, referitor la modul în care a decurs înmormântarea personajului, la data de 31 martie 1973, fapt ce a determinat „închiderea dosarului de urmărire informativă"; Idem, *Direcția Arhivă Centrală,* I. 555.752.

59 Ca un element suplimentar în demersul nostru precizăm că documentele din fondul personal *Corneliu Mureşan* nu au fost accesibile la cercetare până în anul 2014, deoarece restricția termenului de 30 de ani de la creare era impus de câteva articole publicate în revista „România Pitorească" sau programul de desfăşurare a meciurilor din campionatul național de fotbal. Sigur, după analiza acestora, toate „piesele" fondului au fost date în cercetare.

şi a anumitor categorii, prevăzute în anexa nr. 6. Prevederile anexei conţin termeni şi condiţii de ordin general şi lasă la latitudinea personalului încadrarea într-una din categorii.

Ca şi concluzie generală, se impune o analiză complexă a diferitelor reglementări în materie şi stabilirea respectării prevederilor generale din *legea Arhivelor Naţionale,* indiferent care ar fi acestea la un moment dat. Desigur, din perspectiva *principiului istorismului*, care se impune tuturor documentelor, mai devreme sau mai târziu, indiferent de comandamente trecătoare politice sau de altă natură. Iar acest act normativ ar trebui să răspundă, în primul rând, *nevoii de a cunoaşte* şi apoi, a protejării unor categorii de informaţii, în funcţie de *genul şi categoria lor,* cât şi *spaţiul temporal* pentru care este necesară păstrarea lor.

DER ZUGANG AUF DIE IN DOKUMENTEN ENTHALTENDEN AUSKUNFTE-DIE EINSTELLUNGSVORBILDEN.

ZUSSAMMENFASSUNG

Der Verfasser analysiert vergleichend,die Gesetzgebung betreffs des Zugangs an die Informationen, die sich in den Archivdokumenten befinden.

Neben der Archivanstalt, die durch die nachfolgenden erganzenden Verordnungen aufgrund der Anfangsgesetzgebung, welche den Zugang an die Auskunfte wesentlich beschrankte, auch andere Institutionen darunter das Nationalrat fur die Erforschung der Sicherheitsarchiven und das Militararchiv in Pitesti, haben die eigenen Gesetzgebungen erhalten, ohne das Archivgesetz zu achten, welche den unbegrenzten Zugang an die Dokumenteninformationen versahen.

Zum Beispiel einer solchen Lage wird der Fall der Dokumenten uber den ersten rumanischen Burgermeister in Bistritz (1934) Cornel Muresan dargestellt.

Die Schlussfolgerung: es ware notwendig die Achtung der spezifischen Archivgesetzgebung von allen Inhabern der Dokumenten mit historischem Charakter. Diese Regelung kann man naturlich perfektionieren.

PROBLEMELE OPERAȚIUNILOR DE SISTEMATIZARE A DEPOZITULUI DE ARHIVĂ ŞI DE PERFECȚIONARE A INSTRUMENTELOR DE EVIDENȚĂ DIN REȚEAUA PROPRIE A ARHIVELOR NAȚIONALE

Peter MOLDOVAN

Cum sugerează chiar titlul, investigația vizează exclusiv fondurile arhivistice istorice, depuse la Arhivele Naționale, modul în care ele sunt organizate în depozitele proprii. Problemele aduse în discuție au ca punct de pornire situația constatată la Arhivele Naționale Mureş, motiv pentru care exemplele ce se vor da, fac trimitere la fonduri arhivistice păstrate aici. Însă, având în vedere structura unitară a rețelei noastre, probleme similare pot fi întâlnite, firește, şi în alte locații. După anul 1989 au fost rare cazurile de preluare a fondurilor arhivistice de la creatorii sau deținătorii de arhivă, spațiile noastre de depozitare fiind, în mare parte, deja atunci ocupate. Astfel că sondarea noastră capătă un caracter retrospectiv, problemele pe care le vom descrie fiind născute în anii `80 ai secolului XX.

„Istoricul problemei"

Pentru a îngădui „circumstanțe atenuante" „rădăcinii răului", carențelor constatate la operațiunile aflate în legătură cu sistematizarea fondurilor arhivistice, - „rău"[1] tradus, de regulă, prin superficialitate şi formalism în actul muncii - e necesar să înțelegem cum au guvernat principiile de etică a muncii regimul comunist. Etica muncii socialiste este ideal bazată pe entuziasmul construirii societății viitorului şi exprimată printr-o dăruire totală a sinelui[2]. Deontologii sistemului au aşezat etica profesională pe un loc fruntaş într-un clasament al normelor şi valorilor etice ale muncii.

O primă trăsătură generală a eticii profesionale o reprezintă dragostea față de profesiune, dăruirea şi devotamentul pentru meseria aleasă. (…). Între trăsăturile generale ale eticii profesionale pe prim plan stă dorința de a munci, de a face ceva util prin activitatea minții şi a brațelor. (…) Cel care-şi iubeşte profesiunea şi respectă exigențele probității profesionale se străduieşte să dea lucru de calitate, nu admite producerea unor lucruri de proastă calitate, a unor rebuturi. (…) Astfel, atitudinea socialistă față de muncă înseamnă plăcerea interioară de a munci[3].

1 Putem numi superficialitatea în muncă drept «rău primordial» căci odată prezentă în operațiunile de la începutul lanțului de procese arhivistice, ea alterează interacțiunea corectă cu zestrea arhivistică, e un important factor de frânare a operațiunilor de accesibilizare a fondurilor arhivistice şi are putința de a amplifica haosul.

2 Monica Heintz, *Etica muncii la românii de azi*, Bucureşti, 2005, p. 96.

3 *Etică şi echitate socialistă*. Culegere de lecții, Bucureşti, 1972, p. 140; p. 142; p. 149.

Responsabilitatea în muncă şi „înaltul simț de răspundere în îndeplinirea ei" au fost principii mult clamate[4] în anii de construcție a comunismului acestea anunțând un cetățean cu o înaltă conştiință pe ale cărui cuvânt şi faptă statul se putea bizui. Însă, după exprimarea inspirată a Monicăi Heintz, statul este responsabil de munca angajaților săi, dar statul este foarte departe[5]. Tot ea descoperă în moştenirea socialistă o atitudine față de stat specifică acelei perioade. Statul este încă văzut ca aparent, cel care trebuie blamat, furat sau măcar şmecherit[6].

Disimularea (ceea ce „te faci" că eşti), era un aspect important în perioada socialistă, ea ascundea o realitate diferită (…). Perioada socialistă a fost caracterizată printr-o relație complexă dintre ideal şi realitate şi mulți cetățeni au fost educați să trăiască în această duplicitate. Ceea ce reprezenta un confort pentru individ şi îi diminua responsabilitatea în fața adoptării acestei vieți duble era faptul că împărtăşea aceste ambiguități morale cu toți ceilalți cetățeni (…). Ascunzându-se în spatele colectivității, atitudine încurajată de ideologia comunistă a supremației colectivității față de individ, acesta îşi rezolva mai uşor problemele morale.[7]

În realitate, responsabilii regimului comunist au fost harnici în a sufoca din faşă principii-forță ale eticii muncii socialiste precum devotamentul în muncă sau simțul răspunderii în muncă. Pe lângă metode naturale de sucombare - sămânța difuzată a acestor înalte concepte nu au avut terenul întreținut pentru evoluție - au fost fabricate şi metode induse. Cea care a angajat şi consumat, probabil, cele mai multe energii şi a încurajat formalismul în muncă, a fost acțiunea numită „întrecerea socialistă" şi corolarul ei, „îndeplinirea planului cincinal înainte de termen".

Inclusiv arhiviştii şi arhivarii, comasați în sintagma anonimizantă „personalul muncitor din Arhivele Statului", erau chemați la întrecere socialistă. Erau provocați să îşi depăşească cu multe procente realizările la sarcinile arhivistice clasice, (verificarea existentului, pregătire pentru microfilmare[8] etc.) şi celelalte activități asumate prin planul de muncă: mai multe unități socialiste controlate, o mai mare cantitate de fonduri arhivistice preluate de la creatorii de arhivă. Li se cerea totodată, depăşirea cantității de maculatură introdusă în circuitul economic

4 În planurile de muncă anuale ale colectivelor Arhivelor Statului se putea găsi următorul punct: «În adunările generale de partid se vor dezbate probleme privind răspunderea în muncă, ordinea şi disciplina şi rolul inițiativelor proprii«. (Arhivele Naționale, Serviciul Județean Mureş (în continuare: ANSJM), *Arhiva Arhivei*, ds. 1/1984, f. 26. *Plan de muncă pe semestrul II 1984*).

5 Monica Heintz, *op. cit.,* p. 52. Autoarea defineşte conceptul de etică a muncii ca fiind ansamblul valorilor legate de muncă. (p. 5). Sau extensia minimă a termenului: „reguli de comportament la locul de muncă" (p. 162).

6 *Ibidem*, p. 100.

7 *Ibidem*, p. 164; p. 173.

8 Din acest act redactat în anul 1984, remarcăm lipsa dintre operațiunile arhivistice înşiruite, a inventarierii arhivistice. Situația se explică prin faptul că, prin anii 1970, responsabilii Arhivelor Statului au raportat operațiunea de inventariere a fondurilor arhivistice istorice din depozitele proprii, drept o acțiune finalizată şi încheiată. A se vedea o relatare în acest sens în: *Profesioniştii noştri 4. Dumitru Zaharia la 85 de ani*, Sfântu Gheorghe, 2011, p. 23.

cu minimum 2 tone de maculatură de arhivist[9] (!) sau realizarea de economii prin folosirea raţională a resurselor energetice şi combustibilului[10]. Febra concursului a putut conduce, de pildă, la situaţia creării fondului arhivistic cu o singură piesă arhivistică.

Prin viteza pretinsă pentru execuţia mai multor instrumente de evidenţă, pentru mai multe unităţi creatoare de arhivă controlate, pentru mai mulţi metri liniari de fonduri şi colecţii arhivistice puse în lucru şi raportate ca prelucrate integral şi definitiv, s-a celebrat primatul cantităţii asupra calităţii în actul muncii arhivistice. Or arhivistul onest în muncă recunoaşte că obiectul muncii arhivistice nu poate fi tratat ca o marfă oarecare, instrumentele de evidenţă nu pot fi fabricate pe bandă rulantă; de aici rezultă dificultatea de a „condensa" munca arhivistică într-un format de produs finit standard[11]. Regimul, din ambiţia de a demonstra superioritatea eficienţei muncii statului socialist, a impus un tip de raportare la muncă care a creat o mentalitate convergentă celui implicat în actul muncii. Această mentalitate trebuie înţeleasă ca un produs cultural-social şi nu ca un produs etnic[12].

Salba de clădiri noi dedicate Arhivelor, construite în anii 1970-1980, în special sub directoratul generalului Ionel Gal, (în Arhive între 1974-1984) [13] a însemnat o veritabilă gură de oxigen. Apare şansa ca instituţia să mute, iar la caz, să unifice, arhiva istorică într-un singur sediu, conform şi spaţios. Mai mult, se creează oportunitatea ca după decenii de blocaj, Arhivele să poată demara operaţiuni de preluare a unor însemnate cantităţi de arhivă instituţională.

Fiind arhiva istorică un „bun al întregului popor" mutarea fondurilor arhivistice de la vechiul la noul sediu a devenit o acţiune în care au fost angrenaţi masiv „oamenii muncii"[14] sau zilieri angajaţi special în acest scop[15]. Uneori, acţiunea

9 În anul 1984, din depozitele proprii ale FAS Mureş, s-au eliminat 700 kg. de maculatură, iar „organizaţiile socialiste" s-au dispensat de 109 (sic!) tone de maculatură. Anul următor, 1985, creatorii şi deţinătorii de arhivă au livrat o cantitate de peste 8 tone de maculatură. (ANSJM, *Arhiva Arhivei*, ds. 1/1984, f. 41; ds. 1/1985, f. 68).

10 ANSJM, *Arhiva Arhivei*, ds. 1/1984, f. 17-18. *Chemare la întrecere către filialele Arhivelor Statului şi serviciile din aparatul D.G.A.S. adresată de Filiala Arhivelor Statului, Municipiul Bucureşti.*

11 Gabriele Stüber, *Qualitätsparameter archivischer Arbeit. Überlegungen zur Dienstleistung und Ressourcengewinnung*, în *Der Archivar*, nr. 56/2003, tom. 3, p. 21.

12 Monica Heintz, *op. cit.,* p. 25.

13 În această perioadă au fost date în folosinţă un număr de 23 de noi sedii judeţene ale Arhivelor. Câteva exemple: Alba, Arad, Bistriţa-Năsăud, Buzău, Galaţi, Harghita, Mehedinţi, Mureş, Prahova, Sălaj, Timiş, Vaslui, Vâlcea. (A se vedea: Ionel Gal, *Raţiune şi represiune în Ministerul de Interne*, 1965-1989, vol. II, Iaşi, 2001, p. 156-161).

14 De pildă, la mutarea arhivelor din Iaşi din incinta Mănăstirii Golia la noul sediu din Copou, au participat oameni ai muncii din 35 de instituţii ieşene (spitale, consiliul popular, Universitatea, regionala CFR, întreprinderi etc), prestând între 6 şi 24 de ore/instituţie. A se vedea lista completă a acestora la Rodica Iftimi, *Adrian Pricop la 90 de ani*, în *Acta Bacoviensia*, nr. VII/2012, p. 494.

15 În intervalul octombrie 1977 - martie 1979 la Arhivele Statului Mureş au fost angajaţi circa 30 de zilieri, cu ajutorul cărora materialul arhivistic a fost mai întâi pregătit pentru transfer,

s-a bucurat de sprijinul structurilor Ministerului de Interne[16]. Pentru sistematizarea fondurilor arhivistice în depozitele noului sediu, s-a apelat, într-un procent ridicat, tot la persoane angajate cu ora[17]; ca urmare, personalul angajat al instituției este în situația de a se familiariza cu privire la fondurile arhivistice repartizate în depozite[18].

Suferinde de decenii din lipsă de spațiu de depozitare, Arhivele județene au posibilitatea, după instalarea în noile sedii, să preia în conformele şi spațioasele lor depozite, un însemnat număr de fonduri arhivistice. Acțiune impregnată şi ea de spiritul vremii mai sus expus: din dorința de a umple noile spații de depozitare cu orice preț, uneori aici ajung unități de păstrare îndoielnice sub aspectul valorii lor istorice.[19]

Există acum oportunitatea de a se prelua arhivele create în perioada împărțirii administrative pe regiuni (1950-1968) de către structurile suprapuse: sfatul popular regional, sfaturile populare raionale şi sfaturile populare ale comunelor[20], chiar

iar apoi s-a făcut mutarea propriu-zisă şi sistematizarea fondurilor în depozite. Zilerii au fost plătiți pe baza unui un tarif orar ce a variat între 5 - 6,50 lei/oră. (ANSJM, *Arhiva Arhivei*, ds. 7 a/1979, nenumerotat).

16 De pildă, Inspectoratul județean Galați al MI, a asigurat personalul pentru montarea celor circa 7.000 m.l. de rafturi metalice la Arhivele Statului Galați, în anul 1979. (Adrian Pohrib, *Cezar Bejan, un destin în slujba arhivelor gălățene*, în *Acta Bacoviensia*, nr. VIII/2013, p. 606).

17 Planul de muncă al FAS Mureş pe anul 1985, prevede la punctul 12: *„Măsuri de reorganizare tematică a depozitelor 2 şi 3 (în funcție de fondurile băneşti)”*, semn că acțiunea era gândită a se executa cu ajutorul personalului angajat temporar. (ANSJM, *Arhiva Arhivei*, ds. 1/1985, f. 9). Arhivele de stat din țările cu lungă tradiție democratică, capitalistă, recurg şi ele - desigur într-o altă manieră - la sprijinul societății civile. Arhivele conlucrează cu asociațiile şi societățile de istorie cu scopul de a obține forță de muncă pentru prelucrarea arhivelor. Persoane interesate de istorie pot efectua, sub supravegherea specialiştilor, anumite operațiuni de prelucrare asupra fondurilor arhivistice pe care Arhivele, cu propriile resurse umane, nu le pot face accesibile într-un termen de timp acceptabil (Gabriele Stüber, *loc. cit*., p. 8).

18 Cu ocazia „şedinței de analiză a activității FAS Mureş pe semestrul I/1984”, delegatul Direcției Generale a Arhivelor Statului (DGAS), Cornel Lungu, apreciază că „o mare atenție trebuie acordată evidenței şi cunoaşterii materialului arhivistic din depozite”. (ANSJM, *Arhiva Arhivei*, ds. 1/1984, f. 23 v.).

19 Exemple numeroase se găsesc, în special, în fondurile arhivistice preluate în cantități mari de la diferite întreprinderi. Aici abundă actele contabile ordinare, fişele maestru şah de credit şi de debit, standardele de stat etc. În 1979 s-au trimis adrese la peste 23 de întreprinderi sau IAS-uri, solicitându-li-se depunerea arhivei lor la recent date în folosință Arhive a Statului Mureş (inaugurate la 8 decembrie 1978) (ANSJM, *Arhiva Arhivei*, ds. 7/1979, f. 8).

20 La FAS Mureş, o mare acțiune de preluare a fondurilor arhivistice ale sfaturilor populare comunale şi, acolo unde mai existau, a fondurilor arhivistice ale primăriilor săteşti dinainte de anul 1950, a fost organizată în anii 1984-1985. Vârful cantitativ al preluărilor a fost atins în 1984 când au fost preluați 311 m.l. Anul următor a fost rândul altor 50 m.l. din aceeaşi categorie să fie transferați în depozitele FAS Mureş. Inventarul de preluare a fost instrumentul de evidență ce a însoțit procedura de transfer a fondurilor arhivistice. (ANSJM, *Arhiva Arhivei*, ds. 1/1984, f. 41; a se vedea şi: f. 20 v.; f. 31; f. 34-35; ds. 1/1985, f. 21).

înainte de a se împlini termenul legal de 30 de ani prevăzut de Decretul 472/1971[21]. Toate fondurile arhivistice s-au transferat la Arhivele Statului însoţite fiind de inventare de preluare. Despre cât de corect au fost ele întocmite de către unităţile creatoare sau deţinătoare de arhivă, avem ocazia să vorbim mai jos.

Sistematizarea depozitului de arhivă istorică[22]

Deprinderea cu încărcătura depozitului de arhivă istorică se face la preluarea în gestiune a acestuia. „Trecerea în revistă" a zestrei existente într-un anumit depozit e util a se opera prin consemnarea într-un tabel a fondurilor arhivistice[23], vizitând fiecare poliţă şi raft, în ordinea crescătoare a numerotării lor. Aşa vom obţine o poză clară şi o imagine exactă a modului în care depozitul este "mobilat"[24], cu atât mai mult cu cât, în unele situaţii, instrumentele ajutătoare – registrul fondurilor arhivistice, ghidul topografic, ghidul de raft, - nu sunt actualizate sau lipsesc de-a dreptul.

Se poate întâmpla să constatăm că unele polițe sau rafturi întregi nu sunt numerotate: fie nu au fost deloc, fie numărul s-a desprins de pe metal. În astfel de cazuri, se trece la numerotarea regulamentară a tuturor polițelor şi rafturilor, înainte de a începe consemnarea fondurilor arhivistice aşezate pe acestea. Putem întâlni şi situaţia în care una sau mai multe platforme metalice ale poliţei lipsesc,

21 *Decretul 472/1971 privind Fondul Arhivistic al RSR*, publicat în Buletinul Oficial, nr. 164 din 30 decembrie 1971, a fost actul normativ care a reglementat activitatea arhivistică din România până la apariția Legii Arhivelor Naționale nr. 16 din 1996 care, în versiunea ei primă, a fost construită pe fundamentul Decretului 472/1971.

22 Dezbaterea din secțiunile de față se păstrează principial, în extensia oferită de ambianța normelor şi instrucțiunilor arhivistice aflate în uz în trecut sau în prezent, la care se adaugă coloratura specifică unui studiu de caz.

23 Se vor nota măcar datele de identificare elementare: denumirea fondului sau colecției arhivistice, cantitatea în metri liniari (în continuare: m.l.), a numărului poliței şi raftului.

24 Un neajuns regretabil şi un cusur grozav a clădirilor Arhivelor istorice, ce provine din faza de proiectare a construcției, îl întruchipează iluminatul nesatisfăcător, insuficient al depozitului de arhivă. S-a optat pentru iluminarea depozitului cu becuri cu lumină caldă, de slabă putere energetică. Instalațiile de iluminat au fost montate în plafon paralel în raport cu dispunerea rafturilor ce se înalță uneori până la tavan. Interpretarea servită de oficialii acelor vremuri, a rațiunii pentru care s-a preferat acest sistem – protecția arhivei depozitate – este una falsă. Documentul de arhivă este protejat, după cum cer normele tehnice, prin introducerea lui în mijloacele de păstrare adecvate: cămăşi de protecție, cutii sau mape. Credem că alegerea acestui nefericit sistem de iluminat are legătură de fapt cu directivele anilor 1980 de reducere a consumului, inclusiv a energiei electrice. La Arhivele din Occident pe care le-am vizitat, depozitul de arhivă istorică este luminat ireproşabil, de pildă, prin sistemul spoturilor cu LED, acționate de unul-două întrerupătoare electrice. Cu certitudine, sistemul actual de iluminare de la noi, nu încurajează munca în depozit şi are consecințe devastatoare asupra sănătății vederii celui care se încumetă să lucreze mai multe ore zilnic în depozitul de arhivă. Utilizarea lanternei frontale este o soluție paliativă. În plus existența unui număr de 15-20 de întrerupătoare electrice într-un depozit de 280 m^2 nu este o soluție, nici economică nici eficientă.

fiind scoase dintr-un motiv oarecare. Atunci când e posibil, raftul va fi reîntregit cu reamplasarea suportului la locul lui. Polița nou adăugată va fi numerotată cu numărul corespunzător poziției din raft.

La numerotarea polițelor în etapa în care ele sunt deja încărcate, se ține cont de modul de distribuire a cutiilor sau a mapelor cu arhivă pe rafturi. Dacă mapele sau cutiile sunt înşiruite pe întreaga lungime a raftului şi nu pe tronsoane, atunci numerotarea polițelor va urma direcția de aşezare a fondului arhivistic pe polițe. Eventuala încărcare a rafturilor dintr-un depozit prin întrebuințarea a ambelor metode: ”pe tronsoane” şi ”pe lungimea raftului”[25], nu afectează găsirea cu uşurință a piesei arhivistice dorite, atât timp cât instrumentele de evidență aferente sunt întocmite ireproşabil.

În cursul acțiunii de consemnare a fondurilor arhivistice din depozit, se poate întâmpla ca unele dintre acestea să fie sărite[26]. Sunt două cauze principale care conduc la o astfel de situație: 1. numărul mic al pieselor ce compun fondul arhivistic – 1, 2, 3 sau 4 unități arhivistice (în continuare: u. a.) – care, şi datorită formei lor (adeseori e vorba de registre sau de piese cu format asemănător registrelor), sunt amestecate cu arhivalii ale unor fonduri arhivistice învecinate mai mari, şi 2. fondul sau colecția arhivistică respectivă nu este pusă în mijloace de protecție (cutii sau mape) şi astfel scapă consemnării, la o primă vedere. Despre existența acestora aflăm atunci când trecem la verificarea exemplarului de depozit al inventarelor arhivistice ale depozitului luat în gestiune (aspect pe care îl discutăm în secțiunea următoare). În acel moment descoperim inventarele arhivistice care indică existența în depozit a fondurilor arhivistice neidentificate.

Imediat după luarea în gestiune a fondurilor şi colecțiilor arhivistice din depozitul propriu – având în vedere că cu această ocazie am inspectat fiecare poliță şi raft, am ajuns în toate ungherele depozitului – este utilă efectuarea unei acțiuni de ”punere în ordine” a depozitului: se aşează la locul lor cutiile cu arhivă lăsate la întâmplare, se are grijă ca cutiile şi registrele să stea pe polițe aliniate şi strâns grupate, se adună obiectele găsite în dezordine pe polițe: fişe de control uitate, capete de sfoară sau chiar cârpe, fragmente de hârtie, cutii sau mape goale, cămăşi de protecție, foi de folosire etc. Tot în acest fază este recomandabil ca pe baza fondurilor arhivistice consemnate în ciornă să alcătuiască provizoriu unul dintre instrumentele de evidență ale depozitului: registrul fondurilor şi colecțiilor arhivistice. Provizoratul se justifică prin multiplele acțiuni ce vor urma, aşa cum vom vedea mai jos, şi care, la final, vor schimba înfățişarea depozitului.

25 Poate fi întâlnită situația în care, de pildă, o treime a rafturilor unui depozit este încărcată prin metoda ”pe tronsoane” iar cealalte două treimi prin metoda ”pe lungimea raftului”.

26 Tot în această etapă se poate ivi situația oarecum opusă, în care să depistăm în depozit arhivalii, fonduri arhivistice întregi sau fragmentare fără nici o formă de evidență. Acestea vor fi luate în evidență prin proces-verbal şi vor fi înscrise pe o listă de priorități în vederea prelucrării şi accesibilizării lor.

Constatând, în urma consemnării fondurilor arhivistice, neajunsurile ce ţin de sistematizarea depozitului, trecem la rezolvarea separată a fiecărei probleme. Noi am identificat câteva situaţii date de specificul şi de tematica fondurilor arhivistice găzduite în depozitul de arhivă.

O primă urgenţă priveşte introducerea în mijloace de protecţie (cutii, mape) a acelor fonduri arhivistice care nu s-au bucurat de această atenţie cu ocazia depunerii lor în depozit. Operaţiunea e prioritară atât din temeiul unei identificări rapide şi corecte a fondului pe polițecât şi datorită faptului că odată introdus în cutii, fondul arhivistic va putea răspunde mai bine unei eventuale nevoi de strămutare, în cadrul procesului de sistematizare a depozitului. Se recomandă ca acţiunea să-şi găsească expresia în ambianţa operaţiunii de verificare a existentului fondului arhivistic în cauză. Asupra fondului arhivistic se vor efectua următoarele operaţii: desprăfuirea, piesă cu piesă, a unităţilor arhivistice, confruntarea u. a. cu inventarul, renumerotarea u. a. acolo unde situaţia o cere şi certificarea acestora, actualizarea filelor u. a, renumerotate în cele trei exemplare ale inventarului, scrierea sau rescrierea cuprinsului pe coperta u.a.[27], dotarea u. a. cu foi de folosire, introducerea u. a. în mijloacele de protecţie (cutii, mape) şi inscripţionarea acestora cu elementele de identificare a fondului arhivistic şi, după caz, întocmirea listei unităţilor arhivistice ce trebuiesc restaurate.

Unele fonduri arhivistice istorice deschise sau închise (primării rurale, preturi de plasă, notari publici) au fost transferate la Arhivele Naţionale în două etape. Fiecărei preluări îi corespunde un interval cronologic distinct, fiecărei preluări i-a revenit un inventar de preluare propriu. În ciuda faptului că obiectul preluării mai recente şi-a găsit adăpost în acelaşi depozit cu cel al preluării mai vechi, această parte a aceluiaşi fond, nu a fost aşezată în continuarea celeilalte, aşa cum ar fi fost normal, ci la întâmplare, pe un oarecare raft. Situaţia creează confuzii şi dificultăţi în găsirea u.a. căutate (existenţa unei evidenţe la depozit ce ilustrează starea de fapt, amplifică şi mai mult nedumerirea). Se impune, bunăoară, alăturarea cele două părţi ale aceluiaşi fond arhivistic. Operaţiunea se efectuează fie prin utilizarea polițelor libere, fie prin rocadă. De regulă, principiul aplicat nu va fi neapărat acela de a adăuga partea mică a fondului arhivistic părţii mari ci hotărâtoare va fi existenţa spaţiului liber suficient în vecinătatea unei părţi a aceluiaşi fond arhivistic. La permutarea cutiilor de documente între rafturi, atât polițele pe care urmează a fi aşezate cât şi polițele de pe care au fost deplasate, vor fi curăţate de praf.

Odată aşezate părţile unui singur fond arhivistic pe acelaşi raft, una în

27 Necesitatea apare, de pildă, la fondurile primăriilor rurale, atunci când coperta originală a dosarului a fost înlocuită din cauza stării irecuperabile de degradare sau uzură. De precizat că în aceste cazuri pe copertă va fi trecut cuprinsul pe scurt aşa cum apare înscris în inventarul fondului arhivistic. Precizarea îşi are importanţa ei deoarece sunt situaţii când cuprinsul înscris pe coperta dosarului original nu este identic cu conţinutul pe scurt al dosarului, consemnat în inventarul de preluare.

continuarea celeilalte, se recomandă inscripționarea pe cutii (mape) a numărului de inventar al inventarului arhivistic a părții de fond arhivistic corespunzător[28]. Aşa, numărul unității arhivistice din inventarul arhivistic dorit va fi găsit la raft uşor şi rapid, fără greş[29]. Tot atunci, numărul de inventar se va înscrie pe coperțile arhivaliilor cu format atipic[30] (registre, opise etc) - care datorită dimensiunii nu au încăput în cutii (mape) - în scopul stabilirii corecte a apartenenței lor la una dintre părțile fondului arhivistic ce a cunoscut două sau mai multe preluări distincte.

Nu doar părți ale aceluiaşi fond arhivistic au fost depuse în depozitul de arhivă în mod ”devălmaş” ci şi altele care pot fi circumscrise unui domeniu[31]: bunăoară, fondurile arhivistice ale CAP-urilor, ale notarilor publici, ale unor instituții cu specific asemănător sau succesoare (de pildă: inspecții financiare, administrația financiară). Recomandabil este în astfel de cazuri – atunci când există spații libere pe rafturi,– organizarea fondurilor arhivistice, pe domenii, pe acelaşi raft sau pe rafturi succesive.

Poziționându-ne în continuare în zona tematică a fondurilor arhivistice, mai precis, urmărind fondurile arhivistice ale primăriilor rurale, observăm că, în principiu, ele sunt depuse pe rafturi în ordinea alfabetică a denumirii localității. Aici apare situația în care există două localități cu aceeaşi denumire şi a căror fonduri arhivistice au fost aşezate, logic, una lângă alta. Pentru a evita confuzia, vom nota pe cutiile de arhivă elemente de departajare clare ca, de pildă, numărul de fond sau numărul inventarului arhivistic. Însă şi mai relevantă ni se pare atribuirea unei legături de ordin geografic sau hidronimic[32]. Aceste atribute vor fi înscrise şi în

28 Numărul fondului unui fond arhivistic este, firește, unic, independent de câte preluări succesive a cunoscut, dar surprizele pot apărea şi la acest capitol.

29 Este întâlnită şi situația în care de pe cutie sau eticheta mapei a fost omis sau a devenit ilizibil unul dintre elementele de identificare ale fondului arhivistic respectiv. Cea mai des întâlnită împrejurare este aceea a inscripționării incomplete a mijlocului de protecție, lipsind datele privind anii extremi şi cele ce anunță numerele dosarelor ce se regăsesc acolo. Se vor întregi cutiile (mapele) cu elementele constatate lipsă. Pentru inscripționare este de dorit a se folosi marker de culoare neagră.

30 O situație proprie fondurilor arhivistice ale primăriilor rurale din perioada interbelică şi apoi a sfaturilor populare, este existența registrelor de intrare-ieşire de format special care, din cauza dimensiunii mari, nu au încăput în cutii. Ele nu sunt prevăzute cu coperți cartonate. Astfel sunt vulnerabile la delabrare, cu deosebire atunci când cutiile învecinate sunt mişcate pe poliță. În plus, aceste registre neavând „coloană vertebrală”, sunt predispuse la încovoiere. Este necesară protejarea lor cu coperți din carton, coperți care vor fi inscripționate cu toate elementele de descriere. Registrele de intrare-ieşire au fost date aici doar ca exemplu, şi alte arhivalii pot fi găsite în situația înfățişată.

31 În această situație s-au găsit unele fonduri arhivistice ale primăriilor rurale (altele decât cele care au ajuns în depozitele Arhivelor în două etape), de regulă cele mici ca întindere, care au fost distribuite dezorganizat pe rafturi sau ”ascunse” printre fonduri arhivistice mari, fără legătură tematică cu acestea.

32 De pildă, la ANSJ Mureş, între localitățile cu denumirea identică „Crăieşti”, distincția a fost făcută cu ajutorul atributelor hidonimice corespunzătoare situării geografice : „Crăieşti –

instrumentele de evidenţă ale depozitului (ghid topografic, registrul fondurilor, ghid de raft) dar şi pe eticheta copertei inventarului fondului arhivistic al primăriei vizate.

O altă situaţie este accea în care, de la creatorii şi deţinătorii de arhivă au fost preluate în depozitele noastre, deodată, un număr mai mare de fonduri arhivistice istorice din acelaşi domeniu, prevăzute sau nu cu inventare de preluare. De pildă: primării rurale până la anul 1950, bresle ale meşteşugarilor, bănci, notari publici. În primă fază, toate fondurile arhivistice dintr-un domeniu au fost luate în evidenţă cu un număr de fond unic. Acest număr unic a fost înscris atât în instrumentele de evidenţă existente atunci cât şi pe cutiile de arhivă. Fiind ulterior supus sistematizării sau prelucrării arhivistice, fiecare fond arhivistic a primit un număr de fond propriu. Problema e că actualizările pe instrumentele de evidenţă şi pe cutii nu s-au făcut şi avem situaţia în care un număr însemnat de fonduri arhivistice poartă acelaşi număr de fond. Pentru a înlătura deruta, în depozit va fi actualizat numărul de fond pe cutiile fondului arhivistic vizat dar modificările se vor face şi pe coperta inventarului arhivistic aferent.

Am adus în discuţie mai sus categoria acelor fonduri arhivistice care au fost depuse în depozitul de arhivă istorică dar evidenţierea lor în instrumentele de evidenţă ale depozitului (ghidul topografic, registrul fondurilor, ghidul de raft) nu s-a făcut[33]. Existenţa lor este atestată de prezenţa inventarului arhivistic (exemplarul Depozit). În atari situaţii, se va trece la identificarea fondurilor arhivistice în depozit, acţiune urmată de înscrierea acestora în instrumentele de evidenţă ale depozitului.

Sunt mai multe metode de căutare şi de găsire a unui fond arhivistic „camuflat". Se ia în considerare, de pildă, apartenenţa fondului arhivistic căutat la o grupă de fonduri dintr-un anumit domeniu. În cazul fondurilor arhivistice provenite de la primăriile rurale, avem situaţia specifică a comunelor şi a satelor componente. Sunt bune şanse să constatăm că micul fond arhivistic rătăcit - de regulă, a unei localităţi devenite din 1950 sat component al unei comune[34]- a fost alăturat materialului arhivistic al comunei, deşi ne-am fi aşteptat să îl aflăm prezent pe raft la locul său în cadrul organizării alfabetice a fondurilor primăriilor rurale. În cazul fondurilor arhivistice ale băncilor se ţine seama de specificul lor, anume acela că multe sunt alcătuite, cu preponderenţă, din registre. E foarte probabil ca puţinele arhivalii ale fondul arhivistic neidentificat să fi fost „dizolvate" în marea celorlalte cu de acelaşi format şi aceeaşi tematică. Vom parcurge astfel, polițele consacrate

Mureş", „Crăieşti – Târnave". Iar în cazul denumirii „Corneşti", prezentă, de asemenea, în cazul a două localităţi, departajarea s-a făcut prin ataşarea la una dintre ele a denumirii comunei a cărei sat component este: „Corneşti - Adămuş".

33 M-am confruntat cu această situaţie în cazul unui număr de 17 fonduri arhivistice, de mărime mică sau foarte mică, în medie 5 u. a./fond arhivistic.

34 Pe parcursul perioadei interbelice un număr mult mai mare de localităţi rurale au avut rangul de Primărie, adeseori fără să le fie subordonate alte sate. Începând cu anul 1950, multe dintre acestea au devenit sate componente ale comunelor ce se înfiinţează în epoca sfaturilor populare.

băncilor, verificând registru cu registru.

Întâlnim şi situaţia când chiar mai multe fonduri arhivistice, alcătuite doar din câteva u. a., au fost aşezate laolaltă într-o singură cutie sau mapă (speţa e bine reprezentată în cazul firmelor particulare sau a societăţilor pe acţiuni din epoca anterioară naţionalizării). Acestea vor fi separate, se recomandă utilizarea mapelor arhivistice, acestea ocupă strict spaţiul umplut cu arhivalii. Mijloacele de păstrate vor fi, firesc, inscripţionate cu elementele de individualizare ale fondului arhivistic pentru a putea fi uşor văzute.

Neindividualizarea fondului arhivistic e o categorie de situaţii prezentă în cazul fondurilor arhivistice ce provin de la organizaţii, aşa-anumite, succesoare. Arhivele preluate de la unele întreprinderi de stat, ilustrează circumstanţa. Pe cutiile de păstrare s-a notat denumirea întreprinderii care a predat Arhivelor materialul arhivistic. Însă respectiva întreprindere a cedat şi fondul de arhivă deţinut, a organizaţiei predecesoare (de regulă, societate pe acţiuni anterioară momentului naţionalizării) pe scheletul căreia ea s-a dezvoltat[35]. Fondul de arhivă distinct a fost dotat, din fericire, cu inventar de preluare[36] dar individualizarea sa la depozit nu a fost făcută şi astfel depistarea lui a presupus o investigaţie ţintită. Odată descoperit segmentul de sine stătător, vom redefini „chipul" cutiilor de păstrare cu elementele de identificare corecte.

Pot fi întâlnite şi alte situaţii-surpriză:

1. un singur fond arhivistic, fireşte cu un inventar arhivistic unic, a fost divizat în două fragmente şi conservat în două depozite diferite[37]. Se va proceda

35 Câteva exemple: odată cu fondul de arhivă a *Întreprinderii de stofe Sighişoara* a fost preluată arhiva firmei predecesoare, *Fabrica de postav „Fraţii Zimmermann"*, laolaltă cu arhiva *Întreprinderii Nicovala Sighişoara* a venit materialul arhivistic al firmei predecesoare *Daniel West şi Fiii*. O situaţie aparte a oferit-o cazul a două arhive între care există o relaţie de succesiune (*Fabrica de piele şi mănuşi Târgu Mureş*, continuatoarea, printre altele, a firmei *Dermagant*). Conţinuturile celor două fonduri, inventariate, culmea, separat, au fost prinse între coperţile unui singur inventar de preluare. Au fost luate măsurile corecte: unităţile arhivistice ce alcătuiesc fondul arhivistic *Dermagant* au fost aşezate în cutii distincte şi inventarul lui a fost disjuns şi constituit aparte. Abia acum, el a devenit fond suveran, atribuindu-i-se număr de fond şi număr de inventar propriu.

36 A existat o împrejurare în care o organizaţie a predat două fonduri arhivistice: arhiva proprie (*IAS Reghin*) şi o arhivă deţinută (*Întreprinderea regională de creştere şi îngrăşare a animalelor (IRCIA) Mureş*) ca pe un singur fond. Problema a apărut atunci când s-a constatat că ambele inventare de preluare au fost înscripţionate (şi înregistrate ca atare în evidenţele Arhivelor) cu denumirea organizaţiei de la care s-au preluat fondurile arhivistice (*IAS Reghin*). Cel de al doilea fond a putut fi descoperit prin consultarea conţinutului dosarelor sale, „pierdute" în totalitatea materialului arhivistic. S-au făcut corecturile necesare, începând cu elementele de descriere a fondului de pe cutiile de păstrare şi terminând cu instrumentele de evidenţă de la depozit şi cele generale.

37 Nu vizăm aici fondurile arhivistice din al căror întreg, o parte a devenit componentă a fondului de arhivă specială (Fondul S), fond înfiinţat în anul 1974 şi desfiinţat la începutul anului 1990. De altfel, acestor noi entităţi, prin a căror constituire artificială au fost excedate principiile

la unificarea fondului arhivistic într-un singur depozit, neexistând nici un motiv serios pentru păstrarea fragmentată a lui.

2. pe cutiile unui fond arhivistic dintr-un anumit domeniu (de pildă, primăriile rurale) au fost înscrise elementele de individualizare ale unui alt fond arhivistic. Odată descoperită eroarea şi, implicit, materialul arhivistic, se trece la radierea indicativelor false şi la inscripţionarea corectă a cutiilor de arhivă.
3. unităţile arhivistice ale fondului aflat în evidenţele Arhivelor Naţionale au fost împrumutate creatorului din nevoia acestuia de a rezolva anumite lucrări practice. Notificările necesare nu s-au operat în instrumentele de evidenţă ale depozitului iar inventarul arhivistic nu a fost restras din uz[38]. Ieşirea din încurcătură presupune să ne deplasăm la deţinătorul fondului arhivisitic în cauză, pentru a ne asigura de existenţa şi integritatea materialului de arhivă.

După ce, profitând de spaţiile libere de pe rafturi, am grupat fondurile arhivistice cât mai judicios, este recomandabil să întocmim o situaţie tabelară cu polițele neocupate din depozitul de arhivă. Va rezulta un tablou complet al spaţiului de depozitare disponibil. Vom trage foloasele acestei situaţii în momentul în care se va ivi oportunitatea preluării unui fond arhivisitic nou, căci, punând tabelul în relaţie cu registrul fondurilor din depozit, vom putea plasa noul fond imediat în/ sau cât mai aproape de aria tematică căreia îi aparţine. În scopul unei bune gestiuni, se recomandă întocmirea Fişei Depozitului, ce poate fi schiţată după următorul model:

Numărul raftului	**Caracteristicile raftului**	**Nr. total de polițe**	**Grad de încărcare a raftului (%)**	**Polițe libere**
Raft X	x metri lungime x metri înălţime x nivele de polițe Încărcat pe două laturi/pe o latură	x	x%	poliţa x poliţa y poliţa z *Total: w polițe*
Raft Y	x metri lungime x metri înălţime x nivele de polițe Încărcat pe două laturi/pe o latură	x	x%	polițele x, y, z (succesive) poliţa q *Total: w polițe*
Raft Z	x metri lungime x metri înălţime x nivele de polițe Încărcat pe două laturi/pe o latură	x	100 %	----------

ştiinţei arhivistice, li s-au întocmit inventare arhivistice proprii.

38 Fondul arhivistic al Sfatului Popular Sângeorgiu de Pădure a fost cedat Primăriei Sângeorgiu de Pădure la începutul anului 1990, fără întocmirea unui proces-verbal de predare-primire. Rămânând exemplarele inventarului fondului arhivistic la locurile lor regulamentare, s-a creat iluzia, timp de mulţi ani, că fondul arhivistic se află în depozitul de arhivă. Astfel, pentru căutarea lui s-au consumat mult timp şi energie, de repetate ori dar în zadar, atunci când apărea necesitatea soluţionării unor cereri.

Tabelul va fi întregit cu informaţii sintetice ce ţin de topografia depozitului de arhivă: numărul total de rafturi, numărul total de polițe, numărul total de polițe libere, gradul total de încărcare a depozitului, în procente etc.

Odată încheiat anevoiosul proces de sistematizare a depozitului de arhivă istorică, instrumentele de evidenţă ale depozitului: registrul fondurilor, ghidul topografic şi ghidul de raft, vor fi actualizate şi tehnoredactate integral. Ele vor înfăţişa acum corect „arhitectura de exterior" a depozitului. Eventualele ulterioare actualizări sau retuşuri aduse instrumentelor de evidenţă, măcar vor indica convingător noile mutaţii produse în configuraţia depozitului. Experienţa ne îndeamnă să înclinăm că explorarea depozitului de arhivă este o aventură continuă.

Perfecţionarea inventarului fondului arhivistic

Ştim că inventarul fondului de arhivă se întocmeşte în trei exemplare, şi se păstrează în trei locuri distincte. Astfel că orice modificare, actualizare sau retuş adus unui exemplar, va fi operat obligatoriu şi în celelalte două. Am putea parafraza un cunoscut proverb latin, exprimându-l în sens arhivistic: „Repetiţia este mama perfecţionării". Privind lucrurile serios, desigur că ştiinţa arhivistică nu se reduce la instrumentele de evidenţă, dar credem că nu greşim dacă spunem că arhivistica poate începe cu o bună evidenţă, cu instrumente de evidenţă de calitate.

Atunci când ne propunem să verificăm existenţa inventarelor fondurilor arhivistice ale unui depozit de arhivă istorică[39], vom proceda la trecerea în revistă, pe rând, a tuturor celor trei exemplare ale inventarului, în următoarea ordine: ex. Depozit[40], ex. Evidenţa generală şi ex. Sala de studiu.

Pe parcursul verificării inventarelor fondurilor arhivistice, se recomandă consemnarea într-o listă separată a numărului de u. a. pe care le conţine fiecare inventar. Informaţia va deveni utilă cu ocazia întocmirii ghidului topografic al depozitului. După cum este cunoscut, acesta conţine în structura lui şi rubrica „cantitatea u. a." . În legătură cu această operaţie, pot fi întâlnite - de regulă în cazul fondurilor arhivistice ale primăriilor rurale şi a întreprinderilor – următoarele două

39 Operaţiunea va fi efectuată în ambianţa mai largă a acţiunii de luare în gestiune a depozitului de arhivă, cu condiţia să nu fie redusă la o simplă formalitate.

40 Aşezarea pe prima poziţie a acestei locaţii e uşor de înţeles, aici găsim inventarele depozitului grupate iar nu dispersate (în funcţie de numărul de inventar) în mulţimea tuturor inventarelor dintr-o instituţie a Arhivelor. Folosindu-ne de aşezarea lor, aici, în ordinea crescătoare a numărului de inventar, ne va fi mai uşor să extragem inventarele depozitului administrat de noi, din totalul inventarelor păstrate în celelalte două locuri. Ordinea crescătoare a numărului de inventar al inventarelor ce urmează a fi verificate va fi stabilită prin confruntare cu lista provizorie în care au fost înscrise toate fondurile şi colecţiile existente cu ocazia luării în gestiune a depozitului. În acest mod se va evita situaţia în care pot fi omise de la verificare unele inventare din cauză că nu se află la loc, în momentul verificării lor. Tot datorită acestui procedeu, vor putea fi identificate eventuale inventare ale unor fonduri arhivistice ce aparţin, de fapt, altor depozite.

situații[41]: 1. organizația care a predat arhiva, a întocmit inventarul după sistemul de ordonare „cronologic pe probleme" sau „cronologic-structural". În cadrul fiecărui an, unitățile arhivistice au fost numerotate începând cu cifra 1. Pentru a afla totalul de u. a. cuprinse în inventarul de preluare, este necesar, aşadar, a se aduna numărul de u. a. pentru fiecare an în parte. Este recomandabil ca cifra totală[42] a unităților arhivistice cuprinse în inventarul de preluare să fie notată pe eticheta coperții inventarului, pe toate cele trei exemplare. 2. Sunt cazuri când în inventarul de preluare a unei organizații sunt introduse mențiuni care avertizează asupra faptului că o serie de poziții/u. a. înscrise în inventar au fost reținute la creatorul de fond în scopul rezolvării unor lucrări curente[43]. Apare astfel o neconcordanță între numărul de u. a. înscrise în inventarul de preluare şi numărul efectiv de u. a. existente. Rămâne deschisă, în această situație, întrebarea: atunci când, cu ocazia întocmirii ghidului topografic, vom menționa totalul de u. a. cuprinse în inventar, vom lua în considerare numărul de unități arhivistice înregistrate în inventarul de preluare la constituirea acestuia, sau din numărul total vom scădea unitățile arhivistice - deşi ele figurează în inventar - ce au fost reținute de organizația care a cedat arhiva?

În ciclul neactualizării inventarului arhivistic includem următoarea "scenă", prilejuită de fondurile arhivistice preluate în două etape succesive de la primăriile rurale[44]: niciuna dintre instrumentele de evidență ale fondului arhivistic nu a fost

41 O stare de fapt recurentă întâlnim în domeniul fondurilor arhivistice ce provin de la notarii publici. Adeseori, inventarul de preluare, sumar întocmit, oferă informații succinte: genul actului (testament, act de vânzare-cumpărare etc) şi anul emiterii. În unele cazuri, singur exemplarul Evidența generală al inventarului, are ataşată o listă de existent care ne descoperă numerele de înregistrare păstrate ale actelor notariale. Adunate aceste numere, va rezulta numărul total de u. a. al fondului arhivistic cu pricina. Este adecvat ca lista de existent să fie multiplicată şi ataşată în completare şi celorlaltor două exemplare ale inventarului de preluare.

42 Este util ca odată ce se întâlnesc astfel de cazuri, să se întocmească o listă cu numărul de u. a. aferente cazului.

Lista va putea fi utilizată cu succes la întregirea celorlalte două exemplare ale inventarului de preluare.

43 Avem şi categoria de surprize neplăcute, în care, deşi unele tipuri de acte (de pildă: state de plată, decizii de încadrare) au rămas în custodia organizației titulare a fondului arhivistic, mențiunea aferentă nu s-a operat în inventarul de preluare, creându-se iluzia, o perioadă, că acele documente se află în depozitele noastre. Astfel de cazuri pretind un timp sporit pentru clarificare, cu deosebire atunci când situația apare în cazul unei întreprinderi care, între timp, şi-a încetat activitatea şi arhiva ei a fost dislocată.

44 Arhivalii ce aparțin fondurilor arhivistice ale primăriilor rurale din județul Mureş, sunt protagoniste şi ale unui alt episod: în ianuarie 1991, mai multe primării rurale au solicitat Arhivelor să le împrumute registrele agricole proprii şi ale satelor componente, ele devenind necesare pentru aplicarea Legii fondului funciar şi, implicit, pentru reconstituirea dreptului de proprietate al cetățenilor. Conform proceselor-verbale încheiate, registrele agricole urmau să fie restituite la sfârşitul aceluiaşi an, lucru care nu s-a întâmplat. Ideal ar fi fost ca în inventarul arhivistic să se opereze mențiuni corespunzătoare în dreptul pozițiilor unităților arhivistice împrumutate. Din nefericire, în majoritatea cazurilor nu s-a procedat astfel şi, timp de foarte mulți ani, s-a întreținut

actualizată după intrarea în depozit a celei de a doua părți a fondului arhivistic, deşi în acel moment limitele sale cronologice s-au modificat. Concret, apar numeroase situații unde anul extrem recent se situează, de pildă, la limita anului 1950 când, de fapt, în virtutea celei de a doua preluări, anul final real a devenit 1968. Corectura se va opera, în astfel de cazuri, în toate instrumentele unde fondul arhivistic respectiv este evidențiat.

În acelaşi ciclu se încadrează o altă situație aptă să provoace dezorientare, anume cea legată de specificarea anilor extremi ai fondului pe coperta inventarului arhivistic. Uneori au fost identificate sau dobândite arhivalii care completează zestrea, dar prin care, în acelaşi timp. se întrec limitele cronologice inițiale ale fondului arhivistic închis. Noile u. a. au fost înscrise în inventarul arhivistic, în cel mai bun caz, doar în exemplarul "Evidența generală". Împrejurarea cauzează un şir de nesincronizări şi de nelămuriri în privința limitelor cronologice reale ale fondului arhivistic[45]. Firesc, este necesară armonizarea celor trei exemplare ale inventarului arhivistic dar şi a instrumentelor de evidență complementare.

Este, credem, de prisos să subliniem că, deşi, la prima vedere o acțiune banală, actualizarea anilor extremi ai fondului arhivistic este de însemnătate uneori esențială, aria cronologică mai largă putând schimba perspectiva asupra unui episod istoric, atunci când informația păstrată prezintă relevanță.

Nici munca de perfecționare a inventarului fondului arhivistic nu este scutită de situațiile surpriză. Spicuim câteva, probate:

1. acelaşi număr de inventar a fost atribuit mai multor fonduri arhivistice (de regulă, două) sau cazul invers, întâlnit la arhivele primăriilor rurale transferate în depozitele noastre în urma a două preluări, unde, preluării părții următoare a aceluiaşi fond arhivistic, i s-a atribuit un alt număr de fond decât celei dinâi preluări. Pentru îndreptarea erorilor de acest tip, vom apela la instrumentele de evidență generale, după caz: registrul inventarelor, registrul general de arhivă (RGA) sau fişa Situația fondului. Condiția unei corecturi precise este ca instrumentul de evidență de bază, RGA, să fie alcătuit, la rândul lui, fără greş.

senzația că acele registre agricole se află în depozitele noastre. În aceste cazuri se impune, pe lângă operarea mențiunilor aferente, în cele trei exemplare ale inventarului arhivistic, întocmirea unei tabel alfabetic, pe localități, al registrelor agricole împrumutate, util şi uşor de consultat atunci când se iveşte situația solicitării/acordării unor relații pe speță, legate de soluționarea unor cereri.

45 Situații de acest fel întâlnim şi în cadrul fondurilor arhivistice provenite de la primăriile rurale: uneori, anii extremi înscrişi pe eticheta copertei, nu corespund realității ilustrate de cuprinsul inventarului de preluare. Aici este vorba fie de greşeli de dactilografiere, fie de superficialitate în surprinderea anilor extremi ale arhivaliilor cuprinse în inventarul de preluare. Se cuvine să ținem cont de faptul că anumite materiale arhivistice: registre de intrare-ieşire, registrul proceselor verbale ale şedințelor consiliului comunal etc., conțin informații ce acoperă o întinsă arie cronologică. Or, aceste categorii de documente nu sunt (nici nu pot fi) înregistrate în inventar întotdeauna în strictă ordine cronologică.

2. între coperţile unui singur inventar a fost cuprins conţinutul tuturor celor trei exemplare regulamentare. Vom dezmembra „mutantul" şi se va alcătui inventarul în mod corect. În acelaşi timp, vom controla existenţa celorlalte două exemplare ale inventarului arhivistic cu probleme, şi vom completa, după caz, numărul regulamentar de inventare[46].
3. se poate întâmpla ca pe eticheta de pe coperta inventarului de preluare provenit de la o primărie rurală[47] să fie menţionată comuna iar nu localitatea componentă ei, căreia îi aparţine, de fapt, fondul arhivistic. Corecturile sunt binevenite, aşa se va evita spirala confuziilor.

După încheierea operaţiunilor de verificare a existenţei inventarelor fondurilor arhivistice la cele trei locuri de păstrare, vom întocmi lista cu inventarele constatate lipsă[48], în ordinea crescătoare a numărului de inventar, cu rubrici corespunzătoare celor trei compartimente de păstrare a lor. În prealabil însă, vom face o acţiune de căutare a lor în birouri, în dulapuri, pe mese etc. E posibil ca cu ocazia verificării să constatăm, în privinţa unor inventare arhivistice, existenţa unor exemplare multiple, peste numărul regulamentar. Dubletele se rânduiesc separat, în ordinea numărului de inventar. Apoi urmează ultima etapă, în care se completează numărul regulamentar de inventare arhivistice prin multiplicarea unui exemplar care există.

Toţi cei care suntem implicaţi în efortul de accesibilizare a informaţiilor cuprinse în materialele arhivistice păstrate în Arhivele noastre istorice putem aprecia just beneficiile pe care le aduc instrumentele de evidenţă de bună calitate. În aceeaşi măsură cele care evidenţiază „tectonica" zestrei arhivelor pe verticală, cât şi cele care pun în lumină tezaurul documentar pe orizontală. „Pun umărul" la atingerea a două obiective majore, ale arhivisticii actuale: accesibilitatea şi controlul fizic, administrativ şi intelectual al suportului cu informaţii de arhivă[49]. Sunt elementele constitutive ale unui vehicul care conduce la o muncă arhivistică avansată, de succes. Reprezintă premise în perspectiva realizării unor instrumente de lucru publice sau a unor descrieri arhivistice standardizate, utile prin logica şi coerenţa lor şi ireproşabile prin compunerea lor.

46 Am întâlnit cazuri când, pe lângă inventarele „bi- sau tricefale" existau constituite corect, alte două exemplare ale inventarului arhivistic respectiv.

47 În unele cazuri denumirea primăriei rurale şi celelalte elemente de identificare ale fondului sunt scrise direct pe coperta inventarului de preluare. Se recomandă aplicarea pe copertă nouă a etichetei standard, astfel vom asigura uniformitatea descrierii fondului arhivistic şi cuprinderea tuturor elementelor, atât la nivel de fond cât şi la nivelul domeniului din care acesta face parte. Sunt situaţii când chiar şi etichetele deja existente conţin elemente eronate, ele se îndreaptă cu corectorul.

48 Pentru depozitul avut în gestiune au necesitat completare un număr de 123 de inventare arhivistice. În 15 cazuri au lipsit 2 exemplare ale aceluiaşi inventar.

49 A se vedea schema „Schimbări de paradigmă în arhivistică" în Bogdan Florin Popovici, *Introducere în istoria ideilor arhivistice*, Note de curs. Descărcat de pe: Bogdan's Archival Blog – Blog de arhivist, accesibil pe http://bogdanpopovici2008wordpress.com2009/05/10=arhive=istorice.pdf

PROBLEMS OF THE ARCHIVAL STORAGE SYSTEMATIZATION OPERATIONS AND OF THE DEVELOPMENT OF RECORDING TOOLS WITHIN THE NATIONAL ARCHIVES' OWN NETWORK

SUMARY

As suggested in the title, this investigation refers exclusively to historical archival funds stored at the National Archives and the way they are organized in the Archives' own repositories. The starting point of the issues discussed here was the situation at the Mures National Archives, therefore all the examples given in this article refer to archival funds kept there. However, due to the unitary organization of our institution, similar issues may, of course, occur in other locations. After 1989 there were very few instances where archival funds were taken over from archive creators or holders, as our repositories were already almost at full capacity. Therefore, our exploration becomes a retrospective one, as the problems we describe originated in the 1980s. (Traslated by Alina-Olivia Şuta).

TEHNICA DE CULEGERE A FILIGRANELOR: INTRODUCERE PRACTICĂ

Gheorghe Sorin CIUHUȚĂ

Filigranologia, ca disciplină ştiinţifică, studiază dantelăria conţinută de coala de hârtie şi care ia naştere în urma procesului de manufacturare. Urmele lăsate de căluşurile şi vărgăturile sitei-suport precum şi modelul de filigran introdus de manufacturier, sunt elemente intrinsece ale materialului subiacent scrierii. Aceste caracteristici nu pot fi şterse, modificate, mutate sau eliminate, fapt ce le atribuie calitatea de probă incontestabilă în evaluarea unui document. Ele pot certifica data fabricării, proveniența, spațiul geografic străbătut, data utilizării, timpul păstrării pentru o coală de hârtie care conține un filigran şi nu numai. Fiecare manufacturier de hârtie şi în unele cazuri clienții, foloseau, respectiv comandau un anumit model de filigran. Prin modelul filigranului se poate determina zona geografică sau chiar moara de hârtie unde a fost fabricată coala de hârtie, stabilindu-i astfel proveniența; prin comparație cu filigrane similare se poate stabili cât timp a fost depozitat coala de hârtie înainte de a fi utilizată, rutele comerciale străbătute etc.

Prin unicitatea caracteristicilor, filigranele reprezintă instrumente de diagnosticare atât în arhive, biblioteci, muzee, cât şi pentru specialiştii din diverse ramuri ştiinţifice ale căror cercetări au legătură directă cu documentul scris pe hârtie. Analiza acestora şi a caracteristicilor înregistrate în urma studierii lor, contribuie la susținerea ştiinţifică a informației istorice transmisă de document. Alături de alte ştiințe auxiliare precum epigrafia, paleografia, codicologia, diplomatica etc., filigranologia îşi justifică importanță mai ales prin prisma faptului că mare parte din informațiile transmise până în zilele noastre au ca suport subiacent hârtia.

Atât filologii, cât şi istoricii au cules şi folosit filigranele în cercetările lor pentru a justifica apartenența unui document la o anumită perioadă de timp. Însă, metoda filigranologică este una comparativă care solicită existența unuia sau mai multor elemente de comparație, în cazul ideal, însumate într-o lucrare de genul repertoriilor sau albumelor de filigrane. Lucrările elaborate pe teritoriul țării noastre sunt în general studii de caz şi analize punctuale. Unele cercetări extinse au dus la constituirea unor astfel de colecții, însă multe dintre acestea au rămas la nivel de manuscris sau colecție personală. Astfel, în anul 1845 a fost finalizat cel mai timpuriu repertoriu filigranologic din Transilvania, o lucrare de sinteză în trei volume întocmită de Kemény Iosif şi care se păstrează şi astăzi în manuscris la Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj. Sfârşitul anilor 60 ai secolului XX aduc în atenția istoricilor cercetările filigranologice întreprinse de Gebhard Blücher şi arhivistul Gernot Nussbächer, cu rezultate deosebite prin prisma metodologiei folosite şi anume betagrafia.

Din păcate, rezultatele activității întreprinse de colectivul condus de cei doi specialişti ni s–au transmis doar prin intermediul câtorva articole de specialitate şi

prin menţiunea existentă în repertoriul de filigrane publicat de Alexandru Mareş în 1987.

Elaborat de colectivul de limbă literară şi filologie al Institutului de Lingvistică din Bucureşti, repertoriul publicat sub semnătura lui Alexandru Mareş este singura lucrare filigranologică de amploare apărută la noi în ţară şi care însumează un număr de peste 1.750 reproduceri după filigrane aparţinând secolului al XVI-lea.

Cercetările care vizează istoria hârtiei solicită instrumente filigranologice consistente care să poată susţine metoda comparativă. Exemple găsim în lucrările filigranologice întocmite de Charles-Moise Briquet şi Gerhard Piccard şi care au făcut obiectul unor proiecte ample de digitalizare, în ideea de a asigura acces lărgit la filigranele culese de aceştia, acces asigurat fără restricţii prin reţelele informatice . *The Bernstein consortium oferă o infrastructură digitală pentru expertiza şi cercetarea istoriei hârtiei. În cadrul portalului creat există o platformă care reuneşte peste 200.000 de reproduceri ale modelelor de filigrane digitalizate din peste 20 de baze de date ale instituţiilor universitare şi de cercetare din Europa*.

Aceste exemple trebuie să constituie un impuls dat cercetărilor filigranologice de la noi din ţară şi care până la această dată figurează ca o pată albă pe harta filigranologică a Europei. În lipsa unor proiecte sau iniţiative care să ne facă părtaşi la astfel de demersuri derulate la nivel european, însumarea unor astfel de întreprinderi particulare ar duce la pregătirea unui volum de material pretabil constituirii unor instrumente filigranologice.

Pentru specialiştii care doresc să valorifice informaţiile filigranologice întâlnite în documente, oferim în rândurile ce urmează câteva metode de culegere a filigranelor, metode aflate la îndemână şi care nu necesită investiţii sau dotări deosebite.

Metoda caşerării este cea mai simplă, fiabilă, rapidă şi la îndemâna fiecăruia dintre noi. Cu ajutorul unui creion cu mină moale şi a unei foi de hârtie subţiri, dispusă pe partea unde coala documentului a intrat în contact direct cu sita folosită la fabricare, putem preleva urma filigranului cu o mişcare de du-te-vino. Imaginea modelului de filigran apare în mărime reală, măsurătorile putând fi executate direct pe imaginea rezultată. Atenţie deosebită trebuie acordată metodei întreprinse pentru a nu afecta fizic documentul original.

O a doua metodă constă în cea de copiere, cu ajutorul unei foi de calc dispusă direct pe document. Acesta din urmă este aşezat pe o sursă de lumină, chiar şi cea naturală, care permite vizualizarea şi înregistrarea modelului de filigran ce apare într-o formă mai luminoasă decât restul documentului. Imaginea obţinută poate fi influenţată de îndemânarea autorului sau de varii obstacole aflate pe materialul subiacent scrierii cum ar fi desene, peceţi, timbre etc.

Una din cele mai utilizate metode, dar şi profitabile în acelaşi timp atât din punct ce vedere al capacităţilor tehnice, al preţurilor pe care le implică şi al timpului alocat, este cea de fotografiere prin transparenţă. Imaginile obţinute şi prelucrate

cu ajutorul mijloacelor digitale asigură capacități semnificative în asigurarea unei vizibilități excelente. Imaginile pot fi mărite sau prelucrate ulterior prin aplicarea de corecții sau filtre ce pot scoate în evidență aspecte ascunse la o simplă vizualizare. Metoda este rapidă, rezultatele sunt observabile imediat, iar corecțiile pot fi efectuate în timp real cu un impact minim asupra documentului cercetat. Calitatea imaginilor este influențată de capacitățile tehnice ale aparatului de fotografiat şi îndemânarea celui care efectuează operațiunea. Importanță prezintă observația conform căreia imaginea rezultată nu reprezintă subiectul în mărime reală, ca urmare trebuie avut în vedere ca la momentul realizării imaginii în cadru să fie surprins şi un instrument de măsură pentru o scalare ulterioară a imaginii.

Ca şi în metoda copierii prezentată anterior, este necesară existența unei surse de lumină difuză. Între aceasta şi aparatul de fotografiat este plasat documentul purtător de filigran. Majoritatea aparatelor digitale sunt dotate cu capacitata de a capta imagini de la o distanță mică, funcție cunoscută sub numele de *macro. Această funcție permite o apropiere față de subiect de până la câțiva centimetri. Trebuie luată în calcul şi intensitatea luminii în locul unde se execută activitatea, în locuri unde lumina ambientală este puternică de ajutor este folosirea unei camere obscure, improvizată dintr-o cutie de carton, în aşa fel încât intensitatea luminoasă existentă între aparatul de fotografiat şi document să fie mai scăzută față de cea emisă de sursa de lumină care este dispusă în spatele documentului.*

Nu în puține cazuri, observațiile asupra filigranului sunt îngreunate de calitatea hârtiei, de unele deteriorări ale foii de hârtie sau de elemente fizice ataşate documentului ca timbre, peceți, etc. De asemenea, în momentul transpunerii imaginii pe hârtie (listării) putem avea surpriza unei calități inferioare a imaginii tipărite față de cea existentă în mediul digital. În astfel de cazuri este foarte utilă transpunerea imaginii digitale într-o imagine alb/negru, prin aplicarea unui procedeu de copiere manuală care poate fi efectuat şi cu metode digitale.

Exemplu: aplicarea metodei de copiere cu mijloace digitale asupra unei reproduceri culese în format electronic, prin metoda fotografierii prin transparență.

Metoda poate fi pusă în aplicare prin utilizarea unei tablete grafice şi care se comercializează de obicei însoțită de un program de calculator dedicat. Acesta permite ataşarea unui „strat" virtual între subiect şi „instrumentul de scris". Autorul efectuează o acțiune de copiere ca şi cea efectuată în realitate, iar la sfârşitul operațiunii „stratul" virtual purtător al copiei poate fi salvat separat, rezultând imaginea în copie negru/alb. Un astfel de instrumentar permite aplicarea de corecții asupra imaginii sau unele calibrări ale „instrumentelor de scris", a culorilor folosite sau de intensitate a acestora.

Fiecare filigran cules nu este complet şi nici utilizabil dacă nu este însoțit de o casetă tehnică în care să fie menționate câteva caracteristici. Cerințele minimale fac referire la: distanța dintre vărgăturile care încadrează filigranul, distanța dintre punctele extreme ale filigranului pe verticală şi orizontală.

Clasificarea se face în funcţie de forma filigranului cules şi care trebuie să fie în concordanţă cu standardul stabilit de *International Association of Paper Historians*1. Pentru informare poate fi foarte util portalul proiectului Bernstein2 care oferă o reprezentare grafică şi ierarhică pe categorii, subcategorii sau în funcţie de alte caracteristici, toate aceste însoţite de reproduceri de exemplificare.

Scopul principal invocat în filigranologie şi anume acela de datare a documentelor fără o dată certă, nu poate fi atins în lipsa unor instrumente cuprinzătoare. Rezultatele obţinute prin analiza filigranologică, modul de organizare al acestora într-un instrument eficient ne-ar putea oferi mult mai multe date ştiinţifice cu ajutorul cărora am putea plasa documentul purtător într-un anumit context. Certificarea obţinută prin aceste elemente filigranologice este una care susţine ştiinţific informaţia transmisă de conţinutul documentului. Nu în ultimul rând trebuie menţionată importanţa acestor genuri de instrumente ce pot fi oferite cercetătorilor şi care aduc un plus de valoare instrumentelor de evidenţă deja existente în cadrul instituţiilor de cercetare.

Noile capacităţi informatice permit atât cercetătorilor, cât şi instituţiilor să-şi creeze sau să adere la baze de date specializate şi atât de necesare într-o abordare interdisciplinară. Rezultatele obţinute în astfel de abordări sunt puse în valoare mai ales prin utilizarea de instrumente de lucru care permit organizarea structurată şi prezintă posibilitatea de a fi continuu actualizabile.

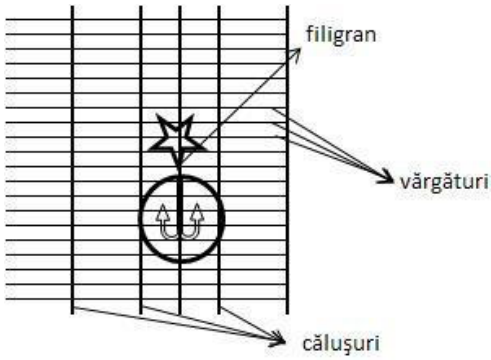
Filigranologia şi modul de utilizare a filigranelor conţinute în coala de hârtie sunt cunoscute şi utilizate prea puţin în certificarea informaţiilor extrase din documente. Acest articol îşi propune să readucă aceste dantelării din nou în atenţia cercetătorilor şi să-i familiarizeze cu instrumentele filigranologice. Prezentarea părţilor constitutive cât şi procedurile folosite pentru culegerea acestora sunt însoţite de elementele descriptive necesare în metodologia de lucru. Noile capacităţi informatice permit cercetătorilor să obţină rezultate calitativ superioare faţă de metodele clasice. O astfel de abordare exemplificată în rândurile articolului combină două metode de culegere a filigranelor şi anume, fotografierea prin transparenţă şi metoda copierii executată cu mijloace digitale. O reprezentare cât mai fidelă a filigranului permite clasificarea corectă a acestuia şi implicit o interpretare cât mai apropiată de adevăr.

1 http://www.paperhistory.org/Standards/ (accesat în iulie 2014).
2 http://www.memoryofpaper.eu:8080/BernsteinPortal/appl_start.disp (accesat în iulie 2014).

TECHNIQUES OF WATERMARK PRELEVATION. A PRACTICAL INTRODUCȚION

SUMMARY

The study of watermarks and their usage within a sheet of paper are less know and used in the certification of the informations that are extracted from documents. This article aims to bring again into your attention those lattices that have been missed by researchers and to familiarize them with the instruments used in watermarking documents. The presentation of the constituent parts as well as the procedures used to collect these instruments are accompanied by some descriptive elements which are necessary within the working methodology. The new computer capabilities allow researchers to obtain results qualitatively superior to conventional methods. Such an approach exemplified among this article combines two methods of collecting watermarks, namely: photoshooting through transparency and the copying method executed by digital means. An accurate representation of watermarks will allow itself a correct clasification and implicitly an interpretation that would be closest to the truth.

Reproducere prin betagrafie

(G. Nussbächer, 1979)

Model de filigran obținut prin metoda caşerării. După Wasserzeichen-Informationssystem, http://www.wasserzeichen-online.de/wzis/projekt/projektbeschreibung_en.php

PROBLEME LEGATE DE CREAREA FONDULUI ARHIVISTIC NAȚIONAL ŞI DISTRUGEREA PARȚIALĂ A ARHIVELOR SECOLULUI XX

Livia ARDELEAN

1) Declasificarea informațiilor clasificate cu valoare istorică - între legislație şi practică

În practica arhivistului român au fost înregistrate în ultimele 2 decenii şi jumătate o serie de probleme legate de crearea pentru viitor a Fondului Arhivistic Național, care au dus în cele din urmă la o situație pe care o considerăm similară cu cea din anii 50 (a epurărilor de arhive).

Acest lucru a fost posibil datorită faptului că activitatea Arhivelor Naționale, ca singura instituție a statului român desemnată prin lege să asigure controlul tuturor arhivelor instituțiilor şi firmelor de stat şi private din România, a cunoscut în anii de după 1990, o transformare continuă a funcțiunii şi menirii sale. Pe de o parte se situează cantitatea mare de documente ce aşteaptă, tăcute şi prăfuite, să le vină rândul la prelucrare arhivistică şi implicit punere în valoare. Pe de altă parte, instituția a fost supusă unui proces, uneori sufocant şi agresiv, de redefinire a sarcinilor sale, fiind nevoită să lase la o parte sarcina de bază, fiind pusă la dispoziția multitudinilor de legi de revenire la situația anterioară anilor de comunism, (de proprietate, de refugiu, de recalculare a vechimii în muncă şi a pensiilor pe baza unor adeverințe eliberate etc.).

În tot acest răstimp instituția a fost nevoită să facă față, uneori cu succes, însă de cele mai multe ori cu neputință, unor asalturi indirecte asupra documentelor de arhivă create înainte de 1990. Avalanşa unor legi neclare, necorelate între ele, lipsa unei implicări reale a instituțiilor statului şi a unei coordonări eficiente şi unitare, este completată de lipsa unei culturi istorice a legiuitorilor şi guvernanților, şi, nu în ultimul rând, problema lipsei personalului calificat cu adevărat şi capabil să-şi îndeplinească cu profesionalism atribuțiile de serviciu (comparativ cu funcționarii de carieră din perioada interbelică). Acestora li se adaugă un alt aspect grav, cel legat de lipsa banilor necesari ordonării şi inventarierii fondurilor arhivistice, precum şi o deprofesionalizare treptată a persoanelor desemnate să facă această muncă. Aceasta a început cu mult timp în urmă, odată cu eliminarea începând din anii 50, a personalului foarte bine pregătit profesional şi înlocuirea lui cu persoane nespecializate şi foarte prost plătite, arhivarul fiind întotdeauna cel mai puțin însemnat şi ca atare prost remunerat, iar şefii lui adesea lipsiți de cele mai elementare cunoştințe de istorie instituțională şi de interesul pentru munca de arhivă.

Povestea documentelor secrete sau secretizate a început încă din anii 1944-1945, când odată cu trupele sovietice au intrat în România şi echipe specializate în trierea arhivelor secrete, de a căror activitate se leagă şi începutul întocmirii

unor categorii de documente, trecute chiar de la început la documente secrete. Un astfel de exemplu este Planul de mobilizare, care a rămas secret până azi[1]. Acestuia i se adaugă secretizarea excesivă a hărților militare, fără o analiză a conținutului acestora. Treptat, după instalarea confortabilă a comunismului, la instituțiile statului au fost înființate Birourile de documente secrete, ce funcționau după reguli stabilite de către Securitatea Statului. Documentele erau păstrate în dulapuri speciale, de ele răspunzând persoane desemnate special în acest scop. Din anul 1953 ordinele Securității Statului stabileau lista de documente ce trebuiau incluse la Biroul de documente secrete (BDS). La Primării, Consilii Populare, Institutele de Proiectări, Armată, Judecătorii, la fabrici, uzine, trusturi de construcție, a început să funcționeze o arhivă secretizată, paralelă cu cea publică, scoasă de sub controlul instituției Arhivelor Statului (situație valabilă din nefericire şi azi!).

Acte prezidențiale, Decrete ale Consiliului de Miniştri, diverse acte de proprietate, planuri de mobilizare, lista adăposturilor antiatomice, hărți topo militare, acte ale armatei, Miliției, Securității, Jandarmeriei, acte emise de Tribunale, proiecte de obiective publice, acte legate de exploatarea bogățiilor subsolului, şi mai ales partea tehnică şi desenată a acestora au fost amestecate într-un mod neprofesional cu acte de importanță mai mică, care în circuitul arhivelor publice aveau termene mici de păstrare.

Un pas înainte a fost făcut în 1971, când HCM 19/1972, privind unele măsuri în legătură cu apărarea secretului de stat, a introdus de drept categoria hărților topo, planurile topografice detaliate în categoria actelor secrete de stat. Menținerea acestor tipuri de documente în categoria celor secrete după mişcările din 1989, prin includerea în prevederile Hotărârii de Guvern nr. 479/01.07.1995, art. 3, alin. 1. lit. t., a hărților şi planurilor topografice, a hărților tematice şi a foto-documentelor la scară mai mare de 1: 25000, pe care sunt reprezentate elemente de conținut sau obiective clasificate „secret". Menținerea lor în categoria documentelor secrete este contestată de unii membri ai societății civile, organizații şi O.N.G. (de exemplu Clubul de cicloturism sau alte cluburi care practică sporturi în natură) fiind socotită irelevantă, atâta vreme cât elemente conținute de aceste hărți sunt actualmente informații publice (curbele de nivel, apele, drumurile, configurarea caselor în localități etc.), coordonatele se pot stabili uşor cu ajutorul GPS, iar elementele geografice nu mai sunt de actualitate[2]. Mergând mai departe, Radu Mititean de la Clubul de cicloturism Napoca sesizează foarte bine ceea ce s-a constatat şi de arhiviştii români, anume că acele hărți topo, încadrate ca documente secrete aflate la BDS de la Armată, Oficiile de Cadastru, instituțiile de cercetare, unități de învățământ superior, OCOT[3] erau considerate documente publice la Arhivele

1 http://www.scritube.com/istorie/SecuritateasiServiciileSecr92546.php

2 http://www.mediafax.ro/social/documente-clasificate-ale-regiei-autonome-activitati-nucleare-declarate-iremediabil-pierdute-8503602.

3 Ibidem.

Naționale, Oficiile de cadastru, Primării (Serviciile de Urbanism). Între timp au fost digitizate toate hărțile vechi, măsurătorile cadastrale făcute în Imperiu[4].

Analizând câteva aspecte istorice şi arhivistice legate de acest subiect, tindem să fim de acord cu această poziție, din mai multe considerente. Pe de o parte stă Legea Arhivelor din 6 mai 1925, care la art. 6 prevedea obligația predării la Arhive, după 30 de ani de la creare, a tuturor documentelor create de autoritățile statului, județelor şi comunelor civile, bisericeşti şi militare. Pe baza acestei legi, în depozitele Arhivelor Statului au intrat mai multe categorii de hărți, inclusiv unele care conțineau elemente ce le-ar fi putut plasa în categoria documentelor secrete. În unele cazuri, având în vedere modificările legislative de după 1950, schimbarea generațiilor de arhivişti, precum şi aplicarea noilor Legi ale Arhivelor Naționale, acestea au fost ordonate, inventariate şi puse la dispoziția cercetătorilor, prin Sălile de Studiu ale Arhivelor. Neaplicarea unitară a Legilor cu referire la documentele secrete face ca acelaşi tip de hărți să fie tratate uneori ca documente secrete, alteori ca documente istorice şi ca urmare, acte publice. Având în vedere că la Arhivele Naționale un fond odată intrat în circuitul ştiințific pe baza Legii 16/1996, nu mai poate fi retras, pentru a nu discrimina cercetătorii, se poate observa că prevederile Legii 182/2002, a HG 781/2002, a HG 1349/2002 nu pot fi aplicate pentru hărțile deținute de Arhivele Naționale. Uneori aceste tipuri de hărți au fost expuse pe anumite teme, în diverse expoziții, publicații ştiințifice, fiind tratate ca documente istorice.

Luând în discuție faptul că în trecut hărțile, mai ales cele militare, au avut un caracter de document secret se poate aprecia că o lege similară celei de declasificare a documentelor din România ar fi distrus hărțile josefine sau cele rezultate din cea de-a doua sau a treia măsurătoare topografică austriacă şi nu am fi avut public pe net imaginile satelor şi oraşelor ardelene foarte folosite de către toți cercetătorii români care se ocupă de subiecte ce vin în legătură cu teme de istorie locală şi nu numai[5] .

Cantitatea cea mai mare de documente secretizate înainte de 1989 se referă cu certitudine la actele de proprietate. Atât Decretele Consiliului de Miniştri, multe acte prezidențiale, dar şi actele de punere în aplicare pe plan local a decretelor de expropriere au făcut parte, încă din 1953, din categoria documentelor secrete. În acel an Securitatea a întocmit lista documentelor secrete, pe care a înaintat-o instituțiilor administrației publice, care au început să creeze un fond separat de arhivă, paralel cu fondul public şi care a fost scos de sub controlul autorităților civile. Acel fond a rămas în această formă, inclusiv după 1989, mai ales pe baze cutumiare. Lipsa controlului instituțiilor statului după 1989, schimbarea funcționarilor, pensionarea vechilor responsabili de BDS, care nu au fost înlocuiți de personal similar, a dus la apariția a 2 tipuri de manipulare a acestor documente. Pe de o parte, s-a constatat menținerea tipului de document secret, separat, în dulapuri speciale fără a fi folosit,

4 http://mapire.eu/en/map/mkf_erd/?zoom=15&lat=46.77871&lon=23.61244.

5 http://mapire.eu/en/map/mkf_erd/?zoom=15&lat=46.77871&lon=23.61244

cutumiar noii angajaţi având o oarecare teamă de acest tip de acte şi preferând să nu se implice în rezolvarea situaţiei acestor documente, iar pe de altă parte se constată că anumite instituţii au folosit aceste documente pentru rezolvarea numeroaselor cereri legate de proprietate. Concret putem prezenta pe scurt două exemple aparent antagonice de pe raza judeţului Cluj:

Pe de o parte este cazul Primăriei municipiului Cluj, unde se păstrează doar o parte a fostului fond BDS, şi anume 160 dosare din perioada 1953-1972, restul fiind fie arse (conform informaţiilor obţinute indirect şi informal de la unii angajaţi mai vechi ai instituţiei) de către un fost angajat al Primăriei după 1990, fie distruse pe baza HCM 19 din 1972. Din nefericire acest demers a dus la distrugerea unui sfert de secol de istorie, documentele rămase din perioada 1972-1989 nu reflectă decât parţial evoluţia acestei instituţii şi a comunităţii. Documentele rămase, anterioare punerii în aplicare a HCM, care nu au reprezentat probabil obiectul acestui HCM, pentru că altminteri ar fi fost distruse şi ele, au fost păstrate neglijent de către arhivara instituţiei, fiind descoperite în mod întâmplător la un control pe linie de arhivă, a reprezentantului Arhivelor Naţionale, Serviciul Judeţean Cluj, în ianuarie 2010. Luând în considerare mai multe legi constituţionale, analizând evoluţia instituţională a Primăriei, inspectorul de specialitate a parcurs mai mulţi paşi pe care i-a socotit importanţi în vederea reglementării situaţiei[6].

Este adevărat că legislaţia ultimelor 2 decenii nu doar că nu lămureşte cum trebuie procedat în aceste cazuri, ba chiar complică lucrurile, în sensul că nu este corelată absolut deloc cu Legea Arhivelor Naţionale, lege organică adoptată de Parlamentul României în 1996. Aceasta este una din greşelile majore care au dus la scoaterea documentelor istorice din această categorie de sub controlul Arhivelor Naţionale, singura instituţie acreditată prin lege să aprecieze valoarea documentar istorică şi practică a unui document, şi plasarea lor sub controlul S.R.I, instituţie care nu are specialişti pe acest domeniu. HG. 781/2001, L 182/2002, HG 585/2002, HG 1349/2002 nu a stabilit o eventuală colaborare între cele 2 instituţii, pe un segment îngust, şi anume documentele create înainte de 1989, devenite, din punctul nostru de vedere documente istorice. Astfel o eventuală colaborare absolut necesară în acest domeniu este practic inexistentă la nivel instituţional, Legea Arhivelor este cvasinecunoscută şi neaplicată, eventualele colaborări între cele 2 instituţii ţinând de buna înţelegere şi deschidere a şefilor acestora. Mai mult, se poate constata că unele instituţii care au primit adrese prin care se cerea desecretizarea unor categorii de documente nu au răspuns în cel mai onest mod cu putiinţă, în cazul Inspectoratului Teritorial Pentru Situaţii de Urgenţă Cluj s-a făcut referire la o aprobare primită de la Arhivele Naţionale Cluj pentru selecţionarea documentelor incriminate (lucru total neadevărat). Toate aceste lucruri, precum şi cunoaşterea faptului că şi în secolele XVIII-XX au existat documente confidenţiale, cu acelaşi regim cu actele secrete,

6 Conform Raportului de teren din 27 ianuarie 2010, înArhivaServiciuluiJudeţeanCluj a ArhivelorNaţionale

mai mult chiar în secolul XIX existau Acte cofidențiale ale comitelui, vicecomitelui sau alte acte confidențiale, grupate la Cabinetul confidențial care sunt şi azi părți componente ale fondulului arhivistic al respectivei instituții administrative.

Cu toate că din punct de vedere politic comunismul a fost condamnat în Parlament de către preşedintele României[7], acest demers nu a fost urmat în mod direct şi de anularea legilor şi decretelor legate de această perioadă istorică. Mai mult chiar, nici una din numeroasele legi de restituire a proprietății nu a adus măcar în discuție problema documentelor clasificate, legiuitorul adoptând legi peste legi, fără a ține cont că aplicarea corectă a acestora se izbea de existența BDS. Numeroasele probleme cauzate de această stare de lucruri a determinat Guvernul României să declasifice, prin HG 517/2009, 1608/2009 o serie de decizii ale Consiliului de Miniştri şi ale Preşedinției, legate de actele de proprietate, apreciindu-se că aceste informații secrete de serviciu nu mai prejudiciază ordinea publică şi nu aduc prejudicii persoanei[8]. Prevederea că "instituțiile şi autoritățile publice care au în gestiune copii ale decretelor vor lua măsuri în consecință, conform legii", nu este pusă niciodată în aplicare; în plus actele create pe plan local de aceste instituții, care se referă la modul de aplicare a acestor legi şi decrete, nu au acelaşi regim, rămânând în continuare secrete. Pe plan local Primăria, la cererile adresate de petenți, în vederea obținerii unor dovezi de proprietate, nu foloseşte aceste documente, lucru ce aduce grave prejudicii persoanei, căreia i se refuză dreptul de a fi informată asupra problemelor de interes privat, stabilit şi prin art. 33 al Legii 182/2002, prin care se interzice clasificarea unor asemenea informații. În plus art. 17 din HG 585/2002 privind aprobarea Standardelor Naționale de protecție a informațiilor clasificate în România, la art. 17 stabileşte că "informațiile pot fi clasificate, doar dacă se impune protecția acestora, iar nivelurile de secretizare subzistă atâta timp cât dezvăluirea sau diseminarea lor neautorizată putea prejudicia siguranța națională, apărarea țării, ordinea publică sau interesele persoanelor juridice de drept public sau privat".

Având în vedere aceste prevederi, se poate pune întrebarea firească dacă *legislația din 2002 poate fi interpretată în 2 sensuri complet diferite, şi anume, dacă începând cu 2002, nu pot fi clasificate documentele care nu aduc prejudicii prin diseminarea lor, iar pe de altă parte se pune problema în ce măsură legislația din 2002, care se referă la alte tipuri de documente decât cele create în perioada comunistă poate fi aplicată fără interpretări acestor documente. Noi considerăm că s-ar fi impus o dezbatere profesională şi adoptarea unor soluții clare şi care să nu lase loc de interpretări.* Chiar Guvernul României a acceptat câteodată acest punct de vedere, susținut de Ministerul Apărării Naționale, care a declasificat documentele anterioare anului 1972, pe baza prevederilor Legii 16/1996, a Arhivelor Naționale,

7 La 18 dec. 2006 preşedintele României a citit în Parlament actul de condamnare a comunismului

8 HG 517/2009, publicat în M.O nr. 424 bis/22 iunie 2009; HG1608/16 dec. 2009, publicat în M.O nr. 12/ 8 ianuarie 2010

motivația declasificării fiind aceea că cercetarea documentelor istorice, după 30 de ani de la crearea lor este împiedicată de caracterul lor de clasificate, conform HG 585/2002, deşi aceste Standarde nu se referă decât la documentele clasificate după anul intrării în vigoare, 2002 şi pentru informațiile clasificate în perioada 1972-2002[9]. Mai mult chiar prin HG 94/2010 s-au declasificat în jur de 8000 file din dosarul Revoluției române din 1989, cu aprobarea SRI, MAPN, CNSAS, având la bază presiuni ale societății civile şi un dosar, dosarul Revoluției, aflat pe rolul instanțelor. Pentru calcularea pensiilor militarilor, prin HG 892/2012 au fost desecretizate Statele de plată de la M.A.P.N., având ca argument Legea 554/2001, privind accesul la informațiile publice. De menționat că acestea au fost clasificate la dispoziția Securității Statului, în anul 1953, alături de alte acte financiare şi contabile (Bilanțul contabil, Planul financiar, Bugetul etc.) şi că fiind absolut necesare procesului de recalculare a pensiilor, ele au fost declasificate. În linii mari se constată că Ministerul Apărării Naționale este singura instituție a statului român care declasifică în mod constant, pentru a pune la dispoziția cercetării, cantități mari de documente militare aparent foarte sensibile.

În mod similar se impune o declasificare de urgență, prin HG. a tuturor actelor cu referire la proprietate, necesare punerii în aplicare a legilor de restituire a proprietății. Având în vedere că aceste documente nu au fost niciodată „secrete de stat", deci obiect al HCM nr. 19/1972, şi că în legislația de după 1990 au fost uitate cu desăvârşire, caracterul lor de clasificate aduce prejudicii nu doar de imagine, dar şi materiale, declarațiile pe propria răspundere fiind mult mai subiective decât documentele, mărimea şi valoarea declarată a imobilului nu corespunde adesea cu realitatea, pierderile statului, şi implicit ale plătitorului de taxe şi impozite, sunt uriaşe.

Pentru rezolvarea situației, mai ales în contextul blocajelor de la Autoritatea Națională de Restituire a Proprietăților, Serviciul Județean Cluj a Arhivelor Naționale s-a adresat acestei Autorități, în aprilie 2012, semnalând problemele, dar din nefericire nu există nici un răspuns la semnalarea acestei probleme, după cum nici Primăria municipiului Cluj nu a declasificat încă aceste documente, deşi a fost somată încă din anul 2010 să rezolve această problemă.

O altă situație este cea a fostelor BDS de la fostele fabrici închise după 1989. Fondul BDS a fost distrus în majoritatea cazurilor, fie imediat după 1989, fie în cele 2 decenii care au urmat, când majoritatea acestor fabrici fie au fost lichidate, fie au fost privatizate şi trecute în proprietate privată. Se cunosc foarte puține cazuri de noi proprietari care au încercat şi au reuşit să declasifice astfel de documente. Un caz demn de toată lauda este cel al B.C.R., care a declasificat documentele B.R.C.E., din perioada 1968-1989[10]. Prin HG 566/2007 au fost declasificate unele

9 HG 583/2010, privind declasificarea unor documente emise de M.A.P.N., care cuprinde inclusiv lista documentelor declasificate

10 http://www.mediafax.ro/social/documente-clasificate-ale-regiei-autonome-activitati-nucleare-declarate-iremediabil-pierdute-8503602

documente din Arhiva Agenției Naționale de Cadastru şi Publicitate Imobiliară, pe baza art. 108 din Constituție şi art. 24 alin. 4 din Legea 182/2002, planuri topografice Cluj, Planuri cadastrale[11]. La polul opus pot fi menționate acțiuni de genul celor produse asupra BDS de la Regia Autonomă pentru activități Nucleare, Sucursala Cercetări Nucleare Piteşti, unde la 18 iulie 2011 presa a publicat dispariția a 75 documente clasificate din perioada 1974-2002, instituția motivând că acest lucru nu pune în pericol siguranța națională, şi a fost posibil datorită numeroase reorganizări, disponibilizări, schimbarea conducerii (de fapt cauza trebuie căutată în altă parte), cerând „postmortem" declasificarea acestor documente pierdute[12]. Regretabilă este şi soarta BDS de la SC „Chimica„ SA Turda, care a fost distrus, lucru constat de instituția noastră în 2006[13]. Alt fost BDS cel al CASIROM Turda se află în custodia unui fost ofițer de Securitate, recomandat de SRI pentru a face declasificarea lui, iar instituția noastră a aflat întâmplător de acest lucru. În ceea ce priveşte fondul BDS de la SC ELM Electromontaj SA Cluj, fragmente din proiectele tehnice, partea desenată, au fost trimise pentru declasificare la emitent, fostele Institute de proiectări, din Bucureşti, Braşov, fără a ține cont de principiile arhivistice ale integrității fondului arhivistic şi văduvind instituțiile amintite de o parte a activității lor, făcute pe baza unor proiecte tehnice, parte a dosarului de execuție, precum şi comunitatea locală de proiecte importante de infrastructură. În plus având în vedere că aceste proiecte erau întocmite de Institutele de proiectări, numite în legislația clasificatelor "emitent", în 4-5 sau chiar mai multe exemplare, nu ne putem imagina cum poate funcționa un astfel de institut când le primeşte pe toate pentru declasificare, mai ales că majoritatea acestor institute au fost privatizate între timp şi de fapt aceste proiecte erau făcute la dispoziția beneficiarilor, *institutele fiind prestatori de servicii*.

Nereguli majore în ceea ce priveşte legislația arhivistică au fost consemnate şi la SC Cominex Nemetalifere, SCIFCAR (Îmbunătățiri funciare), Institutul Proiect (preluat chiar de Consiliul Județean Cluj), Direcția de Statistică etc. În acest context dorim să ridicăm problema fondului arhivistic, a integrității acestuia şi a principiilor ce stau la baza arhivisticii româneşti şi europene. Conform Normelor tehnice art. 8 Fondul arhivistic este definit ca *„totalitatea documentelor create în decursul activității unei instituții, asociații, societăți, reuniuni, organizații etc. independente din punct de vedere organizatoric şi operativ"*. Conform definiției date de ISAD(G) Fondul arhivistic este *" totalitatea documentelor, indiferent de gen sau suport, create de o manieră organizată şi /sau accumulate şi folosite de o persoană fizică, familie sau persoană juridică în cursul desfăşurării activității şi funcțiilor respectivului creator"*. Suntem în asentiment cu colegul nostru dr.

11 HG 831/2007, publicatîn M.O. nr. 566/17 aug. 2007

12 http://www.mediafax.ro/social/documente-clasificate-ale-regiei-autonome-activitati-nucleare-declarate-iremediabil-pierdute-8503602

13 Raportul trimis Arhivelor Naționale ale României, din 26.09.2006

Florin Popoviciu, care socoteşte că Fondul arhivistic se referă la documentele unei instituţii care desfăşoară o activitate proprie, pe baza căreia primeşte sau emite documente. Singura instituţie care dă numele fondului şi dictează logica organizării documentelor este şi trebuie să rămână creatorul de fond, care acţionează pe baza principiului respectului faţă de creatorul de fond sau a principiului provenienţei, care obligă creatorii şi deţinătorii să nu amestece documentele din mai multe fonduri arhivistice. Acesta trebuie să asigure păstrarea integralităţii, fiind interzisă extragerea unor documente dintr-un fond pentru a îmbogăţi alte fonduri sau a crea colecţii, iar ordinea interioară a fondului trebuie să fie cea rezultată din activitatea creatorului, respectând modul organic de producere a documentelor de către creatorul fondului.

La fel admitem că principiul provenienţei este foarte important în profesia noastră şi apare clar definit în Codul deontologic al profesiei de arhivist adoptat de CIA. Mai mult pricipiul stă la baza exercitării meseriei de arhivist, care ne obligă să menţinem organizarea fondurilor arhivistice după dorinţa creatorului şi să respectăm istoricul instituţiei[14]. Legile incriminate aici încalcă în mod flagrant aceste principii, distrugând ordinea fondului dată de creator şi *deplasând discuţia de la creatorul fondului arhivistic la emitent, socotit ca entitate căreia îi aparţine documentul creat şi care primeşte chiar dreptul de a distruge un document care din punctul de vedere al Legii 16/1996 aparţine altei instituţii*. *Mai mult, instituţii care au alt obiect de activitate primesc puterea de a decide ce râmâne în Fondul Arhivistic Naţional,* fără ca principiile sau prevederile Legii Arhivelor să fie menţionate în legile menţionate şi în procedurile de lucru.

O mare deficienţă se observă în ultimul timp la BDS fostelor companii miniere aflate în lichidare sau restructurare. Arhivele acestora sunt mutate în anumite centre, fără a se comunica Arhivelor Naţionale acest lucru, iar pentru BDS se aşteaptă decizia ANRM de preluare a acestora, (tot fără avizul Arhivelor Naţionale, deşi Legea 16 prevede în mod expres că orice mutare de arhivă trebuie să fie aprobată de această instituţie)[15].

O altă situaţie neclară şi opusă celei în care documentul BDS este neaccesibil este cea a documentelor BDS de la Consiliile Judeţene şi Arhivele Naţionale. Primele sunt folosite pentru restituirea proprietăţii, fără a se ţine seama de caracterul lor de clasificate. Pe de altă parte unele Servicii Judeşene ale Arhivelor Naţionale socotesc aceste documente ca fiind documente istorice, mărturii ale unei orânduiri apuse, servite prin Sălile de Studiu, deoarece anterior apariţiei legislaţiei specifice documentelor clasificate au fost cercetate, nu se mai pune problema blocării accesului la acestea. În plus acestea nu sunt legate în dosare separate, fiind amestecate cu documentele publice, eventuala scoatere a lor pentru declasificare ar

14 Bogdan-Florin Popovici, Addenda et Corrigenda, Dragă Arcadie…Un răspuns la un răspuns, în Revista arhivelor, LXXXVII (2010) 1, pag. 277-193

15 Legea 16/1996, cap III. art. 9, al. 3

bloca activitatea instituției şi a Sălii de Studiu şi ar distruge integritatea fondului arhivistic, punându-l pe arhivist şi istoric în situația de a încălca cu bună ştiință deontologia profesională şi legislația arhivistică. Altev Servicii Județene aplică legislația din 2002 şi nu servesc la Sala de studiu aceste documente istorice, chiar dacă acestea au mai fost cercetate de-a lungul timpului.

Drept urmare socotim că declasificarea în totalitate a documentelor clasificate, emise în perioada 1951-1989, fără a se ține cont de emitent este utilă şi necesară la 25 de ani de la mişcările din 1989.

În consecință, având în vedere Constituția României, Legea 16/1996, Legea 544/2001, mai ales art. 12, privind liberul acces la informațiile publice, precum şi de principiul *„nevoii de a cunoaşte”*, pe baza căruia judecătorii pot cere declasificarea documentelor, deja aplicat în câteva cazuri;

-luând în considerare prevederile Codului Penal, art. 305, ce pedepseşte neglijența ce are drept urmare distrugerea, pierderea, sustragerea documentelor de arhivă, ce conține informații secrete de stat, art. 246 care pedepseşte fapta funcționarului public care nu îşi îndeplineşte corect atribuțiile de serviciu sau şi le îndeplineşte în mod defectuos şi cauzează prin aceasta pagube unei instituții de stat, art. 242care pedepseşte sustragerea sau distrugerea unui dosar sau orice înscris, fapta fiind mai gravă în cazul în care înscrisul prezintă o valoare arhivistică;

-luând în considerare imperfecțiunile din numeroasele legi ale restituirii proprietății, precum şi lipsa corelației clar enunțate, precum şi principiul arhivistic că legile şi regulamentele nu se pot aplica retroactiv, pentru documentele create anterior;

-ținând cont de prevederile Legii 52/2003 privind transparența decizională în administrația publică, a Legii 544/2001, art. 13, care definesc ca informații de interes public informațiile care favorizează sau ascund încălcarea legii de către o autoritate sau instituție publică şi nu pot fi clasificate, iar persoanele care avertizează asupra comiterii ilegalității sunt protejați de consecințele divulgării unor astfel de informații;

-constatându-seo încălcare clară a Legii Arhivelor Naționale care defineşte documentele ce fac parte din Fondul Arhivistic Național (art. 1, 2) şi care prevede că Arhivele Naționale ale României este singura instituție îndreptățită prin lege să asigure administrarea, supravegherea şi protecția specială a acestuia şi având în vedere art. 5, alin. l), care prevede că Arhivele Naționale asigură aplicarea legislației în vigoare în realizarea protecției documentelor ce fac parte din Fondul Arhivistic Național, respectiv în apărarea secretului de stat, paza şi conservarea acestor documente atât în timp de pace, cât şi la mobilizare sau război (legea nu prevede o instituție similară care să facă acest lucru) propunem deschiderea unui dialog în care să fie implicate toate instituțiile statului, a unei dezbateri profesionale, care să ducă în cele din urmă la adoptarea unor legi corecte sau modificarea celor existente în interesul societății, a comunității şi a persoanelor fizice, mai ales că vorbim de

documente care deja au valoare documentar-istorică, iar recursul la memorie a unei societăți nu se poate face fără accesul la toate documentele create de toate instituțiile existente la un moment istoric dat.

EINIGE PROBLEME BETREFEND DES RUMÄNIENS NATIONAL ARCHIVE BESTAND UND ZERSTÖRUNG EINES TEILS DER ARCHIVE DES ZWANZIGSTEN JAHRHUNDERTS ZUSSAMENSETZUNG

Unser Ansatz versucht eine Warnung, auch wenn ziemlich spät, für die teilweise Zerstörung des sogennanten Fondul Arhivistic National des Rumäniens zu ziehen, nach dem Jahr 1990, mit 2 Beispiele aus Kreissarchiv Klausenburg, in der Hoffnung, dass in der Zukunft das Phäenomen das schon jetzt auch im Lesesal der Kreissarchiv zu spüren ist, vermeiden wäre konnte.

In dieser Hinsicht setzt sich unsere Präsentation für die Eröffnung eines Dialogs unter Beteiligung aller staatlichen Institutionen, eine professionelle Diskussionen, die schließlich zu der Annahme des richtigen Gesetze oder Änderungen in Bezug auf bestehenden gesellschaftlichen Interesse der Gemeinschaften und Einzelpersonen, insbesondere das wir über historische Dokumente sprechen, die bereits historisches Wert zeigen und das Gedächtnis einer Gesellschaft kann nicht ohne Zugriff auf alle Dokumente, die von allen Institutionen an einem gegebenen historischen Moment Institutionen hergestellt sind, gemacht. So sollen wir zusammen eintreten um die Gesetze und Regierungsverordnungen Nr. 182/2002, 781/2002 und 1349/2002 yu wechseln.

Auf der anderen Seite wird die Wirtschaftsgeschichte Rumäniens in der Zukunft ernsthaft leiden, wenn der rumänische Staat und unsere Institution keinen Weg finden, unser Fachgesetz zu ändern, und so zu handeln, um Platz in Nationalarchiv finden zu können, für die Übernahme der historische Dokumente, die sich zur Zeit in privaten Lagerhaltung befinden, um die wirtschaftlichen Archiven der alten Unternehmen und Fabriken zu retten, besonders das im 7-ten Jahrzenten des XX. Jh. einen Teil der Archiven übernommen wurden.

Nicht zuletzt rechnen wir damit, dass eine ernsthafte Diskussion über die Deklassierung der Dokumente die vor dem Wende geheim wurden, die zur Zerstörung den anderen Teil der Dokumente des Nationalarchivs beiträgt.

Außerdem halten wir es für unerlässlich, dass der Staat die finanziellen und personellen Ressourcen bereitzustellen, um historische Dokumente zu übernehmen, die jetzt im privat Besitz sich befinden, sonst wird unsere Institution eine Sekundäre in Anwendung des Archiv Gesetz.

ISTORIE

DIN TRECUTUL BRESLELOR SIGHIŞORENE ÎN SECOLELE XVI-XVII - CEASORNICARII

Nicolae TEŞCULĂ

Sighişoara, datorită prezenţei sistemului de fortificaţii aproape intact, este considerat a fi în zilele noastre, prin excelenţă, un oraş al tradiţiilor meşteşugăreşti, al breslelor. Din punct de vedere istoric aceste bresle au avut un rol deosebit în evoluţia istorică a oraşului, modelându-i forma şi caracterul.

Din multitudinea de meserii practicate în burgul tîrnăvean se evidenţiază unele specializate. Chiar dacă nu au reuşit să formeze o breaslă şi prin meşteşugul lor au fost legaţi de specialiştii în prelucrarea metalelor, ceasornicarii au reprezentat o profesie apreciată de-a lungul timpului. Apariţia şi dezvoltarea lor în oraşele transilvănene se datorează, în mare parte, apariţiei conceptelor moderne cu privire la valorizarea timpului.

Se ştie că pentru omul vremurilor vechi, timpul se calcula în funcţie de anotimpuri, de mişcarea pământului în jurul Soarelui şi avea o funcţie mai degrabă relativă.

Adoptarea unui model de viaţă bazat pe capital şi pe circulaţia mărfurilor şi a persoanelor pe distanţe foarte lungi necesita o altă valorizare a timpului şi o împărţire a acestuia. Astfel, în marile centre urbane încep să apară orologii cadrane pe turnurile bisericilor, care aveau rolul de a transmite locuitorilor scurgerea ireversibilă a minutelor şi a orelor. Pentru spaţiul românesc, primele ceasuri mecanice de turn apar în secolul al XV-lea, iar un secol mai târziu apar primii meşteri şi primele bresle de ceasornicari. [1]

Se pare că primul ceasornicar sighişorean este menţionat în anul 1520, în arhivele Magistratului Braşov, când este menţionat meşterul Georgius din Sighişoara, cel care a confecţionat ceasornicul din turnul Bisericii Negre. [2]

Acelaşi meşter îl va ajuta pe lăcătuşul braşovean Erasmus la lucrările pentru ceasul din Turnul Sfatului, în perioada 1521-1528, fiind plătit de sfatul orăşenesc din urbea de sub Tîmpa pentru munca prestată.[3]

În oraşul său natal era o persoană respectată, deoarece în cartea de socoteli a oraşului pentru anul 1522 apare ca: *Georgius horarum factor* şi ca *Georgius Stundenmacher*. [4]

Nu era singurul meşter ceasornicar din oraş, deoarece în actele oraşului

1 Ştefan Pascu, *Meşteşugurile în Transilvania până în secolul al XVI-lea,* ed. Academiei, Bucureşti, 1954, p. 76-97 şi 216.

2 Gernot Nussbächer, *Din cronici şi hrisoave. Studii,* ed. Kriterion, Bucureşti, 1987, p. 70.

3 Idem, *Aus Urkunden und Chroniken. Neunter Band. Schäßburg,* Aldus Verlag, Braşov, 2010, p. 187.

4 *Ibidem,* p. 188.

Bistrița este menționat un alt sighişorean, Sigismund. În anul 1533, el primeşte o sumă apreciabilă de bani la acea vreme, 122 de guldeni, pentru materialul şi munca prestată la finalizarea ceasului din turnul bisericii, iar în anul 1546, un alt meşter sighişorean necunoscut repară cele două ceasuri ale bisericii şi sfatului din Braşov.[5]

Revenind la Sigismund, în anul 1563 *văduva meşterului lăcătuş Sigismund* cere magistratului sighişorean plata pentru *ceasul nostru,* care putea să fie pentru mecanismul din Turnul cu Ceas. Răsplata pentru munca depusă de soțul defunct o va obține în anul 1566. Meseria se va transmite mai departe urmaşilor, deoarece în anul 1568 apare menționat în cartea de socoteli a oraşului Christian, fiul lăcătuşului Sigismund, care va fi plătit pentru munca prestată la ceas până în anul 1580. [6]

După cum vedem din analiza documentelor existente, Sighişoara dispunea de un ceasornic de turn, dar unde era acesta? Cercetătorul Geront Nussbächer arată că primul mecanism de ceas de turn este atestat documentar în socotelile oraşului din anul 1578 şi este vorba de unul aflat în turnul Bisericii Spitalului, amplasată în Oraşul de Jos, mecanismul fiind realizat şi întreținut de către meşterul Christian. Acest mecanism, între anii 1582 şi 1583, va avea şi un trompetist pentru anunțarea orelor exacte.[7]

Acelaşi meşter va primi din partea oraşului, la finele anului 1583, 25 de guldeni pentru *realizarea sau înnoirea ceasului.* Importanța orologiului pentru viața economică şi de zi cu zi a oraşului va determina conducerea oraşului ca din anul 1589, la lista funcționarilor oraşului să fie adăugat şi cea de *Rector horologii*, plătit pentru munca sa de întreținere cu şase guldeni, iar pentru anii 1590-1595, cu opt guldeni. [8]

Existența acestor renumiți meşteri ceasornicari, care executau comenzi pentru oraşe transilvănene, nu putea să nu determine realizarea unor mecanisme - adevărate opere de artă. Debutul secolului al XVII-lea aduce cu sine şi menționarea documentară la 1604 a unui mecanism de ceas lucrat în lemn, aşezat în Turnul cu Ceas şi prevăzut cu două cadrane orientate spre cetate, respectiv Oraşul de Jos[9].

Se pare că inițial acest orologiu prezenta doar orele, însă în anul 1648 ceasornicarul Johann Kirtschel a instalat un indicator al minutelor şi a perfecționat sistemul de semnalizare sonoră, astfel încât să fie menționate acustic şi sferturile de oră[10].

Acest meşter peregrin, originar din Königsberg, venit probabil pentru a-şi perfecționa cunoştințele în domeniul orologeriei, ca şi calfă se va stabili la Sighişoara prin căsătorie. În anul 1684 va fi primit în *sfatul celor o sută* şi, după

5 *Ibidem.*
6 *Ibidem.*
7 *Ibidem,* p. 189.
8 *Ibidem.*
9 Clara Spitzer, Ştefan Mosora, *Sighisoara*, Ed. Sport-Turism, Bucuresti, 1980, p.12.
10 Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei, 1608-1665*, Bucuresti, 1965, p.136.

cum apare pe o dedicație găsită pe coperta unei Biblii donate bibliotecii Școlii din Deal, la 23 noiembrie 1685, avea titlul de *Automotorius et Horologiorus Director,* deci era un funcționar aflat în slujba comunității, după cum am menționat mai sus. Se pare că era nu doar un bun lăcătuş, ci şi un bun sculptor, lui fiindu-i atribuite realizarea în lemn de tei a zeilor patronimicii ai zilelor săptămânii: Diana, zeița Lunii, Marte, Mercur, Jupiter, Venus, Saturn şi Soarele. Devastatorul incendiu din 30 aprilie 1676 a distrus turnul împreună cu mecanismul şi cu figurinele, care au fost refăcute probabil de acelaşi meşter.[11]

Observăm că Johann Kirtschel senior va evolua din punct de vedere profesional, dar şi politic, în oraşul de adopție. Dacă inițial era doar un funcționar al oraşului, ocupându-se de buna funcționare a ceasului sau ceasurilor oraşului, va ajunge apoi membru în *Hundertmannschaft* (consiliul celor o sută), un fel de parlament al oraşului şi pe finalul vieții se va preocupa de buna administrare a urbei, din funcția de senator în cadrul magistratului Sighişoara. Conform matricolelor deceselor din cadrul aceleaşi biserici, la data de 30 octombrie 1684 este înregistrat decesul lui *Johannes Kirschel Horologus.* [12]

Analiza documentelor de arhivă, în special a matricolelor Bisericii Evanghelice ne arată că meşteşugul orologeriei este transmis de acest Johann Kirtschel mai departe. În matricola căsătoriilor, pentru data de 18 februarie 1685, apare menționată o căsătorie, dar mai bine să lăsăm textul să vorbească: *Honestus Juvenis, Andreas Wartemburger, Horologius, Fil. Christophori Wartemburger, ducit Saram, virgine, Fil. Johannes Kirtschels, Horologius Civis.* [13] Din text aflăm că avem de a face cu o căsătorie între doi tineri - Andreas Wartemburger, după profesie ceasornicar, care se căsătoreşte cu tânăra Sara, fata fostului ceasornicar al oraşului (**Horologius Civis**), după cum apare în text, deci funcționar al oraşului, Johann Kirtschel.

Din păcate căsătoria nu va dura mult; din motive necunoscute nouă, tânăra Sara va muri şi Andreas Wartemburger se va recăsători la 28 mai 1698: *Andreas Wartemburger, viduus, Doctor Horologij et Incola Civ. Nec. Ducit virginem Dorotheam viri Dni Fichs Past. Kis –Lazlensis filiam.* [14] Este menționată căsătoria Dorotheei, tânăra fiică a preotului Filch din Laslea Mică, cu văduvul Andreas Wartemburger. Acesta avea o funcție importantă în oraş, cea de **Doctor Horologii**, deci se ocupa de ceasul oraşului.

Aceeaşi matricolă de căsătorie menționează, la 24 mai 1700, o cununie între

11 Adriana Antihi, „Mărturii ale meşteşugului orologeriei aflate în patrimoniul Muzeului de Istorie Sighişoara. Meşterul Johann Kirtschel şi figurinele sale" în *In memoriam Radu Popa. Temeiuri ale civilizației româneşti în context european,* coord. Daniela Marcu Istrate, Angel Istrate, Corneliu Gaiu, ed. Accent, Cluj-Napoca, 2003, pp. 353-354.

12 *Arhiva Parohiei Evanghelice C.A. Sighişoara*., Todesfälle, 1673-1717, p. 146.

13 *Idem,* Hochzeiten 1674-1723, p. 44.

14 *Ibidem,* p. 80.

doi tineri: *Johannis Kirtschel Jun. Horologius circumspecti Dni. Joh. Kirtschels. quondam Reipubl. Schaessburg: senatoris laude Dignitissimi d. m. filis, ducit virg. Annam Circumspecti. Dni. Mich. Schnabels, h.t. senatoris Reispubli. Schaesb. in dies bienemeritori filiam.* [15] O căsătorie între Johann Kirtschel, fiul fostului senator al oraşului de toată lauda, Johann Kirtschel. Acest tânăr, tot ceasornicar, se căsătoreşte cu Anna, fiica unui alt senator al oraşului, Michael Schnabel.

Şi această legătură matrimonială a lui Johann Kirtschel jun. se va dovedi a fi scurtă, deoarece se va recăsători după opt ani, în data de 14 noiembrie 1708: *Joh. Kirtschel vidua civ. nec. Dicit. Virg. Annam Dorotheam s.l. Amplissimi Prud. et circumspecti Dni. Hart... Pancrati sedis Judici Civ. med. Benemerit.*[16]

După cum vedem avem de a face cu o adevărată tradiție în domeniul ceasornicăritului. Chiar dacă nu este constituită o breaslă separată şi meşterii proveneau din categoria breslei lăcătuşilor, realizările lor le putem integra în domeniul operelor de artă. Acest lucru le-a adus acestora prestigiul pe perioada vieții primind funcții şi distincții, fiind membrii respectabili ai comunității.

Dincolo de aceste aspecte, apariția ceasornicarilor la Sighişoara arată gradul înalt de urbanizare dobândit de oraş, rolul comerțului în dezvoltarea sa şi prezența unei mentalități de tip modern, care îşi face loc tot mai pregnant în comunitate.

AUS DER VERGANGENHEIT DER SCHÄßBURGER ZÜNFTE IN DEN XVI – XVII JAHRHUNDERTEN - DIE UHRMACHER –

ZUSAMMENFASSUNG

In der Geschichte der schäßburger Zünfte, spielten die Uhrmacher eine wichtige Rolle. Wir können hier von einer wahren Tradition sprechen, wobei die Familie des Johann Kirschel besonders zu erwähnen ist. Obwohl diese nicht in einer eigenen Zunft eingeordnet waren und ihre Meister aus der Schmiedezunft kamen, können wir ihre Produkte als Kunstwerke bezeichnen. Dieses brachte ihnen während ihres Lebens Ruhm und Ehre und sie waren in der Gemeinschaft hoch angesehene Mitglieder.

Außerdem, zeugt das erscheinen von Uhrmachern in Schäßburg von dem hohen urbanisierungsgrad der Stadt, von der Bedeutung des Handels in ihrer Entwicklung und von einer modernen Denkart, welche sich immer deutlicher in der Gemeinschaft durchsetzt.

15 *Ibidem,* p. 84.
16 *Ibidem,* p. 112.

IZVOARE ISTORICE STRĂINE DESPRE COLIBAŞI ÎN SECOLELE XVIII-XIX[1*]

Ela COSMA

Cine au fost românii colibaşi?

Răspunsul cel mai succint şi, în acelaşi timp, cel mai recent ne este oferit de un ghid turistic german (2011, 2015) dedicat Transilvaniei, în care colibaşii figurează sub denumirea de *Kalibaschen*[2]: "Noţiunea este acordată frecvent valahilor care în Evul mediu fugeau în faţa turcilor în satele retrase ale munţilor şi care, prin izolarea lor şi viaţa dusă pe păşunile alpine, şi-au putut păstra până astăzi străvechile lor tradiţii. Ca sate ale colibaşilor se consemnează Măgura, Peştera în zona Pietrei Craiului, dar şi Râu Sadului de lângă Sibiu. O parte însă din aşa-numiţii colibaşi au fost luaţi şi din munţi şi au fost colonizaţi la câmpie, cum ar fi la Aţel." [3]

(*Kalibaschen* der Begriff wird häufig für die im Mittelalter vor den Osmanen in die abgelegenen Bergdörfer geflohenen Walachen benutzt, die sich dank ihrer Abgeschiedenheit und ihrem Leben auf den Almen ihre uralten Traditionen bis heute bewahren konnten. Als Kalibaschendörfer werden Măgura, Peşteră im Königsteingebiet, aber auch Râu Sadului bei Sibiu bezeichnet. Teilweise wurden die sogenannten Kalibaschen aber auch von den Bergen geholt und in Dörfern der Ebenen angesiedelt wie in Aţel.)

*

Cazul colibaşilor din Aţel ne este prezentat *in extenso* în relatarea notarului sas Michael von Heydendorff cel Bătrân.[4] Cu prilejul primei călătorii imperiale în Ardeal a lui Iosif al II-lea, la 2 iunie 1773, tânărul coregen,t însoţit de Heydendorff, a vizitat Aţelul, localitate aparţinând de scaunul săsesc al Mediaşului. Sătenii saşi i-au solicitat împăratului expulzarea din localitate a românilor, acuzaţi de incendierea unor gospodării săseşti. Aceşti români, nimeni alţii decât colibaşii, au fost piatra de poticnire a saşilor. Tocmai datorită modului în care s-au comportat faţă de românii

1 * Această lucrare este realizată cu sprijinul Autorităţii Naţionale de Cercetare Ştiinţifică, CNCS-UEFISCDI, prin proiectul PN-II-ID-PCE-2011-3-0064, titlul proiectului "Armatele imperiale şi românii. Mărturii militare secrete din arhivele ruseşti şi austriece (1848-1849)", director de proiect: Ela Cosma.

2 Birgitta Gabriela Hannover Moser, *Siebenbürgen: Rund um Kronstadt, Schäßburg und Hermannstadt,* Trescher Verlag, Berlin,(ed. I, 2011), (ed. III, actualizată) 2015, p. 373.

3 Satul Aţel, din judeţul Sibiu, situat la 16 km sud-est de Mediaş şi la 15 km sud-vest de Dumbrăveni, nu se află tocmai la câmpie, ci în zona colinară delimitată la nord de valea Tîrnavei Mari, la o altitudine de 345 m., în inima Podişului Tîrnavelor.

4 Articolul de faţă dezvoltă consideraţiile sumare, prezentate într-un subcapitol al volumului intitulat *Împăratul călător şi ardelenii în memoriile lui Michael Conrad von Heydendorff cel Bătrân,* sub tipar. Aceste consideraţii se referă la românii colibaşi, pe care i-am descoperit graţie relatării lui Heydendorff. Varianta prescurtată, fără editare critică, a articolului va apărea în Anuarul Muzeului Ţării Făgăraşului "Acta Terrae Fogarasensis", nr. IV, Făgăraş, 2015.

colibaşi, saşii au pierdut simpatia împăratului, căci „experienţele călătoriei din 1773, cum ar fi de pildă scena din Aţel, au lăsat urme adânci" (Mathias Bernath).[5]

Scena respectivă, care i-a avut ca protagonişti pe românii colibaşi, este descrisă astfel de notarul Heydendorff[6]: „Conform obişnuinţei sale, *Maiestatea* sa s-a oprit, a preluat *memoriul* de la *jurat* şi l-a întrebat ce dorinţă au. Intimidat înaintea *Maiestăţii* sale împăratul, acela nu a fost în stare să dea glas cum se cuvine cererii, aşa încât împăratul a poruncit să plece mai departe şi, stând în picioare în trăsură, dar înclinându-se spre mine, m-a întrebat:

Împăratul: Auziţi, ce doresc oamenii aceştia?

Eu: Aici, pe valea aceasta în sus, este un petec de târg frumos, care aparţine de scaunul Mediaş şi se cheamă Aţel. Acesta tare a mai decăzut în *saeculo* [secolul] trecut, având puţini locuitori, dar multe datorii. Locuitorii nu aveau nevoie de tot hotarul lor şi au amanetat o parte din el unui *creditore* ungur, care pentru rosturile gospodăriei sale, a aşezat acolo sus, unde era *Szallás*-ul [sălaşul, locul de cazare], *Maiestatea* voastră, mai multe familii valahe. Pe-aici astfel de oameni se numesc *Kalibaschen* [colibaşi]. Aceştia au locuit aici mai bine de-o jumătate de *saeculum* [secol], preamilostive domn! Şi au trecut de la un *creditore* la celălalt, până când, în urmă cu 5 ani, *comunitatea* a reuşit să-şi stingă datoriile, luându-şi înapoi şi *terenul* compensat. Între timp numărul locuitorilor crescuse puternic până la peste 100 de gospodari, care aveau nevoie de *teren* pentru a-l cultiva ei înşişi, de aceea au căzut de acord să-i *transloce* [mute] pe *colibaşi* de acolo în târg. Însă aceştia nu au vrut să plece de bună voie, pentru că se obişnuiseră cu locul, care e destul de bun în sine. Locuitorii au fost obligaţi să-i *transloce* cu forţa şi cu prilejul acesta au fost arse mai multe dintre mizerele construcţii de *Kaliben* [colibe]. Atunci, preamilostive domn, unul dintre *colibaşii* români a ameninţat că pentru toate acestea saşii din Aţel vor plăti scump. Şi exact aşa s-a întâmplat, preamilostive domn! Anul următor, chiar în ziua în care fuseseră arse clădirile de *colibe* ale valahilor, târgul Aţel a fost incendiat în mai multe locuri, dar mai ales în casa omului care, cu un an înainte, dăduse foc *colibelor.* Şi, la fel, s-a mai dat foc încă de cinci ori după aceea, în ciuda faptului că în localitate n-au fost incendii din vremuri imemoriale. Saşii îi bănuiesc, deci, pe aceşti *colibaşi* valahi şi se tem că nu vor fi în siguranţă în faţa pericolului de foc, până când aceşti valahi nu vor fi mutaţi undeva, unde să nu le poată face pagube. Şi aceasta vă roagă ei acum, *Maiestatea* voastră."

5 Mathias Bernath, *Habsburgii şi începuturile formării naţiunii române,* prefaţă de Pompiliu Teodor, traducere de Marionela Wolf, Editura Dacia, Cluj, 1994, p. 240.

6 *Michael Conrad von Heidendorf. Eine Selbstbiographie*, editor Rudolf Theil, în: „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde", vol. 16, caiet II, Sibiu, 1881, p. 463. Jurnalul lui Michael von Heydendorff din 1773 a fost publicat în revista săsească din 1881. Traducerea românească a fragmentelor ne aparţine, dar mai jos vom trimite, pentru comparaţie, şi la traducerea realizată de Teodor V. Păcăţian, în *Cartea de Aur sau Luptele politice-naţionale ale românilor de sub coroana ungară,* vol. I, ediţia a doua, Tipografia Iosif Marschall, Sibiu, 1904, p. 74-85.

(Ihro *Majestaet* hielten Ihrer Gewohnheit nach an, übernahmen das *Memorial* vom *Jurato* und fragten ihn, was sie damit wollten. Es konnte aber derselbe aus Schüchternheit vor der *Majestaet* des Kaisers das Anliegen nicht recht sagen, der Kaiser ließ also fortfahren, neigte sich im Wagen stehend zu mir heraus, fragend:

Der Kaiser: Hören Sie, was wollen die Leute?

Ich: Hier in diesem Thal hinauf liegt ein zum Mediascher Stuhl gehöriger schöner Marktfleck, der heißt Hetzeldorff. Der war im vorigen *Saeculo* sehr heruntergekommen, hatte wenig Inwohner und darzu noch viele Schulden. Die Inwohner brauchten ihren Hattert nicht ganz und verpfändeten einen Theil davon einem ungarischen *Creditori,* welcher zum Behuf seiner Wirthschaft dort oben, wo der *Szallás* war, Ihro *Majestaet,* etliche Wallachische Familien hinsetzte. Hier heißt man solche Leute *Kalibaschen.* Diese wohnten über ein halbes *Saeculum* da, Allergnädigster Herr! Und kamen von einem *Creditore* auf den andern, bis die *Communitaet* endlich vor 5 Jahren ihre Schulden tilgte und das versetzte *Terrain* zurückbekam. Da sie nun mittlerweile mit Inwohnern stark bis über 100 Hauswirthe zugenommen hatten und ihr *Terrain* zum eignen Anbau brauchte, so kam sie auf den Entschluß, die *Kalibaschen* von dort in den Markt zu *translociren.* Diese aber wollten gutwillig nicht weg, weil sie an den Ort, der an sich selbst gut ist, gewohnt waren. Man wurde also gemüßigt, sie mit Gewalt zu *translociren* und verbrannte bei der Gelegenheit etliche von den elenden *Kaliben* Gebäuden. Da nun, Allergnädigster Herr, hat einer von den Wallachischen *Kalibaschen* gedroht: die Hetzeldorffer Sachsen würden dies theuer bezahlen. Und richtig traf es ein, Allergnädigster Herr! Das folgende Jahr, an dem nämlichen Tag, an welchem die Wallachischen *Kaliben* Gebäude verbrannt wurden, wurde der Markt Hetzeldorff an etlichen Orten angesteckt, besonders aber das Haus des Mannes, der vorm Jahr die *Kaliben* verbrannt hatte. Und dergleichen Feuer Einlegen ist nachher noch fünfmal erfolgt, ohnerachtet bei Menschengedenken keine Feuerbrunst im Orte war. Die Sachsen haben also einen Verdacht auf diese Wallachischen *Kalibaschen* und fürchten sich, sie würden nicht eher in Sicherheit vor dem Feuer kommen, bis nicht diese Wallachen irgendwo weit hin verlegt würden, von wannen sie ihnen nicht schaden könnten. Und das bitten sie dermalen von Euer *Maj.*)

Aşadar, istoria era destul de complicată. Cu aproximativ un secol în urmă, populația săsească a satului descrescuse şi, având mari datorii, arendase o parte a hotarului unui creditor maghiar. Acesta a aşezat acolo câteva familii de români colibaşi, ce locuiau în condiții sărăcăcioase în colibe. Cu timpul, saşii şi-au revenit din punct de vedere demografic, vrând să-şi recupereze pământul înstrăinat. Astfel încât, au hotărât mutarea colibaşilor, dar aceştia nu au acceptat de bună-voie.[7] Saşii

7 Gudrun-Liane Ittu, *Întâlnirile lui Michael von Heydendorff senior (1730-1821) cu suveranii habsburgi 1773, 1783, 1786 şi 1817,* în: „Brukenthal. Acta Musei", nr. V / 1, Sibiu, 2010, p. 194.

au încercat atunci translocarea lor cu forța. Le-au incendiat colibele. Dar, în loc să se lase mutați, colibaşii au jurat să se răzbune pe saşi. După acel moment, au izbucnit mai multe incendii în Ațel. Saşii îi bănuiau pe colibaşi, dar nu găsiseră dovezi incriminatorii mai bune decât resturile unei cămaşi țărăneşti româneşti lângă locul unuia dintre incendii.

Ascultând povestirea lui Heydendorff, monarhul a replicat răspicat că acei colibaşi nu puteau fi acuzați pe nedrept, în lipsa unor dovezi clare ale vinovăției lor. Împăratul i-a sfătuit pe saşi să-şi păzească mai bine averile şi să îi prindă pe făptaşi. În plus, translocarea forțată a colibaşilor de către saşi era o încălcare flagrantă a legilor, care nu putea fi pusă în aplicare.

„Împăratul: Dar aceasta e o penalitate, să se *transloce* oameni, mai înainte de a fi transferați.[8]

Eu: Fireşte că nu sunt transferați, altfel s-ar proceda cu ei conform legilor. Numai că bănuiala e mare, iar poporul valah e destul de rău intenționat pentru a face asta.

Împăratul: *Magistratul* nu a anchetat această chestiune?

Eu: Ba da, *Maiestatea* voastră. A purces la o aspră *Inquisition peragiren* [acțiune de cercetare].[9] Eu însumi am participat la aceasta. Dar nu s-a putut afla nimic altceva, decât că ultima oară când a pus focul într-un gard, făptaşul l-a învelit într-o cârpă dintr-o cămaşă valahă.

Împăratul: Bănuiala e mare, dar făptaş putea fi şi altcineva decât un valah. Nu s-a putut afla nimic de la cel care, la *translocare,* a amenințat cu incendiul?

Eu: *Maiestatea* voastră! Acela a dispărut, probabil în Muntenia.

Împăratul: Oamenii trebuie să vegheze serios, mai ales noaptea.

Eu: *Maiestatea* voastră! S-a încercat orice, până acum fără rezultat. Răutatea acestui făptaş fără de Dumnezeu este aşa de mare că acum un an, la solicitarea *Magistratului,* pentru şi mai multă credibilitate, *guberniul* a trimis *comisari* străini care să le facă *public* valahilor că dacă în localitate vor mai fi incendii, cu toții vor plăti pagubele. Doar câteva săptămâni mai târziu, s-a întâmplat că s-a dat foc şurii („Scheuer") şi şopronului („Schopfen") judelui, în casa căruia avusese loc anunțarea *publică*, iar acestea au fost arse numai din batjocură.

Împăratul: Dar cum pot fi reținuți [arestați] valahii, pentru înlocuirea pagubelor, dacă ei nu au fost dovediți?[10]

Eu: [Anunțul public] a fost numai pentru a-i înspăimânta, *Maiestatea* voastră, dar nu a folosit la nimic."

(Der Kaiser: Aber das ist ja eine Strafe, die Leute zu *translociren,* ehe sie überführt sind?

8 T.V. Păcățian, op. cit., p. 79 traduce: "- Dar asta e pedeapsă; a *transloca* oamenii, *înainte de a avea dovezi* în contra lor!"

9 T.V. Păcățian, op. cit., p. 79 traduce: „S'a ținut strictă inchisițiune."

10 Ibidem, p. 79 traduce: "Dar *cum pot fi siliți Valachii să restituie paguba, dacă nu li se poate dovedi fapta*?"

Ich: Ueberführt sind sie freilich nicht, sonsten würde man nach den Gesetzen mit ihnen verfahren. Allein der Verdacht ist groß und das Wallachische Volk ist boshaft genug dazu.

Der Kaiser: Hat denn der *Magistrat* die Sache nicht untersuchen lassen?

Ich: Ja, Euer *Maj.* Man hat mit scharfer *Inquisition peragiren* lassen. Ich war auch selber dabei. Man hat aber nichts herausbringen können, als daß bei dem letzten Feuer Einlegen das Feuer, welches der Thäter in einen Zaun gesteckt hat, in einem Fetzen von einem Wallachischen Hemd eingewickelt war.

Der Kaiser: Das ist viel Verdacht, allein es hat es auch sonst wer, als ein Wallach thun können. Hat man denn nichts herausbringen können, der bei der *Translocation* mit Feuer gedroht hat?

Ich: Euer *Majestaet*! Der war weg, muthmaßlich in die Wallachei.

Der Kaiser: Die Leute müssen fleißig wachen, besonders bei der Nacht.

Ich: Euer *Majestaet*! Man hat alles versucht, allein bis noch ohne Frucht. Die Bosheit des gottlosen Thäters ist so groß, daß, als vorm Jahr das *Gubernium* auf Ansuchen des *Magistrats* zu mehrerer Glaubwürdigkeit durch fremde *Commissairs* den Wallachen *publiciren* ließ, wofern sich mehr Feuerbrünste im Orte ergäben, so würden sie allen Schaden bezahlen, es geschah, daß nur etliche Wochen hernach Scheuer und Schopfen des Richters, in dessen Haus die *Publication* geschah, angesteckt und gleichsam zum Spott verbrannt wurden.

Der Kaiser: Aber wie können die Wallachen zur Ersetzung des Schadens angehalten werden, wenn sie nicht überwiesen sind?

Ich: Es geschah nur zum Schrecken, Euer *Majestaet,* und hat aber auch nichts geholfen.)

Colibaşii înşişi şi-au prezentat, la Aţel, memoriul în faţa suveranului. Ei s-au plâns că, deşi nu aveau ogoare, vii şi izlazuri, erau obligaţi să plătească birurile cot la cot cu saşii, iar dacă cereau pământ, saşii refuzau să le cedeze, considerând că au primit terenul de la regii unguri.

Heydendorff relata textual:

„Aici se adunaseră toţi valahii din Aţel, care i-au înmânat împăratului un *memoriu.* I-au spus [împăratului] strigând în gura mare că ei trebuie să achite *contribuţia* şi toate celelalte *Onera Provinciae, Sedis, Oppidi publica* [sarcini publice provinciale, scăunale, orăşeneşti] la fel ca şi saşii, că trebuie să dea şi să presteze grâu, fân, ovăz, cai de ham, munci scăunale şi la moară ca şi saşii, numai că ei nu au nici vii, nici pământ arabil, nici păşuni. Din toate acestea, saşii nu vor să le dea nimic, zicând că pământul este *de Mose* [de pe vremea lui Moise] al lor şi că l-au primit de la vechii regi.

Maiestatea sa i-a întrebat în valahă, atâta cât ştia *Maiestatea* sa: Dacă trebuie să muncească, muncesc pentru domnii [de pământ]? Ei au răspuns: Nu pentru domni, ci pentru scaun la porunca domnilor, şi pentru sat, aidoma saşilor.

Atunci *Maiestatea* sa le-a răspuns că va cerceta plângerea lor, şi a poruncit să mâne mai departe."

(Da standen alle Hetzeldorffer Wallachen und gaben dem Kaiser ein *Memorial.* Sie sagten ihm mit lauter Stimme ausrufend, daß die *Contribution* und alle andere *Onera Provinciae, Sedis, Oppidi publica* eben also tragen mußten, wie die Sachsen: sie müßten Korn, Heu, Hafer, Vorspann, Stuhls u. Mühlen Arbeiten ebenso geben und verrichten, wie die Sachsen, und doch hätten sie weder Weingärten, noch Aecker, noch Wiesen. Die Sachsen wollten ihnen hievon nichts zulassen, denn sie sageten die Erde wäre *de Mose* ihnen, die alten Könige hätten ihnen dieselbe gegeben. Ihro *Majestaet* fragte dieselben Wallachisch, so gut seine *Majestaet* konnte: Wenn sie denn arbeiten müßten, ob sie denn den Herrn arbeiteten? Worauf sie antworteten: Nicht den Herrn, sondern dem Stuhl auf Befehl der Herrn, und dem Dorf, gleich den Sachsen. Ihro *Majestaet* antworteten hierauf, daß Sie ihre Klage wollten untersuchen lassen, und darauf befahl Ihro *Majestaet* fortzufahren.)

Despre familiile valahe din Aţel Heydendorff ştia doar că „Pe aici astfel de oameni se numesc *colibaşi*" (Hier heißt man solche Leute *Kalibaschen*), amintind faptul că locuiau în „amărâtele construcţii de *colibe*" (elende *Kaliben* Gebäuden) şi că veniseră cu mai bine de o jumătate de secol în urmă, aduşi de un creditor ungur.

*

Aşadar, pe la 1700 aceşti români colibaşi sosiseră pe valea Tîrnavei Mari, în scaunul săsesc al Mediaşului. Dar de unde veneau ei?

Căutând urmele colibaşilor, am găsit informaţiile cele mai pertinente într-un raport militar, redactat de O'Donnnel, generalul comandant al Ardealului[11], cu câţiva ani înainte de relatarea lui Michael von Heydendorff cel Bătrân. În raportul său către Consiliul aulic de război de la Viena, din 11 octombrie 1771, O'Donnel avea în vedere organizarea militară a comunelor de la hotarul meridional al Transilvaniei, o iniţiativă începută, dar neterminată de generalul Buccow[12], atunci când scria că „în vârful munţilor a aflat o mulţime de colibioare ocupate de oameni care trăiau în mare mizerie, dar şi în perfectă mulţumire. Cercând informaţii asupra acestor oameni care duceau o viaţă nomadă, a aflat că sunt români, că trăiesc din creşterea vitelor, cu care fac negoţ în Ţara Românească, de unde îşi aduc şi alimentele, şi care ca cetăţeni aparţin şi ei Ţării Ardealului."[13]

În fapt, zona de locuire a colibaşilor se plasa în împrejurimile Braşovului

11 Generalul Carl Claudius O'Donnel a fost comandant militar suprem al armatei c.c. din Transilvania în anii 1767-1770, decedat în anul 1771 şi urmat în funcţie de generalul Johann Franz Preiss (1771-1784). Vasile Tutula, *Organizarea militară a Principatului Transilvaniei în perioada 1691-1774,* Editura Nereamia Napocae, Cluj-Napoca, 2003, p. 390.

12 Printre românii ortodocşi din Ţara Făgăraşului, demersurile generalului Buccow au întâmpinat o rezistenţă straşnică şi nu au putut fi duse la îndeplinire, întrucât organizarea graniţei militare austriece se făcea la pachet cu convertirea la greco-catolicism.

13 Citat de Cosmin Manolache, "Un vechi european", în *Cultura*, Fundaţia Culturală Română, nr. 175 / 29 mai 2008, online: http://revistacultura.ro/cultura.php?articol=2680.

şi ale Branului, spre Piatra Craiului, la vechile trecători montane ce despărţeau Transilvania de Muntenia. Chiar împăratul Iosif al II-lea, un observator fin şi interesat al realităţilor etnice din Ardeal, avea să distingă la 1773 între colibaşii „de jos“, din depresiunea intramontană a Braşovului, şi colibaşii „de sus“, din munte, de la Bran.

Aşadar, dintre aceşti colibaşi câteva familii ajunseseră pe la 1700 la Aţel, probabil fiind colonizaţi aici de către nobilul maghiar ce amanetase pământurile saşilor din satul de lângă Tîrnava Mare. Cu timpul, colibaşii din Aţel au trecut de la un stăpân de moşie la altul, până când saşii localnici şi-au răscumpărat hotarul satului şi au încercat să-i alunge cu forţa. Colibaşii, păstrându-şi specificul aparte, s-au opus alungării, iar în ultimă instanţă s-au adresat însuşi monarhului aflat în vizită la Aţel, în data de 2 iunie 1773.

Puţine zile mai târziu, în 6 iunie, Iosif al II-lea avea să îi cunoască îndeaproape pe colibaşi, acasă la ei. Locuind la Bran, în exteriorul contumanţei care constituia, în acelaşi timp, graniţa cu Ţara Românească, colibaşii reprezentau un punct de atracţie pe plan demografic, economic şi militar, aşa cum avea să constate împăratul.

Problema includerii lor în rândul cetăţenilor Marelui Principat a constituit subiectul conversaţiei maiestăţii sale cu primarul Braşovului, von Schobel (5 iunie 1773), dar şi scopul vizitei împărăteşti de la Tohan la Bran (6 iunie 1773).

Iată ce consemna jurnalul de drum al lui Iosif al II-lea:

„Schobel, primarul din Braşov. Este de părere că a-i include pe colibaşi [înseamnă că] cei răi vor fugi, cei buni vor rămâne; ei pot substitui comunicarea cu Muntenia. Creşterea vitelor este hrana lor; ca excluşi ei trebuie să vămuiască tot ce cumpără aici [în Transilvania], la fel [trebuie să vămuiască] tot ce aduc încoace; districtul Braşov trebuie să îi ajute; ar trebui să fie comasaţi în trei sate; ei sunt schismatici [ortodocşi]. Plaiurile sunt prost întocmite, grănicerii se lasă mituiţi cum vor ei; hoţiile sunt nemaipomenite de la Tohan la Dumbrăviţa/Făgăraş.“

(Schobel Bürgermeister von Cronstadt. Die Calibaschen einzuschliessen meinet er werden die schlechten davon laufen, die guten bleiben, sie konen substituiren ohne der Comunication mit der Wallachey. Die Viehzucht ist ihre Nahrung sie müssen alles was sie hier kaufen als excludirte vermauthen und des gleichen was sie herein führen der Cronstädter District hat müssen helfen, man sollte sie in drey Dörfer zusammenziehen; sie sind schismatisch. Die Playen sind schlecht gestellt, die Gränitzer lassen sich bestechen wie man will, die Diebereyen sind erstaunlich von Tohan nach Szunioseg.)[14]

În 6 iunie 1773, după vizitarea Tohanului şi a contumanţei de la Bran, împăratul descria cele constatate cu ochii săi, precum şi consideraţiile stârnite de cele văzute şi aflate:

14 Ileana Bozac, Teodor Pavel, *Călătoria împăratului Iosif al II-lea în Transilvania la 1773. Die Reise des Kaiser Josephs II. durch Siebenbürgen im Jahre 1773,* Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2006, p. 622.

"Contumanța simplă de aici are un vad comercial considerabil, mai ales de victualii [provizii alimentare] şi lână de oaie. Prin această contumanță, aşa-numiților colibaşi de sus (care în număr de circa 720 de familii locuiesc în colibe izolate pe o distanță de o oră şi jumătate) li se interzice intrarea liberă în Transilvania. Fiindcă în vremuri paşnice ei îşi aduc victualiile în cea mai mare parte din Muntenia, aflându-se şi altminteri cu locuitorii de dincolo [de munți] în strânse legături, aşa încât sunt mereu suspectați din punct de vedere al stării lor de sănătate, deoarece aproape tot timpul tocmai ei au fost primii care au adus ciuma în țară, şi din cauza locuințelor lor risipite nu se poate asigura paza corespunzătoare, [din aceste motive] la finele anului 1771 s-a propus ca aceştia să fie împărțiți în 4 sate obişnuite şi să se extindă cordonul militar în exteriorul graniței spre Muntenia. De aici a decurs faptul că, în acest fel, colibaşii de sus au dobândit liber acces în districtul Braşovului şi în părțile dinlăuntru ale țării. Prin urmare, s-a poruncit să se ancheteze cum pot fi prevenite consecințele îngrijorătoare pentru starea de sănătate [ce decurg din mobilitatea colibaşilor în interiorul Transilvaniei]."

(Die dasige einfache Contumaz hat einen beträchtlichen Zug des Commercii besonders von Victualien und Schaaf Wolle. Durch diese Contumaz werden die sogenannte Ober-Kalibahrn (deren beyläufig 720 Familien auf einer Streke von 1 ½ Stund in einzelnen Hütten wohnen) von dem freyen Eintritt in Siebenbürgen ausgeschlossen, weil sie in ruhigen Zeiten ihre Victualien gröstentheils aus der Wallachey holen, und sonst mit den jenseitigen Insassen in grossen Zusammenhang stehen und also in Absicht auf den Gesundheitsstand immer verdächtig sind, weilen sie von diesen fast alle Zeit die Pest zum ersten ins Land gebracht worden, und wegen ihren zerstreuten Wohnungen die Aufsicht gehörig nicht getragen werden kan, so wurde mit Ausgang des Jahrs 1771 der Antrag gemacht, diese in 4 ordentliche Dörfern einzutheilen und den Militar Cordon an die äusserste Gränzen gegen die Wallachey vorzurucken. Es ergabe sich in Rucksicht dessen der Anstand, dass auf diese Art die obere Kalibassen den freyen Zugang in dem Kronstädter District und die Innere Theile des Landes erhielten. Es ist demnach die weitere Untersuchung veranlasset worden, wie den in Absicht auf den Gesundheitsstand bedenkliche Folgerungen verborgen werden könne?)[15]

Dacă numai „colibaşii de sus", menționați de Iosif al II-lea, numărau 720 de familii în colibe izolate pe o distanță de o oră şi jumătate (de mers călare!), numărul total al colibaşilor era mult mai mare. În mod cert, după 1771-1773 ei au fost incluşi în câteva sate (3 sau 4?) aparținătoare districtului săsesc al Braşovului, sate situate în Țara Bârsei şi în zona contumanței de la Bran.

*

Un jurnal hamburghez din 1787 amintea, în contextul epidemiei de ciumă izbucnite în Transilvania, momentul pătrunderii molimei:

15 Ibidem, p. 623. Texte necorectate.

„Nu este lipsită de adevăr ştirea că în Transilvania a izbucnit ciuma. Un negustor străin venise din teritoriul otoman, peste munți, la un colibaş transilvan (locuitor de la munte), şi având ciumă a murit în câteva zile. În curând, i-au împărtăşit soarta şi colibaşul care-l găzduise, împreună cu nevasta şi copiii lui. Nu peste mult timp molima s-a manifestat în trei locuri deodată. La Râşnov a fost decoperită în 12, la Codlea în 26 octombrie, iar la Holbav în 3 noiembrie [1787]."

(Es ist kein leeres Gerücht, daß in Siebenbürgen die Pest ausgebrochen ist. Ein fremder Kaufmann war aus dem türkischen Gebiete, über die Gebirge, zu einem Siebenbürgischen Kalibaschen /Gebirgsbewohner/ gekommen, hatte die Pest und starb wenige Tage darauf. Der Kalibasche, der ihn beherbergt hatte, sein Weib und seine Kinder hatten bald darauf das nämliche Schicksal. In kurzem äußerte sich die Seuche fast zugleich an drey Orten. Zu Rosenau wurde sie den 12ten, zu Czeiden den 26ten October und in Hollbach den 3ten November entdeckt.)[16]

*

În 1802, altă gazetă germană, "Hanauer Neue Europäische Zeitung", reda o corespondență primită din Braşov, în legătură cu epidemia cumplită de variolă izbucnită în munții de dincolo de pasul Bran şi de hotarul Transilvaniei, în Muntenia, în mijlocul numeroşilor colibaşi. Articolul aminteşte condițiile precare de trai şi lipsa de educație a colibaşilor, ceea ce a condus la efecte fatale, odată ce îngrozitoarea epidemie a răbufnit aici. Se arată însă şi racordarea Transilvaniei la ultimele cuceriri ale medicinei, căci vaccinul antivariolic fusese descoperit la Jenna abia la finele secolului al XVIII-lea, iar la 1802 el a fost aplicat cu succes în cazul colibaşilor, prin vaccinările efectuate de medicul orăşenesc din oraşul de la poalele Tîmpei:

„Braşov, 1 martie [1802].

Adânc în munte, dincolo de cordonul vamei din pasul Bran, se află un număr considerabil de familii valahe. Din pricina colibelor amărâte, în care îşi fac veacul, se numesc colibaşi, din ungureşte *Kaliba = colibă*.[17] Izolarea aproape completă de

16 „Politisches Journal nebst Anzeige von gelehrten und andern Sachen", Jahrgang 1787, erster Band, erstes Stück, Hamburg, Januar 1787, p. 56.

17 Explicația etimologică este greşită. Originea cuvântului este necunoscută sau, mai precis, cuvântul *colibă* se regăseşte pretutindeni în Balcani, încât nu se poate stabili definitiv proveniența sa. Vezi: *Dicționar Enciclopedic Român,* 1958-1966, preluat de *DEX (Dicționar Explicativ Român),* online https://translate.google.ro/translate?hl=en&sl=ro&u=http://dexonline.ro/&prev=search, „coliba": „*Colibă (colíbe),* s. f. – Casă mică şi sărăcăcioasă, cocioabă. – Mr. [macedoromână]. *călivă,* megl. [meglenoromână] *colibă.* Origine necunoscută. Cuvîntul apare în toate limbile balcanice: ngr. χαλχβα (› mr.), tc. *koliba, kaliba, kulübe,* alb. *koljubë,* bg. *koliba* (› megl.), sb., slov., ceh., pol., mag. *koliba,* rut. *kołyba.* Se presupune în general că rom. provine din gr. χαλχβη, fie direct (Roesler 571; cf. Daničič, V, 189; Vasmer, *Gr.,* 79), fie prin intermediul bg. sau sb. (Miklosich, *Slaw. Elem.,* 25; Miklosich, *Lexicon,* 297; Cihac, II, 69; Conev 81; Sandfeld 18; DAR; Puşcariu, *Lr.,* 260), sau al tc. (Miklosich, *Türk. Elem.,* I, 88; Meyer 170; K. Treimer, *Mitt. Wien,* 354). Der.[ivarea] pe baza cuv. gr. este greu de admis direct fiindcă dacă este împrumut vechi, λ ar da *r;* dacă este modern, β ar da v;

întreaga lume civilizată face ca aceşti oameni să se afle, în ce priveşte cultura, cu mult mai jos decât toţi ceilalţi locuitori valahi ai ţării.

Nu se poate imagina jalea de aici, când, cu câtva timp în urmă, a izbucnit o epidemie de variolă, care în puţine zile a fost pustiitoare. În ce colibă pătrundea năpasta, acolo cădea un mort, ba din unele colibe mai cădeau şi câte trei-patru victime ale grozavei molime, în parte copii, în parte adulţi.

Vestea despre aceasta a ajuns la oficiul tricesimei din Bran, iar colectorul tricesimei s-a grăbit să pună frâne răspândirii pacostei. Între alte sfaturi potrivite pe care le-a oferit, el a povestit şi despre urmările binefăcătoare ale vaccinării împotriva variolei. Numai că aici a trebuit să se lupte cu o grămadă de prejudecăţi. În cele din urmă a avut câştig de cauză priveliştea năpastei, împreună cu motivele prezentate pe înţeles şi cu căldură, iar colibaşii au hotărât să-şi vaccineze copiii care le mai rămăseseră.

Merituosul domn *physicus* [medic] orăşenesc Tartler din Braşov a vaccinat, cu un altruism desăvârşit, şaptezeci şi patru de persoane cu succesul dorit, smulgând variolei un trofeu şi în mijlocul semisălbaticilor. Între cei vaccinaţi s-au aflat şi oameni din Muntenia; probabil că de-acum în provincia învecinată se va răspândi fie vaccinul antivariolic propriu-zis, fie cel puţin acceptarea din partea locuitorilor ei a ideii acestui mijloc de apărare."

(Kronstadt, den 1. März.

Tief im Gebirge jenseits des Mauthkordons vom Törzburger Passe, befindet sich eine ansehnliche Anzahl Wallachischer Familien. Der elenden Hütten wegen, in denen sie sich aufhalten, heißen sie Kalibaschen, von dem Ungarischen Kaliba Hütte. Die fast gänzliche Abgeschiedenheit von aller gesitteten Welt hat die Folge, das diese Leute in Rücksicht der Cultur tief selbst unter den übrigen Wallachischen Einwohnern des Landes stehn. Man stelle sich den Jammer vor, als hier vor einiger Zeit eine Blatternepidemie ausbrach, die in wenigen Tagen verheerend um sich griff. In welche Hütte das Uebel eingedrungen war, da war auch ein Todter, und von mancher Hütte waren drei bis vier, theils Kinder, theils Erwachsene, Opfer der fürchterlichen Seuche. Die Nachricht davon kam an das Törzburger Dreißigstamt:

prin intermediul altei limbi, deoarece se presupune că împrumutul a avut loc într-o epocă în care υ se pronunţa *i,* în vreme ce β se pronunţa *b,* caz ce nu apare la alte împrumuturi din gr. (cf. χόληβον › sl. *koliva;* χλουβίον › sl. *kluvija* etc.; sb. *kòliba, koliba* apare din sec. XIII. Împrumutul din tc. nu poate fi admis, avîndu-se în vedere vechimea cuvântului în sb., şi cu atât mai puţin din per. *kulba* „colibă" (Romanski, *R. Èt. slaves,* II, 53). În sfârşit, se poate ca cuvintele sl. să provină din rom. (Berneker 546). Dacă se admite că este vorba de un cuvânt rom., ar trebui plecat de la lat. *collegia* ‹ *collegium* „grup de colibe de ciobani", de unde şi sard. *boddeu* (Wagner 108), cf. ngr. χολλήγας „de la mijloc." Trecerea lui *g* › *b* nu este normală, dar cf. *barză, limbă* şi *cociorbă* faţă de rut. *kočerga, coşleabă* faţă de *coşmeagă, coroabă* faţă de *coroagă,* etc. Aceste ex., ca şi prezenţa unor cuvinte ca *cobace, cobâlteaţă, cocioabă,* par a indica faptul că cuvântul lat. a fost interpretat ca o creaţie expresivă, chiar dacă această ipoteză nu este necesară. – Der. *colibaş* (var. *colibar*), s. m. (om sărman, persoană care locuieşte într-o colibă; pustnic; paznic de pădure).

und der Dreißiger eilte der Verbreitung des Uebels zu steuern. Nebst anderen zweckmäßigen Rathschlägen die er gab, erzählte er auch die wohlthätigen Folgen der Schützpockenimpfung. Allein hier waren Vorurtheile die Fülle zu bekämpfen. Endlich siegte der Anblick des Jammers verbunden mit den faßlich und mit Wärme vorgetragenen Gründen: und die Kalibaschen entschlossen sich, ihre noch übrigen Kinder der Impfung zu unterwerfen. Der verdienstvolle Kronstädter Herr Stadtphisikus Tartler impfte mit vollkommener Uneigennützigkeit vier und siebenzig Personen mit erwünschtem Erfolge, und stiftete den Schutzpocken auch unter den Halbwilden eine Trophäe. Unter den Geimpften befanden sich auch Leute aus der Wallachei; wahrscheinlich wird nun entweder die Schutzpocke selbst, oder doch wenigstens die Empfänglichkeit der Einwohner für die Idee dieses Wehrmittels auch in dieser Nachbarprovinz verbreitet werden.)[18]

*

Unul dintre primii statisticieni saşi, Joseph Heinrich Benigni von Mildenberg, publica în volumul III al antologiei sale de statistică şi geografie a Marelui Principat al Transilvaniei, la 1837, date extrem de preţioase referitoare la colibaşii brăneni.

Aflăm că 6.688 de colibaşi locuiau în împrejurimile castelului Bran şi mai sus în munte, fiind împărţiţi în colibaşii de jos şi colibaşii de sus. Cei din urmă, constituind majoritatea, nu erau consideraţi ca locuitori ai Transilvaniei, statutul lor fiind acela de străini, neobligaţi a plăti darea tricesimei către statul austriac, dar fiind supuşi rigorilor carantinei de la contumanţă.

În fapt, din textul lui Benigni reiese destul de limpede că, în pofida eforturilor depuse începând de la împăratul Iosif al II-lea, vreme de 65 de ani, austriecii nu au reuşit a-i îmblânzi şi atrage pe majoritatea colibaşilor în interiorul graniţelor c.c., eventual chiar prin includerea teritoriului locuit de ei în cadrul Marelui Principat autonom sub suzeranitate habsburgică.

„Între localităţile nelibere [supuse, domeniale din districtul Braşovului se află]: *Bran* (*Törtzburg, Törtsvár*), castel la intrarea în pasul Branului, împreună cu aşa-numiţii colibaşi, valahi ce locuiesc răsfirat în munţi, hrănindu-se aproape exclusiv din creşterea animalelor, 6.688 de locuitori. Castelul a fost construit mai întâi de cavalerii Ordinului teuton, aşa cum vorbeşte de la sine vechiul său nume, *Ditrichstein* [Piatra lui Dietrich] (*Lapis Theodorici*). Dar pesemne că a fost curând dărâmat, fiindcă încă în anul 1377 braşovenii au preluat ei înşişi reconstruirea sa. De fapt, castelul Bran împreună cu domeniul aparţinător a fost preluat, sub condiţia consolidării şi apărării graniţei, de la Fisc de către publicul braşovean, care are acolo propriul său castelan cu 12 trabanţi [dorobanţi, pedestraşi], ce alcătuiesc în acelaşi timp garnizoana castelului. În parte în jurul castelului, în parte mai adânc în munţi locuiesc sus-pomeniţii colibaşi, care se împart în cei de jos şi cei de sus. Iar dintre aceştia, ultimii, de departe cei mai numeroşi, sunt consideraţi ca străini din

18 "Hanauer Neue Europäische Zeitung", Hanau, nr. 52, joi, 1 aprilie 1802.

punct de verdere al tricesimei şi al contumanţei. În zona colibaşilor de sus se află două peşteri (*Pyest[e]re)* minunate, una din ele fiind locuită mult timp de un călugăr grec [ortodox], care a fost şi înmormântat acolo. În vale, la picioarele stâncii pe care e aşezat castelul, se află oficiul tricesimei şi al contumanţei."

(Unter den unterthänigen Ortschaften: *Törtzburg – Törtsvár, Brán.* Schloß am Eingange des Törtzburger Passes mit den dazu gehörigen sogenannten Kalibaschen, zerstreut im Gebirge wohnenden, beinahe durchgehends von der Viehzucht sich nährenden Walachen 6688 E. [Einwohner]. Das Schloß wurde zuerst von den deutschen Ordensrittern erbaut, wofür schon sein alter Name, Ditrichstein /*Lapis Theodorici*/ spricht. Doch bald mußte es zerstört werden seyn, weil schon im Jahre 1377 die Kronstädter die neue Erbauung desselben über sich nahmen. Das Kronstädter Publikum hat das Schloß Törtzburg sammt dem dazu gehörigen Dominium eigenthümlich vom Fiskus unter der Bedingung der Gränzbefestigung und Vertheidigung übernommen, und hält daselbst einen eigenen Kastellan mit 12 Trabanten, welche auch die Besatzung des Schloßes ausmachen. Theils um das Schloß herum, theils tiefer in das Gränzgebirge hinein, wohnen die oben erwähnten Kalibaschen, welche in die untern und obern getheilt werden, und von denen die letzteren, bei weitem zahlreicheren, in dreißigst und kontumazämtlicher Hinsicht als Ausländer betrachtet werden. Im Gebiete der oberen Kalibaschen sind zwei merkwürdige Hölen /*Pyestre*/, von denen die eine lange Zeit von einem griechischen Mönche bewohnt wurde, der auch in derselben begraben ist. Im Thale, am Fuße des Felsens, auf welchem das Kastell liegt, befinden sich das k. Dreißigst und Kontumazamt.)[19]

*

Observaţiile lui Benigni von Mildenberg sunt confirmate, doi ani mai târziu de către un martor ocular demn de toată încrederea, deşi disprețuitor şi superior faţă de caracterul primitiv al muntenilor întâlniţi în drumul său. Călătorul englez John Paget ne-a lăsat, la 1839, o altă mărturie privitoare la colibaşi, în volumul II al descrierii călătoriei sale prin Ungaria şi Transilvania. După ce se apleacă asupra castelului de la Bran, considerând că există puţine castele vechi care să se poată compara cu acesta în ce priveşte reflectarea vremurilor în care au fost construite[20], Paget descrie plimbarea sa călări spre Bucegi. Deşi hotarele Transilvaniei se aflau la o distanţă de patru ore de Bran, întreaga zonă era considerată *sporco* [necurată] şi locuitorii ei erau supuşi carantinei, ce începea imediat dincolo de castel. Colibaşii, căci despre ei este vorba, firește, i-au părut a fi nişte creaturi stranii, sălbatice, barbare. Britanicul îi considera provenind din colonişti sosiţi din Ţara Românească,

19 Joseph Heinrich Benigni von Mildenberg, *Handbuch der Statistik und Geographie des Großfürstenthums Siebenbürgen,* III. Heft, Geographie, M.H. Thierry´s Buchhandlung, Sibiu, 1837, p. 89-90.

20 John Paget, esquire, *Hungary and Transylvania, with remarks on their condition, social, political, and economical,* vol. II, John Murray, London, 1839, p. 447-448.

aflați sub jurisdicția castelanului de la Bran, trăind ca și crescători de vite.

„... am încălecat poneii și am pornit spre Bucegi. Imediat de partea cealaltă a castelului am întâlnit carantina pentru călătorii venind din Turcia; fiindcă, deşi confiniile Transilvaniei se întind în realitate patru ore dincolo de acest punct, totuşi acea parte e considerată *sporco* [spurcată], iar locuitorilor ei nu li se îngăduie să treacă fără a se supune carantinei. Locuitorii districtului, *extra terminos,* sunt un soi de creaturi ciudate şi sălbatice, la origine colonişti din Muntenia, aflați cât de aproape posibil de o stare de barbarism. Se numesc colibaşi, de la *Kaliban* sau colibele în care trăiesc, fiind supuşi jurisdicției comandantului castelului de la Bran. Trăiesc mai cu seamă din păstoritul vitelor, întrucât aceşti munți cu văi le oferă provizii suportabile. Cu toate că ni s-a spus că s-au îndreptat mult în anii din urmă şi că au fost chiar adunați în sate, totuşi conform aparențelor ei sunt abia cu ceva mai puțin sălbatici decât urşii şi lupii, unicii lor vecini."

(... we mounted our ponies and set off for Bucses. Just on the other side of the castle we found the quarantine establishment for travellers coming from Turkey; for though the confines of Transylvania really extend four hours beyond this point, yet that part is considered in *sporco,* and its inhabitants are not allowed to pass without undergoing quarantine. The inhabitants of the district, *extra terminos,* are a strange wild set of creatures, originally settlers from Wallachia, and as near as possible to a state of barbarism. They are called Kalibaschen from the *Kaliban,* or huts in which they live, and are subject to the jurisdiction of the commander of the castle of Terzburg. They live chiefly by the pasturage of cattle, for which these mountains and valleys offer a tolerable supply; and, although we were told they had been much improved of late years, and had even been collected into villages, yet in appearance they are little less wild than the bears and wolves, their only neighbours.)[21]

Reticențele lui John Paget față de sălbăticia colibaşilor suferă o adevărată lovitură către seară, la revenirea sa din excursia în Bucegi. Trecând pe lângă satele colibaşilor, îl impresionează sunetul şi melodia tulnicelor, o muzică încărcată de o poezie cu totul neaşteptată:

„Când ne-am apropiat de satele rudimentare ale colibaşilor, notele unei foarte simple melodii de munte ne-au fost aduse de briză, iar [notele] erau atât de blânde şi de dulci auzului, că de-abia ne venea să credem într-o asemenea sălbatică vecinătate.

- Ah! spuse *Herr von L.* [domnul L.], când a surprins sunetele, tinerii îndrăgostiți colibaşi nu au chef să piardă această seară frumoasă. Muzica pe care o auziți vine de la tulnicele lor şi e o invitație adresată iubitelor să iasă să-i întâlnească în bine-cunoscutele [locuri de] *rendezvous*. Tulnicul e substitutul colibaşului în locul *billets-doux* [bilețelelor de amor] şi al servitoarelor care aşteaptă.

Când trecusem pe lângă aceşti sălbatici în cursul dimineții, puțin cugetasem

21 John Paget, esquire, *Hungary and Transylvania,* vol. II, p. 449.

că ei ar fi capabili de atâta poezie; dar există oare ceva ce nu reuşeşte dragostea să transforme în poezie? Amicul nostru ne-a spus că tulnicele seamănă cu cele folosite de ţăranii elveţieni şi le-a descris ca fiind nişte tuburi lungi de lemn, confecţionate chiar de ei, care produc sunete foarte aspre dacă le asculţi de aproape.

Se făcuse târziu când am ajuns la Bran, dar trăsurile ne aşteptau şi, după ce i-am mulţumit lui *Herr von L.* [domnului L.] pentru atenţia şi politeţea sa, am date bice şi ne-am văzut curând adunaţi [de pe drum] la hanul nostru din Braşov."

(As we approached the rude villages of the Kalibaschen, the notes of a very simple mountain air were born on the winds, and fell so soft and sweet on the ear, that we scarcely believe ourselves in such a savage neighbourhood. „Ah!" said Herr von L., as he caught the sounds, „the young Kalibaschen lovers are not inclined to lose this fine evening: the music you hear is from their Alpine horns, and is an invitation to their sweethearts to come out to some well-known rendezvous to meet them. The Alpine horn is the Kalibaschen's substitute for billets-doux and waiting maids." We little thought, as we passed these savages in the morning, that they had been capable of so much poetry; but what cannot love make poetical? Our friend said the horns were the same as those used by the Swiss peasants; and he described them as long wooden pipes made by the people themselves, and producing very harsh sounds if heard near. It was late when we arrived at Terzburg; but the carriages were waiting for us, and, after thanking Herr von L. for his attention and politeness, we pushed on, and were soon deposited at our inn in Kronstadt.)[22]

*

Nu putem omite descrierea, făcută la 1845 de Auguste de Gérando, într-un tablou bucolic, colibaşilor, pe care îi numeşte *les Calibas* şi pe care i-a întâlnit în zona montană la ieşirea din cetatea Branului:

„Munţii aceştia sunt locuiţi de români care formează o populaţie aparte. Ei sunt în număr de cinci sau şase mii. Sunt numiţi *colibaşi* din cauza colibelor pe care le-au clădit printre stânci. Ei duc o viaţă independentă şi liberă prin excelenţă. Mari, puternici, curajoşi, sunt remarcabili prin vigoarea şi expresia fizionomiei lor. Îşi rad tâmplele şi creştetul capului şi îşi lasă barba să crească. Arareori merg călare până la Braşov, căci nu coboară bucuros la şes, unde nu se simt în largul lor. Îi vezi hoinărind prin munţi, îmbrăcaţi în piele de oaie, şi purtând o puşcă lungă în bandulieră."

(Ces montagnes sont habitées par des Valaques, mais quis forment une population à part. Ils sont au nombre de cinq ou six mille. On les appelle *Calibas* à cause des huttes qu'ils se sont bâties entre les roches. Ils ménent la vie indépendante et libre par excellence. Grands, forts, hardis, ils sont remarquables par leur vigeur et l'expression de leur physionomie. Ils se rasent les tempes et le haut de la tête, et laissent croître leur barbe. Rarement ils vont à cheval jusqu'à Cronstadt: car

22 Ibidem, vol. II, p. 459-460.

ils descendent à regret dans la plaine, où ils se sentent mal à l'aise. On les voit trotter sur les montagnes, vêtus de peaux de moutons, et portant un long fusil en bandoulière.)[23]

Este cea mai romantică înfăţişare a colibaşilor, aparţinând tânărului baron Auguste de Gérando (1819-1849), care, în urma căsătoriei sale cu contesa Emma Teleki de Szék, s-a stabilit în Transilvania, pe moşia din Satulung (judeţul Satu Mare). Gérando ni-i prezintă pe românii colibaşi ca oameni liberi şi mândri, locuitori ai munţilor înalţi. Este primul şi singurul autor care arată cum colibaşii practicau oieritul transhumant, nu cel montan, referindu-se însă şi la aptitudinile lor haiduceşti şi războinice, la vitejia lor.

„Colibaşii au turme, din care se hrănesc şi care constituie toată avuţia lor. Spre toamnă ei intră cu turmele în Ţara Românească şi, din păşune în păşune, le mână până în Turcia[24]. La Crăciun îşi lasă acolo oile, şi se întorc acasă, ca să-şi petreacă acolo postul cu soţiile şi copiii lor, care îi aşteaptă în munţi. Apoi revin în Turcia, iar primăvara aduc turmele înapoi. În afară de asta, după toate aparenţele, colibaşii sunt şi vânători şi contrabandişti. În timpul ultimului război dintre turci şi ruşi, un mare număr dintre ei a luptat, pe cheltuiala lor, împotriva soldaţilor lui Mahmud[25], şi se mai aud încă poveştile spuse cu multă emfază de cei reîntorşi [din luptă]. Aceşti oameni sălbatici şi îndrăzneţi sunt capabili de cele mai gingaşe sentimente. Se spune că spre seară, când în stână e linişte, ecoul munţilor repetă melodii dulci şi languroase. E colibaşul care-şi cheamă, suflând din trâmbiţă [!], iubita ce întârzie la întâlnire."

(Les Calibas ont des troupeaux, dont ils se nourissent et qui sont toute leur richesse. Vers l'automne ils entrent en Valachie avec leurs troupeaux, et les conduisent, en pâturage, jusqu'en Turquie. A Noël ils laissent leurs moutons, et reviennent passer le temps de jeûne avec leurs femmes et leurs enfants, qui les attendent dans les montagnes. Ils retournent ensuite en Turquie, et ramènent au printemps leur troupeaux. Les Calibas sont en outre, selon l'occurrence, chasseurs et contrebandiers. Pendant la dernière guerre des Turcs et des Russes, bon nombre d'entre eux allèrent livrer bataille, pour leur propre compte, aux soldats de Mahmoud; et l'on entend encore les récits énergiqument accentués de ceux qui sont revenus. Ces hommes sauvages et intrépides sont accessibles aux sentiments les plus tendres. On dit que vers le soir, quand tout est tranquille dans la bergerie,

23 A. de Gérando, *La Transylvanie et ses habitants*, vol. II, Au comptoir des imprimeurs unis, Paris, 1850, p. 100-101.

24 În Dobrogea, care la jumătatea sec. XIX aparţinea Imperiului Otoman.

25 A. de Gérando se referă la Mahmud al II-lea, care a condus Imperiul Otoman între 1808-1839, sultanul reformist care a iniţiat *Tanzimat*-ul de nuanţă franceză, ceea nu l-a împiedecat a rămâne un tradiţionalist, având 20 de „soţii" (cadâne, dintre care două au devenit *Valide Sultan*), 21 de fiice şi 22 de fii. Războiul ruso-turc amintit este cel din 1829, în urma căruia Principatele Române au intrat sub protectoratul ţarist.

les échos des montagnes répètent des sons doux et langoureux. C'est le Calibas qui souffle dans sa trompe pour appeler sa bien aimée qui tarde au rendez vous.)

Interesante sunt referirile istorice, legate de strădaniile depuse de habsburgi pentru a-i transforma pe colibaşi în supuşi utili statului. Gérando afirmă existenţa în munţi a 11 cătune sau sate răsfirate, „grupe" de colibe ale colibaşilor, cum le denumeşte el. La 1839, 8 cătune din cele 11 aparţineau încă Ţării Româneşti; ulterior cele 8 cătune au fost integrate cordonului austriac de graniţă. Indiferenţa colibaşilor vizavi de demersurile statului mergea mână în mână cu libertatea unor oameni obişnuiţi să trăiască după reguli proprii, într-un teritoriu accesibil doar lor, în creierii munţilor:

„Colibele colibaşilor formează unsprezece grupe, din care opt se mai găseau încă, la 1839, în afara frontierei. Mai târziu ele au fost incluse în cordonul austriac. Colibaşii au asistat la desfăşurarea acelei operaţiuni cu o indiferenţă totală, fiind siguri că munţii lor vor rămâne ai lor, la fel ca şi turmele lor, fără să se îngrijoreze deloc că împăratul şi-a luat libertatea de a-i numi supuşii săi. Se pare că se vor face eforturi de a se introduce obiceiuri mai blânde în sânul lor, însă eu cred că va fi dificil să-i faci să-şi piardă gustul vieţii independente, care are atâta farmec în ochii lor."

(Les huttes des Calibas forment onze groupes, dont huit se trouvaient encore, en 1839, hors de la frontière. On les a depuis enclavées dans le cordon autrichien. Les Calibas ont regardé faire cette opération avec une complète indifférence, sûrs que leurs montagnes étaient aussi bien à eux que leur troupeaux, et ne se souciant guère que l'empereur prît la liberté de les appeler ses sujets. Il paraît que des efforts vont être tentés pour introduire parmi eux des mœurs plus douces; mais je crois qu'il sera difficile de leur faire perdre le goût de la vie indépendante, qui a pour eux tant de charmes.)[26]

*

O mărturie germană din 1884, semnată de Rudolf Bergner, atesta prezenţa românilor colibaşi în munţii dinspre Muntenia, coroborând numele lor cu locuinţele lor precare din cauza insecurităţii vieţii în vremurile de demult:

„În Evul Mediu, din cauza războaielor continue, a ciumei şi a năvălirilor turceşti, nimeni nu putea să aibă la graniţă o casă cum se cade, construită din material solid, căci se putea aştepta oricând să-i fie prefăcută în cenuşă. Chiar sub stăpânire austriacă, în munţi se clădeau pentru grăniceri numai colibe provizorii. Colibaşii, ca toţi românii, sunt blajini şi paşnici. Ei se ocupă cu agricultura şi negoţul de vite şi stau în contact strâns cu Muntenia."[27]

Ultima frază, referitoare la ocupaţiile colibaşilor, demonstrează că aceşti

26 A. de Gérando, op. cit., vol. II, Paris, 1850, p. 101-102.

27 Rudolf Bergner, *Siebenbürgen - Eine Darstellung des Landes und der Leute*, Leipzig, 1884.

munteni coborâseră de la înălțime către şes, adoptând cultivarea pământului şi comerțul, odată cu acestea transformându-se în oameni mai puțin fioroşi şi sălbatici. De fapt, în cărțile sale dedicate locurilor şi locuitorilor nu doar din Transilvania istorică, ci şi din România[28], Rudolf Bergner (1860-1899) a înțeles să descrie, cu simpatie şi toleranță, însuşirile pozitive ale locuitorilor şi frumusețea răpitoare a locurilor, bine-cunoscute autorului.

*

De mare importanță sunt însemnările lui Sextil Puşcariu despre *Braşovul de altădată,* în care lingvistul consemna existența colibaşilor în satele brănene în ultimul deceniu al veacului al XIX-lea:

„Adevărata şi vechea trecătoare în Muntenia, care te scoate la Câmpulung şi Târgovişte, e la Bran. Ea urcă între Buceci [Bucegi] şi Piatra Craiului, trecând prin mai multe sate ce împreună alcătuiesc plasa Branului, şi ai căror locuitori – colibaşii – locuiesc în casele lor risipite pe coastele munților până la 1300 de metri. Aşa înalt nu mai e alt sat în România.”[29]

Este ultima mențiune care îi pomeneşte la modul prezent pe colibaşi, ca şi contemporani ai filologului clujean, ducându-şi traiul înainte de 1900. În acelaşi timp, Sextil Puşcariu ne oferă unica descriere românească a colibaşilor.

În mod nefiresc, sursele româneşti tac în legătură cu acest subiect, iar izvoarele străine nu sunt nici ele extrem de generoase. Prevalează mărturiile de limbă germană, cum am văzut în: raportul militar al comandantului general al armatei transilvane O'Donnnel (1771), relatarea notarului sas Michael Conrad von Heydendorff cel Bătrân (2 iunie 1773), jurnalul de drum al împăratului Iosif al II-lea (6 iunie 1773), ştirea din gazeta din Hamburg (1787) şi corespondența braşoveană redată de ziarul din Hanau (1802), lucrările ştiințifice publicate de Joseph Heinrich Benigni von Mildenberg (1837) şi Rudolf Bergner (1884), la care am adăugat descrierile de călătorie efectuate de englezul John Paget (1839) şi de francezul Auguste de Gérando (1845).

*

În încheiere, să menționăm un ultim aspect, referitor la topografie. Numele localităților ne conduc, şi ele, pe urmele colibaşilor.

Pe harta iosefină (Josephinische Landesaufnahme) din anii 1769-1773, figurau sub numele de *Calibaschen* (Colibaşi) cătunele şi casele răsfirate de-a lungul râului Lotrioara, din Munții Lotrului. Zona era încadrată scaunului săsesc al Sibiului, în extremitatea sud-estică a acestuia, foarte aproape de scaunul filial Tălmaciu, cu localitatea de graniță Boița de pe râul Olt.

28 Idem, *In der Marmaros, ungarische Culturbilder*, 1885; idem, *Rumänien - Eine Darstellung des Landes und der Leute*, 1890.

29 Sextil Puşcariu, *Braşovul de altădată,* partea I, „Pe urmele trecutului”, Editura Dacia, Cluj, 1977.

Denumirea germană a comunei Râu Sadului, din judeţul Sibiu, localitate aşezată pe malul Sadului, afluent drept al Cibinului, este *Kalibaschen.* Se află în Mărginimea Sibiului, între munţii Lotrului şi ai Cibinului, fiind amintită documentar la începutul veacului al XVIII-lea, ca aşezare întemeiată de oierii români din Răşinari. Pe la jumătatea secolului al XIX-lea satul avea circa 650 de locuitori români şi vreo 20 de ţigani.[30]

Satele de colibaşi Măgura şi Peştera se găsesc în munte, la nord-vest de Bran şi Moeciu de Jos, la nord-est de Zărneşti.

Revenind la ridicarea topografică realizată în timpul lui Iosif al II-lea, constatăm că pe harta comitatului Alba de Jos (Albenser Comitat), se specifica existenţa unor aşezări de colibaşi ţinând de Arieşul Mic şi Arieşul Mare (Namen deren Ortschaften Kalibaschen an Kis und Nagy Aranyos gehörig), pe Valea Albacului (Valye Albakuluy). Harta indică locuinţe izolate şi cătune, nu sate cu denumiri precise. În ce priveşte Întregalde şi Ivăniş, aşezări fondate în secolul al XVIII-lea, documentele cartografice iosefine certifică numele de Kalibaschen Intregald.[31]

În schimb, în partea montană a comitatului Cluj (Koloser Comitat), harta iosefină îi specifică explicit pe colibaşii din Dângău (Dingo Kalibaschen) şi pe colibaşii din Mărişel (Mariesel Kalibaschen).

Se subînţelege, din ultimele două exemple, că în comitatele Alba Inferior şi Cluj sub denumirea de colibaşi se ascundeau românii munteni, locuitori în cătune risipite la mare înălţime, în cazul acesta fiind vorba despre moţi, al căror nume nu apare în hărţile iosefine.

Probabil că aceeaşi semnificaţie, de români de la munte, o are şi următorul amănunt. În cursul primei sale vizite transilvănene, coregentul Iosif al II-lea nota în jurnalul său de călătorie, sub ziua de 21 iunie 1773, plimbarea călări în văile Rodnei şi Coşei, pe graniţa Moldovei. Aici a servit o masă frugală cu lapte şi ouă, găsite la faţa locului, într-o gospodărie de patru case de colibaşi (bey 4 mit angeschlossene Calibaschen Haüser).[32] Vor fi fost negreşit ciobani români aceia, care l-au ospătat pe tânărul împărat.

În ceea ce priveşte toponimul românesc *Colibaşi,* (cf. Wikipedia) există mai multe localităţi care poartă acest nume în Muntenia, ceea mai semnificativă dintre acestea fiind oraşul Mioveni, lângă Piteşti, care până în 1996 s-a numit

30 Heinz Heltmann, Gustav Servatius (Hrsg.): *Reisehandbuch Siebenbürgen,* Kraft, Würzburg 1993.

31 *Recomandări pentru întocmirea Regulamentului Local de Urbanism pentru zona Munţilor Apuseni, comunele: Bucium, Întregalde, Mogoş, Ponor, Rîmeţ, judeţul Alba,* coord. Marius Barbieri, Consiliul Judeţean Alba, f.a., p. 6.

32 Ileana Bozac, Teodor Pavel, *Călătoria împăratului Iosif al II-lea în Transilvania la 1773,* Cluj-Napoca, 2006, p. 663.

chiar Colibaşi. Mai există sate omonime în judeţele Argeş, Dâmboviţa, Olt, Gorj, Mehedinţi, Giurgiu şi Buzău, iar dincolo de Prut, comuna Colibaşi din raionul Cahul.

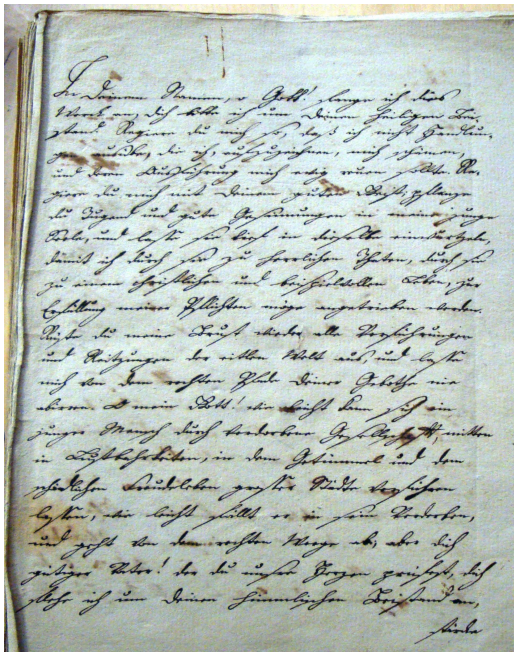
Informaţiile parţiale, relevate de mărturiile prezentate în cele de mai sus, ne conduc la presupunerea următoare: colibaşii nu sunt altceva decât ciobanii români din Carpaţii Meridionali situaţi pe teritoriul Principatului Munteniei, care, din câte cunoaştem, nu au constituit încă obiectul vreunei investigaţii istorice.

Concluziv, putem rezuma totuşi câteva date certe. Intrând în aria de interes a puterii habsburgice, care de la debutul secolului al XVIII-lea a vădit dorinţa perpetuă nu numai de a stabili cât mai precis graniţa cu Ţara Românească, ci şi de a împinge hotarul transilvan cât mai mult posibil, înghiţind bucăţi de munte, cu păduri, păşuni şi cu locuitorii lor cu tot, colibaşii munteni au fost supuşi programatic unui efort de enclavizare şi includere în cadrele Marelui Principat al Transilvaniei, fie şi în zona de contumanţă. Dacă la 1771-1773 aveau loc primele încercări austriece de grupare a colibaşilor în aşezări mai sistematizate, aşa cum reiese din jurnalul imperial al lui Iosif al II-lea, abia după 1839 opt din cele unsprezece cătune ale colibaşilor au putut fi incluse în cordonul graniţei c.c., restul aparţinând Munteniei, conform afirmaţiilor lui Auguste de Gérando. Populaţia colibaşilor cunoştea un număr semnificativ, apreciat la 6.688 de oameni (Joseph Benigni von Mildenberg, 1837) sau de circa 5-6.000 (Gérando, 1845). Ei nu au putut deveni contribuabili utili ai statului imperial, fiind excluşi de la plata dării tricesimei, dar în schimb supuşi regimului carantinei din contumanţă. Aceşti „mocani" munteni au fost mai mult fără voia lor integraţi cu timpul Imperiului Austriac, dar au rămas oameni liberi. Un singur caz cunoaştem până acum de colibaşi al căror statut a involuat spre pierderea libertăţii, exemplu care rezultă din relatarea notarului sas Heydendorff (1773), despre colibaşii colonizaţi sau translocaţi cândva, pe la 1700, în interiorul Ardealului, la Aţel, mai întâi ca ciobani la stână, apoi mutaţi în sat şi transformaţi în ţărani. În ochii habsburgilor, colibaşii (Kalibaschen) erau simbolul însuşi al ciobanilor români de la munte, săraci dar liberi, susţrăgându-se vieţii civilizate şi reglementate de stat.

THE *COLIBAŞI* ROMANIANS IN FOREIGN HISTORICAL SOURCES (18TH-19TH CENTURIES) SUMARY

The study presents several historical testimonies highlighting the presence of the *colibaşi,* a special group of Romanians, during the 18th-19th centuries. The so-called *colibaşi* (in German documents *Kalibaschen*) were mountain inhabitants, living traditionally on the alpine pastures of the Southern Carpathians, on Transylvania's border with Wallachia, beyond the quarantine contumacy of Bran. As shepherds and cattle breeders, they lead a modest, poor life, and their dwellings were modest huts (*colibe*), from which their name is derived.

Among the sources quoted in our article, that mention the *colibaşi,* the German ones prevail, so we pass in review the military report of the general commander of the Austrian army in Transylvania, O'Donnnel (1771), the diary of the Transylvanian Saxon notary Michael Conrad von Heydendorff Senior (2 June 1773), the travel journal of the emperor Joseph II. (6 June 1773), a note from the Hamburg „Politisches Journal" (1787) and a correspondence from Braşov published in the "Hanauer Neue Europäische Zeitung" (1802), the scientific works written by Joseph Heinrich Benigni von Mildenberg (1837) and Rudolf Bergner (1884). We also added travel descriptions elaborated by foreign authors, like the Englishman John Paget (1839) and the Frenchman Auguste de Gérando (1845), as well as the Memoirs of the Romanian Sextil Puşcariu.

Pagina de inceput a jurnalului lui Michael Conrad von Heydendorff cel Batran (1730-1821), in Arhiva si Biblioteca Saseasca din Gundelsheim (Germania).

PROTOPOPI ORTODOCŞI ŞI GRECO –CATOLICI DIN ACTUALELE JUDEȚE COVASNA ŞI HARGHITA – IMPORTANȚI LIDERI LOCALI AI COMUNITĂȚILOR ROMÂNEŞTI (SEC. XVIII-XX)

Ioan LĂCĂTUŞU
Sebastian PÂRVU

Având în vedere importanța bisericilor ortodoxe şi greco-catolice pentru păstrarea şi afirmarea identității naționale româneşti, în rândul celor mai de seamă lideri spirituali ai românilor din Arcul intracarpatic s-au aflat şi se află preoții şi protopopii celor două biserici româneşti. În acest sens, redăm numele acestor cinstite fețe bisericeşti din actualele județe Covasna şi Harghita, aşa cum apar ele în arhivele eclesiastice, cercetate până la această dată. (Anexa nr. 1)

Păstorind încercații lor credincioşi, în cea mai mare parte, în vremuri vitrege pentru ortodoxie şi românitate, fiecare protopop şi-a înscris numele la loc de cinste în cronica Bisericii şi a Neamului din această parte de țară. Din noianul evenimentelor importante, în care au fost implicați, fiecare în parte, redăm doar câteva. Astfel, se cunoaşte că la Sinodul din anul 1700 de la Alba-Iulia, în care s-a hotărât Uniația, a participat şi *protopopul Cristea din Haromszek (Treiscaune) cu 13 preoți.* Ca şi în cazul altor protopopi, cercetările ulterioare au dovedit faptul că semnătura sa a fost falsificată (Ştefan Meteş). I-a urmat Popa Jipa, despre care o cronică a vremii spune *Oh, vai de sufletul lui că din faptele lui s-au unit Aromsecul şi Ciucul*. [1]

Protopopii Petru Pop din Brețcu şi Ioan Moga din Vîlcele sunt cunoscuți luptători şi lideri ai românilor din zonă, în timpul Revoluției de la 1848-1849. În perioada 1849-1918, protopopii ortodocşi au fost şi inspectori şcolari pentru şcolile confesionale ortodoxe, iar din 1861, şi președinți ai Despărțământului ASTRA.[2]

Protopopii Radu Verzea din Săcele şi Ioan Petric din Braşov au fost în acelaşi timp şi protopopi ai Braşovului. Protopopii Aurel Nistor şi Ioan Rafiroiu, ambii născuți în Araci, au fost liderii de seamă ai românilor din regiune în perioada interbelică. Părintele Nistor a fost şi deputat în Parlamentul României. Părintele Rafiroiu a trecut la cele veşnice, în urma martiriului suferit, în închisoarea din Sf. Gheorghe în perioada noiembrie 1944-aprilie 1945. În perioada sept. 1940-martie 1945, parohiile din zonă s-au aflat în administrarea Protopopiatului Ortodox din Prejmer. Protopopiatul Oituz, reînființat în 1945, va fi desființat în 1952.[3]

1 Ioana Cristache Panaint, "O carte veche- "Carte sau lumină", Snagov,1699, un preot şi un cronicar din Şcheii Braşovului", în *Angvstia*, nr. 8/2004, p. 19.

2 Sebastian Pârvu, *Românii din scaaunele secuieşti în Revoluția de la 1848/1849*, Editura Eurocarpatica, Sf. Gheorghe, 2014, p. 131

3 Ioan Lăcătuşu, Erich Mihail Broanăr, *Repere identitare româneşti din județele Covasna şi Harghita*, Editura Eurocarpatica, Sf. Gheorghe, 2014, p. 638

Protopopul Nicodim Belea şi-a susţinut doctoratul în teologie, fiind cunoscut ca un preot cărturar, la fel ca şi protopopii Dimian, Coltofeanu şi Rățulea. De numele protopopului Pompiliu Dumbravă se leagă terminarea lucrărilor la catedrala ortodoxă din Sf. Gheorghe, de cel al protopopului Ioan Bercu, cercetarea istoriei bisericeşti locale (împreună cu preoții Ştefan Nițu din Tg. Secuiesc şi Gheorghe Radu din Barcani), iar de cel al protopopului Florin Tohănean, retrocedarea proprietăților bisericeşti confiscate de comunişti.[4]

De menționat faptul că în secolele XVIII şi XIX, localitatea Poian a fost sediul protopopiatului unit al Treiscaunelor, având în frunte preoți protopopi din cunoscutele familii Boieriu şi Solnai. Din şirul de preoți slujitori cunoscuți ai bisericii din Poian se numără: *Demetriu Boeriu* (1750); *Iosif Boieriu; Stoica (Stoicov) Bucur* (1803); *Stefan Solnay* (1816-1827); *Petru Sucsz* (1827-1832); *Petru Săbădean* (1832-1839); *Iacob Popovici* (1839-1847 - *fu omorât la 1847 de oameni necunoscuți*); *Alesandru Arpadi* (1852-1859); *Ioan Solnay* (1859-1900) a fost protopopul tractului – Ana Solnai a înființat o Fundație cu un fond de 60 florini; *Simion Coman* (1909-1912); *Ghergheli Ioan; Carol Adorian; Alexandru Frâncu; Adalbert Gaspar; Gheorghe Gherghely; Eugen Arieşanu*. După 1940 a devenit filie la Tîrgu Secuiesc. [5]

În protopopiatul greco-catolic Odorhei funcționa, în 1733, ca arhidiacon, *Popa Ioan*, prezent şi la sinodul de la 1739 (*Johannes Poop arhidiaconus Udvarhelyiensis*). În 1744 este pomenit preotul român *Popa Gheorghe*, iar în 1782, *Popa Bucur*. Preotul *Ioan Laszlo* a slujit altarul bisericii între anii 1780-1811. În 1790, protopopul *Popa Ioan* stăpânea un pământ în Ticuşu Românesc (azi Ticuşul Nou). I-au urmat: *Ioan Boier* (1812-1820); *Ştefan Boier* (1821-1834); *Aron Boier*, preot şi profesor (1835-1844); *Alexandru Boier* (1844-1897) - prin întreaga activitate depusă în apărarea intereselor credincioşilor săi, a devenit cea mai importantă personalitate a românilor din zonă; *Ştefan Şandor* (1897-1916); *Ioan Gergely* (1917-1924); *Iuliu Laslo-Laurian* (1925-1934); *George Ivan* (1935-1940) - în anul 1937 era şi viceprotopop districtual şi slujea la 329 suflete; *Iuliu Păstrăv* (1945-1948). [6]

La 1848, românii din Transilvania nu aveau o aristocrație propriu-zisă, aşa cum declarase şi Simion Bărnuțiu în discursul său din 2/14 mai de la Blaj; românii erau un popor democratic. Totuşi, funcțiile superioare ale unei clase de mijloc erau îndeplinite de preoți. Aceştia erau persoanele chemate să lumineze poporul

4 Ioan Lăcătuşu; Vasile Lechinţan; Violeta Pătrunjel, *Românii din Covasna şi Harghita. Istorie. Biserică. Şcoală. Cultură*, Editura Grai românesc a Episcopiei Ortodoxe a Covasnei şi Harghitei, Miercurea-Ciuc, 2003; p. 115; vezi şi *O candelă în Carpați – 15 ani de la înființarea Episcopiei Ortodoxe a Covasnei şi Harghitei,* Editura Grai Românesc, Miercurea-Ciuc, 2009, ediție îngrijită de Ioan Lăcătuşu şi Nicoleta Ploşnea, IPS Ioan Selejan (coordonator)

5 *Bidem, p. 355*.

6 *Ibidem, p. 579*.

şi să-l îndrume pe căile moralităţii şi ale prosperităţii. Pentru secolul al XIX-lea, comunităţile româneşti din sud-estul Transilvaniei, dar şi din întreg Ardealul, imboldul a fost dat în primul rând de ceea ce azi numim elită culturală, în care se înscriu, prin energie şi devotament, preoţii-catalizatori ai vieţii religioase, culturale şi bisericeşti româneşti. Preoţii ortodocşi, dar şi greco-catolici şi-au asumat din plin rolul de purtători ai intereselor comunităţii româneşti din această zonă. Membrii elitei sunt lideri, persoane recunoscute de comunitate ca promotori şi susţinători ai identităţii şi intereselor ei. Slujirea preoţilor în această zonă, pe o perioadă mai lungă sau mai scurtă de timp, într-o vreme de asuprire a ceea ce era „majoritatea" tolerată – românii - cu o „religie schismatică", a dobândit, în cadrul comunităţilor în care păstoreau, un rol cheie în evitarea şi detensionarea unor conflicte. Pentru credincioşii vremii, preoţii erau nu numai modelul moral, prin taina preoţiei pe care o primiseră, ci şi modelul care întruchipa aspiraţiile naţionale. Amvonul bisericii însemna şi podiumul suferinţelor, al jertfelor şi lacrimilor. Ca reprezentanţi ai nevoilor sufleteşti, dar şi ai idealurilor naţionale, preoţii au fost cei care mobilizau resursele umane în atingerea năzuinţelor din revoluţia de la 1848-1849.[7]

Din păcate, la vremea respectivă, preoţii români erau doar un pic mai răsăriţi decât iobagii din punct de vedere economic, pentru că vremurile nu le-au permis să acumuleze avere. Dar chiar şi aşa, ei erau ascultaţi cu respect şi supunere. Drama lor, dar şi a „turmei" lor cum am zice, era că, deşi numeroasă, era împărţită în două. Enoriaşii nu înţelegeau ei prea bine importanţa celor patru puncte despărţitoare, vedeau însă că despărţirea în două confesiuni îi făcea mai slabi în lupta lor cu acţiunile deznaţionalizatoare.

Situaţia preoţilor din Treiscaune şi celelalte scaune secuieşti este zugrăvită magistral de Petru Pop, protopop al Haromseculului, la 14 (16) septembrie 1849, într-un document redactat la Breţcu, fiind poate unul dintre cele mai zguduitoare documente despre viaţa românească în zonă. Pe bună dreptate spune istoricul Gelu Neamţu: „E bine să ne mai amintim şi de preoţii noştri ucişi pentru că aveau prea mare sete de libertate. Ei sunt martirii şi eroii noştri pe care trebuie să-i cinstim aşa cum face orice popor civilizat, să le ridicăm statui, să-i pomenim în rugăciunile noastre să le facem parastase în biserici pentru că sângele lor vărsat oriunde în Transilvania nu este mai ieftin decât al oricărui alt luptător pentru libertate din lume"[8].

Alături de preot, celălalt lider local, cu un rol deosebit în păstrarea identităţii naţionale, în cultivarea tradiţiilor, educarea morală şi pregătirea pentru viaţă a tinerilor, a fost învăţătorul. „Popa şi domnul învăţător" au format împreună nucleul

7 Sebastian Pârvu, *Românii din scaaunele secuieşti în Revoluţia de la 1848/1849*, Editura Eurocarpatica, Sf. Gheorghe, 2014, p. 133

8 Gelu Neamţu, „Drama preoţimii române din Transilvania în timpul revoluţiei de la 1848-1849 - Aspecte inedite", în *Angvstia* nr 13/2009, p. 59.

de intelectuali care au asigurat legătura comunităților cu societatea transilvană a timpului. Lucrând adesea în condiții improprii, beneficiind de o salarizare modestă şi efectuând numeroase sarcini extraprofesionale, învățătorii din şcolile confesionale ortodoxe şi greco-catolice au făcut un adevărat apostolat, contribuind decisiv la formarea generațiilor de tineri din perioada revoluției paşoptiste şi în anii care au urmat. În şirul dascălilor care au activat în şcolile confesionale ortodoxe din Treiscaune, la mijlocul secolului al XIX-lea se înscriu: Gheorghe Bucşa din Vîlcele, Nicolae Comşa din Sita Buzăului, Ioan Popovici din Sf. Gheorghe, Lazăr Gheorghe din Păpăuți, Nicolae Popescu din Mărtănuş, Xenofon Dogar din Mărcuş, Moise Neagovici din Întorsura Buzăului, Iosif Bucsa din Hăghig, Ioan Comşa din Dobârlău, Ioan Fleşer zis Topîrceanu din Covasna, Andrei Soare din Cernat, Dumitru Popovici din Belin, Vasu Cosma din Ariuşd, Alexandru Cioflec din Araci, preoții din familia Pop, Dimian, Verzea din Brețcu au fost şi învățători.[9]

În calitatea lor de protopopi şi inspectori şcolari, dar şi de reprezentanți ai comunităților locale în relațiile cu ierarhia bisericească, cu autoritățile publice locale, cu reprezentanții celorlalte culte în perioada de referință, s-au afirmat ca adevărați lideri ai comunităților româneşti din sud-estul Transilvaniei.

Prezentăm principalele date biografice ale unor protopopi, personalități emblematice ale zonei de referință:

Protopopul Petru Pop (1794-1869)

Cea mai reprezentativă personalitate a elitei locale româneşti din Treiscaune din secolul al XIX-lea este protopopul Petru Pop. Documentele din arhiva Mitropoliei Ardealului pun în evidență personalitatea sa de lider local, fiind unul dintre cei mai activi şi inteligenți protopopi români de la acea dată, capabil de cele mai îndrăznețe proiecte şi posesorul unui sistem de adaptare la mediu unic în care a trăit.[10]

Activitatea protopopului Petru Pop din deceniile cinci şi şase ale secolului al XIX-lea trebuie încadrată evenimentelor vremii, ce nu pot fi privite ca premergătoare sau ulterioare anilor dramatici 1848-1849. Ca participant la Adunarea de la Blaj din 15 mai 1848, protopopul a fost ales în delegația care urma să prezinte dorințele românilor ardeleni Dietei de la Cluj[11]. Populația românească din Treiscaune, ridicată la luptă pentru o nouă ordine a lucrurilor, a devenit apoi victima „răfuielilor şi răzbunărilor", care au luat cele mai diverse forme. Şi unul din cei mai vizați de astfel de „răfuieli" a fost şi liderul român Petru Pop.

Numele de familie Popp sau Pop, Popa sau chiar Popi, cum se mai regăseşte în documente, se pierde în trecutul îndepărtat al românilor din Transilvania. Mulți dintre descendenții acestei numeroase familii „s-au văzut nevoiți a ocupa din

9 Date preluate din lucrarea *Românii din Covasna şi Harghita*…, p. 96-104.

10 Ana Grama Brescan, *Românii sudtransilvani în secolul al XIX-lea,* Editura Arcuş, 2007, p. 23-26.

11 George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe 200 de ani din urmă,* ediția a II-a, vol. II, Braşov, 1994, p. 198.

generație în generație, modeste demnități în biserica românească, pe de o parte pentru a scăpa de persecuțiile necurmate ale stăpânitorilor străini, pe de altă parte pentru a-şi putea păstra neatinse religia şi naționalitatea".

Preotul Petru Pop îşi începe slujirea în biserica din Brețcu în anul 1835, la vârsta de 41 de ani. Prin activitatea desfăşurată aici, timp de 34 de ani, el face parte din categoria acelor personalități locale, mai puțin sau deloc cunoscute, dar care au avut un rol decisiv în existența unor întregi comunități. Importantă este perioada când Petru Pop a îndeplinit funcțiile de „protopop şi inspector şcolar teritorial pentru şcoalele ortodoxe" (1838-1851), timp în care a fost un propovăduitor de nădejde al măsurilor benefice pentru învățământul românesc din satele scaunului, un luptător activ pentru supraviețuirea românilor din Treiscaune[12].

Meritele distinsului înaintaş sunt cu atât mai remarcabile, dacă avem în vedere perioada şi condițiile în care el a activat ca lider al românilor din scaunul Treiscaune.

Portretul moral şi profesional al protopopului din Brețcu arată capacitatea preotului Petru Pop de a reformula ordinele primite de la organele superioare, pe înțelesul destinatarilor. Un exemplu edificator în acest sens este documentul din 1845, emis de la Brețcu şi ajuns în toate satele „tractului", circulară ce era „bogată în informații, marcată de particularități locale, de o undă de poezie şi un profund sens patriotic"[13].

Ştiind că documentul va urma calea cea mai simplă şi directă spre inima oamenilor de rând, protopopul Petru Pop încearcă să lămurească pe românii din parohiile subordonate că pruncii trebuie dați la şcoli, şcolile trebuie întreținute de părinți, cu dascăli cu tot. La început Petru Pop face o expunere de motive, pornind de la câteva imperative superioare: „omenirea prin învățătură se luminează", fiecare putând astfel să-şi îndrepte starea sa, „pe sine şi următorii săi", deoarece fericirea „niciodată nu le-au dat firea, nu norocuirea, ci silința". În consecință, recomanda credincioşilor să-şi dea fiii şi fiicele la învățătură, nădăjduind „că doar se va lumina vremea şi pentru noi, românii, şi când se va desprimăvăra să fim gata cu plugul, cu sămânța a o semăna că apoi e târziu, până vom găti cu învățătura trece vremea semănatului". Deşi metafora folosită, respectiv a compara vremurile noi cu primăvara, nu este cu totul originală, folosirea ei în acest context „învăluie parcă un mister, are valoarea unui semnal, al unui consemn; plutește în aer nădejdea în vremuri mai bune, în apropierea lor, şi într-adevăr în primăverile următoare românii vor lupta ca aceste speranțe să prindă viață".

Protopopul Petru Pop desfăşoară o neobosită activitate pentru susținerea procesului de învățământ din protopopiat. Face numeroase intervenții la forurile

12 Ioan Lăcătuşu, „Personalități româneşti din Secuime – protopopul Petru Pop", în *Cuvântul Nou*, anul IV, p. 5.

13 Ana Grama, *op. cit*, p. 61.

superioare; aplică ordinele venite de la Sibiu; se ocupă de procurarea manualelor şcolare; insistă asupra efectuării unui atent şi riguros „recensământ", care se dorea o oglindă a şcolilor din zonă. Străbătea judeţul de la un capăt la altul, fiind prezent pretutindeni acolo unde era nevoie de el. Din monografia oraşului Covasna, întocmită de învăţătorul Nicolae Vleja, aflăm despre alegerea, în 1838, de către oştea credincioşilor ortodocşi din localitate, în prezenţa protopopului Petru Pop, a „doi inspectori şcolari".

Protopopul Petru Pop al Treiscaunelor a înaintat episcopului Andrei Şaguna, la 16 septembrie 1849, un memoriu emoţionant, care relata suferinţele tuturor preoţilor şi credincioşilor români din zona respectivă: „după ce nimănui nimic făcând, iar cine au vreut au luat, am lăsat tot, apoi izgoniţi am fost şi fără scăpare nicăiri căpătând, robiţi, jefuiţi de avere, de sănătate, mulţi şi de viaţă, cu bătaie de joc tunşi, de credinţa religiei, cu ameninţări cu pierderea vieţii despărţiţi, luatune-a ce-am avut tot, am stat până în gât în focul gheenii şi trupeşte şi sufleteşte."[14]

Evocând câteva episoade din propria viaţă din acei ani, protopopul Petru Pop spunea „n-au ajuns că în vremurile revoluţionare ştiu că pe mine m-au dezbrăcat de haine şi de toate, şi de sănătate". În timpul revoluţiei fugise în păduri, soţia îi era bolnavă netransportabil. Despre acest fapt trist spunea: „ De 20 de luni, de când am fost la [alegerea din] Turda [fusese şi la Blaj] păzesc pre preoteasa mia în patul zăcerii şi când am fost de naintea focului şi omorâturi, fiica mia, soţia susnumitului Ioan Băloiu, au păzit-o pe maica lor (…), fiind de focul şi apa prin care am trecut tare slăbit, (…) carii, în focul cel mai grozav, între ispitele ceale de ucidere am stat în credinţă nesmintită, atuncea când fui eu jăfuit de toate şi am rămas numai în cămaşă, şi aşa am rătăcit prin munţi şi prin crepăturile pământului care a le înşira şi eu mă judic de netrebnic."[15]

După ce acţiunile revoluţionare fuseseră estompate, stinse şi înăbuşite, românii se trezesc „descoperiţi", neglijaţi, lăsaţi din nou la atitudinea vechii administraţii. Această situaţie aparent paradoxală îl face pe protopopul Petru Pop să scrie în 1850, curajos dar şi riscant pentru acel timp: „că noi acum înzecit suntem mai împilaţi în toate, n-avem nici un drept". Această frază va declanşa o adevărată campanie împotriva sa, campanie care după numeroase intervenţii din umbră sau făţişe, va conduce peste un an la destituirea curajosului paşoptist şi apoi la moartea sa[16].

Dimensiunile realităţilor crude pe care le trăise îi dau lui Petru Pop acreditarea morală de a lumina mai bine acele stări. Simţea nevoia să se explice, mai ales pentru că, încă din anul 1850, multe se uitaseră sau nu fuseseră cunoscute vreodată. Şi mai ales pentru că erau incomparabile cu cele trăite (şi des invocate)

14 *Ibidem*, p. 62
15 *Ibidem*, p. 44.
16 *Ibidem*, p. 75.

de alții. După o adevărată vânătoare asupra lor, se părea că tocmai ei – cei din „Haromsec" – trebuiau să se justifice şi să se şi explice: „bater noi aicea n-am făcut nice o Rescolare asupra nimerui, noi şi poporenii nostri nu s-au atins de nimic de al nimerui nimica, iară ai noştri betuți, jefuiți de avere şi de viață apoi". Şi, în acelaşi context, adresându-se episcopului: „mângăie-ne numai cu un cuvânt, că noi pe aicea n-au fost destul că, după ce nimerui nimic făcând, ce au vrut ne-au luat, am lăsat tot, apoi izgoniți am fost şi scăpare nicăieri căpătând, robiți, jefuiți de avere, de sănătate şi de viață, cu batere de joc tunşi, de credința Religiei cu amerințări de pierderea vieții"[17].

În toamna târzie a anului 1849, atmosfera se mai liniştise şi românii se gândeau din nou la începutul unui nou an şcolar. „dreptul" chiar „obligativitatea" învățământului fiind asigurate, mai rămâneau problemele materiale. Noile demersuri făcute de Petru Pop sunt importante pentru că „fixează momentul în care românii îşi afirmă şi caută să-şi impună starea de egalitate" în noile împrejurări. Demersurile lui erau însă incomode pentru autorități, deoarece ele prezintă realitatea sumbră în care se găseau şcolile româneşti din scaun. În majoritatea localităților „dascăli nu avem, (…) că învățătorii-cantori nu avem de unde lua (nu putem pune căci comisarul Kovats nu sloboade la muncă) aşa cum prevedea legea, ca să se poată dedica dăscăliei". Noile demersuri întreprinse la sfârşitul anului 1851 de către Petru Pop sunt considerate exagerări şi bătrânul protopop este destituit. Efectul real al destituirii nu este uşor de evaluat. În documentele ulterioare se înregistrează mai puține semnalări critice asupra şcolilor româneşti, instituții care nu au progresat, iar efervescența patriotică în rândul comunității româneşti a scăzut.

După destituirea din funcția de protopop, Petru Pop slujeşte biserica din Brețcu până în anul 1869. Despre această perioadă a vieții sale nu sunt prea multe documente. Poate că până la sfârşitul vieții sale a rămas un „incomod" pentru autorități, numai aşa explicându-se mențiunea din registrul parohiei ortodoxe din Brețcu, care consemnează decesul său din 14 octombrie 1869, la vârsta de 75 de ani, după ce fusese „lovitu de cătăni". A fost condus pe ultimul drum de toată suflarea satului[18]. Ceremonia a fost oficiată de un sobor de şapte preoți, printre care se aflau cei din Dobârlău, Dobolii de Jos, Covasna, Cenatu de Jos etc.

Petru Pop a fost unul dintre cei mai vizați de numeroase „răfuieli", din cauza condiției sale de lider local al românilor ortodocşi, dar şi atitudinii sale personale, dintotdeauna contrară autorităților opresoare.[19]

Protopopul Ioan Moga (1813-1868)

Unul din cei mai vrednici protopopi transilvani care a activat în spațiul scaunului Treiscaune în perioada revoluției paşoptiste a fost Ioan Moga, protopop

17 *Ibidem*, p. 60-73.

18 Ioan Lăcătuşu, „Personalități româneşti din Secuime – protopopul Petru Pop", în *Cuvântul Nou*, anul IV, p.5.

19 Ana Grama Brescan, *op.cit.* p. 44.

de Hăghig şi Vâlcele. Documentele de arhivă pun în evidenţă chipul unui protopop activ, exemplar într-o activitate remarcabilă, nu foarte curajos, dar insistent, bine orientat şi concesiv, care credea în valorile ierarhiei şi avea o mare responsabilitate faţă de cuvântul dat, eficienţa faptelor sale fiind confirmată în timp[20].

În perioada 1847–1868, preotul Ioan Moga de la Vîlcele a îndeplinit funcţia de protopop al protopopiatului „Hăghigului şi Vâlcelelor". Un profil sumar al preotului Ioan Moga, paroh la Vîlcele, protopop mogaian (de pe vremea episcopului Moga şi rudă cu acesta), reţine şi că a participat la „Sinodul electoral celebrat la Turda" (alegerea lui Andrei Şaguna din 1847), ca vicepresbiter la Vîlcele, din comitatul Alba de Sus. A fost printre ai săi şi la Adunarea naţională de la Blaj (1848), fiind ales în Comitetul Permanent de la Sibiu[21].

Prin prestaţia sa superioară a reuşit să reziste asalturilor antiromâneşti de tot felul, uneori brutale, alteori camuflate, adeseori eficiente. Calităţile sale individuale, intelectuale şi de caracter, ca păstor sufletesc, administrator, diriguitor-birocrat, sunt vizibile şi în modul de exprimare, în seriozitatea cu care se angaja în anumite programe, în gafe chiar, se remarcă şi capacitatea sa de a înţelege semnele vremurilor. Una dintre acestea a fost, cu certitudine, contactul cu birocraţia austriacă, felul în care a respins-o ori şi-a însuşit-o şi cum a reuşit să facă din ea o armă în folosul credincioşilor săi. O altă calitate o constituie perseverenţa în a finaliza proiecte, cu atât mai mult cu cât proiectele româneşti au putut apărea abia după revoluţia paşoptistă, în condiţii politice şi logistice noi[22]. Sediul protopopiatului fiind la Vîlcele, staţiune balneară de prestigiu la vremea respectivă, Ioan Moga a cultivat relaţii apropiate cu românii de peste Carpaţi veniţi la tratament, aceştia devenind majoritatea ctitori şi binefăcători ai bisericilor şi şcolilor româneşti din zonă. Între cei mai importanţi sprijinitori îl regăsim pe prinţul Miloş Obrenovici, „mare ctitor la Vîlcele, încă din deceniul 5 al secolului al XIX-lea".

În exercitarea atribuţiunilor a purtat o bogată corespondenţă cu episcopia de la Sibiu şi cu autorităţile locale, pe teme vizând rezolvarea unor probleme ale bisericilor şi şcolilor din protopopiat: înaintarea solicitării parohului Gheorghe Cioflec din Araci referitoare la necesitatea intervenţiei consistoriului sibian pentru a li se reda dreptul de a ridica şcoală în sat, conform necesităţii obştii şi a ideii de egalitate între conlocuitori, drept pe care nu-l respectă nobilul Beldi Grigore şi căpitanul cercual István Kováts din Sf. Gheorghe; scrisorile trimise episcopului Andrei Şaguna pentru urgentarea lucrărilor de construcţie la şcoala din Ariuşd; corespondenţă cu ctitorii bisericii şi şcolii din Vîlcele (prinţul Milos Obrenovici), cu personalităţi româneşti din Bucureşti, Braşov, Sibiu şi alte oraşe; obţinerea

20 *Ibidem*, p.134.

21 George Barițiu, *op.cit*, p. 199.

22 Ana Grama Brescan, *Românii sudtransilvani în secolul al XIX-lea*, Editura Arcuş, 2007, p.152.

aprobării de la episcopul Andrei Şaguna pentru „a merge, din nou, după ajutor în Ţara Românească”, conform sprijinului promis de Mitropolia din Bucureşti ş.a.[23]

Moartea protopopului Ioan Moga în anul 1868 găseşte preoţimea tractuală „în cel mai mare doliu de jale” iar pe credincioşii săi ca pe nişte „albine părăsite de matca lor”. Au urmat intense dezbateri şi frământări privind alegerea noului protopop. După câteva formule tranzitorii cuprinzând numele protopopului Ioan Petric, dar şi cel al lui Ioan Moga junior, în anul 1871 are loc o nouă arondare a parohiilor, prilej cu care Protopopiatul Hăghigului nu mai figurează în şematismul Mitropoliei Sibiului.

Protopopul Ioan Petric (1817-1903)

Prezenţa lui Ioan Petric alături de Petru Pop şi Ioan Moga se datorează faptului că el a activat aproape o jumătate de secol alături de ei, sau în locul lor, având cu toţii aceleaşi proiecte de realizat, fiind unul din liderii locali cei mai activi, în acest spaţiu şi în acele vremi.

Ioan Petric s-a născut în anul 1816, la Râşnov, ca fiu al parohului locului (tot) Ioan Petric, unde a urmat şi primii ani de şcoală, continuată la Tohanul Vechi şi şcolile normale din Braşov. A urmat un an la „şcoala elementară” de la Blaj. La îndemnul expres al episcopului Vasile Moga, prieten al tatălui său, acesta îl aduce la gimnaziul romano-catolic din Sibiu, timp în care episcopul „l-a ţinut la sine până la terminarea studiilor gimnaziale”. Din anul 1834 a urmat studii filosofice şi juridice la Cluj. După moartea tatălui său, tocmai pentru a-l înlocui pe acesta, a fost invitat de Vasile Moga să se îndrepte spre cariera preoţească şi a devenit teolog. Doar că pentru pe acest post va fi hirotonit fratele său Radu „Rudolf” Petric. S-a înscris la concurs, a fost acceptat de „popor”, iar în 17 iulie 1838 a fost „hirotonit cu singhelie” pentru parohia „Braşov, Bolgarseg-Suburbiul de Jos”, ca în 10 noiembrie 1840 să fie sfinţit duhovnic[24].

În anul 1857 a fost ales protopop II al Braşovului, iar în anul 1861 a fost numit ca protopop (administrator) al Treiscaunelor, apoi în anul 1868 a ajuns şi protopop al „Hidvegului”. Protopopul Ioan Petric, în autobiografia sa, afirmă că, murind administratorul protopopiatului Treiscaunelor, Nicolae Popescu - la cererea preoţilor - administrarea i s-a încredinţat tot lui. Când a decedat apoi protopopul Hăghigului, Ioan Moga, tot lui Petric i-a căzut în sarcină şi acest tract, până ce fiul răposatului protopop Moga şi-a terminat studiile liceale şi teologice, ocupând apoi parohia părintelui său la Vîlcele, fiind numit şi administrator al protopopiatului[25].

Înlocuirea protopopului de Treiscaune s-a făcut la moartea parohului bătrân şi mult prea depăşit de evenimente, Nicolae Popescu de la „Kezdi-Mărtănuş”.

23 *Ibidem*, p. 139-152.

24 *Ibidem*, p. 172.

25 Olteanu, Vasile, *Configuraţia istorică şi bisericească a Braşovului (sec. XIII - XX),* Editura Andreiană, Sibiu, 2010, p.*385.*

Împrejurările în care a avut loc evenimentul sunt redate în următorul document emis de mitropolitul Andrei Şaguna:

„Părintelui Protopop Ioan Petric! În conţelegere cu Consistoriul diecesan am aflat cu cale a concrede administraţiunea tractului Protopopesc al Treiscaunelor, văduvit. Prea Ci. Tale. Aceasta ţi se aduce la cunoştinţă cu aceea ca să cauţi a-ţi da toată silinţa întru îndreptarea scăderilor şi pestorirea rândului bun în Biserică şi şcoală. Acii alăturatul ţirculariu îndreptat către Preoţimea şi poporul din Treiscaunelor, să-l trimiţi fără amănare spre ţirculare şi publicare". Succint, la obiect, întristat şi întristător document de „numire în funcţie"! Doar preoţilor le oferă mai multe informaţii, dar la fel de „neutre", pentru că sunt inatacabile, acomodându-le şi formularisticii vremii[26]. „Ţirculariu. Cinstită Preoţime şi iubiţilor fii sufleteşti din Tractul protopopesc al Treiscaunelor! Îndată ce au ajuns la cunoştinţa mea trista scire despre reposarea în Domnul a Părintelui Administrator protopopesc Nicolae Popescu, am început a cugeta mai serios despre starea cea bisericească şi şcolară (…) şi cu părere de rău trebuie să mărturisesc că eu am aflat-o a fi foarte înnapoiată şi părăsită. Mâhnirea mea însă s-au mărit şi mai tare după ce m-am convins deplin că în întreg Tractul pomenit nu se află nici măcar un Preot trecut prin şcoalele mai înalte şi dindestul calificat spre a putea duce administraţia aceluiaşi potrivit cerinţelor şi spiritului de astăzi, carele ar putea îndrepta scăderile şi neajunsurile bisericeşti şi şcolare din Tractul acela.Deci, din privire ca împrejurările acestea, constrâns fiind de cerinţele timpului de faţă şi luând în băgare de seamă şi o rugăminte, ce mi s-au aşternut de către o parte a Preoţimei noastre de acolo, am aflat cu cale, în conţelegere cu Consistoriul diecesan, a încredinţa administraţia Tractului protopopesc al Treiscaunelor Prea Cinstiei Sale Păr. Protopop al 2-lea al Braşovului, Ioann Petric, până la alte timpuri mai priicioase. Vă provoc dar pre voi toţi, iubiţilor!, ca să priviţi în acum pomenitul Părinte Protopop, pre Părintele vostru sufletesc mai deaproape, să-l cinstiţi ca pe un atare, să-i daţi toată ascultarea precum şi sprijinirea de lipsă întru administrarea trebilor bisericeşti şi şcolare. Pre lângă care, cu împărtăşirea binecuvântărei mele arhiereşti, rămân Al vostru de tot binevoitoriu. Din şedinţa Consistorială ţinută în Sibiu în 3 iunie 1861"[27].

În primul an al pastoraţiei sale în Treiscaune, protopopul Ioan Petric, în urma vizitelor canonice în parohii, propune rezolvări punctuale uzuale, cum ar fi cea pentru un salariu dăscălesc mai mare în Zagon, în care să se includă şi venitul a „16 gălete semănătură dăruit de comună, pentru a putea aduce un dascăl mai învăţat („un pedagog sau gimnazist absolvent"). Se consultă cu părinţii, pentru a stabili vremea vacanţelor de trei luni, „în deosebite vremi ale anului, când au lipsă părinţii de ajutorul fiilor săi la economia lor"[28] etc.

26 Ana Grama, *op. cit*, p. 172.

27 Arhiva Centrului Eclezistic de Documentare „Mitropolit Nicolae Colan" (CEDMN) *Colecţia Documente*, dos. nr. 732 ; pr. Eremia Tecuşan: *Istoria Bisericii din Covasna*, din anul 1928.

28 *Telegraful Român*, nr. 33-36, 1993, p. 7.

Corespondența cu episcopul Andrei Șaguna cuprinde şi memorii referitoare la starea bisericilor şi şcolilor româneşti din Treiscaune. Aceste documente capătă dimensiunile unor „alarme" ce privesc chestiuni „de viață şi de moarte", de viață cotidiană şi de moarte a „simțului național" şi a responsabilităților „înaintestătătorilor" locali. Unele observații de aici erau cunoscute şi previzibile, mult întristătoare pentru episcopul Andrei, care, din acest motiv nici nu a crezut că mai e nevoie să se justifice pentru numirea aceluiaşi protopop pentru tractul Treiscaune, în persoana celui din Braşov. Cu referire specială la şcoala românească de aici, aceste observații ating probleme mult mai sensibile, până la persistența nației, în condiții de permanentă şi vicleană politică potrivnică românilor. Mai mult decât atât, ele relevă în persoana lui Ioan Petric pe omul şi patriotul echilibrat şi, nu în ultimul rând, în aceeaşi măsură diplomat în tratarea stărilor inflamate din zonă.

Cu totul frapante sunt însă în aceste documente situațiile ce vizează probleme de fond: salvarea simțului național şi, implicit, a limbii române, în unele sate cu adevărat primejduite. „Oamenii cu simț național - scrie Ioan Petric - din satele Cernat, Doboli de Jos, Chichiş, Ozun şi Lisneu să-şi dea fiii şi fiicele sale harnice de şcoală în satele vecinate din acest protopopiat, unde să învețe limba română într-un an sau doi". Soluția cu care vine protopopul, rațională şi realizabilă, este ca elevii din aceste sate să meargă la şcoli româneşti şi să fie în „cvartir" la familii care să trimită fiii în susnumitele sate pentru a învăța limba maghiară în acest fel. „Ca schimb, unul pentru altul, nu vor avea nici o cheltuială şi vor profita învățând doao limbi, româna şi maghiara". Întorşi acasă de la şcolile româneşti, copiii aceştia „vor vorbi limba română, atât la şcoală, cu conşcolarii săi, cât şi acasă, cu părinții, frații şi surorile sale şi aşa, cu generația de acum, să va recâştiga limba cea strămoşească română, care s-au perdut în cele 5 sate însemnate".[29]

De situația dramatică existentă în comunitățile vizitate, Ioan Petric nu ezită să-i facă responsabili şi pe preoții, şi pe dascălii români. Chiar îi avertiza că vor fi „canoniți" pentru că…se ruşinează cu limba lor națională! Aşa cum observa şi cercetătoarea Ana Grama, textul redactat la limita cu patetismul, este departe de a fi tributar unei viziuni şovine. El îi admiră pe conaționalii care-şi păstrează identitatea. E aici doar un semnal de alarmă, îndemn patriotic la rigoare, o dispoziție pentru respectarea unui cod moral inalienabil unei națiii, chiar şi în grelele condiții pe care le trăiau românii din acea zonă. Scrie Ioan Petric: „să stea fiecare şi să cugete oare când s-ar ruşina preoții şi dascălii şi înaintestatorea ungureşti de portul şi limba lor maghiară şi nu o ar vorbi în casăle şi adunările lor, ci ar vorbi în alta streină, germana sau româna (…) Luați dară bine seama să nu trageți ura celor binesimțitori asupra-vă şi să vă blesteme urmaşii (…). Îndemnați pe poporeni să-şi schimbe portul săcuiesc în românesc, încet, începând de la gulerul cămeşii".[30]

29 Ana Grama, *op. cit*. p. 172.

30 *Ibidem* p. 175.

Sigur, ne aflăm într-o situație limită, de care nici Ioan Petric, nici poporenii săi nu au fost scutiți de nenumărate ori şi cărora, în bună măsură, le-au făcut față, continuând să-şi ducă viața pe acest pământ mult încercat.

În cel de al doilea an al pastorației, interesant este inclusiv modul în care fostul „student în jure" abordează problemele litigioase din satele cu comunități ortodoxe sieşi subordonate. Într-unul dintre aceste litigii, Ioan Petric se referă la cazul concret al „egalităților" dintre comunitățile din zonă, al traseului pe care trebuie să-l urmeze românii în demersurile lor etc., unde dregătoria satului Bicfalău refuza să sprijine financiar din fondurile comunității biserica şi şcoala ortodoxă[31]. Într-o scrisoare către Şaguna, Petric scrie:

„Esselența voastră! Conform părintescului eselenței voastre intimat (…) nu am lipsit a refera pe Diregătoria sătească din Bicfalău, ca să mângâie şi pe creştinii noştri de acolo la clădirea unei case de rugă din veniturile săteşti ale crâşmăritului şi ale pădurelor şi a unor pământuri comunale destinate numai pentru zidirea Bisericei reformate. Ce feliu de răspuns negativ ne dădu acea Diregătorie sătească, vă veți îndura a vede din aici alăturatul estract protocolar. Smerita mea părere ar fi ca nepăsarea aceasta să o arătăm supremului jude regesc din Singiorgiu Ilustritatei sale Domnului Daniel Imreh, ca să capaciteze pe acea diregătorie sătească şi să-i arate că dreptatea distribuită aşa aduce cu sine, ca şi românilor să le dea partea cuvenită din veniturile săteşti"[32].

Exemplară este şi mobilizarea făcută ca urmare a rezultatelor inventarelor din anul 1868, când starea precară a bisericii din Ozun a provocat nu puține „donații" în favoarea bisericii numite. Donațiile au avut în frunte pe episcopul Andrei Şaguna, urmat imediat de protopopul Ioan Petric şi apoi, nu în ultimul rând şi nu fără o motivație bine susținută de propaganda superiorului protopopesc, de numeroşi credincioşi din acelaşi mediu. Gesturile acestea au devenit nu doar favorizante pentru o comunitate săracă, ci şi un îndemn pentru românii potențiali „benefactori". Un catalog al documentelor din zonă ne va revela şi alte fapte, practicate sub semnul bunului simț național şi al gesturilor de bună pomenire.

Sub conducerea sa s-au zidit bisericile din Sita-Buzăului şi Mărcuş şi alte două în Aita Mare şi Sînpetru, s-au clădit şcoli corespunzătoare în Vama Buzăului, în Covasna, Întorsura Buzăului, Zagon, Brețcu, Poiana Sărată, Apața, Crisbav, Nou, Cernatu Săcelelor, Presmer, Sînpetru, Bod, Feldioara, Rotbav, Măgheruş, Stupini, „Braşovul vechiu", Braşov-Tocile, s-a ridicat băile de abur la care a contribuit cu 6.000 florini.

Ioan Petric s-a evidențiat prin însuşirile individuale puse în evidență de-a lungul anilor: puterea de muncă, tenacitatea, tactul în cultivarea relațiilor cu parohii sieşi subordonați şi cu autoritățile, naturaleța încrederii nestrămutate în adevărul

31 *Telegraful Român*, nr. 33-36, 1993, p. 7.

32 Ana Grama, *op. cit*, p. 179.

ideilor pe care le slujea şi al obiectivelor ce trebuiau îndeplinite întru „crescerea naţiei", toate acestea subsumate unei existenţe dintre cele mai fireşti, cuminţi şi responsabile.

Documentele vremii pun în evidenţă preocuparea protopopului Ion Petric pentru propăşirea instituţiilor fundamentale ale românilor din zonă - Biserica şi Şcoala. Demersurile sale înfăptuite până la baza societăţii, între poporeni, în parohii, aveau ca deviză: „a ţine prin duhul cel bun şi curăţenie Biserica şi Şcoala", în concordanţă cu „cerinţele cele multe ale timpului de faţă".

O remarcabilă performanţă a sa, pregnant vizibilă în documentele deja publicate, se referă la crearea celor mai bogate, inteligente, corecte, stăruitoare şi numeroase inventare de bunuri ale bisericilor din parohiile protopopiatelor conduse de el (1854-1873)[33]. Dovezi ale unei gândiri bine organizate, pe care o poseda prin natura sa, prin educaţie şi prin sentimentul imanent al responsabilităţii, ele s-au dovedit factori eficienţi în revelarea şi conştientizarea valorii practice a „averilor", dar şi a documentelor, cultivând şi respectarea măsurilor şaguniene pentru ordonarea vieţii administrative.

Protopopul Ioan Petric „a fost dat pământului" în ziua de Bobotează a anului 1903. Biserica Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului „era îndesuită de public, de strivea om pe om". De la general la cerşetor, de la bogat până la sărac, toate păturile societăţii din Braşov şi din întregul comitat era reprezentate. În cuvântul său, reprezentantul Mitropoliei, dr. Eusebiu Roşca, a spus „ne-am despărţit de cel din urmă ştejar al generaţiei vrednice de laudă, care mult bine ni-a făcut". Ioan Petric a continuat să fie un nume „printre altele", fără a-şi fi câştigat până acum locul meritat în galeria oamenilor de necontestată eficienţă ai secolului în care societatea românească transilvană a cunoscut dezvoltarea cea mai spectaculoasă. Autobiografia însă, fiind scrisă „în cel de al 86-lea an al vieţii", reflectă în chip impresionant şi devenirea autorului, dăruirea şi credinţa sa în putinţa de a lupta, ceea ce a şi făcut, pentru „mai binele neamului."

Protopopul Elie Câmpeanu (1859-1937) se înscrie printre personalităţile remarcabile ale Gheorghienilor sfârşitului de secol al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea. A urmat şcoala primară la Reghin şi studiile liceale şi teologice la Blaj. În 1883 a fost numit învăţător şi preot în Subcetate, localitate în care a slujit timp de 15 ani, dând dovada calităţilor sale de orator, cărturar şi apărător al drepturilor credincioşilor români în lupta lor de emancipare economică şi culturală. În 1898 este numit paroh în Gheorgheni, protopop greco-catolic al districtului Giurgeului şi inspector şcolar pentru şcolile româneşti. În această dublă calitate, el zideşte biserici şi şcoli româneşti, sprijină activitatea fundaţiilor culturale, în primul rând a ASTREI, şi înfiinţează biblioteci parohiale. S-a impus în conştiinţa publică românească şi prin studiile sale referitoare la istoria românilor din această parte de

33 Ana Grama, Inventare de bunuri, în *Angvstia*, 4/1999, p. 205 şi 6/2001, p. 69.

ţară. A contribuit la redactarea *Şematismului bisericii greco-catolice*, tipărit la Blaj în 1900, ca şi la prestigioasa *Enciclopedia Română*, lucrare în trei volume, apărută sub auspiciile ASTREI şi coordonată de C. Diaconovici. A publicat un mare număr de articole despre vechimea şi continuitatea românilor în fostele judeţe Mureş şi Ciuc, în *Revista Istorică* a lui Nicolae Iorga şi în publicaţiile locale *Mureşul cultural*, *ASTRA*, *Progres şi cultură* etc.[34]

Preot Constantin Dimian, protopop al Tractului Treiscaune, inspector al şcolilor confesionale româneşti, preşedinte al Despărţământului ASTRA Treiscaune-Ciuc, autor al volumului *Stupăritul - întocmit pentru popor, pentru începători şi pentru toţi iubitorii de acest ram al economiei*, apărut la Tipografia Alexei din Braşov în 1887, şi a studiului *Târna populară - pregătită şi descrisă de Constantin Dimian, preot greco-ortodox din Breţcu*, editat tot la Braşov, în anul 1889.[35]

Preot Constantin Dimian jr. (1876-1959). S-a născut la 8 aprilie 1876, ca fiu al preotului Constantin Dimian şi al soţiei sale Paraschiva. Urmează şcoala primară în satul natal, apoi cursurile gimnaziului românesc din Braşov, pe care le termină în anul 1896, şi pe cele ale facultăţii de Teologie din Bucureşti, în 1906. Teza sa de licenţă, cu tema *Împrejurările în cari a luat început literatura bisericească în limba română*, a văzut lumina tiparului în 1906 la Tipografia Speranţa din Bucureşti. Cunoscând mai multe limbi (franceză, germană, maghiară, sârbă) şi având o pregătire teologică solidă, a fost încadrat în rândul personalului Arhiepiscopiei Ortodoxe din Sibiu. În perioada 1906-1908, cât a lucrat la Sibiu, a colaborat la *Telegraful român* şi la celelalte publicaţii româneşti din Ardeal. În anul 1908 a fost hirotonit ca slujitor pentru o comunitate românească din Banatul sârbesc.[36]

Printre preoţii slujitori cunoscuţi ai altarului din Întorsura Buzăului, Gheorghe Neagovici (cel bătrân), care a pus bazele unei *dinastii* de preoţi ce au slujit în Întorsura Buzăului, fiind unul din ctitorii bisericii pe care a slujit-o între 1805-1841 (hirotonit ca preot la Arad, a avut de soţie pe Maria şi şase copii; a călătorit mult: Paris, Roma, Milano, Viena, Berlin şi Ierusalim); Gheorghe Neagovici (cel tânăr), fiul lui Gheorghe Neagovici senior, între anii 1841-1867; Alexie Neagovici (Negoiescu), între anii 1867-1903, slujind împreună cu fiul său Gheorghe Neagovici (Negoiescu) jr., care l-a ajutat pe tatăl său din mai 1892 şi a rămas titular din 1914 până în 1938. Din iniţiativa acestor doi preoţi s-a format un fond din veniturile lor personale, pentru folosul bisericii, ce se va numi *Dania preoţilor Alexe şi Gheorghe Neagovici*; între anii 1917-1924, preotul Gheorghe Neagovici (Negoiescu) a îndeplinit şi misiunea de protopop al judeţului Treiscaune.[37]

34 Grigore Ploieşteanu (coordonator), „Elie Câmpeanu - omul şi faptele sale”, în seria *Caiete mureşene*, nr. 5, Tg-Mureş, 1999, p.10.

35 Ioan Lăcătuşu, *Personalităţi din Covasna şi Harghita*, Editura Carpatica, Cluj-Napoca, 1998, p. 81.

36 Ibidem, p. 83.

37 Ioan Lăcătuşu, Vasile Lechinţan, Violeta Pătrunjel, *Românii din Covasna şi Harghita.*

Protopopul Ioan Rafiroiu (1882-1948) s-a născut la Araci, fiind unul din cei cinci copii ai familiei Rafiroiu. A urmat şcoala primară în satul natal, apoi cursurile liceului "Andrei Şaguna" din Braşov. A optat pentru vocaţia de preot, absolvind Institutul Teologic din Sibiu. În timpul studenţiei a scris lucrarea *Care e chemarea şi misiunea unui preot român*. La terminarea studiilor teologice, deşi putea să aleagă o parohie mare, optează pentru una cu populaţie secuizată, la Cernatul de Jos, propunându-şi să oprească opera de maghiarizare ce avea loc în această localitate. În anul 1913 este ales preot la Poiana Sărată, pe Valea Oituzului, unde va desfăşura o activitate pastorală, socială şi culturală de peste 35 de ani. În timpul primului război mondial, Ioan Rafiroiu s-a înrolat ca preot voluntar, fiind decorat cu ordinele şi medaliile *Coroana României cu spade, Crucea comemorativă* etc. Împreună cu obştea satului, a reuşit să ridice în 1930, biserica din Poiana Sărată, numită *biserica neamului*, închinată eroilor de la Oituz. În 1926 i-a fost încredinţată conducerea protopopiatului Oituz. Din iniţiativa şi cu sprijinul său au fost reparate vechi biserici şi au fost zidite altele noi. Construieşte 13 case parohiale, opt capele în parohiile maghiarizate şi tot atâtea troiţe şi clopotniţe. În toată perioada cât a condus Despărţământul ASTRA Tîrgu Secuiesc, a încurajat înfiinţarea cercurilor culturale în toate localităţile protopopiatului, organizarea manifestărilor naţional-culturale, procurarea de publicaţii şi cărţi româneşti şi înfiinţarea de bogate biblioteci parohiale. A publicat articole în *Telegraful Român, Revista teologică, Gazeta Transilvaniei* şi în publicaţiile ce apăreau în judeţ.[38]

Protopopul Aurel Nistor (1882-1974), s-a născut la 24 aprilie/6 mai 1882 în Araci şi a murit la 28 februarie 1974. Este fiul preotului ortodox Dionisie Nistor, fratele episopului Veniamin Nistor (1886-1963) şi al medicului Pompiliu Nistor (1883-1961). A urmat cursurile şcolii primare în Săcele şi Araci (1888-1892), gimnaziul la „Székely Mikó" din Sfâúntu Gheorghe şi la liceul „Andrei Şaguna" din Braşov (1893-1895). Urmează cursurile Academiei Teologice „Andreiene"la Sibiu. A fost hirotonit în 1903 pentru parohia ortodoxă din Araci, unde va rămâne în această funcţie până în august 1916, când este arestat şi trimis în lagărele din vestul Ungariei, de unde va fi eliberat în iunie 1918. În 1922 este distins cu brâul roşu, iar în 1926 este înscăunat oficial ca protopop de Sfúntu Gheorghe. Din această funcţie se implică în viaţa publică a judeţului Treiscaune cu multă pasiune şi competenţă.

În perioada interbelică a îndeplinit mai multe funcţii publice: deputat în Parlamentul României, preşedinte al Camerei de Agricultură a Judeţului Treiscaune, preşedinte al Despărţământului Central Treiscaune al Astrei, preşedinte al Asociaţiei Cultul Eroilor Filiala Treiscaune ş.a. Este autorul mai multor lucrări, studii şi articole

Istorie. Biserică. Şcoală. Cultură, Editura Grai românesc a Episcopiei Ortodoxe a Covasnei şi Harghitei, Miercurea-Ciuc, 2003, p. 120.

38 Ioan Lăcătuşu, *Personalităţi din Covasna şi Harghita*, Editura Carpatica, Cluj-Napoca, 1998, p.123.

referitoare la istoria şi cultura românilor din Arcul Intracarpatic. După refugiu, în perioada 1940-1952, a fost preot în Avrig şi în Braşovul Vechi: revenind în Araci la vârsta de 75 de ani, reconstruieşte biserica dărâmată de cutremurul din 1940. A murit la 92 de ani, în ultima zi a lunii februarie 1974. În anul 1999, la Editura Carpaţii Răsăriteni din Sfîntu Gheorghe a apărut volumul de studii şi documente *Aurel Nistor. O pagină din istoria Bisericii şi a Neamului*, alcătuit şi îngrijit de Ioan Lăcătuşu.[39]

Sebastian Rusan, s-a născut la 22 septembrie 1884 în comuna Secăşel, jud. Alba. A urmat şcoala primară şi liceul în Blaj. Institutul Teologic l-a urmat la Sibiu. A fost preot în Crăciuneşti, judeţul Hunedoara (1912-1929). În timpul primului război mondial a fost preot militar. Funcţionează apoi ca administrator protopopesc în Haţeg (1929-1931) şi preot paroh în Ocna Sibiului (1931-1933). Pe o perioadă de 7 ani (1933-1940) funcţionează ca preot paroh şi administrator protopopesc în Odorheiul Secuiesc. Până la această dată (1940), a construit biserici noi în Crăciuneşti, Vulcan şi Odorhei. După cel de-al doilea război mondial a fost protopop de Satu Mare, a condus provizoriu, apoi deplin, Episcopia Maramureşului. În 1948, Sfântul Sinod l-a numit Arhiepiscop al Sucevei şi apoi Arhiepiscop al Iaşului şi Mitropolit al Moldovei şi Sucevei între anii 1950-1956. A participat ca delegat al Sf. Sinod la diferite congrese peste hotare şi la consfătuiri interortodoxe. În volumul *Osteneli chiriarhale,* apărut la Neamţ în 1954, a publicat cuvântările şi o parte din predicile sale. A murit în Iaşi, la 15 septembrie 1956.[40]

Protopopul Ioan I. Rafiroiu (1907-1982). A fost unul din cei şapte copii ai familiei protopopului Ioan şi Valeria Rafiroiu care a continuat tradiţia familiei, devenind preot şi îndrumător în problemele spirituale, culturale şi naţionale ale românilor din Tîrgu Secuiesc. S-a născut la 25 ianuarie 1907 în comuna Cernat, unde a urmat şi cursurile şcolii primare. Şcoala gimnazială a urmat-o la Bîrlad şi Sfîntu Gheorghe, după care a urmat Liceul "Dr. Ioan Meşotă" din Braşov. Absolvent al Academiei Teologice din Sibiu, şi-a completat studiile cu doi ani de cursuri la Facultatea de Drept din Bucureşti. A fost hirotonit preot de către mitropolitul Nicolae Colan în august 1931, în parohia Tîrgu Secuiesc. Alături de activitatea de excepţie creată în parohie cu ajutorul intelectualilor oraşului, pr. Ioan I. Rafiroiu s-a manifestat activ în cadrul ASTREI, fiind secretarul general al Despărţământului din Tîrgu Secuiesc în perioada 1937-1940. Din anul 1936 devine membru al corpului profesoral al Şcolii Normale „Regina Maria". Din iniţiativa sa au fost organizate, începând cu anul 1937, cursurile „Şcolii ţărăneşti de fete" pentru comunele maghiarizate din plasa Tîrgu Secuiesc. La 14 noiembrie 1944,

39 *Ibidem, p*. 91

40 Ioan Lăcătuşu, Vasile Lechinţan, Violeta Pătrunjel, *Românii din Covasna şi Harghita. Istorie. Biserică. Şcoală. Cultură*, Editura Grai românesc a Episcopiei Ortodoxe a Covasnei şi Harghitei, Miercurea-Ciuc, 2003, p. 583.

după retragerea autorităților românești din zonă, părintele I.I. Rafiroiu a fost arestat în două rânduri și eliberat după susținute intervenții. A fost numit, la 1 noiembrie 1944, administator al protopopiatului Oituz, ce va fi desființat în 1952. În 1950 a fost distins cu brâul roșu de către Mitropolitul Nicolae Bălan. După pensionare, se mută la Brașov, iar în 1982 trece la cele veșnice. [41]

În condițiile istorice cunoscute, desfășurându-și activitatea într-un mediu multiethnic și pluriconfesional, în care enoriașii români au fost numeric minoritari, majoritatea protopopilor ortodocși și greco-catolici din fostele scaune secuiești, azi județele Covasna și Harghita, în calitatea lor de lideri ai comunităților românești, s-au străduit să contribuie la păstrarea și afirmarea culturii românești și la prosperitatea materială și spirituală a românilor din sud-estul Traansilvaniei.

Anexa nr. 1

Protopopii ortodocși și greco-catolici din actualele județe Covasna și Harghita

Protopopi ai Protopopiatului Treiscaune

„Protopopul Cristea din Haromszek" ?-1699; „Popa Jipa, protopop pentru Aromsec și Ciuc", între anii 1700-1723; Pr. Toma Popovici din Dobolii de Jos, ?-1791; Pr. Nicolae Popovici din Cernatul de Jos, între anii ?-1803; Pr. Radu Verzea din Săcele, între anii, 1822-1827; Pr. Ioan Pop (Popescu) din Brețcu, între anii 1827-1835; Pr. Petru Pop din Brețcu, între anii 1835-1853; Pr. Ioan Moga din Vîlcele, protopopiatul „Hăghigului și Vîlcelelor", între anii 1847-1868; Pr. Nicolae Popescu din Mărtănuș, între anii 1853-1861; Pr. Ioan Petric din Brașov, între anii 1861-1872; Pr. Spiridon Dimian din Brețcu, între anii 1873-1885; Pr. Dimitrie Coltofeanu din Brețcu, între anii 1885-1903; Pr. Constantin Dimian din Brețcu, între anii 1903-1920; Pr. Gheorghe Neagovici – Negoescu din Întorsura Buzăului, între anii 1920 – 1924.

Protopopi ai Protopopiatului Oituz

Pr. Ioan Rafiroiu din Poiana Sărată, Protopopiatul Oituz (cu sediu la Tg. Secuiesc), între anii 1924-1940; Pr. Ioan I. Rafiroiu (fiul protopopului Ioan Rafiroiu), din Tg. Secuiesc, Protopopiatul Oituz, între anii 1945-1952.

Protopopi ai Protopopiatului Sfîntu Gheorghe

Pr. Aurel Nistor, între 1924- 1940; Pr. Petre Boer, între anii 1945-1953; Pr. Iuliu Cucuiatu, între anii 1953-1958; Pr. Nicodim Belea, între anii, 1958-1968; Pr. Pompiliu Dumbravă, 1968-1983; Pr. Gheorghe Olteanu din Covasna, în 1983, câteva luni; Pr. Aurel Suciu, între anii 1983-1990; Pr. Ioan Oliviu Hagiu, în 1990,

41 Ioan Lăcătușu, *Personalități din Covasna și Harghita*, Editura Carpatica, Cluj-Napoca, 1998, p. 129.

câteva luni; Pr. Gheorghe Răţulea, din Băcel, între anii 1990 – 2002; Pr. Florin Tohănean, din Sita Buzăului, între anii 2002-2006; Pr. Ioan Bercu, din Zăbala, din 2006.

Protopopi ai Protopopiatului Întorsura Buzăului

Pr. Florin Tohănean din Sita Buzăului, din anul 2006

Protopopiatul greco –catolic al Treiscaunelor, cu sediu în Poian

Mihai Eremia (1782), Iacob Popovici (1839-1847), Moise Boieriu din Ghidfală (1848-1859), Ioan Şolnoi (1859-1909)

Protopopiatul greco-catolic al „Giurgeului şi Sepvizului", cu sediul la Gheorgheni şi Frumoasa

Ioan Fărcaş din Frumoasa (1867), Ioan Vijoli din Gheorgheni (1815-1843), Aron Boieriu (1843-1871). În 1871, vechiul arhidiaconat se desparte în două unităţi: Frumoasa şi Ghimeş, iar protopopi erau: Ioan Urzică (1871-1878), Gavril Ciobotar (1871-1884), Petru Dobreanu, George Crişan, Simion Cheţan, Iuliu Montani şi Artemiu Codarcea, între anii 1884-1998, Elie Câmpeanu (1896-1916), Artemiu Boieriu (1920-1937), Avisalon Coatea (1937-1940), Gabor Filip (1945-1948)[42]

Protopopiatul greco-catolic Odorhei

Ioan Pop (1733-1739), Ioan Laslo (1780-1811), Ioan Boieriu (1812-1820), Ştefan Boieriu (1820-1834), Ioan Boieriu din Aldea (1834-1856), Alexandru Boieriu (1856-1897), Ştefan Şandor (1897-1916), Ioan Gergely (1917-1924), Iuliu Laslo-Laurian (1925-1934), George Ivan (viceprotopop, 1935 -1940), Iuliu Păstrăv (1945-1948)

Protopopiatul ortodox Odorhei

Sebastian Rusan (1937-1940, Ioan Popa (1944-1948))

Protopopiatul ortodox Toplița

Gheorghe Dumitrescu (1952-1957), Valeriu Antal (1957-1960), Grigore Chicernea, Ioan Crăciun (1960-1972). Protopopiatul a fost reînființat în anul 2006, protopop fiind, de atunci şi până în prezent, pr. Dumitru Apostol din parohia Bilbor.

Protopopiatul ortodox Miercurea-Ciuc

Ioan Crăciun (1973-1977), Ioan Boian (1977-1983), Dumitru Gherman (1983-1990), Constantin Gane (1990 -2006), Grigore Vijoli (2006- 2014), Gheorghe Păncescu (2014 până în prezent)

În perioada 1850 -1918, unele parohii ortodoxe din actualele județe Covasmna şi Harghita au aparţinut vremelnic şi de protopopiatele: Braşov II, Cohalmului (Rupea), Gurghiului, Sighişoarei şi Tîrnavei superioare.[43]

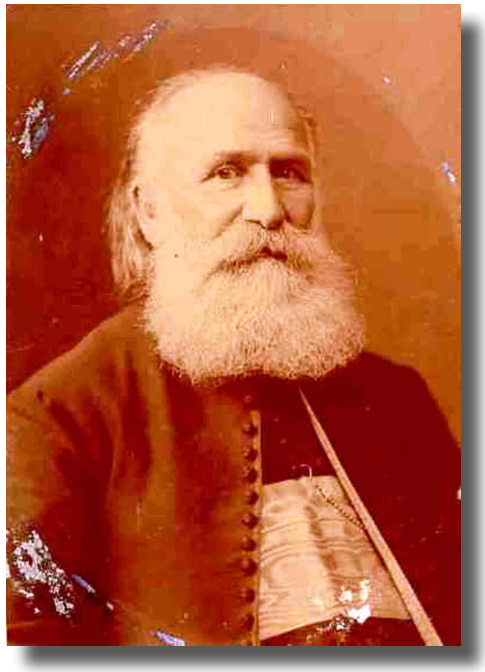
42 Vezi şi Liviu Boar, *Românii din scaunele Ciuc, Giurgeu şi Casin în secolul al XIX-lea*, Editura Universităţii "Petru Marior", Tg. Mureş, 2004

43 Ploşnea Nicoleta, *Biserici, şcoli, comunităţi rurale româneşti din Covasna şi Harghita (1850-1918)*, Editura Grai Românesc, Miercurea/Ciuc, 2012

ORTHODOX AND GREEK-CATHOLIC ARCHPRIESTS FROM THE CURRENT COVASNA AND HARGHITA COUNTIES – IMPORTANT LOCAL LEADERS OF THE ROMANIAN COMMUNITIES (18TH-20TH CENTURIES)

SUMMARY

In the wellknown historical conditions, allready operating in an multiethnic and pluriconfessional or multi denominational environment, where the romanian parishioners were outnumbered, the majority of the orthodox and greeko catholic archipriests from the former Secler-ethnic hungarian Seats, Covasna and Harghita today, with their quality as leaders of the romanian communitites, they have endeavoured to contribute to preserve and predicate the romanian culture, the material and spiritual prosperity of the romanians from the south east of Transylvania. Guiding and pastoring their faithful believers, mostly in harsh times for the Orthodox church and romanian people, each archipriest has inscribed his name proeminently in the Church and People Chronic, in this part of the country.

Protopop Ioan Petric
1817-1903

Protopop Elie Câmpeanu
1859 - 1937

COMPORTAMENTE MATRIMONIALE ÎN TRANSILVANIA (1850-1910)

Daniela DETEŞAN

Istoriografia română a acordat în ultima perioadă un interes special studierii strategiilor maritale din a doua jumătate a secolului al XIX-lea în Transilvania1. Registrele parohiale sau documentele matrimoniale au făcut posibilă investigarea modului de alegere a partenerului, al momentului căsătoriei, a circumstanțelor şi factorilor determinanți în luarea „deciziei celei mari". Însă, cel mai dificil de explicat este motivația, alegerea individuală a fiecăruia dintre cei doi parteneri. Cu alte cuvinte, *Cine se căsătoreşte cu cine?* Aceasta este în formă simplificată întrebarea centrală la care studiul de față urmăreşte să răspundă. Se căsătoreşte „bogat cu bogat şi sărac cu sărac", respectându-se una dintre legile nescrise ale mariajului? Cât de mult contează originea socială în alegerea partenerului? Dar vârsta, locul de origine, reşedința sau proximitatea geografică a mirelui şi miresei? Căsătoria era un act sincer de exprimare a iubirii sau o afacere financiară, un mod de transmitere a pământului, a averii în general? Care era rolul tatălui în decizia fiicei sau fiului de a se căsători?

Ca bază teoretică în analiză am luat clasica linie de demarcație stabilită în 1965 de John Hajnal2, de la St. Petersburg la Trieste, care împărțea Europa în două regiuni cu niveluri diferite ale nupțialității, vestul şi estul. Paternul căsătoriei europene (*European Marriage Pattern*) descoperit de Hajnal distingea două regimuri matrimoniale diferite, două structuri demografice diferite, două sisteme familiale diferite. Modelul căsătoriei din vest (*the Western European Marriage*

1 Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc din Transilvania*, Cluj-Napoca, 1999; Adriana Florica Muntean, "Considerații privind problema familiei şi a structurii ei de-a lungul secolului al XIX-lea în satele Gilău şi Alunişu (jud. Cluj)" în S. P. Bolovan, I. Bolovan (coord.), *Sabin Manuilă. Istorie şi demografie. Studii privind societatea românească între sec. XVI-XX*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 1995; Claudia Septimia Peteanu, „Protocolul căsătoriților din comunitatea Năsăud în a doua jumătate a secolului al XIX-lea" în *Arhiva Someşană*, IV, 2005, p. 211-245; Adriana Florica Muntean, "Motivații ale căsătoriei în mediul rural transilvănean din a doua jumătate a secolului al XIX-lea" în *Revista Bistriței*, XII-XIII, 1999, p. 53-55; Claudia Septimia Peteanu, „Setting the dowry in the land of Năsăud in the second half of the 19-th century" în *Romanian Journal of Population Studies*, vol. II, nr. 2, 2008, p. 61-71; Simion Retegan, "Strategies of Marriage in the Romanian Rural Society from Transylvania in the Middle of the 19th Century" în *Transylvanian Review*, 2009, XVIII, supliment no 1, p. 185-194; Dana Rus, *Căsătorie şi recăsătorie în satele Regimentului II românesc de graniță în perioada epocii moderne (secolul al XIX-lea)*, Ed. Accent, Cluj-Napoca, 2011.

2 John Hajnal, „European marriage pattern in historical perspective" în D. V. Glass, D. E. C. Eversley, (eds.) *Population in History*, Arnold, Londres, 1965; Idem, „Two kinds of preindustrial household formation system", în *Population and Development Review*, London, 1982, VIII, 3, p. 449-494.

Pattern) se caracteriza prin vârsta înaintată la prima căsătorie atât pentru femei, cât şi pentru bărbaţi şi numărul ridicat de celibatari, în timp ce în est, practica căsătoriei era universală şi vârsta la căsătorie, fragedă.

Numeroase studii au demonstrat deja că alegerea partenerului nu se face la întâmplare. În jurul căsătoriei funcţionează o reţea de relaţii sociale. La constituirea cuplurilor predomină similitudinea statusurilor sociale ale soţilor. Căsătoria este determinată social şi este subordonată intereselor generale familiale3. Indicatorii urmăriţi de obicei se referă la homogamie, endogamie, sezonalitatea căsătoriei, vârsta la prima căsătorie, diferenţa de vârstă dintre mire şi mireasă şi statusul lor economic, controlul parental sau libertatea de alegere.

Un spectrul larg de variabile - peţitul, logodna sau „buna învoire", aranjatul nunţii, stabilirea zestrei, cele trei vestiri publice din biserică în zi de sărbătoare sau duminica, mărturisirea şi cuminecarea mirilor, învoirea părinţilor la căsătorie, obţinerea dispenselor în cazul existenţei unor impedimente la căsătorie, recăsătoria - pun în valoare specificul arealului transilvan.

Ca punct de reper pentru acest articol am selectat două regiuni din „Transilvania istorică", puternic individualizate prin trăsături specifice. Prima este zona munţilor Apuseni, bogată în exploatări miniere aurifere, integrată în comitatul Alba de Jos, după 1876 comitatul Turda-Arieş. Aici, o categorie socială exponenţială o reprezentau proprietarii de mine sau părţi de mine, aşa-numitele „cuhe", din Abrud-Roşia, Zlatna, Brad, Bucium-Saşa4. Situaţia materială bogată le conferea o poziţie privilegiată, elitară. Năsăudul este a doua regiune - zona frontalieră unde cadrele militare s-au impus prin statutul lor special, dispunând de loturi de pământ şi gospodării mari. Având la bază *Statutul grăniceresc* din 12 noiembrie 1766, emis în timpul Mariei Tereza pentru toate companiile şi cele 44 de comune militare de pe Valea Rodnei, arealul majoritar greco-catolic şi cu o enclavă ortodoxă pe Valea Bîrgaielor, s-a dezvoltat rapid datorită privilegiilor şi scutirilor fiscale acordate de statul austriac. Urmaşii grănicerilor se bucurau de prestigiu social şi aveau o mentalitate şi o conştiinţă specifică, bazată pe disciplină, spirit de ordine,

3 Göran Therborn, *Between sex and power. Family in the world, 1900–2000*, London and New York, 2004; Jean-Pierre Pélissier, Daniele Rébaudo, Marco van Leeuwen, Inke Maas, „Migration and endogamy according to social class: France, 1803-1986", în *International Review of Social History*, 2005, 50, p. 219-246; Jan Kok, Kees Mandemakers, „Free choise from a limited supply. The marriage market in two Dutch provinces, 1840-1940 în *Romanian Journal of Population Studies*, 2008, 1, p. 82-104; Marco Breschi, Matteo Manfredini, Alesio Fornasin, "Remarriage in a pre-transitional Italian community", în *Continuity and change*, 2007, 22, 3, p. 407-428; Christer Lundh, "Remarriage, gender and social class: a longitudinal study of remarriage in southern Sweden, 1766-1894", în *Continuity and Change*, 2007, 22, 3, p. 373-406.

4 De exemplu mina „Concordia-Rodenpoch" era compusă din 25 de părţi de mine, dintre care o parte era proprietatea bisericii greco-catolice din Bucium-Saşa, iar celelalte, a unui proprietar din Abrud, Boer Béla, şi a societăţii pe acţiuni „Fortuna". Vezi Serviciul Judeţean Alba al Arhivelor Naţionale (în continuare SJAAN), fond *Parohia greco-catolică Bucium-Saşa*, 2/1897, f. 3.

rigoare, perseverență, hărnicie. „Familia grănicerească" sau „comunitatea de casă" erau expresii folosite pentru a desemna sistemul de proprietate din regimentele grănicereşti. Fie că e vorba de Banat, Transilvania, Croația, Slavonia, Ungaria, el consta din convieţuirea mai multor generații, ba chiar familii diferite, înrudite sau nu, în aceeaşi gospodărie. Toți grănicerii aparţineau obligatoriu unei case, fiind înregistrați ca atare în evidențele autorității militare. Ei muncesc şi folosesc în comun averea mobilă şi imobilă. În fruntea fiecărui „comunion" stătea gazda (*pater familias*), ajutat de *mater familias*, care nu era neapărat soția sa, ci oricare altă femeie bătrână şi harnică din casă5. Această stare de indiviziune oferă, alături de loturile fragmentate din afara jurisdicției militare, un mozaic de realități specifice. Fiecare cu morfologia sa unică au asigurat continuitatea pământului.

Articolul caută explicații pentru felul în care au evoluat practicile, obiceiurile, aranjamentele şi regulile alianțelor maritale în Transilvania celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea. Ne propunem să descifrăm, să analizăm şi să comparăm decizii matrimoniale, norme legislative laice şi ecleziastice, valori şi atitudini morale. Toate se reflectă în acele „seturi de alegeri" luate în momentul căsătoriei.

Sursele folosite în analiză provin din arhive bisericeşti: contracte de căsătorie, liste cu tinerii necăsătoriți, contracte matrimoniale de bună învoire, documente de zestre atât pentru mire, cât şi pentru mireasă, învoiri între miri, atestate parohiale de binecuvântare a căsătoriei, adeverințe pentru realizarea celor trei vestiri, cereri pentru acordarea dispenselor şi dispense de căsătorie, scheme de afinitate sau consangvinitate, învoiri ale părinților la căsătoria logodiților, dosare ale proceselor de divorț. Calitatea bună a izvoarelor permite reconstituirea unor caracteristici demografice precum sexul, vârsta, statutul civil, religia, ocupația, localitatea de origine şi de domiciliu a mirilor, valoarea şi compoziția zestrei primite la căsătorie.

În Transilvania, până în anul 1894 nu a existat căsătoria civilă şi dat fiind caracterul religios al matrimoniului, biserica înregistra consensul mirilor. Faptul era stabilit şi prin *Codul Civil Austriac*, articolul 75 prevăzând că logodnicii trebuiau să-şi dea acordul solemn la căsătorie înaintea preotului. Consimțământul părților apărea înregistrat în aşa-numitele „contracte de bună învoire" semnate de mire, mireasă, părinții lor, de preot şi 2 martori. Preoții ortodocşi aveau obligația conform art. 16-20 din îndreptarul episcopului Andrei Şaguna, *Cunoştințe folositoare despre trebile căsătoriilor* (1854), să completeze formularele tipizate ale protocoalelor de bună învoire. La greco-catolici, despre contractul bunei învoiri aminteşte sinodul de instalare al episcopului Ioan Lemeni din 1833. În aceeaşi direcție s-a pronunțat

5 Marlen Negrescu, „Desființarea instituției comunionului pe teritoriul fostei granițe militare bănățene", în *Analele Banatului* XV, 2007, p. 177-185; Carmen Albert, „Family models in Banat (19th – 20th century)", în *Families in Europe between the 19th and 21st centuries. From the traditional model to the contemporary PACS*, ed. Antoinette Fauve-Chamoux, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 2009, p. 211-228.

sinodul arhidiecezan de la Blaj, din 20-22 octombrie 1869. Acest tip de surse istorice este bine păstrat în arhive, unele dintre ele văzând deja lumina tiparului[6]. Iată câteva exemple: Mihăilă Cucui, ţăran de 21 ani şi Cornelia Dascălu, ţărancă de 19 ani, ambii juni greco-catolici din Cetatea de Baltă, declarau, la 7 mai 1898, că „singuri, din bună voie şi nesiliţi de nimeni, din iubire curată, doresc să păşească la taina sfintei căsătorii[7]. Gavrilă Manta de 23 ani din Ilişua şi Anastasia Ripan, „fată în păr" din aceeaşi localitate, la căsătoria din 31 ianuarie 1856, mărturiseau că „nesiliţi voiesc a se căsători"[8]. Nu întâmplător „contractele" constituiau probe importante în procesele de despărţire dintre soţi. Forurile ecleziastice de judecată urmăreau să stabilească dacă respectiva căsătorie s-a încheiat în mod legitim, respectându-se toate prevederile în vigoare. Dacă liberul acord fusese sincer sau nu, rămânea de stabilit, însă el reprezenta una dintre condiţiile impuse la căsătorie. În aceste chestiuni biserica a colaborat cu statul, mai ales pentru implementarea deciziilor finale din procesele de divorţ, pentru pedepsirea celor găsiţi vinovaţi sau pentru reglementarea problemelor legate de avere şi transmiterea succesorală.

Practica întocmirii contractelor de bună învoire era uzuală în Ardeal şi se întâlnea nu doar la persoanele aflate la prima căsătorie. Nicolae Negru şi Ana Lica, ţărani din Cetatea de Baltă, ambii văduvi, greco-catolici, au declarat la 21 ianuarie 1899 printr-un contract de bună învoire că doresc să păşească la a doua căsătorie „în pace şi cea mai bună armonie"[9]. Tecla Palagia de 45 ani, rămasă văduvă a doua oară, încheia la 30 octombrie 1889 un al treilea „contract de bună învoire" cu Nicolae Salvan, văduv de 43 ani, greco-catolic din Nepos[10]. Consensul liber al mirilor dat la oficiul parohial se înregistra printr-un protocol denumit *Protocolul bunelor învoiri*[11] sau *Protocolul contractelor matrimoniale de bună învoire*[12].

Punctul de plecare în analiza de faţă îl constituie informaţia conform căreia în spaţiul românesc contractul de căsătorie nu a fost folosit la fel ca în alte regiuni ale Europei. Deşi căsătoria este un „aranjament contractual" care stipulează drepturile şi obligaţiile cuplului, la români lipsesc contractele de căsătorie[13]. O explicaţie pentru această absenţă o reprezintă faptul că ele s-au încheiat ulterior mariajului sau

6 Vezi doc. 11, 14, 15, 22 din vol. *Ciclul vieţii familiale la românii din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, ed. I. Bolovan, D. Covaci, D. Deteşan, M. Eppel, E. C. Holom, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2009.

7 SJAAN, fond Parohia greco-catolică Cetatea de Baltă, 1/1898, f. 69.

8 Serviciul Judeţean Bistriţa Năsăud al Arhivelor Naţionale (în continuare SJBNAN), fond Oficiul parohial greco-catolic Ilişua, 1852-1894, cota 27, f. 5-6.

9 SJAAN, fond Parohia greco-catolică Cetatea de Baltă, 1/1899, f. 94.

10 SJBNAN, fond Oficiul parohial greco-catolic Nepos, 1879-1910, cota 25, f. 5-6.

11 SJAAN, fond Protocolul bunelor învoiri din parohia Idicel, cota 65.

12 SJBNAN, fond Protocolul contractelor matrimoniale de bună învoire din parohia greco-catolică Zagra (din 30 octombrie 1884 până în 24 mai 1901), cota 47.

13 Constanţa Vintilă-Ghiţulescu, „Marriage without contracts in Romanian society (18-th and 19-th centuries)", în *Romanian Journal of Population Studies*, 2008, vol. II, nr. 1, p. 5.

că miri aveau o stare materială precară, lipsindu-le proprietățile, cum este, de pildă, cazul Cataloniei14.

Raporturile patrimoniale între soți, pentru zona Năsăudului, au fost clar determinate prin intermediul contractului de căsătorie. Spiritul pragmatic, motivațiile raționale şi obiective au avut în cele mai multe cazuri întâietate față de sentimente. Stau dovadă 109 contracte de căsătorie pentru opidul Năsăud15, 32 contracte de căsătorie pentru comunitatea greco-catolică din Ragla (1864-1871)16 şi 40 contracte de căsătorie pentru parohia greco-catolică Zagra (1884-1888)17. Deşi nu sunt atât de multe ca de pildă la francezii din regiunea Vernon, unde contractul de căsătorie devenea o practică curentă, cvasi-sistematică după instaurarea Codului civil francez, ele cuprind inclusiv informații referitoare la zestrea mirelui şi miresei.

Etapele căsătoriei, bine stabilite de preceptele bisericeşti, trebuiau urmate pas cu pas: miri se mărturiseau şi se cuminecau, li se făcea o creştinească învățătură despre datoriile căsătoriților, părinții se învoiau şi ei la căsătoria logodiților18, la cununie mirii îşi exprimau acordul rostind cuvântul „îmi place" la întrebarea preotului, se vestea căsătoria de trei ori în biserică cu scopul ca cine ştia vreo împiedicare s-o spună de îndată. În urma vestirilor preotul emitea o „adeverință despre împlinirea strigărilor", aşa-numita „carte pentru vestiri" sau „atestat pentru vestiri", confirma în scris că nu există piedici canonice, politice sau militare contrare căsătoriei şi apoi elibera o adeverință parohială de binecuvântare a căsătoriei19.

Este dificil de apreciat cât era mit şi cât realitate din obligațiile mirelui şi miresei, aşa cum apar ele consemnate de documentele vremii. Teoretic, lista cu îndatoririle lor era lungă20. Încă din timpul vicariatului lui Ioan Marian (1835-1846) mirele trebuia să dea dovadă de o purtare morală bună, să arate că a frecventat şcoala, că ştie să citească şi să scrie, că ştie bine rugăciunile21, că a plantat şi a altoit 12 meri şi 12 peri22, că este vaccinat de vărsat (împotriva variolei)23. Preotul din Măgura solicita Oficiului vicarial al Rodnei aprobarea căsătoriei unui june de 32 ani cu o "fată deflorată" din Ilva Mare, care s-a vestit, s-a mărturisit şi cuminecat,

14 Julie Marfany, „Choices and constraints: marriage and inheritance in eighteenth and early nineteenth century Catalonia", în *Continuity and Change*, 2006, 21, 1, p. 77.

15 Claudia Peteanu, „Protocolul căsătoriților ….", p. 211-245.

16 Daniela Deteşan (ed.), *Căsătorie şi moştenire în Transilvania. Documente din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Ed. Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 55-107.

17 *Ibidem*, p. 116-159.

18 SJBNAN, fond Oficiul parohial greco-catolic Gledin, 1857-1864; cota 33, f. 3, 20.

19 Ibidem, f. 169.

20 SJBNAN, Colecția Iulian Marțian, cota 32, f. 53-54. Vezi şi Ciprian Ghişa, „Problemele matrimoniale în practica bisericii greco-catolice din Transilvania, 1830-1850", în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Theologia Catholica*, LIII, 2008, nr. 1.

21 SJBNAN, fond Oficiul parohial greco-catolic Gledin, 1857-1864; cota 33, f. 53.

22 SJBNAN, fond Colecția Iulian …, f. 53.

23 SJBNAN, fond Oficiul parohial greco-catolic Gledin, 1857-1864; cota 33, f. 129.

cunoaşte datoriile unui creştin şi învăţătura despre statutul căsătoriţilor, a urmat şcoala comunală şi pomii porunciţi îi are24. Cine nu cunoştea rugăciunile, plătea 2 florini în lada şcolii şi apoi se cununa25. Într-o lume rurală săracă această taxă, la care se mai adaugă altele (pentru preot şi protopop la cununie, pentru dispense), nu au făcut decât să crească numărul cuplurilor care au ales, din motive financiare, să coabiteze în afara căsătoriei. Costurile aferente căsătoriei erau relativ ridicate dacă se iau în considerare sumele plătite pentru cununie (circa 4 florini), pentru dispense (circa 5 florini), pentru zestre, dar mai ales pentru petrecerea organizată cu prilejul nunţii26.

Acordul părinţilor, în unele zone chiar al bunicilor (vezi cazul unor cantoane elveţiene)27 era necesar. Atunci când el nu exista, rezolvarea consta din acordarea unei dispense la căsătorie. Tatăl tânărului Teodor Strungariu, ca un om capricios, nu dorea ca fiul să se căsătorească cu sponsa sa, Ioana Galeşiu din Ilva Mare, deoarece ei de mult au avut relaţii amoroase şi au şi un prunc născut nelegiuit. Preotul solicită acordarea căsătoriei contra voinţei tatălui, care l-ar face nefericit pe fiu obligându-l să ia pe alta de soţie. De aici ar urma un trai scandalos, şi mirele, un om cu purtare bună, harnic şi blond nu merită aceasta28.

Dispoziţii cu privire la zestrea mirilor erau formulate de mitropolitul Andrei Şaguna în *Compendiul de drept canonic* (1868), principalul punct de reper pentru biserica ortodoxă din Transilvania, până la sfârşitul secolului al XIX-lea. Pentru validitatea logodnei trebuiau schimbate inele şi hotărâtă zestrea prin încheierea cărţilor de zestre. În cazul anulării căsătoriei, femeia îşi recupera zestrea primită. Cererea avea la bază articolul 89 din legea XXXI/1894 despre dreptul matrimonial.

În societatea ardeleană tradiţională mariajul a reprezentat cea mai importantă cale de transmitere a patrimoniului familial de la o generaţie la alta. Posesiunea asupra solului apare ca principal mobil al mariajelor, fie că erau impuse sau făcute din proprie voinţă. Principal semn al bogăţiei şi puterii, pământul reprezenta averea cea mai de preţ a ţăranilor. Pentru el trudeau din zi în noapte, îl lucrau, îl îngrijeau şi „îl iubeau ca pe mama şi ca pe tatăl lor”.29 O trăsătură caracteristică pentru zona Năsăudului este aceea că suprafaţa pământului apare consemnată în „zile de

24 SJBNAN, fond Oficiul parohial greco-catolic Ilva Mare, 1865-1884, cota 27, f. 153.

25 SJBNAN, fond Oficiul parohial greco-catolic Gledin, 1857-1864; cota 33, f. 21.

26 D. Deteşan, S. Retegan, „Sub focul încrucişat al bisericii şi statului: Concubinajul la românii din Transilvania între 1850-1900”, în vol. În căutarea fericirii. Viaţa familială în spaţiul românesc în sec. XVIII-XX, coord. I. Bolovan, D. Covaci, D. Deteşan, M. Eppel, E. C. Holom, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2010, p. 86.

27 Anne-Lise Head-König, „Forced marriages and forbidden marriages in Switzerland: state control of The formation of marriage in catholic and protestant cantons in the eighteenth and nineteenth centuries”, în *Continuity and Change*, 8, 3, 1993, p. 452.

28 SJBNAN, fond Oficiul parohial Ilva Mare, 1865-1884, cota 27, f. 198.

29 George Barițiu, „Românii transilvani, ca proprietari de pământ”, în *Gazeta Transilvaniei*, XXIV, 1861, nr. 95, p. 395.

arat la câmp", în „care cu fân sau mălai". Pentru identificarea cât mai exactă a parcelelor, pe lângă numărul topografic şi denumirile uzuale din popor - Între Văi, *La Părul lui Drăgan*, În Vârful Runcului, *La Hotar*, În Vârtoape, În Coasta Ursului, În Vârful Măgurei, *După Deal*, În Dosul Sasului, *Pe Dealul Ursului*, *La Măgura Lupului* etc. - erau enumeraţi vecinii loturilor respective. Localizarea cartografică a parcelelor din actele notariale franceze specifica, la fel ca în Transilvania, numele proprietarilor vecini.30

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, proprietatea asupra solului a fost extrem de fărâmiţată nu doar la nivelul districtului, ci în întreaga provincie transilvană. Extrasele de carte funciară înregistrau numărul loturilor deţinute, denumirea lor, felul pământului (agricol, fânaţ şi grădină, vie, păşune, pădure, trestie) şi a venitului impozabil. Aceste realităţi funciare sunt puse în evidenţă şi de contractele matrimoniale sau de testamente. Tânărul de 25 ani, Iosif Luca Dan din Zagra, lua în posesie de la părinţii săi 9 loturi de pământ spre liberă dispunere în folosinţă31, altul, Ion Dumitru Sima de 23 ani din acelaşi sat, 7 pământuri de arat şi de cosit cu drept de proprietate şi folosinţă32; la 24 aprilie 1887 mirele Gavril Zinveliu, greco-catolic de 24 ani, primea ca zestre 14 parcele de pământ, iar mireasa lui 6 parcele33.

Tânăra Nastasia Florea Lupu de 23 ani din Zagra, pe lângă bunurile imobile, casa şi grădina, şi animalele primite, o vacă a făta, un junc (taur tânăr nepus la jug) de doi ani şi doi purcei, mai primea produse agricole, „10 carfe de cucuruz, 5 mierţe de orez, 10 cupe de sămânţă de cânepă, o claie de fân de două care, o mierţă de paie de grâu"34. Vehiculele ţărăneşti de transport „un car cu toate aparţinătoarele sale", „o căruţă cu hamuri", stupii de albine şi câteodată bani, completau lista bunurilor primite la căsătorie („Trifilina a adus cu sine la măritiş din Sângeorgiu 67 fl., două vaci, o junincă, zece oi şi capre"35; Andrei Pavel Olaru din parohia Mocod obţinea de la părinţi, pe lângă 4 loturi de pământ, suma de 49,80 florini36).

Dacă în Moldova şi Muntenia, zestrele erau exorbitante şi ruinătoare de familii37, în Transilvania ele ating valori medii. În eşantionul de control, valoarea minimă a zestrei a fost estimată la 54 fl., cea maximă la 695 fl., adică o medie de 486 fl. Existau situaţii când complementar zestrei apăreau precizări cu caracter

30 Fabrice Boudjaba, *Des paysans attachés à la terre? Familles, marchés et patrimoines dans la région de Vernon (1750-1830)*, Paris, 2008, p. 297.

31 SJBNAN, fond Protocolul contractelor matrimoniale de bună învoire din parohia greco-catolică Zagra, (în continuare fond Protocolul contractelor …) cota 47, f. 14.

32 Ibidem, f. 38.

33 Ibidem, f. 47-48.

34 Ibidem, f. 33.

35 SJBNAN, fond Sedria Generală a districtului Năsăud, cota XCI/84, f. 1.

36 SJBNAN, fond Protocolul contractelor …, f. 31.

37 *Transilvania*, VI, 1873, nr. 7, pp. 77-78.

testamentar. Astfel, Ioan Pop, văduv de 53 de ani din Poieni, anexa la contractul de căsătorie din 17 iunie 1886 cu văduva Senia Sârdea Drăgan de 52 ani, un codicil prin care testa după moartea sa toată averea viitoarei sale soții şi după moartea ei, rudelor sale38.

Se remarcă numărul mare de recăsătorii (19,5%) datorate nu divorțului, acordat greu în această perioadă, cât mai ales decesului unuia dintre parteneri. Acelaşi tipar apare şi în cazul localității Cuzdrioara (21,1%)39. Explicațiile recăsătoriilor sunt simple, determinate de motive economice, de reîntregire sau mărire a averii. Nicolae Salvan, văduv de 43 ani din comuna Nepos, cugeta că prin căsătoria cu văduva Tecla Palagia de 45 ani îşi va mai întregi averea, în condițiile în care toate avuțiile lui le-a cheltuit cu îngrijirea primei soții, decedată în urmă cu doi ani din cauza unei boli îndelungate40. Îngrijirea şi educarea copiilor reprezenta o altă justificare, în condițiile persistenței modelului familiei țărăneşti cu mulți copii. Învoirea dintre văduvul Nechifor Mititean şi văduva Safta Strutean care avea 2 copii minori şi o fată mai măricică, de 12 ani, prevedea ca bărbatul să se oblige în fața lui Dumnezeu şi a subscrişilor martori să aibă grijă de toți pruncii, şi ai lui şi ai femeii, şi că în toate împrejurările va fi răspunzător pentru ei, făcându-i cetățeni adevărați41.

Tiparul căsătoriei aranjate de părinți se regăseşte în multe dosare ale proceselor de divorț înregistrate la tribunalul matrimonial. Exprimări precum „am încheiat matrimoniul de frica părinților şi de silă, nu din iubire adevărată", „aşa mi-a fost traiul după măritat, ca într-o prinsoare grea", sunt folosite în mod obişnuit, ca un leit-motiv. La fel era în Norvegia, unde până la sfârşitul secolului al XIX-lea părinții au exercitat un control substanțial asupra alegerilor maritale ale copiilor lor42. La 12 iunie 1857, Maria Macu, greco-catolică din Gherdeal, cerea despărțirea de soțul ei George Pascu deoarece „mama m-a făcut cu sila şi cu bâta în mână să mă cunun, pentru avere şi moşie".43

Decizia de a alege partenerul era susținută în unele cazuri de motivații obiective legate de condițiile reale de trai. Ioan Buburuzanu din Ilva Mare locuia cu mama şi două surori bolnave şi neapte de muncă, dintre care una era slută de un picior. În aceste condiții, s-a văzut silit a se căsători, având nevoie de o femeie care

38 SJBNAN, fond Protocolul contractelor ..., f. 29.

39 Simion Retegan, *Drumul greu al modernizării. Un veac din istoria unui sat ardelean: Cuzdrioara, 1820-1920*, Cluj-Napoca, 2011, p. 41.

40 SJBNAN, fond Oficiul parohial greco-catolic Nepos*, 1879-1910*, cota 25, f. 5-6.

41 SJBNAN, fond Oficiul parohial greco-catolic Luşca, 1857-1930, cota 15, f. 38.

42 Hans Henrik Bull, „Deciding whom to marry in a rural two-class society: Social homogamy and constraints in The marriage market in Rendalen, Norway, 1750-1900", în *International Review of Social History*, 50, 2005, p. 46.

43 SJAAN, fond Mitropolia Română Unită Blaj, Tribunalul de a II-a instanță, 83/1860, f. 31.

să îndeplinească lucrurile gospodăreşti şi să-l îngrijească pe el şi pe celelalte femei din casă44.

Existau situaţii în care căsătoria avea la bază un acord obţinut prin compromisuri ale ambelor părţi. Femei cu reputaţia pătată sau bărbaţi foarte săraci acceptau un mariaj de convenienţă, care inevitabil sfârşea printr-un divorţ. Iustina Demian, economă din Corneşti, solicita, în 9 martie 1893, Forului matrimonial greco-catolic de prima instanţă din Tîrnăveni, despărţirea totală de soţul ei, după 7 ani de mariaj, pe motivul „silei morale şi fizice". Investigaţia preliminară şi probatorie derulată în procesul de divorţ a relevat că femeia nu s-a măritat din iubire şi de bună voie după Mihăilă Demian. „Nu mi-a plăcut de el niciodată, nu-mi place şi nu-mi va place, să mai trăiesc încă 100 de ani şi el iar atâta să trăiască; pentru că atunci când îl văd mi se întunecă ochii şi mă iau ameţeli de gândesc că am să mor. Tatăl meu, Simion Oprița, m-a îndemnat să mă mărit după el, a zis că e fecior frumos ca un stejar, blond, şi părinţii lui nu-s oameni stricaţi, răi şi primejdioşi, şi ce dacă-s mai săraci, este la noi avere, numai să dea Dumnezeu pace. Când m-a silit să mă duc la popa să-mi las legea (religia) şi să mă fac unită (greco-catolică), ce bătaie am luat şi eu şi mama! La vreo 4 săptămâni după cununie m-am dus la părinţi, unde am născut pruncul ce l-am fost conceput de la altul. Bărbatul meu a venit la mine şi tata i-a zis ca să nu se lepede de mine că-i dă avere. Şi bărbatul meu a zis că mă iartă şi nu-mi va mai pomeni şi imputa de greşeala şi păcatul meu, şi după ce-mi va fi mai bine să mă duc la casa părinţilor lui. Eu însă, chiar şi după ce mi-a murit copilul, n-am vrut să mă reîntorc la bărbat, dar tata, după ce m-am făcut sănătoasă, m-a alungat la bărbat. Cât am trăit cu bărbatul meu n-a fost trai omenesc, ci numai chin şi amar!"45.

Deşi vârsta minimă la căsătorie în Transilvania era de 18 ani pentru fete şi 22 ani pentru băieţi, cu dispensă se putea ajunge chiar la 15 ani46 sau la 16 ani (cazul miresei Raveca Petre Vlaicu din Gledin, care vrea să se căsătorească cu un june de 23 ani, Dumitru Onigaşu din Gledin47). Cea mai vârstnică mireasă înregistrată era o văduvă de 67 de ani din Ilva Mare.

În privinţa distribuţiei sezoniere a căsătoriilor o frecvenţă mare s-a înregistrat iarna, în timpul „câşlegilor", lunile februarie (25,6%) şi noiembrie (22,4%) fiind pe primele locuri în acest sens. Acest tipar e specific nu doar eşantionului, ci întregii provincii transilvane.

Principiul „sărac se căsătoreşte cu sărac, bogat se căsătoreşte cu bogat" a funcţionat. George Pop, fecior holtei de 22 ani, se căsătorea cu Todoria Pop, fată

44 SJBNAN, fond Oficiul parohial greco-catolic Ilva Mare, 1865-1884, cota 27, f. 115.
45 SJAAN, fond Parohia greco-catolică Cetatea de Baltă, dos. 1/1893, f. 40-41.
46 SJBNAN, fond Oficiul parohial greco-catolic Ilva Mare, 1865-1884, cota 27, f. 42.
47 SJBNAN, fond Oficiul parohial greco-catolic Gledin, f. 133.

fecioară de 25 ani, ambii din Nepos, deoarece nici mirele, ca fecior sărac nu-şi capătă altă persoană potrivită lui, nici mireasa nu speră mai bun noroc48.

În arealul cercetat întâlnim sate în care multe familii erau într-un grad de rudenie mai apropiat sau mai depărtat. De exemplu, în comuna Ilva Mare mai toți locuitorii se aflau în relații de consangvinitate sau de afinitate49. În consecință, piața maritală fiind redusă, erau siliți să se căsătorească împreună. Aşa se explică numărul mare de dispense cerute pentru consangvinitate de gradul al 3-lea, de gradul al 6-lea (verişori secunzi), de gradul al 7-lea. Se adaugă faptul că locuitorii comunei Ilva Mare nu s-au învățat a se căsători în alte comune50. La fel, nici țiganii din Ilva Mare nu aveau obiceiul să se căsătorească cu persoane din alte comune51.

Rudenia spirituală prin năşie s-a manifestat şi a reglementat sfere mai largi decât cele prevăzute de canoanele bisericeşti. În 31 septembrie 1863 protopopul Ioan Anderco-Homorodanu acorda dispensă pentru al doilea grad de rudenie duhovnicească sau sufletească52. În multe comunități apărea aşa-numitul „naş colectiv", care boteza aproape tot satul, simbol al proprietății, prestigiului, funcției sociale53.

Alte motive pentru care s-a acordat dispensă au fost: pentru timpul jelei din partea miresei, cerut Oficiului arhidiaconal de preotul din Monor, Petru Tanco54, dispensă de la a 2-a şi a 3-a vestire din cauză că se apropie postul, pentru impedimentul de afinitate de gradul 2: fratele miresei a făcut un prunc nelegiuit cu sora mirelui şi deoarece mirii (Luca Boca de 22 ani şi Anghilina Borza de 23 ani, ambii greco-catolici) nu-s de vină că frații lor au păcătuit, cer să li se acorde licență pentru căsătorie; de asemenea, deoarece sunt săraci, solicită scutirea de taxa de 2 florini pentru dispensă; răspunsul vicarului Grigore Moisil din 25 iulie 1884 este că ei trebuie să facă o cerere specială la episcopul diecezan ca să ceară dispensă de la scaunul apostolic pentru ca matrimoniul să fie legitim; cu toate că impedimentul e cauzat de alții (de rudele mirilor) pentru miri el reprezintă o dificultate, care numai pe cale legală poate fi înlăturat55. Văduvul Marin Rusu din motive personale a rupt logodna cu Ana Burduhasu din Rebrişoara pentru care a căpătat licență de căsătorie şi s-a logodit cu văduva Firona Galeşiu din Ilva Mare. În acest caz exista

48 SJBNAN, fond Oficiul parohial greco-catolic Nepos, 1879-1910, f. 1.

49 SJBNAN, fond Oficiul parohial greco-catolic Ilva Mare, 1865-1884, cota 27, f. 122.

50 Ibidem, cota 27, f. 19.

51 Ibidem, cota 27, f. 82.

52 SJBNAN, fond Oficiul parohial greco-catolic Gledin, f. 166.

53 Daniela Deteşan, "Reconstituirea evoluției demografice şi a sistemului de înrudire spirituală în satul Filea de Sus (jud. Cluj) între 1848–1932", în *Populație şi societate. Studii de demografie istorică a Transilvaniei*, coord. I. Bolovan, C. Pădurean, Cluj-Napoca, 2003, pp. 172–198; Crinela Holom, *Evoluția demografică şi problema familiei în actualul județ Alba (1850–1910*), teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2009, p. 216.

54 SJBNAN, fond Oficiul parohial greco-catolic Gledin, f. 88.

55 Idem, fond Oficiul parohial Ilva Mare, 1865-1884, f. 206.

însă impedimentul afinității de gradul 3, deoarece primul bărbat al miresei a fost frate cu soția răposată a mirelui, iar pentru acordarea dispensei trebuia percepută o taxă de 2 florini56. Junele Ion Urechea dorea să se căsătorească cu fecioara Elena Cantaroie ambii din Ilva Mare, însă mirele a avut un copil „din pat nelegiuit" cu Palagia Condale, servitoare din Maieru, care dorea să-l împiedice să se însoare, până ce nu-i va plăti întreținerea copilului pentru un an şi jumătate57.

În cazul militarilor, pe lângă prescriptele canonice, era necesar acordul organelor militare. Contractul de căsătorie, sub formă de protocol, se redacta la Năsăud pe baza Ordinului regimentului din 29 octombrie 1844, nr. 1692. Se mai adăuga o adeverință din partea preotului, primarului sau bătrânilor satului din care să reiasă că respectivul are purtare morală bună şi e în stare a susține familia, arătând totodată ce avere are.

Căsătoria orfanilor se perfecta cu acordul părintelui aflat în viață şi a co-tutorelui, obținându-se ulterior licența de căsătorie de la Judecătoria pretorială58. Ioana Turbatu, pupilă orfană, primea din partea Judecătoriei pretoriale din Şieu licența de a se mărita după Nicolae Euthim din Monor59. Conform paragrafului 147, punctul 2 din articolul de lege XX din 1877, se concedea căsătoria orfanei Varvara Simion Ruscu cu junele Avacom din Ilva Mare şi se producea la Sedria Orfanală cartea de cununie60.

Spiritul critic, ironia şi umorul s-a manifestat în societatea ardeleană, făcând referire inclusiv la strategiile matrimoniale. În revista satirică *Gura satului* fidelitatea conjugală era ilustrativ exprimată în poezia "Soția fidelă"**:** „Pe Ion tirana moarte / Din petreceri l-a eschis / Şi curând, trăgând la moarte / Nevestei sale i-a zis: / De vrei ca eu după moarte / Să am odihnă în pământ / Te rog, mai întâi de toate / Să-mi depui un jurământ: / Că lui Tănase nu-i vei da mâna / Căci cu el am trăit rău, / Şi prin asta mă răzbună, / Nu-l primi de soț al tău! / Jur, că n-oi da a mea mână / Lui Tănase cel lenios, / Căci mai mult de-o săptămână / I-am promis altui frumos!"61.

Familia din epoca modernă, întemeiată pe o altă logică şi pe alte fundamente decât cele de azi, a manifestat un spectru larg de variabile: ataşament indisolubil față de pământ, fărâmițarea excesivă a proprietății, regimul dotal, practica transmiterii generaționale între ascendenți şi descendenți, similitudinea statusurilor sociale, tiparul mariajului precoce, la vârste fragede, distribuția sezonieră a căsătoriilor cu o frecvență mare înregistrată iarna, numărul mare de recăsătorii datorate nu divorțului, ci decesului unuia dintre parteneri. Toate acestea demonstrează o dată în plus funcționarea unor mecanisme bine conturate la nivel social, familial, psihic.

56 Ibidem, f. 217.
57 Ibidem, f. 227.
58 SJBNAN, fond Oficiul parohial greco-catolic Gledin, 1857-1864, f. 50.
59 Ibidem, f. 42.
60 SJBNAN, fond Oficiul parohial Ilva Mare, 1865-1884, f. 169.
61 *Gura satului*, Pesta, VII, 1869, nr. 16, p. 63.

MATRIMONIAL BEHAVIOUR IN TRANSYLVANIA (1850-1910)

SUMMARY

The article analyzes the matrimonial strategies of the Transylvanian Romanian rural elite in the second half of the 19th century. Based on unique historical sources, the analysis reveals various matrimonial behaviours and suggests explanatory models. The Transylvanian family of the modern epoch was based on logics and basic principles that were different from the current ones and operated on the following variables: indissoluble attachment to their land, excessive fragmentation of the property, the dowry, the transfer of assets from ascendants to descendants, similarity of social statuses, pattern of precocious marriages, a distribution of marriages according to the seasons, with more marriages concluded in winter, a high number of remarriage cases due to the death of one spouse, not to divorce. The variables used refer to a set of matters focused on the socio-economic statute, on age, religion, gender, civil status, occupation, locality of origin and locality of residence of the spouses, on the value and composition of the dowry received upon marriage.

A N E X E

DOC. NR. 1

Ilva Mare, 8 februarie 1862

Contract de căsătorie

Care s-a făcut între Nicolae Ranca şi între Floarea Ureche precum urmează, adică:

1) Nicolae Ranca voieşte a se căsători şi a lua pe văduva Floarea Ureche de muiere din bunăvoinţa sa şi se îndatoreşte a trăi cu dânsa laolaltă până la moarte.

2) Nicolae Ranca în casul când el ar muri înaintea muierii lui şi n-ar rămânea prunci de dânsul, atuncea toată averea lui, atât mişcătoare cât şi nemişcătoare ce o are acuma şi care şi de acuma înainte se vor mai înmulţi, o dă toată la soţia sa Floarea ca dreaptă proprietate de veci, şi ea să fie liberă apoi a dispune cu ea ce va vrea.

3) Floarea Ureche încă voieşte a se căsători cu Nicolae Ranca şi încă dă, în casul când ar muri înaintea soţului său Nicolae, tot ce are ea atât mişcător, cât şi nemişcător acestuia ca proprietate de veci şi nimeni să aibă drept de a se mai întinde sub niciun pretext la el.

4) Socotind afară Floarea Ureche numai pământul care îl cinsteşte la Biserica Greco-Catolică din Ilva Mare sub nr.-ul top[ografic] 4196 păşune de 714 orgii şi sub nr.-ul top[ografic] 4197 arătură de un iugăr, apoi pământul de sub nr.-ul top[ografic] 578 arătură de un iugăr 374 orgii de a doua clasă, despre care se vor face deschilinit contracte, care cel din urmă scris îl dă lui Pavel Maria pe veci.

5) Care va rămânea mai în urmă, să aibă tot dreptul de dispunere peste această avere nesmintit.

6) Averea lui Floarea Ureche, care după cum arată documentul de împosesionare dato Rodna 25 iuniu 1858 nr. 296 de la fosta Pretură a Rodnei s-au răspuns ei de dreapta proprietate. Prin urmare nu are nimic de a pretinde nimic de acolo.

7) Contractul acesta să intre în valoare în ziua de cununie şi aşa să aibă putere deplină. Aşa s-a făcut în Ilva Mare în 8 februarie 1862.

†Nicolae Ranca şi †Floarea Ureche; de nume scriitor Pant[elimon] Lupşan m[anu] p[ropria]. Ca martori: †Grigore Galar, †Vasile Lazăruşiu, †Vasile Doboş, †Terente Ionaşcu, bătrânii juraţi.

[*Mai jos, scris de o altă mână*:] S-a văzut la Oficiul Cercului Rodnei cumcă nu sunt impedimente şi se întăreşte. Ilva Mare în 19 iulie 1863.

Original cu timbru şi ştampilă. SJBNAN, fond Sedria generală a districtului Năsăud, CV/13, f. 4.

DOC. NR. 2

Budacu de Sus, 23 noiembrie 1863

Contract de căsătorie

Subscrisul vrând a mă căsători după lege, neîndemnat şi nesilit de nimeni, singura din a mea proprie voie şi iubire mi-am ales soţie de căsătorie pe Florica lui Anton Roman, văduvă din Budacul Român şi mă apromit cumcă voi ţinea cu dânsa legătura căsătoriei cu credinţă şi cu dreptate până la moarte şi cumcă oricum mi s-ar întâmpla a trăi cu dânsa în toată viaţa mea nu voi porni în contra ei proces de despărţire nici totală, nici de la pat şi masă, care promisiune cu subscrierea numelui cu mâna proprie înaintea mai jos subscriselor mărturii o întăresc. †Vasile Irimie, mire.

Aşişderea şi eu subscrisa vrând a mă căsători după lege neîndemnată şi nesilită de nimeni singură din a mea proprie voie şi iubire mi-am ales soţ de căsătorie pe Vasile Irimie, june din Budacul Român şi mă apromit cumcă voi ţinea cu dânsul legătura căsătoriei cu credinţă şi cu dreptate până la moarte şi cumcă oricum mi s-ar întâmpla a trăi cu dânsul în toată viaţa mea nu voi porni în contra lui proces de despărţire nici totală, nici de la pat şi masă, care promisiune cu subscrierea numelui cu mâna proprie înaintea mai jos subscrişilor martori o întăresc. Budacul Român în 23 november 1863. †Florica [lui] Anton Roman, mireasă.

Noi mai jos scrişi părinţi ai sus-numitului mire suntem cu toată inima învoiţi ca susnumitul nostru fiu ca mire să-şi ia în căsătorie pe Florica Anton Roman, văduvă din Budacul Român, şi ca zestre îi promitem două junci şi a treia parte de moşie şi casa cu grajduri cu tot. †Toader et †Nastasia Irimie, părinţii mirelui.

Aşişderea şi eu mai jos subscrisul taică a sus-numitei mirese încă suntem cu toată inima învoiţi ca sus-numita mea fiică să se mărite după Vasile Irimie, june din Budacul Român şi ca zestre îi apromit două vaci, un pământ la *Valea Carpenului* peste pârâu de două care de fân la Bălţi şi cânepiştea din sus de sat, locul *Din Lunca* şi locul Între Cărări şi a patra parte din grădina cu casa cea veche. Datum ut supra. †Anton Roman, taica miresei.

Acest contract s-a făcut în prezenţa noastră. Martori: †Ion Samson Stegerean şi †Ştefan Moga, subscriitori prin Ilie Toldrihan m[anu] p[ropria].

Original cu timbru. SJBNAN, fond Sedria Generală a Districtului Năsăud, CV/15, f. 13.

DOC. NR. 3

Ragla, 24 mai 1865

Contract de căsătorie

Eu subscrisul văduv în vârstă de 46 de ani vrând a mă căsători după lege din a mea proprie voie şi iubire, neîndemnat şi nesilit de cineva, mi-am ales soţie de căsătorie pe Maria văduva lui Zaharie Zăvoianu din Ragla şi mă promit că voi păzi cu dânsa legătura căsătoriei cu credinţă până la moarte, mai încolo mă promit că oricum mi s-ar întâmpla a vieţui cu dânsa, bine sau rău, nu voi porni proces de despărţiune, nici parţială, nici totală în contra dânsei, care promisiune o întăresc cu propria numelui subscriere. Sig. Ragla în 24 mai 1865. †Ioan Feldrihan, mire din Budacu Român.

Aşişderea şi eu, subscrisa văduvă, în vârstă de 38 ani, vrând a mă căsători după lege mi-am ales soţ de căsătorie pe Ioan Feldrihanu, văduv din Budacul Român din propria mea voie şi iubire nesilită şi neîndemnată de nimenea, cu care mă promit că voi păzi legătura căsătoriei cu credinţă şi cu dreptate până la moarte; mai promit mai încolo, că oricum mi s-ar întâmpla a vieţui cu dânsul, bine sau rău, nu voi porni procesul de despărţiune nici totală nici parţială în contra dânsului, care promisiune o întăresc cu propria numelui subscriere. Sig ut supra. † Maria Zăvoianu, mireasă din Ragla.

Eu subscrisul mire, ca proprietar de pământ neatârnător de la cineva, mă oblig:

1) A lua pe pruncul soţiei mele Maria, nomine Ioan, spre a-l creşte până ce va fi destoinic de sine a se guverna cu unele parcele de pământ din *Moşia Fehelui* sau peste care eu, tutorul său, am de a mă coînţelege.

2) Pe soţia Maria o îndreptăţesc în cazul când ar rămânea de mine, de a se

folosi atât de bunul meu mobil, cât şi de cel imobil până va fi la viaţă, ca pe una adevărată soţie, ca să poată, neconturbată de cineva, îndestulită a vieţui.

3) Pruncii mele Raveca, produsă cu altă soţie, la timpul căsătoriei sale am de a-i da separata parte ca zestre, atât din bunul meu mobil, cât şi din cel imobil.

4) Pruncilor mei care s-ar întâmpla de a-i produce cu noua mea soţie Maria, parte egală le voi face din tot bunul meu cu cea din prima soţie născută pruncă.

Aceste dispoziţiuni însă le voi determina pe deplin la timpul său, aşa precum vor să aducă cu sine, ţinându-mă totuşi *strictissime* de aceste în acest contract produse, şi aceste le întăresc cu propria numelui meu subscriere. Sig ut supra. †Ioan Feldrihan, mire din Budacu Român.

Eu, subscrisa mireasă duc cu mine zestre una vacă cu viţel mic şi îmbrăcămintea mea, celălalt bun mobil şi imobil rămân fiilor mei Vasilică şi Ioan, de a se împărţi frăţeşte între dânşii. † Maria văduva lui Zaharia Zăvoianu, mireasă din Ragla.

Cum că acest contract s-a încheiat cu libera învoire a ambelor părţi în prezenţa noastră mărturisim cu propria noastră subscriere. Sig. Ragla în 24 mai 1865. Grigore Lobonţ prin Ioan Dumbravă m[anu] p[ropria], paroh.

Original. SJBNAN, fond Oficiul parohial greco-catolic Ragla, 34/1865, f. 26.

DOC. NR. 4

Ragla, 23 ianuarie 1869

Contract de căsătorie

Eu subscrisul văduv în vârstă de 39 de ani, greco-catolic din Uifalău, vrând a mă căsători după lege, nesilit şi neîndemnat de cineva, numai din a mea proprie voie şi dragoste, mi-am ales soţia de căsătorie pe Ana, văduva lui Ilie Grecu, greco-catolic din Dumitriţa, cu care mă promit că voi păzi legătura căsătoriei cu credinţă şi cu dreptate până la moarte, mai promit mai încolo că nici la un caz a vieţii noastre nu voi urzi niciun fel de proces divorţial în contra dânsei, care promisiune o întăresc cu subscrierea numelui, prin semnul crucii. †Ioan Luţu, văduv din Uifalău.

Aşişderea şi eu subscrisa văduvă în etate de 42 de ani, greco-catolică din Dumitriţa, hotărându-mă din voie liberă a mă căsători cu Ioan Luţu, văduv din Uifalău, mă apromit cu toate celea, cu câte s-au apromis viitorului meu soţ faţă către mine, care promisiune o întăresc cu subscrierea numelui prin semnul crucii. †Ana, văduva lui Ilie Grecu, mireasa.

Subscrisul îndreptăţesc pe viitoarea mea soţie în tot bunul meu şi până ce voi fi eu la viaţă, cât şi după moartea mea, cu asemenea drept de a se folosi ca o muiere legiuită şi ca o maică adevărată a fiilor mei, nescurtând nici dânsa pe fiii mei, dar nici fiii mei pe dânsa. †Ioan Luţu, mire.

Acest contract s-a încheiat cu libera învoire a ambelor părţi în faţa noastră şi-l întărim cu propria subscriere. Ragla, în 23 ianuarie 1869.

Grigore Labonţ, martor; †Ioan Iedea a Anei, martor prin Ioan Dumbravă, paroh.

Original. SJBNAN, fond Oficiul parohial greco-catolic Ragla, 34/1869, f. 90.

DOC. NR. 5

Ragla, 23 ianuarie 1869

Contract de căsătorie

Eu subscrisul văduv în etate de 35 de ani, greco-catolic din Dumitrița în prezent locuitor în Uifalău, vroind a mă căsători după lege, nesilit de nimeni, numai din a mea proprie voie şi dragoste, mi-am ales soție de căsătorie pe Maria, văduva lui Iacob Someşanu din Ragla şi mă promit că voi păzi cu dânsa legătura căsătoriei cu credință şi cu dreptate până la moarte, mai promit mai încolo că ori la ce caz a traiului vieții noastre niciun proces divorțial nu voi urzi în contra dânsei, care promisiune o întăresc cu subscrierea numelui. † Moroşianu, mire.

Aşişderea şi eu subscrisa mireasă în etate de 29 de ani, greco-catolică din Ragla, fiind resolută din voie liberă a mă căsători cu sus-numitul văduv, mă apromit cu toate cu câte dânsul mie mi s-a promis, care o întăresc cu propria numelui subscriere. †Maria, văduva lui Iacob Someşeanu, mireasa.

Sus-memoratul mire neavând ceva proprietate cu el, îl primesc în casa mea şi în toate câte le am atât de la tatăl meu, cât şi în cele rămase de la primitivul meu soț, sub condițiunea ca dacă vom avea prunci laolaltă aceia să fie sub conducerea soțului meu puşi în proprietatea puținului meu bun, în caz însă când eu aş muri fără prunci atunci îl îndreptățesc a vieții în casa mea până când va trăi, dreptul de proprietate însă cu astă ocaziune nu-l pot concede, ci acela îl va decide traiul vieții noastre şi legea. †Maria Someşeanu, mireasă.

Acest contract s-a încheiat cu libera învoire a ambelor părți în fața noastră. Ragla, în 23 ianuarie 1869.

Grigore Labonțiu, martor; †Ioan Iedea a Anei, martor prin Ioan Dumbravă, paroh.

Original. SJBNAN, fond Oficiul parohial greco-catolic Ragla, 34/1869, f. 90.

DOC. NR. 6

Ragla, 21 februarie 1869

Contract de căsătorie

Subscrisul june în vârstă de 35 ani, greco-catolic din Petriş, vrând a mă căsători după lege nesilit şi neîndemnat de cineva, numai din a mea proprie voie şi dragoste, mi-am ales soția de căsătorie pe Florica Iacob Moldovan tot din Petriş, şi mă promit că voi păzi legătura căsătoriei cu credință şi cu dreptate până la moarte, mai încolo mă promit că oricum mi s-ar întâmpla a vieții cu dânsa, bine sau rău,

nu voi porni proces de despărțire în contra dânsei, care promisiune o întăresc cu propria subscriere. Ragla, în 21 februarie 1869. †Ioan Buduşan, mire.

Şi eu subscrisa mireasă în vârstă de 40 de ani, greco-catolică din Petriş, vrând a mă căsători după lege nesilită şi neîndemnată de cineva, numai din propria mea voie şi dragoste mi-am ales soțul de căsătorie pe Ioan Buduşan din Petriş, cu care mă promit că voi păzi legătura căsătoriei cu credință şi cu dreptate până la moarte, mai promit mai încolo că oricum mi s-ar întâmpla a vieți cu dânsu nu voi porni proces de despărțire în contra dânsului; care promisiune o întăresc cu propria subscriere. †Florica Moldovan, mireasa.

Subscrisul părinte a mirelui sunt cu toată anima învoit ca fiul meu Ioan să se căsătorească cu Florica Moldovan şi aceasta o întăresc cu subscrierea numelui. †Ioan Buduşan.

Aşişderea şi eu maica miresei sunt deplin învoită la căsătoria fetei mele cu Ioan Buduşeanu şi aceasta o întăresc cu subscrierea mea prin semnul crucii. †Paraschiva Moldovan.

Cumcă acest contract s-a încheiat cu libera învoire a ambelor părți în fața noastră mărturisim. Sig ut supra.

Toader Adace, martor; Irimie Mărginean prin Ioan Dumbravă, paroh.

Original. SJBNAN, fond Oficiul parohial greco-catolic Ragla, 34/1869, f. 105.

DOC. NR. 7

Ragla, 10 mai 1869

Contract de căsătorie

Subscrisul văduv în etate de 27 ani, greco-catolic din Bileag, vrând a mă căsători după lege nesilit şi neîndemnat de cineva, numai din a mea proprie voie şi dragoste, mi-am ales soția de căsătorie pe Maria Toma Adace fecioară greco-catolică din Ragla, şi mă promit că voi păzi legătura căsătoriei cu credință şi cu dreptate până la moarte cu dânsa, mai încolo mă promit că oricum mi s-ar întâmpla a vieți cu dânsa, bine sau rău, nu voi urzi proces de despărțire nici parțială nici totală în contra dânsei, care promisiune o întăresc cu propria numelui subscriere prin semnul crucii. Ragla, în 10 mai 1869. †Chirilă Lucaciu, mire.

Şi eu subscrisa mireasă în vârstă de 21 de ani, greco-catolică din Ragla, vrând a mă căsători după lege nesilită şi neîndemnată de cineva, numai din propria mea voie şi iubire mi-am ales soțul de căsătorie pe Chirilă Lucaciu văduv din Bileag şi mă promit că voi păzi legătura căsătoriei cu credință şi cu dreptate cu dânsul până la moarte, mai promit şi aceea cum că nici la un caz al vieții noastre soțiale nu voi urzi niciun fel de proces divorțial în contra dânsului; care obligațiuni şi promisiuni le întăresc cu subscrierea numelui. Sig ut supra. †Maria Toma Adace, mireasa.

Subscrisul neavând părinți, am bunul meu propriu: 1) Vaci. 2) Car cu plug.

3) Casa cu grădina. 4) Moşia stătătoare din nouă parcele de pământ arător şi cositor şi aceasta o întăresc cu subscrierea mea. †Chirilă Lucaciu, mire.

Eu subscrisul, ca părinte a miresei sunt din toată anima învoit ca fiica mea Maria să se căsătorească cu Chirilă Lucaciu, văduv din Bileag şi zestre îi dau: 1) Una junincă de doi ani. 2) Două oi cu lapte. 3) Un purcel. 4) Un pământ arător numit *La Vatasitina*, şi aceasta o întăresc cu subscrierea numelui. †Toma Adace, tatăl miresei.

Acest contract cumcă s-a încheiat cu libera învoire a ambelor părți în prezența noastră mărturisim prin propria subscriere. Sig ut supra, 10 mai 1869. Toma Roman, martor; †Vasilie Gălățianu, martor, prin Toma Roman; Ioan Dumbravă, paroh.

Original. SJBNAN, fond Oficiul parohial greco-catolic Ragla, 34/1869, f. 110.

DOC. NR. 8

Ragla, 23 mai 1869

Nr. 18/1869

Prea Onoratului Oficiu Arhidiaconal în Budacul Român!

Prin aceasta se face oficioasă înştiinţare despre aceea că, încredinţându-se spre căsătorie fecioara greco-catolică din această parohie, Maria Adace în etate de 24 ani cu văduvul Chirilă Luciciu din Bileag, iarăşi greco-catolic s-au vestit în biserica parohială în 16 şi astăzi, în 23 mai; în decursul acestor două vestiri nu s-a ivit niciun impediment între dânşii, libera învoire spre căsătorie s-a declarat în faţa a doi martori, precum şi contractul de căsătorie s-a încheiat în 10 l.c., mireasa a avut purtare morală bună, Rugăciunile şi Poruncile lui Dumnezeu le ştie, numai a citi şi scrie nu, căci din cauza pauperităţii nu a putut frecventa şcoala, este prevăzută şi cu sfintele sacramente, prin urmare cele prescrise la căsătorie din partea miresei au fost împlinite, numai mă rog de a fi dispensaţi de la vestirea a treia şi din motivele de către respectivul paroh al mirelui personaliter descrise şi anume: 1) Mirele e văduv rămas cu doi prunci dintre care unul e încă sugător. 2) E singur, fără taică sau maică, frate sau soră, nu are prin cine îşi nutri şi creşte orfanii. 3) Este timpul cel mai interesat pentru economia care fără ajutorul miresei nu-l poate purta fără totala ruinare a puţinei sale averi. Dovadă la aceste motive, pe lângă rugarea de ambele părți şi propria subscriere a ambilor preoți. Ragla în 23 mai 1869.

Ioan Dumbravă, parohul greco-catolic al Raglei; Pavel Moldovan, parohul greco-catolic al Bileagului.

Nr. 102.

Se pot cununa în numele Domnului. Budacul Român în 23 mai 1869. Ioan Ştefan m[anu] p[ropria], v[ice]arhidiacon.

Original. SJBNAN, fond Oficiul parohial greco-catolic Ragla, 34/1869, f. 112.

DOC. NR. 9

Ragla, 18 octombrie 1869

Contract de căsătorie

Subscrisul văduv în vârstă de 25 ani, greco-catolic din Ragla, vrând a mă căsători după lege nesilit şi neîndemnat de cineva, numai din a mea proprie voie şi iubire, mi-am ales soţia de căsătorie pe Savina văduva lui Ioan Rusu Suciu, cu care mă promit că voi păzi legătura căsătoriei cu credinţă şi cu dreptate până la moarte, mai încolo mă promit că oricum mi s-ar întâmpla a vieţui cu dânsa, bine sau rău, nu voi urzi proces de despărţire în contra dânsei, care promisiune o întăresc cu propria subscriere. Sig Ragla, în 18 octombrie 1869. Grigore Adace, mire.

Şi eu subscrisa văduvă vrând a mă căsători după lege fără niciun îndemn, numai din a mea proprie voie şi dragoste mi-am ales soţul de căsătorie pe Grigore Adace, june din Ragla, şi mă promit că până la moarte voi păzi legătura căsătoriei cu credinţă şi cu dreptate cu dânsul, nici că voi urzi vreun proces divorţial în contra dânsului la orişice caz a traiului soţial, care promisiune o întăresc cu subscrierea numelui propriu. Sig ut supra. †Savina Rusu Suciu, văduvă.

Subscrisul tată a mirelui sunt cu toată anima învoit ca fiul meu Grigore să se căsătorească cu Savina Rusu, văduvă, şi zestre îi dau: 1. De fânaţul *Târşii* jumătate. 2. Pământul arător din *Cale în Jos* jumătate. 3. Şase oi şi una mieluţă în veşnica proprietate, şi aceasta o întăresc cu propria subscriere prin semnul crucii înaintea numelui meu. †Toma Adace, tata mirelui.

Cum că acest contract s-a încheiat din libera învoire a ambelor părţi în faţa noastră mărturisim cu propria numelui subscriere. Ragla în 18 octombrie 1869.

În faţa noastră: †Petre Dedeanu, martor, prin Ioan Dumbravă, preot local.

Original. SJBNAN, fond Oficiul parohial greco-catolic Ragla, 34/1869, f. 117.

DOC. NR. 10

Ragla, 23 ianuarie 1870

Contract de căsătorie

Eu subscrisul văduv în etate de 26 ani, greco-catolic din Sântioana, vrând a mă căsători după lege nesilit şi neîndemnat de cineva, numai din a mea proprie voie şi dragoste, mi-am ales soţia de căsătorie pe Maria Aristinei Zăvoian, fecioară greco-catolică din Ragla, cu care mă promit că voi păzi legătura căsătoriei cu credinţă şi cu dreptate până la moarte, mai încolo mă promit că oricum mi s-ar întâmpla a vieţui cu dânsa, bine sau rău, nu voi porni proces de despărţire în contra dânsei, care promisiune o întăresc cu propria subscriere. Ragla în 23 ianuarie 1870. †Toader Drăguşi, mire.

Aşişderea şi eu subscrisa fecioară în etate de 24 ani, greco-catolică din Ragla, vrând a mă căsători după lege nesilită şi neîndemnată de nimeni, numai din a mea proprie voie şi iubire mi-am ales soţul de căsătorie pe Toader Drăguşi,

văduv din Sântioana, şi mă promit că voi păzi legătura căsătoriei cu toată credința şi dreptatea până la moarte, precum şi aceea că la niciun caz a vieții soțiale nu voi urzi niciun proces divorțial în contra dânsului; care promisiune o întăresc cu propria subscriere. Sig ut supra. Maria Zăvoian, mireasa.

Subscrisul părinte a mirelui sunt cu toată anima învoit ca fiul meu Toader să ia în căsătorie pe Maria Zăvoianu şi zestre are: 1) Una moşie stătătoare din 21 parcele de pământ cuprinse în *Documentul de Donațiune* dato Sântioana 1 februarie 1866. 2) Una casă cu grajduri şi şură sub nro 25. 3) Oi cinci şi una scroafă. În urmă, 50 fl[orini] v[alută] a[ustriacă] şi aceasta o întăresc cu propria subscriere. Sig ut supra. †Petre Drăguşi, tata.

Şi eu subscrisa maică a miresei sunt cu toată anima învoită ca fiica mea Maria să se căsătorească cu Toader Drăguşi din Sântioana şi zestre îi dau: 1) Un pământ arător în *Arini* numit de jumătate de 3½ mierțe. 2) Altul la *Vezuini* de 2½ mierțe. 3) Vaci două sau una vacă şi doi viței de un an. 4) Un car, şi aceasta o întăresc cu subscrierea proprie. †Aristina Zăvoian, maica miresei.

Cum că acest contract s-a încheiat cu libera învoire a ambelor părți în fața martorilor subscrişi întărim cu propria numelui subscriere. Ragla în 23 ianuarie 1870.

†Ion Săojan; †Toader Săojan; Maftei Bota, martor; Mihailă Bota, martor, prin Ioan Dumbravă, preot local.

Original. SJBNAN, fond Oficiul parohial greco-catolic Ragla, 34/1870, f. 129.

DOC. NR. 11

Ragla, 5 februarie 1870

Contract de căsătorie

Eu subscrisul văduv greco-catolic din Budacul Român, vrând a mă căsători după lege nesilit şi neîndemnat de cineva, numai din a mea proprie voie şi dragoste, mi-am ales soția de căsătorie pe Maria Pantelimon Rusu, fecioară greco-catolică din Ragla, cu care mă promit că voi păzi legătura căsătoriei cu credință şi cu dreptate până la moarte, mă promit mai încolo că oricum mi s-ar întâmpla a vieți cu dânsa, bine sau rău, nu voi porni proces divorțial în contra dânsei, care promisiune o întăresc cu propria subscriere. Ragla în 5 februarie 1870. Vasile Irimie, mire.

Şi eu subscrisa fecioară greco-catolică din Ragla, vrând a mă căsători după lege nesilită şi neîndemnată de nimeni, numai din a mea proprie voie şi iubire, mi-am ales soțul de căsătorie pe Vasile Irimie, văduv greco-catolic din Budacul Român, şi mă promit că voi păzi legătura căsătoriei cu toată credința şi dreptatea până la moarte, precum şi aceea că la niciun caz a vieții soțiale nu voi urzi niciun proces divorțial în contra dânsului; care promisiune o întăresc cu subscrierea numelui. Sig ut supra. †Maria Rusu, mireasa.

Subscrisul frate a mirelui, plenipotențiat de părinții noştri, sunt învoit la căsătoria fratelui Vasile cu Maria Pantelimon Rusu din Ragla şi zestre are: 1) Două

junci de patru ani. 2) Două vaci. 3) Oi şapte. 4) Un porc de doi ani, apoi carul şi plugul, casa şi grajdurile, precum şi moşia câtă o are cu părinţii în folosinţă după moartea dânşilor toate să rămână în proprietatea sa, şi aceasta o întăresc cu propria subscriere. Arsente Irimie.

Aşişderea şi noi părinţii miresei suntem deplin învoiţi ca fiica noastră Maria să se căsătorească cu Vasile Irimie văduv din Budacul Român şi zestre îi dăm: 1) Două vaci, una stearpă, alta viţică. 2) De fânaţul numit În Butuci pe hotarul Dumbrăviţei de două care de fân. 3) Altul arător tot pe teritoriul Dumitriţei numit În Faţă de cinci mierţe de semănătură între vecini Dumitru Someşan şi Alexandru Rusu. 4) Un porc de un an, care le întăresc cu subscrierea numelui. Sig ut supra. †Pantelimon Rusu şi †Ioana părinţii miresei. Cum că acest contract s-a încheiat cu libera învoire a ambelor părţi mărturisim cu propria subscriere. Sig Ragla în 5 februarie 1870.

Ilie Bulia şi Arsente Irimie prin Ioan Dumbravă, preot local.

Original. SJBNAN, fond Oficiul parohial greco-catolic Ragla, 34/1870, f. 131.

DOC. NR. 12

Ragla, 26 februarie 1870

Contract de căsătorie

Eu subscrisul june romano-catolic din Rodna Veche în etate de 25 ani, vrând a mă căsători după lege nesilit şi neîndemnat de cineva, numai din a mea proprie voie şi dragoste, mi-am ales soţia de căsătorie pe Maria Simion, fecioară greco-catolică din Ragla, cu care mă promit că voi păzi legătura căsătoriei cu credinţă şi cu dreptate până la moarte, mă promit mai încolo că oricum mi s-ar întâmpla a vieţui cu dânsa, bine sau rău, nu voi porni proces de despărţire în contra dânsei, care promisiune o întăresc cu propria subscriere. Sig Ragla în 26 februarie 1870, Iosif Somkereki, mire.

Şi eu subscrisa fecioară în etate de 23 ani, greco-catolică din Ragla, vrând a mă căsători după lege nesilită şi neîndemnată de nimeni,numai din a mea proprie voie şi iubire, mi-am ales soţul de căsătorie pe Iosif Somkereki, june romano-catolic din Rodna Veche, şi mă promit că voi păzi legătura căsătoriei cu credinţă şi cu dreptate până la moarte cu dânsul, mai promit mai încolo că oricum mi s-ar întâmpla a vieţui cu dânsul, bine sau rău, nu voi urzi niciun proces de despărţire în contra-i; care promisiune o întăresc cu propria subscriere. Sig ut supra. Maria Simion, mireasa. Cum că acest contract s-a încheiat cu libera învoire a ambelor părţi în prezenţa noastră mărturisim cu propria subscriere. Ragla în 26 februarie 1870.

Ilie Fodrihan, martor; Ion Bota, martor; Vasile Lobonţ, martor, prin Ioan Dumbravă, preot local.

Original. SJBNAN, fond Oficiul parohial greco-catolic Ragla, 34/1870, f. 137.

DOC. NR. 13

Poiana Ilvei, 21 ianuarie 1871

Contract

Care s-a încheiat în ziua de astăzi între Toader Ureche şi văduva Maria Focea Creţiu ambii din comuna Sz[ent] József precum urmează:

1) Se obligă Toader Ureche a da ca zestre fiicei sale Todosia la căsătoria sa cu junele Clement Creţiu următoarea avere, şi anume: a) două vaci şi un viţel în preţ de 80 fl. v.a.; b) şase oi mari în preţ de 24 fl. v.a.; c) două capre mari în preţ de opt fl. v.a.; d) un stup în preţ de cinci fl. v.a.; e) un pământ de ½ zi de arătură de mălai numit pe Pârâul Stupinii între vecini Maria Alexe Guzu şi Petre Ureche în preţ de 16 fl. v.a.; f) un pământ de trei zile arătură numit pe *Ruine* între vecini Cosma Guzu şi Toma Ureche în preţ de 40 fl. v.a.

2) Maria Focea Creţiu se îndatoreşte din parte-şi a-i da ca zestre fiului ei Clement Ureche: a) şase oi mari în preţ de 24 fl. v.a.; b) patru capre mari în preţ de 16 fl. v.a.; c) patru vite mici în preţ de 8 fl. v.a.; d) un pământ de o zi arătură de mălai, *Pe Şesul din Sus* între vecini Bratu Pop şi Iacob Ursa în preţ de 40 fl. v.a.; e) un pământ tot acolo de ½ zi arătură între vecini Arsente Pop şi Anişca Odoihim Creţiu în preţ de 20 fl. v.a.; f) un pământ iar lângă acesta de ½ zi arătură între vecini Anişca Creţiu şi Gaia Bumbu în preţ de 20 fl. v.a.; g) un pământ numit În Săcătura Creţului în jgheab de un iugăr fânaţ între vecini Gaia Bumbu şi Logi Ursa în preţ de 20 fl. v.a.; h) un pământ tot acolo, numit *Deasupra Jgheabului* de un iugăr între vecini Gaia Bumbu şi Ion Cotmi de 15 fl. v.a.; i) un pământ tot În Săcătura Creţului de o zi arătură între vecini Anişca Creţiu şi erezii lui Scridon Creţiu în preţ de şase fl. v.a.; j) un pământ numit în *Valea Guzului* de două zile arătură între vecini Cosma Guzu şi George Mutina în preţ de şase fl. v.a.; k) un pământ În Fundul Văii Strugariului de ¼ iugăre fânaţ, între vecini Maria Rusu şi pârâu, în preţ de 4 fl. v.a.

Care toate acestea mai sus specificate pământe deşi i se compet fiului meu Clement Creţiu ca parte din moşia rămasă de tatăl său Focea Creţiu, care a răposat în anul 1849, însă s-au aflat până acuma în posesiunea Mariei Focea Creţiu.

Tinerii Clement Creţiu şi Todosia Toader Ureche primesc cu mulţămită această zestre, îndatorindu-se tot odată ca minteni după ce vor primi taina căsătoriei, o vor lua în posesiunea şi proprietatea lor şi vor plăti şi darea regească căzătoare pe pământele primite. Sz[ent] József în 21 ianuarie 1871.

†Toader Ureche; †Maria Focea Creţiu; †Clement Creţiu; †Todosia T. Ureche prin Pop Rotariu. În presenţa noastră: Ion Ursa; Ion Dănilă.

Original cu timbru. SJBNAN, fond Oficiul parohial greco-catolic Poiana Ilvei, 37/1871, f. 14.

DOC. NR. 14

Zagra, 20 noiembrie 1884

Contract matrimonial de bună învoire

Care în anul luna şi ziua subsemnată s-au susceput şi încheiat între Nechita Maniu, văduv de 38 ani şi între juna Irina Ioan (Paraschiva) Cotoc de 20 ani, ambii din parohia Zagra de religiunea greco-catolică precum urmează:

Eu subscrisul Nechita Maniu declar ante mai jos subscrişilor martori cum că voind eu a păşi la Taina căsătoriei cu juna Irina Ioan Cotoc, pasul acesta nu-l fac din ceva îndemn sau interes, cu atât mai puţin din silă morală ori fizică, ci din iubire curată, obligându-mă prin aceasta a trăi cu dânsa în pace, unire şi credinţă nestrămutată până la capătul vieţii mele.

Asemenea şi eu subscrisa mireasa Irina Ioan Cotocu, declar cum că pasul acesta nu-l fac din vreun îndemn sau sila cuiva, ci numai din atragere şi iubire curată către dânsul, obligându-mă şi făgăduindu-i prin aceasta a trăi cu el în armonie şi credinţa căsătoriei până la capătul vieţii mele.

Asemenea şi eu tutorele miresei mă învoiesc la căsătoria orfanei Irina Ioan Cotocu. Documentul despre serioasa şi libera învoire a contractului lor şi tutorelui şi a martorilor servesc cu subscrierea noastră proprie sau prin apăsarea crucii înaintea numelui. Zagra la 20 noiembrie 1884.

Ca martori: Gavrilă Sinveliu (Mare) tutorele miresei, prin I. Manu. Ioan Cotoc, prin I. Manu. †Irina Ioan Cotoc, mireasa.

Original. SJBNAN, fond Oficiul parohial greco-catolic Zagra, 47/1884, f. 3.

DOC. NR. 15

Zagra, 18 ianuarie 1885

Contract matrimonial de bună învoire

Care în anul luna şi ziua subsemnată s-au susceput şi încheiat între Gavrilă Georgiu Miron, june de 23 ani şi între văduva Paraschiva Gavrilă Moisa Bitia de 27 ani, de religiunea greco-catolică, ambii din comuna Zagra precum urmează:

Eu subscrisul Gavrilă Georgiu Miron declar înaintea subsemnaţilor martori cum că voind a păşi la Sf[ânta] Taină a căsătoriei cu văduva Paraschiva Gavrilă M. Bitia, pasul acesta nu-l fac din ceva îndemn sau interes, cu atât mai puţin din silă morală ori fizică, ci din iubire curată, obligându-mă prin aceasta a trăi cu dânsa în pace, unire şi credinţă nestrămutată până la capătul vieţii mele.

Asemenea şi eu subscrisa Paraschiva Gavrilă M. Bitia declar cum că pasul acesta nu-l fac din ceva îndemn sau sila cuiva, ci numai din atragere şi iubire curată către dânsul, obligându-mă şi făgăduindu-i prin aceasta a trăi cu el în armonie şi credinţa căsătoriei până la capătul vieţii mele.

Asemenea şi subscrisul părinte al mirelui declar cum că mă învoiesc la căsătoria fiului meu.

În urmă, eu subscrisul părinte al mirelui dau ca zestre fiului meu Gavrilă următoarele: 1) Din averea nemişcătoare din toată moşia mea a patra parte. 2) Doi junci în preţ de 80 fl[orini]. 3) Un porc în preţ de cinci fl[orini]. Că documentul despre serioasa şi libera învoire a contractanţilor şi a părinţilor servesc sub scrierile noastre proprii sau prin apăsarea crucii înaintea numelui. Zagra la 18 ianuarie 1885.

Gavrilă Miron, mire. †Paraschiva Gavrilă M. Bitia mireasă, prin I. Manu. Ca martori: Sidor Hostean, Nicolae Georgiu Miron părintele mirelui, George Hurdea Miron. Ioan S. Manu, paroh local greco-catolic.

Original. SJBNAN, fond Oficiul parohial greco-catolic Zagra, 47/1885, f. 6.

DOC. NR. 16

Zagra, 17 octombrie 1885

Contract matrimonial de bună învoire

Care în anul luna şi ziua subsemnată s-a susceput şi încheiat între Mihăilă Marcu Mani Zinveliu, june de 28 ani şi între Tecla Teodosia Cainariu, junǎ de 23 ani, ambii de religiunea greco-catolică, ambii din parohia Zagra precum urmează:

Eu subscrisul Mihăilă Marcu Mani Zinveliu declar înaintea mai jos subsemnaţilor martori cum că voind a păşi la Sf[ânta] Taină a căsătoriei cu juna Tecla Teodosia Cainariu, pasul acesta nu-l fac din ceva îndemn sau interes, cu atât mai puţin din silă morală ori fizică, ci din iubire curată, obligându-mă prin aceasta a trăi cu dânsa în pace, unire şi credinţă nestrămutată până la capătul vieţii mele.

Asemenea eu subscrisa Tecla Teodosia Cainariu declar cum că pasul acesta nu-l fac din ceva îndemn sau sila cuiva, ci numai din atragere şi iubire curată către dânsul, obligându-mă şi făgăduindu-i prin aceasta a trăi cu el în armonie şi credinţa căsătoriei până la capătul vieţii mele.

Asemenea şi eu subscrisul cotutore al miresei îmi dau învoirea la căsătoria fiicei mele. Că documentul despre serioasa şi libera învoire a contratenzilor şi a părinţilor servesc subscrierile noastre proprie sau prin apăsarea crucii înaintea numelui. Zagra la 17 octombrie 1885.

Ca martori: Iosif Zinveliu, Popcene Ştefan. †Mihail Marcu Mani Zinveliu, mire; †Tecla Cainariu, mireasă prin I. Manu. Cotutorele †Petru Drăgan Ursu prin I. Manu. Ioan S. Manu, preot local greco-catolic.

Original. SJBNAN, fond Oficiul parohial greco-catolic Zagra, 47/1885, f. 11.

DOC. NR. 17

Zagra, 1 noiembrie 1885

Contract matrimonial de bună învoire

Care în anul luna şi ziua subsemnată s-a susceput şi încheiat între Isac Maria Suciu de 32 ani şi între Maria Dumitru Sigeu de 21 ani, ambii de religiunea greco-catolică din parohia Zagra precum urmează:

Eu subscrisul Isac Maria Suciu declar înaintea mai jos subsemnaților martori cum că voind a păşi la Sf[ânta] Taină a căsătoriei cu juna Maria Dumitru Sigeu, pasul acesta nu-l fac din ceva îndemn sau interes, cu atât mai puțin din silă morală ori fizică, ci din iubire curată, obligându-mă prin aceasta a trăi cu dânsa în pace, unire şi credință nestrămutată până la capătul vieții mele.

Asemenea eu subscrisa Maria Dumitru Sigeu declar cum că pasul acesta nu-l fac din ceva îndemn sau sila cuiva, ci numai din atragere şi iubire curată către dânsul, obligându-mă şi făgăduindu-i prin aceasta a trăi cu el în armonie şi credința căsătoriei până la capătul vieții mele.

Asemenea şi noi cotutorii mirelui şi a miresei declarăm cum că ne învoim la căsătoria fiilor acestora. Că documentul despre serioasa şi libera învoire a contratendilor şi a părinților servesc subscrierile noastre proprie sau prin apăsarea crucii înaintea numelui. Zagra la 1 noiembrie 1885.

Ca martori: Irinuț Sigeu, Ioan Mani. Suciu Todor recte Isac, mire; †Maria Dumitru Sigeu mireasă prin I. Manu. Tutorele miresei: Irinuțu Sigeu; Ioan S. Manu, preot local greco-catolic.

Original. SJBNAN, fond Oficiul parohial greco-catolic Zagra, 47/1885, f. 13.

DOC. NR. 18

Zagra, 2 noiembrie 1887

XIX. Contract matrimonial de bună învoire

Care în anul, luna şi ziua subsemnată s-a susceput şi încheiat între Macedon Foslui din parohia Mocod, văduv de 50 ani, şi între Senia Sîrdea Drăgan, văduvă de religiunea greco-catolică din parohia Zagra, ambii de religiunea greco-catolică, precum urmează:

Eu subscrisul Macedon Foslui declar înaintea subsemnaților martori cum că voind a păşi la Sf[ânta] Taină a căsătoriei cu văduva Senia Sîrdea Drăgan, pasul acesta nu-l fac din ceva îndemn sau interes, ci numai din atragere şi iubire curată către dânsa, obligându-mă şi făgăduindu-i prin aceasta a trăi cu dânsa în pace, unire şi credință căsătorească nestrămutată până la capătul vieții mele.

Asemenea şi eu subscrisa Senia Sîrdea Drăgan declar cum că pasul acesta nu-l fac din ceva îndemn sau interes sau sila cuiva, ci numai din atragere şi iubire curată către dânsul, obligându-mă şi făgăduindu-i a trăi cu dânsul în pace, unire şi credință căsătoricească până la capătul vieții mele.

Eu subscrisul mire dau şi făgăduiesc miresei mele următoarele: I. Avere nemişcătoare: 1) Dreptul de folosință la casa mea aflătoare sub nrul 90 şi la celelalte supra-edificate şi grădina până după moartea dânsei să treacă la pruncii mei legitimi. 2) Un loc în *Râtul Pomilor* între vecini Firoanea Crăciun şi Dănilă Moroşianu. 3) Un loc în *Lunca Parşa* între vecini Iacob Foslui şi Gavrilă Pintebeiu. Aceste două pământuri de sub nrul 2 şi 3 le dau miresei mele Senia Drăgan cu dreptul de

folosinţă până la moartea dânsei când aceste două pământuri vor avea a trece la pruncii mei legitimi.

Asemenea şi eu subscrisa mireasă Senia Sîrdea Drăgan dau mirelui meu Macedon Foslui dacă va urma căsătoria la casul dacă s-ar întâmpla să mor eu şi să rămână dânsul, atunci să folosească până la moartea sa locul numit *Zapodile din Jos* între vecini Gavrilă Corbul şi Ioan Maftei Onişor, iar după aceea să treacă după dispunerea mea. Că documentul despre serioasa şi libera învoire a contractendilor servesc subscrierile noastre proprii sau prin apăsarea crucii înaintea numelor. Zagra în 2 novembre 1887.

Macedon Foslui, mire; †Senia Sîrdea Drăgan, mireasă per I. Man. Ca martori: Iosif Zinveliu; †Petru Başotă per I. Man.

Original. SJBNAN, fond Oficiul parohial greco-catolic Zagra, 47/1887, f. 55.

ARMENI ÎN TÎRGU-MUREŞ ANTERIOR ANULUI 1848

PÁL-ANTAL Sándor

Rândurile ce urmează cuprind aspecte referitoare la apariţia armenilor în Tîrgu-Mureş şi la viaţa lor de aici în perioada anterioară anului 1848. În vederea documentării am efectuat cercetări în arhiva oraşului şi în registrele de stare civilă romano-catolice, păstrate la Arhivele Naţionale din Tîrgu-Mureş. Pe baza informaţiilor obţinute am urmărit reconstituirea modului în care s-a integrat această comunitate mai restrânsă numeric, dar plină de vitalitate şi tenacitate, în viaţa oraşului, devenind parte integrantă a societăţii maghiare din urbe.

Armenii au apărut în viaţa publică a oraşului Tîrgu - Mureş în calitate de comercianţi ambulanţi, care vizitau oraşul mai ales cu ocazia târgurilor anuale sau săptămânale. Primele informaţii sporadice, referitoare la armeni stabiliţi în oraş, datează din secolul al XVII-lea. Primul armean stabilit în oraş amintit nominal – potrivit registrului de evidenţă a noilor cetăţeni ai oraşului, completat începând din anul 1603 – este ÖRMÉNY (Eórmeni) Gergely, care a primit drept de cetăţenie în urbe în anul 1633.[1] Un alt armean, ÖRMÉNY (Eörménj) János, a depus jurământul de cetăţean în faţa consiliului orăşenesc în anul 1645.[2] Cu siguranţă, până la sfârşitul secolului, au apărut în oraş şi alţi negustori sau meşteşugari armeni, dar din cauza lipsei de date (registrul de evidenţă având pentru această perioadă lipsuri) nu avem informaţii referitoare la ei.

În secolul al XVIII-lea negustori, în sensul strict al cuvântului, trăiesc – ca şi până atunci – foarte puţini în oraş. Menţionăm acest lucru datorită faptului că activitate comercială practicau şi breslele, produsele acestora fiind vândute de ei înşişi, atât pe plan local, cât şi la târgurile altor oraşe din ţară. Cei care se ocupau exclusiv cu negustoria, comercializau mărfurile produse în altă parte, mai ales cele aduse din import. De aceea, negustorii din oraş erau veniţi din alte aşezări urbane şi făceau parte din companiile comerciale din Braşov sau Sibiu (greci), din Gherla sau Dumbrăveni (armeni). În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, practicau activitatea comercială în Tg-Mureş mai ales negustori şi băcani greci şi macedo-români. Prezenţa armenilor se face simţită începând din anii 1740. Izvoarele arhivistice atestă că în anul 1739, starețul mănăstirii minoriţilor din Tîrgu-Mureş, pater superior-ul KÖVÉR András a angajat la conducerea prăvăliei minoriţilor un negustor armean cu numele de TÓDOR Lukács, pentru care a plătit oraşului o taxă de 50 de florini renani. Împotriva armeanului s-au ridicat

1 PÁL-ANTAL SÁNDOR, *Marosvásárhely XVII–XVIII. századi jogszabályai és polgárnévsorai*. (Statutele şi listele nominale ale cetăţenilor oraşului Tîrgu-Mureş din secolele XVII-XVIII), Editura Mentor, Tîrgu-Mureş, 2006, p. 265.

2 Ibidem, p. 278.

in-corpore negustorii greci – TERNOVAI GÖRÖG András, GÖRÖG István, GÖRÖG József şi GÖRÖG Márton – şi reuşesc să convingă magistratul oraşului să retragă autorizaţia de funcţionare a prăvăliei şi să îndepărteze concurenţa din oraş.[3] După doi ani, Compania grecească încheie o înţelegere cu oraşul, în vederea limitării concurenţei străine şi asigurarea poziţiei ei privilegiate. Înţelegerea a fost consemnată într-un act declarativ al companiei din 17 martie 1741, în care au fost fixate, în zece puncte, înlesnirile primite de membrii ei, care le-au asigurat o serie de avantaje faţă de alţi negustori.[4]

În august 1742, negustorii greci, prin intermediul reprezentanţilor lor ajunşi în conducerea oraşului,[5] împreună cu magistratul, îndepărtează cu forţa un negustor armean cu numele de MEDGYESI Farkas, care a cumpărat de la preoţii iezuiţi o casă aflată „la colţul de vest al pieţei pe de strada Sf. Gheorghe". Din recunoştinţă pentru expulzare, grecii au donat oraşului casa lui Medgyesi, cumpărată cu 800 de florini ungureşti. Hotărârea oraşului în legătură cu această tranzacţie, încheiată la 7 august 1742, în traducere, sună astfel: „Întrucât casa existentă la al doilea nivel a domnilor pateri iezuiţi din Tîrgu-Mureş a fost cumpărată, cu vreo oarecare vreme mai înainte, în scopul stabilirii sale în oraş, de un comerciant armean, numit Medgyesi Farkas din Ibaşfalău (azi înglobat în oraşul Dumbrăveni – n. n.), care a devenit cetăţean al oraşului prin încălcarea constituţiei oraşului şi prin prejudicierea oraşului, iar oraşul văzând că şederea sa aici cauzează mari pagube şi negustorilor proprietari de prăvălii, prin micşorarea veniturilor acestora, care au solicitat îndepărtarea din oraş a armeanului, [s-a hotărât] ca toţi armenii să fie excluşi din oraş pentru totdeauna, adică pe veci, împreună cu armeanul în cauză, şi să nu fie admis în oraş nici pentru comerţ şi nici pentru şedere. Iar comercianţii în cauză şi anume: domniile lor Görög András, Görög István, Görög Márton, Görög József, Palatkai István şi Görög András jun., ca şi cetăţeni ai oraşului, fiind aproape de aceasta, au cumpărat-o de la armean, din propria voinţă şi dorinţă în folosul oraşului pentru 800 de florini ungureşti …împreună cu prăvălia de sub aceasta, şi începând din ziua de azi casa să fie a oraşului."[6] În schimbul donaţiei generoase, a

3 Arhivelor Naţionale Serviciul Judeţean Mureş, Primăria oraşului Tîrgu-Mureş (în continuare: *Arh. Tg-M*) Acta Politica, nr. 199/B/1739, 211/1741, nr. 209/1742.

4 Idem, *Arh. Tg-M*, Acta Politica nr. 211/1741.

5 Dintre grecii ajunşi şi în conducerea oraşului menţionăm pe Görög György, care, în anul 1736, a devenit membru al senatului, în 1742 este director (adică procuror), iar în 1746 jude primar. Vezi: PÁL-ANTAL, *op. cit*., p. 153.

6 *Arh. Tg-M*, Acta Politica nr. 209a/1742. Textul în original sună astfel: „a Maros Vásárhellyi Pater Jesuiták ő kegyelmék fent valo második contignation házokot ennek előtte bizonyos üdőben egy ebesfalvi Medgyesi Farkas nevű kereskedő örmény, absque civica incorporatione, contra constitutionem in praejudicium civitatis megvásárolván itt való lakás végett, kinek is itt való lakása ezen városi kereskedő boltos rendeknek is nagyon praejudiciálni respectu mercium suarum venalium láttatván, kik is sollicituskodván azon örménynek városunkról való amovealtatásán, erre való nézve, hogy tudni illik, semel pro semper in perpetuum az örménység az városról az

fost prelungită înțelegerea privind dreptul lor de vânzare a vinului cu încă doi ani. Dar lupta cu negustorii armeni nu s-a încheiat aici. S-a dovedit a fi doar începutul.

Pentru înlăturarea restricțiilor locale, negustorii armeni înstăriți au recurs pentru patronaj la autoritățile centrale, de unde – în schimbul unor servicii, mai ales financiare (împrumuturi şi donații acordate curții din Viena pentru întreținerea armatei şi altele) – au primit sprijinul aşteptat. Cu ajutorul intervenției Guberniului, au reuşit să se înfiltreze şi să se integreze în viața comercială locală şi să devină membri tot mai puternici ai acestei comunități. Primii armeni cu drept de comerț liber în Tîrgu-Mureş, cunoscuți nominal din această perioadă, au fost PATRUBÁN Lukács (după regulile gramaticale ale vremii, scris: Pátrubán, sau Pátrubány) şi CSÍKI Márton, ambii din Dumbrăveni. Ei a primit drept de comerț liber în oraş, în 1755, printr-un ordin gubernial.[7] Dintr-o adeverință din 4 iulie 1755, emisă de magistratul oraşului, aflăm că lui Martinus CSIKI, comerciant din Ibaşfalău, a fost dat în piața oraşului un loc pentru cort în şirul corturilor celor din Gherla, vizavi de cortul lui PLACSINTÁR, cu spatele la cortul lui MÁRTON Márton (amândoi armeni – n.a.).[8] Iar dintr-o consemnare pe acelaşi act, din 17 noiembrie 1755, aflăm că la umila solicitare a lui CSIKI i s-a fixat taxa de comerț de 100 florini. Din acest document reiese că, pe lângă greci şi macedo-români, în acea vreme, practicau permanent activitate comercială în Tîrgu-Mureş şi armeni din Dumbrăveni şi Gherla, cele mai importante centre armeneşti din Transilvania.

După câțiva ani oraşul încheie un contract cu patru negustori, dintre care trei sunt armeni din Dumbrăveni, în vederea asigurării condițiilor normale pentru desfăşurarea activității lor în oraş. Acordul încheiat la 11 octombrie 1760 stabileşte condițiile continuării activităților comerciale de către CSÍKI Márton, CSÍKI István, PATRUBÁN Lukács şi GÖRÖG Demeter sen., care, în schimbul unei taxe, au făcut comerț în oraş deja de 5-6 ani.[9] La solicitarea lor, oraşul nu ridică alte corturi lângă corturile lor, lăsând loc liber pentru mulțimea din târg. În al doilea punct al acordului, oraşul promite că: „Aici, în afara negustorilor prezenți în oraş, alți negustori de orice fel, care ar putea fi în detrimentul negustorilor menționați mai sus, în scopul efectuării activității de comerț, nu se aduc de către oraş şi nu se admit numai cu ocazia celor patru târguri de țară."[10] În acelaşi timp, stabileşte că negustorii

megnevezett örménnyel együtt amoveáltassék, és semmi szín s praetextus alatt a városra kereskedés és lakás végett soha ne admittáltassék. Azon kereskedő rendek tudni illik Görög András, Görög István, Görög Márton, Görög József, Palatkai István és ifjú Görög András uram ő kegyelmek azon házat qua civisek közelebbek lévén hozzá, önként való akaratjukból, tettzésükből azon örménytől redimálák az város számára fl. Hung. 800, id est nyolcszáz magyar forintokkal…az alatta való bolttal edgyütt a dato praesentium a ház a városé legyen."

7 *Arh. Tg-M*, Acta Politica nr. 372/1754.

8 *Ibidem*, f.n./1741

9 *Ibidem*, Acta Politica nr. 1111/1760.

10 Textul în original sună astfel: „Itten a városon mostan lévő kereskedőkön kívül más akármi nemű kereskedők, akik a fenn denominált kereskedőknek praejudiciumukra lehetnének, kereskedés

de ţesături de in şi alte mărfuri asemănătoare, evrei şi polonezi, pot veni în oraş doar cu ocazia bâlciurilor anuale. Pentru ei se interzice şi efectuarea comerţului ambulant. Locul de lângă piaţă închiriat până atunci de băcanul FOGARASI János şi vânzătorul de mătase GÖRÖG Demeter a fost dat armenilor pentru 70 de florini ungureşti, deci pentru aceeaşi sumă care a fost achitată şi de către Fogarasi şi Görög. Pentru aceştia a fost desemnat un loc mai îndepărtat şi s-a prevăzut ca Fogarasi să se ocupe numai de articole de băcănie, iar partenerul lui să rămână la comercializarea mătăsii. În acelaşi timp, armenii mai înstăriţi au plătit pentru favorurile obţinute taxe mai ridicate: PATRUBÁN Lukács 150 de florini, CSÍKI István şi Márton câte 120 de florini.

La începutul anului 1767, noi negustori armeni, ÁBRAHÁM Pál şi LUKÁCS Pál, cer şi obţin împreună din partea oraşului, drept de vânzare în urbe. Până atunci ei au fost calfe la PATRUBÁN Lukács, dar datorită divergenţelor apărute între ei, deschid o prăvălie pe cont propriu. Şi ei primesc acest drept cu condiţii similare stabilite pentru fostul lor patron, locul pentru cort fiind stabilit în piaţa oraşului, în colţul inferior al zonei, faţă-n faţă cu cel al lui PATRUBÁN, unde se aflau corturile companiei armenilor din Dumbrăveni.[11] În aceeaşi perioadă se aprobă, în condiţii similare, practicarea comerţului în oraş şi pentru PATRUBÁN Márton, tot negustor din Dumbrăveni.[12] În anul 1768, CSÍKI Márton face demersuri pentru obţinerea statutului de cetăţean al oraşului, dar îl primeşte numai în 1783.[13]

Potrivit unei evidenţe din anul 1778, îşi desfăşoară activitatea în oraş cinci negustori armeni şi anume: ÁBRAHÁM Pál, CSÍKI Márton, NOVÁK Márton, PATRUBÁN Lukács şi PATRUBÁN Márton.[14] Până în 1799, numărul lor creşte simţitor, an în care zece dintre ei au deja statut de cetăţean al oraşului.[15]

În timp ce în prima jumătate a secolului al XVIII-lea comerţul oraşului este dominat de grecii aparţinând companiei din Sibiu, la începutul anilor 1800, ponderea negustorilor armeni ajunge şi chiar o depăşeşte pe cea a negustorilor greci. La un moment dat supremaţia armenilor în comerţul urbei începe să fie urmărită cu îngrijorare şi de antistia oraşului. Acest lucru este demonstrat de sesizarea „corpului juraţilor"[16] către magistrat, în 1812, când se constată că: „armenii în oraşul nostru s-au înmulţit atât de mult, încât acesta este în prejudiciul cetăţenilor nativi, ei

végett a város akartjából ide a városra nem inducáltatnak, és a négy országos vásáron kívül nem admittáltatnak."

11 *Arh. Tg-M*, Acta Politica, nr. 1111/1767, p. 5–6.

12 Ibidem, p. 12.

13 *Arh. Tg-M*, Acta Politica, nr. 1129/1768, 2965/1783.

14 *Ibidem*, Tabele de impunere, nr. 102/1778.

15 Vezi: PÁL-ANTAL, *op. cit*., p. 309–316*; Arh. Tg-M*., Tabele de impunere, nr. 102/1778, 121–122/1799.

16 „Corpul juraţilor" era similar cu organul centumvirilor oraşelor mai mari, care în Tîrgu-Mureş se compunea din 48 membri aleşi.

posedă locurile cele mai luminoase şi mai bune ale oraşului, cumpără proprietăţile din piaţă şi din străzile învecinate, chiar şi la cele mai ridicate preţuri, se înmulţesc atât de mult în fiecare zi, încât este de temut că din cauza lor alţii nu vor mai putea cumpăra proprietăţi în locuri bune".[17] În 1817 au protestat împotriva faptului că negustorul armean CSÍKI Márton a început să organizeze târguri proprii pe malul opus al Mureşului.[18]

În 1814, breasla cojocarilor din Tîrgu - Mureş se plânge de mai multe ori că mai mulţi armeni locali „ori cu viclenie evidentă, ori cu perfidie obişnuită", contrar dreptului de preempţiune al breslei, cumpără pieile de miel de la măcelari, prin care îi privează de una din veniturile legate de profesia lor.[19] Mai ales PATRUBÁN Gergely şi ISSEKUTZ Bogdán, „împreună cu doi armeni asemănători lor din Dumbrăveni", cumpără piei de la măcelari, oferind un preţ mai ridicat. În 1819, tot cojocarii se plâng consiliului că CSÍKI Márton, ISSEKUTZ Bogdán şi alţi trei negustori vând în magazinele lor articole din piele, în ciuda privilegiului breslei, „astfel membrii breslei nu pot să se întreţină din practicarea profesiei lor, deoarece nu reuşesc să-şi vândă produsele".[20]

Numărul negustorilor în oraş niciodată nu a fost prea mare, dar conformându-se la nevoile tot mai ridicate, prezenţa lor era în continuă creştere. În 1835, trăiau în Tîrgu-Mureş 25 de familii de negustori contribuabili, în 1842, 31 de familii, dintre care 10 văduve, iar mare parte a acestor familii erau de etnie armeană.[21] În acest ultim an, comercianţi armeni au fost: CSÍKI Gergely, CSÍKI István, DRAGOMÁN Kristóf, EMANUEL Péter, ISTVÁNFI Antal, JAKABFFI József, NOVÁK István, PETRÁSKÓ Márton, SZENKOVITS Lajos, soţia lui DOBÁL Antal, soţia lui EMANUEL Márton, soţia lui ISÁK Emanuel, soţia lui ISSEKUTZ Deodat, soţia lui ISSEKUTZ Márton, soţia lui NAGY István, soţia lui ÖTVES Antal şi soţia lui STEPHANI Demeter. La începutul secolului al XIX-lea se remarcă, datorită situaţiei financiare foarte bune, ca şi oameni bogaţi ai oraşului, CSÍKI Márton, iar mai târziu CSÍKI Gergely. În 1842, cel mai ridicat impozit după venit a fost plătit de CSÍKI Gergely.

*

17 PÁL JUDIT, *Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914*. (Dezvoltarea oraşelor în Ţinutul Secuiesc), Editura Pro-Print, Miercurea Ciuc, 2003, p. 231. Textul în original sună astfel: „az örmények városunkban a törsök polgárainknak nagy prejudiciumára annyira megszaporodtanak, hogy már a város fényesebb és jobb helyeit ők bírják, a piac s ahhoz közel eső utcákbeli jószágokat legnagyobb áron is megvásárolják, sőt naponként annyira sokasodnak, hogy attól lehet tartani, hogy miattuk ennek utána jó helyeken jószágot sem lehet másnak venni".

18 *Ibidem*.

19 *Ibidem*, p. 271.

20 *Ibidem*, p. 271–272.

21 *Arh. Tg-M*, Tabele de impozite, nr. 170–171/1842.

Numărul exact al armenilor care au jucat un rol important sau mai puțin important în viața comercială a orașului nu se cunoaşte, deoarece în evidențe sunt rareori incluşi partenerii negustorilor, calfele sau alți angajați însărcinați cu diferite atribuții. Presupunem că în prima jumătate a anilor 1800 s-au întreținut din comercializarea mărfurilor în jur de 35-40 familii, ceea ce înseamnă un număr de aproximativ 170-200 de persoane.

Între timp, pe lângă negustori, unii armeni au început să practice alte profesii, însă despre ei găsim doar informații sporadice. Conform obiceiului epocii, stabilirea persoanelor în oraş şi obținerea dreptului de cetățean al urbei a fost reglementată de statutele orașului, numite „constituții" sau „legi", respectate cu strictețe. Prin aceste restricții s-a încercat împiedicarea răspândirii în oraş a meşteşugarilor ne-breslaşi, în vederea eliminării concurenței, cât şi a vagabonzilor şi cerşetorilor. Restricțiile însă nu se refereau şi la negustori, de activitatea cărora avea nevoie orașul. Astfel, până în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, calea stabilirii în oraş a armenilor a fost liberă numai prin negoț. Primii negustori armeni din această perioadă care au reuşit să devină nu numai locuitori în oraş, ci şi cetățeni ai acestuia au fost CSÍKI Márton [1783] şi PATRUBÁN Márton (1786).

Este bine cunoscut faptul că după moartea lui Iosif al II-lea, în 1790, au avut loc dispute aprige în dieta țării cu privire la drepturile armenilor. Una dintre probleme era dreptul acestora de stabilire liberă în oraşe. La disputele care au avut loc în anii 1790-1793 au participat şi deputații orașului Tîrgu-Mureş, luptând vehement pentru respectarea vechii practici consemnate în „constituțiile" orașului. Ei au insistat ca acordarea statutului de cetățean al orașului să rămână dreptul exclusiv al magistratului şi autoritățile superioare să nu forțeze consiliul să primească, contrar voinței sale, armeni ca cetățeni ai localității. Au considerat admisibilă acordarea statutului de cetățean numai în scopul desfăşurării unei activități comerciale. Până la urmă voința lor a avut câştig de cauză, şi într-adevăr, începând din 1793, cetățenii de origine armeană au provenit cu toții din rândul negustorilor. Astfel, DOBÁL Antal şi PATRUBÁN János au devenit cetățeni ai orașului în 1793, ISÁK János în 1795, urmați de: PETRÁSKÓ Gergely, NOVÁK Deodat, EMÁNUEL István, soția lui ISÁK Antal şi soția lui ÁBRAHÁM Pál, cu toții înainte de 1799.

Sfârşitul secolului al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea sunt marcate de o dezvoltare accelerată a orașului, care a atras după sine şi creşterea demografică a populației. Iar acest necesar de forță de muncă a fost asigurat de către cei veniți din împrejurimi sau din regiuni mai îndepărtate. Condițiile stricte stabilite pentru acordarea cetățeniei nu au reuşit să împiedice afluxul forței de muncă în oraş, de care avea nevoie orașul. Restricțiile au avut efect doar asupra stratificării sociale a populației orașului. Neacordarea dreptului de cetățenie decât pentru un număr mic de locuitori a avut ca rezultat scăderea ponderii lor față de restul locuitorilor

oraşului.[22] Printre cei stabiliţi în oraş în această perioadă, fără să obţină drept de cetăţenie, se găseau în număr destul de mare şi armeni. Prezenţa lor crescândă este reflectată de registrele parohiale de stare civilă şi de registrele de impozitare.

După cum ştim, armenii din Transilvania, după aşezarea lor în principat, au adoptat confesiunea armeano-catolică. Acolo unde nu au reuşit să-şi creeze o comunitate confesională şi parohie proprie, şi-au exercitat cultul în cadrul parohiilor romano-catolice locale. Aşa s-a întâmplat şi cu armenii din Tîrgu-Mureş, care au devenit enoriaşii parohiei romano-catolice din oraş. Copii lor au fost botezaţi în biserica romano-catolică de aici, tot aici s-au căsătorit, şi conform ritualului catolic, au fost înmormântaţi cei decedaţi.[23] Datorită acestei împrejurări am putut urmări – cu ajutorul registrelor parohiale, completate cu datele tabelelor de impunere – anumite aspecte nu numai ale vieţii lor religioase, dar şi aspectele demografice. În registrele parohiale amintite, din perioada 1740-1849, am identificat cincizeci de familii armeneşti. Câteva familii au fost menţionate numai o dată sau de două ori (legate de căsătorie, naştere sau înmormântare), de ex. familiile AVÉDITH, BOGDÁNFFI, DUHA, KOZÁK, KUTSOVITS sau LÁSZLÓ, care înainte de 1848 nu s-au înmulţit aici semnificativ sau nu au locuit în oraş o perioadă lungă de timp, dar au existat mai multe familii care au devenit familii mari, cu numeroşi membri, iar capii familiilor au ajuns cetăţeni cunoscuţi şi respectaţi ai oraşului. Printre cele mai vestite familii de armeni găsim cu numele de NOVÁK (12 familii mari), CSÍKI (11), ISTVÁNFI sau ISTVÁNFFY (10), PATRUBÁN (9), ISSEKUTZ (6), EMÁNUEL şi ERÁNOSZ (cu câte 5 familii), SZENTPÉTERI (5), PETRÁSKÓ (4) şi BOGDÁN (3).

În ceea ce priveşte locul lor de origine, rezultă clar că majoritatea armenilor mureşeni provin din Dumbrăveni (de ex. Csiki, Issekutz, Pátrubán, Szentpéteri etc.), fapt evidenţiat deseori în izvoare. Dar se găsesc printre ei şi armeni din Gheorgheni, Ciuc şi Gherla. Din Gherla chiar în număr mai ridicat, cum este şi familia PETRÁSKÓ.

Până la sfârşitul anilor 1840, armenii au alcătuit o comunitate destul de închisă. Acest lucru este demonstrat şi de faptul că s-au căsătorit între ei, martorii prezenţi la căsătoria lor şi naşii copiilor nou-născuţi, de obicei, au fost armeni. Bineînţeles au existat şi excepţii. Astfel: fiul lui NOVÁK Frigyes, János, a fost botezat în 1779 de către contele LÁZÁR János şi MATSKÁSI Ágnes, iar fiica lui, Anna, în 1783, de către nobilul RADÁK József şi văduva lui SÁNDOR János; fiica lui SZENTPÉTERI Kristóf, Anna Mária, a fost botezată în 1781 de către PÉTERFI

22 Pál-Antal Sándor, *Marosvásárhely története. I. A kezdetektől 1848-ig*. (Istoria Tîrgu-Mureşului. I. De la începuturi până la 1848), Mentor Kiadó, 2009, p. 222. Pronderea cetăţenilor faţă de restul populaţiei, a scăzut de la de 42,2% în 1810, la 26,7% în 1842.

23 Arhivelor Naţionale Serviciul Judeţean Mureş, *Colecţia registrelor parohiale de stare civilă*, nr. 864–868.

József şi PRENNER Anna Borbála, iar fiul lui, cu numele de János, născut în 1784, de către PÉTERFI József şi MATSKÁSI Ágnes. Mai târziu, cu naşi de altă naţionalitate ne întâlnim cu ocazia botezului copiilor lui PETRÁSKÓ Gergely, CSÍKI Gergely, ISSEKUTZ Márton, dr. CSÍKI János şi a lui JAKABFFI József. Căsătoria care se poate considera prima căsătorie mixtă, s-a încheiat la 5 noiembrie 1838, între avocatul CSÍKI Márton şi KOVÁTS Franciska. Dar înainte de 1848 căsătoriile mixte au fost foarte rare.

Integrarea armenilor în societatea oraşului Tîrgu-Mureş a fost influenţată în mare măsură de faptul că au fost enoriaşi ai bisericii romano-catolice, care, în marea majoritate, a fost alcătuită din maghiari, şi copii lor au fost înscrişi în şcolile catolice locale (primară şi secundară), ceea ce a influenţat substanţial slăbirea cadrului de comunitate închisă, lărgind căile apropierii şi ale coexistenţei lor în cadrul societăţii din oraş. Majoritatea armenilor au fost negustori. Foarte puţini dintre ei au fost meşteşugari. Interesant este că un membru al familiei SZENTPÉTERI din Dumbrăveni, stabilit la Tîrgu-Mureş, Kristóf, a ales meseria de meşteşugar. Membrii familiei lui au rămas fideli meseriei de meşteşugar, nu s-au alăturat negustorilor. Antal, născut în 1786, a devenit croitor, iar János, născut în 1791, cojocar.

În primele decenii ale anilor 1800, odată cu apariţia şi înmulţirea, din ce în ce mai simţitoare, a unor noi posibilităţi de afirmare în societate, unii armeni încep să îmbrăţişeze şi alte meserii. Căile mai captivante s-au dovedit a fi cele legate de domeniul sanitar şi de justiţie. Primii care abandonează comerţul sunt membrii familiei CSÍKI – János alege profesia de medic, Ferenc (născut în 1819) devine farmacist, iar Márton (născut în 1812), avocat. Din familia ISSEKUTZ, Adeodát, născut în 1811, alege cariera de jurist şi, în calitate de judecător (ajunge şi preşedinte a Curţii de Apel din Tîrgu-Mureş), devine un cetăţean renumit şi respectat al oraşului.

*

Din punct de vedere social, anterior anului 1848, şi armenii erau structuraţi pe stări, în mod asemănător restului populaţiei din oraş, potrivit statutului juridic în vigoare în acea vreme. Se găseau printre ei *simplii locuitori ai oraşului, orăşeni înstăriţi cu drept de cetăţenie*, dar şi *persoane cu privilegii nobiliare*. Cei care au găsit de lucru, o sursă de trai în oraş, au devenit mai întâi locuitori ai oraşului. Cu timpul, cei cu condiţie materială mai bună au obţinut şi statut de cetăţean, devenind astfel membrii păturii sociale înzestrată cu drepturi şi obligaţii stabilite în „legea oraşului”, elaborată în 1604. Ei au fost persoane cu mijloace de trai onorabile, au fost proprietarii unor case şi moşteniri şi s-au angajat, prin jurământul depus în faţa magistratului, să contribuie la bunăstarea oraşului, să respecte drepturile acestuia şi să îl apere. Înainte de primirea statutului de cetăţean, fiecare locuitor, fie descendent de cetăţean, fie persoană aşezată mai recent în oraş, a fost doar un locuitor în oraş fără drept de cetăţean orăşenesc. Simplii locuitori ai oraşului – în funcţie de tipul meseriei, a muncii efectuate în vederea asigurării existenţei lor – erau: libertini

(libertinus), deci în persoană liberi (nefiind în dependență feudală față de nimeni), apoi jeleri, zilieri sau servitori.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, o parte a armenilor din Tîrgu-Mureş erau cetățeni ai orașului. Astfel, din tabela de impunere pe anul financiar 1811/12, aflăm că în rândul libertinilor sunt conscrişi 18 armeni, capi de familie şi 2 văduve, iar în rândul cetățenilor, 13 capi de familie şi 4 văduve.[24] Două decenii mai târziu se află printre cetățenii impozitați 20 de capi de familie şi 7 văduve, iar printre libertini, 8 capi de familie şi o văduvă.[25] Libertinii, aproape în totalitatea lor, au fost calfe la comercianții patroni.

Armenii mai înstăriți, după ce s-au stabilit în oraş, au reuşit să devină cetățeni ai orașului. În perioada 1783-1844 au primit statut de cetățean cel puțin 44 de persoane.[26] Numărul lor real, probabil, este mai mare, dar din cauza faptului că evidențele sunt incomplete, nu am reuşit să stabilim cu exactitate totalul lor.

Negustorii armeni cu o situație materială bună au primit (în realitate au cumpărat) şi titluri nobiliare. În perioada tratată, în Transilvania au fost înnobilați în total 56 de familii de armeni. Dintre aceştia mai mulți au legătură şi cu orașul Tîrgu-Mureş. Astfel, o parte dintre descendenții familiilor înnobilate CSIKI, GÁSPÁR, ISSEKUTZ, NOVÁK, PATRUBÁN, SZENTPÉTERI şi VERZÁR s-au stabilit în acest oraş, iar PETRÁSKÓ Gergely a devenit în 1831 nobil, ca cetățean tîrgumureşean. Mai târziu, în 1876, judecătorul – într-o vreme chiar preşedintele Curții de Apel din Tîrgu-Mureş – ISSEKUTZ Adeodát a primit titlu de nobil cu prenumele nobiliar de „Marosvásárhelyi".

În legătură cu nobilimea armeană trebuie menționat că cei mai mulți au primit acest privilegiu în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în timpul domniei MARIEI TEREZA. În această perioadă a devenit un obicei acordarea de titluri nobiliare persoanelor care practicau cu succes profesiile nelegate de agricultură. Printre acestea, o atenție deosebită a fost acordată de Curtea de la Viena, medicilor merituoşi (de ex. dr. MÁTYUS István din Tîrgu-Mureş) şi negustorilor înstăriți.

Obținerea scrisorilor de înnobilare de către armeni a fost înlesnită mai ales în urma sprijinului financiar acordat de comercianți casei regale, pentru acoperirea cheltuielilor militare. Diploma de înnobilare a lui SZENTPÉTERI Kristóf din Dumbrăveni, emisă în anul 1760,[27] exemplifică elocvent această practică. În justificarea acordării privilegiului, putem citi că, deoarece solicitantul, pe lângă cererea perseverentă înaintată suveranului, a sprijinit erariul cu o anumită sumă de bani în vederea suportării cheltuielilor militare în războiul în curs de desfăşurare, suveranul îl investeşte cu toate drepturile nobiliare exercitate pe teritoriul imperiului

24 *Arh. Tg-M.*, Tabele de impunere, nr. 134/1811.

25 Ibidem, nr.153/1830.

26 PÁL-ANTAL, *op. cit*., p. 304–322; *Arh. Tg-M.*, Dări de seamă financiare ale casierului alodial al orașului pe anii 1809-1848.

27 Biblioteca Documentară Teleki-Bolyai Tîrgu-Mureş, Ms. nr. 617.

(fără să-i doneze moşii). Privilegiile obținute însă nu au putut fi exercitate de beneficiari, decât parțial. Fiind locuitori ai oraşului, erau obligați să respecte „constituțiile" acesteia pe care, cu ocazia primirii lor în rândul cetățenilor oraşului, au jurat. Prin urmare, cu privilegiul în buzunar, care le garanta scutirea de impozit, au rămas cetățeni contribuabili, plătind atât impozit după casele şi alte averi imobiliare, precum şi taxe după meseria practicată. Titlul de nobil le-a garantat însă distincție în rang, mai mult respect şi avantaj pozițional în societate.

În încheiere menționăm că în a doua jumătate a secolului al XIX-lea numărul armenilor în oraş a crescut simțitor. În acelaşi timp însă a avut loc şi accelerarea asimilării lor în rândul populației maghiare majoritară în localitate, mai ales prin căsătorii mixte. În conştiința lor trăieşte viu şi azi originea strămoşească, chiar dacă între timp au uitat să folosească limba armeană.

ARMENIANS IN TÂRGU MUREŞ BEFORE 1848
SUMMARY

This study presents aspects of the presence of Armenians in Tirgu Mures and their life here before 1848. They became part of the public life of Tirgu Mures as itinerant peddlers who visited the town especially during annual or weekly fairs.

The first isolated pieces of information regarding the Armenians that settled in Tirgu Mures date from the 17th century. In the first half of the 18th century most of those involved in commercial activities in Tirgu Mures were Greek and Macedo-Romanian merchants and grocers. The first signs of an Armenian presence here date from the 1740s. In order to overcome local restrictions, wealthy Armenian merchants put themselves under the patronage of central authorities, which they acquired by making loans and donations to the Viennese Court, e.g. for the maintenance of the army. With the help of the Transylvanian Government (*Guberniul Transilvaniei)* they infiltrated and integrated into the local commercial life and became important members of this community.

While during the first half of the 18th century the town was dominated by the Greeks belonging to the Greek company of Sibiu, by the begining of the 1800s the percentage of Armenian merchants equaled and then even exceeded that of the Greeks.

It is not known exactly how many Armenians lived in Tirgu Mures, but we assume that during the first half of the 19th century there were 35 to 40 families, which means around 170 – 200 persons.

The Armenians of Transylvania, after they settled in the Principate, practiced the Armenian-Catholic faith. However, as they did not have their own parish in Tirgu Mures, they attended the Roman-Catholic churches of the Hungarian population, and were thus assimilated into the Hungarian community during the second half of the 19th century. (Translated by Alina-Olivia Şuta)

PREOCUPĂRI FILANTROPICE ALE ORTODOXIEI TRANSILVĂNENE FAȚĂ DE ÎNVĂȚĂTORI ŞI ŞCOLI ROMÂNEŞTI DIN SPAȚIUL INTRACARPATIC, LA SFÂRŞIT DE SECOL XIX ŞI ÎNCEPUT DE SECOL XX

Florin BENGEAN

Ținta de căpetenie a strădaniilor preoțești este, în fond, partea spirituală din ființa noastră: sufletul omenesc şi mântuirea lui. Dar preotul nu se poate dezinteresa nici de latura materială a vieții credincioşilor săi, pentru că aceasta constituie temelia indispensabilă a vieții lor sufleteşti, iar de bunăstarea, mulțumirea şi fericirea omului atârnă în bună parte şi progresul său cultural, moral şi religios. Nu poți propovădui pe Dumnezeu şi Evanghelia lui Hristos asistând nepăsător la suferințele, lipsurile şi mizeria materială a credincioşilor tăi. Nu poți să spui că iubeşti pe Dumnezeu şi pe oameni --- care sunt fiii Lui --- dacă tolerezi sau rămâi pasiv în fața urii care învrăjbeşte şi desparte pe oameni, a lăcomiei şi a asupririi, care împarte pe oameni în bogați şi săraci, în stăpâni şi robi, în exploatatori şi exploatați. Preoțimea, care în majoritatea ei a fost recrutată din mijlocul poporului, e datoare deci să împărtăşească din toată inima, dreptele năzuințe ale poporului muncitor spre o viață mai bună şi să se alăture la strădaniile acestuia spre împlinirea lor. Idealurile veşnice de dreptate socială, de pace şi de iubire între toți oamenii şi toate popoarele de pe fața pământului, egal îndreptățite la viață, sunt în definitiv şi ale Bisericii creştine, ele fiind înscrise în învățătura Mântuitorului şi în Sfânta Scriptură încă de acum mai bine de două mii de ani.

Preoția creştină din perioada de care ne ocupăm nu putea rămâne una exclusiv ritualistă, mărginită adică la îndeplinirea îndatoririlor rituale prevăzute în Molitfelnic, ci a trebuit să iasă pe şantierul larg al vieții sociale, să se alinieze în rândurile luptătorilor pentru înfăptuirea idealurilor de progres şi dreptate socială. În acțiunile sociale întreprinse de Biserică în această perioadă trebuie să ținem cont de doi factori extrem de importanți: perioada extrem de grea prin care trecea întreaga Transilvanie, deci implicit şi Biserica românească de aici, precum şi starea de sărăcie generalizată şi asupra preoților români transilvăneni.

Au existat circulare permanente din partea Mitropoliei Ardealului către Protopopiate ca să îi ajute pe cei săraci şi să adune bani şi cele necesare vieții pentru cei năpăstuiți. În 1881, preotul Samson Moldovan din satul Petea îl anunță pe protopop că a adunat colecta pentru cei săraci. Parohia - filie Curtifaia solicită insistent Mitropoliei un ajutor financiar pentru că această localitate a fost greu lovită din cauza inundațiilor şi foarte multe familii au avut de suferit de pe urma acestei catastrofe a naturii. Răspunsul mitropoliei la această solicitare nu se lasă prea mult aşteptat şi în anul 1881 se trimite de la comitetul pentru sprijinirea celor inundați un ajutor de 200 florini filiei Curtifaia.

De asemenea, Mitropolia sare în ajutorul unui învățător din Tohanul nou, care a avut de suferit din pricina unui mare incendiu, în urma căruia i-a fost distrusă gospodăria în mare parte. Prin intermediul protopopului se trimite o circulară către mitropolie prin care se solicită ajutor pentru acest învățător. Circulara se trimite de la Braşov la data de 21 septembrie 1879, de către protopopul Iosif Baracu[1]. Protopopul explică în circulară că acest învățător a rămas fără „clădirile sale economice" pline de bucate, mistuite în urma incendiului înfricoşător întâmplat în Tohanul nou, în ziua de 28 august acel an. La această solicitare, Mitropolia a răspuns prompt că în şedința sa, Consistoriul arhidiecezan a acordat învățătorului din Tohanul nou, Ioan Băncilă, un ajutor de 15 fl. Această hotărâre s-a luat la Sibiu, la data de 16 noiembrie 1879[2].

Mitropolia solicită crearea de fonduri parohiale pentru mai buna gospodărire a treburilor administrative ale fiecărei parohii. În 1872, Mitropolia cere înființarea de fonduri proprii locale din care să fie ajutat preotul, învățătorul, lucrările de zidire de biserici, să se acorde ajutoare pentru văduve, săraci etc. În 1881 întâlnim circulare către toate oficiile protopresbiteriale, ca inspectorate districtuale de şcoli, şi către toți învățătorii de la şcolile confesionale gr. or. române din arhidieceza Transilvaniei ca să vegheze asupra stării şcolilor[3]. De asemenea, printr-o altă circulară Mitropolia îndeamnă fiecare tract protopresbiterial să aloce câte 60 florini anual unui fiu al protopresbiteriatului pentru cursul preparandial. Mitropolitul solicită protopopilor ca oficiile parohiale să urmărească cu atenție tinerii meseriaşi subvenționați din Fundația „Andronic".

În Arhiva Mitropoliei Ardealului de la Sibiu, precum şi în documentele publicate ale Consistoriului Arhidiecezan întâlnim foarte multe cereri de ajutor, fie de la parohii, fie de la şcoli, fie de la preoți sau învățători foarte săraci. Amintim aici astfel de câteva cazuri: cererea parohiei Veseud (protopresbiteriatul Agnitei) pentru un ajutor pentru şcoală; cererea învățătorului Ioan Alămoreanu din Turnişor pentru un ajutor; cererea de ajutor din 5/17 aprilie 1879 a învățătorului Petru Emilian din Alba-Iulia care anunță că este foarte bolnav şi zace pe pat; solicitarea comitetului parohial de ajutor pentru şcoală în Hunedoara; cererea lui Dionisiu Chendi, de ajutor pentru şcoala din Mediaş; cererea comitetului parohial din Aţel pentru acordarea unui ajutor de 200 fl. pentru şcoală; cererea învățătorului Mateiu Radu din Meşterhaza pentru un ajutor; cererea preotului David Russu din Şieul-mare pentru o remunerare ca şi catehet la şcolile de stat din acea comună; cererea învățătorului Ioan Bota din Cetea pentru un ajutor; cererea pedagogului în anul al III-lea, Nicolau Rusu din Visca, pentru a fi scutit de la solvirea taxei seminariale de 60 fl.[4]; cererea

1 Arhiva Mitropoliei Ardealului, Sibiu, Circulare, Nr. 259/1879.

2 Idem, Nr. 2736/1879.

3 Idem, 1881.

4 *Protocolul sinodului ordinar al Arhidiecezei Gr.-orientale române din Transilvania ţinut la anul 1888,* Tiparul tipografiei arhidiecezane, Sibiu, 1888, p. 17.

învățătorului G.B. Reitescu din Sânpetru pentru un ajutor anual; cererea Mariei Georgevici din Sibiu pentru un ajutor permanent; solicitarea comitetului parohial din Feredeu pentru un ajutor pe seama bisericii şi a şcolii; cererea comunelor bisericeşti Sânpetru şi Săcel pentru un ajutor de 100 fl. la edificarea şcolii[5]; cererea comitetului parohial din comuna Ardeu, tractul Orăştiei, pentru un ajutor de 300 cor. la repararea şcolii (1904); cereri de ajutor din partea localităților Meşterhaza, Toplița, Măierău; cererea preotului din Lancrăm, Isidor Blaga, pentru sistemizarea a două stipendii din fundația „Moga" în folosul copiilor săi şcolari la gimnaziul luteran din Sas-Sebeş şi lista solicitărilor de ajutoare băneşti este încă foarte lungă.

S-a încercat pe cât s-a putut ca să se rezolve aceste cereri cât mai bine, majoritatea au primit ajutoare, alții au primit chiar de mai multe ori; unii au trebuit să aştepte până ce au primit din cauza multitudinii de cereri; cert este că foarte mulți nevoiaşi au beneficiat de ajutoare din fondurile mitropoliei sau din fondurile administrate de aceasta. Dăm în continuare câteva exemple de acte de caritate în urma unor cereri ca cele de mai sus. Într-o circulară, Mitropolia înştiințează că fostului profesor gimnazial Petru Emilian, locuitor în Alba-Iulia, s-a acordat în urma cererii lui către sinodul arhidiecezan din acel an, un ajutor de 25 fl. din suma votată pentru ajutorarea învățătorilor, ajutor pe care îl va putea ridica de la casa consistorială arhidiecezană[6]. Dintr-o altă circulară aflăm că, în şedința sa, Consistoriul arhidiecezan a votat pentru şcoala confesională din comuna bisericească Marcoşin un ajutor de 30 fl. şi pentru şcoala din Teliu de asemenea 30 fl.[7]. Dintr-o altă circulară aflăm despre un ajutor acordat pentru şcoala din Cojocna, în valoare de 30 fl.[8].

Din documente aflăm şi despre ajutoare acordate unor învățători: Teodor Bereşiu din Vidacutul român, Ioan Stoica din Streza-Cârțişoara, Ioan Golea din Ocolişul-mare, Vasilie David din Sângeorgiu de Mureş, Nicolae Popoviciu din Loamneş, Vasile Simon din Surduc-Capolnicu, la fiecare câte 15 fl.[9], precum şi unui învățător din Deva, 40 fl.[10].

De la mitropolie se trimite înştiințare dată la 6 iunie 1875, că se acordă ajutor pentru învățătorii Nicolau Păgăcianu din Nazna şi Georgiu Chişiu din Mureşeni, câte 25 fl.,. În anul 1876 înregistrăm un ajutor de la stat de care au beneficiat mai mulți preoți dintre care amintim: P. Trombitaş, 200; Ioan Vătăşianu, 50; Vasiliu Matei, 50; Georgiu Simonis, 50; Ioan Berşanu, 50; Teodor Matei, 50; Samson Moldovan, 50; Mihail Chibeleanu, 50. Epitropul Georgiu Olteanu din Berghia a primit un ajutor de 40 florini de la preotul Ioan Hodoşiu, căruia îi dă

5 Ibidem, p. 96-97.
6 Arhiva Mitropoliei Ardealului, Sibiu, Circulare, nr. 1817/1879.
7 Idem, nr. 2878/1879.
8 Idem, nr. 1873/1879.
9 Idem, nr. 2929/1879.
10 Idem, nr. 1875/1879.

chitanţă. Preotul Ioan Hodoşiu din Moreşti primeşte, în 22 iulie 1878, de la Partenie Trombitaş (protopop) 5 fl. (din cei 50 – ajutor împărătesc), căruia îi dă chitanţă. Mitropolia trimite înştiinţare către Protopopiatul Tîrgu-Mureş că va acorda un ajutor pentru 2 studenţi care sunt mai merituoşi ca să-şi poată continua studiile.

Mitropolia înştiinţează pe protopopul Trombitaş al Tîrgu-Mureşului că în anul şcolar 1877/1878 s-a acordat ajutor învăţătorilor: Nicolae Pogăcianu din Nazna – 20 florini; Georgiu Chişiu din Mureşeni– 20 fl.; Ioan Hurubanu din Corunca – 15 fl. Mitropolitul Miron Romanul îi scrie de la Sibiu, la 2 iunie 1878, protopopului Trombitaş că în anul 1877 a primit un ajutor de 540 fl. de la stat şi îl îndeamnă să verifice care preoţi şi credincioşi au primit acest ajutor. În urma cererii către Mitropolie, de solicitare de ajutor a învăţătorului Vasilie David din Sângeorgiu, în 1879, se trimite înştiinţarea că întrunit în şedinţă, Consistoriul arhidiecezan a acordat lui Vasilie David, învăţător în Sîngeorgiu de Mureş, 15 fl. ca ajutor pe anul şcolar 1879/1880[11]. Mitropolia acordă ajutor pentru un elev în clasa a VII-a, care este mai merituos, pentru a-şi putea continua studiile. De la mitropolie se trimite către Trombitaş înştiinţarea că în şedinţă consistorială s-a decis să se acorde învăţătorului din Corunca, Ioan Hurubanu, un ajutor de 20 fl. pe anul şcolar 1879/1880[12]. Învăţătorul Ioan Huruban din Corunca a mai primit 25 de florini în anul 1882. Comitetul bisericesc din Corunca solicită Mitropoliei ajutor financiar pentru edificarea bisericii de aici. În 1881, Mitropolia solicită protopopului Partenie Trombitaş să trimită o listă cu preoţii care ar putea primi ajutoare băneşti pentru ei şi pentru credincioşii lor aflaţi în dificultate. Tot în acel an, Mitropolia trimite lui Trombitaş 100 de florini, pentru punerea la punct a şcolii din Cornăţel şi un ajutor de 400 florini pentru parohia Berghia. Mitropolitul trimite înştiinţare că din bugetul fondului şcolar pe anul 1887 s-a votat comunei bisericeşti Sînger, pentru trebuinţe generale de şcoală, un ajutor de 50 florini[13]. În anul 1895 se înregistrează un ajutor pentru salarii învăţătoreşti la şcolile din mai multe comune bisericeşti, dintre care amintim: Sînger – 100 florini; Şoimuşul român – 50 florini etc. Protopopul Măneguţiu primeşte altă circulară de la mitropolie, în 1900, prin care este însărcinat a încunoştinţa comunele: Suplac**,** Mureşeni, Şoimuşul român, Vidrasău, Sîngeorgiu de Pădure şi Sîngeorgiu de Mureş că pentru întregirea salariului învăţătoresc li s-a votat din fondul şcolar eparhial - bugetul anului 1900 - un ajutor în sumă de câte 100 coroane[14]. În 1910, Mitropolia înştiinţează că s-a votat din fondul bisericilor sărace un ajutor anual în sumă de 200 coroane comunei bisericeşti Berghia, în scopul zidirii bisericii[15]. O altă înştiinţare anunţă comuna bisericească Sîngeorgiu

11 Arhivele Naţionale, Serviciul Judeţean Mureş, fond Protopopiatului Ortodox Român Tîrgu-Mureş, dos. 30, f. 69.

12 Ibidem, f. 82.

13 Idem, dos. 100, f. 36.

14 Idem, dos. 244, f. 1.

15 Idem, dos. 349, f. 22.

de Pădure că în scopul întregirii salariului învățătoresc i s-a votat din fondul şcolar eparhial un ajutor în sumă de 300 coroane[16]. Astfel de ajutoare au primit şi satele: Gorneşti – 200; Veța – 200; Iclandu Mare – 400 pentru zidirea şcolii etc. Printr-o altă circulară a Mitropolitului se anunță comuna bisericească Veța că i s-a votat din partea comisiei administrative a fundației ,,Şaguna" un ajutor de 500 coroane pentru zidirea bisericii[17].

Mitropolia trimite o circulară prin care înştiințează că prin decizia Consistoriului arhidiecesan s-a acordat din fondul şcolar eparhial pentru anul 1894, un ajutor catehetului Iacob Stavilă, paroh în Lueriu, în sumă de 50 fl.[18] La 10 decembrie 1894 mitropolia înştiințează pe protopopul Şagău că a primit 100 florini din fondul Rudolfin. [19]

De asemenea trebuie să menționăm că circularele, rapoartele pe care protopopii le trimit periodic către mitropolie prezintă o importanță semnificativă. Astfel, în multe rapoarte către mitropolie, protopopii solicită ajutor în numele multor preoți şi credincioşi săraci, din cuprinsul protopresbiteriatului lor. După ce se trimit ajutoare de la mitropolie, protopopii trimit înapoi chitanțele din care rezultă că banii au ajuns la destinația cerută de mitropolie. Protopopii înştiințează mitropolia despre tot ce se petrece în viața unei parohii, despre situația preotului, mai ales despre starea materială a acestuia, despre situația credincioşilor, despre modul cum se desfăşoară serviciul liturgic, despre situația şcolilor, a învățătorilor.

THE PHILANTHROPICAL CONCERNS OF THE TRANSYLVANIAN OTHODOXY TOWARDS ROMANIAN TEACHERS AND SCHOOLS WITHIN THE CARPATHIAN AREA AT THE END OF THE NINETEENTH CENTURY AND EARLY TWENTIETH CENTURY

SUMMARY

The Christian priesthood, in the period under discussion, could not remain an exclusive ritualistic one, dealing only with the rituals stated in Molitfenic but had to go out on the wide site of social life and take a side among fighters that wanted to achieve progress and social justice. T here were permanent handouts from the Metropolitan of Transylvania to deaneries in order to help the poor and to raise money and the necessities of life for those afflicted. In the Transylvanian Metropolitan Archive from Sibiu, as well as in documents of the Archdiocesan

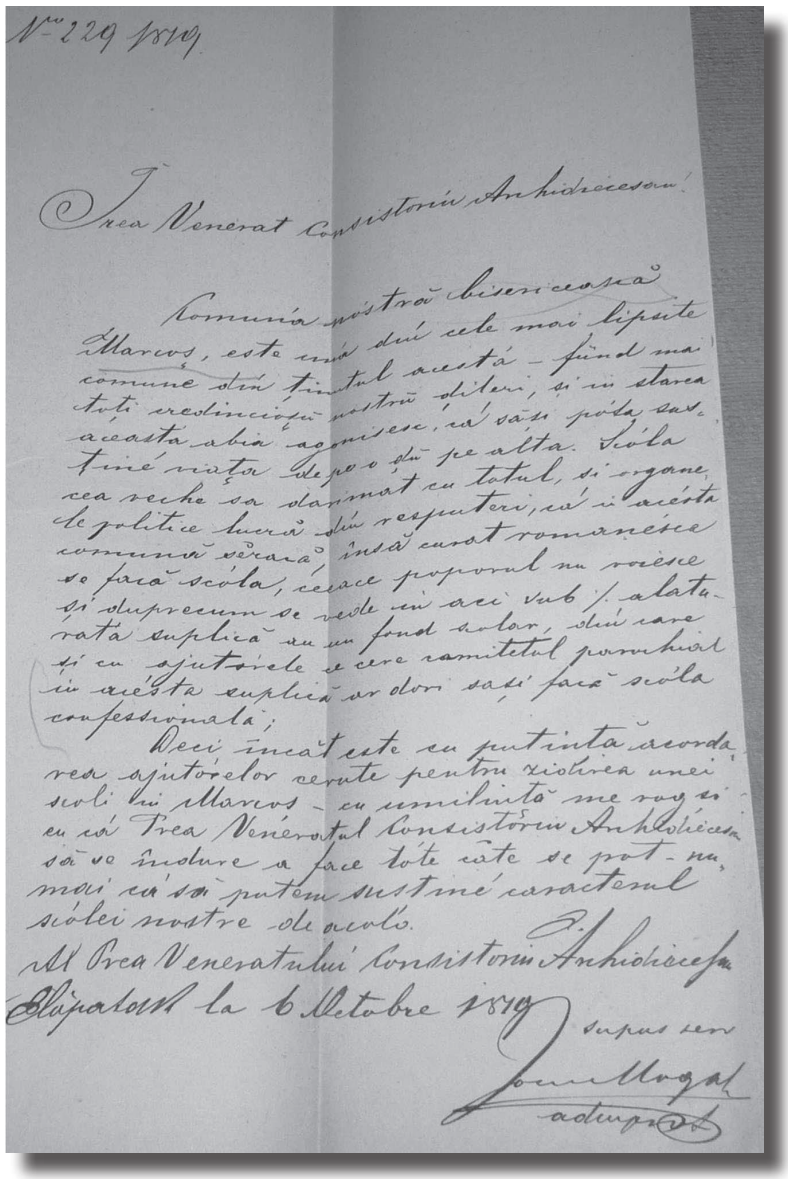
16 Ibidem, f. 24.

17 Ibidem, f. 33.

18 Arhivele Naționale, Serviciul Județean Mureş, fond Protopopiatul Ortodox Român Reghin, dos. 1461/1895, f. 137.

19 Ibidem, f. 138.

Consistory we find many requests for help from either the parish or from schools or from very poor priests or teachers. They tried as much as they could to solve these requests, most have received aid, others were even given help for several times, some had to wait until they received it because of the multitude of applications, the fact is that many needy have benefited from metropolitan funds or funds managed by it. Very many Romanian schools and teachers received material aid from the Church, and so they could operate under normal conditions.

Nr. 229 1870.

Prea Venerat Consistoriu Archidiecesan!

Comuna noastră bisericească Illarcos, este una din cele mai lipute comune din tractul acesta - fiind mai toți credincioșii noștri din clăci, și în starea aceasta abia agonisesc, că să-și pota sustiné biata familie de pe o di pe alta. Școla cea veche s'a dărimat cu totul, și organele de politie locală din resputeri, că și aceasta comună sărăcă, însă cu tot romanesce se facă școla, ceeace poporul nu voiesce și dupreunu se vede în acei vrednici de laudă rată suplică cu un fond scolar, din care și cu ajutorele ce cere ramitetul parochial în această suplică ar dori să-și facă școla confessională;

Deci încât este cu putință acorda rea ajutórelor cerute pentru zidirea unei scoli în Illarcos - cu umilință me rog și eu că Prea Venératul Consistoriu Archidiecesan să se îndure a face tóte câte se pot - nu, mai că să putem sustiné caracterul scólei nostre de acolo.

Al Prea Venératului Consistoriu Archidiecesan

Blăjaloaie la 6 Octobre 1870

supus ser

adeverez

ARTICOLE ANTIROMÂNEŞTI ÎN PRESA DE LIMBĂ MAGHIARĂ INTERBELICĂ. STUDIU DE CAZ: ZIARUL ” SZÉKELY NAPLÓ” DIN TÎRGU-MUREŞ (1927)

Alin SPÂNU

Revizionismul ungar s-a născut în timpul negocierilor de pace de la finalul Primului Război Mondial şi a luat amploare după semnarea Tratatului de la Trianon (4 iunie 1920) între Ungaria şi toate statele învingătoare[1]. Acțiunea revanşardă a evoluat în timp la cele mai înalte cote şi a inclus acțiuni de influență, dezinformare, subversive şi chiar teroriste. Acestea au avut ca primă țintă poporul ungar, care trebuia convins că Ungaria a pierdut nemeritat teritoriile deținute în cadrul fostei monarhii dualiste (1867-1918) şi trebuie să facă toate eforturile pentru a le recupera. A doua țintă a reprezentat-o comunitatea maghiară din țările vecine, care trebuia atrasă la colaborare, îndrumată, finanțată şi subordonată să execute directivele de la Budapesta. Scopul final era acela al recuperării teritoriilor pierdute, considerate temporar deținute de statele naționale vecine. Ținta supremă a fost influențarea prin orice mijloace şi atragerea la colaborare a opiniei publice, a formatorilor de opinie şi a liderilor politici din statele occidentale. Nici un efort nu a fost prea mare, nici o sumă nu a fost economisită, nici un sacrificiu nu a fost fără rost în această cruciadă a denaturării adevărului şi istoriei. Efectele acestor acțiuni s-au văzut după 20 de ani, când Europa a căzut, în mare parte, în abisul totalitar, iar „fructele” acțiunilor revizioniste au fost dispariția sau retrasarea granițelor, unele în favoarea Ungariei, cu sprijinul Germaniei naziste, Italiei fasciste şi URSS.

În acest context, presa maghiară din România[2] a avut o conduită duplicitară. Pe de o parte, s-a declarat de acord cu respectarea legilor naționale şi încadrarea în statul național unitar român, iar pe de altă parte, a publicat diferite articole cu caracter denigrator la adresa românilor, fie că era vorba de istorie, de evenimente politico-militare sau de actele de guvernare. La reacția autorităților – de a amenda

1 Pentru mai multe detalii a se consulta Alin Spânu, „Propaganda externă ungară contra Tratatului de la Trianon (1919-1920)”, în volumul *Profesioniştii noştri 15. Ioan Solomon la 60 de ani* (ediție îngrijită de Ioan Lăcătuşu şi Vilică Munteanu), Editura Eurocarpatica, Sfîntu-Gheorghe, 2014, p. 509-514.

2 Pentru mai multe detalii a se consulta, Alin Spânu, *Propaganda externă ungară contra Tratatului de la Trianon (1921-1922),* în volumul *Acta Carpatica*, (Anuarul românilor din sud-estul Transilvaniei), I, editat de Episcopia Ortodoxă a Covasnei şi Harghitei, Centrul Ecleziastic de Documentare „Mitropolit Nicolae Colan”, Centrul European de Studii Covasna-Harghita, Asociația Ştefadina (dr. Ioan Lăcătuşu redactor responsabil), Editura Eurocarpatica, Sfîntu Gheorghe, 2014, p. 357-366; Idem, *Propaganda externă ungară contra Tratatului de la Trianon (1923-1924),* în volumul *Zargidava XVI*, editat de Societatea de Ştiințe Istorice din România – filiala Bacău şi Fundația cultural-ştiințifică „Iulian Antonescu” (redactor-şef prof. dr. Ioan Mitrea), Docuprint, Bacău, 2015, p.183-194.

sau suspenda publicaţia vinovată – liderii politici maghiari săreau în apărarea ziarului/revistei, invocau libertatea presei, drepturile minorităţilor şi promiteau că aşa ceva n-o să se mai repete. Promisiunile nu erau respectate, astfel că, după o perioadă mai lungă sau mai scurtă, publicaţia recidiva, iar acţiunea autorităţilor era din nou combătută de politicienii maghiari.

Un asemenea caz s-a petrecut în anul 1927 şi a avut ca subiect publicaţia „Székely Napló" (Jurnal secuiesc) din Tîrgu-Mureş. Acest ziar a apărut la 10 iulie 1910, fiind rezultatul fuziunii între „Székely Hirlap és Marosvidék" (Jurnal secuiesc şi Ţinutul Mureş), fondat în ianuarie 1897 şi transformat ulterior în „Székely Lapok" şi „Politikai ujság" (Gazeta politică), înfiinţat la 23 martie 1910. După 1918, în pofida vicisitudinilor şi a criticilor la adresa guvernului român, presa de limbă maghiară a fost într-o creştere constantă din punct de vedere numeric: 21 de publicaţii în 1918, 23 în 1919 şi 24 în 1920. În primii ani după Marea Unire de la 1 Decembrie 1918, această presă a avut la dispoziţie „o perioadă de adaptare la noile realităţi politice, de încredere în viaţa noului stat român"[3].

Aproape un deceniu după Marea Unire, în 1927, ziarul „Székely Napló" a demonstrat că încă nu se adaptase şi nu reuşise să se încadreze în realităţile statului naţional unitar român. La jumătatea lunii mai 1927, Serviciul Special de Siguranţă din Tîrgu-Mureş a informat Direcţia Generală a Presei şi Propagandei, aflată în subordinea Preşedinţiei Consiliului de Miniştri, că ziarul „Székely Napló" a publicat la 13 mai două articole (**Anexa 1 şi Anexa 2**) care se încadrau în delictul de calomnie. În Transilvania era încă în vigoare Legea presei din 1914, iar art. 14, aliniatele 5 şi 32 prevedea delictele de presă, în care se încadrau şi articolele din „Székely Napló". În cazul când vinovăţia organului de presă era dovedită, acesta era sancţionat în conformitate cu Legea din 1921, art. 3, aliniatele 1, 2, 3 şi 8. Dionisie Nobilescu, autorul traducerii şi a raportului de analiză a articolelor, a menţionat că „Székely Napló" „graţie atitudinii sale duşmănoase pentru tot ce este românesc, a fost suspendat în anul 1926 pe timp nelimitat"□. Totuşi, din considerente politice, Constantin Bucşan[4], subsecretar de stat la Ministerul de Interne în perioada martie 1926-iunie 1927, a revenit asupra deciziei după câteva săptămâni „în urma stăruinţei unor parlamentari maghiari şi a făgăduielii că va adopta o atitudine loială"[5]. La alegerile parlamentare din anul 1926, Partidul Maghiar a denunţat pactul preelectoral cu Partidul Poporului, stabilit în 1923 şi cunoscut ca „Pactul de la Ciucea", semnând un altul cu Partidul Naţional Liberal[6]. După ce generalul Alexandru Averescu, liderul

3 Pentru mai multe detalii a se consulta: Györffy Gábor, *Istoria presei maghiare din România între 1918-1944*, la adresa http://enciclopediavirtuală.ro/aricoletematice/articol.php?id=108.

4 Dimitrie Poptămaş, Mózes Julia, *Publicaţiile periodice mureşene 1795-1972*, studiu introductiv de prof. Vasile Netea, Tîrgu-Mureş, 2000, p. 29.

5 Arhivele Naţionale Istorice Centrale (în continuare: ANIC), fond Ministerul Propagandei Naţionale – Presa Internă (în continuare: MPN-PI), dos. 64, f. 1.

6 Constantin Bucşan (6 noiembrie 1883, Sibiel-Sibiu – d. 20 martie 1946, Bucureşti) a urmat

Partidului Poporului, a primit sarcina să formeze guvernul, conducerea Partidului Maghiar şi-a dat demisia. Noul lider, contele Bethlen György, a negociat o nouă înţelegere, finalizată la 21 aprilie 1926[7]. Negociatorii guvernului, Octavian Goga, ministru de Interne, şi Constantin Bucşan, cumnat cu Goga şi subsecretar de stat la acelaşi departament, vor semna aceleaşi înţelegeri şi cu liderii saşi şi bulgari. La 30 aprilie 1926, ziarul „Îndreptarea", oficiosul partidului de guvernământ, a publicat articolul „Secuimea face o primire entuziastă d-lui subsecretar de stat dr. Bucşan. Înţelegerea cu minorităţile". Chiar şi după ce Partidul Poporului nu va mai fi la guvernare, Bucşan va rămâne preşedintele organizaţiilor din secuime ale Partidului Poporului. Pe baza înţelegerii electorale presa maghiară îşi permitea să publice articole antiromâneşti, deoarece parlamentarii maghiari puteau pune, oricând, în discuţie sprijinul acordat guvernului în cazul unor măsuri represive la adresa jurnaliştilor.

Nobilescu a propus ca de data aceasta suspendarea ziarului să fie făcută „cel puţin"[8] până la pronunţarea justiţiei asupra cazului, pentru a nu mai oferi motive oamenilor politici maghiari să intervină pentru reapariţie. Nobilescu lucra încă de la începutul anilor `20 în Direcţia Presei, unde a ajuns şef birou principal şi conducea Secţia Minoritară. Aceasta avea în atribuţii citirea ziarelor maghiare, germane, ruse, bulgare şi în idiş „extrăgând din acestea tot ce ar putea interesa pe domnii miniştri şi tot ce are vreun interes documentar pentru dosarele noastre"[9]. Şeful secţiei era apreciat drept „unul din cei mai buni cunoscători ai chestiunilor minoritare"[10], el fiind specializat în monitorizarea presei de limbă ungară/maghiară.

O lună mai târziu Direcţia Generală a Presei şi Propagandei a informat că, la 15 iunie 1927, „Székely Napló" a recidivat şi a publicat pe pagina întâi „lucruri profund jignitoare la adresa naţiunii noastre"[11], cu menţiunea că au fost preluate dintr-un manual de istorie apărut în Regatul sârbo-croato-sloven (**Anexa 3**). Un

Facultatea de Drept la Budapesta, unde a obţinut şi doctoratul, după care a practicat avocatura. Membru al Partidului Naţional Român, trece în România şi este co-fondator al ziarului proantantist „Tribuna" (1915-1916) şi „România" (1917). Trece la Partidul Poporului şi este ales deputat (1920), dar îl va urma pe Goga, care a fondat Partidul Naţional Agrar (1932) şi Partidul Naţional Creştin (1935).

7 ANIC, fond MPN-PI, dos. 64, f. 1.

8 Actul de colaborare a fost editat în Ioan Scurtu, Ioan Dordea (coord.), *Minorităţile Naţionale din România 1925 – 1931*, Bucureşti, 1996, p. 117-118.

9 Pentru mai multe detalii despre colaborarea electorală, a se consulta Beke Ibolya, *Colaborarea politică dintre Partidul Poporului şi Partidul Maghiar în perioada 1926-1927,* la adresa:http://www.academia.edu/5209376/BEKE_Ibolya_Colaborarea_politic%C4%83_dintre_Partidul_poporului_%C5%9Fi_Partidul_maghiar_%C3%AEn_perioada_1926-1927.

10 ANIC, fond MPN-PI, dos. 64, f. 1.

11 Constantin Rîuleţ, „Direcţiunea Presei din Ministerul de Interne", în *Monitor Cultural-Educativ*, an IV, nr. 3 (14)/2006 (coord. Dănuţ Cărbunaru, responsabil de număr comisar-şef Marian Nencescu), p. 38.

beneficiar al referatului a cerut să i se prezinte manualul de istorie respectiv, iar în caz contrar, când cele publicate „sunt de domeniul fanteziei”[12], ziarul să intre sub incidența Legii presei din 1914. Dionisie Nobilescu a luat în calcul şi posibilitatea ca reproducerea să fie de bună credință. Într-un asemenea caz „s-ar face dovada indiscutabilă că vecinii şi aliații noştri sârbi nu sunt animați de cele mai bune sentimente față de noi şi poate s-ar găsi vre-un remediu şi în acest caz”[13].

Autorul articolului din „Székely Napló” era dr. Ştefan (István) Sulyok, doctor în drept, magistrat în districtul Caraş-Severin (1912), implicat în mişcarea socialistă (1918) şi co-fondator (împreună cu Iosif Willer şi Jakabffy Elemér) al publicației „Glasul Minorităților” (1923), primul organ de presă al minorităților din Europa Centrală. Ulterior, a devenit redactor-şef al cotidianului „Ellenzék” (1925) şi s-a implicat în politică, fiind ales deputat în Parlamentul de la Bucureşti (1932). Sulyok, împreună cu Fritz László, a editat „Erdélyi Magyar Évkönyv 1918-1928” (Anuarul maghiar din Ardeal), în care au fost promovate celebrele falsuri ale situației etnografice din România. Intenția autorilor de a dovedi că România este un stat multinațional i-a făcut să jongleze cu cifrele statistice. În opinia lor, în 1910, în Transilvania se aflau 1.660.488 de maghiari, însă nu au precizat că în această cifră erau incluşi 182.897 evrei şi 150.000 de români greco-catolici. Aproape două decenii mai târziu, în 1927, Transilvania avea, în opinia lor, 1.724.309 maghiari, deşi cel puțin 200.000 au preferat să părăsească România Mare în perioada 1919-1924, iar sporul natural nu s-a dovedit a fi atât de mare.

Atacurile ziarului „Székely Napló” la adresa României au continuat şi în luna august 1927. Articolul „Strigoii” avea în vedere revizuirea Tratatului de la Trianon şi rectificarea frontierelor României în favoarea Ungariei. De asemenea, acțiunilor lordului britanic Rothermere în favoarea Ungariei erau comparate „cu o piatră care a pornit la vale şi care, înainte de a ajunge la țintă, nu se mai poate opri”[14].

În cele din urmă, în 1930, „Székely Napló” şi-a încetat apariția. Poate şi din cauza crizei economice, poate şi din cauza autorităților, cert este că o publicație în care apăreau, constant, articole vitriolante la adresa românilor şi a României, a dispărut din spațiul public.

În perioada 1919-1934, un număr de 114 persoane din județul Mureş au fost acuzate de infracțiuni politice şi de presă, acest număr reprezentând 16,26% din tabloul celor acuzați la nivel național[15]. Dintre cei 114 au fost achitați 35, amnistiați 24, condamnați definitiv 44, grațiați 2 şi în curs de judecare 9. Ziarul „Székely Napló” a avut 20 de acuzați, care au reprezentat 2,85% din totalul celor inculpați.

12 Ibidem, p. 38.
13 ANIC, fond MPN-PI, dos. 64, f. 5.
14 Ibidem.
15 Ibidem.

Concluziile acestui caz sunt duble. În primul rând se constată o activitate profesionistă a instituţiilor cu atribuţii în domeniul siguranţei naţionale. Acestea au monitorizat cu atenţie presa minoritară şi au reclamat derapajele de limbaj contrare legislaţiei naţionale. Pe de altă parte, compromisurile politice legate de cartelele pre- şi postelectorale au condus la anularea/ridicarea unor sancţiuni la adresa celor vinovaţi. Pe termen lung aceasta a fost o slăbiciune a guvernanţilor, exploatată de liderii minoritari care promiteau public loialitate şi corectitudine, dar în realitate acţionau subversiv la temelia statului naţional unitar român proclamat la 1 Decembrie 1918.

Anexa 1

Traducere din ziarul „Székely Napló" nr. 53 din 13 mai 1927

S-a remarcat la sărbătoarea unirii de mai deunăzi cu câtă bunăvoinţă cedează minorităţile partea cu întâietate dominantă a populaţiei manifestaţia de sărbătorire patriotică, prin luminaţie şi pavoazarea caselor. Pesemne numai pentru minoritate s-a născut România Mare şi ea are motive mai puternice să se bucure şi să pavoazeze pentru ea…

Nu ei sunt, însă, vinovaţi că ploaia ce se porneşte de obicei atunci transformă în culorile cele mai puţin plăcute expresia simbolică a drapelelor. Fâşia galbenă o spală albă, iar pe cea albastră o decolorează în verde. Şi vremea ar trebui constrânsă să se lase de astfel de glume. Ori nu ar fi şi mai practic a renunţa odată şi pentru totdeauna la chestiunea zadarnică a pavoazării? Şi aşa nu e nici o mulţumire într-însa.

Nota traducătorului: Tricolorul ungar este roşu, alb, verde, deci rămânând rostul drapelului român intact, se transformă pur şi simplu în tricolor maghiar.

(Arhivele Naţionale Istorice Centrale, fond Ministerul Propagandei Naţionale – Presa Internă, dos. 64, f. 2)

Anexa 2

Traducere din ziarul „Székely Napló" nr. 53 din 13 mai 1927

„Universul" a început o serie de articole prin care dă lecţii prin ce mijloace s-ar putea cuceri noi şi noi terenuri de sub picioarele maghiarimii din Ardeal. Pune în sarcina meseriaşilor maghiari că industria măruntă românească nu prezintă o dezvoltare mai simţitoare. Această învinuire o sprijină cu argumentul ridicol că meseriaşul maghiar nu vrea să angajeze ucenici români. Lipsă de obiectivitate naţională, deoarece trece sub tăcere faptul că poporul român în general are puţină aplicaţie pentru meserii şi puţină dragoste pentru muncă şi sârguinţă. În raport cu aceasta se manifestă puţina amabilitate a angajării de ucenici.

Puţin va folosi ameninţarea „Universului": „Şi fiindcă fabricile şi meseriaşii

minoritari nu angajează de bunăvoie ucenici români, credem că autoritățile vor găsi – precum au şi găsit în unele locuri – modalitățile cu care să-i constrângă la aceasta". Frumuşică „industrie" va fi aceea!

(Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Ministerul Propagandei Naționale – Presa Internă, dos. 64, f. 3)

Anexa 3

Traducere din ziarul „Székely Napló" nr. 66 din 15 iunie 1927, autor dr. Ştefan Sulyok

Ce se scrie în manualele didactice sârbeşti despre români

Într-un manual de istorie destinat uzului şcolar se pot citi, la vecini, cuvânt cu cuvânt, următoarele: „Înainte de a veni sârbii în Banat trăia aici un popor leneş, lipsit de conştiință națională, fără nici o organizare, fără şcoală şi biserică şi care se susținea din jafuri şi tâlhării ca bandele de țigani. Marele Patriarh Csernovics şi episcopii sârbi care i-au urmat au organizat aceste turme creştinându-le. Le-au deprins cu munca şi le-au zidit biserica şi şcoala. Din păcate, unii care au învățat ceva carte au început să-i instige cu minciuna fantastică că ar fi de origine latină, urmaşi ai coloniştilor împăratului Traian. Şi în loc să fi întărit biserica pravoslavnică care le-a dăruit lumina, în mod perfid au început să urască pe sârbi, marii lor binefăcători.

Şi când ura a ajuns la apogeu, Şaguna, care s-a ridicat grație sârbilor, a desăvârşit separarea bisericească învingând, astfel, minciuna că în voievodat ar exista «romani»…"

Nu ştim ce se scrie în manualele didactice româneşti despre sârbi, nu ştim căci nu am avut de ce ne interesa. Însă obrajii roşii de ruşine ai copiilor noştri nu odată ne-au atras atenția asupra felului cum tratează aceste manuale chestiunile referitoare la maghiari.

(Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Ministerul Propagandei Naționale – Presa Internă, dos. 64, f. 8)

ARTICLES AGAINST ROMANIA IN INTERWAR HUNGARIAN WRITTEN PRESS. CASE STUDY: „SZÉKELY NAPLÓ" NEWSPAPER FROM TÎRGU-MUREŞ (1927)

SUMMARY

In mid-May 1927 Special Security Service from Tirgu-Mures informed the General Media and Propaganda Directorate that „Szekely Napló" newspaper published on 13th of May two articles qualified as libel offense. A month later, the General Media and Propaganda Directorate informed that, on the 15th of June 1927 „Szekely Napló" relapsed and published on the first page deeply offensive stuff specifying that they were taken from a history textbook from Yugoslavia. The attacks against Romania continued in August 1927 as well. The „Ghosts" article was about the revision of the Trianon Treaty and the rectification of Romanian border inb favour of Hungary.

LVII. évfolyam. Tárgu-Mureş, 1927. évi junius hó 15. szerda. 66. szám.

SZÉKELY NAPLÓ

POLITIKAI UJSÁG. Megjelenik hetenként háromszor: kedden, szombaton és szombaton. Szerkesztőség és kiadóhivatal Benkő László könyvnyomdájában. — Telefon szám: 161.

Felelős szerkesztő és laptulajdonos: Benkő László.

Előfizetési árak vidékre postán küldve: egész évre 400 lej, fél évre 200 lej, negyed évre 100 lej, egy hónapra 40 lej. (Telefon 161) Egyes szám ára: 2 lej.

A „leszerelt" Európa.

* Mi áll a szerb tankönyvek ... a románokról. Újak ilyen, utóda használatára rendelt történelem szövegéről így olvashatók a szomszédban:

Miután a szerbek a Balkánban főtok, ill. egy nemzeti birtokát a minden szervezet, iskola, sajtóhoz tehát volt hosta még él, amely a lakosság tartotta fenn magát, mint a cigánytanyák. Azagy Csernovics pátriarka és a szerb püspökök, akik ellen időnkénti, magyarországellenes szóval a bordákat, keresztényt lehet, mindkettőt szakítani fel fűzet a templomból a iskolát építeni tehát. Sajnos mindenhol kiderült, hogy a Trajan emlékei, mint a legtöbb szerb történelmi emlékei ők. S ebből, hogy a protestáns egyháznak történelmi volna, amely a világon tanyázik.

Kronnor Miklós az aradi Magyar Párt ülésén a liberális párttal kötendő paktumot ajánlja.

A Magyar Párt aradi tagozatának hétfői ülésén Kronnor Miklós felszólalt és a liberális párttal kötendő paktumot ajánlotta. Kronnor Miklós ...

INSTEN FÉNYKÉPFELVÉTELEK a gyermekgyógyszerrel Bolyai-utca 3.

KISS ERZSÉBET

Saját termési garantált valódi CARBENET vörös borok

LVII. évfolyam. Tárgu-Mureş, 1927. évi januar hó 5. szerda. 1. szám.

SZÉKELY NAPLÓ

POLITIKAI UJSÁG Megjelenik hetenként háromszor: kedden, szombaton és szombaton. Szerkesztőség és kiadóhivatal Benkő László könyvnyomdájában. — Telefon szám: 161.

Felelős szerkesztő és laptulajdonos: Benkő László.

Előfizetési árak vidékre postán küldve: egész évre 400 lej, fél évre 200 lej, negyed évre 100 lej, egy hónapra 40 lej. (Telefon 161) Egyes szám ára: 2 lej.

A magyar öntudat.

Irta: dr. Benkő Adorjánné Ódön, az Országos Magyar Párt Ügyvezető-alelnöke.

Az erdélyi reformátusok egykori nagy szónokának, Ravasz Lászlónak egy beszédében olvastam, hogy a régi egyptomiaknál a fejedelem minden évben egyszer megnézte az ellátyolozott istenképet és minden gondolat, melyet népe javára megvalósított, minden tanács, amely az ország javát előbbre vitte, minden harc, melynek győzelem volt a vége: annak a szent látásnak az eredménye, annak a szent látásnak az áldása volt.

költsi értékre kell szert tennie élete és cselekedetei által.

A mi „leplátyolozottistenképünk" az a nemzeti eszmény, hogy a magyar magyar legyen.

Erőltsi értékünkhöz és sujunkhoz az első lépés, hogy apoljuk és fejlesszük a gyermek ben és fokoltsen egyaránt a ennek követésében egy lelkes egységbe kell olvadnunk!

Ezzel és tudvia kell minden magyar embernek, hogy az ál-

TOSCA csokoládé-ház szoroncsomagolási megérkeztek!

Tűzifa és lenyölöc

LVII. évfolyam. Tárgu-Mureş, 1927. évi május hó 13. péntek 53. szám.

SZÉKELY NAPLÓ

POLITIKAI UJSÁG Megjelenik hetenként háromszor: kedden, szombaton. Szerkesztőség és kiadóhivatal Benkő László könyvnyomdájában. — Telefon szám: 161.

Felelős szerkesztő és laptulajdonos: Benkő László.

Előfizetési árak vidékre postán küldve: egész évre 400 lej, fél évre 200 lej, negyed évre 100 lej, egy hónapra 40 lej. (Telefon 161) Egyes szám ára: 2 lej.

Kiki a maga helyén

Ez a mondás nem magyar eredetű, a praktikus angoloktól származik: Angolul így hangzik: „The right man on the right place" — vagyis — „Megfelelő ember a megfelelő helyen". Nálunk, amint azt a mindennapi gyakorlat bizonyítja, ismeretlen ez a felfogás. Nagyon kevés embert találunk a neki megfelelő pozicióban. Nagy lyekre mindig megfelelő emberek kerülnének. Az állásokat is megelégedettebb emberek töltenék be és legtöbbet nyerne a közélet, mert elvégre ezek az őrhelyek mégis csak azért volnának, hogy az életet szolgálják.

K. Gy. I.

* Reményik Sándor: Gondola-

legújabb ars poeticában; nemes, sőt ünnepélyes komolyság hatja át minden lapját, minden sorát. A költészet szent hivatásának tudata determinálja Reményik hangulatát, mikor a költészetről ír; magányoglalóan különösen azokra nézve, akik a mult nemes hagyományainak a szilárd alapjára óhajtják továbbépíteni az uj fejlődés eredményeit. A költészet „nemzeti" jellegének értelmezése

UNELE SUGESTII DE SISTEMATIZARE A ORAŞULUI TÎRGU – MUREŞ, DIN ANUL 1935

Ioan Eugen MAN

În anii 2007-2009, cercetând fondul documentar din perioada interbelică, aflat la Arhivele Naționale, Serviciul Județean Mureș, am găsit o interesantă scrisoare adresată primarului orașului Tîrgu-Mureș, Emil Aurel Dandea,[1] mai degrabă un studiu plin de sugestii privitoare la sistematizarea orașului. Scrisoarea poartă titlul: *Considerații de actualitate și de viitor asupra Târgu-Mureșului,* în ale cărei 16 pagini autorul face mai multe propuneri privind sistematizarea orașului, unele cu puternice accente naționaliste sau de-a dreptul utopice. Autorul scrisorii de propuneri este Ștefan Dumitrescu, locuitor al orașului, fără să avem alte relații despre acesta, decât numele.

Conștient de importanța unui plan de sistematizare, în întreaga sa activitate ca edil al orașului, Emil A. Dandea s-a străduit să contribuie la întocmirea lui. Încă în anul 1925 primarul arăta că: *…fără un plan de sistematizare și desvoltare, este imposibilă o dirijare rațională, conștientă și totdeauna consecventă a desvoltării oricărei comune. În lipsa unui astfel de plan s-au format și la noi acele întinse mahalale mărginașe fără nici un sistem și fără trebuință reală, când atâta loc viran – prevăzut cu rețea de apaduct și canalizare, cu drumuri asfaltate, cu lumină electrică și conductă de gaz etc., și totuși – neclădit. Aceste mahalale sunt în condițiuni sanitare și edilitare absolut necorespunzătoare. Populația lor săracă și mai ales rară nu poate aduce comunei contribuțiunea necesară pentru schimbarea acestei stări de lucruri. Alte consecințe a inexistenței planului care să îndrume dezvoltarea orașului sunt: lipsa arterelor mari de circulațiune, a piețelor decentralizate, lipsa parcurilor suficiente, inexistența unui program pentru a înființa și deschide străzi de legătură.*[2]

De altfel, încă la 20 decembrie 1922, primarul solicită relații cu privire la starea orașului, la punctul 10 punând întrebarea: *Orașul are plan de sistematizare și din ce an? Se execută acel plan întocmit?* La 2 octombrie 1923, prin Hotărârea nr. 20604, Consiliul municipal aprobă *fixarea planului de dezvoltare a orașului municipal Tîrgu-Mureș,* stabilit prin anterioara Hotărâre nr. 7818/1923.[3] Dacă pentru zonele mai mărginașe ale orașului s-au mai prevăzut unele lucrări de amenajare, zona centrală, ce corespunde actualelor piețe Trandafirilor și Victoriei, încă mai necesita o urgentă revizuire. Această stare este sesizată și de Bernády György, care,

1 ANSJ Mureș, *Consiliul Orașului*, nr. 24194/1935.

2 *Dare de seamă* pentru anul 1925, p. 25-26, în Ioan Eugen Man, *Târgu-Mureș, Istorie urbană, III, Perioada interbelică,* Tîrgu-Mureș, Ed. Nico, 2010, p. 68-89.

3 ANSJ Mureș, *Consiliul orașului,* nr. 21189/1929, fila 55.

prin scrisoarea nr. 3044, din 14 februarie 1928, adresată Consiliului Municipal, arată: *În ceea ce priveşte însă centrul, piaţa oraşului, acesta nu s-a dezvoltat în forma şi măsura în care ar fi trebuit să se dezvolte considerând creşterea numărului locuitorilor şi în primul rând investirile de multe milioane ce s-au făcut chiar de către municipiu în partea de jos a pieţei.*

Cauza nedezvoltării centrului, pieţei oraşului se datorează nu numai crizei economice descrise mai sus, ci în primul rând faptului că unii proprietari conduşi fiind de patima nemărginită a îmbogăţirei, suprapunând interesele lor particulare intereselor generale au transformat în cele mai multe cazuri colibele lor mizerabile din piaţă fără a poseda permisul autorităţii comunale, fapt prin care au ajuns la venituri nemaipomenite, împiedecând totodată desvoltarea municipiului.[4]

Odată cu apariţia „Legii pentru administraţia locală*",* din 3 august 1929, prin articolul 115, consiliile locale erau obligate ca în termen de 10 ani, să-şi întocmească planul de sistematizare. Într-un raport sanitar întocmit de Pompiliu Nistor, medicul şef al oraşului, se arată: *Oraşul este tot fără plan de sistematizare din cauza bugetului supraîncărcat în 1929, dar nici în 1930 nu s-a putut începe, nici ca preliminar. Singurul lucru început este o nouă prelucrare a hărţii oraşului, care nu mai corespunde cu starea faptică, în urma nuoilor străzi deschise, parcelărilor şi împroprietăririi, de pe urma cărora s-au dezvoltat străzi şi chiar cartiere noi.*[5]

După doi ani de la preluarea celui de-al doilea primariat, Emil A. Dandea recunoaşte că, privitor la întocmirea acestui plan, nu s-a realizat aproape nimic, arătând: *Considerând că oraşul nostru nu are întocmit un plan de sistematizare şi cum se simţea foarte mult lipsa acestuia, pentru o raţională şi sistematică dezvoltare a oraşului, s-a prevăzut în bugetul din acest an, suma de lei 100000, pentru cheltuielile iniţiale ale planului de sistematizare, în contul cărei sume s-a angajat un inginer specialist şi personalul necesar, începându-se lucrările premergătoare în vederea întocmirii planului de sistematizare* [6], ceea ce ne îndeamnă să presupunem că în toată perioada interbelică dezvoltarea oraşului s-a făcut în baza vechilor regulamente de edificare.

Printr-o adresă a Consiliului Tehnic Superior, din 3 iunie 1937, Primăria este atenţionată că *planurile directoare de sistematizare se vor întocmi numai pe baza planului topografic care să redea exact situaţia în plan a stradelor şi clădirilor existente cum şi relieful oraşului. Toate aceste elemente trebuie să figureze în planul de sistematizare, altfel acestea nu vor fi luate în consideraţie.*[7] Practic, până la 31 decembrie 1936 s-au efectuat doar unele lucrări pregătitoare, între care întocmirea hărţilor oraşului la situaţia existentă, lucrări ce au costat 200.000 lei.[8]

4 Ioan Eugen Man, ibidem, p. 77.

5 Virgil Pană, *Emil Dandea. Un moţ primar la Tîrgu-Mureş,* Tîrgu-Mureş, Ed. Ardealul, 2012, p. 50, nota 121.

6 *Dare de seamă* pentru anul 1936, p.58.

7 ANSJ Mureş*, Consiliul oraşului, nr. 37216/1937.*

8 *Dare de seamă pentru anul 1936*, p. 76-77.

Pe fondul acestei stări de lucruri, primarului Emil Aurel Dandea îi este înaintat „memoriul" cu propuneri ale lui Ştefan Dumitrescu. Întrucât scrisoarea a fost publicată aproape în întregime de Virgil Pană, într-o lucrare dedicată primarului târgumureşean,[9] textul acesteia nu-l mai redăm în întregime, ci doar pasajele cu principalele propuneri, inclusiv comentariile pe marginea acestora. Rămânem la autorul scrisorii, însă nici în prezent nu deţinem date mai însemnate despre acesta, decât faptul că a locuit în strada General Praporgescu nr. 5 (actuala stradă Márton Áron nr. 6). În orice caz, acesta nu putea fi decât un cetăţean mai de seamă al oraşului, cunoscător al principalelor probleme ale urbei, date fiind punctele sale de vedere enunţate. Numai aşa ne putem explica graba cu care primarul dă răspuns scrisorii primite.

De la începutul scrisorii, autorul abordează o viziune generală deosebit de critică, negativistă. După o lăudabilă descriere a zonei în care se află oraşul Tîrgu-Mureş, constatând că *Regiunea este un peisagiu foarte reuşit, transversată de şerpuitorul şi molatecul Mureş, apă cu mult peşte,* autorul trece la o atitudine critică faţă de aspectul oraşului, care, cu excepţia unor clădiri mai mari, *dar care n-au vreun stil care să denote spirit constructiv şi de realizare beletristică,* acesta nu vede *nici opere de artă, ca statui"* şi nici străzi largi, bine pavate, cu canalizare, drepte, cu *clădiri gospodăreşti private, locuinţe zidite după anume condiţiuni edilitate de caracter românesc, cu curţi bine pavate, mozaicate ca la oraşele săseşti şi cu grădini plăcute şi îngrijite...Stradele puţine numai cari sunt pavate cu piatră cubică, granitoasă şi acelea nu sunt fără defecte, cele mai multe sunt asfaltate, afaltul ros şi şi lipsind pe dese porţiuni.*[10]

Desigur, în negativismul său, autorul scrisorii exagerează. În primul rând, oraşul avea la acea dată numeroase clădiri de interes comun sau alte construcţii civile, de o certă valoare arhitecturală. Ne oprim doar la câteva asemenea clădiri, cronologic, începând cu cele aparţinătoare stilului baroc, precum Biserica iezuiţilor, Biserica franciscanilor şi Biserica minoriţilor, din zona centrală, dar şi cele două biserici româneşti: Biserica de lemn şi Biserica de piatră; apoi Gimnaziul romano-catolic, Casa lui Nagy Szabó Ferencz, actualul Claustru romano-catolic, palatul lui Toldalagi, casele nobiliare ale lui Teleki Domokos, Haller sau a lui Bornemisza etc. Urmează numerose clădiri în stil secession, unele adevărate capodopere, cum sunt fosta Primărie, actuala Prefectură, Palatul Culturii, fosta Bancă Agrară, Camera de Comerţ şi Industrie, fosta Bancă „Albina" etc. Dintre clădirile în stil neoromânesc amintim Catedrala ortodoxă, Căminul de ucenici, noua Prefectură, actuala Primărie, în curs de realizare, dar şi Biserica greco-catolică, aproape terminată.

Cât priveşte străzile, oraşul Tîrgu-Mureş se putea bucura de catalogarea de a fi printre oraşele cel mai bine amenajate, cu numeroase străzi modernizate,

9 Virgil Pană, *op. cit. ,* p. 209-216, Anexa III.

10 ANSJ Mureş, *Consiliul oraşului,* nr. 24194/1935, f. 1.

cu sisteme de alimentare cu apă, gaze naturale, curent electric şi canalizare. Dacă în anul 1900 doar zona centrală şi câteva străzi colaterale erau pavate şi dotate cu trotuare, după 10-15 ani oraşul putea fi considerat printre cele mai bine amenajate şi întreținute oraşe, situându-se pe locul al doilea după Budapesta. Aceste preocupări sunt continuate şi în perioada primariatului lui Emil A. Dandea. În anul 1936, primarul prezintă starea generală a oraşului pe anul 1935 şi propunerile pe anul următor. Este adevărat că oraşul nu avea un plan general de sistematizare, fapt resimțit în dezvoltarea sa teritorială, ceea ce nu a împiedicat realizarea unor obiective de interes edilitar şi urban. Considerăm totuşi importante câteva date. În anul 1935, Tîrgu-Mureşul este al doilea oraş din țară, după Timişoara, care avea cel mai bun sistem de iluminat public. De asemenea, sistemul de canalizare menajeră a ajuns la o lungime de 57,5 km, iar canalizarea pluvială, la 24 km, destul de mare pentru un oraş de mărimea lui. [11]

Pentru perioada respectivă, o importantă descriere a oraşului Tîrgu-Mureş, este făcută de I. Simionescu în a sa lucrare destinată oraşelor din România.[12] Prezentăm doar unele pasaje, ele contrazicând clar impresiile autorului scrisorii: făcând o comparație cu Timişoara, *Tîrgu-Mureşul în schimb, este tipul unui orăşel occidental, deplin format, îmbinând în el păstrarea urmelor de demult, atmosfera vechimii, cu cele mai moderne instalațiuni şi cu o îngrijire edilitară de invidiat.*

În afara Clujului e cel mai însemnat dintre oraşele care mărginesc Câmpia ardeleană, rodnică.

Cum ai ieşit din gara principală, vezi urmele gospodăriei demne de imitat. Străzile asfaltate se întind până la periferia oraşului. Chiar în cartierul industrial din jurul gării te izbeşte curățenia străzilor bine întreținute.

În drumul spre otelele din centru, rămâi pironit în piața largă numai flori, din fața primăriei. Aici sunt clădirile cele mai noui şi mai artistice. Palatul Primăriei e desigur cel mai frumos din țară. Clădit în 1908, s-a căutat să se puie în el toată semeția stăpânitorilor, pentru ca să impună.

Alăturea de primărie, cum ar fi palatul dogilor față de biserica Sfântului Marc, este Palatul Cultural, tot de curând clădit, tot prea încărcat ca arhitectură, ornamentație şi culori lăuntrice.

În toată această parte ridicată a oraşului, de altfel ca şi peste tot întinsul lui, domneşte cea mai desăvârşită curățenie, cu străzile asfaltate numai bulevarde şi flori. În lungul caselor lângă marginea trotuarului sunt straturi înflorite."[13] Orice comentariu la descrierea de mai sus este de prisos, autorul prezentând oraşul aşa cum l-a găsit.

11 *Dare de seamă pentru anul 1935*, p. 99, 106.

12 I. Simionescu, *Oraşe din România* cu 80 figuri, Ed. II, Cartea Românească, Bucureşti, 1929.

13 I. Simionescu, *op. cit.,* p. 299-303.

Revenind la autorul scrisorii, Ştefan Dumitrescu, acesta consideră că Tîrgu-Mureş *poate deveni ceva unic în lume.* Şi pentru aceasta, *nu trebuie decât să se studieze un plan de sistematizarea oraşului, care plan să stabilească situaţia pieţelor, lărgimea stradelor, destinarea locurilor în fiecare cartier pentru vânzarea alimentelor ca: peşte, păsări şi legume, fructe, brânzeturi, ouă lapte, pâine etc., creare de grădini şi parcuri publice, de ştranduri sistematice, de băi moderne, adaptarea stilului românesc în orice construcţiuni, fie publice, fie private, fixarea de linii de tramvay pentru oraş şi vecinătăţi.* [14] Potrivit părerii autorului scrisorii, *Prin planul de sistematizare al oraşului T. Mureşului, ar trebui stabilit în vedere că T. Mureşului a fost inima şi creierul, cartea de recomandare a maghiarizării în masă, cetatea privită din punct de vedere intelectual, moral şi material al elementului secuiesc, să i se dea o înfăţişare, organizare şi fond cu totul numai românesc, modern, dar român-dacic. Aşa actuala Piaţa Unirea şi Regele Ferdinand ar trebui să se numească Piaţa Dacia, care să aibă o formă oarecum ovală, la capete, faţă în faţă, să fie ambele biserici române, cea ortodoxă şi cea greco-catolică şi pentru ca ovoiditatea pieţei să fie cât se poate de răuşită va trebui ca latura de pe dreapta, când se priveşte de la catedrala ortodoxă, care are o linie acum oarecum curbată în afară şi care trebuie puţin câte puţin curbată înăontru, pentru ca, încetul cu încetul, să se ajungă în dreptul bisericei greco-catolică, latură pe care acum se află chestura, pentru ca, de la catedrala ortodoxă la cea greco-catolică, să i se dea o linie identic ca curbură de latura din faţă.*[15]

Dând ca exemplu oraşul Roma, *„oraşul celor mai frumoase pieţe şi fântâni din lume”,* Ştefan Dumitrescu face propuneri de amenajare a zonei centrale a oraşului, de fapt, înlăturarea existentului şi crearea unor noi forme arhitecturale şi artistice:

„Pe piaţă, cum o văz eu, la mijlocul şi centrul ei, să fie o coloană cu statuia lui Decebal – care, n-a făcut cinste lui Traian, să fie adus în lanţuri, înaintea carului triumfal al acestuia şi apoi să fie sugrumat în închisoarea Mamertină. În faţa catedralei ortodoxe, de o parte şi de alta a pieţei, statuile ecvestre a lui Mihai Viteazul şi Ştefan cel Mare, ambii aprigi luptători pentru cruce, adevăraţi cruciaţi ai creştinismului şi mândria poporului român.

După o distanţă de 60-70 m, alte două statui faţă în faţă, Mircea cel Bătrân şi Alexandru cel Bun. După alţi 60-70 m, iar faţă în faţă, Brâncoveanu Constantin şi Cuza Vodă, care au fost mari caractere de domnitori şi înfăptuitori de opere româneşti. Brâncoveanu a fost cu toată familia lui, martiri ai creştinismului ortodox. După alţi 60-70 m. distanţă, alte 2 statui aşezate faţă în faţă, Avram Iancu şi Tudor Vladimirescu, 2 mari figuri ale aspiraţiilor naţionale şi la celălalt capăt al pieţei dinspre biserica greco-catolică să fie statuile lui Carol I şi Ferdinand I.”[16]

14 ANSJ Mureş, *Consiliul oraşului,* nr. 24194/1935, f. 1 v.

15 *Ibidem,* p. 2 v.

16 *Ibidem,* p. 3, 3 v.

Propunerile lui Ştefan Dumitrescu, le considerăm de-a dreptul utopice, fanteziste, ele depăşind criteriile generale ale unui plan de sistematizare. Pentru amplasarea celor 11 statui propuse în noua Piață Dacia (actualele piețe Trandafirilor şi Victoriei), autorul prevede construirea de noi clădiri, cu înălțime de până la trei etaje, pe noi aliniamente, fără a lua în considerare costul imens al despăgubirilor pentru clădirile care ar urma să fie demolate, recazarea locatarilor, costul lucrărilor noilor clădiri, modificarea echipamentelor din infrastructură, realizarea de noi străzi şi trotuare etc. La toate acestea, adăugăm efectele crizei economice, care au determinat scăderea bugetului oraşului, departe de a asigura realizarea unor lucrări majore. Toate aceste propuneri au rămas un deziderat, ele fiind de domeniului imposibilului.

Desigur, preocupări pentru amenajarea zonei centrale, mobilarea acesteia cu obiective de artă, au existat. Imediat după preluarea de către Emil A. Dandea a conducerii oraşului, s-a inaugurat monumentul Ostaşului Român (2 decembrie 1923), la capătul nordic al Pieții Trandafirilor, între actuala Catedrală ortodoxă şi Claustrul romano-catolic, apoi Monumentul Latinității (10/23 mai 1924), respectiv Lupoaica din fața Primăriei, statuia ecvestră a lui Avram Iancu (10 mai 1930), în fața Liceului „Al. Papiu Ilarian" s-a amplasat bustul marelui revoluționar român (1 decembrie 1930). Emil A. Dandea, primarul oraşului a încercat să facă un prim pas pentru salubrizarea centrului oraşului. În anul 1936, după încetarea activităților zilnice de vânzare a alimentelor, în vederea degajării pieței spațiul a fost curățat permanent, iar primarul ia inițiativa înființării unei hale comerciale.[17]

O altă zonă propusă pentru reamenajare este piața Oituzului, actuala Piață Bernády György, prin demolarea construcțiilor inclusiv a celor din străzile învecinate: Liceului (azi Liceului), Ion Asan (azi Băilor), Livezilor (azi Erou Lt. Petre Popescu), până în strada G. Coşbuc (azi Borsos Tamás), apoi strada Cimitirului (azi Crizantemelor), cetatea cu sistemul defensiv, dezafectarea cimitirului reformat. Şi de această dată, Ştefan Dumitrescu nu dă soluții pentru realizarea propunerilor sale.

Una dintre problemele majore rămase nesoluționate este aceea a spațiilor verzi, oraşul Tîrgu-Mureş fiind deficitar la acest capitol încă dintr-o perioadă mai veche. În această situație, autorul scrisorii propune: *Pe înălțimile de la Corneşti, făcut un parc mare, cu alei largi, pe laturile cărora, de o parte şi de cealaltă, la fiecare 10-12 m. distanță unul de altul, să fie aşezate busturile oamenilor de seamă pe care i-a avut neamul românesc, aşa cum se vede la Roma, pe înălțimile lui Pincio...*[18] Reamenajarea platoului Corneşti ca zonă verde a oraşului s-a tărăgănat timp mai îndelungat, probabil din lipsă de fonduri, dar şi de interes, astfel încât, în anul 1935, s-a trecut la repararea vechiului pavilion, construirea unui alt pavilion pentru

17 *Dare de seamă pentru anul 1935*, p. 29-31.

18 *ANSJ Mureş, Consiliul oraşului,* nr. 24194/1935, p. 3 v, 4.

muzică, pietruirea aleilor, înființarea unei linii de autobuz, inaugurarea având loc la 16 iunie în Ziua de Rusalii din acel an.[19]

Mai propune Ştefan Dumitrescu amenajarea ştrandului din Piața Victoriei (azi Piața Matei Corvin), care să fie extins în locul fostei cazărmi „Principele Nicolae"(a fost demolată în anii 1975, odată cu construirea Fabricii de medicamente).[20] O idee mai veche este desființarea cimitirelor din incinta oraşului, indiferent de confesiune, față de care autorul scrisorii propune ca *Cimitirele toate, fie romano-catolic, maghiar-reformat, ortodox, mozaic trebuiesc desființate din oraş şi mutate în afară aiurea, unde fiecare să fie sistematizate prin figuri regulate sau cartiere şi unde morții să nu se îngroape deavalma, ci după calitatea valoarei lor din viață*. În locul cimitirelor, dar şi pe pantele ce duc spre platoul Cornești, propune a fi *trase drumuri largi şi construite vile admirabile prin ansamblul de curți şi de grădini, după ce se vor fi făcut, în prealabil, toate lucrările de canalizare etc./.../ aceste vile vor avea dispoziții interioare bine studiate, încăperi mari, spațioase, aerate, luminoase, stil românesc pur."*[21] Nici acest deziderat al oraşului nu a putut fi rezolvat, deşi Consiliul oraşului, primarul, şi-au propus acest proiect, dar lipsa de terenuri, condițiile financiare, nu au putut fi depăşite.

Mai sunt avansate şi alte propuneri, între care modul de construire a drumurilor şi trotuarelor, a rețelei de canalizare, amenajarea râului Mureş, respectiv îndreptarea albiei, introducerea tramvaielor electrice etc.

În încheierea scrisorii, sub titlul *Lucrări ce pot suferi o legitimă critică*, Ştefan Dumitrescu aduce critici Catedralei Ortodoxe, de curând sfințită. Nu ştim în ce măsură acesta este îndreptățit, moral şi profesional, a critica o lucrare de arhitectură, considerată printre cele mai reuşite din țară. Tot cu această împrejurare, aduce critici statuii lui Avram Iancu, căruia, spune, *i s-a făcut o monstruozitate zisă statuie.*[22]

Aşa după cum am arătat la început, la 22 octombrie 1935, primarul Emil Aurel Dandea dă răspuns scrisorii lui Ştefan Dumitrescu, în termenii cei mai cuviincioşi şi la obiect, din care redăm doar o parte:

Am primit şi citit cu mult interes prețioasele dvs. considerente asupra problemelor locale.

Unele nu acopăr situația reală, de ex. că în Mureş ar fi mult peşte, că oraşele săseşti ar avea curți mozaicate şi bine pavate, că am avea în oraş 50% populație evreiască, că stropitul cu autobusele nu este util, etc., etc.

Altele din sugestii sunt irealizabile materialmente, ca: exproprieri în piață, grupurile de statui, pescăria, folosirea cetății (fiind a statului) etc.

Unele sunt în executare, cum este: planul de sistematizare, procurarea de tablouri româneşti, îngrijirea ştrandului, prefacerea apaductului, ş.a.

19 *Dare de seamă pentru anul 1936.*

20 ANSJ Mureş, *Consiliul oraşului,* nr. 24194/1935, p. 3 v, 4.

21 *Ibidem,* p. 4, 5.

22 *Ibidem*, p. 8, 8 v.

Altele iarăşi, sunt în studiu, cum este cazul halei de vânzare, a cimitirelor, betonarea pârâului Pocloş, aerodrom, etc., etc.

...Că nu s-a realizat tot ce se putea, este posibil, dar şi cea mai sumară comparaţie cu ce am fost în 1918 şi ce suntem azi, ne dă siguranţa unui viitor strălucit pe toate terenurile. Sunt interesante sugestiile privitoare la modul de sistematizare, la pavări, aşezarea canalelor şi construirea acestora din ţevi de sticlă, etc. Acest deziderat al întocmirii planului de sistematizare al oraşului a rămas nerealizat în toată perioada interbelică, dezvoltarea urbanistică efectuându-se pe baza vechilor regulamente.

ABREVIERI

ANSJ Mureş, Consiliul oraşului - Arhivele Naţionale, Servicul Judeţean Mureş, fond *Primăria oraşului Tîrgu-Mureş, Consiliul oraşului.*
Dare de seamă, pentru anul....., *Dare de seamă despre starea generală a oraşului municipal Tîrgu-Mureş în anul ..... şi activitatea Consiliului în acelaşi an de Dr. Emil A. Dandea. Tîrgu-Mureş.* S-au publicat dări de seamă pentru anii 1923, 1924, 1925, 1934, 1935, 1936.

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

Ioan Eugen Man. *Tîrgu-Mureş, Istorie urbană III, Perioada interbelică,* Tîrgu-Mureş, Ed. Nico, 2010.
Virgil Pană, *Emil Dandea. Un moţ primar la Tîrgu-Mureş,* Tîrgu-Mureş, Ed. Ardealul, 2012.
I. Simionescu, *Oraşe din România cu 80 figuri,* Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1929

TOWN RESTRUCTURING PROPOSALS FOR TÎRGU-MUREŞ IN 1935

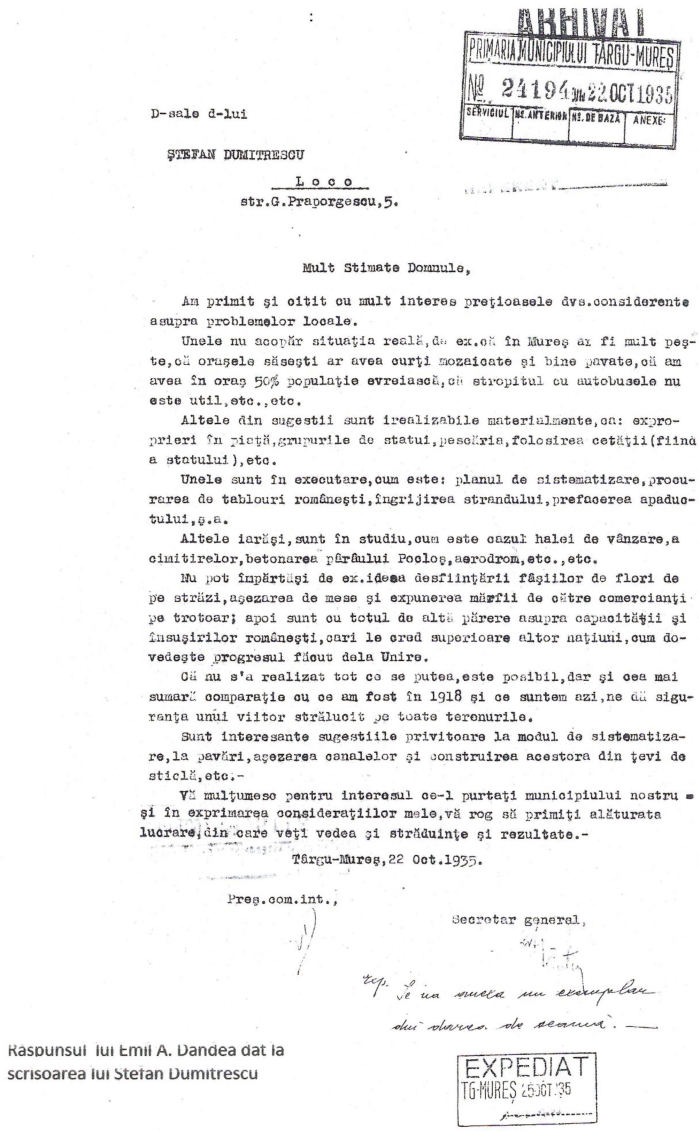
SUMMARY

In the inter-war, vers during his two mandates as Mayor of Tîrgu-Mureş, Emil Aurel Dandea was concerned himself with a restructuring plan for Tîrgu-Mureş.

Yet, owing to the economic crisis of the times he only managed to have topographic maps prepared and thus the development of the town and of constructions, were made on basis of older rules, In 1935 an inhabitant named Ştefan Dumitrescu, considered to be a thorough connoisseur of the matters in trhe town addressed a letter to the Mayor, making several proposals for the town restructuring. Some of them were unrealistic and abnormal, such as the proposal to pull down the entire central area in order to create a large square where 11 statues of

important Romanian personalities were to be displayed or the proposal concerning the pulling down of Bernády György square and of the mediaeval citadel including the old Franciscan church, and so on.

My research studies all these proposals along with their critical analysis. It should be noted however, that the Mayor's reply to this letter was very appropriate and to the point.

ARHIVA
PRIMARIA MUNICIPIULUI TÂRGU-MUREŞ
Nr. 24194 din 22 OCT 1935
SERVICIUL | NR. ÎNTERN | NR. DE BAZĂ | ANEXE

D-sale d-lui

ŞTEFAN DUMITRESCU

Loco
str.G.Praporgescu,5.

Mult Stimate Domnule,

Am primit şi citit cu mult interes preţioasele dvs.considerente asupra problemelor locale.

Unele nu acoper situaţia reală,de ex.că în Mureş ar fi mult peşte,că oraşele săseşti ar avea curţi mozaicate şi bine pavate,că am avea în oraş 50% populaţie evreiască,că stropitul cu autobusele nu este util,etc.,etc.

Altele din sugestii sunt irealizabile materialmente,ca: exproprieri în piaţă,grupurile de statui,peseriile,folosirea cetăţii(fiind a statului),etc.

Unele sunt în executare,cum este: planul de sistematizare,procurarea de tablouri româneşti,îngrijirea strandului,prefacerea apaductului,ş.a.

Altele iarăşi,sunt în studiu,cum este cazul halei de vânzare,a cimitirelor,betonarea pârâului Poclos,aerodrom,etc.,etc.

Nu pot împărtăşi de ex.ideea desfiinţării făgăilor de flori de pe străzi,aşezarea de mese şi expunerea mărfii de către comercianţi pe trotoar; apoi sunt cu totul de altă părere asupra capacităţii şi însuşirilor româneşti,cari le cred superioare altor naţiuni,cum dovedeşte progresul făcut dela Unire.

Că nu s'a realizat tot ce se putea,este posibil,dar şi cea mai sumară comparaţie cu ce am fost în 1918 şi ce suntem azi,ne dă siguranţa unui viitor strălucit pe toate teronurile.

Sunt interesante sugestiile privitoare la modul de sistematizare,la pavări,aşezarea canalelor şi construirea acestora din ţevi de sticlă,etc.-

Vă mulţumesc pentru interesul ce-l purtaţi municipiului nostru şi în exprimarea consideraţiilor mele,vă rog să primiţi alăturata lucrare,din care veţi vedea şi străduinţe şi rezultate.-

Târgu-Mureş,22 Oct.1935.

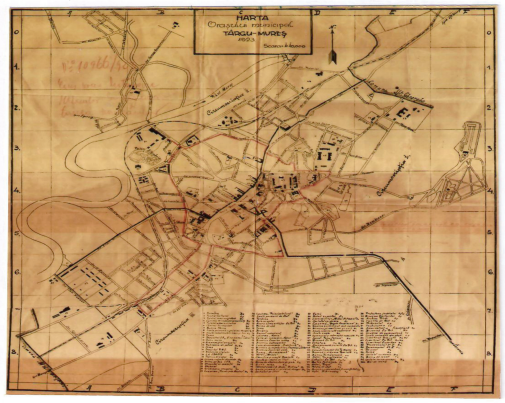
Pres.com.int.,

Secretar general,

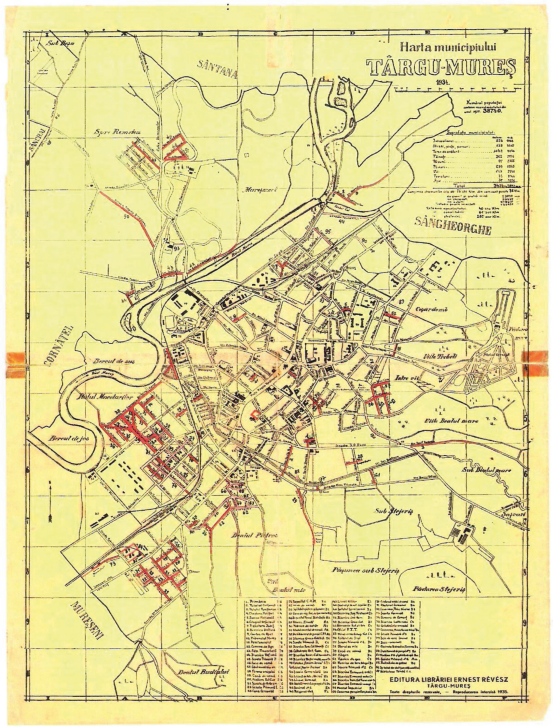
Exp. se va anexa un exemplar din lucrare de această. —

EXPEDIAT
TG-MUREŞ 25 OCT. 935

Răspunsul lui Emil A. Dandea dat la scrisoarea lui Ştefan Dumitrescu

Harta orasului Târgu-Mures, din anul 1923

Harta orasului Târgu-Mures, din anul 1934

PRIMARUL REFORMATOR AL BISTRIȚEI AV. CORNELIU MUREŞANU (1903-1996)

Mircea Gelu BUTA

1. *Familia Mureşenilor*

Familia Mureşenilor este de origine din Maramureş, leagănul Dragoşiților, fiind una dintre familiile nobile. Patru frați veniră în vechime din Maramureş şi se aşezară în părțile nordice ale Ardealului: Rebrişoara, Nimigea, Feleaca şi Ienciu de pe Câmpie, de unde descendenții lor s-au răsurit peste toate ținuturile acelea.

Numeroasa familie a Mureşenilor a avut un rol important în cultura românească din Transilvania, după cum mărturiseşte Corneliu Mureşanu în autobiografia sa, precizând că informațiile despre genealogia familiei sale se bazează pe tradiție, pe legendele şi istorioarele transmise din generație în generație. „Tatăl meu, Auxențiu Mureşanu, care cunoştea bine genealogia Mureşenilor – precizează Cornel Mureşan - spunea că în anul 1717, când a fost ultima năvălire a tătarilor în Transilvania şi Maramureş, patru frați şi o soră care locuiau la Biserica Albă, localitate situată dincolo de Tisa, pe teritoriul U.R.S.S, au fost nevoiți ca, din cauza persecuțiilor politice şi religioase, să părăsească vatra ştrămoşească, emigrând în nordul Transilvaniei.

Sora lui s-a căsătorit cu un cetățean din comuna Reteag şi, la scurt timp, s-a înapoiat în comuna sa natală, ducând cu ea diploma de nobil al familiei Chindriş. Cel mai mare dintre frați, afirmativ cu numele Iosif, s-a aşezat în Rebrişoara, județul Bistrița-Năsăud, şi a îmbrățişat meseria de olar. Din acestă ramură se trage Iacob Mureşanu din Braşov. Unul s-a aşezat la Nimigea, tot în județul Bistrița-Năsăud, şi, după tradiție, a îmbrățişat cariera de preot. Altul s-a aşezat la Feleac, de unde se trage ramura lui Andrei Mureşanu, şi în fine al patrulea, cu numele Miron, a ajuns în comuna Enciu, devenind agricultor”[1].

Primele date consemnate despre Mureşeni au apărut în anul 1863, într-un articol publicat de Iacob Mureşanu în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 101, unde se afirmă că leagănul acestei familii a fost în Maramureş şi, inițial, s-a numit „Chindriş”, un nume foarte răspândit în această provincie. „Conform obiceiului încetățenit la români, locuitorii care, din diferite motive, plecau dintr-o provincie sau localitate în alta îşi schimbau numele, adoptându-l pe cel al provinciei sau localității de unde au plecat. Aşa s-a întâmplat şi cu familia Mureşenilor, care şi-a schimbat numele din Chindriş în Maramoroşan, apoi în Moroşan, iar mai târziu, suferind transformări paralele cu evoluția limbii şi ortografiei, în Mureşan, Mureşanu, Mureşianu,

1 „Andreiu Mureşianu”, în *Revista Ilustrată*, Foaie enciclopedică literară lunară, anul I, broşura II, februarie 1898, p. 22.

Mureşean şi Mureşeanu. Unii dintre Mureşeni, care locuiesc în Bucovina, şi azi poartă numele de Moroşan. Chiar şi bunicul meu s-a numit Moroşan. Ca dovadă că familia Mureşenilor în trecutul îndepărtat s-a numit Chindriş o constituie faptul că în comuna Enciu o parte de hotar şi astăzi se numeşte „Coasta lui Chindriş”[2].

Corneliu Mureşanu s-a născut în comuna Mureşenii de Cîmpie din județul Cluj, la data de 7 iunie 1903, din părinții Auxenţiu şi Ana Mureşanu, ca şi cel de-al paisprezecelea şi ultimul copil al familiei. Tatăl său, Auxenţiu Mureşanu, a îndeplinit funcțiile de protopop, arhidiacon onorar şi fost preşedinte al Despărțământului „Astra” de pe Câmpie, fiind originar din familia Mureşenilor din Enciu. Mama sa, Ana Cheresteşiu, provenea din Mureşenii de Cîmpie, fiind descendentă din familia Cheresteşeştilor din Beudiu, județul Bistrița-Năsăud. Conform însemnărilor autobiografice, şase dintre fraţii lui Corneliu Mureşanu au murit de mici, doi dintre ei eu decedat în urma bolilor contractate în primul război mondial, iar sora sa, Lucreția, căsătorită cu preotul Andrei Bujor, a fost ucisă împreună cu întreaga sa familie şi alți cinci români în Mureşenii de Cîmpie, în noaptea de 23/24 septembrie 1940[3].

În perioada 1909-1913, Corneliu Mureşanu a urmat clasele primare în comuna natală, la şcoala confesională greco-catolică „construită de tatăl meu”, avându-i ca învățători pe „Goldiş şi Opriş din Banat”. Primele şase clase liceale le-a frecventat, între anii 1913-1919, la Liceul de Stat din Gherla, iar ultimele două, la Liceul „Andrei Mureşanu” din Dej. În această perioadă a practicat atletismul şi fotbalul, câştigând premii importante la concursurile sportive[4]. În anul 1921 s-a înscris la Facultatea de Drept a Universității din Cluj[5]. În anul 1925 a fost încorporat în armată şi trimis la Şcoala de Ofițeri Rezervă Craiova, satisfăcând serviciul militar până în anul 1926, urmând şcoala timp de 6 luni, iar 6 luni a fost trimis la Regimentul 31 Artilerie Cluj, de unde a fost lăsat la vatră. În luna noiembrie 1926 a obținut doctoratul în drept şi s-a angajat ca avocat stagiar la avocatul Liviu Dan din Mociu, raionul Sărmaş, până în anul 1927. S-a transferat ulterior în oraşul Bistrița, ca stagiar la „avocatul statului”, Gheorghe Anton, unde a rămas până în anul 1928, când a obținut diploma de avocat definitiv[6]. Ulterior, s-a transferat la cabinetul

2 Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale (în continuare: A.N.B.N.), fond *Corneliu Mureşan,* dos. 1, „Autobiografie”, f. 1.

3 *Ibidem*.

4 *Ibidem.*

5 Spre exemplu, la întrecerea de atletism a Tinerimii Române din Bucureşti, din primăvara anului 1921, Corneliu Mureşanu a ocupat primul loc la cursa de 5000 m; *Ibidem*.

6 În autobiografia sa, Corneliu Mureşanu relatează că în anul II de studenție a fost ales membru în comitetul studențesc al Căminului „Avram Iancu”, fiind însărcinat cu sectorul alimentar, iar în anul III, a devenit președinte al acestui comitet, perioadă în care au fost înființate cantina studențească, biblioteca şi o baie de aburi. Din postura de preşedinte al Comitetului studențesc al Căminului „Avram Iancu”, „am descoperit mari fraude săvârşite de contabilul-şef. Am sesizat imediat pe Prof. Ştefănescu-Goangă, directorul căminului, care însă n-a luat nici o măsură. În această

avocatului Dr. Leon Scridon din Bistrița, iar apoi la firma avocatului Tudor Dan[7].

În toamna anului 1928, avocatului Corneliu Mureşanu i s-a încredințat conducerea Biroului Avocațial al avocatului Ioan Mezei din Dej. După un an, s-a reîntors la Bistrița, unde şi-a deschis propriul cabinet avocațial. În anul 1934, în timpul guvernării Partidului Național Liberal, a fost numit primar al oraşului Bistrița, funcție pe care a deținut-o până în anul 1938, perioadă în care a fost membru în comitetul județean al acestui partid.

S-a căsătorit cu Aurelia Cherebețiu şi au avut împreună un fiu cu numele Mircea, devenit peste ani inginer geolog la Institutul de Geologie Bucureşti. În anul 1938 a divorțat „pentru nepotrivire de caracter" şi s-a recăsătorit cu Maria Bacheşiu, „care a fost singura mea mângâiere şi fericire în viață"[8].

2. *Modernizarea oraşului Bistrița*

În luna martie 1932, Ministerul de Interne a dispus dizolvarea Consiliului comunal al oraşului Bistrița şi înlocuirea lui cu o Comisie Interimară, formată din: Carol Sanchen, președinte; Dr. Leon Scridon sen., Erwin Ihl, Dr. M. Mihăilaş, Dr. Simion Sbârcea, Dr. Dionisie Login şi R. Knall, membri[9].

La data de 30 mai 1934, prin Decizia Ministerului de Interne nr. 10.666 din 30 mai 1934, conducerea Primăriei Bistrița a fost preluată de dr. Corneliu Mureşanu, desemnat președinte al Comisiei Interimare[10], care împreună cu vicepreşedintele, avocatul Teodor Ferezan, au fost invitați „pentru predarea serviciului, care va avea loc în ziua de azi, la 31/V 1934 la ora 17 (ora 5 d.m.) în sala de conferințe a primăriei"[11].

În prezența lui Dumitru Nacu, prefectul județului Năsăud, membrii noii comisii, formată din președinte dr. Corneliu Mureşanu, vicepreşedinți Emil Rusu şi Dr. Dionisiu Login, membri Dumitru Rebrean, protopop Victor Mureşan, profesor Grigore Toma, Iuliu Grama, Dumitru Cigu, au depus următorul jurământ: „Jur credință M.S. Regelui Carol al II-lea; Jur să respect constituțiunea şi legile Țării; Jur

situație, am convocat adunarea generală a studenților, care a hotărât îndepărtarea contabilului-şef şi a directorului, pe care i-am scos din cămin. Comisia căminelor a considerat procedeul nostru drept răzvrătire şi, ca urmare, am fost eliminat din toate universitățile din țară pentru totdeauna, însă la protestul studenților, pedeapsa s-a redus la 6 luni. Din această cauză, nu m-am putut prezenta la ultimul riguros (examenul de doctorat), fiind nevoit să-mi fac armata la Şcoala de Ofițeri de rezervă în artilerie din Craiova"; *Ibidem*.

7 Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare, C.N.S.A.S.), *Direcția Arhivă Centrală*, dosar recrutare, nr. R 130.922, f. 11-14.

8 A.N.B.N., fond *Corneliu Mureşanu,* dos. 1, „Autobiografie", p. 2.

9 *Ibidem.*

10 *Săptămâna*, Bistrița, anul V, nr. 196, 26 martie 1932, p. 2.

11 A.N.B.N., fond *Primăria oraşului Bistrița,* registre protocoale de şedințe, reg. inv. nr. 82, f. 128.

să-mi îndeplinesc cu onoare şi conştiinţiozitate funcţiunea ce-mi este încredinţată şi să păstrez secretele serviciului. Aşa să-mi ajute Dumnezeu!”[12].

Rememorând acele vremuri, dr. Corneliu Mureşanu le-a consemnat în memoriile sale: „La sfârşitul lunii mai 1934, pe când mă găseam la Cluj pentru susţinerea examenului de arbitru de fotbal, am fost numit, în absenţa mea, preşedinte al Comisiei Interimare a oraşului Bistriţa. Instalarea unei conduceri româneşti în fruntea Primăriei nu a fost pe placul saşilor - consemna Mureşanu - marea majoritate dintre ei fiind naţional-socialişti, care nu se împăcau cu ideea că după aproape 800 de ani de conducere săsească, oraşul să fie condus de români, fapt pentru care de la şedinţa de instalare au lipsit toţi funcţionarii saşi”.

Imediat după preluarea administraţiei locale, echipa formată în jurul primarului Corneliu Mureşanu a întocmit un plan detaliat de sistematizare şi modernizare a oraşului[13].

În data de 6 iunie 1934, forul legislativ al oraşului Bistriţa a ales o comisie responsabilă cu revizuirea denumirii străzilor, compusă din trei consilieri: prim-pretorul Ioan Rusu, protopopul Victor Mureşan şi profesorul Grigore Toma[14]. Măsura a fost luată la scurt timp după ce fosta comisie interimară, al cărei preşedinte era primarul sas Karl Sanchen, aprobase o hotărâre de confecţionare a tăbliţelor bilingve, româno-germane, pentru denumirea străzilor. Aceasta a fost însă contestată de Serviciul Administrativ al Prefecturii judeţului Năsăud, care, prin adresa nr. 9.419/1934, a transmis că hotărârea „este contrară ordinului Directoratului Ministerial Cluj, nr. 7.954/1931, care a dispus în mod categoric că acestea nu pot fi întocmite decât într-o singură limbă, şi anume, cea a statului (s.n.)”[15].

Tot în luna iunie 1934, Comisia Interimară a Primăriei oraşului Bistriţa a delegat pe prim-pretorul Ioan Rusu, protopopul Victor Mureşan, profesorul Grigore Toma şi inginerul-şef al oraşului, Otto Dahinten, să pregătească un raport detaliat despre situaţia târgului săptămânal din „Marktplatz” - piaţa centrală a oraşului - organizată în jurul Bisericii Evanghelice, devenită ulterior Piaţa Regele Ferdinand.

În constatările înaintate conducerii primăriei se arăta că în zilele de târg, când se comercializau legume, fructe, scânduri, lemne de foc etc., „aspectul centrului oraşului este foarte neplăcut, prin murdăriile cauzate, lucru care, din punct de vedere igienic şi sanitar, este absolut inadmisibil”[16]. În legătură cu târgul de vite, se constata

12 *Ibidem,* dos. 11/III/1934, nr. 5.126/31 mai 1934, f. 1.

13 *Ibidem*, f. 4; 7.

14 A.N.B.N, fond *Corneliu Mureşanu*, dos. 1„Autobiografie”, p. 3.

15 O primă încercare a fost cea din 1930, când în şedinţa consiliului comunal al oraşului Bistriţa din 22 mai 1930, comisia condusă de primarul Carol Sanchen, formată din membrii comisiei financiare, întregită cu 4 membri, a primit misiunea de a „studia în de-amănunt trebuinţele şi nevoile mai urgente ale oraşului, între care *se numără în prima linie pavarea oraşului* (s.n.)”; Idem, fond *Primăria oraşului Bistriţa,* registre protocoale de şedinţe, reg. inv. nr. 82, f. 125.

16 *Ibidem*, f. 128;131.

că acesta „deține o suprafață de circa 12.000 m^2, pavată şi regularizată cu şanțuri. În afară de această zonă, are două părți nepavate, în mărime de circa 7.000 m^2, dar umplute şi regularizate. Restul suprafeței conține gropi şi bălți, fiind neutilizabil pentru scopurile sus-numite. Lângă partea pavată şi în centrul terenurilor folosibile ale târgului, se află o căsuță destinată eliberării permiselor de vite. Această căsuță poate fi folosită ca sediu pentru organele de control şi de poliție”[17].

În urma acestui raport şi a evaluărilor ulterioare făcute de comisia împuternicită pentru verificarea târgurilor oraşului, administrația locală a luat următoarele hotărâri: „1. Să fie mutat Târgul de zarzavaturi, găini etc., de la Piața Regele Ferdinand[18], Piața Voievodul Mihail[19] şi str. Regele Carol I[20], pe partea pavată a fostului Târg de vite. 2. Să fie mutat Târgul de scânduri şi lemne de foc de la Piața dinaintea Cazărmii Vânătorilor, respectiv Piața Poarta Rodnei[21], pe partea vestică nepavată, lângă economia oraşului. 3. Să fie mutat Târgul de fân de la partea pavată pe partea nepavată, în dosul Fabricii de sobe[22]. 4. Să fie mutat locul pentru staționarea căruțelor țărăneşti de la piață în dosul Palatului Administrativ[23], pe locul unde se află acum Târgul pentru lemne de foc. 5. Să fie pregătită Piața Poarta Rodnei prin pavări, conform posibilităților bugetare, pentru a staționa căruțele țărăneşti. 6. Să fie înfrumusețată Piața Regele Ferdinand prin plantațiuni şi pavări, conform posibilităților bugetare. 7. Să fie înfrumusețată Piața Unirii prin regularizare şi plantațiuni, pentru aşezarea statuii lui Andrei Mureşanu, conform schiței aprobate, în principiu, de către Comisia Interimară, sub nr. 4.216/1934. 8. Să fie înfrumusețate piețele dinaintea Cazărmii Vânătorilor şi în dosul Palatului Administrativ, prin plantațiuni, conform posibilităților bugetare. 9. Se îndrumă Serviciul Tehnic al oraşului a înainta imediat un deviz despre cheltuieli, conexat cu mutarea târgurilor săptămânale”[24].

De altfel, mutarea târgurilor şi instituirea unui regulament de funcționare a acestora au fost solicitate încă din anul 1929 chiar de către comandantul poliției, ca o reacție la propunerea consilierului local Ernst Ihl, care considera că nu există motive pentru schimbarea locurilor destinate comerțului. Într-un memoriu înaintat conducerii primăriei, şeful poliției atrăgea atenția că astfel de măsuri sunt necesare pentru a se pune capăt numeroaselor probleme legate de salubritatea, aspectul estetic, ordinea, liniştea publică şi circulația din oraş: „... Domnule Primar! În

17 *Ibidem*.
18 *Ibidem*, f. 133.
19 *Ibidem.*
20 Piața Centrală.
21 Piața Mică/Pieţişor.
22 Strada Alexandru Odobescu.
23 Aproximativ zona Pieții Unirii, cuprinzând Biserica de la Coroana, Prefectura şi Hotelul Coroana de Aur.
24 Actualul ansamblu de locuințe de pe str. Crinilor.

legătură cu deciziunea Primăriei oraşului Bistriţa, am onoare a vă ruga să binevoiţi a dispune, respectiv a interveni să se revină asupra acestei deciziuni, în interesul orăşenilor, atât din punct de vedere al salubrităţii publice, cât şi din punct de vedere estetic şi liniştei publice, referitor la mutarea pieţei de scânduri şi a gunoiului, din suburbiul de sus în târgul de vite.

Motivele pentru a nu se muta această piaţă, invocate de către dl consilier Ernst Ihl, nu sunt temeinice, neavând nici o bază. Bârgăuanul, care vine cu scânduri la oraş spre vânzare, s-ar bucura foarte mult dacă i s-ar acorda dreptul să meargă imediat de la intrarea lui în oraş spre târgul de vite, având drumul mai liber, fiind distanţa cu mult mai mică decât până la piaţa actuală şi având totodată un teren cu mult mai larg, nu este expus ca să fie scris, raportat şi în urmă pedepsit de poliţie, că n-a ţinut la dreapta drumului, ba că a făcut scandal sau a lăsat căruţa singură în faţa cârciumei etc.

Acum să trecem la orăşean. Dimineaţa, pe la orele 3.00, toţi locuitorii din jurul acelei pieţe sunt deşteptaţi, până a nu se face ziuă (ora 3.00 dimineaţa), de înjurături, zbierături teribile, de clopoţeii cailor, urmând apoi nişte detunături, parcă ar fi de tunuri: aruncarea scândurilor etc. La întoarcerea lor, fie spre casă, fie spre târgul din Beclean, împiedică circulaţia, de multe ori câte o jumătate de oră, poate şi mai mult, fiind scândurile grele sau caii slabi, se întoarnă greu, oprindu-se în drum câte două sau trei căruţe, nemaiputând merge.

După trecerea târgului, după ce orăşanul a înghiţit praful din belşug, ar ieşi şi dânsul puţin să respire aerul curat pe un balcon, pe un scaun înaintea curţii sau s-ar plimba. Însă este un alt necaz: gunoiul lăsat la piaţă, care răspândeşte un miros îngrozitor, neputându-se nici noaptea sta şi dormi cu un geam deschis, mai ales acum, cu căldurile acestea de vară. Nu ştiu dacă dl Ernst Ihl s-a convins de această stare...

Domnule Primar! În mai multe cazuri am primit reclamaţiuni de la vânzătorii din piaţă, că sunt alungaţi de pe locurile lor vechi de către alţi indivizi vânzători. La târgurile mari de ţară se repetă aceste lucruri. Noi nu suntem competenţi să fixăm locurile vânzătorilor şi nici nu ştim aceste locuri, astfel, de multe ori, nici nu putem satisface reclamaţiile ce ni se aduc. Având în vedere că în toate oraşele din ţară este reglementată această chestiune şi din punct de vedere al ordinii, şi al neîmpiedicării circulaţiei publice, cu onoare vă rugăm să binevoiţi a dispune de urgenţă: să se facă un regulament pentru fixarea locurilor, a diferitelor mărfuri în felul arătat mai sus şi să se încredinţeze cu supravegherea un domn de la primărie, ajutat respectiv cu concursul poliţiei sau, dacă nu s-ar putea, să fim noi încredinţaţi cu aducerea la îndeplinire a acestui regulament.

Este necesar ca, odată cu întocmirea acestui regulament, să să se fixeze locurile pentru depunerea mărfurilor numai în străzile cu lărgime corespunzătoare, pentru a nu se împiedica mereu circulaţia ca şi până acum, şi anume: Piaţa de

zarzavaturi numai în strada Lemnelor, pe ambele părți de la un capăt la celalalt; piața de bucate, rogojini, corfe, ciubere, trăsuri noi, roți etc. în strada suburbiul de jos, pe ambele părți. Diferitele şetre cu mărfuri ca: opinci, cizme, ghete, opinci de cauciuc etc., în «Subgălete», în Piața Regele Ferdinand, cu fața către biserică. În fața acestora, cu dosul către biserică, şetrele cu manufactură, bomboane, turte, lână etc. Cu frontul spre prăvălia Maroscher, tot în Piața Regele Ferdinand, să fie aşezate femeile care vând aperitive, cârnați, carne de porc etc. Pentru fructe ca: struguri, lebenițe, mere, pere, să se fixeze tot o stradă largă, care nu este tare frecventată, pentru a nu se face praf şi gunoi. La târgurile mari de țară, de-asemenea să se reglementeze locurile unde vor sta străinii cu diferite mărfuri, cei din județ şi cei din oraş. După planul arătat mai sus, nu se va mai aglomera publicul şi va fi parcursul mai liber atât pe şoseaua națională, cât şi pe trotuar, va fi mai mulțumit fiecare vânzător, ştiindu-i-se locul lui. Oraşul nu va avea aspectul de „Constantinopol", cu un cuvânt, va fi o regulă! Semnează Şeful Poliției, Covaceviciu"[25].

Hotărârile comisiei interimare privind mutarea piețelor au fost vehement contestate de reprezentanții comunității săseşti. Astfel, prin adresa nr. 7.910/1934 din 4 august 1934, Parohia Evanghelică-Luterană din Bistrița s-a opus plantării de vegetație şi sistematizării spațiului din Piața Regele Ferdinand. La data de 9 august 1934, un grup de saşi, în frunte cu medicul H. Wolff, au înaintat primăriei adresa nr. 8006/1934, prin care contestau pavarea şi amenajarea de parcări în piețele Regele Ferdinand şi Voievodul Mihai, obiective pentru care conducerea administrației alocase o sumă totală de 513.000 lei. Contestațiile, însoțite de memorii detaliate, au fost înaintate spre soluționare Comitetului Local de Revizuire Cluj[26]. În luna septembrie, Reuniunea Agricolă Cercuală Bistrița a înaintat conducerii oraşului o plângere privitoare la mutarea târgurilor săptămânale în Piața Decebal, motivând că această piață era prea departe de centrul oraşului şi nu corespundea cerințelor practice şi igienice, deşi aici se construise o hală pentru desfacerea produselor şi mărfurilor. În răspunsul transmis acestei organizații, primăria menționa că „de fapt, mutarea s-a făcut pentru modernizarea oraşului, în conformitate cu cerințele igienice şi sanitare", astfel că „plângerea nu se poate satisface"[27].

După ce, în anul 1911, Gimnaziul Evanghelic din centrul oraşului a fost mutat în noul şi impozantul local de pe strada Fleischerallee (str. Regina Maria, B-dul Republicii), vechea clădire de lângă Biserica Evanghelică a început să se degradeze, astfel că, în anul 1931, populația săsească a ridicat problema renovării imobilului. Referindu-se la situația creată, Gustav Zikeli şi-a exprimat opinia în memoriile sale. „Impozitele bisericeşti erau sărăcăcioase, presbiteriul căuta metode

25 Actualul ansamblu de locuințe din Piața Morii.

26 A.N.B.N., fond A.N.B.N., fond *Primăria oraşului* Bistrița, reg. inv. nr. 82, f. 133.

27 „În atenția Primăriei oraşului Bistrița", în S*ăptămâna*, II, nr. 34, sâmbătă, 17 august 1929, p. 3

de economisire şi s-a gândit să păstreze Şcoala medie de fete, iar în locul şcolii elementare de patru clase să construiască una de şapte clase. O astfel de propunere a fost acceptată în presbiteriu cu o majoritate mică. Eu am votat împotriva propunerii. Într-un articol din ziar - continuă Gustav Zikeli - am scris că, neîndoielnic, economiile vor fi minime, aproape zero, şi că, prin păstrarea şcolii, multe fete vor merge la Şcoala de stat românească sau la una din şcolile medii din oraşele vecine. A început o mişcare de masă împotriva păstrării şcolii medii".

Poziţiile divergente s-au manifestat în cadrul comunităţii săseşti, fiind expresia contradicţiei dintre locuitorii vârstnici, la care s-au alăturat femeile, tributare vechilor forme de viaţă asociative săseşti, şi generaţia mai tânără, care luase contact cu lumea europeană de după Primul Război Mondial. Tipograful Gustav Zikeli îşi aminteşte că „asociaţiile de femei au luat poziţie contra. Un apel împotriva hotărârii de păstrare, care stătea pentru semnare în papetăria mea, a fost semnat de câteva sute de cetăţeni ai oraşului. S-a ajuns la furtunoase discuţii în prezbiteriu, ale căror rezultat a fost convenţia de executare a hotărârii până în anul 1932. Între timp şi partizanii hotărârii au devenit de altă părere. Anul 1932 a trecut fără să se amintească de hotărâre. A rămas pe hârtie. Şcoala medie de fete a rămas în continuare"[28].

Întrucât o parte din clădirea Şcolii medii de fete de lângă Biserica Evanghelică se afla în proprietatea oraşului Bistriţa - în urma vânzării către stat, la 7 octombrie 1900, de către Parohia Evanghelică, contra sumei de 120.000 de coroane - Primăria oraşului Bistriţa a invitat conducerea unităţii de învăţământ să se prezinte pentru a clarifica statutul juridic al imobilului. În condiţiile în care co-proprietarii nu au dat curs solicitării, primăria a dispus „evacuarea imediată a localului"[29].

Decizia a fost contestată de reprezentanţii Bisericii evanghelice-luterane la Comitetul Local de Revizuire Cluj. Mai mult, preşedintele Friedrich Kelp a înaintat Ministrului Instrucţiunii un memoriu cu următorul cuprins: „Domnule Ministru! Şcoala de fete evanghelică-luterană din Bistriţa a fost până la anul 1910 situată într-o clădire, care a fost proprietatea oraşului Bistriţa, iar Biserica evanghelică-luterană avea dreptul de uzufruct viager la această clădire, drept care până în ziua de astăzi subzistă şi este întăbulat în favoarea ei pe această clădire. Deoarece această clădire nu a corespuns cerinţelor igienice, oraşul Bistriţa a hotărât în mod definitiv şi aprobat prin autorităţile superioare, că va clădi pe seama Şcolii de fete o nouă clădire. Până la clădirea acestui edificiu, Şcoala de fete evanghelică-luterană a fost instalată în fostul Gimnaziu de băieţi evanghelic-luteran şi, din anul 1910 până acum, Şcoala de fete evanghelică-luterană se află neîntrerupt în această clădire.

Comisia Interimară a oraşului Bistriţa a hotărât în iunie 1934 evacuarea

28 A.N.B.N., fond *Primăria oraşului Bistriţa,* registre protocoale de şedinţe, reg. inv. nr. 82, f. 189.

29 *Ibidem*, f. 212.

Şcolii de fete, susținând că clădirea este proprietatea oraşului şi că şcoala se află pe nedrept în această clădire. În contra acestei hotărâri, Biserica evanghelică-luterană a înaintat apel, iar dezbaterea la Comitetul Local de Revizuire este defiptă[30] sub nr. 1.167 ex. 1934 pe ziua de 8 octombrie 1934. Afirmația oraşului Bistrița că fostul Gimnaziu de băieți, în care se află Şcoala evanghelică-luterană de fete, este proprietatea oraşului nu este exactă, deoarece această clădire încă până în ziua de astăzi este indusă în cartea funduară pe numele Bisericii evanghelice-luterane, se află în posesiunea noastră şi un contract de vindere şi cumpărare nu s-a semnat".

În continuare, memoriul recunoştea că „este adevărat că au curs tratative între Biserica evanghelică-luterană, de o parte, şi oraşul Bistrița, pe de altă parte, pentru vânzarea şi cumpărarea fostului Gimnaziu de băieți al oraşului Bistrița şi oraşul Bistrița a şi hotărât cumpărarea acestei clădiri pentru suma de 120.000 lei coroane şi a pus pe Biserica evanghelică-luterană şi în folosința provizorie a acestei sume, intrând, totodată oraşul în uzufructul clădirii în care Şcoala evanghelică-luterană de fete a fost situată până în anul 1910, bucurându-se oraşul şi de veniturile acestei clădiri prin închiriere, autoritățile bisericeşti competente şi superioare au ținut însă în suspens înființarea definitivă şi aprobarea contractului de vindere şi cumpărare, până când oraşul nu va satisface obligământul preluat, de a clădi edificiul nou pentru şcoala de fete.

Deoarece Biserica evanghelică-luterană din Bistrița a dorit a tranşa această chestiune cu Comisia Interimară a oraşului Bistrița pe cale de înțelegere, s-au început tratative, care însă din următorul motiv nu au putut aduce un rezultat. Între timp, Comisia Interimară a oraşului a mutat târgul săptămânal şi de țară din Piața Regele Ferdinand şi Piața Voievodul Mihail în Piața Decebal, la periferia oraşului[31]. Deoarece o parte a populației oraşului suferă prin această mutare a târgului pagube enorme, părțile interesate au înaintat apel împotriva hotărârii. Comisia Interimară a oraşului Bistrița a pus ca şi condiție principală a unei înțelegeri, ca acest apel să fie revocat. Având în vedere că nici organizația locală săsească, cu atât mai puțin Biserica evanghelică-luterană nu au dorit să satisfacă acestei condiții, Comisia Interimară a oraşului a declarat, în ziua de 17 septembrie 1934, că tratativele s-au terminat fără rezultat".

Ca urmare a suspendării tratativelor, „a doua zi, în 18 septembrie 1934, s-a prezentat preşedintele Comisiei Interimare a oraşului Bistrița, însoțit de organele de poliție, în clădirea unde se află Gimnaziul de fete şi Şcoala primară de fete evanghelică-luterană şi au evacuat clădirea, încuind uşa principală. Considerând că evacuarea s-a făcut pe nedrept, „avem onoarea să vă rugăm, cu deosebit respect, a ordona ca Gimnaziul de fete şi Şcoala primară de fete evanghelică-luterană să intre

30 Stabilită, fixată.

31 Documentul descrie situația din anul 1934.

imediat în posesiunea celor evacuaţi pe nedrept. Semnează preşedinte, Kelp”[32].

În ziua de 12 aprilie 1935, Comisia Interimară a emis „Regulamentul edilitar şi de poliţie a construcţiilor”, care urma să fie aplicat în oraşul Bistriţa. Actul normativ cuprindea prevederi în detaliu referitoare la: „I. - 1. Lucrări care se pot executa numai în baza unui permis acordat de către Primăria oraşului. 2. Cereri pentru autorizaţiuni. 3. Parcelări. 4. Îngrădiri. 5. Întocmirea planurilor. 6. Semnarea planurilor şi anexelor. 7. Cedarea de teren pentru regularea străzilor. 8. Trasarea pe teren a străzilor noi. 9. Cedarea de teren în caz de parcelare. 10. Construirea străzilor. 11. Suprafaţa parcelelor pe care se poate edifica. 12. Dezbaterea cererii pentru autorizaţiune la faţa locului. 13. Examinarea planurilor. 14. Litigii între vecini şi alte obiecţiuni referitoare la construcţii. 15. Termene pentru rezolvarea cererilor pentru autorizaţie de construcţii. 16. Alinierea şi nivelul. 17. Păstrarea autorizaţiei de clădire. 18. Durata valabilităţii unui permis de construcţie. 19. Terminarea construcţiei. 20. Permisul de folosire. II - 21. Antreprenorii şi giranţii responsabili ai lucrărilor. 22. Responsabilitatea conducătorului şi a executantului de lucrări. 23 Obligaţiunile conducătorului şi executantului de lucrări. 24. Depozitarea materialelor în străzi şi în pieţe publice. 25. Schele. 26. Stabilirea grosimii pereţilor. 27. Ziduri de foc sau calcane. 28. Scările caselor. 29. Puţuri de iluminat. 30. Coridoarele. 31. Înălţimea caselor, numărul etajelor şi înălţimea camerelor. 32. Dispoziţii speciale pentru aranjarea caselor. 33. Curţile caselor şi curţile de iluminare. 34. Luminarea, aerisirea şi ventilaţia pivniţelor. 35. Construcţia tavanelor. 36. Construcţii în paiantă. 37. Fixarea nivelului parterului şi a subsolului. 38. Lemnării şi grajduri. 39. Acoperişurile. 40. Ziduri sau calcane despărţitoare în poduri. 41. Jgheaburile. 42. Gropi pentru bălegar, must şi gunoi. 43. Haznale şi closete. 44. Numărul şi construcţia closetelor. 45. Dispoziţiuni pentru faţade. 46. Coşuri şi conducte de fum. 47. Coşuri ruseşti. Construirea coşurilor. 48. Instalaţiuni de cazane cu aburi. 49. Săli pentru instruiri şi spectacole. 50. Clădiri industriale. 51. Înlesniri la construcţii. 52. Construcţii în extravilan şi în câmp. 53. Evidenţa şi cadastrul construcţiilor. 54. Dispoziţiuni speciale cu privire la curăţenia trotuarelor, a pasajelor. III - 55. Combaterea clandestinismului în construcţii. Sancţiuni. 56. Dreptul la apel[33].

În baza noului regulament edilitar, Primăria oraşului Bistriţa a publicat în luna septembrie 1935, anunţul de participare la licitaţia publică în vederea demolării vechiului edificiu de lângă Biserica Evanghelică, din Piaţa Regele Ferdinand, care „adăpostea sediul Poliţiei de Stat, Biroul bacteriologic şi alte birouri”[34]. Din cei

32 A.N.B.N., fond *Arthur Connerth,* dos. 56, f. 75.

33 Idem, fond *Primăria oraşului Bistriţa,* registre protocoale de şedinţe, reg. inv. nr. 93, ff. 126-177; vezi şi Corneliu Gaiu, „Reglementări urbanistice la Bistriţa în perioada interbelică”, în Corneliu Gaiu, Valentin Orga (editori), *Saşii transilvăneni între statornicie şi dezrădăcinare*, Ed. Accent, Cluj-Napoca, 2006, p. 109-116.

34 A.N.B-N., fond *Primăria oraşului Bistriţa,* registre protocoale de şedinţe, reg. inv. nr. 93,

patru ofertanți, Comisia Interimară a atribuit lucrările de execuție bisericii greco-catolice din Bistrița. În conformitate cu prevederile caietului de sarcini, câștigătorul licitației a fost obligat să achite suma de 30.120 lei la casieria orașului, în termen de opt zile de la rămânerea definitivă a hotărârii de adjudecare[35]. Consilierii locali au decis să mute sediul Poliției de Stat într-o aripă a clădirii primăriei (unde înainte funcționase Hotelul Central), iar Biroul bacteriologic şi celelalte birouri, în vechiul sediu al primăriei. Lucrările de reabilitare a noilor sedii, precum racordarea la rețeaua de apă şi canalizare, estimate la 50.000 de lei, urmau să fie realizate în regie proprie, de către angajații Serviciului Tehnic al Primăriei[36].

După obținerea avizelor Oficiului Central de Licitații şi Direcției locale a Contabilității, Primăria Bistrița a organizat licitație publică pentru lucrările de pavare şi înfrumusețare a Pieței Regele Ferdinand, Voievodul Mihai şi Unirii din Bistrița, care au fost adjudecate, spre sfârşitul lunii septembrie, de antreprenorii Nicolae Petrişor şi Mitru Arcălean, pentru suma de 374.222 lei, cu o reducere de 19,5% din prețul total al devizului[37].

Câteva zile mai târziu, în baza citației nr. 6.870/1934, primăria a fost înştiințată să se prezinte la Judecătoria Mixtă Bistrița, „în cauza cercetării prealabile pretinse de Biserica Evanghelică-Luterană contra orașului Bistrița, asupra porțiunii de teren care formează Piața Regele Ferdinand”[38]. Întrucât juristconsultul orașului, Dr. Norbert Kuales, era „membru în conducerea comunității Bisericii evanghelice-luterane”, Comisia Interimară a decis ca, în acest proces, interesele orașului să fie încredințate juristconsultului județului Năsăud, dr. Ioan Lazăr[39].

În baza regulamentului edilitar, echipa de conducere a Primăriei Bistrița, din jurul primarului dr. Corneliu Mureşanu, a dezvoltat numeroase proiecte pentru modernizarea orașului. Astfel, în anul 1935, s-a propus finalizarea următoarelor lucrări: continuarea pavării cu bazalt a străzii „Gării până în Piața Regele Ferdinand şi dacă e cu putință, chiar până la Palatul administrativ. De asemenea, se vor face trotuare pentru pedestri: de la poştă, pe partea dreaptă a străzii Gării, până la gară, aşa încât călătorul va intra în oraş chiar de la gară, pe trotuar. Pentru a şterge impresia proastă care îți fac la intrarea în oraş casele țigăneşti situate la începutul străzii Gării, aceste case vor fi cumpărate de oraş şi dărâmate chiar în primăvară. Apoi, se vor face trotuare în str. I. C. Brătianu şi Octavian Goga. Pentru lucrările de apaduct şi canalizare sunt prevăzute 800.000 lei. Pentru canalizare, până acum, sunt destinate str. Principesa Maria şi str. Ioan Slavici. Fațada clădirii Primăriei se va reconstrui complet, dându-i-se un aspect frumos şi modern; la fel se vor face

f. 434.

35 *Ibidem*.

36 *Ibidem,* f. 443.

37 A.N.B-N., fond *Primăria oraşului Bistrița,* reg. inv. nr. 82, f. 231.

38 *Ibidem*, f. 237.

39 *Ibidem*.

reparaţiuni şi faţadei Otelului Central. Parcurile din centrul oraşului, adică cel din Piaţa Regele Ferdinand, din Piaţa Unirii şi din Calea Moldovei se vor termina şi se vor planta cu flori. O mai mare transformare se va face în parcul oraşului, adică pe promenadă. Aici se va plasa totul, ce e în legătură cu sportul şi educaţia fizică. Aşa de exemplu, terenul de patinaj va fi transformat vara în lac de înot. Parcul se va lărgi în partea spre răsărit până la vale, unde se va construi un mare stadion sportiv. În stânga terenului de patinaj, unde e acum şcoala de copii mici, se vor face mai multe terenuri de tenis, iar pe actuala grădină a d-lui. Csallner se va aranja un ştrand public. Apa pentru acest ştrand şi pentru terenul de patinaj, respectiv de înot, se va aduce printr-un conduct subteran, de la hăitaş, desfiinţându-se canalul morii. În parc se va instala pentru sezonul de vară o instalaţie puternică de radio, în locul muzicii militare. Uzina electrică va suferi, de asemenea, mari transformări. Cele două motoare Linsenmeier se vor întocmi pentru combustibil pe lemn, ceea ce înseamnă aproape 1 milion lei cruţare la ulei, pe an. La fel se va moderniza şi abatorul oraşului, unde afară de o mulţime de noi transformări se va construi şi un crematoriu. Lămpile pentru luminarea străzilor se vor aşeza pe rând, atârnate pe mijlocul străzii, după cum s-a şi început anul trecut”[40].

Datorită creşterii consumului de apă al oraşului, a fost necesară captarea unor noi izvoare de apă potabilă din dealurile Cuşmei, repararea magistralei de apă, lungă de 22 km., pe traseul Cuşma-Bistriţa şi extinderea reţelei de canalizare a oraşului. Pentru prima dată la Bistriţa s-au construit linii de înaltă tensiune. Au fost executate reparaţii capitale la unul din motoarele Diesel de la Uzina electrică, fapt care a permis instalarea a peste 100 de firme şi reclame luminoase ale firmelor din oraş[41].

Iubitor de sport şi drumeţii, dr. Corneliu Mureşanu s-a implicat în activitatea asociaţiei sportive „Gloria”, iar ulterior a înfiinţat societatea sportivă „Stăruinţa”, cu jucători proveniţi, în principal, din meseriaşii şi muncitorii din oraş. În anul 1934, a înfiinţat echipa de fotbal „Ceramica”, care a reuşit să joace în Divizia B[42] iar apoi a pus bazele Districtului de fotbal „Bistriţa” şi Ligii Nord de handbal[43]. În acest sens, au fost create condiţii de joc şi antrenament prin canalizarea terenului de patinaj, în vederea practicării atletismului, fotbalului sau handbalului. A fost amenajată chiar o nouă arenă sportivă pentru handbal, volei şi tenis. În zonă s-a construit o tribună de lemn, vestiare pentru sportivi şi s-a introdus reţeaua electrică.

În anul 1935, sub conducerea primarului dr. Corneliu Mureşanu, Cercul de turism din Bistriţa şi Societatea de vânătoare „Cerbul” au reuşit să traseze drumul şi potecile de acces în Pădurea Codrişor. De asemenea, a fost amenajat Cimitirul Eroilor.

40 *Săptămâna*, VIII, nr. 247, duminică, 7 aprilie 1935, p. 3.
41 A.N.B.N., fond *Corneliu Mureşanu,* dos. 1, „Autobiografie”, p. 6.
42 Corespondentul postbelic pentru seria în care juca echipa în perioada interbelică.
43 *Ibidem,* p. 3.

La sfârşitul lunii iulie 1935, a fost aşteptat la Bistriţa, Ministrul de Justiţie, dr. Valer Pop. Conform presei vremii, „Străzile străluceau de curăţenie, când, în dimineaţa zilei, o mulţime imensă se îndrepta spre gară, unde la orele 12.00 era să fie primit marele oaspete. Pe peronul gării am putut vedea şefii tuturor autorităţilor civile, militare şi bisericeşti, parlamentarii judeţului, reprezentanţii Partidului Liberal şi o mulţime de cetăţeni ai oraşului din toate păturile sociale".

În cuvântul de bun-venit, dr. Corneliu Mureşanu a rostit următoarea alocuţiune: „Sunt nespus de fericit de marea onoare, ce-mi revine de a vă primi în numele oraşului Bistriţa şi de a vă exprima cât voi putea mai mult, mai din inimă şi mai călduros, sentimentele ce care însufleţesc întreaga populaţiune din acest oraş. Fiţi bine venit, domnule ministru, în cetatea lui Petru Rareş, pe care ştim cât de mult o iubiţi, mai mult decât orice, şi să credeţi că aceste cuvinte sunt azi pe buzele tuturor celor de faţă şi celor ce n-au bucuria de a vă vedea, dar ale căror sentimente vin înspre d-voastră, spre a crea această atmosferă de însufleţire, de ataşament nezdruncinat, pe care-o simţim cu toţii, cu mult peste ceea ce putem spune"[44].

De la gară, convoiul format din numeroase automobile, cu muzica în frunte, a pornit spre centrul oraşului. După o scurtă vizită la Primărie, Ministrul a prezidat „inaugurarea lucrărilor edilitare din oraş". Pe o tribună ridicată în piaţă, au luat loc oaspetele şi autorităţile, care au ascultat bilanţul prezentat de primarul dr. Corneliu Mureşanu despre înfăptuirile edilitare realizate într-un an de zile de când a preluat conducerea oraşului: „Anul edilitar care s-a încheiat constituie pentru Primăria oraşului Bistriţa un an de importante realizări gospodăreşti. Este necesar atât pentru bunul mers al administraţiei comunale, cât şi pentru informarea exactă a tuturor acelora ce se interesează de soarta oraşului nostru, să ne oprim un moment pentru a încheia un bilanţ a realizărilor edilitare, începând cu data de 1 iunie 1934, data instalării primei comisii interimare pur româneşti, şi până în ziua de astăzi. Situaţia bugetului pe anul 1934-35 era dintre cele mai critice şi era sortit să se încheie cu deficit... Noua administraţie comunală a luat de îndată măsuri pentru asanarea finanţelor oraşului, realizând, în acest scop, următoarele operaţiuni financiare: s-a refăcut în întregime recensământul fiscal şi serviciul de urmăriri; s-au intensificat încasările şi mai ales, încasarea restanţelor de pe anii financiari anteriori; s-a reorganizat în întregime serviciul economic şi silvic[45]; s-a modificat, în repetate rânduri, bugetul comunei, eliminând din buget cheltuielile facultative. În sfârşit, s-au făcut repetate intervenţii către înaltul guvern şi mai ales la Ministerul de Interne şi Apărării Naţionale pentru plata restanţelor datorate de Ministerul Apărării Naţionale cu titlu de chirie pe cazărmi...

Bugetul anului 1934-1935 s-a întocmit însă cu o grijă deosebită, cumpănind bine totalitatea veniturilor şi reducând cheltuielile la cele strict necesare şi înlăturând cu desăvârşire cheltuielile facultative... Aşa cum a fost întocmit şi aprobat, promitea o serie întreagă de realizări gospodăreşti şi complecta echilibrare

44 *Săptămâna,* VIII, nr. 262, duminică, 4 august 1935, p. 1.

45 *Ibidem*.

a situaţiunii financiare... Neprevăzutul, care joacă un rol important în gospodăria individuală, cât şi în administraţiile comunale, ne-a răsturnat o parte din socoteli şi ne-a întârziat lucrările edilitare...

Am reuşit, totuşi, realizarea unor importante proiecte: la Uzina electrică, pe lângă cele două motoare Linsenmeier, s-a cumpărat şi instalat un motor Diesel vertical. Repararea lor s-a făcut prin Uzinele de fier şi Domeniile Reşiţa; linia aeriană de înaltă tensiune a fost înlocuită cu linie subterană pe o distanţă de 5 km, şi s-a refăcut în întregime linia de joasă tensiune; s-a dat o importanţă deosebită instalării lămpilor suspendate în străzile principale şi s-a facilitat instalarea firmelor şi reclamelor comerciale luminoase, acordându-se reduceri importante acelora care au instalat astfel de reclame. Oraşul întreg se găsea într-o situaţie edilitară proastă şi mai ales cartierele mărginaşe şi cartierele noi ale oraşului. Noua administraţie comunală a păşit cu toată hotărârea la asanarea acestor cartiere, în care o populaţiune pur românească ducea o viaţă lipsită de cele mai elementare realizări gospodăreşti.

Astfel, s-a executat pavarea principală în str. Principesa Ileana şi Piaţa Regele Ferdinand[46], cu calupuri de bazalt în valoare de 517.000 lei, pavajări mici, cu pietre din râul Bistriţa, în valoare de 215.000 lei. S-au prunduit o mulţime de străzi, în valoare de 206.000 lei. Pentru apărarea malului la zăgaz, s-a construit un dig, în valoare de 26.000 lei. La fel, în faţa Spitalului Militar, iar pentru apărarea malului în str. Codrişorului, care era mai ameninţat, s-a construit un dig de beton. În Calea Moldovei, Bulevardul I.G. Duca[47], str. Mihai Viteazul[48], s-a executat şănţuire completă, cu costul total de 90.000 lei. S-a dat o importanţă deosebită amplificării apeductului în cartierele noi, lucrări a căror valoare se urcă la 200.000 lei. Asemenea, s-a amplificat şi canalizarea pe o distanţă de 214 metri. În Piaţa Regele Ferdinand, în Piaţa Unirii şi în Piaţa Vânătorilor[49] s-au făcut parcuri, lucrări care au costat aproximativ 150.000 lei. În Piaţa Decebal, unde vor fi construite halele de vânzare, s-au executat lucrări de pavaj şi canalizare, s-au ridicat schele pentru comercianţi şi meseriaşi. În str. Principesa Ileana s-a construit un trotuar de beton, în valoare de 100.000 lei...

Din punct de vedere al instrucţiunii şi învăţământului, numărul elevilor din şcolile primare de stat înmulţindu-se considerabil, oraşul s-a văzut necesitat a evacua edificiul din faţa Primăriei, care este şi formează proprietatea sa, şi a-l pune la dispoziţia Şcolii primare de stat nr. 2. „Dr. C. Angelescu”.

Programul viitor al Comisiei Interimare actuale tinde să asigure dezvoltarea oraşului în condiţiunile cele mai igienice şi sanitare. Pentru schimbarea aspectului Pieţei Regele Ferdinand, se va dărâma edificiul unde este astăzi instalată Şcoala primară de stat. În locul acestui edificiu se va continua parcarea, lăsându-se loc liber

46 Azi, Piaţa Centrală.

47 Episcopul Teutsch, azi, B-dul. Independenţei.

48 Budakergasee, azi, Mihai Viteazul.

49 Schützengasse, azi, Pasajul VI. Unul din pasajele care ajung în Piaţa Mică (Pieţişor). Pentru evoluţia denumirii străzilor oraşului în decursul timpului, vezi Adrian Onofreiu, „Oraşul Bistriţa-habitat şi toponimie”, în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, Cluj-Napoca, XXXIV, 1995, p.295-321.

pentru ridicarea statuii lui Andrei Mureşanu sau a bustului Majestății Sale Regelui Carol II.

Actualmente, se lucrează la noua arenă sportivă, care este situată în imediata apropiere a grădinii publice şi care va asigura educarea sportivă a tineretului şi va servi, în acelaşi timp, şi pentru nevoile Armatei. Restul lucrărilor se vor termina anul viitor. Locul unde este astăzi situată arena sportivă va servi iarna pentru patinaj, iar vara se va transforma în lac de canotaj, construindu-se, în acelaşi timp, şi o fântână arteziană...[50].

Altă preocupare importantă a noastră este regularizarea străzilor, conform planului de sistematizare a oraşului. În str. Principesa Ileana, casele mici, cu un aspect puțin estetic şi care constituie un adevărat focar de infecție şi murdărie, vor fi îndepărtate, pentru ca locul devenit liber să fie parcelat şi vândut pentru construirea de case noi, moderne şi în conformitate regulamentul tehnic. Tot astfel se va prelungi strada Regina Maria, făcându-se legătură cu strada Petru Rareş, desființându-se astfel un alt focar de murdărie şi infecție, care va fi parcelat şi vândut, rezervându-se un intravilan în extensie de 5.500 m^2 pentru edificarea unei şcoli primare de stat.

Altă problemă de extremă urgență prezintă construirea unei Şcoli primare de stat. Primăria va începe construirea acestei şcoli chiar în campania de lucrări a acestui an şi, în acest scop, va aloca un prim fond de 300.000 lei, la care se adaugă şi fondul comitetului şcolar comunal, în sumă de 140.000 lei.

De asemenea, se dă o importanță deosebită parcurilor publice. În strada Regina Maria se va reface complet patul de verdeață, împrejmuindu-se pentru a fi ferit de stricăciuni şi deteriorări. La fel se va proceda în Bulevardul I. C. Brătianu, I. G. Duca şi Regele Carol II. Anul acesta, se va face pavare în valoare de 1.700.000 lei pe străzile Principesa Ileana, I. C. Brătianu şi Piața Regele Ferdinand, pe toată lungimea şi pe 6 m lățime. În paralel, continuăm lucrările de modernizare a abatorului..., iar în viitorul mai îndepărtat se intenționează construirea unui ştrand în apropierea parcului, construirea unei băi de aburi, precum şi amenajarea pitorescului Schiefeberg, toate acestea pentru a desăvârşi condițiunile necesare unei stațiuni climatice, spre care tinde cu trup şi suflet conducerea actuală a primăriei”[51].

În continuare, oaspeții au fost invitați la un tur al oraşului şi, apoi, la banchetul organizat în sala Gewerbeverein din localitate, prilej cu care dr. Corneliu Mureşanu i-a mulțumit Ministrului Valer Pop pentru prezența la Bistrița: „Prezența d-vs. este pentru noi, bistrițenii, un semn de distincție rară şi, în acelaşi timp, bine meritată, căci dacă vom căuta să fim sinceri, trebuie să mărturisim că am fost îndelungată vreme ignorați şi, adesea, rău cunoscuți. Am aşteptat cu resemnare şi încredere în viitor şi n-am încetat niciodată de a cere să fim cunoscuți şi înțeleşi de a arăta că şi în acest colț de țară se munceşte cu tragere de inimă şi în spirit românesc... Astfel se explică prezența d-lui Ministru în mijlocul nostru. Este ocazia cea mai fericită de a arăta străduințele şi efortul pe care-l depunem pentru ridicarea acestui ținut şi oraş şi d-sa, care cunoaşte trecutul acestui oraş, este cel mai indicat

50 *Săptămâna*, VIII, nr. 262, duminică, 4 august 1935, p. 2.

51 *Ibidem.*

de a aprecia străduinţele noastre”[52]. Au toastat: „d-l. senator dr. Oanea, pentru Armată; d-l. protopop Mureşianu, pentru prefect; d-l. căpitan Oniga, pentru primar; d-l. judecător Popescu, d-l. dr. Lazăr şi d-l. I. Scridon, pentru ministrul Justiţiei”[53]. Seara a continuat cu concertul susţinut de Corul asociaţiei cultural-sportive C.F.R. Bucureşti, la care a asistat pentru câteva minute şi Ministrul Valer Pop. Demnitarul a profitat de prezenţa la Bistriţa pentru a-şi reîntâlni colegii de la Gimnaziul Evanghelic, după 25 de ani de la absolvire. A doua zi dimineaţa, Ministrul, însoţit de primarul dr. Corneliu Mureşanu, a plecat într-o scurtă vizită la Sângeorz-Băi[54].

La 13 iulie 1935, în urma raportului nr. 42.169 al Ministerului Afacerilor Străine, Regele Carol al II-lea al României i-a conferit primarului Corneliu Mureşanu Ordinul „Coroana României în grad de cavaler”[55].

3. *Revolta saşilor bistriţeni*

În ziua de 11 februarie 1935, dr. Norbert Kuales, juristconsultul Primăriei Bistriţa, a susţinut la Prefectura judeţului Năsăud, examenul obligatoriu de limba română pentru funcţionarii publici minoritari, la care a obţinut nota 3. Conform art. 31 din „Regulamentul Statutului Funcţionarilor Publici”, angajaţii minoritari care nu reuşeau să obţină note peste 6 la examenul de limba română, urmau să fie îndepărtaţi din funcţii, fără dreptul de a beneficia de pensie. În pofida notei primite, la 9 august 1935, dr. Norbert Kuales a fost reprimit în postul de juristconsult al oraşului Bistriţa, în baza unei decizii a Comisiei Interimare[56].

Întrucât acesta a refuzat însă să se prezinte la serviciu, invocând motive de boală, consilierii locali au constatat că „orice întârziere în ocuparea postului ar periclita interesele oraşului. De accea, până la lămurirea situaţiei, primarul Dr. Corneliu Mureşanu va prelua şi funcţia de juristconsult, urmând a da delegaţie de substituire, de la caz la caz”[57]. În ziua de 13 noiembrie 1935, consilierii locali au luat act de destituirea din funcţia de juristconsult al oraşului a dr. Norbert Kuales, „fără drept de pensionare”, pentru nepromovarea examenului obligatoriu de limba română, prevăzut de lege. Cel în cauză a fost somat să predea în termen de 24 de ore toate actele şi registrele Primăriei oraşului Bistriţa, aflate asupra sa[58].

52 *Ibidem,* p. 3.
53 *Ibidem*.
54 *Ibidem,* p. 4.
55 „Decret privind numirea ca membru al Ordinului „Coroana Româneiei”, în grad de cavaler a D-lui Dr. Mureşanu Corneliu, Primarul Oraşului Bistriţa”, Bucureşti, 13 iulie 1935; Semnează: Carol al II-lea, Rege al României; Nicolae Titulescu, Ministrul Afacerilor Străine; A.N.BN., fond *Prefectura judeţului Năsăud-numere de bază,* dos. 266/1935.
56 A.N.B-N., fond *Primăria oraşului Bistriţa,* registre protocoale de şedinţe, reg. inv. nr. 93, f. 373.
57 *Ibidem*, f. 429.
58 *Ibidem.*

Pentru a putea beneficia, totuşi, de pensie, la începutul anului 1936, dr. Norbert Kuales a soliciat Comisiei Interimare „punerea sa în retragere pe motiv de infirmitate, din cauza serviciului". Administraţia locală a luat act de cererea acestuia şi, conform art. 23 din „Legea Statutului Funcţionarilor Publici", „pune în curgere procedura de pensionare"[59].

Comisia Interimară, „având în vedere avizul Comisiei medicale judeţene din 18 februarie 1936, care constată că dr. Norbert de Kuales, juristconsultul oraşului Bistriţa, în vârstă de 52 de ani, suferă de afecţiune cardiacă, cu atacuri angiospastice cu sufocaţii, hipertrofia şi tromboza piciorului stâng cu varice, contractate în timpul serviciului, făcându-l pentru totdeauna neapt pentru orice fel de muncă" şi ţinând cont de avizul favorabil nr. 3/1936 din 28 martie 1936, dat de Comisia Disciplinară de pe lângă Prefectura judeţului Năsăud, conform concluziilor Comisiei medicale, cât şi dreptului acordat prin art. 23 din „Legea Statutului Funcţionarilor Publici", a decis cu unanimitate de voturi „punerea definitivă în retragere a Dr. Norbert Kuales, începând cu data de 30 iunie 1936"[60].

În data de 25 iunie 1935, Comisia Interimară a oraşului Bistriţa, formată din preşedintele Corneliu Mureşanu, consilierii Ioan Rusu, Dionisie Login, Grigore Toma, Dumitru Rebrean, Iuliu Grama, Dumitru Cigu şi protopopul Victor Mureşan, aflată în sala de şedinţe a Primăriei, unde se desfăşura Conferinţa administrativă a funcţionarilor publici, a fost asediată de un grup de persoane, chipurile, nemulţumiţi de mutarea târgurilor[61]. După „vociferări, urlete şi manifestaţii în stradă", în faţa primăriei, o delegaţie a protestatarilor, în frunte cu ceasornicarul Wilhelm Wittstock, însoţit de Friederic Szmolka, Mihail Zerbes, Gustav Zikeli senior, Carol Csallner, pantofar, Friederic Maroscher senior, Friedric Braedt junior, Ioan Maurer, E. Berger şi alţi comercianţi, au solicitat o audienţă la primar, spre a-şi expune doleanţele.

Îndemnul reprezentanţilor administraţiei locale, de a aştepta până după terminarea conferinţei, a fost primit cu furie de manifestanţi, care, forţând uşa, au intrat abuziv în sala de conferinţe. Preşedintele Comisiei Interimare, „care a ieşit în uşă pentru a calma pe manifestanţi", a fost ameninţat de ceasornicarul Wilhelm Wittstock[62]. Văzând că nu poate potoli spiritele, acesta a cerut sprijinul poliţiei şi armatei şi i-a dat secretarului oraşului, dr. Victor Molnar, următorul ordin verbal: „*Cere garnizoanei Bistriţa să trimită forţa armată la faţa locului pentru a împrăştia pe manifestanţii care ameninţă pe D-l Preşedinte, împreună cu întreaga Comisie interimară*" (s.a)"[63].

Întrucât organele de ordine publică nu intervin, deşi au fost puse în cunoştinţă de cauză, primarul Corneliu Mureşanu se adresează românilor cu

59 A.N.B-N., fond *Primăria oraşului Bistriţa,* registre protocoale de şedinţe, reg. inv. nr. 94, f. 2.

60 *Ibidem,* f. 134; 140.

61 *Ibidem* dos. 5/1935, f. 1-2.

62 *Ibidem.*

63 *Ibidem*.

următoarele cuvinte: „*Nu vă este ruşine să vă asociaţi cu duşmanii de veacuri ai neamului nostru şi să căutaţi să răsturnaţi conducerea românească a oraşului?*”.

Românii, ruşinaţi şi treziţi la realitate, au făcut cale întoarsă şi s-au retras, iar în învălmăşeala care s-a produs, primarul „a luat un scaun şi, lovind în dreapta şi în stânga, i-a scos afară pe manifestanţi din incinta Primăriei”[64]. În final, o delegaţie a protestatarilor, compusă din comercianţii Wilhelm Wittstock, Pompei Avram, Wollmann, Rachmuth, Friederic Szmolka, Borşa, Harsztyi, Kerres şi Rusu a fost primită în audienţă de către primar, răstimp în care manifestanţii din faţa primăriei au continuat vociferările, încercând să intimideze conducerea administraţiei locale[65].

În aceeaşi zi, prin adresa nr. 6.292/1934, Primăria oraşului Bistriţa a înaintat Parchetului Tribunalului Năsăud procesul-verbal al şedinţei şi solicitarea „de dare în judecată a ceasornicarului Wilhelm Wittstock, pantofarului Csallner Carol şi comercianţilor Szmolka Friederic, Zerbes Mihail, Zikeli Gustav senior, Maroscher Friederic senior, Braedt Friedric jun., Maurer Ioan, Berger E., pentru violenţă împotriva organelor oficiale şi pentru încercarea de rebeliune, cu cererea de identificare a celorlalţi manifestanţi, precum şi a autorilor morali ai acestei manifestaţii şi act de rebeliune”[66].

De asemenea, în baza art. 93. din Procedura Penală Română, în interesul siguranţei publice, pentru a se evita sustragerea inculpaţilor, se solicia organelor autorizate să dispună arestarea imediată a celor nouă manifestanţi şi aplicarea dispoziţiilor „Legii alarmismului”, considerându-se că manifestaţia a fost îndreptată împotriva autorităţii şi în cursul exercitării funcţiunii publice, atât de preşedintele Comisiei Interimare, cât şi de consilieri. Aceştia se considerau ultragiaţi în decursul unei şedinţe oficiale, la care a asistat întregul corp al funcţionarilor de la această autoritate, şedinţă întreruptă de manifestanţi[67].

În cursul anchetei, judecătorul de instrucţie al Tribunalului judeţului Năsăud a solicitat prefecturii să îi comunice „ce incidente s-au întâmplat la 25 iunie 1934 cu ocazia manifestaţiilor populaţiei din Bistriţa, precizând cauza acestor manifestaţii, cine erau conducătorii, cu cine au luat contact la Prefectură şi cum s-au purtat acolo, precizând dacă s-au dedat la dezordini, ce anume fapte penale au săvârşit şi faţă de cine”[68].

Printr-o adresă oficială, prefectul Dumitru Nacu a răspuns că „la prefectură, populaţia săsească nu s-a dedat la dezordini; a manifestat la primărie, unde a avut o purtare care se încadrează în prevederile Codului penal”, confirmând detaliile oferite în acest sens de preşedintele Comisiei Interimare. De asemenea, era adresată rugămintea de a fi luate „cele mai energice măsuri, pentru ca autorii să-şi primească

64 A.N.B.N., fond *Corneliu Mureşanu*, dos. 1„Autobiografie”, p. 3.
65 Idem, fond *Primăria oraşului Bistriţa,* dos. 5/1935 , f. 1-2.
66 *Ibidem,* f. 3.
67 *Ibidem*.
68 Idem, fond *Prefectura judeţului Năsăud-numere de bază,* dos. 11.785/1934, f. 2.

pedeapsa meritată”[69]. În urma procesului, treizeci de persoane participante la dezordinea publică au fost condamnate la câte trei luni de închisoare[70].

Conform declarațiilor ulterioare ale primarului Corneliu Mureşanu, incidentul nu a fost singurul de acest gen pus la cale de către saşi, care, acumulând o mulțime de frustrări, au continuat să trăiască mai degrabă subversiv, asumându-şi Bistrița doar din perspectiva propriei lor istorii. „Saşii au căutat în repetate rânduri să mă lichideze, însă nu au reuşit. Protopopul Molitoris a fost de trei ori în Germania la Adolf Hitler, pentru a interveni la guvernul român de la Bucureşti să mă schimbe din comisie, din cauza politicii contra hitlerismului şi fascismului pe care o duceam. Ziarele locale săseşti, din Bistrița şi Sibiu, au scris mult contra Comisiei Interimare..., nereuşind să o dizolve, pentru că am respectat spiritul şi litera legii”[71].

În urma presiunilor, dr. Corneliu Mureşanu şi-a înaintat, în anul 1936, demisia din postul de preşedinte al Comisiei Interimare a oraşului Bistrița[72]. Dacă, inițial, aceasta nu a fost acceptată de către consilieri, în cele din urmă, la data de la 31 decembrie 1937, a fost eliberat din funcția de primar[73].

4. *Tabloul unei vieți zbuciumate*

Refăcând tabloul vieții sale zbuciumate, dr. Corneliu Mureşanu nota în memoriile sale că „de la 1 ianuarie 1938 până la refugiu, am avut mult de suferit din partea Gogiştilor, a regimului militar, a legionarilor şi a hitleriştilor, care nu mi-au iertat prietenia cu meseriaşii şi muncitorii de la Fabrica de sobe. Mi-au înscenat o serie întreagă de procese, mi-au revizuit averea[74], căutând să mă compromită cu orice preț. Nu au reuşit pentru că nu au găsit nici o fisură în administrarea oraşului. În luna ianuarie 1940, Comisia pentru controlul averilor de pe lângă Curtea de Apel din Cluj decide clasarea dosarului de cercetare a provenienței averii denunțatului Dr. Corneliu Mureşanu din Bistrița, întrucât acesta a reuşit, prin mijloace licite, să justifice modul cum s-a procurat întreaga sa avere mobilă şi imobilă[75].

Aşa, hărțuit şi persecutat, m-au prins evenimentele din septembrie 1940, când s-a cedat Ungariei horthyste nordul Transilvaniei. În noaptea de 23/24

69 *Ibidem*, f. 1.

70 A.N.B.N., fond *Corneliu Mureşanu*, dos. 1, „Autobiografie”, f. 3.

71 *Ibidem.*

72 A.N.B.N. fond *Primăria oraşului Bistrița,* registre protocoale de şedințe, reg. inv. nr. 93, f. 262.

73 Idem, fond *Corneliu Mureşanu,* dos. 1, „Autobiografie”,*f*p. 3.

74 Corneliu Mureşanu a fost obligat de regimul posbelic să îşi părăsească locuința construită în Piața Petru Rareş, pentru care i s-a atribuit, la schimb, un apartament într-unul din blocurile situate în spatele Colegiului Național „Liviu Rebreanu”. În anul 1974, în curtea casei sale a fost construit hotelul „Coroana de Aur”, iar casa sa a fost transformată în restaurantul cu denumirea „Coronița”.

75 Idem, fond *Primăria oraşului Bistrița,* dos. 17/1940, f. 5-7.

septembrie, când armata horthystă asasina familia surorii mele Lucreţia Bujor, împreună cu soţul ei şi 3 copii şi alţi 5 români din comuna natală, am trecut graniţa vremelnică pe la Ţagu".

Ulterior, timp de şapte luni, acesta s-a aflat în refugiu, reuşind să îşi câştige existenţa ocupând postul de juristconsult la primăriile din Craiova, Turda (din aprilie 1941) şi cea şef al Serviciului Contencios de la Prefectura judeţului Cluj-Turda. La 1 aprilie 1942, dr. Corneliu Mureşanu a fost concentrat la Regimentul 39 Artilerie Alba Iulia, unde, cu mici întreruperi, a rămas până la armistiţiu.

S-a înapoiat la Bistriţa în luna octombrie 1946 şi a ocupat funcţia de juristconsult la primărie, însă după numai două luni, postul a fost desfiinţat. La 15 decembrie 1947, a fost scos din Baroul de avocaţi, fapt ce l-a obligat să se întreţină lucrând timp de şase luni ca salahor, iar apoi, ca referent la Oficiul de Stare Civilă de la primărie[76].

Iată cum comenta Corneliu Mureşanu evenimentele politice din anul 1948: „Desfăşurarea evenimentelor internaţionale, culminante prin atitudinea lui Tito şi blocada Berlinului, vor produce efecte hotărâtoare în relaţiile internaţionale, care vor aduce cu lichidarea comunismului. Acest lucru Pătrăşcanu l-a înţeles de prima dată la noi în ţară şi după acesta şi Gh. Gheorghiu Dej, care în prezent caută cu disperare să găsească formula potrivită să se lapede de comunismul sovietic. Mişcarea comunistă în tonul naţionalismului câştigă partizani dintre conducători în toate ţările cu democraţie populară şi sciziunile se vor produce mai curând în Cehoslovacia şi Ungaria, iar pe urmă la noi în ţară. Numai cine-i orb nu vede că e chestie de zile până ce situaţia se va schimba prin măsurile şi tactica anglo-americanilor. Sunt informat precis că la noi în Bistriţa, în ultimele zile, s-au primit ordine ca să se facă din nou arestări masive de aşa-zişi reacţionari. Totuşi, în ultimul moment s-au abandonat aceste măsuri, dându-şi seama că astfel de măsuri mai mult întărâtă şi ar putea grăbi şi la noi în ţară luarea unei atitudini de partizanat din partea populaţiei, sătulă până în gât de comunişti.

Zilele pe care le trăim acum impun cea mai mare rezervă în manifestările noastre de colaborare cu guvernul şi comuniştii, pentru că sunt informat precis că acei care vor veni la conducere, după lichidarea comunismului, sunt hotărâţi să extermine până la unul pe toţi comuniştii şi chiar şi pe acei care, pentru a-şi creea avantaje sau a se menţine în servicii, chiar şi dacă numai formal au colaborat cu comuniştii. Cunoscând firea răzbunătoare a Dr. Cornel Pop, acesta, reîntorcându-se acasă după 5 ani de puşcărie, cu familia distrusă şi după ce fraţii lui, Marius Pop şi Leonida Pop, aflaţi în prezent în închisori, ruinaţi şi distruşi, îi va extermina pe toţi comuniştii şi cozile de topor, până la unul.

În ce priveşte aşa-zisa problemă a refugiaţilor şi fugarilor politici, care s-ar adăposti în munţi de organele siguranţei, acestea sunt pur şi simplu prostii. În vara

76 C.N.S.A.S., *Direcţia Arhivă Centrală,* dosar recrutare, nr. R 130.922, f. 22.

asta, eu am bătut şi colindat toţi munţii din jur, fiind un vânător şi alpinist pasionat, însă n-am dat nici de urmă de fugari politici. Am colindat întreg Ţibleşul, Munţii Rodnei, ai Bârgăului, Călimanul până la Toplița, Rarăul şi Ceahlăul, însă nici cel puțin vorbindu-se de refugiați politici n-am auzit. Povestea fugarilor politici este invenția organelor siguranței, spre a-şi justifica măsurile de teroare şi arestările abuzive pe care le comit. În orice caz, străinătatea pune seamă pe activitatea mişcării noastre de rezistență şi pentru ca să li se creeze motive de intervenție în apărarea noastră, trebuie să le dăm prilejul şi să ne manifestăm hotărât în contra regimului, ei apreciind acest lucru. Spre lauda intelectualilor, trebuie să subliniem că aceştia au fost şi sunt în fruntea mişcării de rezistență, întrucât marea majoritate a acestora au umplut temnițele şi lagărele, iar țăranii se arată prea timizi. Totuşi, răbdarea țăranului are margini şi când vor căuta să pună în aplicare ridicarea cotelor, a colhozurilor sau oricum le-ar zice, abia atunci țăranii vor trece pe față în rândurile rezistenței..."[77].

În cursul anului 1950, Direcțiunea Generală a Securității Statului a fost informată că avocatul Corneliu Mureşan a cumpărat de la țăranul Leon Vălean din Mintiu, raionul Năsăud, o pereche de pantaloni de pănură (cioareci). Curios să afle de ce are nevoie un avocat de cioareci, a primit următorul răspuns: „Bade Ioane, astăzi aşa sunt vremurile, că în orice moment poți fi nevoit să fugi prin păduri, dar se poate întâmpla ca mâine sau în scurt timp să fugim eu cu dumneata şi cu alții ca noi şi pentru aceasta am cumpărat aceşti pantaloni țărăneşti"□.

În anul 1950, când s-a înființat regiunea Rodna, „prim-secretarul Mihuț, negăsind o persoană potrivită pentru refacerea stricăciunilor cauzate de război, m-a rugat să preiau conducerea gospodăriei oraşului[78]. „Am muncit patru ani, zi şi noapte, pentru refacerea stricăciunilor (lumină electrică, trotuare, străzi, apeduct, canalizare, parcuri, transformarea Hotelului Central în local administrativ)"[79]. Astfel, în perioada 1 martie 1950 - 15 decembrie 1956, sub conducerea sa, au fost finalizate următoarele lucrări: reconstruirea bazinului de apă din pădurea Ghinzii; repararea apeductului Cuşma-Bistrița; refacerea conductelor de apă şi canal pe mai multe străzi; reconstruirea Uzinei şi rețelei electrice, distruse în cel de-al Doilea Război Mondial, şi instalarea a două motoare Diesel aduse de la Braşov; construirea unei mici uzine hidroelectrice pe Canalul Morii; refacerea podurilor de peste Râul Bistrița: *Podul Keintzel* din fața motelului Codrişor; *Podul Budacului* şi *Podul Jelnei* (cu un tablier[80] adus de la Gherla); *Puntea* din dreptul Spitalului de Pneumoftiziologie şi a celei din spatele fostei fabrici de bere; asfaltarea străzilor şi trotuarelor; amenajarea pasajelor şi străzilor cu pavaj (Bulevardul Republicii, zona

77 *Ibidem.*

78 C.N.S.A.S., *Direcția Arhivă Centraă,* dosar informativ nr. 1.644.562, f. 209-210.

79 *Ibidem*, dos. nr. R 130.922, f. 38.

80 După câțiva ani, Corneliu Mureşanu va mărturisi că a fost angajat şef de secție la Sfatul Popular la intervenția fratelui său, dr. Sabin Mureşanu, care l-a tratat în clinica din Cluj pe prim-secretarul V. Mihuț; apud. *Ibidem,* f. 36.

Gării şi alte opt străzi); înfiinţarea unui parc în faţa Autogării; transformarea clădirii în stil florentin a fostului hotel din Piaţa Centrală, pentru a servi ca nou local pentru primărie; repararea liniei telefonice Cuşma-Bistriţa; administrarea unor terenuri agricole, pentru asigurarea hranei animalelor de tracţiune[81].

În anul 1951, Corneliu Mureşanu avea următoare situaţe familială: „Soţia mea este din Bistriţa şi socrul meu în prezent este magazioner la Întreprinderea Reg. de Apă şi Electricitate din Bistriţa... Soţia mea a activat la U.F.D.R.[82], Azilul de bătrâni şi Centrul de lapte... Am un fiu din prima căsnicie, cu numele Mircea, elev în clasa a IX la Liceul din Turda, am doi fraţi, unul cu numele Sabin Mureşanu, pensionar la Cluj, şi un altul cu numele Augustin Mureşanu, medic la Spitalul din Bistriţa. Cumnata mea, Leontina Becheş, este registratoare şefă la Sfatul Popular al oraşului, iar cumnata mea, Lucia Becheş, este farmacistă la Policlinică. La Cluj am o cumnată cu numele Elena Surtea, născută Becheş, farmacistă şefă la Clinicile Univerisităţii, iar soţul ei, Dr. Ştefan Surtea, este şef de lucrări la Clinica Otorino-Laringologică Cluj. Tot la Cluj am un nepot, Emil Mureşanu, medic, în prezent solist la Opera Română din Cluj, apoi Mihai Mureşanu, medic la Balneologie în Cluj, şi Titus Mureşanu, şef de lucrări la Institutul de Igienă Cluj şi Floricuţa Trâmbiţaş, născută Mureşanu, salariată la Sanipid, în Cluj. În fine, Lucia Mureşanu, nepoată care a terminat medicina în luna februarie 1952 şi în prezent face practică la Cluj şi Valentina Mureşan, studentă la medicină în Cluj”[83].

Nemulţumit de situaţia care domnea la Secţia Gospodărie Comunală a Sfatului orăşenesc Bistriţa, unul dintre salariaţi a trimis în luna iunie 1952, Serviciului de Securitate al Statului o notă informativă, intitulată „Un cuib de domni”, în care arata că „Şeful este „domnul Doctor Mureşanu”, cum îi place să fie numit. Numitul nu admite să i se spună astfel. A încercat tov. Daianu, fost funcţionar să-i spună simplu „tovarăşe Mureşan” şi să determine şi pe alţii să-l numească aşa, că aici nu are calitatea de „domnul doctor”. Dar a păţit-o cu el şi a trebuit să plece din cauza acestui „domn doctor”. Tot în acel birou lucrează împreună şi „domnul Mihali” şi „domnul inginer Dahinten” şi „doamna Chiş Sofia”, o reacţionară cunoscută. Despre „domnul Mihali” se spune că ar fi provenit din jandarmerie. În locul tov. Daianu, „domnul doctor Mureşan” şi-a adus pe „domnul Buia”, un pensionar. Numitul şi-a mai completat personalul cu „domnul colonel Ududec”, supraveghetor pe şantierul de lucrări. „Domnul doctor Mureşan” nu poate înghiţi pe membrii de partid. Când îi vede i se face „roşu” înaintea ochilor”[84].

Dintr-un raport al Securităţii Statului, din luna februarie 1957, reiese că avocatul Corneliu Mureşanu „este un element foarte bine pregătit din punct de

81 *Ibidem.*

82 Totalitatea grinzilor care formează sistemul de rezistenţă al unui pod metalic şi care susţin calea de circulaţie a acestuia.

83 A.N.BN, fond *Corneliu Mureşanu,* dos. 1, „Autobiografie”, f. 8.

84 Uniunea Femeilor Democrate din România.

vedere cultural, profesional, cât şi politic, tocmai datorită studiilor şi profesiei sale în calitate de avocat, este un element inteligent cu capacitate, spirit de orientare şi observare, calm şi hotărât, nu este afemeiat, beţiv, palavragiu, etc, este în anturajul unor elemente suspecte de activitate contrarevoluționară, cum ar fi de exemplu cei arătați mai sus precum şi o altă întreagă serie de elemente. De asemeni din studiu mai reiese că este un pasionat sportiv ia parte la toate competițiile sportive organizate în cadrul oraşului, unde a dat şi un sprijin efectiv colectivului sportiv „Progresul" Bistrița, însă în cele din urmă, când i-a fost încredințată o sarcină mai mare de către Organele de Partid, acesta şi-a arătat nemulțumirea că el vrea să preia această sarcină, însă doreşte ca să-i facă avantajul de a putea intra în Colegiul Avocațial, la care i s-a răspuns negativ, astfel ne mai vrând să activeze pe linie sportivă. Atât el cât şi soția sa, sunt pasionați pentru a face unele excursii în timp de vară în diferite locuri de munte.

În ce priveşte convingerile sale politice în acest sens, putem arăta că, într-o măsură oarecare, este convins de realizările regimului democrat-popular şi aceasta se poate dovedi prin faptul căci îndeplineşte cu cinste funcția pe care o are, fără a comite unele abuzuri, nereguli sau alte lucruri în dauna statului şi nu se manifestă duşmănos față de regimul actual, ce-ar avea un caracter politic.

Totuşi din constatările noastre reieşite în timpul studierii sale, putem să afirmăm că totuşi se manifestă oarecare atitudini burgheze astfel cum ar fi şi cazul, că de multe ori pretinde a i se spune „Domnule", nepermițând în unele cazuri a i se spune „tovarăşe".

De asemeni caută oarecum prin atitudinea sa bună față de muncă pentru a-şi menține funcția pe care o are şi pentru a nu fi înlăturat din serviciu, astfel şi aceasta face ca să se comporte bine față de şefii săi direct, precum şi față de colegii de muncă şi în societate... În societate se observă la el o oarecare atitudine respectuoasă față de populație, căutând prin aceasta să-şi câştige o popularitate în masă, este un element inteligent, corect, liniştit, serios şi bine gândit, fapt ce reiese că are o priză destul de serioasă în rândurile populației, tocmai datorită comportării sale modeste"[85]. Faptul că av. Corneliu Mureşanu n-a fost arestat, conform Ordinului 490 din august 1953 al Ministerului Afacerilor Interne, împreună cu foştii conducători ai partidelor şi organizațiilor burgheze, este argumentat prin lipsa unor probe suficiente care să îl inculpe[86].

La data de 15 decembrie 1957, Corneliu Mureşanu a fost demis din funcție de primarul Constantin Pleşca. A reuşit să se angajeze la Întreprinderea de Industrie locală „I. C. Frimu" Bistrița, ca juristconsult cu o jumătate de normă, iar după un an a fost numit juristconsult cu normă întreagă[87].

85 *Ibidem*, f. 4-8.

86 Avocatul Corneliu Mureşanu a fost membru în Comitetul Județean Bistrița-Năsăud al Partidului Național Liberal- Gh. Tătărescu.

87 *I* C.N.S.A.S., *Direcția Arhivă Centrală*, dos. R. 130.922*,* f. 31.

În toată această perioadă, continua să corespondeze cu fiul său, Mircea, student la Bucureşti, care îl informa următoarele: „Dragii mei, Vă scriu după o tăcere de aproape trei săptămâni, dar acest lucru s-a întâmplat din mai multe motive. Primul este că nu am avut timp aproape deloc din cauza învăţăturii (12 ore pe zi), iar al doilea e că pentru înscrierea la facultate, am pierdut aproape 8 zile, trebuind multe formalităţi.

În cererea tip pe care a trebuit să o completez la înscriere, a trebuit să dau şi ceva date despre D-ta tată. Astfel la averea imobilă am spus că ai una casă, că înainte de 23 August 1944 ai fost avocat şi că nu ai făcut politică. După această dată continui să nu faci politică şi că în prezent eşti funcţionar. După cum mi-am amintit am spus că ai calitatea de şef al secţiei edilitare şi cu un salar lunar de aproximativ 570 lei/ nu ştiu dacă am nimerit-o.

Aici stau la nişte rude de-a lui tata Iancu. Sunt foarte bine cazat şi îngrijit. La Bucureşti sunt de la data de 1 August şi cred că voi sta până la data de 1 Septembrie. Examenele vor începe din ziua de 18 August. M-am interesat de celelalte facultăţi: electrotehnică, construcţii şi mecanică. Concurenţa este mare, deocamdată sunt înscrişi 2-3 candidaţi pe un loc. La Geologie sunt doar 1 pe un loc /deocamdată/. Probabil cadrele de aici se vor interesa de situaţia D-tale de la cadrele din Bistriţa.

Banii (300 lei) i-am primit cu două zile înainte de a pleca la Bucureşti, fapt pentru care vă mulţumesc călduros. Mi-am cumpărat imediat un loden pe cartelă, precum şi nişte ciorapi. Momentan o duc destul de prost cu banii. Dacă puteţi să-mi trimiteţi ceva bani v-aş fi recunoscător. Aici e o căldură grozavă, toată ziua învăţ în casă. Ce mai faceţi? Dar Puchinel? Ştefan cu familia nu a venit în Bistriţa? Mi-e dor de o excursie, în vara aceasta am făcut decât una mică. Sper că după examene. Scrieţi-mi. Vă sărută cu drag, ss, Mircea. Adresa de corespondenţă: Victoria Carseli (pt. Mircea), Str. Anton Pan Nr.10. Rai. T. Vladimirescu Bucureşti”[88].

Fiind considerat o persoană provenită din liderii politici ai perioadei interbelice, avocatul Corneliu Mureşanu a continuat să fie în atenţia serviciilor Securităţii Statului. S-a pensionat la 31 ianuarie 1968, notând cu regret: „deşi am fost şeful jurisconsulţilor din raionul Bistriţa şi Năsăud, eu nu am fost înaintat în grad, rămânând jurisconsult principal. Toţi colegii mei mai tineri au fost înaintaţi în grad, cei mai mulţi fiind consilieri juridici”[89]. După pensionare, a lucrat un an şi jumătate la Fabrica de sobe şi doi ani la Oficiul Judeţean de Turism Bistriţa-Năsăud. În timpul liber, a călătorit[90] şi a scris articole cu caracter turistic în ziarele „România

88 *Ibidem,* f. 31.

89 *Ibidem,* f. 33.

90 Printre tovarăşii de excursii întâlnim familia Dr. Francisc Payer, pe care îl aprecia ca „omul-minune, care merge în fiecare zi la Piatra Fântânele, unde şi-a cumpărat un mic bungalow pentru prieteni”, şi familia ing. Grigore Ursu; apud. C.N.S.A.S., *Direcţia Arhivă Centrală*, dos.

Pitorească", „Ecoul". De asemenea, a realizat rubrica sportivă cu titlul „Fotbalul bistrițean, de la A la infinit"[91].

Într-o scrisoare datată din luna mai 1958, adresată dr. Gelu Emil, avocat din Orăştie regiunea Hunedoara, avocatul Corneliu Mureşanu încerca să lămurească situația sa din anul 1948, după întoarcerea din refugiu: „Am aflat cu multă surprindere şi regret de anumite zvonuri şi bănuieli care stăruie în familia voastră cu privire la situația nefericită a lui Victor. Nu ştiu cine a răspândit versiunea că eu aş fi contribuit într-o măsură oarecare la plecarea lui Victor din Bistrița. La tot cazul este o născocire sau o pot considera ca o minciună sfruntată pe care o resping cu toată indignarea şi revolta sufletului meu. Nu a fost şi nu este în firea mea să săvârşesc lucruri de asemenea natură.

Cred că este cazul să readucem puțin în discuție trecutul îndepărtat, pentru a judeca mai bine prezentul. Voi cu toții ştiți că eu în viață i-am făcut mult bine lui Victor. Din impegat l-am făcut direct şef de serviciu în timpul lui Tătărăscu, deşi el era național-țărănist. Înaintarea s-a făcut la insistența şi stăruința mea. Mai târziu când bătrânul Scholtes s-a pensionat, Victor a avut valeități pentru postul de secretar, ceea ce în conjunctura de atunci nu era posibil pentru că de secretar avea oarecum caracter politic şi grangurii cei mari l-au numit pe Banu Gheorghe. De atunci a început între Victor şi Banu o dușmănie de moarte (lucru de altfel inexplicabil, pentru că ambii aveau acelaşi salar), iar eu abia țineam echilibrul între ei. Din această pricină amândoi mă considerau dușmani pentru că nu am înțeles nici un moment să mă amestec în această luptă care pe mine nu mă privea sub nici un aspect. De multe ori i-am împăcat şi am făcut diverse concilieri şi reconcilieri, însă n-am reuşit şi n-a reuşit nimeni să stingă între ei scânteia dușmăniei.

În anul 1937, când am plecat de la primărie, am fost lucrat de Banu Gheorghe şi fratele său Pavel, ajungând chiar pe banca acuzării, iar după ce au intrat trupele maghiare în Bistrița m-a lucrat Victor în mod cumplit şi chiar înainte de sosirea trupelor inamice mi-a trimis o carte poştală deschisă plină de amenințări cu spânzurătoare, scrisă cu maşina de scris de la serviciul economic, scrisoare pe care am păstrat-o multă vreme ca o amintire neplăcută şi ca un semn de nerecunoştință din partea lui Victor.

În toamna anului 1944 am voit să mă reîntorc la Bistrița. Principalul obstacol a fost Victor, care în calitate de socialist, împreună cu tipograful Vermeşan, avocatul Mihăilaş, dr. Leon Bârsan şi alții s-au opus cu toată tăria la înapoierea mea la Bistrița. El a furnizat toate datele lui dr. Leon Bârsan, care a făcut un denunț la Ministerul de Interne, denunț în care desigur nu m-a lăudat.

Totuşi, la înapoierea mea, nu i-am făcut reproşuri lui Victor şi după 3 luni am fost îndepărtat de la primărie, lucrat fiind de vechiul meu prieten Olimpiu Cornea

1.644.562, f. 44.

91 A.N.B.N., fond *Corneliu Mureşanu,* dos. 1, „Autobiografie", f. 4.

şi alţii. Gurile rele spun că nici Victor n-a fost străin de această acţiune. Eu nici nu aveam puterea să-l lucrez pe Victor, pentru că în acel timp eram prost văzut şi aveam alte lucruri mai importante, neştiind cum să-mi apăr pielea, repet departe de mine gândul de a mă ocupa cu astfel de acţiuni odioase, cu lucrături şi răzbunări. În 1948 am fost scos din avocatură şi am rămas pe dinafară şi după alte 6 luni am ajuns cumva salahor tot la această primărie. În anul 1947 sau 1948, precis nu ştiu, am auzit că Victor are deschis dosar penal la Judecătorul de instrucţie, pentru afirmative falsuri săvârşite de el personal în registrul de naţionalitate. N-am urmărit şi nici nu m-am interesat de această chestiune şi la un moment dat am auzit că Victor a dispărut din Bistriţa. Acesta este adevărul curat şi repet eu nu am avut nici un rol cât de mic în nenorocirile ce i s-au întâmplat lui Victor. Acesta a avut foarte mulţi duşmani şi între ei mulţi oameni simpli şi răzbunători. Poate denunţul a fost urmarea unei comportări politice neadecvate.

Am ţinut să te lămuresc pe tine care eşti om înţelegător pentru că nu-mi place să planeze asupra mea astfel de bănuieli şi suspiciuni. Dacă crezi că este oportun poţi să-i comunici şi lui Victor această desminţire. Poate că el s-a aşteptat din partea mea la o răzbunare, pentru că sufletul lui este sau a fost încărcat cu păcate faţă de mine şi a crezut că eu sunt plămădit la fel ca alţi oameni şi deci răzbunarea şi lucrătura ar veni din partea mea. Cred că nu te superi că ţi-am dat aceste lămuriri aşa cum se cuvine între bărbaţi, cinstit şi corect şi te rog să informezi şi pe ceilalţi membri ai familiei tale, îndeosebi pe tatăl tău, că eu n-am nici o contribuţie la nefericirea lui Victor şi o repet ca orice bun creştin care trebuie să fie cuprins de milă faţă de semenii săi nenorociţi. Cu tatăl tău m-am întâlnit de multe ori la Cluj, însă nu mi-a spus niciodată nimic despre această chestiune şi ne-am văzut totdeauna cu multă plăcere şi bucurie. La proxima ocazie am să-l lămuresc şi pe el. Te rog foarte mult, dacă mai stăruie în mintea şi sufletul vostru vreo bănuială să mi-o comunici pentru a lămuri problema în întregul ei, pentru că repet nu vreau să fiu bănuit de anumite lucruri pe care eu nu le-am săvârşit. Cu tot dragul, al tău prieten, Corneliu Mureşan”[92].

În luna martie 1965, cu ocazia alegerilor pentru Marea Adunare Naţională, într-o discuţie cu câţiva băştinaţi bistriţeni „mai răsăriţi”, din cartierul Hrube, între care Miron Podaru, Constantin Cizer, Mihai Danciu Bilegan, care sesizau că era posibil ca Năsăudul să o ia înaintea raionului Bistriţa prin faptul că delegatul pentru Marea Adunare Naţională era un băştinaş (Rusu Klement), care „s-a văzut că şi în anii trecuţi a ridicat raionul Năsăud şi în special oraşul Năsăud şi Sângeorz Băi”, avocatul Corneliu Mureşanu atrage atenţia că „... alegerile actuale sunt prea simple, fără să li se dea importanţa cuvenită şi că nu s-a făcut destulă agitaţie vizuală şi nu s-a arătat prin panouri o serie de realizări care au fost făcute între cele două alegeri. Panourile care există nu arată realizările cele mai importante pentru raionul

92 C.N.S.A.S., *Direcţia Arhivă Centrală,* dos. 1.644.562, f. 35.

Bistrița, ele fiind prezentate şablon în toate raioanele, fără să țină seama de adevărata realitate”[93].

În anul 1973 îi mărturisea prietenului Hans Kuales von Windau, sas bistrițean emigrat în Germania, fiul lui Norbert Kuales, fostul jurisconsult al Primăriei Bistrița, că „... după terminarea războiului, am revenit la Bistrița în luna septembrie 1946, însă n-am mai regăsit Heidelbergul de altădată. Mulți din cei vechi erau plecați, iar alții şi-au schimbat atitudinea față de noi. La 15.12.1948, am fost nevoit să mă despart de profesiunea mea dragă de avocat, rămânând fără nici o ocupație. După 6 luni, am fost o scurtă perioadă salahor, apoi mic funcționar la primărie, iar apoi, timp de patru ani, şeful Gospodăriei Comunale. În ianuarie 1968 m-am pensionat, iar soția mea, care a fost casieră la fosta farmacie «Graeff» din centrul oraşului, s-a pensionat în 1969. Acum, la bătrânețe, o ducem destul de greu, cu bani puțini şi mai mult bolnavi. Vă mulțumim pentru invitația pe care ne-o faceți de a vă vizita şi pe care o acceptăm cu plăcere. În răstimpul de când ne-am despărțit, am cutreierat toți munții țării.... La ora actuală am scrise două lucrări, una despre „Colibița” de 120 pagini şi o a doua despre „Munții Bârgăului”, de 250 pagini, pe care însă n-am reuşit până acum să le public...”[94].

În perioada de după anul 1960 a fost solicitat de emigranți saşi şi evrei să le reconstituie documente pentru întocmirea dosarelor de pensie[95].

În anul 1980, îi comunica unui fost coleg, Gili, componența echipei de fotbal din perioada liceului: Leon Parascanu, Tiniş, Gili, Elekes, Flaviu Ursu, Oană, Grigore Beşuan, fiul profesorului de desen Toma şi fiul cel mic al protopopului Ioan Petrinjel[96].

Într-o scrisoare pe care i-a adresat-o, în luna iunie 1983, avocatului pensionat Ioan Şerb din Sibiu, fost primar al oraşului Turda în anul 1940, avocatul Corneliu Mureşanu îi mărturisea că „în ultimul timp, am cumpărat *Getica* lui Pârvan şi *De la statul geto-dac la statul național unitar* de M. Muşat şi I. Ardelean (peste 700 pag.), în care se atacă deschis şi cu curaj problema Basarabiei. Lucrarea este apărut în condiții grafice excepționale...”. Un an mai târziu, îi scria aceluiaşi prieten următoarele: „Am fost la Poiana la neamuri. Aici am citit vol. I din *Jurnalul* lui Liviu Rebreanu, cuprinzând perioada 1927-1935. Lăsase cu legământ să nu fie dat publicității decât după cel puțin 30 de ani după moartea celui care l-a scris. A apărut după 40 de ani şi mă întreb ce proteste-riposte ar fi provocat din partea multora dacă

93 *Ibidem*, f. 24.

94 *Ibidem*, f. 48.

95 Este vorba despre Schaffer Izak, fost contabil, născut la 18 august 1907 în orașul Bistrița, care a avut domiciliul pe str. Calea Armatei Roşii, nr. 80, Bistrița, plecat definitiv din țară în anul 1962, inițial în Anglia, ulterior în Israel; Weingstock Hersch, contabil, devenit ulterior viceprimar al oraşului Tel Aviv, originar din Bistrița, care a locuit pe str. 23 August, nr. 8, în imobilul vândut familiei Dr. Liviu Greabu; apud. *Ibidem,* f. 78.

96 C.N.S.A.S., *Direcția Arhivă Centrală,* dos. 1.644.562, f. 163.

ar fi apărut în timpul vieții acestora. Vol. II (1936-1944) va apărea în acest an şi cred că va fi şi mai interesant. El era şi homo regius, iar *Crăişorul* este dedicat lui Iuliu Maniu. Citesc acum *Gorila*, un roman foarte controversat; editarea lui a întâmpinat rezistențe şi a stat mult timp sub semnul întrebării. A apărut ultimul volum, nr. 11, din operele lui Liviu Rebreanu şi după ani de zile a apărut, în sfârşit, şi vol. 10 şi acest roman, cu un studiu introductiv cu multe-multe explicații şi tălmăciri - răstălmăciri, pentru a putea fi editat şi înțeles altfel decât ar fi fost înțeles în lipsa acestui Studiu. Aceeaşi problemă se pune pentru editarea operelor complete ale lui Mihai Eminescu; ce facem cu „Doina" şi cu articolele politice din „Timpul", privind vecinul de la Răsărit... Alea iacta est! România va participa la Jocurile Olimpice de la Los Angeles. Care vor fi urmările pe plan politic şi economic?..."[97].

În anul 1985, Oficiul Județean de Turism Bistrița-Năsăud îi solicita avocatului Corneliu Mureşanu întocmirea unei lucrări cu trasee turistice, destinate hotelurilor „Tihuța", „Coroana de Aur" şi „Hebe" din județul Bistrița-Năsăud[98].

La vârsta de 84 de ani, avocatul Corneliu Mureşanu îşi amintea, împreună un coleg de facultate, evoluția publică a unora dintre foştii lor profesori: „... Mi-a părut bine că vremurile de bejenie din 1940 le-ai străbătut ştiu, cu mare durere, dar ai reuşit totuşi să le treci fără mari zguduiri sufleteşti. Eu am avut din întâmplare mai mult noroc. Mi-ai amintit de cazul „Buga-Goanga", din care m-am ales cu suspendarea promovării pe timp de 3-4 luni, pentru că terminasem cu bine toate examenele şi aveam şi teza primită. La 1 august am intrat ca stagiar la Tg. Mureş la un avocat ungur, luând locul lui Precup, care s-a înrolat la armată. După 3 ani după ce primisem şi diploma de avocat, am fost numit la venirea național-țărăniştilor la putere, într-un post de avocat cu 13 sau 14 mii lei lunar. După câteva luni, am obținut un concediu de studii, cu plata salariului pe timp de un an la Paris. Din cauza lui Pavel Pavel nu am mai plecat pentru că până şi-a aranjat el plecarea, protectorul meu din Minister, fostul nostru profesor universitar Nicolae Ghiulea a plecat în Minister şi nu am mai plecat, iar când am putut să plec din nou, nu am mai voit să plec, pentru că mă căsătorisem şi în doi mi s-a părut prea complicată viața prin străinătăți. Pavel mai greu, dar a reuşit, totuşi, să plece cu soția. Timpul războiului l-a petrecut la Paris şi Londra, de unde s-au întors în 1945 sau 1946 pentru a intra, chipurile, în guvern, el făcând politică de stânga. Dar s-a întâmplat că a intrat în țară cu stângul, că în loc de guvern, a nimerit la închisoarea din Ocnele Mari, unde a petrecut vreo 2-3 ani şi în cele din urmă a murit ca supraveghetor la cimitirul ortodox din Calea Griviței. Eu am funcționat tot timpul ca avocat la Ministerul Muncii, apoi la Sănătate, la Agricultură etc. Mi-ai putut vedea numele în revistele de drept în legătură cu Deciziile pronunțate de fosta Înaltă Curte de Casație. Am fost pensionat în 1956, la 55 de ani, am mai lucrat după pensionare încă 5 ani pe care nu reuşesc

97 *Ibidem,* f. 200.
98 *Ibidem,* f. 201.

să-i valorific, cu toată lupta dârză pe care o duc în acest scop din 1974 şi până azi. Chiar ieri (06.08) am primit un răspuns nefavorabil de la Procuratura Generală. Să te ferească bunul Dumnezeu să nu ai de-a face cu astfel de autorități. Mi-am amintit de foştii noştrii colegi şi prieteni. Aici, în capitală, sunt Draia, Barbateiu, Hentiu, pe care i-am văzut rar. Nu-mi aduc aminte de Tămaş. În schimb îmi amintesc foarte bine de Popovici..... apoi nu mai vorbesc de Harduțiu"[99].

5. *Investigarea crimelor horthyste de la Mureşenii de Cîmpie*

În ultima parte a vieții, avocatul Corneliu Mureşanu a fost preocupat de împrejurările în care i-a fost asasinată familia din comuna Mureşenii de Câmpie. În urma cercetărilor a fost informat că toate dosarele, trimise de Tribunalul Cluj în anul 1952 în legătură cu crimele de război, se găseau la Ministerul Afacerilor Interne, unde, din păcate „nu se dau lămuriri decât familiei celor asasinați, care trebuie să se prezintă personal la MAI"[100]. În această situație, a apelat la fostul său coleg, avocatul Ioan Cureu, despre care aflase că se preocupa de descifrarea crimelor horthyste. În martie 1977 a primit de la acesta următoarea scrisoare: „Masacrul barbar şi deosebit de înfiorător din comuna Mureşenii de Cîmpie, căruia i-au căzut victime în mod barbar şi sălbatec familia Protopopului Andrei Bujor în întregime, cu a învățătorului şi cântărețul bisericii cu soția sa, a format obiectul deosebit al preocupării mele, pentru a-l dezvolta cât mai complet în vol. IV. al *Istoriei Transilvaniei,* la care lucrez de 5 ani... Episodul Mureşenii de Câmpie pot spune că m-a pasionat mai mult ca oricare altul din câmpul crimelor barbare din cele 11 județe ale Transilvaniei, deoarece cunoşteam personal pe unii membrii din această distinsă familie, care era, putem spune, una din familiile de mare prestigiu ale Ardealului. Astfel, profesorul Ioan Bujor de la Târgu-Mureş mi-a fost profesor de ştiințe naturale la liceul din Năsăud. Profesorul Pompei Bujor de la Cluj, un bun cunoscut şi chiar prieten, aşa cum este prietenia între unul mai tânăr şi unul mai în etate. Pe Victor Bujor, canonicul de la Episcopia din Gherla, l-am cunoscut personal într-o împrejurare deosebită imediat după ce am terminat liceul şi am luat bacalaureatul.

Toate aceste cunoştințe şi faptul că şi eu am avut cinstea de a face parte din martirii Ardealului din cei patru ani de zile negre, când alături de Emil Hațieganu, fostul ministru din Cluj, am depus activitate în comitetul restrâns de rezistență în cele 11 județe ocupate de Ungaria, în urma odiosului dictat de la Viena din 30.VIII.1940, când mă aflam ofițer de rezervă pe granița de est. În urma acțiunii ce am desfăşurat pe teren în cei patru ani, am fost condamnat la moarte prin spânzurătoare de Tribunalul mixt politic al Ungariei în ziua de 7 iunie 1943, însă fiind sub protecția celui Prea

99 *Ibidem*, f. 203.
100 *Ibidem,* f. 108-111.

Înalt, am reuşit ca să scap prin evadare şi să trec graniţa în România în noaptea de 5/6 iunie 1943, şi astfel ca prin minune am scăpat de la moarte. Înainte am fost bătut de militarii şi civilii unguri şi lăsat în inconştienţă, cu convingerea că am murit. Toate acestea m-au determinat ca să încep lucrarea despre care am amintit în alineatele 1 şi 2 din această scrisoare... Am vizitat locul groaznicului masacru şi am făcut o mulţime de fotografii. După ce mi-am terminat treaba, a apărut un om cocoşat, mic, care se spunea că este consilierul colectivului, în mod furios mi-a cerut socoteala cine m-a autorizat ca să iau fotografii în legătură cu asasinarea familiei preotului, căci doar acestea trebuie să fie date uitării, căci ne avem bine cu ungurii etc. şi să îi dau buletinul de identitate.

Felul meu nu este de a înghiţi uşor bădărăniile şi astfel i-am replicat tot accentuat cum a vorbit el următoarele: buletinul de identitate nu eşti în drept să-l ceri, dar ca să îţi arăt că nu mi-e frică de tine, cocoşatule, un sătean de aci va ceti din buletinul meu de identitate, toate datele şi are să ţi le dea şi ţie, ca să te poţi băga în ... a mătii. Du-te şi mă reclamă unde vrei şi pleacă imediat de aici. Mişelul a plecat, ameninţînd că mă va reclama şi că am să fiu arestat. Toţi sătenii au fost de partea mea, dar săracii erau îngrijoraţi că nu cumva să mi se întâmple ceva. Le-am răspuns asigurându-i că să nu aibă nici o grijă. După aceste, am mers la Ion Gurzău, curator, şi am mâncat lapte de bivoliţă şi am început reîntoarcerea spre Sucutard. La ora 7, adică 19, am fost în Sucutard, parcursesem peste 32 km pe deal drum greu, căci Mureşenii de Câmpie este izolat, fără comunicaţii... Te rog ca să primeşti cele mai calde îmbrăţişări, Al dumneavoastră devotat, Dr. Ioan Cureu”[101].

Pe baza cercetărilor personale, avocatul Corneliu Mureşanu a expus într-un amplu material şirul evenimentelor care a dus la masacrarea familiei sale de către horthyşti, pe care l-a trimis episcopului Teofil Herineanu de la Cluj, cu rugămintea să-l dea publicităţii: „Pe măsură ce vremea trece şi uitarea încearcă să se aştearnă peste tot, în mintea noastră, a celor ce i-am cunoscut şi iubit, răsare tot mai clară imaginea celor 11 martiri din Mureşenii de Câmpie judeţul Cluj. Cei mai mulţi poate i-au uitat, căci în jurul morţii lor s-a păstrat tăcere. Acum, când încă un an se aşterne greu peste mormintele lor, din adâncul pământului un glas de foc ne porunceşte să facem cunoscut lumii întregi că, alături de părintele Munteanu din Huedin, de martirii din Trăsnea, Ip, Sărmaş, Borşa, de pe Bârgău şi de atâţia alţii, a murit moarte de martir şi familia părintelui Bujor din Mureşenii de Câmpie şi, împreună cu ei, încă două familii de români.

Era în toamna anului 1940. După ocuparea teritoriului cedat Ungariei, prin dictatul odios de la Viena, trupele maghiare fasciste şi teroriştii, organizaţi în formaţiuni paramilitare, au recurs la nenumărate fărădelegi, jafuri, maltratări, atrocităţi, siluiri, omoruri şi asasinate în masă, în conformitate cu metodele preconizate de elementele şovine din Ungaria, concretizate în cartea lui Ducso

101 *Ibidem*, f. 121-123.

Czaba din 1939, intitulată «Nu este iertare față de români» şi propagate prin ziarele apărute la Budapesta. În ziarul «Pesti Hirlap» se putea citi: «Dacă noi, ungurii, vom recăpăta Transilvania, naționalitățile conlocuitoare vor trebui să se acomodeze cu noua situație şi se vor acomoda chiar din primele zile. Nu vom mai repeta slăbiciunile de altă dată. Daco-romanii vor trebui să dispară de pe teritoriul Ungariei. Vom ucide pe orice valah ce vom întâlni în calea noastră şi vom incendia satele valahe. Vom otrăvi fântânile şi atunci nu va exista în Transilvania decât o singură naționalitate, cea maghiară».

La aceste atrocități şi asasinate au contribuit din plin şi elementele şovine maghiare din țară şi mai ales grofii şi baronii unguri, care au instigat pe cotropitori să comită aceste nelegiuiri. Au ucis din plăcere, din sadism, din instinct, din sălbăticie, dând dovadă de totală lipsă de omenie. Au avut partea lor de contribuție şi spionii şi trădătorii de naționalitate maghiară dinlăuntrul țării, care s-au bucurat tot timpul de bunăvoința şi prietenia noastră, a românilor, şi de ocrotirea statului nostru. Ororile comise pe teritoriul Transilvaniei cotropit au culminat prin exterminarea în masă a populației românești. Trupele maghiare horthyiste, vrednici discipoli ai nazismului, au depăşit prin cruzime şi demență chiar metodele bestiale utilizate de hitlerişti. Aceasta a fost starea de spirit în care s-a cedat o parte din trupul țării, spre durerea şi disperarea neamului nostru.

Cazul de la Mureşenii de Câmpie s-a produs la scurt timp după intrarea trupelor de ocupație. Comuna Mureşenii de Câmpie la început a rămas în teritoriul liber, frontiera fiind fixată pe linia care despărțea județul Cluj de județul Someş.

Contele Wass din Sucutard, având 2000 de jugăre pământ rămas în teritoriul liber, a mituit comisia pentru fixarea graniței, care a împins frontiera la nord, dincolo de moşia sa şi astfel comuna Mureşenii de Câmpie a ajuns în stăpânirea Ungariei horthyiste. După fixarea graniței, un batalion de grăniceri unguri s-au instalat în comuna Sava, iar compania de grăniceri a fost încartiruită pe la casele oamenilor din comuna noastră. 10 soldați s-au instalat în casa Mureşenilor, situată la marginea satului, unde au locuit părinții mei, protopopul Auxențiu Mureşanu, cu soția şi cei 14 copii (12 băieți şi 2 fete). După decesul părinților mei, a rămas în casă sora mea, Lucreția Bujor, cu soțul ei, Andrei Bujor, preot, şi cei trei copii: Lucia - licențiată în litere, Mărioara - studentă în anul III la chimie şi Victor - absolvent de liceu.

Locot. Csordas Ghergyeli şi subalternii săi, în frunte cu stegarul Muray, originar din Debrețin, au manifestat de la început o atitudine ostilă şi o comportare necorespunzătoare față de familia Bujor. Zi de zi, au devenit mai brutali şi mai duşmănoşi, comportare care a degenerat în acte de molestare, brutalități şi percheziții domiciliare repetate. Părintele Bujor, văzând că situația se agravează pe zi ce merge, în dimineața zilei de 23 septembrie a plecat la Cluj cu nepoatele sale, Viorica şi Rodica Bujor, fetițele fratelui său, Pompei Bujor, care în acel timp se găseau la unchiul lor în vacanță. Odată cu ei, a plecat la Cluj şi Lucia.

În aceeaşi zi, sora mea, grav bolnavă de basedow, s-a dus la comandantul batalionului de grăniceri din Sava şi s-a plâns de purtarea neomenoasă a subalternilor săi şi mai ales de comportarea locot. Csordas. A cerut încetarea ostilităţilor şi autorizaţie pentru a părăsi ţara. Drept rezultat, sora mea a fost arestată la domiciliu. Seara, când s-au înapoiat de la Cluj, au fost arestaţi chiar la intrarea în comună şi escortaţi de 2 grăniceri înarmaţi până acasă. Au fost duşi apoi în sufrageria unde se găsea restul familiei, speriaţi şi îngroziţi de moarte.

La puţin timp, au fost aduşi soţia, mama şi fetiţa de 5 ani a învăţătorului Petri – el fiind plecat în acel timp din sat. În acelaşi timp, locot. Csordas a trimis soldaţii la casa fostului primar, Vasilică Gurzău, cu gândul de a-l aresta şi pe el. Acesta, observând că se apropie de casă o echipă de soldaţi, a fugit şi s-a ascuns într-o porumbişte. Soldaţii au ridicat pe fiul acestuia, Ioan Gurzău, şi pe soţia lui, gravidă în ultima lună, şi i-au adus la casa noastră. Pentru a opera în voie şi nestingheriţi de nimeni, au dat ordin tuturor locuitorilor din sat să nu-şi părăsească casele, ameninţându-i cu represaliile.

Noaptea, pe la orele 22, s-au auzit primele împuşcături de armă dinspre casa preotului. Unii, mai curajoşi, au ieşit din casele lor şi uitându-se în acea direcţie, au observat că toată casa era puternic luminată şi au auzit strigăte disperate, amestecate cu detunături de arme. Tot satul a fost cuprins de groază şi panică, însă nimeni nu a îndrăznit să se apropie de casă. Mai mulţi dintre ei au fugit şi s-au ascuns în pădurile din apropiere.

Fratele meu cel mai mare, Iuliu Mureşanu, care locuia la 5 km depărtare de sat, alarmat de împuşcăturile care nu mai conteneau, a venit în fugă mare spre comună, ca să vadă ce se întâmplă. Auzind şi văzând ce se petrece în casa noastră, a fugit şi el în pădure, de unde a urmărit desfăşurarea evenimentelor. Dându-şi seama că acolo se petrec lucruri groaznice, a fugit peste graniţă, la Mociu.

În dimineaţa zilei următoare, la 24 septembrie, pe la orele 3, s-a lăsat o linişte mormântală peste casa preotului Bujor şi toată lumea era convinsă că acolo s-au petrecut lucruri îngrozitoare, mai ales că în jurul casei nu se vedea ţipenie de om. Numai răgetul vitelor şi lătratul sinistru al câinilor sfâşia liniştea acelei zile. În aceeaşi zi, grănicerii au părăsit comuna. Înainte de plecare, stegarul Muray a adus câteva femei, pe care le-a obligat să curăţe sufrageria de sânge. După plecarea soldaţilor, mai mulţi săteni s-au apropiat de casă şi, văzând că nu este nici o mişcare, au dat târcoale casei, descoperind în apropierea closetului o movilă de pământ proaspăt, însă nu au îndrăznit să facă nimic.

A doua zi, la ordinul potarului Zimayi, câţiva cetăţeni s-au apropiat de proaspătul mormânt al martirilor neamului românesc, i-au dezgropat. Au rămas îngroziţi de cele văzute, 11 cadavre groaznic mutilate, aproape de nerecunoscut, cu capete sfărâmate, cu oasele zdrobite, purtând numeroase răni, cu trupurile sfârtecate şi în parte arse, erau aruncate pesteolaltă, unii având pământ în mâini.

La deshumare a participat şi Vasilică Gurzău, fostul primar, care şi-a transportat fiul şi nora la cimitirul bisericii, unde au fost reînhumaţi, iar servitoarea a fost luată de părinţii săi, din comuna Palatca, şi au dus-o acasă. Celelalte victime au fost aşezate în sicrie improvizate, din scânduri smulse de la bucătăria de vară şi reînhumate în groapa comună. La înmormântarea lor nu a fost glas de clopot şi nici nu s-a oficiat prohod şi nimeni de ai lor dragi nu au plâns la căpătâiul lor, fiind plecaţi departe.

Aceste fapte au fost săvârşite de faimoasa armată maghiară-fascistă, care s-a comportat ca o bandă de asasini mârşavi şi laşi, ucigând persoane nevinovate şi fără apărare, încălcând cele mai elementare reguli de civilizaţie şi omenie. Aceste asasinate s-au făcut cu ştirea şi asentimentul comandantului de batalion şi cu complicitatea notarului Zimany din Sava şi a primarului Korosi, numit de autorităţile de ocupaţie, un chelner declasat şi pripăşit într-un sat pur românesc, care a fost mult ajutat de familia noastră. Crimele au fost comise direct la instigarea contelui Wass Andrei şi a fiului său, Albert, din Sucutard, asasinatele fiind puse la cale cu premeditare.

Un fapt deosebit, care indică caracterul sălbatec şi lipsa de orice omenie, a fost că soldaţii au ucis şi pe servitoarea familiei Bujor, o fată tânără, de naţionalitate maghiară, din comuna Palatca, ca să nu rămână nici un martor să divulge atrocităţile comise de armată.

La cererea şi stăruinţa ambasadei române din Cluj, s-a deplasat la faţa locului o comisie, din care a făcut parte şi un italian, care a rămas surprins de acest act de sălbăticie nemaipomenit şi, după spusele cetăţenilor care au asistat la dezgropare, a leşinat în urma celor văzute.

Înregistrarea cazului de moarte s-a făcut cu mult mai târziu, în urma ordinului dat de comandantul regiunii militare Cluj, care a căutat să justifice în mod pueril aceste crime săvârşite contra umanităţii. În registrul de stare civilă al comunei Palatca, la care aparţinea şi satul Mureşenii de Câmpie, la rubrica morţi scrie textual: Andrei şi soţia au căzut în ziua de 23 septembrie 1940, în cursul unei răzvrătiri săvârşite în câmpul ocupaţiei militare. Justificarea este ridicolă şi neserioasă şi poate fi considerată ca o aberaţie mentală a unor oameni exaltaţi şi nebuni. Ce răzvrătire puteau comite nişte oameni înspăimântaţi până la moarte? Ce insurecţie puteau săvârşi o fetiţă de 5 ani, 2 femei bătrâne şi bolnave şi o femeie gravidă, faţă de 15 ostaşi înarmaţi până în dinţi?

Această crimă de război a fost judecată după terminarea războiului de Tribunalul Poporului din Cluj, care a condamnat la moarte pe locot. Csordas Gherghely, pe contele Wass Andrei şi pe fiul său, Wass Albert. Sentinţa nu a fost pusă în executare şi nici nu s-a cerut extrădarea vinovaţilor care fugiseră în Ungaria.

Aşa s-a petrecut acest eveniment trist, o manifestare a sălbăticiei şi lipsei de omenie a armatei horthyiste, de tristă memorie. Fapta lor nu se poate explica

numai ca o manifestare duşmănoasă şi plină de vrăjmăşie faţă de poporul român, iar comportarea lor plină de cruzime faţă de familia Mureşenilor rămâne cu totul inexplicabilă, pentru că în Primul Război Mondial familia noastră a dat 5 ofiţeri, iar părinţii mei au subscris sume mari la împrumutul de stat şi a dat pe seama armatei maghiare zeci de vagoane de cereale, fără să mai vorbim de rechiziţii etc. În plus, asasinii şi-au însuşit toate bijuteriile, lucrurile valoroase şi peste două milioane de lei.

Noi, familia, am rămas îndoliaţi pentru tot restul vieţii şi nu putem trece cu vederea şi ierta pe acei mârşavi asasini şi pe aceia care i-au instigat şi educat în spirit şovin şi de duşmănie faţă de poporul român.

Martiri dragi! Acolo, pe pământul Ardealului nostru scump, viaţa voastră a căzut jertfă pe altarul românismului. În cartea suferinţelor neamului s-a mai înscris o pagină nespus de dureroasă, care trebuie să ne fie mereu vie în conştiinţa noastră. De aceea, să nu-i uităm, să-i pomenim ori de câte ori va fi vorba de suferinţele şi martirajul ardelenilor şi familia părintelui Bujor şi a celorlalte victime din Mureşenii de Câmpie. Să nu uităm nici barbariile şi atrocităţile săvârşite în mod organizat de armata maghiară horthyistă. Astfel de acte barbare şi manifestaţiuni îngrozitoare nu trebuie să se mai producă. Tânăra generaţie trebuie crescută şi educată într-un spirit nou, conciliator şi de bună înţelegere între popoare.

Este dorinţa noastră, a tuturor românilor, ca în viitor să nu triumfe asupra lumii imbecila şi groaznica teroare care a apăsat şi poate apăsa asupra omenirii. Trebuie să promovăm sentimente prieteneşti şi de respect mutual între tineretul din toată lumea. Ele trebuiesc cultivate şi dezvoltate împreună cu idealurile raţiunii şi umanismului. Sperăm ca în viitor să nu se mai producă astfel de acte reprobabile din punct de vedere etic şi moral”[102].

Concomitent, autorităţile române au încearcat să clarifice situaţia creată în noaptea de 23/24.09.1940 la Mureşenii de Cîmpie, readucând în atenţia publică rezultatele comisiei internaţionale de anchetă asupra atrocităţilor comise de grupul militarilor unguri, la insistenţele lui Wass Andrei şi Wass Albert[103].

102 Corneliu Mureşanu, „Atrocităţile şi masacrul de la Mureşenii de Câmpie, judeţul Cluj”, în *Ibidem,* f. 152-155.

103 „Dr. Wass Albert – scriitor, originar din Sucutard com. Mureşenii de Cîmpie, jud. Cluj, fiul lui Wass Andrei mare proprietar funciar, este preşedinte al „Uniunii Mondiale Ardeleneşti” preşedinte al „Ghildei literare a ungurilor din America”, cunoscut că desfăşoară o intensă activitate împotriva ţării noastre, domiciliat în Rt.1. Box. 59 Astor, Fld. 32002. Tribunalul Poporului din Cluj, prin sentinţa Nr.1 din 13.03.1946, dosar nr. 1/1946, a condamnat la moarte pe numiţii Wass Andrei şi Wass Albert pentru instigare la crime de război, uciderea unui grup de români din Mureşenii de Cîmpie, dosarul a fost înaintat Tribunalului Capitalei la 22.07.1952 cu adresa nr. 1635. Întrucât Wass Andrei şi Wass Albert s-au refugiat în Ungaria, s-a solicitat extrădarea lor dar nu s-a dat curs acestei cereri. Atrocităţile comise la insistenţele lui Wass Andrei şi Wass Albert de către un grup de militari unguri, în noaptea de 23/24.09.1940, au fost cercetate de către o comisie internaţională la cererea Ambasadei României din Cluj, la scurt timp după producerea lor. În prezent Wass Andrei

6. *Epilog*

La 7 iunie 1994, în ziua când dr. Corneliu Mureşanu a împlinit venerabila vârstă de 91 de ani, primarul Marian Toniuc, dând curs propunerii primului primar al Bistriței de după 1989, Florin Chereji, îi va conferi primul titlu de „Cetățean de onoare al oraşului Bistrița", „pentru contribuția sa la urbanizarea şi modernizarea oraşului şi înființarea primelor instituții locale"[104]. În alocuțiunea rostită cu acel prilej, Marian Toniuc a evidențiat personalitatea marcantă a dr. Corneliu Mureşanu şi activitatea desfăşurată în funcția de primar al urbei, adăugând: „Am marea bucurie şi plăcere să vă confer prima diplomă de «Cetățean de onoare», acordată cu unanimitate de voturi de Consiliul local al municipiului Bistrița. Sunteți omul de aleasă noblețe sufletească, ce merită cu prisosință această onoare şi sunt fericit că am avut eu bucuria să v-o înmânez". Stăpânit de puternice emoții, dr. Corneliu Mureşanu a mulțumit pentru onoranta distincție, care a reprezentat o recunoaştere a eforturilor depuse în acele vremuri grele pentru conducerea şi modernizarea oraşului[105].

Câteva luni mai târziu, periodicul „Cosânzeana" al Şcolii Profesionale nr. 17 din Bistrița a publicat un interviu cu avocatul Corneliu Mureşanu, în semn de prețuire pentru cel care a ştiut să fie „un om pentru oameni": *Reporter*: *La 91 de ani are, încă, o rezistență fizică şi o agerime spirituală impresionante. Alături de soție,*

este decedat. Wass Albert a fost căsătorit cu Wass Siemens Eva de naționalitate germană, una din moştenitorii concernului „Siemens Martin" de care a divorțat. Din această căsătorie au rezultat 5 copii, 4 se află în S.U.A., fiind crescuți şi educați de Wass Albert. Wass Endre – cel mai mic din fiii susnumitului a fost crescut de Wass Siemens Eva şi s-a căsătorit, în iulie 1979, cu Doly Agnes – cetățeană română, de naționalitate maghiară, originară din Reghin, studentă în acea perioadă la Institutul de Medicină şi Farmacie din Tg. Mureş. În S.U.A. Wass Albert a publicat o lucrare cu conținut autobiografic. Wass Siemens Eva face deplasări în țara noastră. Cazul se află în atenția U.M. 0544 Bucureşti şi S.I. al Inspectoratului județean al M.I. Mureş. Mureşan Corneliu, dr. avocat, pensionar în supravegherea informativă a Bir.III, este unica rudă apropiată a victimelor măcelului din localitatea Mureşenii de Cîmpie din data de 23/24.09.1940. Acesta cunoaşte că Wass Albert deține un rol de conducere în cadrul emigrației maghiare din S.U.A. şi dorește să prezinte opiniei publice personalitatea reală, activitatea naționalist-fascistă, crimele comise de Wass Albert şi tatăl acestuia. Mureşan Corneliu manifestă de o perioadă îndelungată de timp interes în culegerea de date despre acest caz"; apud. *Ibidem*, f. 144.

104 Primăria municipiului Bistrița, *Diplomă privind acordarea titlului de Cetățean de onoare al municipiului Bistrița Domnului Corneliu Mureşan*, Bistrița, 7 iunie 1994. Motivația pentru acordarea titlului arăta că „ a fost primul primar român al oraşului Bistrița (1934-1937). Ca primar al oraşului, a inițiat şi contribuit la pavarea străzilor, la amenajarea parcului municipal, a ridicării statuii poetului Andrei Mureşanu, la înfăptuirea altor lucrări edilitar-gospodăreşti în oraş, inclusiv la amenajarea localului actualei Primării. Pentru că anul acesta împlineşte venerabila vârstă de 90 de ani şi pentru că noua democrație ne obligă să ne cinstim concetățenii cu merite deosebite în viața urbei". Titlul i-a fost Acordat prin Hotărârea Consiliului Local Bistrița nr. 49 din 05 august 1993; Ioan Mureşan, Adrian Onofreiu, *op. cit,* p. 257-258.

105 Octavian Baciu, „Cetățean de onoare", în *Răsunetul,* Bistrița, 8 iunie, 1994, p. 1.

*distinsa doamnă Maria Mureşanu, dl doctor-avocat Corneliu Mureşanu îşi duce povara anilor cu seninătatea şi înţelepciunea omului care n-a trăit degeaba, care a dăruit acestui oraş şi oamenilor săi o parte din curajul şi împlinirile tinereţii. Este vorba de anii când a fost primarul Bistriţei, perioadă despre care îşi aminteşte întotdeauna cu bucurie şi cu mulţumire. Deci... Distinse domnule Corneliu Mureşanu, în ce perioadă aţi fost primarul Bistriţei?*Av. Corneliu Mureşanu: Trebuie să precizăm că am fost primul primar român al Bistriţei de la 30 mai 1934 până la 31 decembrie 1937.

Rep.: Cum era oraşul în vremea aceea, deci acum 60 de ani? V-am ruga să ne spuneţi câteva detalii pe care noi, cei de azi, nu le cunoaştem. Av. Corneliu Mureşanu: Ce să vă spun? E greu să prezinţi un oraş, deci o mică lume, în câteva rânduri. Dar voi încerca. În 1934, Bistriţa era capitala judeţului Năsăud şi avea o populaţie de circa 18.000 locuitori, majoritatea saşi. Avea o stare economică deosebită şi un comerţ bine organizat. Bistriţa era printre puţinele oraşe din România care avea o canalizare bună şi apă curată tot timpul zilei, avea asigurat curentul electric. Era, înainte de toate, un oraş curat.

Rep.: Cu ce probleme v-aţi confruntat de când aţi devenit primar? Av. Corneliu Mureşanu: În primul rând, am avut de luptat cu prejudecăţile şi cu neîncrederea într-un primar român. Până atunci fuseseră numai primari saşi şi se credea că un primar român nu va fi în stare să gospodărească oraşul. Neîncrederea şi opoziţia au fost făţişe: a doua zi după instalarea mea în funcţia de primar, salariaţii saşi au refuzat să vină la lucru. Am fost nevoit să-i ameninţ cu destituirea, aşa încât, văzând că nu e glumă cu noul primar, au acceptat să colaborăm. Cele ce au urmat nu le pot numi greutăţi, pentru că am făcut totul cu plăcere, cu pasiune chiar, cu dragoste pentru acest oraş, pe care l-am dorit schimbat în bine. Aşadar, m-am apucat de lucru...

Rep.: Mi-aţi anticipat întrebarea: ce aţi lăsat în urma dumneavoastră? Ce schimbări se leagă de numele dumneavoastră? Av. Corneliu Mureşanu: Sunt multe aceste «urme» lăsate pe chipul oraşului şi o spun cu mândrie, cu mulţumire. Principalele lucrări au fost cele de construcţii şi reparaţii, dintre care pot aminti: pavarea şi modernizarea principalelor străzi, inclusiv Bulevardul „I.G. Duca” - actualul „Independenţei”, unde se găseşte şi şcoala dumneavoastră. S-au amenajat spaţii verzi: Parcul mare, spaţiul verde şi trotuarele de pe Bulevardul liceelor, Parcul cu nuci de lângă Poşta nouă, Piaţa Unirii. A fost mutată piaţa din jurul Bisericii săseşti şi din „Sugălete” în Piaţa Decebal. În jurul bisericii s-a amenajat parcul care există şi azi. În Piaţa Unirii (azi, se găseşte acolo bustul scriitorului

Liviu Rebreanu[106]) s-a ridicat monumentul poetului Andrei Mureşanu, realizat de sculptorul Cornel Medrea. Acest monument a fost dus la Sibiu în 1940, urmare a Dictatului de la Viena, readus la Bistrița după război şi instalat în parcul Bisericii săseşti. Tot în acea perioadă, pe Bulevardul Independenței s-au montat pe stâlpi corpuri de iluminat, iar pe străzile din centrul oraşului, lampioane. M-a preocupat foarte mult şi viața sportivă a oraşului, eu însumi fiind polisportiv. Am sprijinit întemeierea şi modernizarea arenei sportive, atunci s-au construit tribunele.

Rep.: Impresionant de multe realizări în numai 3 ani, cât ați fost primar, comparativ cu ceea ce se întâmplă acum, în acelaşi interval de timp. De fapt acum nu se îmtâmplă nimic sau aproape nimic, în plan edilitar. Av. Corneliu Mureşanu: O, draga mea. Erau alte vremuri, mai liniştite, mai echilibrate. Lumea era dornică de schimbare în bine şi contribuia la aceasta. Îți dau un singur exemplu: curățenia oraşului se păstra de către cetățeni, cu o disciplină liber consimțită.

Rep.: Ce s-a întâmplat mai târziu? Av. Corneliu Mureşanu: Au venit vremuri mai grele (nu uitați că am fost primar într-o perioadă «fierbinte», de turbulență fascistă), apoi alte valuri. Dar nu e momentul şi nu doresc acum să fac bilanțul necazurilor mele.

Rep.: Nici noi nu dorim asta. Vreau să vă întreb doar dacă distinsul doctor-avocat Corneliu Mureşanu a mai avut prilejul să pună umărul la bunul mers al acestui oraş. Av. Corneliu Mureşanu: După o perioadă de marginalizare, am fost solicitat să lucrez la Primărie, ca şef al Gospodăriei comunale, în perioada 1951-1955. «Oamenii noi» nu se prea descurcau, aşa că am fost bucuros să ajut, din nou, la gospodărirea şi modernizarea oraşului. Dintre numeroasele lucrări de construcții şi reparații, aş aminti repararea fațadei actualei clădiri a primăriei în stil florentin şi montarea unui pod de fier peste râul Bistrița.

Rep.: Am aflat că s-a emis o hotărâre prin care vi s-a conferit titlul de «cetățean de onoare»... Av. Corneliu Mureşanu: În aceşti ani, după 1989, mă bucur, eu şi familia mea, de multă considerație din partea oficialităților oraşului, a d-lui primar Marian Toniuc, personal, din partea presei - cu dl. Adrian Mănarcă suntem prieteni vechi. Păcat că nu sunt măcar cu 10 ani mai tânăr, să mai pot face ceva concret pentru oraş... Însă cea mai mare mulțumire pentru mine este că n-am trăit degeaba în acest oraş, pentru care am făcut ceva durabil. Bistrița este o parte din mine şi aceasta este cea mai importantă răsplată.

Rep.: Ce părere aveți despre Bistrița de azi? Av. Corneliu Mureşanu: Destul de bună. Continuă să rămână, în comparație cu alte oraşe, o localitate bine

106 Relocat în anul 2011 în curtea de la intrarea principală a Colegiului Național „Liviu Rebreanu" Bistrița.

gospodărită din toate punctele de vedere. Neajunsuri au fost întotdeauna, important este să nu fie prea mari, încât să întunece realizările. Este o perioadă grea, dar trebuie să ajungem la liman.

Rep.: Ce transmiteți elevelor din şcoala noastră? Av. Corneliu Mureşanu: Pentru „Cosânzenele" d-voastră vă dau să publicați, dacă se poate, un îndemn la drumeție. Şi înainte, dar şi după ce am ieşit la pensie, am făcut multe drumeții şi excursii. Pot să spun că am bătut toți munții României cu pasul, împreună cu soția mea. Turismul a fost o pasiune şi, după cum vedeți, o sursă de sănătate. Cu cât se practică mai devreme, cu atât mai bine. Sper ca sfaturile mele să fie urmate şi de elevele d-voastră, pentru că sunt la vârsta la care pot urca munții la propriu şi la figurat..."[107].

Av. Corneliu Mureşanu s-a stins din viață în anul 1996, la vârsta de 93 de ani. Iată cum semnala presa vremii dispariția celui care a fost primul primar român al oraşului Bistrița: „Joi dimineața 1996, parcă nici soarele n-a vrut să inunde cu lumina sa binefăcătoare atmosfera urbei noatre, Bistrița. Nu a vrut, din respect parcă, pentru a cinsti apusul unei stele care a strălucit până miercuri, 10 ianuarie 1996, orele 22.20, pe cerul locului ce i-a devenit cel mai iubit şi-n care, iată, pentru circa 70 de ani, l-a socotit ca propriul leagăn în care a văzut lumina vieții pe pământ - Bistrița. Ne-a lăsat soarele în beznă, aceasta coborând în sufletul fiecărui bistrițean, cel puțin pentru o clipă, pentru a cinsti astfel pe purtătorul stelei amintite, al cărei nume este Corneliu Mureşanu. Vorbesc de apusul unei stele, pentru că ea pentru noi nu s-a stins, chiar dacă pleoapele au oprit calea luminii atât de calde, de umane, de plină cu bunătate, ce izvorau şi inundat neîntrerupt din ochii celui ce a fost Corneliu Mureşanu. Ea nu s-a stins şi nu se va stinge niciodată, pentru că a lăsat aici, la noi, prea multe urme pământene.

Numele ei sau, mai bine zis, a celui cu care se confundă, fiind în plămada, parcă, a fiecărui loc, a fiecărui obiectiv al oraşului nostru, la un moment dat putând da impresia că, oriunde ai merge în acest oraş, oriunde te-ai uita, ochii ar desluşi inscripționat numele lui: Corneliu Mureşanu. Numele lui parcă-ar fi scris pe vârful degetului ridicat de nemuritorul Andrei Mureşanu, anume parcă pentru a arăta că îndemnul său la «deşteptare» a fost materializat la mai puțin de un secol de un alt Mureşanu, Corneliu, ale cărui lucrări au ridicat aceste locuri la cerințele unei aşezări de rang, cu adevărat de oraş în care să se cultive din plin civilizația reprezentată prin aspect edilitar, prin spirit gospodăresc, prin mereu pacea din suflete şi între oameni, indiferent de neamul lor.

Numele său, el însuşi, nu se va uita, nu numai pentru că istoria oraşului îl consemnează că a fost primul primar român al urbei sau, mai apoi, primul său

107 Veronica Codreanu, „Corneliu Mureşanu - un om pentru oameni ", în *Cosânzeana*, Bistrița, nr. 8, august 1994, pp. 1-2.

«Cetățean de onoare» recunoscut de toată suflarea oraşului, ci pentru faptele sale, devenite la un loc opera sa, pentru înfăptuirea căreia el a dat energie, pricepere, ştiință, crez, voință, dorință, de fapt, acestea toate la un loc însemnând viață. Numele său, el însuşi, e îngropat într-o serie de construcții, în pavajul a nenumărate străzi şi bulevarde ale oraşului. Se află şi răsare în fiecare primăvară în spațiile verzi amenajate, în caldarâmul trotuarelor, în Parcul Unirii, în Parcul Oraşului, în alte părculețe, în Piața Decebal, în lumina inundată prin o serie de rețele electrice din oraş, în prima tribună a arenei sportive, în însăşi viața sportivă ante şi postbelică, şi altele, şi altele...

Cu alte cuvinte, numele şi personalitatea celui ce a fost distinsul doctor-avocat Corneliu Mureşanu sunt peste tot aici, în tot ceea ce ne înconjoară, de la pietre de temelie şi până la foşnetul frunzelor secularilor copaci ai parcurilor şi bulevardelor, în înseşi sufletele noastre. El devenind, parcă, o componentă a blazonului oraşului. Aşa că dacă de joi, 11 ianuarie, steaua sa nu mai străluceşte deasupra noastră, ea n-a murit, ci doar a apus, coborând în fiecare dintre noi, în lăcaşurile sufletelor şi amintirilor noastre, luminând de-acolo mai departe, făcând astfel ca numele doctorului-avocat Corneliu Mureşanu, primul primar român al Bistriței, să strălucească mereu, iar el va străluci aici şi oriunde, oricâtă vreme va urma să treacă...”[108].

Şase luni mai târziu, reporterul ziarului „Răsunetul” consemna: „Au trecut, iată, şase luni de când, pe 12 ianuarie, în acea sâmbătă geroasă, l-am condus, chiar dacă unii doar cu gândul, pe ultimul său drum, pe omul de aleasă probitate morală şi profesională, cel care a fost primul primar român al Bistriței, domnul avocat doctor Corneliu Mureşanu, adevărat părinte şi mentor pentru cei care astăzi îi păstrăm neştearsă amintire. Dar noi, cei ce l-am cunoscut şi am fost onorați să-i fim prin preajmă celui dintâi cetățean de onoare al municipiului Bistrița, ne vom duce, pentru că aşa este rostuită viața. Îşi vor mai aduce aminte generațiile viitoare de acest mare român, care a revoluționat administrația şi urbanistica oraşului nostru? E greu de dat un răspuns. Poate placa ce va marca numele unei străzi din urbea noastră, pe care să fie inscripționate şi aceste sumare date, îi vor face pe cei mai tineri să tresară când vor citi: „Str. Av. Dr. Corneliu Mureşanu - primul primar român al Bistriței”. Propunerea a fost făcută, rămâne ca administrația municipiului să împlinească acest lucru. Credeți că, în loc de str. Ursului, nu ar fi mai frumoasă altă denumire? Reflectați, domnilor edili! În ce ne priveşte, fiți încredințat, iubite prieten şi adevărat părinte, Corneliu Mureşanu, că vom milita pentru realizarea acestui demers. Dumnezeu să te odihnească în pace!”[109].

În încheiere, un gând purtat peste timp de pana celui care a fost întâiul primar român al oraşului Bistrița: „...Pentru mine şi soția mea, muntele a însemnat

108 Vasile Jimboreanu, „A apus o stea, la Bistrița...”, în *Pasaj*, Bistrița, anul V, nr. 1 (54), 1-15 ianuarie 1996.

109 „Şi pentru generațiile viitoare”, în *Răsunetul*, iunie, 1996, p. 6.

statornicie, permanență, miros de brad, de zăpadă, flori, pădure şi păsări, bucurii şi împliniri. Păstrăm în amintirea noastră zeci de zile şi nopți petrecute la stâne sau sub cerul liber, sub zidurile de piatră. Acum, la bătrânețe, am rămas cu un dor nestins de lumea munților, aproape de cer şi lumină.

M-am născut din părinți cinstiți, harnici, cu voință de fier, cu tărie de caracter, muncitori, corecți, neînfricați şi curajoşi, aşa cum a fost neamul Mureşenilor. Eu am fost un suflet deschis, o fire veselă, exuberantă, veşnic cu zâmbetul pe buze, plin de optimism, rezistent, disciplinat, bătăios, bun organizator şi foarte cumpătat. Am avut mare dragoste de neam şi n-am dat niciodată înapoi în fața pericolului. Defecte am avut şi eu, ca fiecare om. Am fost prea modest şi puțin maleabil şi n-am ştiut sau n-am vrut să profit de conjuncturile favorabile. Am avut încredere în toată lumea şi m-am înşelat amarnic, pentru că majoritatea oamenilor au fost de rea credință, răuvoitori şi profitori. Cum a fost viața mea? Bună sau rea? Am avut şi câteva perioade bune, însă în general n-am avut prea mult noroc..."[110].

Amintirea celui care a fost dr. Corneliu Mureşanu ar merita să fie eternizată prin expunerea unei fotografii a primului primar şi a primului Consiliu orăşenesc în spațiul conducerii Primăriei municipiului, precum şi prin denumirea unei străzi sau piețe din oraş, care să poarte numele lui Corneliu Mureşanu. Iată un gând şi o floare pe care bistrițenii le depun în memoria acestui iubit concitadin.

THE REFORMING MAYOR OF BISTRIȚA LOWYER CORNELIU MUREŞANU (1903-1996)

SUMMARY

In the euphoria of the new realities after the Great Unification, Romanians from Bistrita have tried to become more present in the city, imposing a predominantly Romanian atmosphere in the public space, vehemently disputed by other ethnic groups.

In the brief attempt of interwar Bistrița image reconstruction, we must not ignore the fact that in this cosmopolitan city, although the public and administrative buildings were under the authority of the Romanian state, the Saxon population, namely the German-speaking, continued to control up until 1930, a large part of public administration, commerce, local crafts and the real estate fund of the city. These rights fail, however, to compensate the frustrations of the Saxons, who continued to live here rather subversive, assuming Bistrita only from the perspective of their own history.

110 A.N.B.N., fond *Corneliu Mureşan,* dos. 1, „Autobiografie", p. 5.

In 1934, the Romanians from Bistrita were able to impose for the city leadership the first mayor of Romanian origin, lawyer Dr. Cornelius Mureşanu who, responding to the needs of its progress, tried to overcome the inertia and continue modernization, realizing major urban infrastructure projects and institutional development.

Avocat Corneliu MUREŞAN
(1903 - 1996)

DIMENSIUNEA ORTODOXĂ A SOCIETĂȚII ORTODOXE NAȚIONALE A FEMEILOR ROMÂNE

Anemari Monica NEGRU

Prezentare generală: Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române şi legăturile cu Biserica Ortodoxă.

La 21mai 1910, în localul societății *Ajutorul Clerului Român* din Bucureşti, bulevardul Carol nr. 77, un grup de doamne reprezentative pentru elita epocii - Alexandrina Gr. Cantacuzino, Zoe Gr. Râmniceanu, Maria I. Glogoveanu, Elena Odobescu, Sultana Miclescu, Irina Butculescu, Anastasia Gr. Philippescu (Filipescu), Esmeralda Manu, Elena Seulescu, Zoe Mandrea, Elisabeta (Zeta) Manu, Zoe Rosetti Bălănescu, Maria Timuş şi Eleonora Stratilescu - au fondat *Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române* (SONFR).[1] SONFR a desfăşurat numeroase activități culturale, religioase, educative şi sociale mai bine de 38 ani.

Această asociație a întreținut legături constante cu Biserica Ortodoxă, care a sprijinit geneza ei, inițiativele educative şi culturale ale membrelor SONFR. Astfel, Evghenie Humulescu, vicarul Mitropoliei Bucureşti, a dat binecuvântarea în momentul înființării societății, iar Mitropolitul Primat Atanasie Mironescu a participat la primul congres al SONFR.[2]

Scopul SONFR, prezentat în *Statute*, era să dezvolte „cultura şi educațiunea copiilor români, din punct de vedere religios şi național, aşa precum cere interesul patriotic”.[3] Pentru atingerea acestui scop, într-un ordin circular al Episcopului Romanului, Gerasimu (vezi Anexa nr. 1), erau menționate metodele şi activitățile SONFR, atât cele spirituale, cât şi cele materiale: „Scopul şi-l va ajunge prin conferințe religioase, de istorie, literatură națională şi igienă; prin înființare de grădini de copii, şcoale şi internate – altele decât ale Statului şi puse sub imediata priveghere a acelei Societăți; prin înființare de cursuri pentru adulți; prin anchete amănunțite asupra stării morale şi materiale a orăşenilor şi sătenilor ortodocşi şi instrucțiunea religioasă a lor, făcându-se dări de seamă către comitetul central al Societății asupra stării religioase şi morale a credincioşilor; prin deşteptarea în ei a sentimentelor religioase şi patriotice; prin organizarea de petreceri pentru copiii de şcoală în zilele de duminici şi alte sărbători; prin luarea de informațiuni asupra cauzelor pentru cari se trimit copii la institute străine; prin strângere de bani.”[4]

1 ANR, fond *Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române*, dosar 559, f. 48-49, dosar 4/1910–1918, f. 65–66.

2 Elvira–Ecaterina Ivănescu, *Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române (1910–1948, 1990–2001)*, Editura Universitaria Craiova, 2001, p. 9.

3 *Monitorul Oficial*, 17 februarie 1911, p. 10652–10653.

4 ANR, fond *Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române*, dosar 541, f. 20.

Preoţi ortodocşi s-au implicat şi în realizarea *Statutelor* asociaţiei, document elaborat de Dimitrie C. Butculescu, în urma discuţiilor cu membrii cooptaţi: Episcopul Teodosie Ploeşteanu, Dimitrie Onciul, Ioan Scurtu, Simion Mehedinţi, Ştefan Negulescu, arhimandritul Scriban, S.S. Theodorescu (Amza) (vezi Anexa nr. 2).

Semnul SONFR – crucea cu panglică tricoloră - sugerează implicaţiile ei religioase. Astfel, chiar în *Statute* – art. 2, se precizează că mitropoliţii sunt preşedinţi de onoare ai societăţii, iar membrii ei puteau fi aleşi numai dintre persoanele de religie ortodoxă. În epocă, SONFR apare şi ca o reacţie la propaganda catolică, mai accentuată în Transilvania (unde asociaţia a avut puţine filiale), „religia străină", în general, fiind considerată periculoasă pentru educaţia tinerelor fete. Această situaţie a fost comentată şi de Angela Holban, membra comitetului parohial al Bisericii Albe din Calea Victoriei Bucureşti, care propunea ca soluţie crearea unui ordin religios ortodox cu scop educativ.[5] SONFR nu era însă o societate de propagandă religioasă exclusivă, ea fiind în primul rând interesată de colaborarea materială şi spirituală cu clerul ortodox.

Sprijinul permanent dat de conducătorii Bisericii Ortodoxe a fost demonstrat de prezenţa şi cuvântările mitropoliţilor, chiar şi ale patriarhului României, la adunările generale şi congresele societăţii.Toate reuniunile importante ale SONFR, adunările generale şi congresele erau deschise printr-un discurs al unei autorităţi ortodoxe, fie preşedintele de onoare al societăţii, Pimen, Mitropolitul Moldovei şi Sucevei, sau vice-preşedentele, Theodosie Ploeşteanu, Mitropoliţii Primaţi Arămescu Donici sau Miron Cristea, Iacov – Episcopul Dunării de Jos, Vartolomeu - Episcopul Râmnicului ş.a.

Pe de altă parte, şi asociaţia a promovat o activitate de propagandă creştină ortodoxă: a înfiinţat ora de reculegere, admisă şi de Ministerul Instrucţiunii Publice, după un program special de predare săptămânal, în toate şcolile societăţii din ţară, de la clasa I primară, la clasa a VIII-a secundară; s-a instituit concursul de religie la toate şcolile Societăţii Ortodoxe, ce aveau loc o dată pe an, în cursul lunii februarie; serbarea *Duminica Ortodoxiei,* organizată în fiecare an, în toată ţara, de comitetele filiale şi parohiale - se ţineau predici, cuvântări şi erau depuse flori la mormintele eroilor.[6]

SONFR era o asociaţie formată din organe de conducere şi administraţie generale (Comitetul Central, Adunarea Generală şi Congresul societăţii) şi organe de administraţie locale (comitete parohiale şi comitete filiale).

Adunările generale, la fel şi congresele, erau convocate anual, iar datele întrunirilor erau publicate în *Monitorul Oficial* şi în ziarele importante. La congres, spre deosebire de adunarea generală, participau alături de membrii fondatori, activi şi cei aderenţi, şi membrii de onoare ai SONFR. Multe din aceste reuniuni au avut loc la Bucureşti (1911, 1912, 1914, 1915, 1916, 1919, 1920, 1922, 1925, 1928, 1930, 1932, 1935, 1936, 1939, 1940, 1942, 1943, 1944), în casa Alexandrinei Cantacuzino, dar şi în Sala Senatului, Fundaţia Carol I, Ateneul Român sau la Institutul SONFR din

5 *Idem*, dosar 559, f. 206-207.

6 *Idem*, dosar 138/1935, f. 54–57.

strada Principatele Unite nr. 63. Aceste întruniri au avut loc şi în diferite oraşe, unde funcţionau filiale ale SONFR, precum Iaşi (1913), Chişinău (1921, 1927), Craiova (1924, 1931), Cluj (1926), Bacău (1929), Brăila (1934), Sibiu (1937), Galaţi (1923, 1933, 1938).

Congresele anuale ale SONFR erau anunţate în *Monitorul Oficial*, în presă, participau personalităţi din viaţa religioasă, administrativă şi politică, precum membri ai Casei Regale a României (regina Maria a fost preşedintă de onoare, la fel Principesa Mamă Elena), mitropolitul Conon Arămescu Donici, patriarhul Miron Cristea, miniştrii (Spiru Haret, Iuliu Maniu, I. G. Duca, Nicolae Iorga, generalul Ion Antonescu), primari şi prefecţi ai Bucureştilor şi ai oraşelor cu filiale SONFR.[7]

Societatea Ortodoxă avea reprezentare naţională. La început au fost create filiale, adică organizaţii subordonate, pe lângă bisericile din Bucureşti, apoi în oraşe şi sate din Muntenia şi Moldova. Prima sucursală a fost întemeiată la Ploieşti, de Lelia Candiano, soţia generalului Alexandru Candiano-Popescu.[8]

Societatea a organizat şi comitete parohiale - parohiile reprezintă cele mai mici diviziuni ecleziastice din structura administrativă a Bisericii Ortodoxe. Autorităţile ortodoxe locale, de exemplu Episcopia Romanului, au colaborat cu SONFR în procesul de înfiinţare a comitetelor parohiale urbane şi rurale. În ordinul circular din 17 iulie 1910 se menţiona că: „La lucrul acesta este chiemat, ca ajutor şi clerul parohial, care va trebui să iea parte în comitet şi la activitatea societăţei, în care rolul de căpeteneie, diriguitor şi precumpănitor îl au femeile române.”[9] Prin *Regulamentele pentru comitetele parohiale* (vezi anexa nr. 3) create de SONFR, aflăm rolul acestor organizaţii. Ele realizau înscrieri de membri, anchete privind starea morală sau materială a enoriaşilor, propagandă pentru societate, organizau duminicile şi sărbătorile ortodoxe, strângeau cotizaţiile şi alte subscripţii. Membrii comitetelor parohiale erau toţi preoţii şi educatorii din enorie, preşedinte era o doamnă localnică, iar vice-preşedinte era parohul.

Documentele referitoare strict la activitatea parohială a SONFR, păstrate la Arhivele Naţionale, sunt numeroase – dosarele 541-651 - şi oferă informaţii cu privire la activităţile desfăşurate de către comitetele parohiale din Bucureşti şi din ţară (comitetelor parohiale li s-a cerut elaborarea unui proces-verbal cu activităţile trimestriale, semnat de preşedintă şi casieră)[10]. Parohiilor bucureştene îi aparţin cele mai multe şi mai semnificative documente (dosarele 558-651): anunţuri, invitaţii la diferite serbări, procese-verbale trimestriale şi anuale, fotografii (vezi anexa nr. 4).

Unele documente se referă la înfiinţarea comitelor parohiale în diferite judeţe ale ţării, precum Ilfov, Prahova, Dâmboviţa, Teleorman ş.a. Astfel, aflăm că la 14

7 Paraschiva Câncea, *Mişcarea pentru emanciparea femeii în România,* Editura Politică, Bucureşti, 1976, p. 80.

8 Alin Ciupală, *Femeia în societatea românească a secolului al XIX-lea*, Editura Meridiane, Bucuresti, 2003, p. 89.

9 ANR, fond Societatea Ortodoxă Naţională a Femeilor Române, dosar 541, f. 20-21.

10 *Idem*, dosar 563, f. 142.

decembrie 1910, în județul Teleorman s-a organizat un comitet parohial al SONFR, sub conducerea preotului Dumitrache Voinescu, având obiectivul de a întemeia o grădină de copii.[11] Multe comitete parohiale au fost înființate la Bucureşti. De exemplu, la 13 iunie 1910, preotul Emanoil Economu, parohul Bisericii Sf. Nicolae „Şelari", a fost preşedintele adunării de constituire a comitetului parohial, la fel şi preotul Dimitrie Vasilescu, parohul Bisericii Ghencea, în ziua de 14 iunie (vezi anexa nr. 5).[12]

O filială parohială a SONFR a fost înființată şi la Tîrgu-Mureş, în ziua de 9 martie 1920[13], iar adunarea de constituire a avut loc la 9 noiembrie 1920[14], sub preşedinția protopopului Ştefan Russu. Acesta a deschis adunarea printr-o cuvântare, în care a atras atenția asupra stării dificile a bisericii ortodoxe şi a ortodocşilor din Tîrgu-Mureş. Diverse documente[15] indicau între 87 şi 95 de membre ale filialei. Liderele ei au fost Lucreția colonel Antonescu, Marioara colonel Berindei, Rozalia Russu, Maria Georgescu, Silvia Roşca. Vice-preşedintele Ştefan Russu s-a remarcat printr-o activitate constantă la conducerea comitetului parohial în anii interbelici. Maria Georgescu, preşedinta a comitetului de conducere timp de 11 ani, a precizat, într-un raport din 15 decembrie 1938, realizările locale ale asociației: strângere de fonduri pentru construirea bisericii ortodoxe din Tîrgu-Mureş şi sfințirea sa la 2 decembrie 1934, realizările liceului de fete „Unirea": capelă, societate moral-religioasă a elevelor, festivaluri, serbări, conferințe şi concursuri religioase, cursuri de jocuri românești şi baluri în costume populare.[16]

Sub preşedenția Anastasiei Filipescu, vice-preşedinte fiind arhiereul Teodosie Ploeşteanu, actele SONFR atestă existența următoarelor comitete parohiale: Ceauş-Radu, Spirea Veche, Cuibul cu Barză, Sf. Ilie Gorgani, Ghencea, Sf. Voievozi, Polizu (Duşamea), Bărbătescu Vechi, Sf. Vineri Nou, Silvestru, Icoana, Sf. Niculae Calea Victoriei, Biserica Albă (Darvaş), Sf. Vasile Calea Victoriei, Amzei, Mavrogheni, Ion Moşi, Visarion, Precupeții Vechi, Precupeții Noi, Dichiu Firchileşti, Stejari, Dumitru Colentina, Manea Brutaru, Popa Kițu, Sf. Ionică, Batiştei, Călăraşi, Olari, Iancu Nou, Iancu Vechi, Popa Soare, Hagiu, Sf. Vineri Herească, Delea Veche, Delea Nou, Oboru Nou, Negustori.[17]

Într-un raport al Alexandrinei Cantacuzino, preşedinta generală a SONFR din anul 1918, preciza că dacă în anul 1919 erau 18 filiale, în anul 1929 se ajunsese la 48 filiale în provincie şi 39 de parohii în Capitală.[18]

Au fost cazuri şi de filiale parohiale înființate mai târziu, în anii '30, de exemplu filiala Popa Rusu a fost întemeiată în ziua de 5 decembrie 1937, din îndemnul

11 *Idem*, dosar 541, f. 4, manuscris.
12 *Idem, dosar 559, f. 102, 127, manuscris.*
13 *Idem*, dosar 1185, f. 15, manuscris.
14 *Idem*, dosar 1184, f. 5, 6, manuscris.
15 *Idem*, dosar 1185, f. 15.
16 *Idem*, dosar 1186, f. 4-5.
17 *Idem*, dosar 74, f. 140v-141v, manuscris.
18 *Ibidem*, f. 136-144.

părintelui paroh Bucur şi a d-nei comandor Herter. Această filială a obținut fonduri prin conferințele ținute de dr. Paulian şi a desfăşurat numeroase acțiuni caritabile.[19]

Fondurile SONFR proveneau din donații, subscripții, cotizații, valori mobiliare şi imobiliare, beneficii din concerte religioase, conferințe, serbări culturale etc. şi erau păstrate la Banca Națională. SONFR nu era subvenționată de stat, fiind „o Societate culturală, iar asistență şi ocrotire acordăm numai din fondurile ce avem disponibile şi este limitată la elevele de la şcolile sau căminele noastre".[20] Uneori însă societatea obținea şi ajutoare de la stat, aşa cum demonstrează şi numeroase cereri ale SONFR.[21]

De exemplu, în anul 1914, SONFR a beneficiat de un fond provenit dintr-un concert al lui George Enescu, care a fost orientat spre elevele din Bucovina.[22] Este interesant de analizat lista donatorilor pentru biserica din Mărăşeşti şi aflăm că cea mai importantă sumă donată aparține Bisericii Ortodoxe (de exemplu, în 1913, Mitropolitul Primat a donat 3.000 lei)[23]. Printre donatori s-au mai remarcat Banca Națională a României, Casa Regală (regina Maria donând 1.000 de lei, în anul 1915, unor grădini de copii ale SONFR; la fel a procedat şi Regina Mamă Elena), Ministerul de Interne, principesele Alexandrina Gr. Cantacuzino şi Olga Sturdza. Au mai contribuit cu donații şi Academia Română, numeroase membre ale SONFR şi militari.[24] Dar au existat şi donații de cărți, chiar de biblioteci întregi (de exemplu, «Biblioteca Maria şi Nicolae Predescu»)[25].

Alte activități aducătoare de venit au fost loteria şi bazarul – desfăşurate chiar şi în anul 1947[26] -, organizate anual şi de comitetele parohiale, vânzarea de mărțişoare cu efigia lui Ştefan cel Mare (1916) ş.a.

O statistică aproximativă din anul 1940 menționa că erau înscrişi în SONFR, 26.000 membre din toată țara, din toate categoriile sociale, de vârste şi profesii diferite.[27]

Conducerea SONFR era una colectivă, în anul 1910 fiind asigurată de Anastasia Filipescu, preşedintă, arhiereul Teodosie Ploeşteanu, vice-preşedinte, Maria Glogoveanu, secretara, Zoe Râmniceanu, casiera. Funcția de preşedintă, de *prezidentă generală* a SONFR, a fost îndeplinită de: Anastasia Gr. Filipescu (1910–1918), Alexandrina Gr. Cantacuzino (1918–1944, cu mici întreruperi), Maria Soare (1944–1945) şi Ioana Ralea (1945–1949).

Cea mai reprezentativă lideră a SONFR a fost Alexandrina Gr. Cantacuzino, care s-a născut la 20 septembrie 1876, la conacul familiei Pallady (tatăl fiind locotenentul

19 *Idem*, dosar 644, f. 8-9, manuscris.
20 *Idem*, dosar 222/1940–1941, f. 19.
21 *Idem*, dosar 494/1911, f. 61–62.
22 *Idem*, dosar 15/1914, f. 9–10.
23 *Idem*, dosar 14/1913–1916, 1924, f. 5–6, manuscris.
24 *Idem*, dosar 26/1918, f. 99–100.
25 ANR, fond *Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române – Contabilitate*, dosar 15/1913-1914, f. 14.
26 ANR, fond *Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române*, dosar 273, f. 133.
27 Elvira–Ecaterina Ivănescu, *op. cit*., p. 115.

Theodor Pallady, participant la Războiul de Independenţă, iar mama - Alexandrina Kreţulescu, ambii din familii boiereşti), din comuna Ciocăneşti, judeţul Ilfov. Rămasă orfană de mamă din copilărie, ea a fost crescută şi educată în Franţa de o mătuşă din familia Ghica. A arătat interes pentru limbi străine, istorie, retorică şi economie.

În anul 1899, Alexandrina Pallady s-a căsătorit cu politicianul Grigore G. Cantacuzino, fiul lui Gheorghe Gr. Cantacuzino (*Nababul*) şi al Ecaterinei Băleanu. Politician conservator, Grigore G. Cantacuzino (1872-1930) a fost ministru secretar de stat, senator, director al ziarului „Voinţa Naţională". A fost mereu alături de SONFR, a cărei activitatea a sprijinit-o prin donaţii. Grigore şi Alexandrina Cantacuzino au avut trei copii: Gheorghe, arheolog şi profesor universitar, Constantin şi Alexandru.

Alexandrina Cantacuzino a făcut parte din diverse asociaţii, care militau pentru îmbunătăţirea situaţiei femeii române. Dintre asociaţiile feministe pe care le-a creat şi coordonat, menţionăm Consiliul Naţional al Femeilor Române, Asociaţia „Casa Femeii", „Solidaritatea", „„Ţesătoarea", „Uniunea Intelectuală Română", „Mica Înţelegere Feminină", „Auxiliara Feminină FIDAC".

Feminismul Alexandrinei Cantacuzino a fost mai ales de inspiraţie religioasă. Biserica era păstrătoarea credinţei, în vreme ce familia asigura transmiterea tradiţiei. Nimic nu era de schimbat în această privinţă. Aşa cum „ortodoxismul a fost, este şi va rămâne scutul binecuvântat al neamului românesc"[28], mamele, care singure ştiu secretul organizării vieţii familiale, „sunt chemate a fi marile conducătoare ale sufletului românesc".[29]

Feministă convinsă, Alexandrina Cantacuzino, a sprijinit, din fonduri proprii, mişcarea de emancipare a femeii române. Ea a întreţinut 33 de şcoli pentru fete (de exemplu, Institutul Tinerelor Fete din Bucureşti, cu 400 eleve, un externat, un curs secundar cu şcoala de comerţ), cămine pentru băieţi şi fete de liceu, 30 de biblioteci populare. De asemenea, a trimis peste 5.000 de cărţi în Basarabia.[30]

Numeroasele articole, discursuri, comunicări, publicate în limba română sau franceză, i-au asigurat o reputaţie incontestabilă de feministă. Prin călătoriile sale în Franţa, Egipt, India, Grecia, Bulgaria, Maroc, Turcia, Ierusalim, America, ea a răspândit informaţii despre feminismul românesc.

Lupta pentru emanciparea civilă şi politică a femeii a înregistrat noi dimensiuni şi în spaţiul românesc după Primul Război Mondial, nu a fost un curent sau o modă a influenţei străine. La noi, spre deosebire de Occident, s-a tot discutat în contradictoriu această problemă şi s-a hotărât treptat, independenţa economică, apoi politică şi ridicarea culturală a femeilor române.[31]

28 Alexandrina Cantacuzino, *Cincisprezece ani de muncă socială şi culturală. Discursuri, conferinţe, articole, scrisori*, Bucureşti, Tipografia Românească, 1928, p. 66.

29 *Ibidem*, p. 90.

30 Elena Dr. Bogdan, *Feminismul*, Tipografia Huniadi, Timişoara, 1926, p. 73, 74; Ştefania Mihăilescu, *Din istoria feminismului românesc, Studiu şi antologie de texte (1929-1948)*, Editura Polirom, Iaşi, 2006, p. 36.

31 Gh. I. Florescu, „Mişcarea feministă între anii 1918 şi 1921", EXTRAS din *Anuarul Institutu-*

Multe membre ale SONFR au rămas în istoria feminismului românesc, printr-o activitate multilaterală, incluzând creaţia literară, istorică, medicală şi desigur, asistenţa socială şi culturală a copiilor, a femeilor, a populaţiei sărace. Deosebit de active şi creative au fost feministele: Calypso Botez, Zoe Râmniceanu, Elena Meissner, Maria I. Glogoveanu, Elena Odobescu, Ana Florescu, Zefira col. Voiculescu, Sevastia Davidescu, Maria Georgescu, Maria Predescu, Maria Soare, Elena Nicolaide, Maria Timuş, Adina Vineş ş.a.

Colaborarea Societăţii Ortodoxe Naţionale a Femeilor Române cu Biserica Ortodoxă în anii interbelici.

SONFR s-a implicat în mai multe direcţii, în special în cele cu rol educativ şi religios. Astfel, în toată perioada existenţei sale, societatea s-a preocupat de înfiinţarea de instituţii de învăţământ, de diferite profile: şcoli primare pentru copii şi şcoli pentru adulţi, licee teoretice şi comerciale, şcoli profesionale şi de industrie casnică, grădiniţe de copii, cantine, cămine şi internate şcolare.

Totodată, SONFR a organizat serbări (Duminica Ortodoxiei, Ziua Mamei – pentru prima dată s-a sărbătorit în anul 1928), conferinţe cu scop moral, religios şi naţional, susţinute de personalităţi din viaţa ştiinţifică, politică sau artistică a epocii, concursuri, expoziţii (de exemplu, târgul de industrie casnică rurală din 1940, expoziţia de scoarţe, ţesături şi cusături româneşti din iunie 1941), bazare şi loterii (anual), colecte şi chete publice cu scop educativ, concerte religioase, de muzică simfonică.

Societatea a iniţiat şi o activitate social-sanitară, precum înfiinţarea unei grădiniţe de copii şi a coloniei maritime la Carmen Sylva (Techirghiol) şi a coloniei de vară la Săvârşin.

În acest context, parohiile SONFR aveau programe prin care încercau să înfiinţeze sau să patroneze şcoli, colonii şcolare, biblioteci, să organizeze concerte religioase, bazare, festivaluri şi conferinţe. Într-o adresă către doamnele prezidente ale comitetelor parohiale din 16 octombrie 1911, preşedinta SONFR, Anastasia Filipescu sublinia „frumosul nostru scop de a întemeia grădini de copii, biblioteci populare, cursuri de religie, de analfabeţi şi internate unde copii noştri să găsească o adevărată creştere naţională”.[32]

Prima adunare generală a SONFR a avut loc la 31 mai 1910, în localul societăţii „Ajutorarea clerului român”, bulevardul Carol nr. 77,[33] iar primul congres în anul 1911, în Sala rotundă a Palatului Patriarhiei, fiind prezenţi şi membrii ai guvernului.[34] La acest eveniment au participat şi Nicolae Iorga (conferinţă despre valoarea tradiţiilor naţionale în educaţia femeilor), arhiereul Teodosie Ploeşteanu, profesorul universitar Simion Mehedinţi.[35]

lui de istorie şi arheologie A. D. Xenopol, XIV, 1977, Editura Academiei RSR, Iaşi, p. 372.

32 ANR, fond *Societatea Ortodoxă Naţională a Femeilor Române*, dosar 566, f. 13.

33 *Idem*, dosar 3/1910, f. 8.

34 *Idem*, dosar 599/1910, f. 49, dosar 3/1910, f. 8-9, manuscris; Elvira–Ecaterina Ivănescu, *op. cit*., p. 94.

35 *Idem,* dosar 566, f. 22.

Membrele SONFR promovau legătura dintre şcoală–familie–biserică şi acordau educaţiei un rol fundamental într-o societate modernă. Ideea centrală a SONFR era: „educaţia fetelor este temelia societăţii, temelia statului”.[36] Se dorea pentru fete o educaţie intelectuală, morală, civică şi patriotică. Activitatea didactică a SONFR s-a desfăşurat conform legislaţiei şcolare, care funcţiona în România. Astfel, Spiru Haret, ministrul Instrucţiunii Publice în anul 1910, decidea ca toate grădinile de copii proprii să intre sub supravegherea şi administraţia SONFR. După vreo patru ani, societatea construia primele două localuri proprii.[37] Din corespondenţa cu filialele reiese grija pentru înfiinţarea şi înzestrarea şcolilor cu local, mobilier, cadre didactice bine pregătite.

În România funcţionau şi şcoli catolice. Alexandrina Cantacuzino a hotărât înfiinţarea de şcoli ortodoxe pentru educaţia tineretului în spiritul moralei creştine tradiţionale, dar a introdus şi manuale, programe din Franţa, Anglia, cu un conţinut ştiinţific de nivel european, promovând schimbul de idei între şcoala românească şi cea occidentală. Elevi şi profesori francezi au vizitat licee de fete ortodoxe ale SONFR şi s-au convins de nivelul lor educativ. De reţinut şi faptul că în şcolile SONFR funcţionau capele, deci baza educativă era ortodoxismul.

La 17 septembrie 1912 s-a inaugurat, în strada Principatele Unite numărul 63, primul institut educativ al societăţii, adică prima şcoală ortodoxă de fete numită „Institutul de Domnişoare”, în prezenţa reginei Elisabeta, a lui Spiru Haret şi a altor personalităţi. Aici funcţionau şcoala primară, liceul cu secţiuni de liceu clasic–modern şi real, şi curs liber. La acest institut, lecţiile de istorie au fost predate şi de către A. D. Xenopol, N. Iorga. Acolo veneau frecvent Octavian Goga, Gala Galaction, Liviu Rebreanu, Camil Petrescu, Hortensia Papadat-Bengescu.

Preşedinta SONFR, Anastasia Filipescu susţinea despre SONFR că „nu suntem o societate de binefacere, ci o societate culturală cu deviza *prin noi* înşine, adică să căutăm să desvoltăm cultura naţională şi patriotică, în toate păturile sociale şi în acest scop am înfiinţat întâi grădini de copii în număr de trei în capitală, una la Ploeşti, una la Azuga, una la Târgu–Ocna şi acum alta se va deschide la Iaşi. În aceste localuri se adăpostesc 600 copii sărmani aparţinând clasei muncitoare...”.[38] Totodată, arăta că s-au acordat copiilor din familii sărace în anul 1912, 6 burse, iar anul în 1913–1914 se dorea înfiinţarea a încă 5 burse pentru clasele primare, numai pentru membrii societăţii, şi anume: trei burse pentru Capitală, una pentru Iaşi şi una pentru judeţul Prahova.

Tot cu rol educativ, religios-moral şi cultural, SONFR a organizat şi conferinţe, cu participarea a numeroase personalităţi din toate domeniile, preoţi, istorici, scriitori, doctori, profesori, avocaţi, precum: arhimandritul Iuliu Scriban, Nicolae Iorga, Constantin Rădulescu-Motru, Dimitrie Onciul, Simion Mehedinţi, Petre Andrei, Nichifor Crainic, ceea ce a determinat o asistenţă numeroasă. Multe conferinţe au

36 Alin Ciupală, *op. cit*., f. 91.

37 ANR, fond *Societatea Ortodoxă Naţională a Femeilor Române*, dosar 3/1910, f. 33–34.

38 *Idem*, dosar 563/1912, p. 64.

fost susținute de membrii ai SONFR, de exemplu profesorii Dimitrie Caracostea şi Alexandru Oteteleşeanu, avocatul Popescu Tudor, feministele Elena Odobescu şi Calypso Botez sau de către principesa Alexandrina Cantacuzino. Ca tematică a conferințelor, de reținut sunt teme precum: rolul credinței şi al ortodoxismului în toate manifestările vieții, influența culturii creştine asupra societății, dar şi problematica familiei.

Comitetele parohiale au organizat diverse acțiuni educative, religioase, culturale; de exemplu, parohia Popa Chițu, la 27 februarie 1911, a organizat un festival artistic muzical.[39] De asemenea, parohia Nicolae Tabacu a patronat un festival artistic la 16 aprilie 1911[40], iar la 25 noiembrie 1911 a inaugurat bibioteca populară nr. VIII „Vladimir Blaremberg", deschisă de SONFR la şcoala de fete „Tabaci" din Bucureşti. O serie numeroasă de matinee, şezători, concerte, au fost organizate de comitetul parohial Ştirbei-Vodă, sub conducerea domnişoarelor Moşoiu în anii 1911-1915.[41]În ajutorul unor muzicanți orbi, gravi bolnavi, comitetul parohiei Sf. Voevozi, condus de doamna doctor Constanța H. Botescu, a organizat la 31 ianuarie 1912, la Palatul Ateneului, un mare concert de caritate (vezi anexa nr.6).[42]

La 23 noiembrie 1913 a avut loc deschiderea celui de-al treilea congres al SONFR, printr-un Te Deum la Mitropolia din Iaşi. La congres au participat delegați veniți din Transilvania: protopopul Borzea de la Făgăraş, protopop Deculescu de la Alba-Iulia, părintele N. Bălan, secretarul mitropoliei Maria Nica din Feldioara, protopopul Ghibu, delegatul Mitropolitului Mențianu al Transilvaniei. Pimen, Mitropolitul Moldovei şi Sucevei, a arătat însemnătatea acestei zile pentru ortodoxism „care strânge laolaltă toate sufletele româneşti de pretutindeni, deoarece delegații fraților noştri, cari sunt sub alte stăpâniri, au venit să se apropie de noi sub scutul bisericii ortodoxe." Protopopul Ghibu, foarte emoționat, a declarat că„toți românii ce trăiesc sub alte stăpâniri, se simt că sunt trup din trupul nostru, carne din carnea noastră, suflete din sufletul nostru şi nimic şi nimeni nu ne poate despărți, spunând:

Eu ți-s frate
Tu 'mi eşti frate.
Într-amândoi un suflet bate."[43]

La 22-23 noiembrie 1914, la Bucureşti, în sala Ateneului Român, s-au desfăşurat congresul anual al SONFR, cu participarea Mitropolitului Primat, Arămescu Donici, care a lăudat şi a făcut donații societății. La acest congres a participat şi Pimen, Mitropolitului Moldovei, iar la congresul din anul 1915, Emil Petrescu, primarul Capitalei.

Comitetele parohiale au reuşit să deruleze diverse evenimete şi în anii Primului Război Mondial. Astfel, la 22 februarie 1915, comitetul parohial „Cuibul cu barză" a

39 *Ibidem*, f. 38.
40 *Ibidem*, f. 59-60.
41 ANR, fond *Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române*, dosar 558, f. 3-5.
42 *Idem*, dosar 566, f. 26.
43 *Idem*, dosar 14, f. 1-2, registru, manuscris.

organizat o şezătoare literară şi muzicală - a participat şi poetul Victor Eftimiu (vezi anexa nr. 7)[44]. La 24 mai 1915, în contextul desfăşurării celei de-a V-a adunări generale a SONFR, doamnele conducătoare de comitete parohiale au prezentat rapoarte. De exemplu, Eloisa Simon a citit darea de seamă asupra parohiei Popa–Chițu din Capitală, iar Steliana Ionescu - raportul filialei Cărămidarii de Jos, unde propunea ca societatea să organizeze anual trei conferințe de morală: una la Crăciun, una în carnaval şi alta la Paşti. Ana Manoil a citit raportul parohiei Silvestru din Capitală.[45]

La 21-22 noiembrie 1915, la Bucureşti a avut loc al V-lea congres al SONFR, iar arhimandritul Iuliu Scriban, unul din membrii reprezentativi ai societății, a susținut darea de seamă asupra secțiunilor din provincie şi parohiilor din Bucureşti, raportul asupra mersului Institutului, acela asupra mersului grădinilor de copii, precum şi a bibliotecilor populare. El şi-a încheiat cuvântarea făcând apel la solidaritatea sufletească a tuturor românilor.[46]

În anii războiului, SONFR a urmărit continuu să asigure ajutoare pentru orfani (a creat societatea „Ocrotirea Orfanilor de război"), „supe populare" pentru săraci subvenționate prin donația lui Grigore G. Cantacuzino de 20 000 lei. Societatea a susținut un mare spital de chirurgie (Spitalul 113), subvenționat de Banca Națională şi instalat în localul Institutului SONFR, din strada Principatele Unite nr. 63.[47] Spitalul 113 a început să funcționeze la 23 august 1916, fiind compus din 3 servicii de chirurgie, 2 săli de operație, patru săli de pansamente, o farmacie, celule de izolare pentru boli contagioase, cu autoclave, etuvă, băi, serviciu de deparazitare, spălătorie, capelă şi sală de serbări. Au mai fost realizate şi un cinematograf, spectacole săptămânale, cursuri de adulți, bibliotecă, atelier de coşuri şi rogojini, toate pentru refacerea şi stimularea răniților.[48] Şi comitetul parohial Sf. Apostoli, condus de Alexandra Pauly a contribuit la îngrijirea răniților, la organizarea serbărilor de Crăciun.[49]

Implicarea religioasă a SONFR s-a evidențiat prin sprijinirea redobândirii moaştelor Sf. Dumitru, care au fost furate de nişte bulgari la 17 septembrie 1918, asociația fiind cea care a accelerat operațiunea regăsirii şi a primirii în Bucureşti a acestor moaşte sfinte.[50]

În perioada august 1916–iunie 1919 nu s-au mai ținut adunările generale şi congresele SONFR, România fiind împărțită şi sub ocupație.[51] Ca preşedintă generală a SONFR a fost numită, după ocuparea Bucureştilor, conducătoarea secției Iaşi, Olga

44 *Idem*, dosar 558, f. 5.

45 *Idem*, dosar 14, f. 9v, registru, manuscris.

46 *Ibidem*, f. 9-10, registru, manuscris.

47 ANR, fond *Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române*, dosar 189/1937, f. 7–9.

48 Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române, *Darea de seamă a Comitetului Central pe anii 1916–1919*, MINIERVA, Institutul de arte grafice şi editură, Bucureşti, p. 47-80.

49 ANR, fond *Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române, dosar 644, f. 14-15, manuscris.*

50 *Idem*, dosar 38/1922, f. 13–24.

51 *Idem*, dosar 19/1916–1918, f. 6, manuscris.

Sturza, pentru a ține legătura cu provinciile istorice libere.[52] Pe de altă parte, grădinile de copii, chiar şi Institutul din Bucureşti, cu altă locație, au continuat să funcționeze, iar profesorii au hotărât să lucreze fără plată în şcolile SONFR.[53]

Considerată partea cea mai însemnată a activității Societății Ortodoxe din anii Primului Război Mondial, organizarea lagărelor de prizonieri din Capitală, a fost o sarcină pe care SONFR şi-a luat-o din proprie inițiativă, din primele ceasuri ale sosirii prizonierilor români în Bucureşti. În anul 1916, asociația singură a întâmpinat greutățile de aprovizionare şi hrană zilnică a celor 6.000 de prizonieri ce se găseau în Capitală. Iar când societatea „Crucea Roşie" le-a luat sub ocrotire, tot membrele Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române, principesa Alexandrina Gr. Cantacuzino, Zoe Gr. Râmniceanu şi Elena Greceanu, au rămas responsabile cu îngrijirea acestor lagăre. Au reuşit să limiteze epidemia de tifos exantematic, care, grație măsurilor ce s-au luat, a fost destul de redusă în Capitală. S-au împărțit de către Comitetul SONFR prizonierilor români bani, obiecte şi alimente în valoare de 58.000 de lei, de la 29 noiembrie 1916 până la 1 ianuarie 1918, iar de sărbători au asigurat prizonierilor serviciu religios, precum şi cadouri (cozonaci, cârnați, obiecte de îmbrăcăminte).[54]

Aceste importante şi numeroase servicii umanitare ale SONFR au fost remarcate şi recompensate şi de către autorități. Astfel, la 23 noiembrie 1918, regina Maria, principesa Elisabeta şi generalul Henri Berthelot au vizitat sediul SONFR, din strada Principatele Unite nr. 63, unde funcționase Spitalul 113. A avut loc o slujbă la capela institutului şi o recepție dată de Alexandrina Cantacuzino. Generalului Henri Berthelot i s-a înmânat un pergament semnat de 100 de membre ale SONFR, mulțumindu-i-se pentru eliberarea Bucureştiului.

La 8–9 iunie 1919, după sfârşitul războiului, au fost organizate adunarea generală şi congresul SONFR la Bucureşti, în localul Institutului din strada Principatele Unite nr. 63, invitate fiind delegatele „Reuniunii Femeilor Române din Transilvania, Bucovina şi Basarabia". S-a vorbit mult despre unire, despre crearea României Mari.[55] La această adunare generală, au onorat societatea prin participare, primarul Capitalei, C. Hălăuceanu, reprezentanți ai guvernului I.I.C. Brătianu, George Mârzescu, Ştefan Ciceo Pop, Vasile Goldiş şi Ion Inculeț. Mitropolitul Pimen al Moldovei şi Sucevei a propus atunci societății implicarea în construirea mausoleului de la Mărăşeşti. În atmosfera Unirii şi Liga Culturală propunea Societății Ortodoxe în anul 1919, federalizarea societăților culturale şi naționale din Vechiul Regat, şi mai ales din provincie.

În anul 1919 s-a ținut şi congresul SONFR, unde Pimen, Mitropolitul Moldovei, a salutat participanții în care vedea reprezentată toată suflarea românească din Ardeal,

52 *Idem*, dosar 14/1913-1916, 1924, f. 15, 16 manuscris.
53 *Idem*, dosar 19/1916–1918, f. 14, manuscris.
54 *Ibidem*, f. 45-47.
55 Elvira–Ecaterina Ivănescu, *op. cit*., p. 19.

Bucovina şi Basarabia şi le-a spus: „Bine aţi venit fiicele neamului nostru din ţările surori; uniţi-vă cu toate ca să lucraţi pentru strălucirea României Mari. Salută cu respect armata, graţie căreia ne găsim cu toţii laolaltă”.[56]

Conducerea societăţii a început, chiar din anul 1919, să acţioneze în vederea construirii unui mausoleu în amintirea victorioaselor lupte de la Mărăşeşti şi a victimelor din Primul Război Mondial. S-a hotărât construirea în subsolul clădirii a unei cripte mortuare şi a unui mare cavou, totodată ridicarea unei biserici. Timp de 19 ani s-a muncit pentru ridicarea Bisericii Neamului de la Mărăşeşti, iar construirea monumentului a durat din 1923 până în 1938. SONFR a desfăşurat o activitate deosebită pentru ridicarea Masoleului Biserica Neamului de la Mărăşeşti. A obţinut 20 ha teren, donaţie de la George Ulise Negroponte, a organizat numeroase chete publice pentru a aduna banii necesari construcţiei. La construcţie, a promovat profesionişti, precum inginerii Constantin Proske şi G. Cristinel, sculptorii Ion Jalea şi Cornel Medrea ş.a.

O parohie cu o amplă şi diversă activitate a fost parohia Lucaci[57], al cărui perimetru cuprinde bisericile Lucaci, Mina-Vergul, Ceauş-Radu şi Udricani. Înfiinţată la 21 martie 1919, aceasta a făcut fuziunea cu Societatea „Îndrumarea şi ocrotirea copiilor”, care a adus o proprietate în Carmen Sylva(Techirghiol), unde parohia a deschis o colonie de fete, prima de acest model în cadrul SONFR. La Carmen Sylva, membrii parohiei Lucaci au ridicat o bucătărie, au reparat pivniţa, au adus maşină de gătit, bănci, mese, lavabo, rezervor de apă, au curăţat casa, au cumpărat pături şi cuverturi, icoane, vase pentru bucătărie etc.

Parohia Lucaci, prin preotul Gr. Criveanu, preşedinta Sevastia Davidescu - nepoata lui Andrei Mureşanu - a organizat anual bazare de ceramică, ceaiuri dansante, diferite serbări mai ales la Carmen Sylva, ajutor pentru soldaţii răniţi, cadouri cu haine pentru copii săraci cu ocazia sărbătorilor de Crăciun. În anul 1928 a murit Sevastia Davidescu şi s-a ales un nou comitet: Zefira col. Voiculescu ca preşedintă, vice-preşedinte – preotul Constantin Moldovan, consilier referent al Patriarhiei, casieră Elena Orghidan, secretară Lucreţia Brancovici, membre active: Elena g-ral Stângaciu, Natalia Culea, Lucreţia Alexandrescu. Bazarul de ceramică, primul de acest gen, a fost organizat din 1929, în Târgul Moşilor. Asemenea bazare s-au organizat în fiecare an cu scopul obţinerii de fonduri pentru activitatea societăţii, pentru întreţinerea grădinii de copii, cadourile de Crăciun. La fel au fost organizate şi ceaiuri dansante, concerte religioase la Bucureşti.

Şi alte comitete parohiale au contribuit la culturalizarea Bucureştilor şi sprijinirea familiilor nevoiaşe. Astfel, parohia Oţetari a organizat serbări şi „producţiuni artistice”, iar parohia Sf. Apostoli a avut mereu în grijă grădina de copii „Ecaterina

56 ANR, fond *Societatea Ortodoxă Naţională a Femeilor Române*, dosar 14, f. 18-19, registru, manuscris.

57 *Idem,*dosar 646/1949, f. 4-10.

şi Grigore Cantacuzino", copii săraci sau soldaţi răniţi în război.[58] Liderele acestor parohii au rămas în istorie şi prin donaţii importante. De exemplu, Maria Predescu, preşedinta parohiei Oţetari, de la înfiinţare în 1912, până la moartea sa în 1938, a dăruit societăţii biblioteca sa şi sume de bani. Alte lidere active şi devotate au fost Ecaterina Popescu Tudor, Alexandra Pauly din parohia Sf. Apostoli, Sevastia Davidescu, Zefira col. Voiculescu, Lucretia Brancovici, Ecaterina Dumitrescu, Eugenia Mavruz din parohia Lucaci.

La Bucureşti, serbările Crăciunului au fost întotdeauna înzestrate de către comitetele parohiale şi de institutele SONFR cu daruri pentru copii din grădiniţe, dar şi unor persoane din închisoarea Văcăreşti, Azilul de noapte, Azilul de Bătrâni, spitale.[59]

În anul 1920, la 12 şi 13 iunie, s-au desfăşurat adunarea generală, iar apoi congresul SONFR, în sala Fundaţiei Carol I, sub preşedinţia Mitropolitului Primat, Miron Cristea. Mitropolitul a rostit o cuvântare în care a arătat rolul femeii în dezvoltarea neamului, lăudă pe bunele creştine, care într-un ceas de grea cumpănă, au luat apărarea bisericii străbune: „Viitorul este în mâna femeilor, pentru că ceea ce devine omul, aceea el devine pe urma mamei sale, oameni cu suflet nobil au avut mame nobile şi evlavioase, furtunile, suferinţele trec şi omul se întoarce la religia sa, la acea credinţă pe care a învăţat-o de pe buzele mamei sale, de aceea dea Domnul să păstraţi de-a pururea credinţa."[60] În acest context, Alexandrina Cantacuzino, prezentând raportul Comitetului Central, a apreciat că societatea se dezvolta prin înfiinţarea unui institut la Vaslui, cumpărarea unui local la Galaţi, a palatului Sturza din strada Lascăr Catargi la Iaşi şi a imobilelor din strada Ştirbei Vodă şi din Calea Moşilor în Bucureşti.[61]

La congresul SONFR din 1921, preotul Stanca din Sebeşul Săsesc a citit raportul care menţiona că filiala de curând înfiinţată avea 500 membri printre ţărani, ajută şi ocroteşte copiii ţăranilor. Alexandrina Gr. Cantacuzino a mulţumit întregului comitet sebeşan pentru activitatea sa şi a donat 5.000 lei acestei filiale.[62]

O iniţiativă remarcabilă a parohiei Cărămidarii de Jos, din Bucureşti, înregistrată la 8 martie 1922, a fost strângerea de fonduri pentru construirea unui „cămin moral, cultural şi economic al parohiei Cărămidarii de Jos"[63].

La adunarea generală a SONFR din 23 iunie 1923, de la Galaţi, doamna Radovici, o reprezentantă a parohiilor din Capitală, a arătat scopul organizării parohiilor, sprijinul pe care acestea îl dau secţiunii grădinilor de copii. Ea a prezentat o dare de seamă a parohiei Sfinţii Apostoli, unde evidenţia suma de lei strânsă pentru restaurarea Bisericii Sfinţii Apostoli din Capitală, considerată monument istoric, naţional.[64]

58 *Ibidem*, f. 4-13; dosar 644/1943, f. 6, 8 - 9.
59 ANR, fond *Societatea Ortodoxă Naţională a Femeilor Române*, dosar 181/1938–1939, f. 112.
60 *Idem*, dosar 14, f. 25.
61 *Ibidem*, registru, manuscris.
62 *Ibidem*, f. 30-32.
63 ANR, fond *Societatea Ortodoxă Naţională a Femeilor Române*, dosar 586, f. 135.
64 *Idem*, dosar 14, f. 49-52, registru, manuscris.

La 19 august 1923 a avut loc punerea pietrei de temelie la Biserica Neamului de la Mărăşeşti. Ceremonia religioasă a început printr-un mare parastas pentru odihna vitejilor morţi pentru patrie, oficiat de către Mitropolit Pimen al Moldovei şi Sucevei înconjurat de episcopii: Romanului, al Cetăţii Albe, al Buzăului, al Alba-Iuliei, arhimandritul Justinian, starețul Mănăstirii Cernica şi de numeroşi preoţi: D. Georgescu, Florescu, Păunescu, reprezentanţii clerului Capitalei şi protoerii judeţelor din Moldova. A urmat sfinţirea temeliei Mausoleului şi punerea pietrei de temelie.[65]

Lidera SONFR, Alexandrina Cantacuzino a reuşit, prin atitudinea şi iniţiativele sale umanitare, să stabilească relaţii şi cu autorităţi religioase din diferite ţări. Astfel, la 2 octombrie 1924, Patriarhul Damianas al Ierusalimului, însoţit de Arhiepiscopul Dosotei şi mai mulţi prelaţi, a venit la Institutul Societăţii din str. Principatele Unite 63, fiind de faţă întreg Comitetul Central al SONFR, direcţiunea, corpul profesoral şi elevele Institutului şi a remis Marele Cordon al Ordinului Sf. Mormânt asociaţiei, precum şi Alexandrinei Cantacuzino, acelaşi ordin în gradul de ofiţer. De asemenea, membrii Comitetului Central al SONFR au primit - crucea de ofiţer, profesorii asociaţiei din Capitală - crucea de cavaler, iar celei mai distinse dintre elevele fiecărei clase, crucea de aspirantă. Patriarhul a ţinut o cuvântare în care a arătat meritele Societăţii Ortodoxe la recunoştinţa ortodoxismului întreg.[66]

În anul următor a vizitat Bucureştii, dr. Bare, reprezentantul episcopului din Canterbury, care venise pentru a stabili legăturile de prietenie între biserica română şi biserica anglicană. Totodată, Raoul Allier, decanul Facultăţii de teologie din Paris, a ţinut o conferinţă la Fundaţia Carol I despre *Rostul educaţiunei religioase pentru pregătirea tineretului*. Tot în cursul acestui an, şcolile SONFR din Capitală au fost vizitate de diferite personalităţi străine, printre care feminista Avril de Sainte Croix, preşedinta Consiliului Naţional Francez şi de delegate ale Micii Înţelegeri Feminine din Cehoslovacia, Polonia, Grecia şi Iugoslavia. Membrii ai societăţii „Astra" din Sibiu, venind în Capitală, au fost primiţi la Institut cu o deosebită solemnitate, delegaţii amintind sprijinul dat de Societatea Ortodoxă operelor culturale din Ardeal, în lupta lor contra politicii antiromâneşti a guvernului maghiar înainte de Războiul pentru unitatea neamului.[67]

SONFR a înfiinţat o „Societate Ortodoxă a Femeilor Bălgare" la Sofia şi dorea să înfiinţeze o alta în Iugoslavia, pentru coordonarea şi omogenitatea unei acţiuni de propagandă ortodoxă în toate ţările ortodoxe. Se forma astfel un front contra duşmanilor bisericii ortodoxe, care era considerată pavăză naţională şi spirituală.[68]

La Congresul SONFR de la Cluj (1926) s-a discutat problema reorganizării seminarilor, tot aici despre construirea catedralei la care contribuia şi asociaţia, iar la

65 *Ibidem*, f. 62.

66 *Ibidem*, f. 101v ; ANR, fond *Societatea Ortodoxă Naţională a Femeilor Române*, dosar 48/1925, f. 58–68.

67 ANR, fond *Societatea Ortodoxă Naţională a Femeilor Române*, dosar 45/1924, f. 15-24.

68 *Ibidem*, f. 100–101.

Chişinău (1927) despre lupta împotriva diferitelor secte – comunicare a profesorului Ispir.

O atitudine comună cu cea a bisericii ortodoxe a manifestat această asociaţie în problema Concordatului. SONFR a protestat, împreună cu reprezentaţii bisericii, împotriva Concordatului cu Vaticanul din 1927, care a fost votat de parlament în 1929 şi garanta Bisericii romano-catolice deplina libertate de a comunica direct cu Vaticanul fără controlul statului român.[69] Lupta dusă de Societatea Ortodoxă în chestiunea Concordatului, ridicarea prestigiului clerului prin conferinţe, broşuri, organizarea învăţământului religios în şcoală, care a culminat prin înfiinţarea orei de reculegere şi întemeierea de capele la institutele din Bucureşti, Craiova şi Iaşi, pregătirea tineretului şi ocrotirea lui prin noul cămin, înfiinţat în anul 1934 la institutul întemeiat în Capitală, învederează o muncă intensă în favoarea ortodoxismului.

În 1928, la al XVII-lea congres anual al SONFR, ţinut în aula Fundaţiei Carol I din Capitală, s-a raportat formarea de noi comitete filiale la Sulina, Letea-Nouă, în judeţul Bacău, şi în Transilvania la Gherla, Buziaş, Huedin, iar în Capitală, parohiile: Biserica Albă, Icoanei, Manea Brutaru, Sf. Gheorghe Nou, Niculae Tabacu, Biserica Doamnei, astfel că în acest an s-a ajuns la 36 filiale în ţară şi în Capitală 32 comitete parohiale.[70] În Bucureşti s-a pus piatra de temelie Externatului secundar şi comercial „Zoe Dr. Râmniceanu" al Societăţii Ortodoxe; în cartierul Rahova s-a deschis o grădină de copii din donaţia lui Gh. Gr. Cantacuzino, iar cea din Floreasca a fost modernizată. În general, se constată o evoluţie ascendentă a SONFR „s-au săvârşit progrese simţitoare în ţinerea socotelilor, a bilanţurilor, a arhivei, a secretariatului şi a contabilităţii".[71]

În anii '30, SONFR şi-a continuat activitatea, deşi s-a confruntat cu criza economică.O iniţiativă deosebită a aparţinut filialei parohiale Sf. Vasile, care cu ocazia sărbătorilor de Paşti din anul 1932, prin intermediul preşedintei Nicolina col. Nicolescu şi a doamnei inginer Mironescu, a împărţit daruri bolnavilor de la spitalul Filantropia şi de la spitalul de copii.[72]

În anul 1935, Alexandrina Cantacuzino a adresat autorităţilor religioase o prezentare a activităţii de propagandă creştină ortodoxă a SONFR.[73] În acest scop se înfiinţase ora de reculegere, care se desfăşura în toate şcolile SONFR în fiecare săptămână, de asemenea, concursul de religie, care avea loc în fiecare an, în luna februarie. S-au clădit capele la institutul SONFR din Iaşi, Craiova, biserică la Giurgiu, s-au strâns bani pentru biserici în Cluj, catedrala din Tîrgu- Mureş, pentru case parohiale şi biserici în Bucureşti, susţinerea primei mănăstiri de maici la Cluj, criptele bisericii Neamului de la Mărăşeşti.

69 *Ibidem,* p. 21.
70 ANR, fond *Societatea Ortodoxă Naţională a Femeilor Române*, dosar 65/1928, f. 34–46.
71 *Ibidem.*
72 ANR, fond *Societatea Ortodoxă Naţională a Femeilor Române*, dosar 599, f. 75.
73 *Idem*, dosar 138, f. 54-57.

SONFR a organizat şi în anul 1937 un nou ciclu de conferinţe, cu tematică religioasă, la Externatul ortodox „Zoe Râmniceanu" din Calea Moşilor nr. 148, cu intrare liberă şi cu următorul program[74]: 28 ianuarie-25 februarie 1937, *Creştinismul şi Bolşevismul* de preotul Valeriu Iordăchescu; *Creştinismul şi Fascismul* de Nichifor Crainic; *Creştinismul şi Naţional-Socialismul* de D. Stăniloae; *Creştinismul şi Tragedia Spaniolă* de Alexandrina Gr. Cantacuzino; *Creştinismul Revoluţia Naţionalistă* de Popescu Tudor, iar în martie 1937 *Revoluţiile contimporane şi spiritul de ordin anglo-saxon* de arhimandritul Iuliu Scriban şi *Marea Revoluţie: Revoluţia Creştină* de I. G. Savin.

SONFR şi-a continuat activitatea şi în perioada regimurilor dictatoriale care s-au succedat în România, până în anii comunismului. Astfel, în perioada domniei regelui Carol al II-lea şi a influenţei legionare, membrele SONFR nu au aderat la Frontul Renaşterii Naţionale, deoarece asociaţia nu promova o orientare politică. Totuşi, simpatiile de dreapta ale Alexandrinei Cantacuzino au determinat-o, probabil, să admită, chiar să susţină, unele iniţiative ale F.R.N. Pe de altă parte, Alexandrina Cantacuzino încerca să întărească situaţia SONFR prin transformarea sa în societate confesională, fuzionarea şi protecţia Bisericii Ortodoxe.[75]

În anii 1938–1939, Alexandrina Cantacuzino a ajuns în conflict cu regele Carol II-lea, căruia i-a reproşat public moralitatea sa îndoielnică şi atitudinea ireverenţioasă faţă de Regina Mamă Elena. În consecinţă, a intervenit Ministrul Educaţiei Naţionale şi Cultelor, care a înlocuit comitetul director al SONFR cu unul interimar, condus de Adina Tătărescu. Acesteia, practic, i s-a impus funcţia, altfel societatea fiind desfiinţată. La 6 noiembrie 1939, s-a constituit o Comisie interimară din 7 persoane, care a condus SONFR şi a activat în mod tradiţional până în septembrie 1940. Comitetul interimar a organizat conferinţe, concerte de muzică religioasă, a contribuit la numeroase cununii, a ajutat ostaşii români cu haine, alimente, a realizat numeroase reparaţii la şcolile SONFR.[76] Chiar legionarii au susţinut înfiinţarea de cantine pe lângă şcolile SONFR pentru copii săraci.[77]În această perioadă, Alexandrina Cantacuzino a fost arestată la domiciliu. După abdicarea regelui Carol al II-lea, noul Conducător al României, generalul Ion Antonescu, a hotărât reactivarea Alexandrinei Cantacuzino ca lideră a SONFR, la 11 septembrie 1940.

În toată ţara societatea a patronat numeroase cununii religioase pentru a combate „imoralitatea concubinajului"[78]. Astfel, în lunile iunie şi iulie 1939 s-au cununat în întreaga ţară mai mult de 70.000 de concubini şi au fost legitimaţi astfel peste 100.000 de copii. Societatea a prelucrat sute de kilograme de lână, transformându-le în veşminte pentru ostaşii ţării, cu ocazia concentrărilor şi mobilizării. S-au mai dăruit ţigări, cărţi,

74 *Idem*, dosar 157/1936–1937, f. 39.
75 *Idem*, dosar 190/1939, f. 1 -2.
76 *Idem*, dosar 198/1939, f. 1–12.
77 *Idem*, dosar 174/1937-1940, f. 13.
78 *Idem*, dosar 222/1940–1941, f. 377–388.

iconițe, zahăr, lămâi, valoarea darurilor reprezentând sute de mii de lei, iar scrisorile de mulțumire ale ostaşilor au fost numeroase.[79]

În anul 1940 a fost propus un ciclu de conferințe, cu titlul generic *Viața religioasă, aşa cum este şi cum trebuie să fie*, care s-a ținut la radio de către membrii SONFR şi simpatizanți: Alexandrina Cantacuzino, preotul Comana, Aida Vrioni, profesorul Savin, Nichifor Crainic, M. Vulcănescu, D. Băncilă, arhimandritul Scriban, preotul Dumitrescu Borza.

După pierderea Basarabiei şi a Bucovinei de Nord în vara anului 1940, SONFR a acordat ajutoare refugiaților basarabeni şi bucovineni, constând în mâncare, îmbrăcăminte, încălțăminte. În 1941, după eliberarea Basarabiei, SONFR a desfăşurat o activitate febrilă: înființare de licee de fete la Chişinău şi Odesa, organizarea serbării Crăciunului din 1941 la Odesa. Pe Ordinea de zi pe armată, nr. 14, din 22 noiembrie 1941, mareşalului Antonescu a citat SONFR, spunând că această societate a îngrijit pe răniți cu propriile mijloace, cu daruri făcute de diferite persoane.

În perioada celui de-al Doilea Război Mondial, în localul liceului de fete din str. Principatele Unite 63, se organizase Spitalul nr. 358, unde au fost îngrijiți în jur de 600 răniți.[80] Majoritatea instituțiilor şcolare ale SONFR au fost, în perioada 1941–1943, ocupate de armata germană şi transformate în spitale: internatele din Bucureşti, Buzău, Craiova, Giurgiu, Iaşi (spital german). Cel din Galați servea de adăpost bătrânilor şi copiilor.[81] Totuşi, activitatea şcolară se continua în alte şcoli, de exemplu în liceul bucureştean „Zoe Râmniceanu" funcționau 15 clase, cu 582 eleve. Bibliotecile funcționau, elevele îşi luau cărți pentru a le citi acasă. Totodată, aveau loc în şcoli diferite manifestări ca: serbarea datinilor, a patronului şcolii, împărțire de daruri în spitale, şezători organizate în cadrul educației tineretului şcolar, şezători pentru răniți, şezători în folosul „Asociației fostelor eleve".

Situația politică din România devenea însă tot mai dificilă, iar Ministerului Culturii Naționale decidea şi publica în *Monitorul Oficial* nr. 237 din 10 oct. 1942 - Partea I: se suprimau şcolile particulare. Preşedinta SONFR a susținut un protest şi a obținut unele modificări.[82] Dar în dimineața zilei de 12 octombrie 1944, Alexandrina Cantacuzino a decedat.

După încheierea celui de-al Doilea Război Mondial şi preluarea puterii de către comuniști, membrele, proiectele de activitate, planurile de muncă, totul se schimba, inclusiv limbajul. Astfel, în loc de SONFR vorbim de Comitetul de Întreprindere al Salariaților Societății Ortodoxe, de activişti şi tovarăşi, de sarcini, resorturi, ziare muncitoreşti. Totodată, în spiritul muncii proletare, se organizau şedințe bilunare, şedințe ale comitetelor săptămânale, dar se formau şi echipe de dansuri naționale, coruri, se țineau chermeze.

79 *Idem*, dosar 250/1943, f. 2–7, dosar 198/1939, f. 1–12.

80 Elvira – Ecaterina Ivănescu, *op. cit*., p. 119.

81 ANR, fond *Societatea Ortodoxă Națională a Femeilor Române*, dosar 453/1943–1944, f.56.

82 *Idem*, dosar 245/1942–1945, f. 2 f,v.

Ultimul Congres al SONFR s-a desfăşurat la Cluj, la 10 decembrie 1944. Acolo s-a hotărât validarea Comitetului Central, iar Maria Soare, preşedinta generală, a expus un bilanţ al activităţii societăţii pe acel an şi obiectivele viitoare.

Regimul politic democratic era înlocuit cu regimul dictatorial comunist, iar SONFR a protestat, la 20 ianuarie 1945, faţă de hotărârea Ministerului Educaţiei Naţionale de a desfiinţa orele de religie din şcolile de ucenici şi înlocuirea lor cu orele de educaţie moral–cetăţenească. Greutăţile însă abia începeau. Uniunea Femeilor Antifasciste reclama SONFR, spunând că desfăşoară o activitate politică împotriva noii orânduiri din România. De asemenea, ministrul Justiţiei, Lucreţiu Pătrăşcanu decidea demiterea conducerii SONFR şi înlocuirea cu o comisie interimară formată evident din personalităţi cu convingeri comuniste, precum Sofia C. Titel Petrescu, Alexandrina Mircea sau Victoria St. Voitec.[83]

Procesul desfiinţării societăţii a durat mai mulţi ani şi s-a petrecut în etape. Au fost subminate toate şcolile ortodoxe, transformate în şcoli de surori medicale, de educatoare şi au fost desfiinţate toate filialele. În 1948 a început reorganizarea învăţământului românesc după model sovietic, toate institutele ortodoxe ale SONFR fiind desfiinţate. SONFR a fost desfiinţată oficial în 1948, dar activitatea ei încetase încă din anul 1945.

Concluzii

Membrele SONFR au fost femei dinamice, creative, cu idealuri profund umane, manifestate constant, ceea ce a adus desigur şi Biserica ortodoxă printre susţinători. Feministele, ca şi clericii, au militat continuu pentru: creşterea prestigiului bisericii ortodoxe, întărirea ideii naţionale, dezvoltarea educaţiei culturale, morale şi religioase a tinerei generaţii. Aceste obiective au fost nu doar afirmate teoretic în numeroasele şedinţe, adunări sau congrese ale societăţii, ci au fost urmărite practic, printr-o gamă variată de activităţi.

Comitetele parohiale, din Bucureşti şi din alte oraşe, au avut deseori iniţiative şi realizări educative, culturale, religioase cu scopul sprijinirii copiilor, a bolnavilor, a femeilor, construirea de biserici, culturalizarea populaţiei. Activitatea parohiilor SONFR este demonstrată mai ales în Bucureşti, unde documentele păstrate prezintă realizările remarcabile ale parohiilor Lucaci, Oţetari, Sf. Apostoli, Biserica Albă, Cuibul cu Barză, Sf. Voevozi, Ghencea, Sf. Nicolae Şelari, Popa Chiţu, Cărămidarii de Jos şi multe altele. Aceste parohii au patronat şcoli, biblioteci, au organizat conferinţe, concerte religioase, bazare, festivaluri.

Influenţa şi activitatea SONFR s-a extins treptat în toată ţara, fiind mai reprezentativă în Muntenia şi Moldova şi mai limitată în Banat, Transilvania. S-a manifestat şi în Basarabia, înfiinţând filiale, şcoli ortodoxe la Chişinău, Odesa.

Prin ideologia sa profund umană şi creştină, prin componenţa sa diversă social şi profesional, prin colaborarea constantă cu Biserica Ortodoxă, Casa Regală,

83 *Idem*, dosar 271/1945–1946, f. 10–12.

intelectualitatea epocii şi prin realizările multilaterale pe timp de pace şi de război, SONFR rămâne un model de societate de feministă în România.

ORTHODOX DIMENSION OF ORTHODOX NATIONAL SOCIETY OF ROMANIAN WOMEN
ABSTRACT

National Orthodox Society of Romanian Womens was a feminist organization from Inter-Wars Period, that had numerous educational and cultural initiatives. This association collaborated with Orthodox Church thorugh some parochial committees from Bucharest and country. These committees contributed to rising and evolution of some schools, churches, hospitals, organized celebrations, conferences, concerts, markets, distributed provisions to chidrens, womens, illand poor peoples, specially in the Inter-Wars Period.

ANEXE

1. *Ordinul circular al episcopului Romanului.*

Sfânta Episcopie a Eparhiei Romanului
Ordinul circular cu Nr. 1072 din 17 iulie 1910 către Prea Cucernicii Protoierei ai Eparhiei. (Jud. Roman, Bacău, Putna şi Tecuci)

Anul acesta s-a înfiinţat în Capitala României „Societatea Ortodoxă naţională a femeilor române", cu scopul de a dezvolta cultura şi educaţiunea copiilor români, din punctul de vedere religios şi naţional, aşa precum cere interesul patriotic.

Scopul şi-l va ajunge prin conferinţe religioase, de istorie, literatură naţională şi igienă; prin înfiinţare de grădini de copii, şcoale şi internate – altele decât ale Statului şi puse sub imediata priveghere a acelei Societăţi; prin înfiinţare de cursuri pentru adulţi; prin anchete amănunţite asupra stării morale şi materiale a orăşenilor şi sătenilor ortodocşi şi instrucţiunea religioasă a lor, făcându-se dări de seamă către comitetul central al Societăţii asupra stării religioase şi morale a credincioşilor; prin deşteptarea în ei a sentimentelor religioase şi patriotice; prin organizarea de petreceri pentru copiii de şcoală în zilele de duminici şi alte sărbători; prin luarea de informaţiuni asupra cauzelor pentru cari se trimit copii la institute străine; prin strângere de bani.

Fondurile necesare şi le va agonisi Societatea prin donaţiuni, legate, subscripţii, cotizaţii, prin beneficiile ce vor produce concertele şi conferinţele religioase, serbările culturale, etc.

La lucrul acesta este chemat, ca ajutor, şi clerul parohial, care va trebui să ia parte în comitete şi la toată activitatea Societății, în care rolul de căpetenie, diriguitor şi precumpănitor îl au femeile române.

Această stare de lucruri s-a creat, zice-se, în vederea „turburării provocată în Biserica noastră ortodoxă națională, în urma propagandei catolice şi a rătăcirii unora dintre fii Patriei".

Cu toate că în marea noastră societate chreştină orthodoxă de Răsărit, din care cu toții facem parte, nu poate fi vorba de o nouă societate chreştină orthodoxă, căci atunci ar însemna ori că se blamează pe nedrept societatea cea mare chreştină ortodoxă de Răsărit, care în toată organizarea şi activitatea Ei se conduce după anumite norme imutabile, date de Mântuitorul Hristos şi de Biserica Lui, luminată de Duhul Sfânt, ori că sub eticheta orthodoxiei se înfiinţează o societate, care porneşte din alte motive, concepe în altfel orthodoxia cu normele ei de viaţă şi urmăreşte alt scop decât al marii societăți chreştine orthodoxe de Răsărit.

Cu toate că marea instituțiune chreştină orthodoxă de Răsărit este compusă din păstori şi păstoriți, adică din cei cari învață, din cei cari cârmuiesc şi din cei cari sunt cârmuiți şi conduşi pe calea mântuirii, şi, ca atare, este de neadmis ca în sânul adevăratei Biserici a lui Hristos, păstoriții să devină păstori şi dătători de ton în felul cum Biserica are a îndeplini chemarea Sa, față cu fiii Săi ca şi față de protivnicii Săi.

Cu toate că nu prin „luare de informațiuni" numai „asupra cauzelor pentru cari se trimit copii la institute străine" de orthodoxie, se poate opri frecventarea unor asemenea instituții din partea copiilor orthodocşi, ci prin hotărârea părinților, a mamelor în special, de a nu se mai trimite pe fiii săi în asemenea institute, cum şi prin înfrânarea acelor institute tolerate la noi, se poate preîntâmpina pericolul.

Cu toate că nu prin neîncrederea în institutele de educațiune şi cultură ale Statului şi prin blamarea lor se poate rezolva problema, ci prin întărirea acestora şi prin punerea lor pe o largă bază religioasă.

Cu toate că nu Biserica noastră dominantă în Stat este de vină că nu e lăsată să se îngrijească încă din şcolile primare, de instrucțiunea şi creşterea religioasă – morală a tineretului Țării, ba încă se dă trista privelişte, că aceea ce unii clădesc, alții dărâmă; şi pentru aceea n-ar mai trebui umilită, ci ajutată în chip corespunzător cu menirea Ei, dar nu în felul cum se tinde.

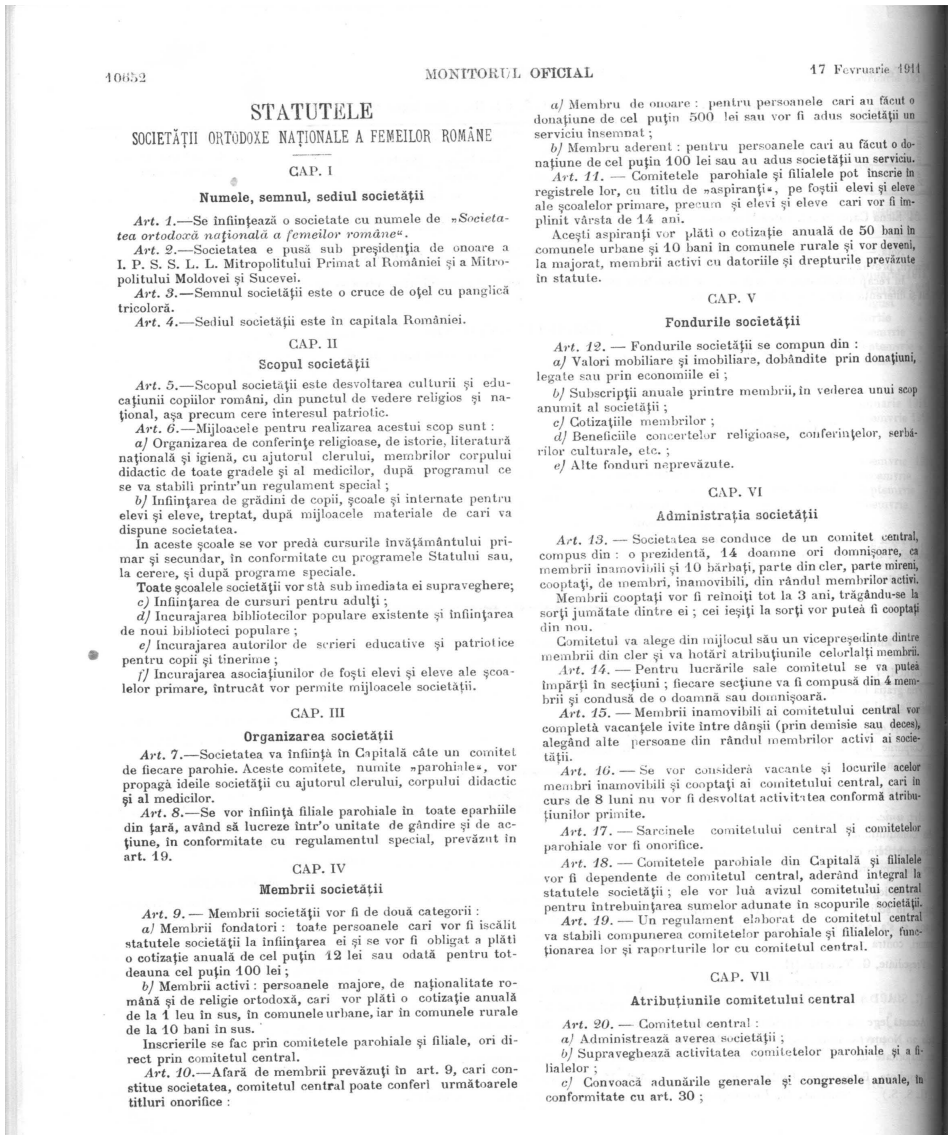
Totuşi, pentru că este vorba de încurajarea şi ajutorarea inițiativei private de a avea mai multe şcoli decât le-ar putea avea şi întreține Statul, scriem Prea Cucerniciei Tale să pui în vederea iubitului cler din acel Județ, ca atunci când "Societatea ortodoxă națională a femeilor române" îi va cere concursul pentru strângerea de fonduri, să-l dea, îndemnând şi pe ceilalți iubiți fii ai mei duhovniceşti din starea mirenească a contribui cu ce vor putea, cunoscută fiind dărnicia românului nu numai față de cei de o lege şi de un sânge cu el, ci şi față de cei de alt neam şi de alte convingeri religioase.

Iubitul cler, însă, căutând a da concursul ce i se va cere, va uza numai de acele mijloace, cari nu-i vor ştirbi întru nimic demnitatea şi prestigiul său sacerdotal şi pastoral.

Episcop, GERASMU

ANR, fond SONFR, dosar 541/1910, f. 20.

2. *Statutele SONFR*

10652 MONITORUL OFICIAL 17 Februarie 1911

STATUTELE
SOCIETĂŢII ORTODOXE NAŢIONALE A FEMEILOR ROMÂNE

CAP. I

Numele, semnul, sediul societăţii

Art. 1.—Se înfiinţează o societate cu numele de *„Societatea ortodoxă naţională a femeilor române“*.

Art. 2.—Societatea e pusă sub preşedinţia de onoare a I. P. S. S. L. L. Mitropolitului Primat al României şi a Mitropolitului Moldovei şi Sucevei.

Art. 3.—Semnul societăţii este o cruce de oţel cu panglică tricoloră.

Art. 4.—Sediul societăţii este în capitala României.

CAP. II

Scopul societăţii

Art. 5.—Scopul societăţii este desvoltarea culturii şi educaţiunii copiilor români, din punctul de vedere religios şi naţional, aşa precum cere interesul patriotic.

Art. 6.—Mijloacele pentru realizarea acestui scop sunt :

a) Organizarea de conferinţe religioase, de istorie, literatură naţională şi igienă, cu ajutorul clerului, membrilor corpului didactic de toate gradele şi al medicilor, după programul ce se va stabili printr'un regulament special ;

b) Infiinţarea de grădini de copii, şcoale şi internate pentru elevi şi eleve, treptat, după mijloacele materiale de cari va dispune societatea.

În aceste şcoale se vor predă cursurile învăţământului primar şi secundar, în conformitate cu programele Statului sau, la cerere, şi după programe speciale.

Toate şcoalele societăţii vor stă sub imediata ei supraveghere;

c) Infiinţarea de cursuri pentru adulţi ;

d) Incurajarea bibliotecilor populare existente şi infiinţarea de noui biblioteci populare ;

e) Incurajarea autorilor de scrieri educative şi patriotice pentru copii şi tinerime ;

f) Incurajarea asociaţiunilor de foşti elevi şi eleve ale şcoalelor primare, întrucât vor permite mijloacele societăţii.

CAP. III

Organizarea societăţii

Art. 7.—Societatea va înfiinţă în Capitală câte un comitet de fiecare parohie. Aceste comitete, numite „parohiale“, vor propagă ideile societăţii cu ajutorul clerului, corpului didactic şi al medicilor.

Art. 8.—Se vor înfiinţă filiale parohiale în toate eparhiile din ţară, având să lucreze într'o unitate de gândire şi de acţiune, în conformitate cu regulamentul special, prevăzut în art. 19.

CAP. IV

Membrii societăţii

Art. 9. — Membrii societăţii vor fi de două categorii :

a) Membrii fondatori : toate persoanele cari vor fi iscălit statutele societăţii la înfiinţarea ei şi se vor fi obligat a plăti o cotizaţie anuală de cel puţin 12 lei sau odată pentru totdeauna cel puţin 100 lei ;

b) Membrii activi : persoanele majore, de naţionalitate română şi de religie ortodoxă, cari vor plăti o cotizaţie anuală de la 1 leu în sus, în comunele urbane, iar în comunele rurale de la 10 bani în sus.

Inscrierile se fac prin comitetele parohiale şi filiale, ori direct prin comitetul central.

Art. 10.—Afară de membrii prevăzuţi în art. 9, cari constitue societatea, comitetul central poate conferi următoarele titluri onorifice :

a) Membru de onoare : pentru persoanele cari au făcut o donaţiune de cel puţin 500 lei sau vor fi adus societăţii un serviciu însemnat ;

b) Membru aderent : pentru persoanele cari au făcut o donaţiune de cel puţin 100 lei sau au adus societăţii un serviciu.

Art. 11. — Comitetele parohiale şi filialele pot inscrie în registrele lor, cu titlu de „aspiranţi“, pe foştii elevi şi eleve ale şcoalelor primare, precum şi elevi şi eleve cari vor fi împlinit vârsta de 14 ani.

Aceşti aspiranţi vor plăti o cotizaţie anuală de 50 bani în comunele urbane şi 10 bani în comunele rurale şi vor deveni, la majorat, membrii activi cu datoriile şi drepturile prevăzute în statute.

CAP. V

Fondurile societăţii

Art. 12. — Fondurile societăţii se compun din :

a) Valori mobiliare şi imobiliare, dobândite prin donaţiuni, legate sau prin economiile ei ;

b) Subscripţii anuale printre membrii, în vederea unui scop anumit al societăţii ;

c) Cotizaţiile membrilor ;

d) Beneficiile concertelor religioase, conferinţelor, serbărilor culturale, etc. ;

e) Alte fonduri neprevăzute.

CAP. VI

Administraţia societăţii

Art. 13. — Societatea se conduce de un comitet central, compus din : o prezidentă, 14 doamne ori domnişoare, ca membrii inamovibili şi 10 bărbaţi, parte din cler, parte mireni, cooptaţi, de membri, inamovibili, din rândul membrilor activi.

Membrii cooptaţi vor fi reînoiţi tot la 3 ani, trăgându-se la sorţi jumătate dintre ei ; cei ieşiţi la sorţi vor puteă fi cooptaţi din nou.

Comitetul va alege din mijlocul său un vicepreşedinte dintre membrii din cler şi va hotărî atribuţiunile celorlalţi membrii.

Art. 14. — Pentru lucrările sale comitetul se va puteă împărţi în secţiuni ; fiecare secţiune va fi compusă din 4 membrii şi condusă de o doamnă sau domnişoară.

Art. 15. — Membrii inamovibili ai comitetului central vor completă vacanţele ivite între dânşii (prin demisie sau deces), alegând alte persoane din rândul membrilor activi ai societăţii.

Art. 16. — Se vor consideră vacante şi locurile acelor membri inamovibili şi cooptaţi ai comitetului central, cari în curs de 8 luni nu vor fi desvoltat activitatea conformă atribuţiunilor primite.

Art. 17. — Sarcinele comitetului central şi comitetelor parohiale vor fi onorifice.

Art. 18. — Comitetele parohiale din Capitală şi filialele vor fi dependente de comitetul central, aderând integral la statutele societăţii ; ele vor luă avizul comitetului central pentru întrebuinţarea sumelor adunate în scopurile societăţii.

Art. 19. — Un regulament elaborat de comitetul central va stabili compunerea comitetelor parohiale şi filialelor, funcţionarea lor şi raporturile lor cu comitetul central.

CAP. VII

Atribuţiunile comitetului central

Art. 20. — Comitetul central :

a) Administrează averea societăţii ;

b) Supraveghează activitatea comitetelor parohiale şi a filialelor ;

c) Convoacă adunările generale şi congresele anuale, în conformitate cu art. 30 ;

SOCIETATEA ORTODOXĂ NAȚIONALĂ A FEMEILOR ROMÂNE

REGULAMENT pentru Comitetele parohiale

Art. 1. – Numărul membrilor Comitetelor parohiale va fi stabilit de membrii eforiei respective. Toți preoții, institutorii şi institutoarele din enorie sunt de drept membri ai comitetelor parohiale.

Art. 2. – Ca prezidentă se va alege de comitetul parohial o doamnă sau domnişoară cu domiciliul statornic în enorie.

Vice-prezident va fi de drept parohul; secretarul sau secretara se va alege dintre institutorii din enorie. Unde nu exista şcoală, se poate alege secretar sau secretară ori care din membrii comitetului.

Art. 3. – Îndatoririle Comitetelor parohiale sunt următoarele:

a). – a lucra pentru realizarea scopurilor Societății, conform Statutelor.

b). – a face înscrieri de membri, cărora li se vor libera chitanțe de casiera Comitetului Central, şi a ține un registru special de numele şi adresele membrilor din enorie.

c). – a face anchete amănunțite asupra stării morale şi materiale a enoriaşilor.

d). – a lua informațiuni asupra cauzelor pentru care se trimit copii la institute străine.

e). – a face propagandă pentru societate, deşteptând sentimentele religioase şi patriotice.

f). – a purta grijă de instrucțiunea religioasă a enoriaşilor, în care scop vor însărcina membrii din sânul lor ori vor face apel la membrii din afară de Comitet, ca să ia măsurile cuvenite.

g). – a organiza duminicele şi sărbătorile, cursuri de adulți, în care se vor trata mai ales subiecte religioase, patriotice şi de igienă.

h). – a organiza duminicele şi sărbătorile, petreceri pentru copii de şcoală; la aceste petreceri se vor executa cântece religioase şi patriotice şi se vor reprezenta piese potrivite cu vârsta copiilor şi cu scopul Societății.

i). – a se întruni cel puțin odată pe lună pentru a rezolva petițiunile ce li se vor adresa de către enoriaşi şi pentru a redacta un raport amănunțit despre activitatea lor către Comitetul Central, dându-şi totodată avizul asupra măsurilor ce ar fi de luat.

Art. 4. – Dacă enoria va avea trebuință de o grădină de copii sau de o şcoală, Comitetul parohial se va adresa Comitetului Central, spre a lua dispoziținile necesare.

Art. 5. – Comitetele parohiale vor putea strânge bani prin cotizațiuni, prin subscripții pentru enoriaşi şi prin serbări organizate în enorie.

Pentru acoperirea cheltuielilor necesitate de activitatea comitetelor parohiale, acestea vor putea întrebuința a patra parte din încasări, iar restul se va trimite la Cassa Comitetului Central, împreună cu expunerea amănunțită a încasărilor şi cu acte justificative pentru cheltuielile făcute.

În caz când cheltuielile reclamate ar întrece a patra parte din încasări, se va cere aprobarea comitetului central pentru suma necesară.

Art. 6. – Comitetele parohiale vor putea face Comitetului Central propuneri de orice natură privitoare la realizarea scopurilor Societății, potrivit cu trebuințele locale.

PREZIDENȚI DE ONOARE:
I.I.P.P.S.S.L.L. MITROPOLITUL PRIMAT AL ROMÂNIEI şi
MITROPOLITUL MOLDOVEI ŞI SUCEVEI.

PREZIDENTĂ:
DOAMNA ANASTASIA GR. PHILIPESCU strada Scaune No. 26.
Vice Prezident:
P.S.S. ARHIEREUL TEODOSIE PLOEŞTEANU

Membri:
Doamna Zoe Gr. Râmniceanu, casieră, str. Scaune No. 45
„ Sultana C. Miclescu
„ Alexandrina Gr. Cantacuzino
„ Maria Timuş
„ Zoe N. Mandrea
„ Elena M. Săulescu
„ Esmeralda I. Manu
„ Zoe Rosetti Bălănescu
„ Elisaveta I. Manu
„ Tatiana Niculescu-Dorobanțu
„ Elisa G. Greceanu
D-ra Eleonora Stratilescu
„ Elena C. Odobescu
„ Maria Glogoveanu, secretară
„ Olga Ritoridi, delegata parohiilor
Prea Cuvioşia Sa Arhimandritul Scriban
D-nul Porfesor Dim. Onciul
„ „ D. C. Butculescu
„ „ S. Mehedinți
„ „ P. Gârboviceanu

„ „ Gh. Adamescu
„ „ Boroianu
Părintele econom Ilie Teodorescu
D-nul Profesor Ioan Scurtu
„ Institutor Negulescu

Cenzori:
Domnul I.C. Băicoianu
„ Alex D. Florescu
„ Dim. Z. Furnică

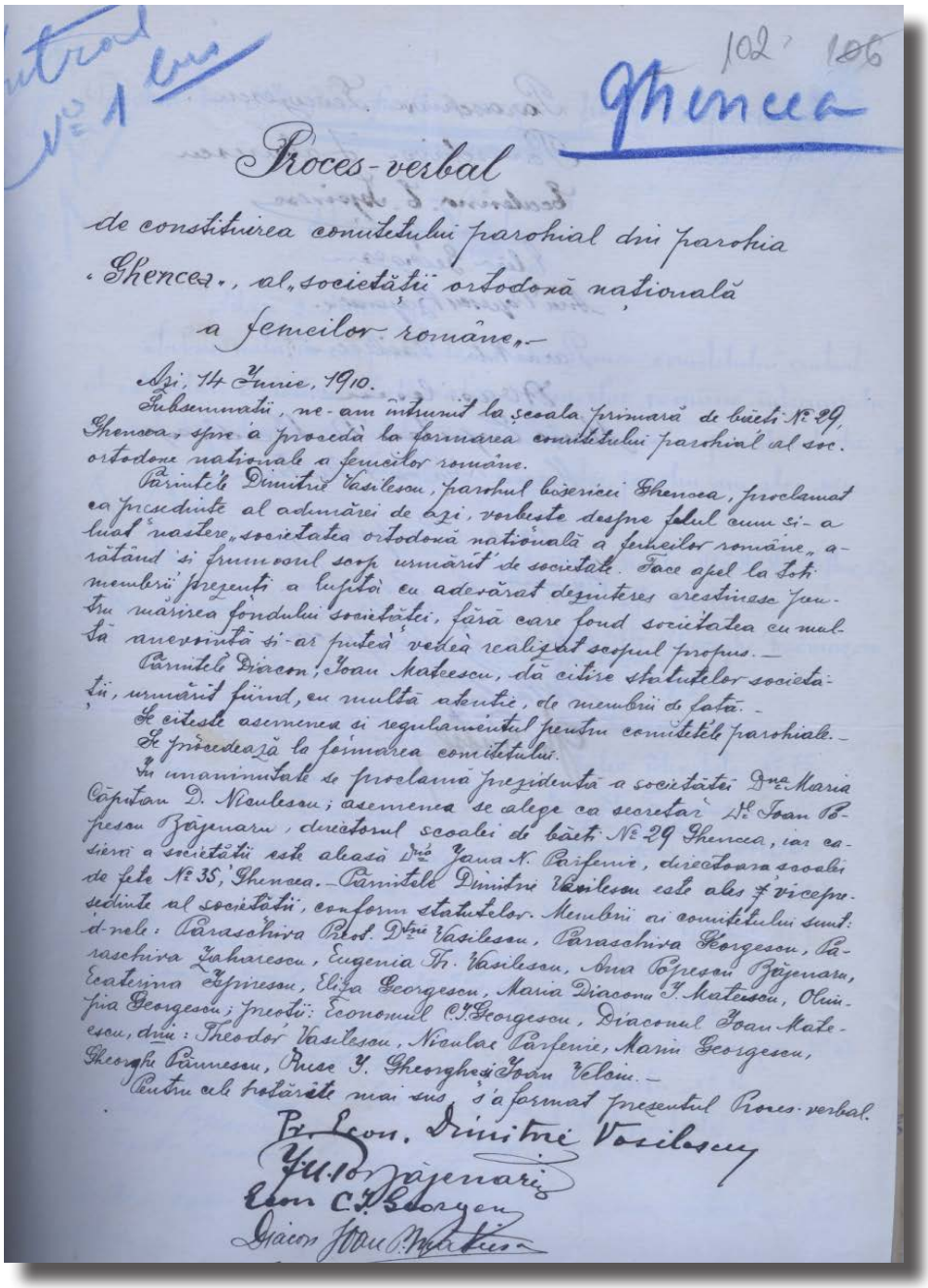
ANR, fond SONFR, dosar 4/1910 – 1918, ff. 63, 64.

4. Fotografie cu membrii unui comitet parohial bucureştean.

ANR, fond SONFR, dosar 558, f. 107.

5. Proces-verbal privind întemeierea comitetului parohial Ghencea.

Proces-verbal

de constituirea comitetului parohial din parohia „Ghencea", al societăţii ortodoxă naţională a femeilor române.-

Azi, 14 Iunie, 1910.

Subsemnaţii, ne-am întrunit la şcoala primară de băeţi Nr. 29, Ghencea, spre a procedă la formarea comitetului parohial al soc. ortodoxe naţionale a femeilor române.

Părintele Dimitrie Vasilescu, parohul bisericei Ghencea, proclamat ca preşedinte al adunării de azi, vorbeşte despre felul cum şi-a luat naştere „societatea ortodoxă naţională a femeilor române", arătând şi frumosul scop urmărit de societate. Face apel la toţi membrii prezenţi a lucră cu adevărat dezinteresat creştineşte pentru mărirea fondului societăţei, fără care fond societatea cu mult să n-ar putea vedeă realizat scopul propus.-

Părintele Diacon Ioan Matescu, dă citire statutelor societăţii, urmărit fiind, cu multă atenţie, de membrii de faţă.-

Le citeşte asemenea şi regulamentul pentru comitetele parohiale.-

Se procedează la formarea comitetului.

În unanimitate se proclamă preşedintă a societăţei Dna Maria Căpitan D. Niculescu; asemenea se alege ca secretar D. Ioan Popescu Bejenaru, directorul şcoalei de băeţi Nr. 29 Ghencea, iar casieră a societăţei este aleasă Dna Ioana N. Parfenie, directoarea şcoalei de fete Nr. 35, Ghencea.- Părintele Dimitrie Vasilescu este ales ? vicepreşedinte al societăţii, conform statutelor. Membrii ai comitetului sunt: d-nele: Paraschiva Pr. Dim. Vasilescu, Paraschiva Georgescu, Paraschiva Zaharescu, Eugenia Th. Vasilescu, Ana Popescu Bejenaru, Ecaterina Stănescu, Elisa Georgescu, Maria Diaconu I. Matescu, Olimpia Georgescu; preoţii: Economul C. Georgescu, Diaconul Ioan Matescu, dnii: Theodor Vasilescu, Nicolae Parfenie, Marin Georgescu, Gheorghe Dănescu, Ruse Gh. Gheorghe şi Ioan Velciu.-

Pentru cele hotărâte mai sus, s'a format prezentul Proces-verbal.

Pr. Econ. Dimitrie Vasilescu
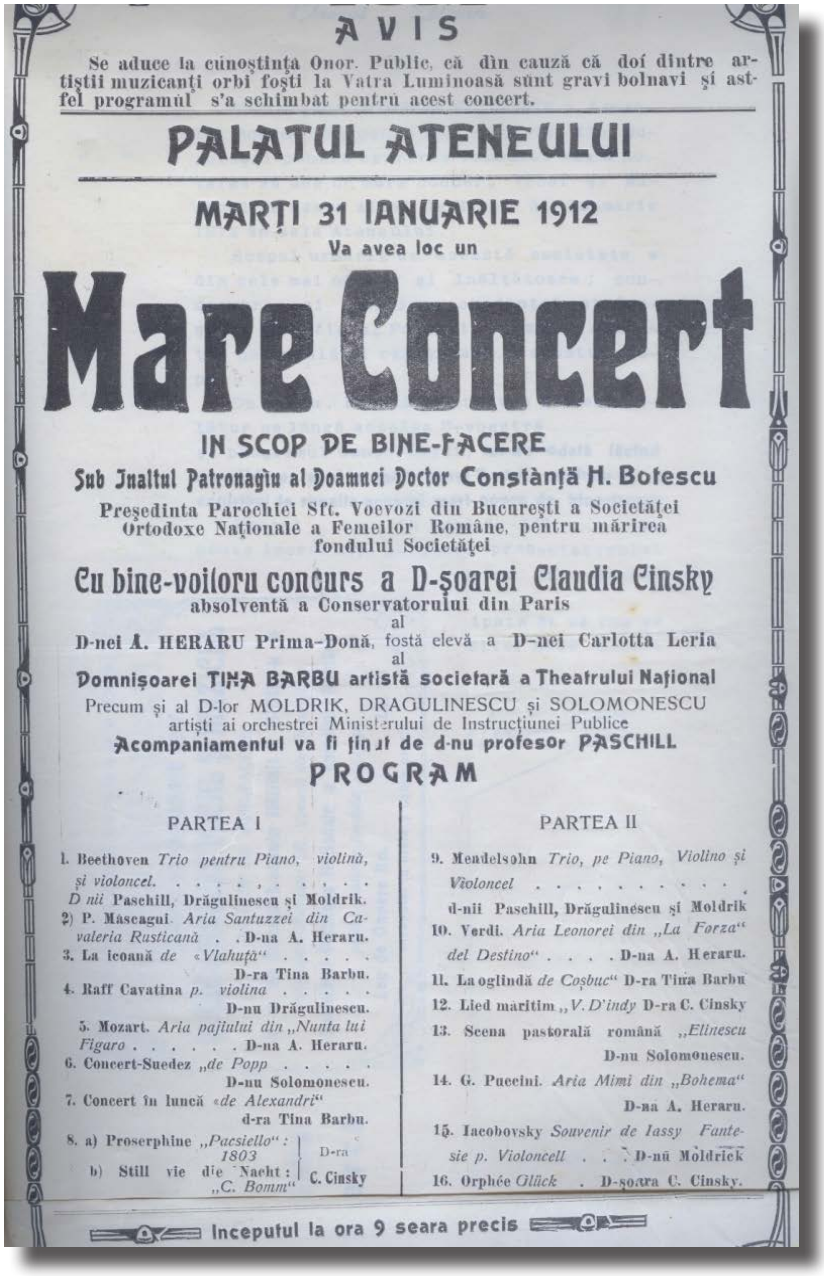
Ioan Popescu Bejenaru

Econ C. Georgescu

Diacon Ioan Matescu

ANR, fond SONFR, dosar 559, f. 102

6. Anunț al comitetului parohial Sf. Voevozi privind organizarea la Palatul Ateneului, la 31 ianuarie 1912, a unui concert de binefacere.

AVIS

Se aduce la cunoștința Onor. Public, că din cauză că doi dintre artiștii muzicanți orbi foști la Vatra Luminoasă sunt gravi bolnavi și astfel programul s'a schimbat pentru acest concert.

PALATUL ATENEULUI

MARȚI 31 IANUARIE 1912

Va avea loc un

Mare Concert

IN SCOP DE BINE-FACERE

Sub Inaltul Patronagiu al Doamnei Doctor Constanța H. Botescu

Președinta Parochiei Sft. Voevozi din București a Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române, pentru mărirea fondului Societății

Cu bine-voitoru concurs a D-șoarei Claudia Cinsky

absolventă a Conservatorului din Paris

al

D-nei A. HERARU Prima-Donă, fostă elevă a D-nei Carlotta Leria

al

Domnișoarei TINA BARBU artistă societară a Theatrului Național

Precum și al D-lor MOLDRIK, DRAGULINESCU și SOLOMONESCU artiști ai orchestrei Ministerului de Instrucțiunei Publice

Acompaniamentul va fi ținut de d-nu profesor PASCHILL

PROGRAM

PARTEA I

1. Beethoven *Trio pentru Piano, violină, și violoncel.* . . . . . D nii Paschill, Drăgulinescu și Moldrik.
2) P. Mascagni. *Aria Santuzzei din Cavaleria Rusticană* . . D-na A. Heraru.
3. La icoană *de «Vlahuță"* . . . . . D-ra Tina Barbu.
4. Raff Cavatina *p. violina* . . . . . D-nu Drăgulinescu.
5. Mozart. *Aria pajului din „Nunta lui Figaro* . . . . . D-na A. Heraru.
6. Concert-Suedez *„de Popp* . . . . . D-nu Solomonescu.
7. Concert în lună *«de Alexandri"* d-ra Tina Barbu.
8. a) Proserphine *„Pacsiello": 1803* | D-ra
b) Still vie die Nacht: *„C. Bomm"* | C. Cinsky

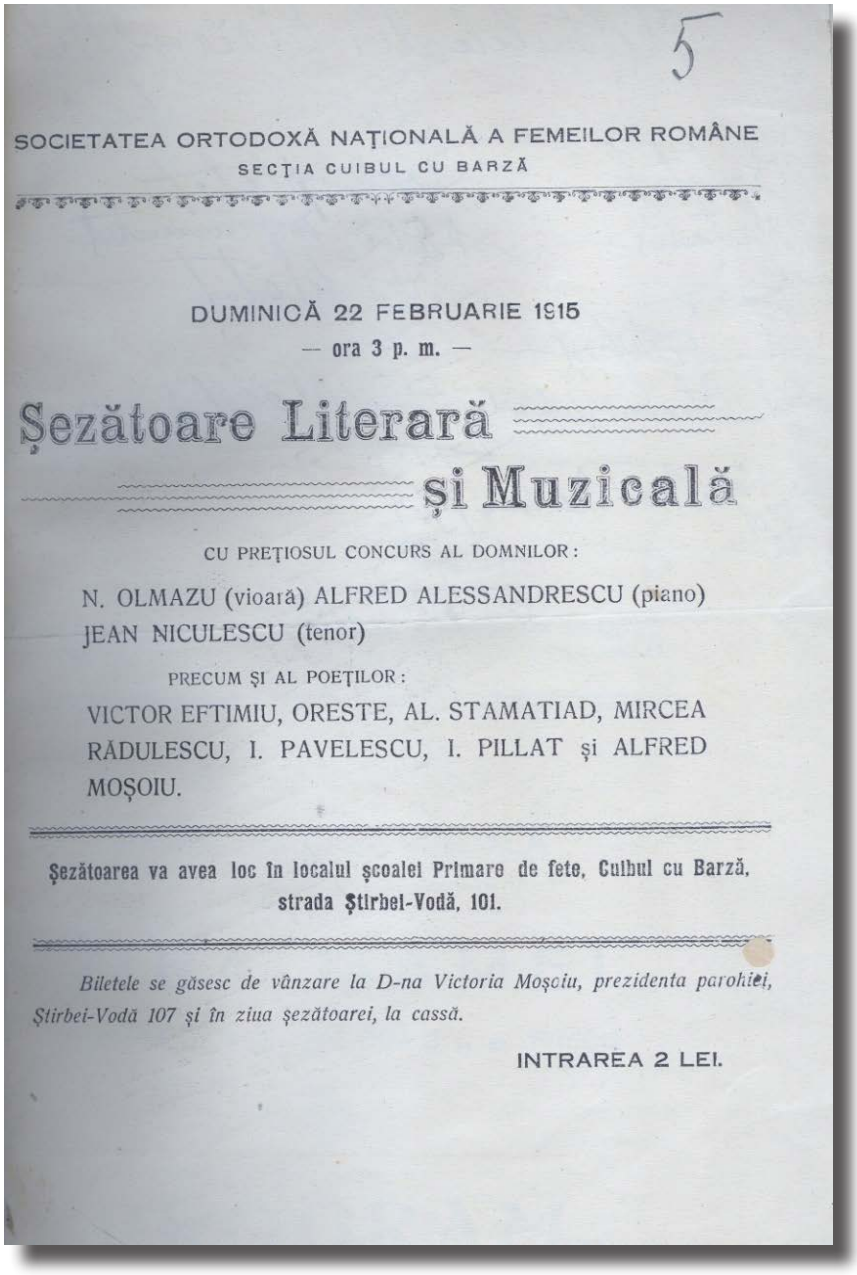
PARTEA II

9. Mendelsohn *Trio, pe Piano, Violino și Violoncel* . . . . . d-nii Paschill, Drăgulinescu și Moldrik
10. Verdi. *Aria Leonorei din „La Forza" del Destino"* . . . . D-na A. Heraru.
11. La oglindă *de Coșbuc"* D-ra Tina Barbu
12. Lied maritim *„V. D'indy* D-ra C. Cinsky
13. Scena pastorală română *„Elinescu* D-nu Solomonescu.
14. G. Puccini. *Aria Mimi din „Bohema"* D-na A. Heraru.
15. Iacobovsky *Souvenir de Iassy Fantesie p. Violoncell* . . . D-nu Moldrick
16. Orphée *Glück* . D-șoara C. Cinsky.

Inceputul la ora 9 seara precis

ANR, fond SONFR, dosar 566, f. 26

7. Anunț al comitetului parohial Cuibul cu Barză, cu privire la desfăşurarea unei şezători literare şi muzicale la 22 februarie 1915.

5

SOCIETATEA ORTODOXĂ NAȚIONALĂ A FEMEILOR ROMÂNE
SECȚIA CUIBUL CU BARZĂ

DUMINICĂ 22 FEBRUARIE 1915
— ora 3 p. m. —

Şezătoare Literară
și Muzicală

CU PREȚIOSUL CONCURS AL DOMNILOR:

N. OLMAZU (vioară) ALFRED ALESSANDRESCU (piano)
JEAN NICULESCU (tenor)

PRECUM ȘI AL POEȚILOR:

VICTOR EFTIMIU, ORESTE, AL. STAMATIAD, MIRCEA RĂDULESCU, I. PAVELESCU, I. PILLAT și ALFRED MOȘOIU.

Şezătoarea va avea loc în localul şcoalei Primare de fete, Cuibul cu Barză, strada Ştirbei-Vodă, 101.

Biletele se găsesc de vânzare la D-na Victoria Moșciu, prezidenta parohiei, Ştirbei-Vodă 107 și în ziua şezătoarei, la cassă.

INTRAREA 2 LEI.

ANR, fond SONFR, dosar 558, f. 5

SOCIETATEA „SARPETROL” (SOCIETATE ANONIMĂ PENTRU COMERȚUL ȚIȚEIULUI ŞI INDUSTRIA DE PETROL) 1925-1948

Ionela NIȚU
Dan-Ovidiu PINTILIE

Întreprinderea s-a înființat la data de 27 noiembrie 1925 ca firmă individuală de petrol, sub numele „Leon Sanielevici”[1], conform actului constitutiv şi statutelor publicate în „Monitorul Oficial” din 4 decembrie 1925[2]. Scopul societății era „de a face operațiuni de cumpărare şi vânzare de țiței în comision, cât şi orice operațiuni în legătură cu industria de petrol”. Capitalul social inițial era de 5.000.000, împărțit în 10.000 acțiuni la purtător a câte 500 lei fiecare. Principalii acționari au fost următorii: Leon Sanielevici, care a depus 1.000.000 lei, pentru care a primit 2.000 de acțiuni; Dodel Sanielevici – directorul Băncii Fortuna din Bucureşti, care a depus 1.000.000 şi a primit 2.000 de acțiuni; Leonida Mavrojani – administrator delegat al Băncii Fortuna din Bucureşti, care a depus 1.000.000 şi a primit 2.000 de acțiuni; Sim. Marcovici-Cleja – exploatator de petrol din Bucureşti, reprezentat de Victor Kendler în baza procurii autentificată de Legația Română din Paris, care a depus 1.000.000 şi a primit 2.000 de acțiuni; dr. I. Daniel – medic din Bucureşti, care a depus 500.000 lei şi a primit 1.000 acțiuni; Victor Kendler – avocat din Bucureşti, care a depus 250.000 lei şi a primit 500 de acțiuni; Nicolae Lucianu – avocat din Bucureşti, care a depus 250.000 lei şi a primit 500 acțiuni. Capitalul a fost subscris în numerar, din care 1.500.000 lei reprezentând 30%, s-a depus la BNR cu recipisa 100.871 din 1925, iar restul de 75% s-au vărsat în primele zile după autorizarea de funcționare. Potrivit art. 7 din actul constitutiv, fiecare dintre fondatori avea dreptul de a transmite prin simplă declarație făcută societății înainte de repartizarea acțiunilor, orice număr de acțiuni din cele subscrise, iar acțiunile puteau fi eliberate direct persoanelor către care s-a făcut transferul. Actul constitutiv a fost autentificat de Tribunalul Ilfov la nr. 29.891 din 1925.

S-a reorganizat în 23.12.1925 în „Societatea Anonimă Română pentru comision de țiței şi pentru industria de petrol”, tot cu un capital social inițial de 5.000.000 lei[3]. Conform art. 1 din statute, societatea va purta numele de „SARPETROL”, societate anonimă pentru comerțul țițeiului şi industria de petrol fiind înscrisă în Registrul Oficiului Comerțului la nr. 583 din 1933, iar în Registrul

1 Leon Sanielevici (n. 1875-d.1950), român evreu care a fost operator privat în domeniul petrolier din România.

2 „Monitorul Oficial”, partea a I-a, nr. 268 din 04.12.1925, p. 13.607-13.611.

3 Serviciul Județean Argeş al Arhivelor Naționale (în continuare S.J.A.N. Argeş), fond Societatea „Sovrompetrol”, dosar 54/1946-1952, f. 1.

Oficiului Exportatorilor, sub nr. 529 din 1939. Sediul societății a fost în Bucureşti, strada Nicolae Iorga nr. 25.

La 21 martie 1929, prin Adunarea Generală Extraordinară a societății, publicată în „Monitorul Oficial" nr. 87 din 20.04.1929 ,se decide schimbarea emblemei societății în: „Societatea Anonimă Română pentru Comerțul Țițeiului şi Industria de Petrol, fost Leon Sanielevici"[4]. Cu această ocazie se decide şi posibilitatea majorării capitalului social inițial de 5.000.000 lei, care putea fi ridicat până la 50.000.000 lei. În şedința din 24 aprilie 1929, conform procesului-verbal nr. 11 al Consiliului de Administrație, se decide sporirea capitalului social de 5.000.000 lei la 30.000.000 lei, iar în şedința sa din 26 mai 1930, conform procesului verbal nr. 15, se decide sporirea capitalului social de la 30.000.000 lei la 35.000.000 lei deplin vărsat[5].

Conform evidențelor principalilor deținători de acțiuni, la 08.10.1940, capitalul social al societății era deținut de următorii[6]:

Numele şi prenume	Număr acțiuni /Bucăți	Valoare în lei
Leon Sanielevici	60	30.000
Ionel Sanielevici	27.120	13.560.000
Adela Sanielevici	15.000	7.500.000
Emil Sanielevici	380	190.000
Dr. I. Daniel	5.670	2.823.000
Rene dr. Daniel	21.500	10.750.000
Av. I. Codreanu	30	15.000
Ing. Al. Popescu	30	15.000
Raul Culeanu	60	30.000
C.D. Dimitriu	60	30.000
Ing. N. Costache	60	30.000
Leon Cernea	30	15.000
TOTAL	**70.000**	**35.000.0000**

În registrul de acționari la 9 octombrie 1940 figurează ca deținători ai acțiunilor următorii:

Numele şi prenume	Număr acțiuni /Bucăți	Valoare în lei
SARDEP SAR	34.880	17.440.000
Meotica Română SAR	34.880	17.440.000
Ing. N. Costache	60	30.000
Av. I. Codreanu	30	15.000
Ing. Al. Popescu	30	15.000
Raul Culeanu	60	30.000
C.D. Dimitriu	30	30.000
TOTAL	**70.000**	**35.000.0000**

4 „Monitorul Oficial", partea a II-a, nr. 87 din 20.04.1929, p. 3.064.

5 Idem, nr. 159 din 1930.

6 S.J.A.N. Argeş, fond Societatea „Sovrompetrol", dosar 54/1946-1952, f. 11.

În noiembrie 1940, Consiliul de administrație al societății S.A.R.D.E.P. aprobă cumpărarea a 34.880 acțiuni valorând câte 425 lei/bucata, aparținând societății Sarpetrol, în părți egale cu societatea „Meotica Română" care mai târziu le va revinde societății SARDEP cu prețul de 14.724.000 lei[7].

În registrele de acționari, în 2 ianuarie 1941 figurau ca deținători SARDEP SAR cu 69.760 acțiuni în valoare de 34.880.000 lei, ing. N. Costache (60 acțiuni), A. Cruceanu (30 acțiuni), ing. Gh. Nădejde (30 acțiuni), Valter Rațiu (30 acțiuni), dr. C. Buhlea (60 acțiuni) şi ing. Barbu Negoescu (30 acțiuni). În total erau 70.000 acțiuni a 35.000.000 lei.

La 30 iulie 1941, prin Adunarea Generală se modifică din nou emblema în „SARPETROL" – Societatea Anonimă Română pentru Comerțul Țițeiului şi Industria de Petrol – cauzele schimbării emblemei fiind schimbarea obiectului de activitate al societății, care a trecut de la comerțul de țiței la lucrări de foraj şi explorare.

La 31 decembrie 1941 Consiliul de administrație al societății era format din prof. C. Bălescu - preşedinte, dr. C. Buhlea, Heinrich Conzen şi Valter Rațiu - membri, iar ing. Barbu Gheorghe Negoescu, director general. Capitalul social era de 35.000.000 lei. La 12 mai 1942, capitalul social se măreşte la 70.000.000 lei, prin aportul consorțiului german în materiale de foraj, societatea Kontinentale Oel, conform procesului-verbal nr. 64 al Consiliului de Administrație[8].

În 17 iulie 1942, principalii acționari ai societății erau societățile: Kontinentale Oel şi SARDEP SAR, cu câte 69.760 acțiuni fiecare, în valoare de 34.880.000 lei fiecare, dr. C. Buhlea cu 120 acțiuni, ing. N. Costache cu 120, iar A. Cruceanu, ing. Gh. Nădejde, Valter Rațiu şi ing. Barbu Negoescu, cu câte 60 acțiuni fiecare. În total erau 140.000 acțiuni în valoarea de 70.000.000 lei.

La 2 august 1945, conform Legii 573/1945 (Monitorul Oficial 161 din 1945) în registrul de acționari figurau următorii deținători de acțiuni: „Ubiedinenie Ucrneft" şi „SARDEP SAR" cu câte 69.760 acțiuni fiecare în valoare de 34.880.000 lei fiecare, dr. C. Buhlea 120 acțiuni, ing. N. Costache 120 acțiuni, Gh. Nădejde 60 acțiuni, Valter Rațiu 60 acțiuni şi ing. Barbu Negoescu cu 60 acțiuni. În total erau 140.000 acțiuni în valoare de 70.000.000 lei[9].

Conform art. 4 din statute, societatea avea ca obiect de activitate comerțul cu țiței, atât în vederea alimentării rafinăriilor pentru consumul intern, cât şi în vederea exportului, precum şi o activitate mai redusă de foraj şi extracție. Din cauza împrejurărilor şi ținând seama de interesele economiei naționale de a mări pe cât posibil producția de țiței, societatea, începând cu 1941, a căutat să dezvolte cât mai mult activitatea de foraj şi exploatarea terenurilor petrolifere, iar în secundar,

7 Idem, fond Societatea SARDEP, dosar 34/1940, f.n.

8 Idem, fond Societatea „Sovrompetrol", dosar 54/1946-1952.

9 Ibidem, f. 12.

recepţii şi vămuiri de produse petrolifere pentru export. Birourile de recepţie şi vămuiri cu laboratoare la Ploieşti şi Giurgiu făceau preluarea calitativă şi cantitativă a ţiţeiului şi produselor petroliere pentru cumpărători din Germani, Elveţia şi Italia, de la firmele exportatoare din ţară.

În vederea punerii în aplicare a acestei activităţi s-a întocmit un program de foraj atât pe terenuri proprii, cât şi prin diferite aranjamente cu alte societăţi petroliere şi în special cu micii producători cărora li s-a asigurat sprijinul tehnic şi în special financiar pentru a pune în valoare terenurile şi concesiunile pe care le deţineau. Societatea şi-a asigurat continuu materiale de foraj atât pentru ea, cât şi pentru societăţile cu care avea încheiate convenţii. La finele anului 1941 societatea şi-a asigurat cantităţi necesare de produse petroliere destinate exportului în Germania, Slovacia, Bulgaria şi Grecia.

Cu toate dificultăţile vremurilor s-a găsit personal de specialitate pentru a forma un grup „tehnic românesc bine instruit şi experimentat", precum şi materialele pentru îndeplinirea programelor de activitate. Beneficiul, la 31.12.1941, a fost de 2.455.696 lei, din care s-a acordat un dividend de 5% în valoare de 1.750.000 lei[10]. Faţă de anul 1940 când s-a acordat un dividend doar de 1%, în valoare de 350.000 lei, creşterea era semnificativă şi reflecta o activitate mai intensă şi mai bună. Pentru anul 1942 rămânea o sumă de reportat în valoare de 297.702 lei.

Activitatea societăţii s-a desfăşurat la schela Mislea din judeţul Prahova, unde a instalat un număr de 21 de sonde care vor deveni productive. A încheiat convenţii cu alte societăţi pentru exploatarea schelei Copăceni-Răzvad, cu un număr de 7 sonde în producţie şi de unde avea o participare de 50% în calitate de operator, şi la schela Răzvad din judeţul Dîmboviţa cu un număr de 5 sonde în producţie şi o participare de 50, tot în calitate de operator. De asemenea, a efectuat explorări în Ţinutul Minier nr. VI Tega-Buzău cu o participare de 6%, Ţinutul Minier nr. X Moineşti-Bacău cu o participare de 3% şi Ţinutul Minier nr. XI Văsieşti-Bacău, cu o participaţie de 3%. A participat la explorarea unor structuri izolate cum ar fi: structura nr. IV Şuţa-Seacă jud. Dâmboviţa, cu o participaţie de 2%, structura nr. VI Tohani-Buzău, cu o participaţie de 5% şi structura nr. VII Dolani-Dîmboviţa, cu o participaţie de 25%. În exploatare a participat la schela Gura-Ocniţei aparţinând societăţii Concordia, cu o participaţie de 33% la sonda nr. 1 Sarpetrol şi o participaţie de 15% la sonda 2001 „Concordia". La schela Mislea-Runcu a societăţii IRDP avea o participaţie de 56% la sonda nr. 104 şi de 50% la sonda nr. 106. La exploatarea „Areta" de la Telega-Călinet a avut o participare de 50% la sonda nr. 3, de 25% la sonda nr. 10 şi de 40% la sonda nr. 11[11].

Materialele necesare pentru forare şi pentru exploatarea sondelor erau procurate de la societăţile Reşiţa (aparatele de pompaj, electromotoare), „Concordia"

10 S.J.A.N. Argeş, fond Societatea Sarpetrol, dosar 6/1942, f.n.

11 Idem, fond Societatea Sovrompetrol, dosar 54/1946-1952, f. 2.

(prăjini), „Cablul Românesc” (cablajele), „Cosmos” (metale dure), „Moldonaphta” (burlane ermetice), precum şi de la unele societăţi din Germania care erau furnizate prin societatea Kontinentale Oel.

Deţinea pentru foraj un aparat pentru adâncimea de 2000 metri cu maşini de aburi complet, aflat la Gura Ocniţei, un aparat de foraj pentru adâncimi de 1000 metri cu motoare pe explozie complet, cu 728 metri prăjini de foraj, aflat la Copăceni, un aparat de foraj tip Lucey pentru 1000 metri adâncime, cu echipament electric şi 244 metri prăjini Rotary, aflat la Mislea şi un Granic pentru adâncimea de 1000 metri pentru maşina de aburi (pentru intervenţii fără prăjini), aflat la Gura Ocniţei. Deţinea la schele petroliere burlane europene şi burlane A.P.I. de diferite dimensiuni şi lungimi, duble sau normale[12].

Pentru forarea perimetrelor deţinute s-au încheiat convenţii cu societatea „Sondrum” pentru instalarea a două sonde la schela Sf. Gheorghe, precum şi a unui rezervor de 50 vagoane de unde producţia era pompată la societatea „Colombia”, cu societatea „Româno-Belgiană” pentru instalarea unei sonde la Niculeşti – Buzău, a unei sonde la Pietriş cu societatea IRDP, care primea 12% din totalul ţiţeiului brut, precum şi pe perimetrele de la Piţigaia (două sonde cu societatea Petrolina), Cislău, Băneşti-Telega, Ţintea şi Policiori. De asemenea, s-a construit o conductă de gaze de 4 ţoli în lungime de 6 km. pentru alimentarea şantierului „Copăceni”, din care jumătate din materiale şi manoperă erau asigurate de societatea „Unirea”. La Copăceni materialele deţinute de societate au fost date în primire societăţii „Naphta Română”, care urma să pună în explorare sonde folosind aceste materiale, dar cu personal propriu. „Sarpetrol” furniza societăţii „Naphta”, în baza convenţiei încheiate, material lemnos adus din Bucovina şi Cîmpulung Muscel, care era depozitat în gara Văleni de unde era transportat cu autocamioanele şi cu boii atunci când nu se mai putea face transport din cauza vremii şi a noroiului. „Sarpetrol” hotărâse a se cumpăra două perechi de boi pentru schela Copăceni, iar societatea „Sondrum” cumpărase la fel pentru şantierul de la Gura Ocniţei.

Aşa cum am precizat, societatea a întreprins două categorii de foraje, unele pentru contul său, iar altele pentru terţe persoane în calitate de antreprenor. Costul mediu de foraj pentru sondele proprii de la Copăceni a fost de 16.681 lei/metru în 1942, 22.281 lei/metru în 1943 şi 17.610 lei/metru în 1944. Costul mediu de foraj pentru sondele forate pentru societatea „Sondrum” a fost de 8.680 lei/metru în anul 1942 şi 12.033 lei/metru în 1943[13].

Cantităţile şi felul produselor petroliere obţinute de societate în perioada 1942-1945, de la schelele Mislea, Copăceni, Gura Ocniţei, Runcu, din redevenţe şi participaţiuni au fost următoarele:

12 Ibidem, p. 5.
13 Ibidem, f. 9.

Anul	Țiței parafinos	Țiței semi-parafinos	Țiței uleios	Total general
1942	270	1.113	-	46.784
1943	1.116	9.106	4.071	tone
1944	1.583	6.717	5.075	
1945	2.864	6.833	8.036	
TOTAL	**5.833**	**23.739**	**17.182**	

Numărul metrilor forați a fost de 4.073 m. în 1942, 7.329 m. în 1943, 1.362 m. în 1944, 715 m. în 1945, care făceau în total de 13.484 m.

În perioada 1942-1945, numărul mediu al lucrătorilor şi funcționarilor societății care au activat la centrala București şi cele trei schele petrolifere a fost de[14]:

Anul	Centrala București		Schela Mislea		Schela Copăceni		Schela Gura Ocniței	
	Lucrători	Funcționari	Lucrători	Funcționari	Lucrători	Funcționari	Lucrători	Funcționari
1942	-	76	-	-	3	1	8	2
1943	-	94	148	7	9	2	70	8
1944	-	85	112	7	27	5	69	8
1945	-	36	107	8	25	5	22	5

„Sarpetrol", pierzându-şi treptat caracterul comercial inițial, şi-a limitat activitatea, în special în ultimii trei ani, la exploatarea terenurilor sale, țițeiul rezultat fiind apoi vândut, în anii 1942-1944, societății SARDEP, care în cadrul consorțiului german de petrol din România şi anume societatea „Kontinentale", era societatea de comercializare şi export a țițeiului, iar după încheierea armistițiului țițeiul a fost dirijat, conform programelor stabilite de Ministerul Minelor şi Petrolului, direct rafinăriilor Doiceşti, Standard şi Vega.

În anul 1942, în urma operațiunilor sale comerciale, societatea a vândut 4.758 tone de țiței, în anul 1943 – 14.562 tone țiței, iar în anul 1944 – 10.288 tone țiței. În anul 1945, societatea a prelucrat în rafinăria Doiceşti o cantitate de 4.802 tone țiței, iar în 1946 producția sondelor de la cele trei schele a fost de 1.270 tone.

În trimestrul IV din 1946, societatea deținea un număr de 29 sonde preluate de la alte societăți spre exploatare şi 10 sonde forate de societate. Schelele petroliere erau situate la Mislea, care deținea cele mai multe sonde preluate şi anume 25, Gura Ocniței cu două sonde preluate şi Copăceni, la fel, cu două[15]. Totalul metrilor forați era de 32.665 metri.

14 Ibidem, f. 7.

15 S.J.A.N. Argeş, fond Societatea Sarpetrol, dosar 1/1936-1946, f.n.

Pentru transportul şi comercializarea ţiţeiului, societatea nu poseda conducte principale, ci numai conducte interioare din ţeavă de 2-4 ţoli pentru transportul apei, gazului, aburilor sau ţiţeiului între diversele instalaţii interioare ale schelelor. Exista la schela Mislea 44 de rezervoare de lemn cu o capacitate totală de 1.516 tone, 6 batale de fier cu o capacitate totală de 17 tone şi 3 rezervoare de fier de 506,5 tone. La schela Gura Ocniţei avea un rezervor de fier cu o capacitate de 450 tone şi alte patru rezervoare de fier cu o capacitate de 109,2 tone. La schela Copăceni deţinea 6 rezervoare de lemn cu o capacitate totală de 191,7 tone şi trei rezervoare de fier cu o capacitate totală de 81,9 tone. Tot la Gura Ocniţei exista şi un parc de rezervoare compus din cinci rezervoare de fier cu o capacitate totală de 139,3 tone.

Societatea poseda staţii de pompaj ce deserveau necesităţile interioare ale sondelor la schela Mislea şi Poienăreanca, dotate cu motoare electrice şi aparatura necesară.

La Copăceni au fost instalate şi trei barăci confecţionate de Întreprinderile Luculescu pentru cazarea muncitorilor precum şi o magazie pentru depozitarea porumbului, destinat exclusiv personalului. Pentru aprovizionare şi interesele comune ale celor două societăţi se întrebuinţa o singură camionetă marca Ford, restul camioanelor fiind întrebuinţate pentru transportul echipamentelor şi materialelor. Societatea mai deţinea un autoturism Skoda care nu avea cauciucuri din cauză că se procurau greu, iar inginerul Friedenreich, neposedând o maşină adecvată, călătorea cu maşini puse la dispoziţie de societăţile „Kontinentale" sale „Concordia". În iunie 1943 vor mai fi închiriate de la societatea Kontinentale două camioane mărcile Henschel de 6 tone şi Borgward de 3 tone, inclusiv cauciucuri de schimb.

În conformitate cu hotărârea Asociaţiei Industriilor de Petrol, diferenţa între preţul maximal al porumbului şi cel de pe piaţă era suportat de societate, aşa cum procedau toate societăţile. Porumbul, făina şi alte alimente procurate pentru funcţionarii şi lucrătorii societăţii din diferite judeţe şi cu preţuri diferite (făina – 40 lei/kg şi porumbul ştiulete – 36 lei/kg) şi normele CAIP, se distribuiau salariaţilor pe baza cartelelor şi a aprobărilor date de comitetul de direcţie.

Pentru depozitarea materialelor destinate micilor producători s-a hotărât ca prin intermediul societăţii SARDEP să se amenajeze pe un teren situat în Băicoi o magazie pentru depozitarea tuturor materialelor, iar dacă ar fi fost necesar, să se mărească suprafaţa terenului deţinut.

În ianuarie 1943, comitetul de direcţie a hotărât să acorde întregului personal de la schelele Copăceni, Gura Ocniţei, Mislea un spor de scumpete, la fel ca şi celelalte societăţi petroliere şi care în general reprezenta salariul pe zi, fără ore suplimentare, înmulţit cu 25 de zile lucrătoare, şi aceasta la o vechime în serviciu de un an.

În august 1943, în vederea unei eventuale evacuări a biroului tehnic din Ploieşti s-a hotărât închirierea din vreme a două case situate la Mislea, în vederea

evacuării funcţionarilor şi a familiilor acestora din Ploieşti. Chiria unei asemenea case era stabilită la 50.000 lei anual. Totodată, se hotărăşte mutarea societăţii din localul situat în bulevardul Brătianu nr. 26, în palatul SARDEP, etajul III, societatea Sarpetrol plătind drept chirie tot aceleaşi sume pe care le plătea şi în vechiul imobil, plus lumina şi economiile ce se realizau de pe urma serviciilor de telefonie, curier etc.

Din cauza lipsurilor, „spiritele muncitorilor din schele societăţii erau foarte agitate" în primul rând din lipsa banilor, cât şi a încălţămintei care punea lucrătorii în imposibilitatea „de a-şi presta munca". Cantitatea alocată societăţii de către C.A.I.P. era complet insuficientă şi cu toate că s-au luat măsuri pentru înlocuirea bocancilor cu opinci (se comandaseră 150 perechi), lipsa fondurilor a împiedicat derularea în continuare a acestei aprovizionări. La fel erau nemulţumiţi şi servitorii aflaţi în serviciu, care nu mai aveau costume de haine şi pentru care comitetul a hotărât a li se da 10.000 lei de fiecare, pentru a-şi confecţiona un rând de haine necesare. În 23.11.1943 C.A.I.P. a repartizat cota procentuală hotărâtă de Secretariatul de Stat al Aprovizionării şi anume 70 de perechi de bocanci care au fost împărţiţi lucrătorilor ce începuseră să nu se mai prezinte la serviciu, fiind necesară intervenţia jandarmeriei locale pentru a mai potoli starea de spirit între lucrători, care fuseseră anunţaţi şi de concedierea a 15 dintre ei, începând cu 1 decembrie.

În iulie 1944, Comitetul de direcţie al societăţii era compus din ing. B. Negoescu, Emil Salay, ing. O. Friedenreich, G.B. Diamandescu, Ion Ionescu, ing. Gheorghe Constantinescu şi ing. Niculescu-Dorobanţu. Acesta, hotărăşte ca, începând de la 1 iulie, cu preavizul legal, societatea „Sarpetrol" să concedieze 7 lucrători de la schela Gura Ocniţei, iar Societatea „Sondrum" - 9 lucrători de la aceeaşi schelă. Acest lucru s-a hotărât pentru reducerea cheltuielilor generale cu încă 325.000 lei, ceea ce ducea la o economie totală de 700.000 lei, schela posedând şi o echipă de foraj suplimentară care se întrebuinţa la alte activităţi. Se aducea la cunoştinţa comitetului de către I. Ionescu că lucrătorii schelei manifestau „o nemulţumire vădită, pentru că nu li s-a procurat zahăr, ulei, făină, cât şi bocancii necesari" a căror contravaloare se ridica la circa 600.000 lei[16].

Ceilalţi membri ai comitetului au făcut cunoscut că ştiau această situaţie, dar că sunt în imposibilitate de a procura fondurile necesare atâta timp cât stocul de ţiţei şi producţia curentă a schelei nu erau ridicate. La schelă existau cantităţi însemnate de ţiţei care ameninţau cu întreruperea lăcăritului, dacă nu se luau măsuri urgente de evacuare. Societatea „Colombia" putea primi urgent 100 de vagoane, dar „Sarpetrol" avea încheiată o convenţie de predare şi înmagazinare cu societatea „Concordia", astfel că predarea la „Colombia" ar fi dus la o dublă cheltuială de pompare. În ceea ce priveşte troliul de lăcărit, acesta nu se mai putea întrebuinţa din motive tehnice, urmând să fie cedat altei societăţi interesate. Producţia lunară

16 Ibidem, dosar 6/1942, f. 9.

obținută de la cele 5 sonde aflate la Gura Ocniței era de 91 vagoane în valoare de 3.270.000 lei pentru „Sarpetrol" şi 54 de vagoane în valoare de 1.940.000 lei pentru societatea „Sondrum".

Având în vedere cantitatea de 300.000 mc gaze ale celor două societăți, s-a hotărât vânzarea acestora către societatea colaboratoare „Româno-Americană", cu prețul de 1,70 lei/mc., ținând cont că această societate evita cumpărarea de la alte societăți care vindeau gazele cu 4 lei/mc.

Pentru efectuarea a cât mai multor economii duse la maxim, precum şi o funcționare cu personal mai puțin, se intenționa o fuziune a societăților „Sarpetrol" şi „Sondrum", ceea ce însemna că ambele societăți rămâneau mai departe independente, fiecare păstrându-şi activul său. Dintr-un personal care număra 128 de lucrători şi funcționari, s-a ajuns la 61 de persoane, astfel ca, prin aceste comprimări, producția şi necesarul de materiale pentru foraje să fie cât mai eficiente.

Ministerul Economiei Naționale, prin decizia 49.037 a C.A.S.B.I. din 05.09.1944, numeşte ca administrator de control, conform legii 498 din 3 iulie 1942, art. 9, pe George Moriatti[17].

La terminarea războiului, acțiunile societății deținute de Kontinentale Oel vor fi preluate de societatea „Ubiedinenie Ucrneft", astfel că societatea va deveni dependentă de materialele şi instalațiile furnizate de către sovietici.

Prin convenția din 17.07.1945, intervenită între statul român şi URSS, ratificată prin legea 676 din 1945, publicată în „Monitorul Oficial" nr. 186 din 17.08.1945, s-a convenit a se crea o societate de petrol sovieto-română cu un capital de 5.000.000.000 lei, valuta anului 1939. Societatea va purta numele de „Sovrompetrol" şi jumătate din capitalul acesteia va fi subscris de un grup de societăți româneşti compus din Creditul Minier, Redevența şi ulterior Socop, iar cealaltă jumătate va fi acoperită de grupul sovietic. Actul constitutiv şi statutele societății „Sovrompetrol" au fost întărite printr-o lege specială, nr. 262 din 1946, publicată în „Monitorul Oficial" nr. 80 din 03.04.1946, care a devenit obligatorie pentru societățile româneşti. Actele constitutive prevedeau ca în completarea sumelor subscrise, acțiunile societăților subscriitoare puteau fi primite ca aport social la valoarea lor nominală de la data constituirii societății. Art. 5, lit. b, pct. II din actul constitutiv al societății „Sovrompetrol" arăta că în termen de doi ani de la aducerea aporturile, acțiunile aportate trebuiau să fie înlocuite cu active. Această înlocuire nu era realizabilă decât prin fuziunea societății respective cu societatea „Sovrompetrol", respectiv prin absorbirea acelei societăți de către societatea „Sovrompetrol"[18].

Societatea „Sarpetrol" având acțiunile deținute de către „Ubiedinenie Ucrneft", a făcut parte din societățile petroliere aduse de partea sovietică conform

17 „Monitorul Oficial", partea I, an CXII, nr. 208 din 09.09.1944, p. 6278.

18 SJAN Argeş, fond Societatea Sovrompetrol, dosar 288/1948, p. 1-6.

anexei nr. II, la constituirea „Sovrompetrol”, alături de alte 10 societăți petroliere, cu valoarea nominală de 34.900.000 lei. Totalul valorii nominale a acțiunilor societăților aduse ca aport de partea sovietică s-a ridicat la 1.759.700.000 lei[19].

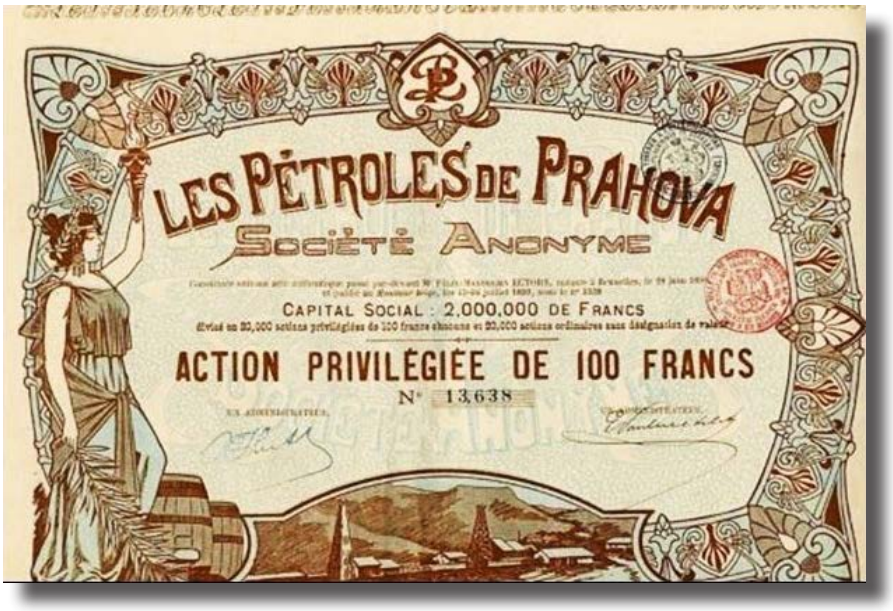
Conform unei situații încheiate la 12.11.1948, societatea Sovrompetrol a preluat de la societatea Sarpetrol concesiunile acesteia, provenite de la particulari (de la stat nu deținea), în suprafață de 230 ha[20].

Societatea, alături de celelalte societăți petroliere va fi naționalizată la 11 iunie 1948 şi va activa până în anul 1955, data desființării Sovrompetrol.

„SARPETROL” COMPANY (A JOINT-STOCK COMPANY FOR PETROLEUM TRADE AND THE OIL INDUSTRY)

SUMMARY

The study describes the activity of Sarpetrol Oil Company between 1925-1948 and its transformation from a separate company „Leon Sanielevici”, in a company whose activity will include oil trade and industry. In 1944 its capital was taken over by a soviet entity that will bring it as a component next to another 10 oil companies to the foundation of „Sovrompetrol”, that will dissolve in 1955.

Acțiune petrolieră

19 Gh. Ivănuş, I. Ştefănescu, Şt. Mocuța, Şt. Stirimin, M.P. Coloja, *Istoria petrolului în România*, Editura AGIR, Bucureşti, 2004, p. 390.

20 SJAN Argeş, fond Societatea Concordia, dosar 200/1943-1948, f. 76.

SOCIETATEA DE PETROL ITALO-ROMÂNĂ

Ionela NIȚU
Dan Ovidiu PINTILIE

Legea petrolului din 1895 a lui P.P. Carp, a dat posibilitate societăților bancare şi industriale, atât străine cât şi româneşti, să pătrundă în industria petrolieră românească. Legea fixa „dările" pe care le primea statul în calitate de proprietar şi anume: o arendă anuală de 20 lei/ha, 4% din venitul net al exploatării şi 5% din produsul brut al puțurilor vechi. Modificările produse la lege, în perioada 1899-1900, vor face ca prețul arenzii să crească între 20 şi 30 lei la hectar şi să se perceapă o redevență de 10-15% din produsul brut al exploatării. Se mai percepeau o taxă fixă de 0,40 lei şi o taxă de 1% din produsul brut[1].

Prin Legea din 1895, statul a concesionat 225 ha şi 7.971 mp, respectiv 82 ha şi 7.971 mp în județul Prahova (Păcureți, Apostolache, Țintea), 103 ha în județul Dîmbovița (Gura Ocniței şi Colibaşi) şi 40 de ha în județul Buzău (Berca-Pîclele). Prin reglementările din 1899, statul a mai concesionat 1.710 ha şi 8.163 mp, din care 183 ha în județul Prahova (Opăriți şi Moreni), 639 ha şi 6.200 mp în județul Dîmbovița, 40 ha în județul Buzău şi 748 ha şi 1.963 mp în județul Bacău, la Cîmpeni[2].

În perioada 1900-1907, cea mai mare producție de țiței o vor da județele Prahova, Dîmbovița, Buzău, Bacău, iar mai târziu Neamț, dintre acestea, Prahova producând 93% din producția totală a țării în trei centre:

1. Grîuşor – Mislişoara – Buştenari – Doftăneț
2. Cîmpina – Poiana – Vrăjitoarea
3. Moreni, Băicoi, Țintea

Din producția de 93% a județului Prahova, 65% o dădea schela de la Buştenari. Proprietățile private dădeau o producție totală de 92%, iar proprietățile statului doar 8%[3].

Din anul 1895 până în anul 1905, participarea capitalurilor la industria petrolieră română, se va ridica la suma de 184.500.000 lei, din care 74.000.000 lei capital german, 31.000.000 capital francez, 22.000.000 capital olandez, 16.000.000 lei capital românesc, 15.000.000 lei capital italian, 12.000.000 lei capital american, 5.000.000 lei capital belgian, 3.000.000 lei capital englez şi 6.500.000 lei capital divers[4].

În anul 1906 au mai fost investiți 60.000.000 lei în industria petrolieră

1 I. Tănăsescu, V. Tacit, *Exploatarea petrolului în România*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice „Carol Gobl", 1907, p. 18-19.
2 *Idem*, p. 20.
3 *Idem*, p. 20.
4 *Idem*, p. 37.

românească, respectiv 22,5 milioane lei capital francez, 16,5 milioane lei capital german, 7,5 milioane lei capital italian, 7,5 milioane lei capital american, 2,5 milioane lei capital olandez, 2,5 milioane lei capital românesc şi 2 milioane capital belgian.

În anul 1900 se va constitui în Bucureşti, Societatea „Cîmpeni-Bacău" cu sediul social pe strada Doamnei nr. 10, pentru exploatarea petrolului şi a derivatelor sale, a întreprinderilor comerciale şi industriale în legătură cu petrolul, prin aducerea ca aport social, în natură, de către Dimitrie S. Nenițescu, Gr. A. Filiti, D.N. Bârlădeanu, D.D. Mihailidi şi dr. C. Andronescu, toți cu domiciliul în Bucureşti, a terenurilor deținute prin acte şi autentificate de Tribunalul Ilfov, Secția Notariat, la nr. 14.725/1899 şi 2.017 din 07.03.1900, precum şi Schela de petrol a statului, arendată de la Ministerul Domeniilor, prin contractul nr. 28.295 din 19.04.1900, în suprafață la început de 308,17 ha şi care aparțineau noii societăți „Cîmpeni-Bacău", evaluate ca aport social la suma de 1.200.000 lei.

Capitalul societății era la început de 1.400.000 lei, împărțit în 7.000 acțiuni la purtător, a 200 lei/acțiune şi în care intra şi aportul în natură de 1.200.000 lei, diferența de 200.000 lei urmând să se acopere prin subscrieri de acțiuni. Capitalul se putea mări până la 3.000.000 lei, iar durata societății era stabilită la 30 ani cu posibilitate de prelungire[5]. Conform statutelor societății, aceasta putea să deschidă sucursale şi agenții în țară şi străinătate.

Membrii Consiliului de administrație erau aleşi de adunarea generală în număr cuprins între 7 şi 12, iar primul consiliu ales pe o perioadă de 4 ani se compunea din: Dimitrie S. Nenițescu, avocat, director la BNR şi care aducea în societate terenul transcris la Tribunalul Bacău la nr. 998 din 1899, în valoare de 100.000 lei; ing. de mine Grigore A. Filiti, Dimitrie N. Bârlădeanu şi D. D. Mihailidi, proprietari, care aduceau în societate terenurile transcrise la Tribunalul Prahova la nr. 770-777, 779-784, 992-997, 999, 1000-1011, 1013-1029 din 1899, precum şi Schela petrolieră a statului Cîmpeni – Pîrjol din județul Bacău, luată în arendă, în valoare de 1.100.000 lei, dr. C. Andronescu care aducea în societate terenul transcris la Tribunalul Bacău sub nr. 1012 din 1899, în valoare de 10.000 lei, D. N. Bârlădeanu - 440.000 lei, Gr. Filitti – 320.000 lei, D. D. Mihailidi – 330.000 lei, D. S. Nenițescu – 100.000 lei şi dr. C. Andronescu – 10.000 lei.

În afară de amintiții primii membri în Consiliul de administrație, vor mai fi ulterior cooptați: generalul I. Argetoianu, G. D. Mirea şi dr. Carol Davila.

Actul constitutiv şi statutele societății au fost autentificate la Tribunalul Ilfov, Secția Notariat, la nr. 2.812 din mai 1900 şi a fost înscrisă în Registrul de societăți la nr. 62/1900.

După constituire, societatea va explora şi exploata țițeiul cu ajutorul puțurilor şi sondelor deținute, atât pe terenuri concesionate de la particulari, cât şi pe cele

5 „Monitorul Oficial", nr. 114 din 20.08.1900, p. 4813-4816.

de la stat. Producția a variat în funcție de numărul de puțuri şi de sonde, nefiind spectaculoasă. În perioada 1902-1905, conform statisticii miniere, societatea a deținut următoarele[6]:

Societatea	Anul	Comuna	Nr. sonde		Nr. puțuri		Producția	
			Stat	Particulare	Stat	particulare	Stat	Particulare
Cîmpeni	1902/1903	Pîrjol – comuna Băhnășeni	1	1	76	5	308,715 t.	4,744t.
	1903/1904	Idem	1	1	78	5	184,965 t.	18,906 t.
	1904/1905	Idem	-	-	15	2	587,554t.	933,370t.

Personalul utilizat de societate la schela de la Pîrjol a fost de 44 angajați, din care 38 români şi 6 străini, iar din 1906, 52, din care 44 români şi 8 străini[7].

De societatea Cîmpeni-Bacău a fost interesat un grup financiar italian sub conducerea bancherului Fausto Morani. Acesta va încheia, în data de 7/20 februarie 1903, o convenție, cu grupul reprezentat de generalul I. Argetoianu şi D. D. Mihailidi, aprobată de Adunarea generală extraordinară a acționarilor din 27 iulie 1903 şi publicată în „Monitorul Oficial" nr. 177 din 30.10.1903, prin care, în primul rând, se autorizează modificarea art. 22 din statute şi mărirea capitalului la 3.000.000 lei[8].

Pe lângă mărirea capitalului se hotărăşte transmiterea prin cesiune, către o nouă societate, pe care bancherul Fausto Morani urma să o înființeze sub denumirea de Societatea Anonimă „Italo-Română", a tuturor concesiunilor de terenuri petrolifere, ustensilelor şi instalațiilor aparținând societății Cîmpeni-Bacău, în schimbul sumei de 2.650.000 lei valoare nominală, în acțiuni ale noii societăți Italo-Română. Conform procesului-verbal nr. 3 al Adunării Generale din 27.07.1903, societatea „Cîmpeni-Bacău" se lichida iar apoi transmitea tot activul ei noii societăți Italo-Române, prin schimbarea a 10 acțiuni „Cîmpeni-Bacău" pentru 3 acțiuni noi „Italo-Române" a câte 500 lei fiecare, emisiunea din 01.09.1900, şi 2 acțiuni noi „Italo-Române" pentru fiecare 5 acțiuni „Cîmpeni-Bacău", emisiunea a doua din octombrie 1903, în valoare de 500 lei fiecare a societății „Cîmpeni-Bacău"[9].

Conform bilanțului încheiat la 31 iulie 1905, societatea „Cîmpeni-Bacău" deținea în concesiune terenuri petrolifere în valoare de 2.800.000 lei, puțuri de mină, rezervoare şi case de locuit în valoare de 200.000 lei. Investițiile grupului Fausto Morani în sonde, rezervoare, puțuri şi electricitate se ridica la suma de 551.307 lei.

6 *Statistica minieră 1902-1906*, Editura Carol Gobl, Bucureşti, 1906, p. 22-23, 35-36, 49-50.
7 *Ibidem*, p. 101.
8 „Monitorul Oficial", nr. 177 din 30.10.1903, p. 6021.
9 *Revista Economică*, anul VII, nr. 31 din 7 august 1905, p. 10-11.

Producția obținută de la particulari era de 157,5 tone, iar de la stat de 104,5 tone. Deficitul constatat de cenzori era de 121.286 lei[10].

În şedința Adunării generale a acționarilor societății „Cîmpeni-Bacău" din 19 august/1 septembrie 1905, au fost aleşi în Consiliul de administrație al societății: G. D. Mirea şi Carol Davila.

După constituirea noii societăți Italo-Române, pe exercițiul financiar 1905-1906, societatea deținea de la stat 86 de puțuri, din care 52 părăsite şi 2 sonde cu o producție de 423,924 tone, iar de la particulari 6 puțuri, din care 4 suspendate şi 1 sondă cu o producție de 843,354 tone[11]. Pentru activitatea sa, societatea plătea statului un impozit de 23.133,55 lei[12].

În urma acordurilor intervenite între societatea „Cîmpeni-Bacău" şi Fausto Morani, s-a constituit o societate de petrol anonimă pe acțiuni cu numele „Italo-Română" şi sediul în Bucureşti, bulevardul Elisabeta 73, cu un capital social de 7.500.000 lei, împărțit în 5.300 acțiuni a câte 500 lei fiecare acțiune, create pentru a reprezenta valoarea aporturilor făcute de Barbu Păltineanu[13], în calitate de lichidator al societății „Cîmpeni-Bacău" şi reprezentând o valoare de 2.650.000 lei şi 9.700 acțiuni, de preferință cumulative, de 500 lei fiecare, subscrise în întregime de către asociați şi reprezentând o valoare de 4.850.000 lei, în proporția următoare: Fausto Morani – 2.430.000 lei, Lorenzo Allievi[14] – 400.000 lei, Carlo Puchain – 360.000 lei, marchizul Giacomo Marignoli – 300.000 lei, Societatea Bancaria Italiana din Milano – 250.000 lei, Constantin Argetoianu – 210.000 lei, Enric Cappo – 200.000 lei, Firma Nast-Caplo & Schuhm – 100.000 lei, Duiliu Zamfirescu – 70.000 lei, Enrico Scialoja – 60.000 lei, Vittorio Durando – 50.000 lei, Giovani Rizzardi – 50.000 lei, Ernesto Angeli – 50.000 lei, contele Felice Scheibler – 50.000 lei, Francesco Cavalessi – 40.000 lei, Augusto Paladini – 400.000 lei, Leone Consolo – 35.000 lei, Settimio Consolo – 35.000 lei, marchizul Pallavacini – 35.000 lei, Benedetto Em. de San Giuseppe – 35.000 lei, Vittorio Consolo – 30.000 lei, Alex. Guaraenno – 20.000 lei, în total 4.850.000 lei, din care s-au vărsat 30%, adică 1.455.000 lei, la Casa de Depuneri şi Consemnațiuni[15].

Lichidatorul Barbu Păltineanu a adresat preşedintelui Secției comerciale a Tribunalului Ilfov, o petiție prin care arăta că decizia Adunării generale a societății

10 *Ibidem*, p. 11.

11 I. Tănăsescu, V. Tacit, *op. cit.*, p. 38.

12 *Statistica minieră 1902-1906*, Editura Carol Gobl, Bucureşti, 1906, p. 116.

13 Barbu Păltineanu (n. 1856 – d. 1921), avocat, politician, membru în Partidul Conservator Democrat, şef al acestui partid în capitală şi județul Ilfov (1910), colaborator al lui Take Ionescu la revista „Junimea", avocat al statului alături de av. I. Boambă în procesul statului cu Hallier pentru Portul Constanța.

14 Lorenzo Allievi (n. 18.11.1856, Milano – d. 30.10.1941, Roma), inginer, a lucrat la început în specialitățile electricitate şi hidroelectricitate.

15 *România Economică*, an VII, nr. 43, din 30.10.1905, p. 6.

„Cîmpeni-Bacău" rămânând definitivă, a procedat la lichidare, transmițând noii societăți Italo-Române toate concesiunile societății Cîmpeni, în schimbul a 5.300 acțiuni Italo-Române care urmau să fie împărțite acționarilor ce trebuiau să plătească cota parte din pasivul constatat în bilanțul societății. Restul de pasiv, de 91.080 lei, se reîmpărțea între acționari, lichidatorul făcând următoarele observații: „Bilanțul încheiat la 31 iulie 1905, publicat în „Monitorul Oficial" din 2 august 1905 şi aprobat de Adunarea generală, a constatat un deficit de 121.286,55 lei care se compunea din sumele specificate în contul de „profit şi pierderi", încheiat la 31 iulie 1905 şi publicat în acelaşi monitor din 2 august 1905. Până la data încheierii bilanțului de lichidare, suma deficitului s-a redus la 91.080 lei. Suma aceasta rezulta din faptul că s-a bonificat de la generalul I. Argetoianu suma de 30.000 lei, s-a luat de la acelaşi general cu împrumut 32.000 lei, cu care s-a plătit restul de preț datorat pentru concesiunile Nenițescu şi C. Livezeanu & M. Frischoff, concesiuni ale căror costuri intrau în cifra de 66.288,75 lei din contul de „profit şi pierderi" din 31 iulie 1905. Din prețul concesiunii, susnumiții primiseră în acont suma de 8.000 lei şi mai rămăseseră creditori pentru 32.000 lei, dar cum această sumă s-a plătit, ei nu au mai figurat ca creditori. S-a primit de la societatea Italo-Română suma de 9.656,55 lei, garanția de la Ministerul Domeniilor"[16].

Societatea în lichidare „Cîmpeni-Bacău" a adus ca aport social toate concesiunile ei petrolifere primind în schimb 2.650.000 lei, în acțiuni ordinare, complet liberate. Trebuia însă să-i plătească lui Fausto Morani toate lucrările şi instalațiile făcute în anii 1903-1905 la schela de la Cîmpeni, precum şi aprovizionarea ei cu materiale, aflate în şantiere, în sumă totală de 650.000 lei.

Societatea Italo-Română va deține, prin aportul adus de I. Argetoianu, la Bacău, pe proprietățile statului, două schele de extracție situate la Cîmpeni şi Cîmpeni-Tătaru din comuna Băseşti, iar pe proprietățile particulare, un şantier tot la Cîmpeni[17].

A fost ales primul Consiliu de administrație al noii societăți, pe o durată de 4 ani, din care făceau parte următorii: Fausto Morani, Carlo Pouchain, Duiliu Zamfirescu[18], marchizul Giacomo Marignoli, ing. L. Allievi, gen. I. Argetoianu[19] şi Constantin Argetoianu. Cenzori au fost aleşi: Barbu Păltineanu, G. I. Ioanin şi

16 *Ibidem*, an VII, nr. 46, din 20 noiembrie – 3 decembrie 1905, p. 6-7.

17 *Moniteur du Pétrol Roumain*, an XII, nr. 3/1911, p. 86.

18 Duiliu Zamfirescu, n. 30.10.1858, Dumbrăveni, Vrancea – d. 03.06.1922, Agapia, scriitor şi politician român, reprezentant al României la Legația din Roma, membru al Academiei Române, președinte al Societății Scriitorilor, ministru de Externe în Guvernul Averescu (1920), căsătorit cu Henriette, fiica bancherului italian Allievi.

19 Ioan Argetoianu, n. 05.01.1941, Craiova – d. 02.03.1928, Viena, descendent al familiei boiereşti a Argetoienilor din comuna Breasta (Dolj), militar şi politician, deputat şi ministru, a participat la Războiul de Independență, ajungând general de brigadă. Ieşit la pensie în 1901, intră în Partidul Conservator, fiind ales deputat în 1904, ministru de Război în 1912, de două ori vicepreşedinte la Camera Deputaților.

Giacomo Bevilaqua. Cenzori supleanți au fost aleşi: dr. C. Andronescu, N. C. Filitti (deputat de Ialomița) şi Agostino Sasso[20]. Director al societății va fi numit Vittorio Durando.

Consiliul va fi controlat de marele industriaş din Roma, ing. Fausto Morani, întemeietorul în anul 1896, a primei societăți din industria chimică „Società Italiana del Carburo di Calcio Acetilene e Altri Gas" (Carburo) şi de un grup român în fruntea căruia se afla gen. I. Argetoianu care deținea acțiunile ce i s-au atribuit în schimbul aportului social adus de la societatea Câmpeni, în noua societate şi care va deveni şi preşedinte al consiliului[21].

În anul 1906, societatea Italo-Română a hotărât să-şi mărească capitalul social de la 7.500.000 lei, la 15.000.000 lei, prin crearea a 15.000 acțiuni a câte 500 lei fiecare. Din acestea, 5.000 erau destinate achiziției, iar 10.000 erau rezervate, în opțiune, jumătate subscrutătorilor primelor 9.700 acțiuni, de preferință figurând în actul constitutiv, şi cealaltă jumătate, posesorilor tuturor acțiunilor, de preferință şi ordinar. Schimbarea acțiunilor se făcea la Banca di Roma din Roma şi Genova şi la Societa Bancaria Italia[22].

În anul 1906, societatea petrolieră Telega Oil Co. Ltd, ale cărei administrație şi capital social erau deținute de „Disconto Gesellschaft-S. Bleichröder", iar directorul ei general era, H.O. Schlawe, s-a hotărât să se transforme într-o societate românească, astfel că se mărea capitalul de la 8.500.000 lei, la 10.500.000 lei. Cele 2.000.000 lei au fost subscrise de societatea Italo-Română, care putea să profite de pe urma producției de țiței extrasă de către Telega, iar rafinarea acesteia să fie făcută la Societatea „Vega" deținută de către grupul german amintit şi francezii de la Compagnie Industrielle des Pétroles cu sediul în Marsilia. Astfel, această combinație deschidea piețele din Germania, Franța şi mai ales Italia care se va dovedi o piață interesată de valorificarea țițeiului românesc şi a produselor derivate[23].

Dorind să participe la constituirea unei noi societăți petroliere şi anume „Concordia", prin fuziunea societăților Buştenarii şi Telega Oil, al cărei capital era deținut de către societatea Italo-Română, conducerea acestei societăți s-a întrunit la Roma în ziua de 27 februarie/12 martie 1907 şi a ratificat fuziunea. Pe lângă participarea la Societatea „Concordia", Societatea „Italo-Română" va avea acțiuni la societățile „Vega" şi „Creditul Petrolifer", acțiunile fiind cotate la Bursa din Roma[24]. Grupul „Disconto Gesellschaft-S. Bleichröder" din Berlin, reprezentat prin Societatea „Allgemeine Petroleum Industrie Aktien-Gesellschaft" va avea majoritate în noua societate, precum şi majoritatea conducerii ei.

20 *România Economică*, an VII, nr. 43, din 30.10.1905, p. 6.
21 Dan Pintilie, *Istoricul Societății „Concordia" 1907-1948*, p. 25-26.
22 *România Economică*, an VIII, nr. 30 din 20 august – 2 septembrie 1906, p. 443-444.
23 *Idem*, p. 444.
24 *Societățile „Concordia", „Regatul Român" şi „Italo-Română"* ,în M.P.R., nr. 3/1911, p. 86.

Banca di Roma (înființată în 1880), va achiziționa după 1907 o parte din capitalul societății petroliere „Italo-Române". Producția de păcură obținută de către România, depăşind nevoile ei interne, a început să fie exportată tot mai mult, mai ales că se începuse înlocuirea cărbunelui cu păcură, la vapoare şi maşini. Introducerea pe scară largă a motorului Diesel, în primul rând la vapoarele militare şi civile, a determinat Italia, în anul 1908, să cumpere 8.000 tone păcură pentru marină, ca şi amiralitatea din Anglia, care a importat 2.000 tone pentru probă[25]. În perioada 1908-1910, Italia va ocupa locul 8 în rândul țărilor în care România exporta, în primul rând, petrol lampant şi păcură, procentul fiind de 4,9% din exportul total în 1908, de 6,9% în 1909 şi de 4,9% în 1910[26].

La schela de la Cîmpeni, societatea avea, la 1 ianuarie 1910, pentru explorare şi exploatare, 49 de puțuri, din care 29 abandonate, 4 în lucru şi 16 în producție şi un număr de 25 sonde din care 5 abandonate, 6 în lucru şi 14 în producție[27]. Puțurile săpate la schelă datau de foarte mult timp, astfel puțul „Zamfiroaia" era săpat încă din anul 1835. Începând exploatarea țițeiului cu ajutorul sondelor încă din anul 1905, societatea a ajuns să instaleze un număr total de 35 de sonde, care vor săpa între 370 şi 580 metri, dar majoritatea vor ajunge la adâncimea de 370 metri, după care vor fi oprite[28].

Adunarea generală ordinară şi extraordinară din 29 iunie – 12 iulie 1916 desfăşurată sub conducerea preşedintelui Consiliului de administrație, gen. I. Argetoianu, a aprobat bilanțul încheiat la 31 decembrie 1915. Conform acestuia, capitalul social era de 7.500.000 lei, iar beneficiul net obținut în 1915 de 10.758,49 lei, care, conform aprobării adunării, a fost trecut la amortizări. Tot conform bilanțului, participațiile societății în valoare de 4.002.000 lei, prin aprobarea în unanimitate a acționarilor ,vor fi vândute cu suma de 3.012.520 lei. Produsul brut al sondelor şi puțurilor se ridica la 136.378,91 lei, iar cheltuielile generale şi salariile s-au ridicat la 25.640,93 lei. Vor fi aleşi în consiliul de administrație gen. I. Argetoianu, dr. C. Argetoianu, marchizul Giacomo Marignoli, av. Barbu Păltineanu şi Carlo Pouchain[29].

În urma activității societății, capitalul social al acesteia va fi, până în anul 1910, de 15.000.000 lei, apoi va fi redus la 7.500.000 lei. Conform Bilanțului încheiat la 31.12.1919, pasivul şi activul societății s-a ridicat la suma de 8.361.141,88 lei. Produsul brut al sondelor era în valoare de 336.965 lei, iar pierderile suferite de

25 Vintilă I. Brătianu, *Scrieri şi cuvântări. Vol. 2: februarie 1907 – noiembrie 1911*, p. 340.
26 *Idem*, p. 332.
27 *Idem*, p. 390.
28 Mihail Pizanty, *Aria exploatării petroliere în România – Conferința ținută în ziua de 19 iulie 1938*, Tiparul Cartea Românească, Bucureşti, 1938, p. 71-75.
29 „Monitorul Oficial", nr. 78 din 09.07.1916, p. 3805-3806.

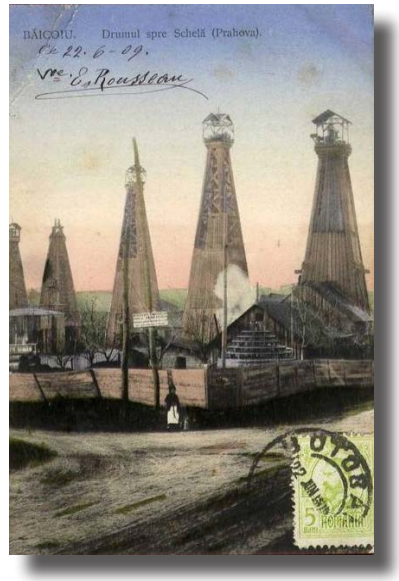
societate în perioada 1916-1918 s-au cifrat la suma de 483.177.80 lei. Beneficiul obținut în anul 1919 era însă foarte mic, proporțional cu investițiile, fiind de 43.484 lei[30].

Din cauza bilanțurilor încheiate cu pierderi în perioada 1916-1919 şi care s-au cifrat la suma de 576.586,4 lei, precum şi a distrugerilor provocate şantierului său de la Cîmpeni din județul Bacău, prin ridicările masive de materiale ordonate de Guvernul Român, societatea nu mai era în măsură de a-şi continua activitatea. Ca urmare, preşedintele Consiliului de administrație, bancherul italian Fausto Morani, în şedința Adunării generale din 21 februarie 1921, hotărăşte lichidarea societății şi numirea unui lichidator unic în persoana aceluiaşi Fausto Morani[31]. Producțiile de țiței obținute scăzuseră la 637 tone în 1920 şi 937 tone în 1921, fiind obținute cu 20 de sonde şi 41 puțuri[32]. Ca urmare, singura prezență italiană în România, începând cu mijlocul anului 1920, a fost în cadrul Societății petroliere „Prahova", deținând la început 11,25% din capitalul acesteia.

ITALIAN-ROMANIAN OIL COMPANY

SUMMARY

The study refers to the entry of the Italian capital in Romanian oil industry, following the Mining Law of 1895, by the foundation in 1900 of the company Câmpeni – Bacău, transformed later in „Italo-Română" company. It contains data about the activity of these companies, board staff, productions etc.

30 *Idem*, nr. 267 din 09.03.1921, p. 11.905-11.906.

31 *Analele Minelor din România*, an IV, nr. 3-4, martie-aprilie 1921, p. 193-194.

32 *Idem*, an V, nr. 8, august 1922, p. 573; nr. 3-4, martie-aprilie 1921, p. 223; vezi şi „Monitorul Oficial", nr. 267 din 09.03.1921, p. 11.904.

ASPECTE ALE VIEȚII ŞI ACTIVITĂȚII ARHIEREULUI EMILIAN (DUMITRU) ANTAL TÂRGOVIŞTEANUL

Ilie ŞANDRU

Viitorul arhiereu Emilian Antal Târgovişteanu, pe numele său de mirean Dumitru, sau părintele Mitrucă, cum îi spuneau cei mai apropiați – şi cum semnează chiar el în primul număr al publicației *‚Biserica Bradu-Boteanu* din Bucureşti, având ca subtitlu ,,Cronică parohială – apare lunar şi este scrisă de Pr. Mitrucă D. Antal", s-a născut la 20 octombrie 1894, în Toplița Română(Olah Taplicza), fiind unul din cei 12 copii ai familiei Dumitru şi Ileana Antal, soră a Patriarhului Miron Cristea.

După absolvirea Seminarului Teologic din Sibiu, a devenit student al Universității Regale din Budapesta, Facultatea de Filozofie. Ca şi unchiul său, Patriarhul Miron Cristea, a fost ales preşedinte al Societății Academice ,,Petru Maior". Însă, ca urmare a evenimentelor istorice de la sfârşitul primului război mondial, el a părăsit Budapesta şi s-a întors în Ardeal, unde s-a pus la dipoziția Consiliului Național Român, luând parte activă la constituirea sfaturilor şi gărzilor naționale româneşti din localitățile de pe Valea Superioară a Mureşului, dintre Reghin şi Toplița. ,,După ce mi-am îndeplinit misiunea la Reghin (unde era sediul Consiliului Național Român pe comitatul Mureş-Turda), în jurul datei de 20 noiembrie am ajuns la Toplița, comuna mea natală, având de acum o bogată experiență în munca de organizare a sfaturilor şi gărzilor naționale".

După Marea Unire din 1918, Dumitru Antal nu s-a mai întors la Budapesta spre a-şi urma studiile, ci a lucrat în cadrul Consiliului Dirigent al Transilvaniei, la Departamentul ocrotiri sociale. În 1924 s-a căsătorit şi, la îndemnul unchiului său, mitropolitul primat al României, a îmbrățişat cariera preoțească. În acelaşi an a fost numit protopop ortodox al Reghinului. În 1927, episcopul Nicolae Ivan al Clujului l-a transferat în postul de revizor eparhial şi redactor al revistei *Renaşterea*.

După şase ani de şedere la Cluj, în 1933, solicitat de unchiul său, Patriarhul Miron Cristea, s-a transferat la Bucureşti, mai întîi ca ajutor de preot, iar apoi ca preot titular la Biserica Bradu-Boteanu. În autobiografia (curiculum vitae) dată Securității, el motivează acest transfer ca o ultimă şi disperată încercare de a-şi salva căsnicia, fără să ştie că şi amantul soției sale se stabilise acolo. Ne mai având o altă soluție ,,am fost nevoit să divorțez"(ACNSAS, dosar 5399, vol. 2, p.5).

Începând din ianuarie 1936, părintele Mitrucă Antal a editat publicația cu apariție lunară *Biserica Bradu-Boteanu*, o ,,cronică parohială, scrisă de Pr. Mitrucă D. Antal". ,,Foişoara aceasta se va distribui gratuit la toți enoriaşii". Aceasta cuprindea dări de seamă despre activitatea bisericească, articole cu caracter religios, despre viața creştină, tălmăcirea Bibliei, semnificația sărbătorilor religioase. În nr.

23, din mai 1938, este anexată o„Cronică” care, evident nu aparţine acelui număr, fiind vorba despre evenimente mai recente: „Sfântul Sinod, în şedinţa din 28 octombrie a.c. m-a ales cu unanimitate ca Vicar-Arhiereu al Sfintei Mitropolii a Ungro-Vlahiei şi Arhiepiscopiei Bucureştilor, cu titlul de Târgovişteanul, iar M.S. Regele a confirmat alegerea prin Înaltul Decret-Regal nr. 3910 din 10 noiembrie a.c. Hirotonirea se va face în ziua de Sf. Nicolae, 6 dec. curent, la sf. liturghie, în biserica sf. Patriarhii”. Darea de seamă pe anul Domnului 1938, publicată în nr. 26, din ianuarie-februarie 1939, este semnată: „Emilian D. Antal-Târgovişteanu, fost paroh al bisericii Bradu-Boteanu”.

De aici încolo cariera bisericească a lui Dumitru Antal intră într-un făgaş nou, plin de suişuri şi coborâşuri spectaculoase. Începutul acesteia s-a datorat, desigur, dorinţei unchiului său, Patriarhul Miron Cristea, de a-şi aduce nepotul lângă el, ca pe un om în care putea avea deplină încredere şi pe care să-şi sprijine toiagul bătrâneţelor. Faptul nu putea trece neobservat, în primul rând de către presa de scandal, dar şi de neprietenii Patriarhului.

Evenimentele se petrec tocmai când Mitropolitul martir Visarion Puiu al Bucovinei depunea o susţinută activitate pentru reînfiinţarea Episcopiei Maramureşului, lucru ce nu-i convenea deloc Mitropolitului Transilvaniei, Nicolae Bălan, sub a cărui jurisdicţie canonică se afla Maramureşul. În cele din urmă, după multe discuţii şi dispute, noua episcopie s-a înfiinţat totuşi, prin Hotărârea Sfântului Sinod din 17 iunie 1937, devenită sufragană Mitropoliei Bucovinei.

S-au pus în circulaţie fel de fel de zvonuri privitoare la viitorul episcop. Revista ‚*Predonia*, de „critică teologică” scria, în nr. 6-7 din mai 1937, că „pentru scaunul de episcop al Maramureşului candidează: P.S.Vasile Stan Răşinăreanul (care va fi ales, sprijinit de Mitropolitul Nicolae Bălan), Pr. Nistor, P.S. Policarp Moruşca, Pr.D. Antal (Şi cei care vor izbuti să-şi transcrie sentinţa de divorţ până la data alegerii)”.

Cum alegerea titularului noii episcopii întârzia (Vasile Stan va fi ales abia la 1 noiembrie 1938), iar Î.P.S. Visarion Puiu a cerut, printr-o adresă trimisă Sfântului Sinod, să i se acorde „Prea Cuviosului Protoereu Dumitru Antal, inspector în Ministerul Cultelor şi vicar provizoriu al acestei Mitropolii” rangul de arhimandrit, toţi erau convinşi că el va ocupa scaunul episcopal al Maramureşului. Mai ales că exista bănuiala unei înţelegeri între Î.P.S. Visarion Puiu şi Patriarhul Miron Cristea. Evenimentele se derulează repede: în martie 1938 Dumitru Antal este botezat călugăr la Mănăstirea Dragomirna, primind numele de Emilian, iar la 10 aprilie acelaşi an, i se acordă rangul de arhimandrit, devenind astfel eligibil pentru a fi înălţat în treapta arhieriei.

Se întâmplă însă un fel de „lovitură de teatru”. În şedinţa Sfântului Sinod din 28 octombrie 1938, s-a aprobat transferarea P.S. Irineu Mihălcescu Târgovişteanul, vicarul patriarhal, în scaunul episcopal de la Rîmnic-Noul Severin, în locul

P.S.Vartolomeu Stănescu, care s-a pensionat. În calitatea sa de preşedinte al Sfântului Sinod, Î.P.S. Visarion Puiu aduce la cunoştinţa celor prezenţi că ,,Î.P.S. Patriarh prin înalta chemare în slujba Ţării are nevoie absolută şi imediată pentru ocuparea acestui post de arhiereu". Patriarhul, prezent la şedinţă, este de acord cu propunerea făcută şi îl numeşte, pe loc, pe ,,Prea Cuviosul Arhimandrit Emilian Antal". Toţi cei prezenţi, în număr de 16, votează în unanimitate, numirea făcută de Patriarh. Hirotonirea sa a avut loc în Catedrala Patriarhală, în 6 decembrie – Sf. Nicolae, slujba fiind oficiată de Patriarhul Miron Cristea, episcopul Grigore al Aradului şi Vasile al Caransebeşului. La sfârşitul acesteia Patriarhul a spus: ,,Deşi eşti numai arhiereu şi n-ai jurisdicţie, eu îţi dau această cârjă a mea prin care ţi-o acord – şi o voi face şi în scris – jurisdicţie de episcop, de mitropolit al Ungro-Vlahiei şi patriarhicească pentru ca pe măsură în care vor slăbi puterile mele, de ierarh trecut de 70 de ani, în aceeaşi măsură să împlineşti Prea Sfinţia Ta cerinţele legate de marea sarcină a conducerii superioare bisericeşti..."

La puţin timp, în 10 decembrie 1938, Patriarhul era sărbătorit cu prilejul împlinirii vârstei de 70 de ani şi 50 de ani de slujire a Bisericii. Însă pe la mijlocul lunii ianuarie 1939 o răceală rebelă l-a obligat să se reţină atât de la treburile Bisericii, cât şi de la cele ale statului. I s-a propus un tratatement balnear pe ţărmul Mediteranei, în oraşul-staţiune Cannes, din sudul Franţei. A plecat în ziua de miercuri, 26 februarie, însoţit de nepotul său Emilian Târgovişteanul, sora acestuia Emilia Antal şi dr. Băltăceanu. Peste doar câteva zile aceştia asistau neputincioşi la sfârşitul pământesc al Patriarhului, în data de 6 martie 1939, ora 21,45. A fost adus în ţară şi înmormântat în Catedrala Patriarhală, în 14 martie 1939.

În 30 iunie 1939, Marele Colegiu Electoral Bisericesc l-a ales în scaunul patriarhal pe Mitropolitul Moldovei, Nicodim Munteanu. De atunci au început zile grele pentru arhiereul Emilian Târgovişteanul, nepotul lui Miron Cristea, mai ales că între noul Patriarh şi unchiul său relaţiile nu au fost cele mai cordiale. Din această cauză Nicodim Munteanu nu l-a avut niciodată la suflet pe nepotul înaintaşului său. Acesta a primit, mai întâi, nişte însărcinări legate de primirea sutelor de preoţi refugiaţi din teritoriile răpite în urma evenimentelor din 1940.

În Biblioteca Mănăstirii Sf. Ilie din Toplița am descoperit două manuscrise originale ale PS Emilian Antal, referitoare la primirea și aşezarea preoților refugiați. Primul: ,,Câteva puncte de vedere în chestiunea aşezării preoților refugiați în posturi de preoți", şi cuprinde cinci puncte, cu tot atâtea idei:

1.Se impune deci să fie aşezaţi în posturi independente şi definitive, corespunzătoare pregătirii şi situaţiei avute, ca încetul cu încetul să-şi poată înjgheba un rost;

2. Trebuie aşezaţi în condiţii care nu îi pun în conflict cu colegii lor de aici şi nici în stare de umilinţă, ca nişte intruşi;

3. Putințe de creare de noi parohii sunt în fiecare eparhie...;

4. Aplicarea legii cumulului preoților profesori, care să fie lăsați preoți la bisericile unde sunt, însă să li se dea câte un preot ajutător;

5. În plasarea la orașe a preoților refugiați să se evite presiunile intervențiilor. Adică fără ,,proptele şi intervenții".Fiindcă ,,unii dintre ei nici n-au fost preoți la oraş".

Cel de al doilea manuscris este o scrisoare adresată Ministrului Cultelor. Prin ea, Emilian Antal Târgovişteanul îl informează că numărul preoților refugiați din Basarabia, Bucovina,Transilvania şi Dobrogea este foarte mare şi vin mereu, în fiecare săptămână. Singura soluție ar fi deci crearea de noi parohii bugetare în fiecare eparhie. Pentru aceasta este nevoie de fonduri. A solicitat Ministerului de Interne şi i s-a răspuns că nu sunt. Îl roagă deci pe Ministrul de la Culte să intervină pentru rezolvarea situației, mai ales că se apropie iarna şi ,,mulți nu au îmbrăcăminte, alții au copii de şcoală şi atâtea alte nevoi de acoperit încât nu ştiu ce vor face". Emilian Antal Târgovişteanu propune să se acorde fiecărei familii preoțeşti 5.000 de lei, 3.000 de lei văduvelor şi familiilor de cântăreți şi câte 2.000 de lei celor singuri.

După această însărcinare, Patriarhul l-a trimis, cu titlu provizoriu la Argeş, unde Episcopia era vacantă încă din 11 iunie 1940, după mutarea episcopului Grigore Leu la Huşi. Din iunie 1944, până în martie 1945, Emilian Antal s-a retras la Mănăstirea Cernica, ca stareț.

După o serie de evenimente şi de presiuni oculte, Mitropolitul Bucovinei Tit Simedrea renunță la scaunul mitropolitan, aşa cum a fost nevoit să facă şi predecesorul său, Mitropolitul Visarion Puiu. Patriarhul Nicodim s-a gândit imediat că este un prilej bun pentru a-l îndepărta de el pe Emilian Antal, trimțându-l la marginea țării, mai aproape de ruşi, care oricând îl puteau invita la o ,,plimbare", fără întoarcere, spre Siberia. Şi, astfel, în şedința din 6 martie 1945, Sfântul Sinod al BOR l-a delegat pe Emilian Antal ca locotenent de Mitropolit la Suceava, într-o eparhie despre care mulți vorbeau că va fi desființată. Totuşi, în cele din urmă aceasta a supraviețuit, iar faptul s-a datorat, în bună măsură locotenentului de Mitropolit, Emilian Antal şi a bunelor sale relații cu Emil Bodnăraş. În cuvântarea acestuia, rostită la Câmpulung, în 29 aprilie 1946, cu ocazia instalării noii conduceri a Fondului Bisericesc, se dădea ca sigură instalarea lui Emilian Antal Târgovişteanul ca Arhiepiscop şi Mitropolit al Bucovinei: ,,D-l dr. Petru Groza a înțeles să sprijine la conducerea Mitropoliei Bucovinei, ca Arhiepiscop şi Mitropolit al Bucovinei pe Înalt Prea Sfințitul Emilian Antal Târgovişteanul". Anunțul a fost primit cu mare bucurie, cu aplauze şi ovații prelungite de către cei prezenți.

Cu toate acestea, acest lucru, respectiv numirea, nu avea să se întâmple niciodată! Jocurile şi interesele de culise erau foarte puternice. În contextul în care la Iaşi, în 28 decembrie 1947, era instalat, cu deosebit fast, noul Mitropolit al Moldovei, Iustinian Marina, devenise clară chestiunea succesiunii patriarhale,

funcție la care aspira şi arhiereul Emilian Antal Târgovişteanul. După câteva luni, la 27 februarie 1948, Patriarhul Nicodim Munteanu, în vârstă de 84 de ani, a trecut la cele veşnice. Odată cu dispariția lui a început disputa pentru supremația BOR. Din păcate pentru Emilian Antal Târgovişteanul, în lupta în care s-a angajat, forțele sale erau prea slabe spre a-i da câştig de cauză. Adversarul său, Iustinian Marina, era prea puternic, avându-l ca aliat pe Gheorghe Gheorghiu-Dej.

Cei doi adversari au utilizat toate ,,armele" de care dipuneau, scandaloase şi perfide, fiecare dorind să-l distrugă pe celălalt. Emilian Antal l-a acuzat pe Marina de plagiat. Acesta, ajuns Patriarh, spre a se răzbuna, a desființat Mitropolia Sucevei, înființând o altă eparhie – Arhiepiscopia Sucevei, unind-o cu cea a Maramureşului, în fruntea căreia a fost numit P.S. Sebastian Rusan. Ca o ironie a sorții, slujba de întronizarea a acestuia a fost oficiată chiar de Emilian Antal, împreună cu episcopul Nicolae al Oradiei.

Soarta arhiereului Emilian Antal era pecetluită. După predararea gestiunii Mitropoliei, a fost acuzat de lipsă ,,uriaşă" în gestiune: un stilou în valoare de 7.500 de lei, pentru care ,,infractorului" i s-a imputat suma de 57.500 lei! A fost ,,turnat" la Securitate ca fiind ,,oportunist, nesincer şi desfăşoară o activitate de duplicitate în relațiile cu guvernul"; este etichetat ca ,,mare legionar", care cere poporului ,,să înceapă lupta când vine semnalul de la americani şi englezi" etc. Este mereu hărțuit de Securitate, urmărindu-se includerea sa între informatorii acesteia. A accepat, în cele din urmă, însă nu a desfăşurat nici o activitate, nu a dat rezultatele scontate, astfel că a fost trecut ,,în evidența pasivă".

Ultimii ani din viață i-a petrecut la Mănăstirea Sf. Ilie, din Toplița, ctitoria Patriarhului Miron Cristea, ca stareț, între 1952 şi 1971. Aici îşi va da obştescul sfârşit în 15 iunie 1971. Slujba prohodului a fost oficiată de un sobor de preoți şi călugări în frunte cu Nicolae Mladin, Mitropolitul Ardealului, Teofil al Clujului şi Vasile al Oradiei. Mormântul său se află în pământul străbunilor săi, sub zidul mănăstirii din Toplița.

DOCUMENTE

ZEICANI – UN SAT DIN ŢARA HAŢEGULUI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVI-LEA

Costin FENEŞAN

Despre începuturile satului Zeicani (Zăicani), aflat la extremitatea de apus a Ţării Haţegului, în apropiere de Poarta de Fier a Transilvaniei, la hotarul cu Banatul, ni s-au păstrat destul de puţine informaţii. Sub numele de *Bradath* (Brădet), satul a făcut parte în secolele XIII-XIV din cnezatul românesc *Britonia* (Grădiştea)1. De Bradath/Zeicani au ţinut în acea vreme şi două comunităţi rurale mai mici: Poiana Pinului *(Anchynus Polyana)2* şi Râu Iordan *(Jordanvize)3*. Cu timpul, acestea s-au integrat în satul Zeicani, în cadrul unui proces de concentrare a habitatului şi de abandonare, temporară sau definitivă, a vetrelor anterioare de locuire, sub influenţa unor factori economici şi demografici sau de altă natură4. În prima jumătate a secolului al XV-lea Zeicani îşi păstra încă vechea denumire: *Braditis* (Brăditiş) în 14295 sau *Bredeth* (Brădet) în 14366 , dar în 1475 satul apărea deja în documente ca *Zaykan7*, nume care s-a transmis până în zilele noastre. Fenomenul ca satele haţegane să fi avut în secolele XIII-XV două nume – documentele ne atestă în jur de 30 de cazuri 8 - nu este nici în cazul Zeicanilor ceva neobişnuit. În ceea ce priveşte însă originea numelui său mai din urmă, acesta pare să se datoreze unui cneaz eponim. Este, de altfel, o situaţie obişnuită în Ţara Haţegului, unde în jur de 25 de sate româneşti şi-au luat numele de la cneazul local, pentru mai mult de jumătate – între ele şi Zeicani – existând certitudinea în această privinţă9. În opinia

1 *Bradath* s-a numărat în 1377 printre cele cinci sate româneşti *(ville Olachales)* din cnezatul Britonia, care au ajuns în stăpânirea ramurii principale a familiei nobiliare de Britonia împreună cu jumătate din localitatea eponimă şi cu satele Breazova, Hobiţa-Grădişte şi Păucineşti; vezi Radu Popa, *La începuturile Evului Mediu românesc. Ţara Haţegului,* Editura Ştiinţifică ţi Enciclopedică, Bucureşti, 1988, p. 130.

2 Potrivit lui R. Popa, *op.cit.,* p.112, toponimul ar avea înţelesul de *Poiana lui Achim.*

3 Într-un document din 1409 se aminteşte că la alungarea tâlharilor din zona satului Poiana Pinului şi la repopularea acestuia a luat parte, printre alţii, Dragomir, fiul lui Zeic din Apa Iordanului, vezi Adrian Andrei Rusu, Ioan Aurel Pop, Ioan Drăgan, *Izvoare privind Evul Mediu românesc. Ţara Haţegului în secolul al XV-lea (1402-1473),* Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1989, doc. 27, p. 58. Pârâul Iordănel, de la care aşezarea între timp dispărută şi-a luat numele, îi păstrează fără îndoială amintirea.

4 R. Popa, *op.cit.,* p. 143.

5 A.A. Rusu, I. A. Pop, I. Drăgan, *op.cit.,* doc.61, p. 79-82.

6 *Ibidem,* doc.74, p.92-94.

7 Csánki Dezső, *Magyarország középkori földrajza a Hunyadiak korában,* vol. 5, Budapesta, 1913, p.148. Până la începutul secolului al XVI-lea Zeicani mai apare în documente sub forma *Zeykan* (1489), *Zeekan* (1500) sau *Zajkan* (1510), vezi Coriolan Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania,* vol. II, Bucureşti, 1968, p. 274.

8 R.Popa,*op.cit.,* p. 137.

9 *Ibidem,* p. 159.

lui Radu Popa10, numele Zeicani/Zăicani ar veni „de la antroponimul Zăicu (sl. *zaik* – iepure, desigur iniţial poreclă), personajul fiind de altfel atestat în legătură cu satul Râu Iordan, ca trăind înainte de 1400.” Noi credem că formele *Zeyk, Zeyko* ori *Zayko* întâlnite în documentele medievale corespund mai degrabă românescului Ţeicu, prezent încă şi acum, cel puţin în antroponimia Banatului de munte. În ceea ce priveşte translaţia de la toponimul Brădet la cel de Zeicani/Zăicani, adică *satul lui Zeyko/Ţeicu*, socotim că aceasta s-a produs treptat, probabil pe măsură ce persoana şi amintirea cneazului local va fi trecut în uitare numele iniţial al aşezării.

Un document din 13 iulie 1510, rămas până acum necunoscut istoricilor 11, ne oferă noi lămuriri cu privire la cei care au stăpânit Zeicani la începutul secolului al XVI-lea. Aflat la Tata, regele ungar Vladislav al II-lea le-a dăruit – sub chip de nouă danie *(nova donatio)*12 - nobililor Ioan More, Martin şi Gheorghe, fii ai răposatului Hălmagiu, lui Vâlcul, fiul răposatului Bartolomeu, lui (...)nacza Ţeicu şi Nicolae Huniade, precum şi lui Ioan, Avram, Iancul şi Thesalo Fiat, fii ai răposatului Ciulanu, întreaga moşie Zeicani din districtul Haţeg al comitatului Hunedoara, ca răsplată a slujbelor credincioase aduse ţării şi suveranului. Emiterea documentului de nouă danie îi fusese recomandată regelui de unul dintre marii demnitari ai ţării, marele paharnic Mihail de Palócz, aflat fără îndoială la curent cu circumstanţele donaţiei şi cu persoana beneficiarilor. În cele ce urmează vom încerca să conturăm tocmai imaginea acestor mici nobili români din Haţeg, cu toţii de origine cnezială. Csánki Dezső, pornind de la documentele care îi erau cunoscute, a stabilit că în vremea Huniadeştilor şi Corvineştilor, dar şi ceva mai târziu, la Zeicani stăpâneau trei familii nobiliare: Zăicăneştii *(Zajkányi/Zejkányi)*, More de Pâclişa şi Zeicani şi Huniade de Zeicani13.

Dintre toţi beneficiarii daniei regale din 1510, despre Ioan More de Pâclişa şi Zeicani ni s-au păstrat cele mai multe informaţii. Se pare că, după o carieră militară

10 *Ibidem,* p. 130.

11 Originalul pe pergament, având textul pe alocuri şters şi pătat, a fost donat Arhivelor Naţionale ale României în anul 1973, de preotul Victor Stoica, fiind păstrat în prezent la Arhivele Naţionale Istorice Centrale Bucureşti, *Colecţia Documente transilvănene,* pachetul I, nr.1. În anexă publicăm textul original al documentului, însoţit de traducerea în limba română.

12 Potrivit unei opinii recente, vrednică de avut în vedere, noua danie *(nova donatio)* nu însemna confirmarea unei danii anterioare, reale sau virtuale, fiind o inovaţie introdusă de regele Ludovic de Anjou, în temeiul căreia dreptul de stăpânire şi de moştenire asupra bunurilor menţionate în documentul de danie le revenea ***doar*** (subl.n.) beneficiarlor amintiţi acolo în mod expres şi urmaşilor lor legitimi, cei omişi din documentul de nouă danie pierzând pentru totdeauna orice drept de posesiune. De aceea, în actele capitulare referitoare la trecerea şi darea în stăpânire se găsesc destul de frecvent completări de nume şi împotriviri soluţionate pe calea justiţiei. Cei excluşi din documentul de nouă danie sau cei care pierdeau procesul subsecvent erau condamnaţi în mod inevitabil la iobăgie în cazul în care nu ar fi deţinut o altă proprietate , cf. Ioan Drăgan, *Cnezi şi nobili români în vremea Corvineştilor,* în vol. *Nobilimea românească din Transilvania*, Satu Mare, 1997, p.117, nota 17.

13 D. Csánki, *op. cit.,* p.149.

sugerată şi de porecla *More*, el a intrat în slujba familiei Cândreş de Râu de Mori ca *provisor* (administrator) al averii acesteia din Haţeg. Slujba la curtea unei familii de *egregii* (aleşi) i-a asigurat o anumită avere şi i-a înlesnit căsătoria cu o fată nobilă cu stare, Ioan More reuşind să-şi consolideze astfel poziţia socială 14. Originar din Zeicani, Ioan More a făcut un prim pas pe calea afirmării în rândul micii nobilimi haţegane în 1489, atunci când, la logodna sa cu Ecaterina de Cârneşti, primea în dar un loc potrivit pentru ridicarea unei curţi nobiliare şi două sesii iobăgeşti la Pâclişa şi o alta similară la Grădişte din partea fraţilor şi surorilor logodnicei sale: Dimitrie, Nicolae, Ana (soţia lui Ioan de Peşteana) şi Sofia 15. Averea lui Ioan More a sporit în 1506, atunci când Cândreştii de Râu de Mori, dorind să-i răsplătească serviciile, i-au dăruit mai multe părţi de moşie tot la Pâclişa 16. În 1510, Ioan More şi soţia sa Ecaterina de Cârneşti au fost puşi în stăpânire asupra părţilor de moşie şi a unei curţi nobiliare la Pâclişa şi deopotrivă asupra unor părţi de moşie aflate la Breazova, care le reveniseră în urma separării judecătoreşti a bunurilor lui Nicolae şi a răposatului Dimitrie, fiii lui Petru de Cârneşti, cumnaţii lui Ioan More 17. Tot în 1510, Ioan More s-a numărat, aşa cum s-a amintit, printre beneficiarii daniei regale asupra întregii moşii Zeicani. Statutul social pe care îl dobândise şi consolidase între timp explică şi prezenţa lui, la 1 august 1508, printre cei 225 de nobili-cnezi din 33 de sate ale districtului Haţeg, care au participat la Fărcădinul de Jos (azi Unirea) la adunarea care cerceta unele dispute de stăpânire din Ciula şi Fărcădinul de Sus 18. Zăicăneştii au fost o altă familie nobiliară de origine cnezială care au stăpânit la Zeicani. Printre martorii unui document de proprietate din 1475 este menţionat Hălmagiu *(Halmaach)* din Zeicani 19, desigur părintele răposat al lui Martin şi Gheorghe, beneficiarii daniei regale din 1510. Tot din această familie au făcut parte Ţeicu, Avram, Ioan şi Thesalo Fiat, fiii răposatului Ciulanu (din/de Ciula). Nedumerire ne trezeşte persoana ultimului dintre ei nu atât datorită prenumelui cu totul neobişnuit *(Thesalo)* – lectura noastră fiind cât se poate de sigură -, cât mai cu seamă prin cognomenul *Fiat*. Acesta ar sugera mai curând o

14 Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440-1514,* Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2000, p.274.

15 D. Csánki, *op. cit.,* p. 195 (Magyar Országos Levéltár – Országos Levéltár, Dl. 29865; se va cita MNL-OL).

16 *Ibidem* (MNL-OL, Dl. 29597).

17 *Ibidem* (MNL-OL, Dl. 30527).

18 Ioan Aurel Pop, *Instituţii medievale româneşti. Adunările cneziale şi nobiliare (boiereşti) din Transilvania în secolele XIV-XVI,* Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1991, p.64 (MNL-OL, Dl.29928).

19 D. Csánki, *op. cit.,* p. 244 (MOL-OL, Dl.29530).

ascendență bănățeană a purtătorului, legată de familia Fiat de Armeniș din părțile Caransebeșului, numai că o astfel de conexiune nu poate fi probată 20, cel puțin deocamdată. Altfel, pe Avram şi Țeicu îi găsim printre participanții la amintita adunare nobiliară românească din 1508 de la Fărcădinul de Jos şi tot ei vor fi de față la o altă adunare a nobilimii din district, ținută la Hațeg în jurul datei de 1 august 1519, la care au fost prezenți 150 de nobili din 22 de sate 21. În fine, Huniade *(Hwnyad)* a fost o a treia familie nobiliară care a stăpânit la Zeicani, având – asemenea Zăicăneştilor şi familiei More de Pâclişa – conexiuni multiple în lumea românească a micilor nobili şi cnezi hațegani. Credem că Nicolae Huniade, care s-a numărat printre beneficiarii daniei regale din 1510, este identic cu Nicolae de Zeicani, înrudit prin soție cu familia nobiliară Arca de Densuş. Soția lui Nicolae, Deica de Streisângeorgiu, era nepoată de soră (mama ei era Clara Arca de Densuş, măritată cu Dionisie de Streisângeorge) a lui Ioan Arca de Densuş. Din căsătoria ei cu Nicolae de Zeicani au rezultat doi fii, Ioan şi Mihai de Zeicani, dintre care credem că primul s-a numărat şi el printre beneficiarii daniei din 1510 a regelui Vladislav al II-lea. Un an mai târziu (1511), Deica de Zeicani, cu fiii ei Ioan şi Mihai, avea să se judece cu nepoții ei de soră (Anca de Streisângeorgiu, căsătorită cu Mihai Sărăcin) Ioan, Mihai şi Cândreş Sărăcin, cu Cândreş, Ladislau şi Iacob, fiii lui Danciu de Sălaşu, pentru părți de moşie aflate la Ohaba de sub Piatră, Sălaşu, Merişor, Crivadia şi Mălăieşti 22. Despre Mihai şi Ioan de Zeicani mai ştim că au luat parte la adunarea nobiliară românească de la Fărcădinul de Jos (1508); la cea de la Hațeg (1519) a fost prezent doar Mihai de Zeicani 23.

Deocamdată ne rămâne necunoscut modul în care beneficiarii daniei regale de la 1510 asupra Zeicanilor au reuşit să gestioneze stăpânirea în comun, chiar dacă se înrudeau. Alte documente, care îşi aşteaptă încă descoperitorul, ne vor aduce lămuririle necesare.

ANEXĂ

1510 iulie 13, Tata - Vladislav al II-lea, regele Ungariei, le dăruieşte cu titlu de nouă danie nobililor Ioan More, Martin şi Gheorghe, fii ai răposatului Hălmagiu, lui Vâlcul fiul lui Bartolomeu, (...)nacza Țeicu şi Nicolae Huniade, precum şi lui Ioan, Avram, Iancul şi Thesalo Fiat, fii ai răposatului Ciulanu, întreaga moşie Zeicani din districtul Hațeg al comitatului Hunedoara, ca răsplată a credinței şi slujbelor aduse țării şi suveranului.

20 Cu privire la proprietățile şi genealogia familiei Fiat de Armeniş, vezi Dragoş-Lucian Țigău, „Familia Fiat de Armeniş în secolele XV-XVII", în *Banatica*, vol. 14, Reşița, 1996, p. 21-51.

21 I. A. Pop, *Instituții medievale românești,* p. 64-65.

22 Adrian Andrei Rusu, Ioan Aurel Pop, „Familia nobiliară Arca din Țara Hațegului", în *Acta Musei Napocensis*, vol. 21 (1984), p. 219-220.

23 I. A. Pop, *Instituții medievale românești*, p . 64-65.

(Arhivele Naționale Istorice Centrale Bucureşti, *Colecţia Documente transilvănene,* pachetul I, nr.1; original pe pergament; urme ale marelui sigiliu regal aplicat sub text în ceară roşie.)

Nos, Wladislaus, Dei gracia rex Hungarie et Bohemie etc., memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expedit vniversis, quod nos, cum ad nonnullorum fidelium nostrorum humillimam supplicacio(nem et) instanciam (nobis) 1 pro parte nobilium Johannis More, Martini, Georgii, filii(s) quondam Halmach, Wlkwl, (filii quondam Bartholomei) 2, (...)nacza Zeyko et Nicolai Hwnyad, Johannis, Abraham, Jankwl, Thesalo Fyat, filii(s) olim Choylai, Maiestati Nostre factarum, tum vero attentis et consideratis fidelitate et serviciis eorundem Johannis More et Martini ac aliorum predictorum per eos sacre imprimis 3 huius regni nostri Hungarie corone et deinde Maiestati Nostre iuxta ipsorum possibilitatis exigenciam exhibitis et impensis, totalem possessionem Zaykan vocatam, in comitatu Hwnyadiensi et districtu de Haczag existentem habitam, in cuius pacifico dominio ydem 3 progenitores suos ab antiquo perstitisse seseque persistere asserunt eciam de presenti, simulcum omni iure nostro regio, si quod in eadem possessione Zaykan qualitercunque haberemus aut Nostram ex quibuscunque causis, viis, modis et racionibus concerneret Maiestatem, ac pariter cum cunctis suis vtilitatibus et pertinenciis quibuslibet, terris scilicet arabilibus cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, fenetis, silvis, nemoribus, montibus, vallibus, vineis vinearumque promontoriis, aquis, fluviis, piscinis, piscaturis aquarumque decursibus, molendinis et molendinorum locis, generaliter vero quarumlibet vtilitatum et pertinenciarum suarum integritatibus quovis nominis vocabulo vocitatis, sub suis veris metis et antiquis existentibus, premissis sic vt prefertur stantibus et se habentibus, memoratis Johanni More, Martino, Georgio, filiis quondam Halmach, Wlkwl et aliis prenominatis ipsorumque heredibus et posteritatibus vniversis nove nostre donacionis titulo dedimus, donavimus et contulimus ymmo 3 damus, donamus et conferimus iure perpetuo et irrevocabiliter tenendam, possidendam pariter et habendam, salvo iure alieno, harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante, quas in formam nostri privilegii redigi faciemus dum nobis in specie fuerint reportate. Datum in castro nostro Thatha, in festo beate Margarethe virginis et martiris, anno Domini millesimo quingentesimo decimo, regnorum nostrorum Hungarie etc. anno vigesimo, Bohemie vero quadragesimo.

L. S.

*Ad relacionem magnifici domini Michaelis de Palocz, magistri pincernarum regiarum*4

În colțul din dreapta jos, de altă mână: *Relacio magnifici domini Michaelis Paloczy*4*, Franciscus prepositus*5.

Pe verso: *folio CCCC 1510*.

1 Text puternic palidat; întregire după sens.

2 Lectură nesigură, textul fiind puternic palidat şi pătat circa 10 cm, drept urmare foarte greu sau deloc lizibil.

3 Astfel în text.

4 Scris de altă mână.

5 Lectură nesigură.

Traducere

Noi, Vladislav, din mila lui Dumnezeu rege al Ungariei şi Boemiei etc., prin cuprinsul scrisorii de faţă dăm de ştire făcând cunoscut tuturor cărora li se cuvine, că noi, atât la smerita rugăminte şi stăruinţă făcute Maiestăţii Noastre de către mai mulţi credincioşi ai noştri pe seama nobililor Ioan More, a lui Martin şi Gheorghe, fii ai răposatului Hălmagiu, a lui Vâlcul, (fiul răposatului Bartolomeu)1, (...)nacza Ţeicu şi Nicolae Huniade, a lui Ioan, Avram, Iancul şi Thesalo Fiat, fii ai răposatului Ciulanu, precum şi ţinând seama şi luând aminte la credinţa şi la slujbele aceloraşi Ioan More şi Martin şi ale celorlalţi pomeniţi mai înainte, pe care aceştia le-au făcut şi le-au adus mai întâi sacrei coroane ale acestui regat al nostru al Ungariei şi mai apoi Maiestăţii Noastre pe măsura putinţei lor, le-am dat, le-am dăruit şi le-am hărăzit sub chipul noii noastre danii amintiţilor Ioan More, lui Martin şi Gheorghe fiii răposatului Hălmagiu, lui Vâlcul şi celorlalţi pomeniţi cu numele, precum şi tuturor moştenitorilor şi urmaşilor lor, întreaga moşie numită Zeicani, care se află şi este stăpânită în comitatul Hunedoarei şi districtul Haţeg, în a cărei stăpânire netulburată spun că s-au aflat din vechime strămoşii lor şi se află în prezent chiar şi ei, dimpreună cu tot dreptul nostru regesc, dacă am avea cumva vreunul asupra aceleiaşi moşii Zeicani sau dacă ar privi-o pe Maiestatea Noastră din orice motiv, pe orice cale, în orice chip şi din orice raţiune, deopotrivă cu toate folosinţele şi pertinenţele ei de orice fel, anume pământuri de arătură lucrate şi nelucrate, ogoare, lunci, păşuni, câmpuri, fânaţuri, păduri, dumbrăvi, munţi, văi, vii şi dealuri cu vii, ape, râuri, heleştee, locuri de pescuit şi cursuri de apă, mori şi locuri de moară, îndeobşte însă cu întregimea oricăror folosinţe şi pertinenţe ale lor, cu orice cuvânt s-ar numi acestea, aşa cum se află între adevăratele şi vechile hotare, cum sunt şi se găsesc acestea după cum s-a amintit, ba chiar le-o dăm, le-o dăruim şi le-o hărăzim cu drept de veci şi pentru a o ţine, a o stăpîni şi deopotrivă a o avea în chip de nestrămutat, fără a fi vătămat dreptul altcuiva, prin tăria şi mărturia acestei scrisori ale noastre, care am pus să fie întocmită sub forma unui privilegiu al nostru aşa cum ne-au fost înfăţişate lucrurile. Dată în cetatea noastră Tata, de sărbătoarea sfintei fecioare şi mucenice Margareta, în anul Domnului o mie cinci sute zece, în al douăzecilea an al domniei noastre în Ungaria etc., iar în Boemia în al patruzecilea.

L. S.

La darea de seamă a măritului domn Mihail de Palócz, mare paharnic regesc 2

În colţul din dreapta jos, de altă mână: *Dare de seamă a măritului Mihail Palóczi2, Francisc prepozit 3*
Pe verso: *fila CCCC din anul 1510.*

1 Textul puternic palidat şi pătat circa 10 cm, lizibil doar cu foarte mare greutate.

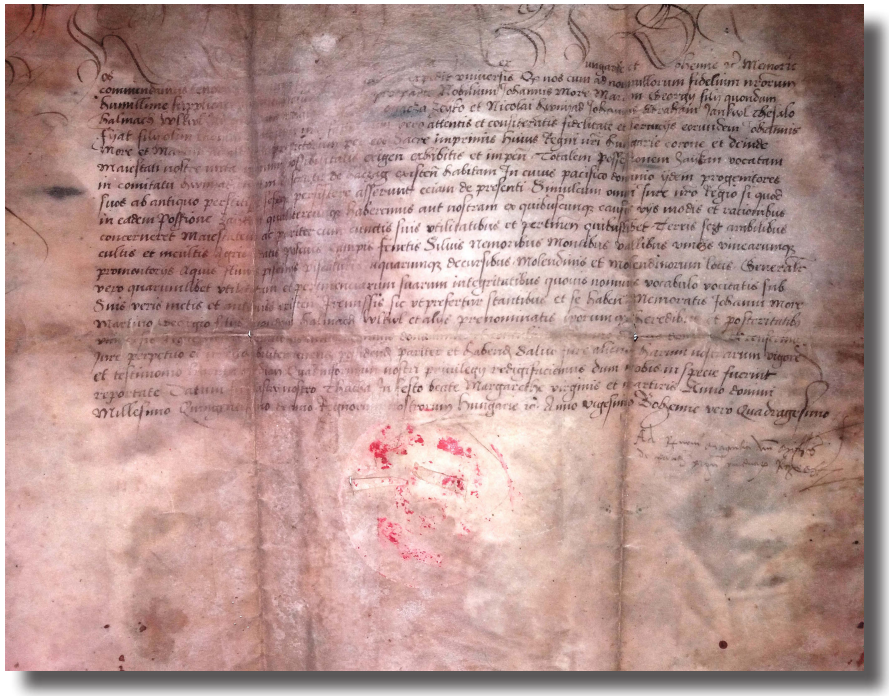
2 Scris de altă mână.

3 Lectură nesigură.

ZEICANI – EIN DORF AUS DEM HATZEGER LAND ZU BEGINN DES XVI. JAHRHUNDERTS

ZUSAMMENFASSUNG

Am 13. Juli 1510 erfolgte durch den ungarischen König Wladislaus II. die Neuschenkung des ganzen Gutes Zeicani aus dem Hatzeger Distrikt des Hunyader Komitats an die rumänischen Kleinadeligen Johann More, Martin und Georg, Söhne des Hălmagiu, Vâlcul, Sohn des Bartholomäus, (...)nacza Ţeicu und Nikolaus Huniade, wie auch an Johann, Avram, Iancul und Thesalo Fiat, Söhne des verstorbenen Ciulanu. Die im Anhang im Originalwortlaut und in rumänischer Übersetzung erstmalig veröffentlichte Urkunde gibt Anlaß, sich mit den Umständen der Gutsinhaber durch Heranziehen anderer schon bekannten Daten auseinanderzusetzen.

ASTRA REGHIN ÎN DOCUMENTE DE ARHIVĂ

Liviu BOAR

Per aspera ad astra sau ***Ad astra per aspera*** este o expresie latină care apare în versul 437 al tragediei „*Hercule furios*" de Seneca şi care poate fi tradusă ca „*pe căi anevoioase (se ajunge) la stele*" sau „*pe căi aspre către stele*".

Cu alte cuvinte: calea spre reuşită este presărată cu greutăţi şi numai prin strădanii anevoioase (*per aspera*) se poate ajunge la izbândă, la lumină (*ad astra*).

Activitatea ASTREI reghinene, în cei 66 de ani de existenţă, am socotit perioada 1874 anul înfiinţării şi fatidicul an din istoria României, 1940, când Despărţământul Reghin al Astrei şi-a încetat prodigioasa activitate naţională şi culturală în Reghin şi împrejurimi, ilustrează cum nu se poate mai bine această deviză.

Au rămas consemnate în documentele vremii faptele de vrednică amintire ale astriştilor reghineni, începând de la primul ei preşedinte-director, Ioan Pop Maior, continuând cu memorandistul Patriciu Barbu, lista fiind încheiată de către doctorul Eugen Nicoară, de numele căruia se leagă cele mai mari realizări ale Despărţământului Reghin al Astrei. Un exemplu elocvent este chiar clădirea în care ne aflăm, Palatul Cultural visat şi realizat de Dr. Eugen Nicoară.

Între 1952 şi 1969 la Reghin a funcţionat o Filiala a Arhivelor Statului subordonată Serviciului Regional Mureş al Arhivelor Statului din Tîrgu - Mureş. Ultimul ei şef a fost profesorul Dumitru Crişan, (1938-1993) cel căruia îi datorăm recuperarea şi salvarea arhivei Despărţământului Reghin al Astrei.[1]

El a inventariat-o şi a pus-o astfel la dispoziţia cercetătorilor. În prezent acest fond arhivistic însumează 52 de unităţi arhivistice-dosare şi registre din perioada 1874-1947 şi se află în păstrarea Arhivelor Naţionale din Tîrgu - Mureş.[2]

Pe baza documentelor din acest fond au fost întocmite de-a lungul timpului studii şi articole precum şi o valoroasă lucrare de licenţă datorată, nu întâmplător, actualului preşedinte al Despărţământului Reghin al Astrei, profesorul Marin Şara, fost vreme îndelungată director al Bibliotecii Municipale "Petru Maior" din Reghin

În anul 2001 am publicat din acest fond un consistent volum de documente intitulat **"Despărţământul Reghin al Astrei - 1874-1940 Documente",** cu un studiu introductiv semnat de acelaşi Marin Şara.[3]

1 Despre viaţa şi activitatea acestuia vezi: ARHIVIŞTI ARDELENI Dicţionar biobibliografic, Coordonator Dr. Liviu Boar, "Petru Maior" University Press, Tîrgu - Mureş, 2014, p. 86-91

2 Arhivele Naţionale Mureş Fond ASTRA Reghin, Fond nr. 50, Inventar nr. 184

3 *Despărţământul Reghin al Astrei Documente, 1874-1940*, Culegere de Documente întocmită de Liviu Boar, Studiu Introductiv Marin Şara, Reghin 2001. Vezi şi: *Despărţământul Reghin al Astrei Documente,* 1874-1940, Culegere de documente întocmită de Dr. Liviu Boar şi Dr. Milandolina - Beatrice Dobozi, Studiu Introductiv Marin Şara, Ediţia a II-a, Editura Asociaţiunii ASTRA,

În acest volum am publicat o selecție de **118 documente**, majoritatea inedite, punând astfel la dispoziția cercetătorilor o valoroasă sursă documentară.

Volumul a fost reeditat în anul 2014 în prestigioasa editură a ASTREI din Sibiu, în condiții grafice deosebite şi într-un tiraj rezonabil.

Voi cita în continuare doar câteva din documentele aflate la Arhivele Naționale din Tîrgu - Mureş în fondul amintit mai înainte:

Discursul preşedintelui Despărțământului Patriciu Barbu la adunarea generală din 18 iunie 1885, programul adunării generale din 14 iunie 1886, o scrisoare a Comitetului Central al Astrei din Sibiu prin care despărțămintele sunt înştiințate despre apariția unei lucrări privind Transilvania şi locuitorii săi scrisă de către Rudolf Bergner care vorbeşte despre români ”cu mai multă căldură şi imparțialitate”. Iată un fragment din această scrisoare: *”Domnul Rudolf Bergner, etnograf, a scris în anul 1884 o interesantă carte despre Transilvania şi o descriere a țărei şi a locuitorilor, care s-a tipărit la Lipsca (Leipzig) în anul 1884 în limba germană.*[4] *Cu abatere dela modul de scriere al antecesorilor sei despre acest object, dânsul a scris şi despre români cu mai multă căldură şi imparțialitate, astfel că a contribuit în mod însemnat a arăta pre elementul românu din țara noastră în o lumină mai favorabilă şi astfel a-l apropia mai mult de simpatiile popoarelor europene. Adunarea generală a asociațiunei din 1885 din Gherla, aprețiând însemnătatea acestei scrieri a însărcinat pe comitet a atrage atențiunea publicului românu asupra acestei scrieri şi altora asemenea ei şi acesta se află în pozițiune a înlesni procurarea acestui interesant op de 26 coale tipar cu prețul de 3 florin şi 30 creițari. Se atrage deci prin aceasta atențiunea Onoratei direcțiuni a despărțământului ca eventual să se prăcure prin comitetul asociațiunei câte un exemplar pentru biblioteca despărțământului şi să se îndemne şi alții să o cumpere, ca astfel să se sprijinească şi din partea noastră o lucrare literară care ne poate aduce mult folos în străinătate.”*

Alte documente se referă la activitatea învățătorilor care aplică îndrumările privind activitățile practice organizate cu elevii respectiv plantarea de pomi fructiferi. La 7 iunie 1889 învățătorul Georgiu Maior din Reghin solicită să i se acorde premiul oferit de Astra pentru învățătorii care obțin rezultate meritorii în

Reghin, 2014

4 RUDOLF BERGNER - Siebenbürgen, eine Darstellung des Landes und der Leute, von Rudolf Bergner, Leipzig, H. Bruckner, 1884 Iată ce scria TRANSILVANIA, Foaia Asociațiunii din Sibiu în numărul 15-16 (1-15 august)1885 despre această carte:”*Formatu 8° mare, pagine 410. Noi făcuserăm analis'a opului acestuia aratându tot-odata, că d(om)n(ul) Bergner petrecuse vreo cinci septemăni in Sibiiu, vreo doue septemani de doue ori in Munții Apuseni, caletorise la Brasiovu şi la Sinai'a, după-ce intrase în* **țară (***tiera***în text)** *din Marmati'a pe la Bistriti'a si Năsăud, oprindu-se preste totu spre a se informa bine. Nu se po(a)te spune câte opiniuni false a coresu(îndreptat) cartea lui Bergner despre români în publicul nemțiescu. Ace(a)sta carte costă 3 fl. 50. După valo(a)rea sa este eftina. Se po(a)t evede(a) la noi si la cancelari'a asociatiunei.”*

domeniul pomiculturii, iar la 5 iunie 1889 învățătorul Vasile Duma din Hodac solicită să i acorde premiul pentru instruirea adulților.

Deosebit de interesante sunt rapoartele de activitate ale Comitetului despărțământului prezentate în adunările generale anuale care se țineau atât la Reghin cât şi în localitățile limitrofe. De asemenea protocoalele (procesele - verbale) întocmite cu ocazia adunărilor generale conțin informații importante privind problemele ridicate precum şi propunerile făcute de către astriştii reghineni.

O altă categorie importantă de documente sunt listele cu membrii despărțământului întocmite periodic care conțin informații privind localitatea din care provin, ocupația acestora (starea socială) precum şi contribuțiile băneşti ale acestora.

Un moment important în activitatea Astrei reghinene l-a constituit participarea la expoziția organizată la Toplița Română în anul 1911 unde astristele din Reghin şi din localitățile limitrofe, în special de pe Valea Mureşului, au expus lucruri de mână deosebit de frumoase şi valoroase, fapt ce reiese dintr-o scrisoare a Dr. Liviu Țilea din Toplița adresată Dr. Ioan Harşia preşedintele Despărțământului Reghin la data de 23.08.1911.

Acelaşi an 1911 este marcat de prezența lui Octavian Codru Tăslăuanu la Reghin unde a ținut câteva ”prelegeri poporale” despre Foloasele învățăturii la care dorea să participe alături de membrii Astrei cât mai mulți țărani din zonă[5].

Anul 1923 a marcat un moment de cotitură în activitatea Astrei din Reghin, prin alegerea dr. Eugen Nicoară ca director al despărțământului. Cu acest moment începe, putem spune, cea mai rodnică perioadă de activitate în timpul căreia au fost construite biserici, troițe, s-au edificat cele două ctitorii ale dr. Nicoară din Reghin, Spitalul Orăşenesc (1926) şi Palatul Culturii (1940), s-a dus o intensă muncă de educare a sătenilor prin conferințe, expuneri, activități practice.

Edificator în acest sens este doar enumerarea câtorva titluri ale conferințelor ținute în perioada 1927-1928: dr. Nicoară - ”Viitorul neamului nostru”, ”Curățenia sufletească şi trupească”, ”Cum ne îmbolnăvesc microbii”, ”Bolile molipsitoare”, ”Cinstirea eroilor”, ”Igiena săteanului”, ”Duşmanii sănătății”, ”Tuberculoza”. La rândul lor intelectualii satelor, în special învățătorii, țineau conferințe ca de exemplu: Todea - ”Iubirea patriei”, Tomşa - ”Trebuințe sufleteşti”, Crăciun - ”Grădina de copii”, Manu - ”Pomăritul”, Cotta - ”Religia”, Moga - ”Geografia țării”.

Dintre documentele fondului se remarcă un *”Tabel care cuprinde comercianții şi meseriaşii români din Reghin”* întocmit în anul 1940, în care sunt consemnați 11 comercianți şi 84 de meseriaşi dintre cele mai diverse meserii: ciobotari, tăbăcari, țesători, tâmplari, sobari, vopsitori, cizmari, rotari, măcelari,

5 Octavian Codru Tăslăuanu (n. 1 februarie 1876, Bilbor - d. 22 octombrie 1942, Bucureşti) a fost un scriitor şi om politic român. *https://ro.**wikipedia**.org/wiki/**Octavian**_C._**Tăslăuanu***

frizeri, mățari, tinichigii, lustruitori, zidari, cuțitari, mecanici.

De asemenea sunt consemnate două cooperative de brânzeturi (Lueriu şi Idicel), două cooperative forestiere (Ibăneşti şi Hodac), una angrosistă (Reghin - numită "Izbânda"), o cooperativă comercială la Ibăneşti, o fabrică forestieră la Ierbuş (CAPS). În Reghin - se arată în document - fiinţează un cămin foarte bine organizat cu un efectiv de 60 elevi - ucenici. Tabelul se încheie cu următoarea concluzie: "*Atât în Reghin cât şi la sate, se simte mare nevoie de negustori şi industriaşi români."* Documentul este semnat de Preşedintele Astrei Reghin Inspector General Sanitar Dr. Eugen Nicoară.

Cu ocazia unei recente deplasări la Arhivele Naționale din Sibiu am descoperit câteva documente inedite care nu au fost publicate în volumul amintit, dintre care vom publica în cele ce urmează doar unul şi anume *"Raportul festivalului de 1 Dec.(embrie) 1924 aranjat de Desp.(ărțământul) Reghin al Asociațiunei"* întocmit de către directorul despărțământului, medicul Doctor Eugen Nicoară la data de 15 decembrie 1924, pe care îl publicăm integral.[6] Textul este dactilografiat şi semnat olograf de către directorul Despărțământului Dr. Eugen Nicoară respectiv secretarul Ghe. Maior.[7]

"Pe teritoriul Despărțământului Reghin înainte de masă s-a oficiat aproape în toate comunele serviciu divin împreunat cu Te Deum, după care preoții respectivi au ținut cuvântări despre însemnătatea zilei.

Acelaşi lucru s-a ținut şi în oraşul Reghin, la ambele biserici româneşti (cea ortodoxă şi greco catolică n.n. L.B.).

Seara la orele 9 în localul casinei române s-a aranjat un festival cultural, luând parte la acest festival atât intelectualii cât şi meseriaşii din acest oraş în număr de cca. 100 persoane.

Festivalul a fost deschis din partea directorului despărțământului Dr. Eugen Nicoară, medic primar prin o scurtă cuvântare despre însemnătatea zilei şi dă cuvântul advocatului stagiar Enea Popa, care îşi dezvoltă conferința sa frumoasă despre însemnătatea unirei noastre şi rolul națiunei române în concertul popoarelor europene arătând luptele noastre pline de jertfe din trecut, cari trebuie să ne fie un îndemn pentru munca progresului nostru cultural economic şi social, combătând mişcările desastruoase internaționale, cari sunt contrare intereselor române.

Urmează apoi advocatul Dr. Alexandru Ceuşianu[8] care citeşte cu mult simț

6 Despre felul în care a fost marcată ziua de 1 decembrie 1918 în perioada interbelică în județul Mureş, inclusiv la Reghin, vezi: Prof. dr. Liviu BOAR - "*Sărbătorirea zilei de 1 decembrie 1918 la Reghin în perioada interbelică (1923 şi 1928)* ", în REGHINUL CULTURAL, Studii şi articole, XI, Reghin 2013, p.104-109

7 Arhivele Naționale Sibiu, Fond ASTRA, Doc. nr. 2346/1924

8 Vezi: **Alexandru Ceuşianu** : Studii şi comunicări prezentate la simpozionul ştiințific prilejuit de centenarul naşterii vrednicului cărturar şi om politic (Reghin, 2 iunie 1998) / Volum îngrijit de Marin Şara, Georgeta Mărginean şi Iacob Huza - Reghin : Fundația Culturală „Vasile Netea",

Decorația lui Vartolomeu de Pătrăşcanu, amintind la începutul cetirei în câteva cuvinte biografia autorului.[9]

Festivalul se închide de către directorul Desp.(ărțământului) mulțumind celor prezenți pentru interesul manifestat față de mişcarea culturală.

Festivalul a fost aranjat fără taxe de intrare.

Reghin, la 15 Decembre 1924 LS urmează semnăturile cu cerneală neagră"

ASTRA REGHIN IN ARCHIVAL DOCUMENTS SUMMARY

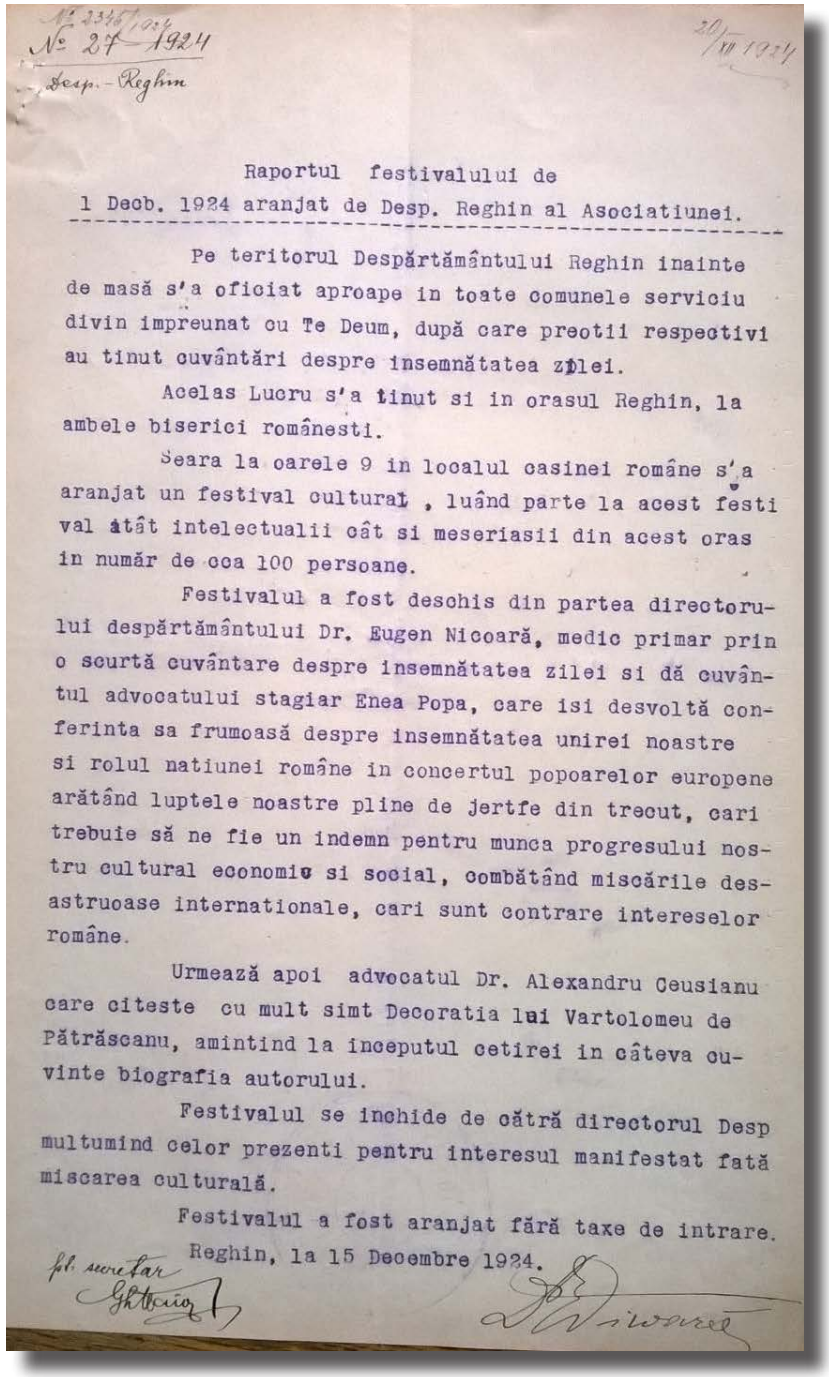
The author presents the most important documents regarding the activity of the Reghin Branch of ASTRA, between 1874 and 1940. Most of these were published in 2001 in a substantial tome of documents entitled „The Reghin Branch of ASTRA – 1874 – 1940 – Documents", with an introductory study signed by the same Marin Sara. It was republished in 2014 at the prestigious ASTRA Publishing House of Sibiu, in high-quality printing and with a reasonable print run.

Two documents recently discovered at the National Archives of Sibiu are published below, namely the document by which Dr. Ioan Harşia, the Branch's director, resigns from this position as of April 10, 1920 following his appointment as counselor at the Tirgu Mures Court of Appeals, as well as *"Raportul festivalului de 1 Dec.(embrie) 1924 aranjat de Desp.(ărțământul) Reghin al Asociațiunei" (The report on the December 1st, 1924 Festival organized by the Reghin Branch of the Association)* drawn up by the Branch's director Dr. Eugen Nicoară on December 15th, 1924, which we publish in their entirety. The latter document is typed and signed by the director of the Branch, Dr. Eugen Nicoară and its secretary Ghe. Maior.

(Translated by Alina-Olivia Şuta)

1999 Seria caiete Mureşene nr. 7

9 Este vorba despre **Dumitru D. Pătrăşcanu** (n. 8 octombrie 1872, Tomeşti, Județul Iaşi- d. 1937), cunoscut şi ca **D.D.Pătrăşcanu**, a fost un om de litere, prozator, profesor de istorie şi cunoscut autor de manuale de istorie în perioada interbelică. În politică s-a remarcat ca membru al Partidului Conservator, pe care l-a reprezentat ca deputat în Parlamentul României la începutul secolului al-XX-lea şi de schița *Decorația lui Vartolomei* publicată în anul 1924.

№ 2345/1924
№ 27 - 1924
Desp. - Reghin

20/XII 1924

Raportul festivalului de
1 Decb. 1924 aranjat de Desp. Reghin al Asociatiunei.

Pe teritorul Despărtământului Reghin inainte de masă s'a oficiat aproape in toate comunele serviciu divin impreunat cu Te Deum, după care preotii respectivi au tinut cuvântări despre insemnătatea zilei.

Acelas Lucru s'a tinut si in orasul Reghin, la ambele biserici românesti.

Seara la oarele 9 in localul casinei române s'a aranjat un festival cultural, luând parte la acest festival atât intelectualii cât si meseriasii din acest oras in număr de cca 100 persoane.

Festivalul a fost deschis din partea directorului despărtământului Dr. Eugen Nicoară, medic primar prin o scurtă cuvântare despre insemnătatea zilei si dă cuvântul advocatului stagiar Enea Popa, care isi desvoltă conferinta sa frumoasă despre insemnătatea unirei noastre si rolul natiunei române in concertul popoarelor europene arătând luptele noastre pline de jertfe din trecut, cari trebuie să ne fie un indemn pentru munca progresului nostru cultural economic si social, combătând miscările desastruoase internationale, cari sunt contrare intereselor române.

Urmează apoi advocatul Dr. Alexandru Ceusianu care citeste cu mult simt Decoratia lui Vartolomeu de Pătrăscanu, amintind la inceputul cetirei in câteva cuvinte biografia autorului.

Festivalul se inchide de către directorul Desp multumind celor prezenti pentru interesul manifestat fată miscarea culturală.

Festivalul a fost aranjat fără taxe de intrare.

Reghin, la 15 Decembre 1924.

pl. secretar
Ghiţoiu

REALITĂȚI DIN TRANSILVANIA DUPĂ 30 AUGUST 1940. CONTRIBUȚII DOCUMENTARE

Timea DARALCZI
Adrian ONOFREIU

În continuarea preocupărilor noastre pentru desluşirea atitudinii diverselor grupuri etnice din Transilvania după verdictul de la Viena, din 30 august 1940, prezentăm un set de documente care oferă nu numai cunoaşterea reală a stării de spirit de atunci, ci şi unele aspecte trecute sub tăcere.

Primele două aparțin bistrițeanului Fritz Holzträger. Ele fac parte din setul care a rămas posterității şi care au fost valorificate doar parțial. Cunoscută ca „misiunea Holzträger", activitatea acestuia în zilele lunii septembrie 1940 a fost prezentată recent într-un studiu rezumativ. Deşi autorul a cunoscut *toate* documentele rămase de la personajul care le-a creat, în studiul menționat ele sunt prezentate succint, în rezumat, oferind o analiză mai mult descriptivă şi realizând astfel o interpretare proprie.

De aceea, am considerat util să oferim celor interesați integral documentele, pentru a putea fi mai bine desluşite. Cu siguranță, ele oferă o imagine mai detaliată a misiunii fruntaşului bistrițean în capitala Reich-ului German, în scopul de a „salva" situația imposibilă creată saşilor din această parte a Transilvaniei – ca de altfel şi românilor - ca urmare a actului de la 30 august 1940. Ne vom mărgini doar să arătăm că ele reprezintă punctul de vedere al reprezentanților populației săseşti din zona Reghin-Bistrița, calibrat pe încercarea de a-şi desluşi viitorul în meandrele întunecate ale toamnei anului 1940.

Autorul oferă în cele două documente o analiză rezumativă a misiunii sale, adresată atât factorilor de conducere locali, cât şi apropiatului său, liderul comunității săseşti bistrițene, Robert Clemens.

Pe lângă îngrijorarea indusă de evenimente în rândul populației săseşti[1], descoperim sforțările liderilor acesteia de a-şi păstra identitatea şi a rămâne „ai locului", prin organizarea într-un teritoriu administrativ propriu, reglementat de dreptul german, cu administrație şi finanțe proprii. Desigur, efortul condensat în memoriul prezentat de Holztträger cercurilor decidente de la Berlin a putut contribui – nu ştim în ce măsură – la soluția agreată pe termen scurt, aceea de a opri evacuarea acestei populații în Reich-ul German, conform proiectului inițial[2].

---

1 Timea Daralczi, Adrian Onofreiu, *Două misiuni imposibile din Transilvania în septembrie 1940,* în „Anuarul Arhivelor Mureşene", Tîrgu-Mureş, Serie Nouă, Nr. III (VII), 2014, pp. 226-240.

2 Vasile Ciobanu, „Misiunea Holzträger la Berlin (septembrie 1940)", în „Satu-*Mare. Studii şi comunicări*, XXVII/II Suplementum, Materialele simpozionului ştiințific „Al II-lea Arbitraj de la Viena din 30 august 1940. Antecedente şi consecințe", pp. 127-134. Aici se pot consulta detalii tehnice şi temporare ale misiunii, cât şi o scrută schiță biografică a personajului.

În acelaşi timp, cele două documente întocmite ulterior întoarcerii din misiune ne descriu şi cadrul general al realităţilor din Transilvania, în zilele care au urmat după cea fatidică, 30 august 1940[3].

Pentru a întregi punctul de vedere astfel exprimat, am adăugat şi câteva documente întocmite de românii din zonă, care nuanţează şi oferă *alte posibile* interpretări, inclusiv din perspectiva atitudinală.

În acest mod, sperăm că aducem un plus de cunoaştere a tragismului zilelor ce au urmat actului discreţionar de la Viena, ca şi a îngrijorărilor şi temerilor celor care i-au suferit consecinţele[4].

Document nr. 1.

Consecinţele Arbitrajului de la Viena din 30 august 1940 asupra Nösnerland-ului

La început, unele consideraţii biografice. Subsemnatul Fritz Holzträger, m-am născut la Bistriţa în 1888. Din 1919 am fost profesor în acea localitate, iar în perioada 1935-aprilie 1940, preşedinte cercual, aşadar, lider politic al ţinutului Nösen din Transilvania.

În aprilie 1940 m-am mutat la Sibiu şi în vara aceluiaşi an mi-am vândut casa din Bistriţa. Pentru rezolvarea unor probleme restante, m-am deplasat cu soţia marţi, 29 august, la Bistriţa, unde în seara zilei de 30 august am vrut să-l vizitez pe vice-preşedintele.[5] Dr. Wolff, pentru a verifica instruirea şi măsurile de autoapărare a germanilor/saşilor, convocaţi din zona Nösnergau.

De câteva săptămâni, chiar luni anterioare, se zvonea cum că Transilvania trebuia împărţită, iar partea nordică, cu Bistriţa şi Reghinul Săsesc, ar fi fost promise Ungariei.

Toate acestea ne stârneau un zâmbet, deoarece o astfel de rezolvare a problematicii Transilvaniei, din 1.000 motive, ni se părea absurdă. Chiar în timpul călătoriei de la Sibiu la Bistriţa, am avut dificultăţi cu procurarea benzinei (asta, chiar în „ţara petrolului").

Vineri pe la amiază mi s-a adus la cunoştinţă zvonul că, prin Arbitrajul de la Viena, s-a realizat faptic împărţirea Transilvaniei. Vineri după masă, am auzit eu însumi după aceea la Vocea Budapestei, stabilirea exactă a noilor graniţe. După aceea, l-am anunţat, târziu după masă pe preşedintele regiunii, care a pus în aplicare organizarea exemplară a autoapărării pe întreg ţinutul Nösnergau.

3 Un alt „actor" contemporan a reţinut că „în anul 1940, partea de nord a Transilvaniei a revenit înapoi Ungariei, după 21 de ani de stăpânire românească"; apud. Gustav Zikeli, „Meins Lebenslauf", la Serviciul Judeţean Bistriţa-Năsăud al Arhivelor Naţionale, fond *Gustav Zikeli,* dos. 5, f. 68; vezi şi Otto Dahinten, *Geschichte der Stadt Bistritz in Siebenbürgen*, Aus dem Nachlaß herausggegeben von Ernst Wagner, Böhlau Verlag Köln Wien, 1988, p. 190-195.

4 Vezi textul cf. *supra,* nota 1, doc. 1, p. 229-232.

5 „O copie a memoriului, raportul şi cu o scrisoare către Robert Clemens, conducătorul Cercului Bistriţa, o trimite camarazilor săi bistriţeni care îi încredinţaseră misiunea la Berlin"; apud. Vasile Ciobanu, *op. cit.,* p. 130.

În oraş s-a ordonat ţinerea unui jurnal exact al evenimentelor. Eu m-am limitat aici în a face câteva constatări. Toţi foştii ofiţeri şi subofiţeri au fost de îndată convocaţi, instruiţi pentru a prelua autoritatea de comandă militară asupra forţelor de autoapărare; de la amiaza zilei şi până seara, toate aceste măsuri au fost realizate.

Şcoala germană a servit drept cartier general, unde au fost adunate toate armele, automobilele germane şi astfel a fost organizată autoapărarea. S-au asigurat aproximativ 3.000 l. de benzină.

Prefectul, un locotenent-colonel activ[6] şi maiorul[7] îşi pierduseră total cumpătul, astfel încât „sfaturile" preşedintelui cercual, Robert Clemens[8] erau aproape ordine şi au fost îndeplinite, fiind considerate o mână de ajutor. De altfel, prefectul a plecat chiar duminică după masă, „oficial" la Cluj, de unde nu s-a mai întors.

După ce toate măsurile de siguranţă au fost îndeplinite şi verificate, l-am consiliat pe Dr. Wolff[9], Clemens, preşedintele cercual, Hubert Groß, liderul cercual al tineretului[10] şi Gaßner, conducătorul cercual al N.A.F.[11], să întreprindă pe viitor măsuri corespunzătoare, conform cu noua situaţie creată.

Consulul german din Cluj l-a sfătuit pe preşedintele cercual ca să se pună imediat în contact cu autorităţile guvernamentale şi ale Reich-ului de la Budapesta. Eu am propus, de urgenţă - ca urmare a modificărilor survenite - constituirea unei administraţii germane cuprinzătoare, în zona Bistriţa şi Reghin, cu justiţie şi finanţe proprii.

În urma consultărilor, preşedintele cercual m-a rugat ca să fiu purtător de cuvânt al acestei propuneri de reorganizare a grupului etnic german, iar din delegaţie să facă parte şi Dr. Michael Prall[12], cărora ni s-a dat răspunderea politică pentru teritoriul Nösnergau.

Caracteristic pentru comportamentul grupului etnic german din aceste zile a fost faptul că, întrucât nu aveam paşaport diplomatic, am telefonat noaptea la ora

6 Mulţumim d-şoarei Corina Sebişan de la Serviciul Judeţean Sibiu al Arhivelor Naţionale pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziţie copii ale documentelor întocmite de Fritz Holzträger şi d-lui Mihai Buliga, din Bistriţa, pentru revizuirea traducerilor din limba germană.

7 Se subînţelege, cercual.

8 Emil Poruţiu, prefect al judeţului Năsăud în perioada martie-septembrie 1940. Vezi portretul acestuia şi relatarea ulterioară, din data de 8 martie 1946, asupra operaţiunilor de evacuare a autorităţilor române, la Adrian Onofreiu, Ana Maria-Băndean, *Prefecţii judeţului Năsăud* (*1919-1950; 1990-2014*). *Ipostaze, imagini, mărturii*, Ed. Charmides, Bistriţa, 2014, p. 98-103.

9 Comandantul Legiunii de jandarmi a judeţului Năsăud.

10 Succesorul lui Fritz Holzträger la conducerea Comitetului Cercual Ţara Bistriţei al Mişcării Naţional-Socialistă de Întrajutorare a Germanilor din România; apud. Vasile Ciobanu, *op. cit,* p. 128.

11 Preşedintele Ţinutului Transilvania al Mişcării Naţional-Socialistă de Întrajutorare a Germanilor din România; *Ibidem.*

12 Mişcării Naţional-Socialistă de Întrajutorare a Germanilor din România; *Ibidem.*

1, la judeţ şi am dat sarcină funcţionarului de serviciu ca luni dimineaţa să-mi fie pregătit acest document, fără acele formalităţi, care până atunci s-ar fi prelungit săptămâni, chiar luni de zile.

Aşa încât, luni dimineaţa la ora 9, am avut la dispoziţie paşaportul, inclusiv cu fotografia făcută cu ajutorul blitz-ului. Cu Dr. Prall ne-am înţeles să ne întâlnim şi să plecăm împreună din Bucureşti miercuri, cel mai târziu, joi de dimineaţă.

Luni după masă am plecat la Cluj în scopul obţinerii vizei pentru spaţiul german. Călătoria a fost liniştită, fără nici un indiciu privind dizolvarea incipientă sau retragerea autorităţilor române. La Cluj am aflat eu însumi, că au avut loc mici altercaţii, care ar fi cauzat 6 morţi, ceea ce arăta că aici ar fi avut loc un eveniment ieşit din comun.

Am plecat, neglijând aprovizionarea cu benzină, cu un automobil bun, de la Bistriţa şi am ajuns la Cluj, unde exista o penurie de benzină, deoarece fusese rechiziţionată, din ordinul autorităţilor militare. Ne-am dus la o benzinărie păzită, unde un militar de serviciu, de loc din apropierea Bistriţei – zona Bârgăului – care dorea să se pună bine cu saşii, ne-a lăsat să intrăm fără acordul comandantului. În benzinărie, un subofiţer sas ne-a dat benzină cu cifră octanică ridicată din abundenţă, cât ne-a încăput în rezervor şi bidoane. Tot aşa, am mai primit noaptea benzină, deoarece proprietara mă cunoştea din vedere.

În Cluj începuse deja evacuarea, care, trebuie să precizăm, că se desfăşura în mod haotic. Am călătorit în continuare de la Cluj, prin Turda, Aiud, pe Mureş, şi aşa mai departe. În special între Cluj şi Turda am mers aproape neîntrerupt, în coloană de automobile şi camioane, care ascundeau bunuri furate de ofiţerii şi subofiţerii români. Pe parcursul întregii călătorii, până la Sibiu, unde am ajuns la miezul nopţii, m-am întâlnit mereu cu coloane de camioane militare goale, care mergeau spre Cluj.

În Sibiu, locţiitorul şefului comitetului cercual, Dr. Wolff i-a relatat liderului regional, Dr. Bruckner[13], marţi dimineaţa, despre proiectul de a pleca la Budapesta. Bruckner a ordonat, să nu facem nici un pas fără ştirea Autorităţii Germanilor de Pretutindeni din Berlin. De aceea, ar fi trebuit să mergem mai întâi la Berlin.

M-am prezentat la amiază liderului regional, ca să plec cu trenul de după amiază sau de noapte, la Bucureşti. S-au înmulţit în după amiaza zilei zvonurile că nu ar fi recomandată folosirea trenurilor, întrucât, ca urmare a unui accident la Rupea, nu se circula pe linia principală. În orice caz, i-am propus lui Wolff să-mi pună la dispoziţie un automobil, deoarece îmi devenea tot mai clar, că nu era oportună amânarea călătoriei nici măcar cu o zi.

După masă, pe la ora 17, am aflat de la primarul Mediaşului, Dr. Möckel, următoarele: un legionar l-a căutat după masa, pe la ora 15 şi i-a zis că în această

13 National Arbeitsfront=Frontul Naţional Muncitoresc.

noapte va avea loc un putsch (lovitură de stat) al legionarilor. Seara, la ora 21, urma să apară la el un colonel, care să preia conducerea oraşului.

Prezumtiv, centrul loviturii de stat era oraşul Braşov, de aceea, ni s-a şi recomandat să ascultăm noaptea, în jurul orei 23, postul de radio Braşov. La ora 19, în sfârşit, am plecat, cu Zacharias, care, conform indicațiilor, ar fi trebuit să mă conducă până la Făgăraş. În pofida călătoriei rapide, pe şoseaua asfaltată, la Braşov am ajuns în jurul orei 22.

Aici, am tranzitat pe un schimb de focuri şi am putut opri pe strada Lungă, înaintea unei cazărmi, unde era o baricadă. Pe drumuri ocolitoare, am ajuns la Consulatul German, unde Zacharias avea de predat un mesaj scris.

M-am protejat, circulând pe drumuri ocolitoare, necirculate de camioane. Am realizat desfăşurarea putsch-ului, auzind împuşcături şi strigăte izolate, care se tot repetau şi, până la urmă, încetau.

În nici un caz nu am avut impresia desfăşurării unei mişcări de forță, cu folosirea armelor, pentru a se obține puterea politică. Când am ajuns în partea de jos a oraşului, am întâlnit pretutindeni străzi blocate de militari stresați şi, cu chiu, cu vai, pe la miezul nopții, am putut să ieşim din Braşov.

Drumul spre Bucureşti a fost bine păzit de jandarmerie. Şi aici, am întâlnit şiruri lungi de camioane goale. S-a petrecut un eveniment important. La câțiva kilometri distanță de Bucureşti a trebuit să oprim şi ni s-a comunicat că nu puteam merge mai departe, decât conduşi de o escortă a jandarmeriei.

După o scurtă aşteptare, s-a pus în mişcare o motocicletă cu ataş, în care au călătorit, în fața noastră, un subofițer, un locotenent şi un maior. A trebuit să-i urmăm. Motocicleta mergea nu numai foarte încet, ci şi haotic şi, fără lumina din spate. Maşinile care veneau din față nu-şi reduceau lumina farurilor.

De aceea, Zacharias, orbit de lumini, s-a lovit de motocicletă. În urma acestui incident, aripa s-a îndoit în aşa fel, încât roata din spate nu s-a mai mişcat, dar această defecțiune a fost imediat remediată, cu ajutorul unei pietre, pe post de ciocan.

S-a declanşat o izbucnire nervoasă a maiorului. Rezultatul a fost o despăgubire de 500 de lei şi am putut intra în Bucureşti fără escortă.

Maiorul de jandarmi şi-a pus în mişcare toate mijloacele pentru a ne putea şantaja. Să fie acest stat vreodată sănătos? Bucureştiul însuşi era apărat, de altfel, de tancuri şi cavalerie. Polițiştii din oraş nu ştiau nimic despre desfăşurarea evenimentelor.

Miercuri dimineața (04. 09. 1940) am dormit o oră şi jumătate, după care am mers la aeroport. La ora 8 dimineața am părăsit Bucureştiul, iar la ora 16, am ajuns în Berlin. Joi, înainte de masă, am plecat de îndată la Oficiul Central pentru Germanii Etnici, unde am cerut să fiu primit de comandantul suprem Lorentz[14] sau

14 Avocat şi întreprinzător din Bistrița, locțiitor al comandantului Cercului Bistrița al Mişcării

de locțiitorul acestuia, Behrends[15]. Pe împuternicirea dată de conducerea teritorială erau trecute numele meu şi al Dr. Prall, ca delegați.

Deşi numele meu era trecut primul, după un timp îndelungat de aşteptare, a fost strigat numele Dr. Prall. Menționez acest fapt, deoarece am avut impresia că acolo era deja cunoscut numele Dr. Prall, în orice caz, numele ministrului de Economie, Gustav, şi nu Michael Prall, pe care eu l-am scris, şi care era menționat în document şi care de aceea avea mare autoritate, ceea ce a însemnat o anumită dezamăgire pentru mine. Acest fapt a determinat începutul unor discuții. Prall însă, mi-a confirmat apoi, de la Sibiu, că el avea o relație personală foarte apropiată cu Heller[16].

În orice caz, a trebuit să aştept mult, după care am fost condus la un anumit Heller. Tonul de început al discuției a fost mai degrabă distant, decât neprietenos. „Ce doriți?" Eu i-am expus mandatul meu. Heller m-a rugat să-i prezint ziua următoare un memoriu, care să clarifice toate problemele economice, politice şi social-culturale.

A trebuit să-l redactez în două exemplare, unul pentru Ministerul German de Externe şi unul, ca bază documentară ce urma să fie folosit în tratativele cu guvernul maghiar.

Încă din timpul discuțiilor cu domnul Heller am avut presimțirea că ceva nu era în regulă. După ce la indicațiile lui Melles am intrat în contact cu Heller şi V.D.A[17]., care constituia o autoritate cu putere decizională a Autorității Germanilor de Pretutindeni, mi s-a accentuat tot mai mult convingerea că evacuarea avea în vedere şi ținutul Nösnerland.

Pe moment, scopul misiunii şi-a pierdut fundamentarea. Şi atunci, am ajuns la convingerea că primordială era ideea de a împiedica evacuarea germanilor din Ardealul de Nord.

În plan secund se situa întrebarea dacă ar fi oportun să formăm propriul teritoriu de autoapărare germană din această zonă. Într-o discuție pe care am avut-o, două săptămâni înainte, cu comisarul Nikolaus Hans Hockl din Satu-Mare, am aflat că germanii din Satu-Mare urmau să fie evacuați dacă acest teritoriu era cedat Ungariei (aceasta se întâmpla în zilele în care au început tratativele dintre români şi maghiari).

După întâlnirea noastră pe această temă, Hockl a plecat din Sibiu la Berlin. Pericolul ca, în această perioadă tulbure a evacuării, să fie antrenată şi comunitatea

Național-Socialistă de Întrajutorare a Germanilor din România; *Ibidem.*

15 Wolfram Bruckner, conducătorul Volksgemeindschaft der Deutschen in Rumänien = Comunitatea Națională a Germanilor din România; *Ibidem.*

16 Obergruppenführerul Werner Lorentz, conducătorul Oficiului Central pentru Germanii Etnici; *Ibidem,* p. 129.

17 Hermann Behrends, locțiitorul conducătorului Oficiului Central pentru Germanii Etnici; *Ibidem,* p. 129.

din Bistrița a devenit în opinia mea, tot mai posibil. Toate acestea m-au bulversat fizic, sentimental şi rațional.

Emoțional, am avut percepția unei evacuări, rațional însă, am gândit astfel: că soarta comunității germane din întregul Ardeal nu fusese încă decisă. Nici acum nu ştiam dacă rămâneam în Ardeal sau dacă urma să fim evacuați.

Asupra acestui fapt nu se decisese încă, nici Führerul, însă mie îmi era clar faptul că Arbitrajul de la Viena a stabilit o perioadă de 2 ani pentru a decide evacuarea sau nu. Dacă n-aş fi ştiut aceasta, mi s-ar fi perindat în fața ochilor evenimentele zilelor de mutații majore, îndeosebi mersul schimbărilor din zilele lunii septembrie de la Bistrița şi mai ales legătura cu destinul conaționalilor din sudul Transilvaniei.

Prima întrebare a oricărui țăran, cunoscut mie, era aceea că „ce se va alege de noi?" Aceşti oameni nu erau convinşi de faptul că erau sub protecția Reich-ului, care le-a asigurat noi promisiuni, ci reproşau faptul că credința sfântă a bătrânilor a fost amarnic înşelată. 40.000 de oameni, puternic afectați în credința lor – cu greu dobândită - prin evacuarea din locurile natale, ar fi fost loviți de două ori şi care nu puteau reprezenta un câştig pentru germanitatea din Est.

Misiunea mea era deci, ca prin orice mijloace să împiedic o evacuare rapidă a germanilor din Ardealul de Nord. Am fost întărit în această convingere de următorul raționament: Führerul a propagat în „lupta"[18] lui orientarea de colonizare, naturală şi politică, prin nord-est. Prin înțelegerea cu Rusia[19], acest drum a fost temporar blocat. Calea spre sud-est a câştigat, prin aceasta, în importanță, îndeosebi în ce priveşte resursele de petrol românesc.

Renunțarea la colonizarea zonei Nösnerland, ca o acoperire a flancului stâng, plină de semnificații, ar fi fost o greşeală gravă. Însă, a avea în vedere retragerea tuturor coloniştilor germani din Transilvania, era, în orice privință, mai înțeleaptă, decât retragerea concomitentă, din zonele de nord şi sud.

La V.D.A. am aflat că urma să ajungă joi seara în Berlin şi liderul germanilor din Ungaria, Basch[20].

Deoarece ținutul Nösnergau era inclus în sfera lui de decizie, trebuia să iau legătura în această problemă cu el. O neînțelegere cu acesta ar fi distrus planul meu. L-am înştiințat pe Heller că nu puteam să-l vizitez vineri, doar sâmbătă seara. Am luat legătura cu Basch joi, în data de 05.09. Eram cazați amândoi la Volksdeuscher Klub[21]. I-am lăsat un mesaj, că ne putem întâlni seara, la cină.

A trebuit să constat că Basch nu s-a străduit să fie prea amabil ca să intre în contact cu mine. Cu toate acestea, l-am aşteptat în restaurant.

A trebuit să insist, atâta la prima, cât şi la a doua discuție, astfel încât

18 Lothar Heller, însărcinatul cu probleme economice Oficiului Central pentru Germanii Etnici; *Ibidem.*

19 Verband der Deutsche im Aussland = Uniunea Germanilor din Străinătate.

20 Referire la opera capitală a acestuia, „Mein Kampf".

21 Pactul Ribbentropp-Molotov, din 23 august 1939.

Basch, la încheierea celei de a treia discuții, s-a angajat singur să continuăm negocierile. Aşadar, nu mi-a fost uşor să acționez contra prejudecăților lui Basch, în problema Transilvaniei şi în ciuda atitudinii sale extrem de rezervate, să-l determin să accepte discutarea problemei saşilor din Transilvania. Mai ales că el, în contactul cu Autoritatea Germanilor de Pretutindeni, urma să se situeze pe poziția rămânerii populației germane şi împotriva emigrării.

Astfel că m-am hotărât şi am început să elaborez un memoriu care să constituie o contribuție la această problemă. Târziu, după masă, l-am vizitat pe Dr. Arz[22], care era originar din Bistrița. Era de 10 ani preot în Berlin şi preşedinte al Oficiului Central pentru Germanii Etnici din Berlin.

Am discutat şi cu el această problemă, ocazie cu care am sesizat că suntem de acord în această problemă. Arz trebuia, a doua zi, să fie primit de colonelul S.S. al comunității germanilor din România, împreună cu liderul superior, Behrends, de la Oficiului Central pentru Germanii Etnici.

Arz mi-a recomandat să-l caut pe consilierul juridic al Oficiului Central pentru Germanii Etnici, Dr. Hasselblatt, specializat în chestiunea minorităților germane şi acolo să-mi susțin punctul de vedere.

Sâmbătă dimineața, m-am întâlnit cu Dr. Arz în sala de aşteptare a Oficiului Central pentru Germanii Etnici. I-am înmânat o copie a memoriului şi am stabilit că va aranja o întâlnire cu Behrens.

Şi acum, un mic incident semnificativ. Joi înainte de masă, a venit Behrends în foaier, unde a salutat pe ce-i ce-l aşteptau. Mi-a întins şi mie mâna, în timp ce-mi spunea: „Noi ne cunoaştem deja". Eu i-am răspuns: „Da, de anul trecut, de Ziua minorității germane".

În ciuda faptului că eram deja anunțat, m-a întrebat de unde vin şi în ce scop?

Sâmbătă a sosit şi Dr. Basch în foaier, unde ne-am întreținut cu el şi cu Arz o perioadă scurtă de timp, când, din nou, Behrends şi-a făcut apariția.

A rămas o perioadă scurtă de timp cu noi, după care l-a poftit pe Dr. Arz la el în birou. După scurt timp Dr. Arz a ieşit de la el şi mi-a spus că Behrens nu are timp, din păcate, să mă primească. Însă mi-a precizat că îi va prezenta memoriul meu lui Behrends.

Sâmbătă am aşteptat o perioadă lungă de timp până ce, într-un final, a apărut d-l. Heller, care a vrut să rezolve problema cu mine, în foaier.

A luat memoriul, l-a răsfoit, fără interes, în timp ce eu îl urmăream cu atenție. Deodată a apărut o tresărire pe fața lui. Privirea sa a rămas ațintită pe un cuvânt din primul punct al memoriului. Apoi, am putut sesiza o anume atitudine de receptivitate. După câteva clipe, a venit întrebarea: „Cât timp rămâneți în Berlin?"

22 Franz Basch, conducătorul/Führerul germanilor din Ungaria şi, după 30 august 1940, al saşilor din zona Bistriței; *Ibidem,* p. 130.

Eu am răspuns: „Misiunea mea e la final. O să plec mâine cu avionul". Heller: „Vă rog să rămâneți aici. Luni după masă va fi o ședință decisivă. Este necesar neapărat să rămâneți la dispoziție, ca să discutați cu colonelul SS Brehends."

Luni dimineața l-am vizitat pe Hasselblatt. La ședința de după masă de la Oficiul Central pentru Germanii Etnici, am ajuns, din păcate, cu întârziere. Ședința era în plină desfăşurare şi începuse la ora 15, în loc de ora 17. Sub preşedinția lui Behrends au participat: Dr. Basch şi cei doi consilieri ai săi, eu, Heller, ca şi consilier de specialitate, un înalt funcționar al Ministerului de Externe (Usadel?), 2 specialişti în economie-finanțe-bănci. În timpul şedinței Behrends a precizat următoarele: „În tratarea tuturor teritoriilor aparținând problemei etnicilor germani din Ungaria, vă rog să aveți în vedere şi rezolvarea problemei etnicilor germani din Transilvania de Nord ". După aceasta a încheiat cu o propoziție, care a însemnat în momentul receptării de către auditoriu, o exprimare diplomatică mascată, şi anume, a renunța la problema evacuării.

Însemna că acesta nu a precizat clar: „domnilor, am hotărât să nu evacuăm germanii din Ardealul de Nord, ci să-i lăsăm pe loc", dar întreaga dezbatere s-a concentrat în jurul problemei Ardealului de Nord, a ponderii sale economice şi culturale, precum şi influența acestuia asupra germanilor din Ungaria.

Printre altele, s-a hotărât: câte doi angajați ai Casei Centrale de Economii din Sibiu şi filialele din Cluj, Tîrgu-Mureş, Bistrița şi Reghin să formeze o bancă puternică a comunității germane, cu sediul central la Budapesta. Behrends: „capitalul nu are nici o importanță, urmând a fi asigurat[23]". Behrends însuşi a atras atenția în mod expres asupra şcolii de meserii din Bistrița. În acest scop, Basch a primit însărcinarea de a clarifica problemele economice, precum şi să obțină documentația legală necesară în cel mai scurt timp.

Până la sfârşitul săptămânii aceste probleme trebuiau clarificate. Am avut impresia că nu numai Heller, cât şi Behrends au analizat memoriul meu, pentru că Behrends, în context, a făcut mai multe precizări.

S-a precizat că ar fi necesar ca, până la aplicarea arbitrajului de la Viena, toate părțile să fie convinse că ar fi fost recomandabilă constituirea unor teritorii administrative germane pe teritoriul Ungariei.

Eu însumi am pus în discuție acest plan. Şi asta pentru că am avut rețineri, că libertatea de mişcare a etnicilor germani nu ar fi fost influențată semnificativ, în sens negativ, printr-o reglementare rapidă, din punct de vedere legal şi administrativ. Ce ar mai fi aici de spus era că momentul în care nu exista în mod obiectiv conjunctura, într-o astfel de şedință publică nu se puteau lua decizii definitive.

Cu toate acestea, am încercat să intru în discuții cu Behrends, dar el şi-a luat la revedere pe un ton foarte rece. La fel şi Heller, căruia prezența mea nu-i mai părea importantă, ca în urmă cu câteva zile

23 În sensul că nu era nevoie de capital privat, deoarece era asigurat de către statul german.

Luni dimineaţa am vizitat-o pe Lotte Becker, care era în conducerea organizaţiei de tineret şi care avea, din propria experienţă, cunoştinţe privind relaţiile şi convieţuirea germanilor de pretutindeni. Ea a fost, între anii 1938-1939, timp de mai multe luni, în Ardeal. Atunci a cunoscut problemele tineretului şi ale întregii comunităţi germane din Transilvania, la faţa locului.

Plecând de la aceste premise, ea a fost în întregime de acord cu punctul meu de vedere şi eu am fost foarte bucuros să-i comunic succesul meu din acea seară de marţi. Am avut impresia că poziţia mea a influenţat decisiv conducerea Oficiului Central pentru Germanii Etnici.

Ceea ce am aflat de la Lotte Becker, ca de altfel şi de la mulţi alţii, mi-a întărit impresiile mele asupra evenimentelor din anul 1935 şi mai ales cele din vara anului 1939. Mi-au fost confirmate din nou.

Cu siguranţă că nu numai lipsa acută a forţei de muncă a influenţat deciziile corespunzătoare referitoare la problemele etnicilor germani. Fără o cunoaştere cuprinzătoare şi obiectivă a acestei problematici, o astfel de decizie nu ar fi fost posibilă. Uzura factorului uman în partid este, cu siguranţă, o altă cauză a unei asemenea atitudini, pe care naţional-socialismul o contesta atât de virulent.

Ca o confirmare a acestor impresii au fost şi constatările mele în relaţiile cu Basch, care se afla, aparent, în graţii, în cadrul Oficiului Central pentru Germanii Etnici.

Ca rezultat a celor trei convorbiri cu Basch, pot reda următoarele impresii despre omul pe care l-am văzut prima dată. Ar trebui să am faţă de el o opinie favorabilă, pentru că el a fost persecutat în calitate de conducător al etnicilor germani din Ungaria. Basch este un şvab bănăţean şi manifesta prejudecăţi total greşite, potrivnice Ardealului.

La prima noastră discuţie, care a început cu prezentarea proiectului meu, şi-a orientat atenţia imediat asupra mentalului transilvănean, luând atitudine virulentă împotriva lui Bruckner. El lăsa de înţeles că este mai bine documentat asupra situaţiei din Banat, decât noi. A lăudat în mod exagerat modul lui de conducere a minorităţilor din Ungaria.

La a doua discuţie l-a atacat pe Dr. Huss. Apoi, relatările cu privire la constrângerile economice aplicate germanilor din spaţiul carpatic, m-au vizat pe mine, reproşându-mi că oamenii noştri au emigrat foarte uşor.

Pe scurt, comportamentul lui şi toate celelalte asemănătoare erau ca şi când ar fi avut în faţa sa un şcolar şi nu un om matur.

La a treia discuţie, şi-a dat în sfârşit, arama pe faţă. Nu numai privind situaţia din nordul Transilvaniei şi mi-a zis că el cunoaşte pe un singur om din Bistriţa, Dr. Huss şi, îi este de ajuns.

Atunci i-am răspuns pe un ton tăios că este lipsit de responsabilitate, că, din cauza neînţelegerilor personale cu un om, poate să condamne întreaga comunitate

germană şi pe liderii politici ai acesteia. La finalul discuţiei, Basch m-a rugat să ne mai întâlnim încă o dată.

Trebuie să mă refer la derularea evenimentelor şi atitudinea celor din delegaţia constituită, care urma să mă sprijine. Cu Dr. Prall m-am înţeles să ne întâlnim miercuri, cel mai târziu joi, în Bucureşti, ca să putem pleca cu avionul dis de dimineaţă. Ar fi trebuit să-l întâlnim pe directorul Caspesius, cu privire la problemele şcolare germane.

Miercuri dimineaţă mi-a rămas numai atât de puţin timp, încât să-i scriu lui Prall repede un bilet că, datorită presiunii timpului, nu avem nici o clipă de pierdut şi, conform însărcinării primite, trebuie să plec dimineaţa.

El urma să vină după mine la Berlin, dar numai în cazul în care putea ajunge cel târziu în 24 de ore. Dacă zborul său s-ar fi amânat, ar fi trebuit să ajungă doar până la Budapesta, unde ne-am fi putut întâlni la Casa Germană.

Am presupus de fapt că Prall va avea dificultăţi cu plecarea din teritoriul cedat, îndeosebi din cauza legăturilor feroviare. Funcţionarului de la reprezentanţa Asociaţiei Etnicilor Germani din România, unde noi am „coborât", i-am solicitat ca miercuri, înainte de masă, să-l sune pe directorul Caspesius şi să-l înştiinţeze că, după sosirea lui Prall la acest birou, să fie şi el prezent.

Înaintea plecării l-am rugat şi pe Zacharias, încă o dată, să-şi prezinte oficiile. Am socotit că într-o zi, maxim două, voi rezolva toate problemele în Berlin şi că-l voi scuti pe Prall de stresul unei astfel de călătorii.

La reîntoarcerea spre casă, locţiitorul conducătorului ţinutului Nösnerland, Wolff, a vizitat Reghinul. La solicitarea celor de aici, şi-a dat acordul cu privire la cooptarea în delegaţie noastră a celor doi reprezentanţi ai lor, Keintzel şi Halmann.

Aşadar, Prall s-a deplasat la Bistriţa împreună cu reprezentanţii ţinutului Reghin, Dr. Keintezl şi Halmann. Toată ziua Prall l-a sunat în zadar pe Caspesius la telefon, întrucât acesta era plecat de la birou şi nu a fost înştiinţat. Când, după masa târziu, sau chiar seara, animat de gânduri înţelepte, a sunat la birou, i-a spus Dr. Flobert - după cum am aflat personal de la Halmann - că toată ziua ar fi fost în Bistriţa. Eu înţeleg că şi-a exprimat nemulţumirea şi insatisfacţia, chiar şi faţă de consulul general german, cu privire la mine, în termeni duri. Chiar nu i le-am luat în nume de rău, deoarece, după toată evoluţia lucrurilor, un asemenea comportament era de înţeles.

În orice caz, după aceea, fără a avea vreo reacţie, am plecat la Budapesta. Acolo am întreprins paşii care erau planificaţi iniţial şi care fuseseră, prin Bruckner, evitaţi în relaţia cu mine.

Halmann mi-a povestit pe urmă că, după o scurtă discuţie preliminară la reprezentanţa diplomatică din Budapesta, au negociat personal şi în detaliu, cu ministrul preşedinte al guvernului Ungariei, Teleki. Convorbirea a avut loc doar în limba germană. Asupra conţinutului acestei discuţii nu pot face acum referiri, deoarece relatarea lui Halmann a fost sumară.

Imediat după întoarcerea mea la Sibiu, am raportat foarte detaliat, nu numai domnului Wolff, ci, după câteva zile, şi conducătorului teritoriului Transilvaniei, Bruckner, la care ne-am şi prezentat. Mai ales, înainte de toate, am înaintat un raport esențial şi urgent, preşedintelui regiunii, Clemens, care a fost adus personal la Bistrița de conducătorul N.A.F., Plesch (17.09.1940. Ataşez acest raport).

Despre evoluția situației din zona Bistriței am fost informat neclar şi lacunar, astfel încât nu am putut să redau o imagine clară, unitară. Atât am aflat doar, că Basch a numit trei reprezentanți pentru Nordul Transilvaniei, doi din Reghin şi unul din Bistrița, Schimann, care trebuia să păstreze legătura cu Basch.

Este semnificativ pentru modul în care proceda acest conducător etnic. Schimann îmi era total necunoscut. Trebuia să constat că, oricine, care ar fi avut o legătură culturală, economică, politică cu zona Nösnergau, sau o relație etnică, fie ea oricare, bărbat sau femeie, mi-ar fi fost cunoscut, chiar dacă nu ar fi locuit în Bistrița.

Exista un român pe nume Şimon, care a frecventat gimnaziul săsesc din Bistrița şi a scris poezii în limba germană. În perioada administrației româneşti[24], a fost preşedintele judecătoriei Bistrița. Este greu de presupus că Basch a numit acest om ca persoana sa de încredere.

Numele de Schimon, ca nume german, l-am auzit atunci pentru prima dată. El ar fi trăit de altfel în Oradea Mare. În Berlin i-am recomandat lui Basch, într-o scurtă convorbire cu privire la problemele de personal, să-l numească pe Dr. Prall ca reprezentant, întrucât acesta cunoştea nu numai problemele ținutului Nösnergau, ci poseda şi calitățile ce-l recomandau pentru a fi conducătorul funcționarilor administrativi unguri, ceea ce era foarte important, tocmai pentru reprezentarea doleanțelor germane.

Astfel, stau față în față două concepții diferite. Una, care avea în vedere măsuri administrative, ca şi când minoritatea germană ar fi fost deja stat în stat. O alta, care reprezenta conceptul potrivit căruia însăşi doleanțele grupurilor etnice rezultate în urma arbitrajului de la Viena, să poată fi reprezentate prin mijloace ferme, în fața unui stat străin.

Am trăit-o şi pe asta că, chiar „prietena" Slovacia, care din punct de vedere al forței, nu se poate compara nici cu Ungaria, nici cu România, avea propria sa concepție cu privire la modelul de tratare a grupurilor etnice germane, cât şi cu privire la conviețuirea grupurilor etnice germane. Dar nu cu grupurile etnice ostile din acest stat. Chiar cu referire la relațiile de prietenie între Germania, Ungaria şi România, cu privire la temeiurile întemeierii unui act constitutiv, prin care puterea să se exercite legal, ulterior.

Această aparentă poziționare a Oficiului Central pentru Germanii Etnici, aşadar, a SS, „schematizarea" preferată de aceştia a existenței popoarelor, reprezenta

24 Perioada României întregite, 1918-1940 – n.n.

nu numai o înțelegere superficială a situației, ci, mai ales, a voinței Führerului, care nu putea avea decât consecințe nefaste.

Să conchidem. Arbitrajul de la Viena şi-a câştigat aderenți în Bistrița, deoarece înainte de toate, a condus la eliberarea de o administrație românească insuportabilă, care era completată şi de o continuă presiune psihologică.

Aşteptarea era generală, şi anume, că lupta pentru emanciparea etnică, sub administrația maghiară nu va înceta, dar că aceasta va fi dusă mai departe, într-o formă suportabilă, din punct de vedere moral.

Etnicii germani au fost loviți puternic, întrucât arbitrajul de la Viena nu a trasat o graniță în interiorul Transilvaniei pentru saşii etnici germani[25].

Oficiului Central pentru Germanii Etnici a anulat posibilitatea rezolvării fundamentale a problemei etnicilor germani încă de la început, prin crearea unui teritoriu administrativ propriu, reglementat de dreptul german, cu administrație şi finanțe proprii.

La faptul că etnicii germani din Bistrița şi Reghin nu au fost strămutați, aşa cum s-a procedat ulterior cu cei din Bucovina de Nord şi Dobrogea, a contribuit conținutul memoriului meu, mai ales primul punct al acestuia.

Că am intuit corect, o dovedeşte comunicarea lui Halmann că, în aceeaşi perioadă când eu am conceput memoriul, primul ministru al Ungariei a decis oficial că legătura ținutului secuiesc cu linia ferată principală se va construi prin Reghin şi Bistrița[26].

Comunicare, care poate fi completată de ştirea de la Radio Budapesta, din a treia săptămână din octombrie 1940, că această linie va fi construită pentru realizarea unei circulații standard, care funcționează exemplar până în prezent.

Până în ziua de azi, trăiesc cu convingerea că chestiunea Transilvaniei nu are o soluție definitivă, întrucât soluția anorganică (dezmembrarea Transilvaniei) a fost de fapt opera lui Hitler ca diplomat, nu ca formator al destinului poporului german.

Hermannstadt (Sibiu), (September/septembrie1940).

Fritz Holzträger

Serviciul județean Sibiu al Arhivelor Naționale, colecția *Manuscrise. Varia. III, 159. Fritz Holztträger,* f. 1-9.

25 Cu sensul de a crea o zonă administrativă proprie.

26 Legătura s-a realizat prin construirea căii ferate cu ecartament normal Sărățel-Deda, inaugurată „în prezența Înaltului Regent Horthy Nicolae, a dlui. Kállay Nicolae primul ministru şi ceilalți membri ai Guvernului, împreună cu conducătorii județelor Beszterce-Naszód şi Maros-Torda", la data de 5 decembrie 1942; apud. „Săptămâna", Bistrița, anul XV, nr. 476, duminică, 13 decembrie 1942, p. 4.

Document nr. 2.

Anexa B.

Domnului Robert Clemens, preşedintele ţinutului Bistriţa.

Bistriţa.

Dragă domnule Robert!

Am sosit, ieri, vineri seara, aici. Mâine Plesch pleacă probabil la Reghin şi Bistriţa. Îi înmânez un raport. Marţi, 03.09, 1940 seara, la ora 19, plec de aici cu un automobil spre Bucureşti, şi, datorită intenţiei unui pusch al Gărzii de Fier, ca urmare a unor măsuri preventive, ne-am reorientat prin Făgăraş, spre Braşov.

În Braşov am ajuns chiar la începutul schimburilor de focuri în str. Lungă, în faţa unei cazărmi, întrucât pe drum a fost creată o blocadă de foc.

Cu chiu şi vai am reuşit către miezul nopţii, să ajungem la ieşirea din Braşov. La Bucureşti am ajuns în jurul orei 5 dimineaţa, obosiţi, chiar zdrobiţi de oboseală. Am sunat la Oficiul Germanilor de Pretutindeni şi, după ce funcţionarul ne-a primit, ne-am aşezat să dormim câteva ore.

Am lăsat paşaportul lui Misch la oficiu şi l-am însărcinat să-l sune pe Caspesius şi să-i spună că Misch va merge la reprezentanţă. I-am lăsat un bilet pentru el.

Aveam însărcinare de la Bruckner să nu mă opresc în Budapesta, ci mai întâi să iau contact cu Oficiul Central al Germanilor Etnici şi apoi să plec spre Budapesta.

Întrucât chestiunea era urgentă şi noi doream să ajungem la timp, ceea ce am şi stabilit la Bistriţa. În afară de asta, aveam misiunea să nu pierd nici o zi şi să zbor deîndată mai departe. Astfel, am plecat, după o scurtă odihnă, de nici o oră, spre aeroport şi după masă am ajuns în Berlin.

Acolo m-am prezentat joi de dimineaţă, deîndată, la Oficiul Central al Germanilor Etnici şi am luat legătura cu Heller, director executiv. I-am prezentat problematica, după care am primit însărcinarea să elaborez un memoriu pe care să i-l prezint a doua zi.

Mi-a fost cu atât mai plăcut, cu cât am presupus că Misch, după ce va fi găsit biletul din Bucureşti, mă va urma deîndată. L-am aşteptat joi şi am fost decepţionat că nu a sosit cu avionul de cursă regulată.

Desigur, am convenit să zburăm împreună. Am presupus că n-a putut răzbi din Bistriţa, respectiv peste teritoriile ocupate[27] şi, conform presupunerii mele, ar fi trebuit – dacă ar fi decolat cu o zi mai devreme din Bucureşti – să ajungă cu o zi mai târziu la Berlin. Oare de ce nu a sosit, nu ştiu nici până azi.

Am aflat doar în Bucureşti că 2 domni cunoscuţi, Misch, al doilea, Keintzel al treilea, necunoscut, s-ar fi plâns cu privire la mine că nu m-aş fi comportat ca

27 Aici, cu sensul de teritoriul din N-V Transilvaniei cedat Ungariei horthyste în urma celui de la II-lea Diktat de la Viena, din 30 august 1940.

un camarad şi asta n-ar fi fost numai la oficiu, dar şi în faţa consulului general din Bucureşti.

Că, de altfel, ar fi fost nevoiţi să-l sune pe însărcinatul cu afaceri din Sibiu, respectiv pe Helmuth, întrucât mesajul meu scris nu ar fi fost suficient de clar. Aşa încât au primit lămuririle necesare şi însărcinările corespunzătoare.

În Berlin am aflat, înainte de toate, că exista pericolul ca ei[28] să fie dislocaţi în Reich, deodată cu cei din Satu-Mare.

Din contextul informaţiei, era de presupus, mai ales că Misch a şi sosit, că acesta s-ar afla la Budapesta şi acolo m-ar fi căutat. Ulterior, ar fi trebuit să vină la Berlin, să-şi rezolve partea pentru care de altfel noi ne-am deplasat, întrucât pentru mine aveam ca prioritate naturală, o altă însărcinare.

Misiunea mea, să solicit o zonă de administrare germană nu mai avea nici un sens şi scop, dacă nu exista nici măcar intenţia de a lăsa populaţia în zonă.

Desigur, probabil că nu ştia nimeni ce intenţii avea aparent, Führer-ul cu noi. Probabil că în cazul nostru, ceea ce comunică oficialităţile, finalmente nu este important.

Pe de altă parte, a trebuit să constat că tocmai asemenea oficialităţi luau decizii fără nici o cunoaştere obiectivă. Aceasta, în febra existentă provizoriu, creează o asemenea premisă la haos, încât efectul unor asemenea proiecte, nu poate fi în nici un caz pozitiv.

Pentru mine s-a dovedit că sarcina era ca, prin toate mijloacele, să împiedic planul şi ideile privind o posibilă dislocare pentru Bistriţa şi Reghin, chiar dacă o asemenea dislocare a populaţiei nu era prevăzută pentru toţi germanii, fie ei şi din Transilvania.

Îl cunoşteam bine pe Misch, dacă el a poposit în Budapesta. Acolo a pus totul în mişcare pentru a realiza ceea ce noi aici, cu forţe unite, ne străduiam să îndeplinim. În Berlin, eu mi-am îndeplinit sarcina.

Memoriul pe care l-am elaborat l-am înaintat Oficiului (alăturat, îl ataşez). Că acesta a avut succes rezultă din aceea că Heller a vrut să-l ignore, în mod superficial. Primul punct pe care a vrut să-l trateze de sus, m-a determinat să-l analizez mai de aproape.

Succes!

După un tratament iniţial foarte rece şi prea puţin prietenos, cu atitudini pe un ton foarte dominant, a trebuit să rămân neapărat până luni seara sau marţi dimineaţa. Luni urma să aibă loc un consiliu decisiv – „şi aveam nevoie de acest consiliu" – iar joi, posibil, să-i pot vorbi personal, lui Behrends.

La consiliul de luni am participat, sub prezidiul lui Behrends, alături de un şef important din Ministerul de Externe, 2 specialişti în economie, respectiv, finanţe-bănci, Dr. Basch, cu doi consilieri.

28 Saşii din zona Bistriţa-Reghin.

Mai important a fost, că Behrends, pe parcursul prezentării sale, a avut o schimbare diplomatică de atitudine, pe care ți-o traduc ad literam: „voi nu veți fi dislocați”!

Important este că, cele două instituții ale H. A. S. vor fi reunite şi instituția centrală va fi la Budapesta, cu contribuții financiare corespunzătoare şi cu crearea unei bănci populare (aşadar, nu ca o afacere bancară şi de obținere de profit, prin aplicarea de dobânzi şi taxe).

Este foarte important de ştiut că ei pun mare preț pe existența unor şcoli de comerț şi meserii şi observ că acolo această problemă a fost rezolvată.

Cu Heller am dezbătut în primul rând problema administrării teritoriilor germane. Mi-a dat însărcinarea să elaborez un proiect care să fie înaintat guvernului maghiar, ca o bază de discuții.

Heller i-a comunicat conținutul convorbirii şi lui Behrends, iar acesta i-a răspuns luni, referindu-se la acest aspect, că el însuşi a impulsionat conceptul referitor la dislocarea populației germane şi că a susținut această idee înainte de arbitraj, în cercurile competente decizionale. Dar că el însuşi, apoi, a fost acela care a opinat pentru renunțarea la această idee, întrucât prin aceasta s-ar fi creat anumite constrângeri de ordin legal, care ar fi îngreunat libertatea de mişcare a germanilor.

Că acesta era, în realitate sau nu, motivul pentru care a renunțat la idee, mi se pare greu de spus. Mai degrabă s-a luat o asemenea hotărâre din considerente de ordin politic. O asemenea completare din partea germană viza mai degrabă viitorul.

După toate cele ce le-am auzit şi constatat la Berlin, am impresia că la această cotitură decisivă în privința nedislocării populației germane, ca şi la atitudinea decisivă a lui B[29] şi R[30], a contribuit în mod hotărâtor punctul nr. 1 al memoriului meu.

O dovadă pertinentă pentru mine era faptul că eu am fost inclus la acest consiliu, că, apoi, de altfel, fără importanță la acordarea laudelor care să conducă la o promovare bine retribuită, am fost omis şi acestea au fost atribuite altora. Aşa cum mi s-a relatat de unii, care au o viziune mult mai profundă în aceste chestiuni, mai ales în cazul meu, aceasta a fost simplu şi uşor.

Desigur, am primit şi altele, şi mai rele. Asta l-a înveselit pe Misch, care era bucuros că am izbutit să realizez această modificare de orientare şi că mă pot împodobi cu aceste pene[31] în linişte, oriunde şi oricând.

Pe mine mă interesa o chestiune vitală, extrem de importantă. Alții, trebuiau să fie determinați să vadă altfel.

Cu Basch, noul nostru şef, am vorbit de asemenea. Ar trebui ca în această chestiune să te încunoştințez verbal. Aici, doar atât: încrezut şi înfumurat!

29 Behrends.

30 Neidentificat.

31 Aici, cu sensul de a se lăuda pe sine - n.n.

Plin de dispreț față de transilvăneni şi mai ales, față de bistrițeni, întrucât a ajuns la o dihonie politică cu Richard Huss, pe care nu-l poate suporta.

Fără a exacerba lucrurile, i-am spus clar ceea ce consider eu față de o astfel de atitudine, care conduce la decizii fără să cunoască în prealabil, chestiunile şi relațiile locale.

S-a angajat că se va documenta personal cu privire la situație, că va vizita cât de repede posibil zona şi va cunoaşte oamenii de acolo.

În consecință, i-am spus opinia mea deschis, astfel că în final m-a rugat să ne întâlnim neapărat încă o dată, numai că aceasta nu a mai fost posibil.

Dar te sfătuiesc, nu te lăsa în nici un fel dominat de el. Este, în primul rând, dependent de tine şi în al doilea rând, mi-a făcut impresia unui autentic clevetitor. O cunoaştere autentică a situației noastre, respectiv a existenței noastre, îi lipseşte cu desăvârşire. Este un şvab tipic.

La noi sunt de vânzare un mare număr de case ungureşti. Este vorba de multe milioane în această zonă, care nouă, germanilor, ne sunt necesare pentru ca aceste proprietăți să nu ajungă în mâinile românilor. Să prevenim ca oraşele noastre să fie ocupate de atâția români, ca să ajungem minoritari.

Deşi mi s-a dat răspuns pozitiv, încă nu am văzut nici o mişcare. Şi eu vreau să cumpăr.

Când şi cum aş putea primi o parte din banii mei? Dacă nu mă înşel, ne putem baza pe o creştere[32] a lui Helmuth, despre care se vorbeşte în anumite cercuri oficiale. Avem şi alte indicii în această privință.

Probabil, şi aici la noi în țară, se fac tot felul de speculații.

Mă aflu în țară de doar 24 de ore, dar mi se pare că aici nu este totul finalizat şi nu pare a fi totul în linişte.

Plesch îşi va putea povesti şi altele, dar nu ştie totul. Helmuth pleacă mâine la Mediaş şi urmează să se întâlnească cu Hedrich. Vom vorbi pe drum despre aceste chestiuni.

Încă ceva!

Tocmai în privința punctului 1 din memoriul meu, referitor la importanța strategică indicată acolo a grupurilor etnice germane, reține sensul militar, care în ultimele săptămâni a fost atacat. Şi în felul acesta, este menținut treaz şi puternic.

Sibiu, 14. 09. 1940.

Cu salutările lui Misch, Holdi …şi a celorlalți camarazi.

s.s. indescifrabil.

Ibidem, f. 12-14.

32 Financiară, în context – n.n.

Document nr. 3.

Declarație

1. Subsemnatul Pavel Tofan, medic veterinar, Inspector General Zootehnic şi Sanitar-Veterinar, refugiat din Cluj, am aflat de verdictul de la Viena de la Radio Buda-Pesta în seara zilei de tristă memorie.

N-am crezut şi, nu puteam crede, aşteptând cu nerăbdare ziua următoare, ca să aflu că Radio Budapesta a mințit. Cu atât mai tristă a fost ziua următoare, când s-a confirmat în ziarele ungureşti, pe urmă, şi în cele româneşti, că adevărul e ceea ce spun ungurii şi, nu ce doream eu.

Toți românii din Cluj au fost consternați şi disperați. Majoritatea intelectualilor, cu deosebire, cei stabiliți în Cluj din Vechiul Regat, s-au refugiat imediat. A fost o jale de nedescris, văzând cum îşi părăsesc căminul, casele proprii, unele, adevărate bijuterii.

2. Ceea ce mă priveşte pe mine, fiind aproape de pensionare şi având casă în Cluj, moşie de 67 jug. pe hotarul Clujului, pe care o țineam în arendă, apoi moşia soției mele, la Sângeorz-Băi, județul Năsăud etc., eram hotărât să rămân la Cluj, crezând că până în luna martie 1941, când trebuia să fiu pensionat, voi servi Statului Maghiar, iar după pensionare, să fiu plătit tot de Statul Maghiar. Dar hotărârea luată de mine s-a schimbat în refugiu, căci îndată după intrarea trupelor maghiare, am fost invitat la Inspectoratul Zootehnic-Veterinar al Ținutului Someş, ca să predau birourile, după inventar.

Când s-a prezentat colegul maghiar, Inspectorul veterinar vitéz Vadai Valentin în biroul inspectoratului, erau adunați acolo următorii colegi activi şi pensionari din Cluj: Ehrlich Bela, Vitöny Nicolae, Szeghö Dionisie, Hajau Ramona, Perëny N., toți medici veterinari pensionați, Varga Mezei, T. Laszló, directorul Abatorului şi subsemnatul, activi.

D-l. Vadai a declarat solemn că Dumnezeul ungurilor le-a ajutat să încorporeze Ardealul Nordic. A continuat, apoi, că fiind administrație militară, numai acei colegi vor putea să ocupe posturi de medici veterinari, care vor face cerere şi pe care Comandamentul Militar îi va găsi de încredere. Dar cu toate acestea, nu urmează că Statul Maghiar să-i angajeze sau să le recunoască drepturile câştigate.

La aceasta s-a reflectat următoarele: bucuria pe care ați simțit-o astăzi, noi, şi în special eu, am simțit-o acum 22 de ani. Chemarea mea de atunci, în calitate de comisar guvernamental al Consiliului Dirigent, a fost să asigur stabilitatea în serviciu a tuturor medicilor veterinari, indiferent de naționalitate şi achitarea regulată a lefurilor şi tuturor deplasărilor făcute. D-l. Vadai a răspuns că el a vorbit conform instrucțiunilor primite de la ministerul său.

A urmat apoi pregătirea, respectiv, preluarea obiectelor din inventar, atât în Inspectorat, cât şi la Serviciul Veterinar al Municipiului Cluj. M-a întrebat de

obiectele şi inventarul preluat de români acum 22 de ani. I-am răspuns că pe acele vremuri ungurii nu au avut inspectorat în Ardeal ci numai inspectori, care nu ne-au predat nimic. Între timp a venit şi colegul Ioan Berengi Antal, care a preluat inventarul Serviciului Veterinar la Municipiului Cluj. În faţa tuturor mi-am exprimat dorinţa de a rămâne şi conduce mai departe Serviciul Veterinar al Municipiului Cluj, al cărui titular am fost peste 20 de ani, dar mi s-a răspuns, că sunt absolvat de orice răspundere şi că nu au trebuinţă de serviciile mele.

3. Intrarea trupelor maghiare în Cluj nu am văzut-o şi nici nu am vrut să o văd. În schimb, am simţit-o destul de dureros. În ziua de 14 septembrie 1940 dimineaţa, a venit la locuinţa mea un detectiv budapestan, însoţit de un tunharcon. Au fost aduşi cu maşina directorului Abatorului, T. Laszló, de către profesorul Maghyarosi Gheorghe. Acest detectiv s-a prezentat, m-a întrebat dacă am armă asupra mea şi, după ce i-am răspuns că nu am, a legitimat pe nepotul meu, Ion Lunar, care se afla la mine, pe care l-a îndrumat afară. Rămânând numai cu detectivul şi tunharconul amintit, am fost interogat asupra următoarelor acuse ridicare asupra mea:

a) Unde sunt lemnele de la Inspectorat, i-am răspuns liniştit că au fost date tâmplarului Fodor Josef din Cluj, care a confecţionat lăzi pentru împachetarea arhivei şi altor obiecte de valoare ale Inspectoratului. Aceasta s-a făcut la propunerea d-lui. Drăgan Romulus, şeful biroului de la Inspectorat, căci au sosit chitanţa de plată cca. 8.000 lei pentru aceste lăzi şi nu aveam cu ce să le plătim.

b) M-a întrebat unde e aparatul de dezinfectat? I-am răspuns că un asemenea aparat de acesta, pe care-l foloseam la dezinfectarea vagoanelor, este proprietatea mea personală, cumpărat de mine cu suma de lei 2.000 de la firma „Aspfe" din Cluj.

c) A treia întrebare a fost, unde este casa de fier din birou? La care i-am răspuns că a rămas acolo, căci pentru asta mi-ar fi trebuit vreo 10 oameni ca să o transport, eu nu am putut să o iau în spate.

Detectivul, văzând că toate acuzaţiile sunt fantezii, a întrebat, dacă aveam telefon? Condus la aparat, a format un număr şi a invitat pe cineva să vină ca să fie înfăţişat cu mine. Respectivul n-a vrut să vină, iar detectivul a insistat de trei, patru ori, şi, în sfârşit, a ordonat să trimită maşina după el şi trebuie să vină, altfel, nu poate face nimic. A trimis maşina, detectivul a rămas cu mine, interesându-se de chestiuni particulare, ca de exemplu, ce titlu am în funcţiune, câţi copii am etc.

Nu peste mult a sosit maşina, aducând pe colegul meu, medicul veterinar Tiberiu Laszló, directorul Abatorului. Va-să-zică, el a fost conducătorul care nu a vrut să vină să fie înfăţoşat cu mine. În prezenţa lui am fost din nou interogat, rezultatul a fost acelaşi ca de prima dată, adică, văzând detectivul că sunt nevinovat, mi-a întins mâna, mi-a mulţumit şi a plecat împreună cu colegul Laszló, care mergea cu capul plecat şi ruşinat. Tot timpul cât a mâncat pâine românească, a trăit din minciuni, înşelăciuni şi făţărnicii, până i-au venit fraţii, ca să i se înfunde, fiind acuzat de măcelarii unguri (161) cu o mulţime de nereguli, chiţibuşuri, pentru care fapte a fost sancţionat şi întemniţat mai multe zile în luna septembrie 1940.

4. După plecarea lui Horthy din Cluj, 15. 09. 1940, am încercat să-mi valorific recolta bogată de pe moşia arendată de mine, proprietatea d-lui. Mihail Şerban din Cluj, subsecretar de stat, lângă Valea Chintăului, aproape de vama Chintăului, dar nu am reuşit, căci hoţii şi bandiţii s-au grăbit să recolteze noaptea, iar ziua îmi ţineau calea cu revolverul. Scârbit de toate acestea, ce am văzut şi ce mi s-a întâmplat, mi-am făcut cererea pentru obţinerea unui permis de trecere în ţară.

5. În ziua de 27 septembrie 1940 am trecut peste Feleac, la Turda, având un geamantan cu albituri, unde am luat trenul spre Bucureşti şi, sosit aici, m-am prezentat Ministerului Agriculturii şi Domeniilor, unde am fost primit cu multă amabilitate.

6. Soţia mea a trecut frontiera abia la 1 noiembrie 1940, când a venit cu o parte din mobilă, după ce unele bucăţi mai grele, le-a vândut pe preţuri derizorii. Tot asemenea, a vândut şi recolta ce a mai rămas nefurată de pe moşia arendată de mine de la d-l. M. Şerban, cu suma de 30.000, având o pagubă de circa 370.000 lei.

7. Averea imobilă rămasă în Cluj, str. Fântânele, nr. 33-35, o pereche de case cu etaj, cu grădină mare şi alte clădiri pe ea, în valoare de 4.000.000 lei; tot în Cluj, pe str. V. Turcu, un loc de casă cu o căsuţă în valoare de 230.000. În Sângeorz-Băi, jud. Năsăud, din zestrea soţiei mele, 1 jug. şi jumătate, loc de sanatoriu şi vile, pe teritoriul băilor, în valoare de cca. 1.000.000. În Sângeorz-Băi, o carieră de piatră trahit, valoare 2.650.000, alte locuri, din Sângeorz şi Nepos, în valoare de cca. 100.000 lei. Mi-au rămas acţiuni şi depuneri la diferite bănci, cca. Lei 30.000.

8. Despre cei rămaşi în teritoriul cedat Ungariei ştiu atât din experienţele mele, din cele două săptămâni cât am rămas sub unguri, cât şi din spusele soţiei mele şi a conaţionalilor mei, ce s-au refugiat mai târziu, că avutul existenţa şi siguranţa personală era la cheremul tuturor vagabonzilor şi zdrenţăroşilor unguri, care se răzbunau pe tot ce era român şi românesc, silindu-i prin teroare, să părăsească glia părintească.

Bucureşti, 7 ianuarie 1941.
A.N.B-N., colecţia *Pavel Tofan,* dos. 13, f. 1-2.

Document nr. 4

Telegrama directorului MAT, din 3 sept 1904, către Şeful Depozitului Monopolului Alcoolului Bistriţa, prin care comunică modalităţile de evacuare.

Statul Major a aprobat vagoane pentru evacuarea spirtului, materialelor şi instalaţiilor. Adresaţi-vă prefectului de judeţ, care este însărcinat cu evacuarea, pentru a primi autorizaţia necesară. Raportaţi de executare.

Idem, fond *Prefectura judeţului Năsăud – numere de bază,* dos. 12.951/1940, f. 2.

Document nr. 5

Direcția Generală Monopolul Alcoolului - Depozitul județean Bistrița.

Domnule Prefect,

În conformitate cu ordinul telegrafic al Directorului Comercial MAT Bucureşti nr/ 20.018, anexat în copie, avem onoarea a vă ruga să binevoiți a dispune să ni se rezerve 5 vagoane închise pentru evacuarea Depozitului MAT din Bistrița, punându-ne totodată la dispoziție o gardă de trei soldați pentru a proceda la împachetarea averii statului, deoarece reprezentanții Partidului Maghiar întârzie evacuarea.

Ibidem.

Document nr. 6

Domnule Prefect,

La adresa D-vs. nr. 2.385 din 26 februarie 1946, primită azi, 7 martie 1946, am onoarea a vă face cunoscut următoarele:

Cu ocazia evacuării județului Năsăud în luna septembrie 1940, am condus operațiunile de evacuare a bunurilor de Stat, în limita deciziilor primite şi aşa cum s-a ordonat de diferite departamente de stat.

Personal, am evacuat, în afară de actele băneşti şi actele secrete de la „Cabinet" şi „M.O.N.T."□, toate valorile băneşti aparținând Ținutului Someş, unde au fost predate de subsemnatul, primind descărcare legală de la organele acestui Ținut.

Din bunurile Prefecturii, în afară de automobilul marca Ford, Btr. Nr. 1, şi autocamionul nr. 260 Cjl, marca De Sotto, care au fost predate, primul, la Prefectura Vâlcea, iar secundul, la Ținutul Someş, subsemnatul nu am evacuat decât 2 tablouri din sala festivă a prefecturii, ele reprezentând pe M.M. L.L. Regele Ferdinand I şi Regina Maria a României.

Nici un alt bun, de nici o altă natură nu am ridicat şi evacuat din clădirea Prefecturii şi nici de la Căminul Cultural, la care se referă adresa D-vs. de mai sus.

Menționez, în plus, că nu am avut nici o legătură cu pretinsul Cămin Cultural şi nu aş fi avut nici o calitate să fac evacuări personale de orice natură, de la acel Cămin.

[…] Pentru lămuriri mai ample asupra evacuării de bunuri, vă rog să binevoiți a vă adresa d-lui Ştefan I. Pop, fost prim-pretor al Plăşii Centrale şi care la evacuare a primit, prin decizie de la subsemnatul, conducerea Prefecturii. D-sa va putea

preciza că subsemnatul nu am evacuat absolut nimic din inventarul Prefecturii, ca: mobile, covoare, maşini de scris, case de bani, arhive, unelte şi altele, în afară de cele arătate în adresa de mai sus şi care au fost predate diferitelor autorități.

Primiți, Vă rog, Domnule Prefect, asigurarea deosebitului meu respect.

Lt-col. Emil Poruțiu, 8 martie 1946[33].

Ibidem, nr. 1.036/1946, f. 6

SIEBENBÜRGISCHE TATSACHEN NACH DEM 30. AUGUST 1940. DOKUMENTATIONSBEITRÄGE.

ZUSAMMENFASSUNG

In ihren Beschäftigungen, um zuverlässigen Quellen über das Thema zu schaffen, veröffentlichen die Autoren eine Reihe von 6 Dokumente die, die Aspekte der ersten Tage aus dem Gebiet Siebenbürgens nach dem willkürlichen *Wiener Schiedsspruch* von 30. August 1940 umfaßen , vor allem aus dem Bistritz - Gebiet.

Ob sie einem Vertreter der Sachsen, wie *Fritz Holzträger*, entweder einem Vertreter oder einer Institution der Rümänen gehören, diese Dokumente beschreiben einzigartige Aspekte der Sorgen und Ängste denjenigen, die die Nachwirkungen dieser Tat von dem 1940 Herbst ertragen haben.

33 Birou special în cadrul prefecturii, cu denumirea „Mobilizarea, Organizarea Națiunii şi a Teritoriului”.

DOCUMENTE ION APOSTOL POPESCU ÎN ARHIVA REVISTEI "IZVORAŞUL" DIN BISTRIȚA – MEHEDINȚI

Tudor RĂȚOI

După ce în urmă cu an publicam în *Anuarul Arhivelor Mureşene* un studiu cu privire la prezența unor intelectuali din zona Mureşului în paginile revistei de folclor *Izvoraşul*[1], editată în perioada interbelică în satul Bistrița – Mehedinți, în cele ce urmează continuăm demersul nostru introducând în circuit public cea mai mare parte a scrisorilor identificate în această arhivă de la Ion Apostol Popescu.

Originar din Oltenia, din satul Scăueni, județul Vâlcea, unde s-a născut la 6 martie 1920 (m. 23 ianuarie 1984), I. A. Popescu a fost un om de cultură cunoscut în Ardeal şi, în particular, la Tg-Mureş. În general, el s-a afirmat ca folclorist, poet, critic şi istoric literar. [2]

A făcut şcoala primară la Robaia, județul Argeş, şi la Jiblea, județul Vîlcea (1927-1932), apoi Şcoala Normală la Rîmnicu Vâlcea (1932-1938) şi Sibiu (1938-1940), urmând Facultatea de Litere şi Filosofie la Sibiu (1943-1945) şi Cluj (1945-1947). A fost doctor în filologie al Universității din Bucureşti (1970), cu teza *Ion Pop-Reteganul.* Profesor de liceu la Gherla (1947-1963), a devenit apoi cadru didactic la Facultatea de Filologie a Institutului Pedagogic de 3 ani din Tîrgu-Mureş, înființat în anul 1960. Astăzi, continuatoarea Institutului este prestigioasa Universitate "Petru Maior".

A debutat cu folclor în *Izvoraşul* (1935), iar în volum cu însemnările din „Literatura ardeleană nouă" (1945). A fost redactor la *Prietenii artei* (1947), a colaborat la *Artă, teatru, cinema, muzică, Astra, Claviaturi, Făclia, Luceafărul literar, Provincia, Ramuri, Scrisul bănățean, Steaua, Tribuna, Tribuna Transilvaniei,Voința Transilvaniei* etc.

În critica şi istoria literară, I.A. Popescu a abordat opera scriitoricească a unor autori precum Victor Papilian, George Boldea, Ion Moldoveanu, Mihai Beniuc, Emil Giurgiuca, Ion Th. Ilea, Aurel Marin, Teodor Murăşanu, Grigore Popa, Ion Şiugariu, Ştefan Baciu, Vlaicu Bârna, Lucian Valea, Radu Stanca, Ştefan Aug. Doinaş, Pavel Dan, George Ţepelea, V. Copilu-Cheatră, Octav Şuluțiu şi Vasile Netea.

I.A. Popescu s-a afirmat şi ca autor, în poezie de pildă, dar mai ales în folcloristică. Potrivit lui Şerban Cioculescu, în poezie inspirația majoră a lui I.A. Popescu a fost "de ordinul ginecolatriei".

1 Tudor Răți, „Intelectuali din zona Mureşului în arhiva revistei *Izvoraşul* din Bistrița-Mehedinți*",* în *Anuarul Arhivelor Mureşene*, III (VII), Tg-Mureş, 2014, p. 247-257.

2 Vezi: Ana Flavia Zegrean -*"Ion Apostol Popescu, Viața şi activitatea",* Editura Casa Cărții de Ştiință, Cluj Napoca, 2012

În folcloristică, "cea mai valoroasă şi cea mai temeinică" lucrare, potrivit lui Ion Agârbiceanu, a fost monografia *Ion Pop Reteganul* (apărută în 1965).

În bibliografia lui Ion Apostol Popescu figurează: *Literatura ardeleană nouă*, Bucureşti, 1945; *Iubiri*, Bucureşti, 1968; *Arta icoanelor pe sticlă de la Nicula*, prefață de A.E. Baconsky, Bucureşti, 1969; *Studii de folclor şi artă populară*, Bucureşti, 1970; *Flaut pentru o frumoasă*, Bucureşti, 1971; *Istoria literaturii române*, I-II, Tîrgu-Mureş, 1971; *De vorbă cu Marco Polo*, Bucureşti, 1974; *Trec printre oameni*, Bucureşti, 1978; *Mănăstirea Nicula* (în colaborare cu arhimandritul Cleopa Nanu), Cluj-Napoca, 1985; *De ziua inimii noastre*, ediție îngrijită de Constantin Mohanu, prefață de Şerban Cioculescu, Craiova, 1987; *Basme armeneşti din Transilvania*, Bucureşti, 1967; *Frumoasa privighetorilor. Basme armeneşti din Transilvania*, Cluj-Napoca, 1974; *Orații de nuntă (Colăcării, cântece şi strigături culese de pe Valea Someşului)*, Bucureşti, 1979; *Poezii populare din Ardeal*, în *Folclor din Transilvania*, VIII, Bucureşti, 1986.

Publicată după toate regulile arhivistice, corespondența de mai jos, datând din perioada 1938-1980, este de o mare diversitate, cuprinzând referințe numeroase, începând cu cele de ordin biografic şi familial, continuând cu cele de ordin instructiv-educativ şi anecdotic, până la cele despre atmosfera culturală a epocii, căreia i s-a circumscris activitatea celor doi corespondenți.

Dintre toate scrisorile, cele mai interesante sunt, fără îndoială, corespondențele privind legăturile lui I.A. Popescu cu revista *Izvoraşul*, în paginile căreia debutase publicistic în 1935, ca elev, şi de care s-a interesat toată viața. Sunt aflate informații cu privire la difuzarea revistei în Transilvania, unde a fost bine cunoscută, împreună cu editorul şi directorul ei, preotul Gh. N. Dumitrescu-Bistrița, sistarea apariției sale în 1940 neducând la scăderea interesului pentru publicație, dimpotrivă. După cum se va putea constata, preocupările din jurul revistei şi al operei săvârşite în Bistrița Mehedințiului vor constitui un nesecat izvor de spiritualitate, fertil şi aducător de noi contribuții pe terenul folcloristicii, unde nu vor fi întâlnite doar numele celor doi interlocutori, dar şi altele, precum cele ale lui Ovidiu Papadima, I.C. Chițimia, Serafim Duicu, Ion Pop Reteganul, Virgil Medan ş.a.

Summa summarum, corespondența prezentată, caracterizată de o caldă efuziune din partea expeditorului, deferență şi considerație la adresa destinatarului, sinceritate şi pe alocuri purtătoare de interes personal, are o valoare incontestabilă, justificând publicarea ei, evident, şi pentru referințele cu privire la viața culturală şi ştiințifică dezvoltată în Tg-Mureş, mai cu seamă în jurul Institutului Pedagogic în anii '70 ai secolului trecut

CORESPONDENȚA

1.

"Izvoraşul"
Intrare: 4.XII.1938 Sibiu, 1 Decembrie 1938
Dosar no. 6286

Prea Cucernice Părinte,

V-am mai trimis o scrisoare, tot în cursul acestei luni, şi-n schimb n-am primit nici un răspuns. V-am comunicat de atunci şi v-am rugat din tot sufletul să-mi expediaţi şi mie revista de la nr. 3, de când n-am mai primit nici un răspuns şi revistă. V-am mai rugat, când veţi avea vreo ocazie, să poftiţi şi pe aici pe la şcoală. Deasemeni, pentru nr. de Crăciun, trimit un articol şi-o colindă ce sper a fi publicate. Le publicaţi sub numele Ion Apostol Popescu – e numele sub care public de acum înainte şi tot sub acest nume să-mi publicaţi şi din materialul cel vechi. Vă rog, daţi atenţie acesteia. Numerele din revistă de la 3 martie încolo să mi le trimiteţi aici la şcoală şi tot aşa şi nr. de Crăciun, dacă apare până la 20 decembrie, iar dacă apare după 20 dec. să mi-l expediaţi acasă: la Jiblea – Argeş. Şc. Norm. din Rm. Vâlcii ştiu că ştiţi că e desfiinţată şi, dacă vreţi să ştiţi ceva, scrieţi-mi neapărat, aici la Sibiu, căci sunt vesel să vă răspund. Înc-o dată vă rog, expediaţi-mi revistele.

Totodată, porni-voi strădania ca „Izvoraşul" să aibă mai mulţi abonaţi. Aştept cu nerăbdare revistele şi răspunsul.

Cu mulţumiri,

Ion Apostol Popescu, elev cls. VII-a Şc. Normală de Băieţi „Andrei Şaguna" Sibiu

<*Menţiuni*>: „Văzut. Răspuns".

Arhivele Naţionale Mehedinţi, fond personal Gheorghe N. Dumitrescu-Bistriţa, IV.SS.5, f. 5. orig.

2.

Buna Vestire 1939, Sibiu

Prea Cucernice Părinte,

Am primit revista şi coletul pe care mi le-aţi expediat şi tocmai pentru aceea ţiu să vă anunţ că am reuşit să plasez revistele chiar în ziua în care le-am primit. În privinţa banilor, vă comunic că-i voi expedia imediat după vacanţa Sfintelor Paşti. Atunci m-am înţeles cu elevii ca să mi-i aducă. Totodată, m-au mai rugat să comand la redacţie încă 40 de reviste. Aşa că vă rog pe d-voastră a-mi mai expedia încă 40 de numere din „Izvoraşul" şi cât se poate de diferite. Le aştept să sosească cât mai repede spre a le-mpărţi.

În privinţa abonaţilor, ţiu să vă spun că la şcoala noastră veţi avea cât de mulţi. Aşa nădăjduiesc. Un bob zăbavă – cum zice românul. V-aş mai ruga, deasemeni, ca să-mi trimiteţi calendarul „Izvoraşul" pe 1933 (acesta fiind cel mai

mare) spre a-l prezenta elevilor, fiind sigur că foarte mulţi o să-l cumpere.

Pe lângă această scrisoare, trimit câteva poezii, care sper că le veţi publica negreşit în revistă. Poezia „Marş străjeresc" v-aş ruga foarte mult şi vă voi fi întotdeauna recunoscător, ca să o notaţi – să-i puneţi d-voastră muzica – mai ales că chiar pentru aşa ceva e scrisă şi s-o publicaţi la pagina „Cântece străjăreşti". În ea am turnat chiar duh din duhul care-nflăcărează aspiraţiile tineretului de azi. Ar fi admirabil dacă i-aţi adăuga d-voastră armonia. Tot aşa puteţi să notaţi şi din celelalte poezii religioase pe care le-am trimis. Cum am mai spus: la plămădirea lor chiar am urmărit acest scop. În privinţa aceasta, vă rog cu căldură a-mi da răspunsul şi cât se poate de repede. Sunt foarte nerăbdător să ştiu ce veţi face cu ele în privinţa aceasta.

În numărul după martie, aştept să publicaţi şi din materialul meu, ţinându-se seama că pe anul 1938 nimic nu mi s-a publicat în „Izvoraşul". Absolut nimic.

Înc-odată vă rog: poftiţi cândva şi pe la şcoala noastră, vizitaţi şcoala marelui Andrei Şaguna. Turnaţi un strop de înţelepciune şi de înflăcărare şi în sufletele noastre, ale celor de aici. Aştept răspuns.

Cu profund respect,
Ion Apostol Popescu, cls. VII-a Şc. Normală „Andrei Şaguna"
Sibiu

<*Menţiune*>: „A se da de ceasul morţii".

Ibidem, IV.SS.5, f. 6, orig.

3.

35858. 22.XII.1966 Gherla, 19 decembrie 1966
Ds. 6286

Mult Stimate Părinte Gh. N. Dumitrescu-Bistriţa,

Am primit cu mare bucurie scrisoarea d-voastră şi nu ştiu cum să vă mulţumesc mai mult. De asemenea, vă rog mult de tot să mă iertaţi că nu v-am răspuns imediat, însă aceasta nu se datoreşte întrutotul numai mie, ci şi anumitor împrejurări care l-au împiedicat pe prietenul Serafim Duicu să vină mai repede la Bistriţa, deşi dânsul a dorit să vă viziteze cât mai grabnic. În orice caz, data trecută sub omagiul cuprins în dedicaţia făcută pe una din paginile monografiei mele pe vare v-o trimit cu mare drag, va confirma şi ea stima pe care v-o port. Eu le vorbesc aici totdeauna despre distinsa d-voastră personalitate, la care ţin foarte mult. Mă leagă nobile amintiri de d-voastră, aşa cum îi spuneam şi domnului Ovidiu Papadima, un cărturar de elită şi plin de amabilitate. Duicu va veni cât de repede pe la d-voastră, făcându-vă unele frumoase surprize sufleteşti.

De sărbătorile Naşterii Domnului nostru Iisus Hristos, când vă rog mult să vă rugaţi şi pentru mine, vă doresc d-voastră şi doamnei numai fericire.

Cu alese omagii şi stimă,

Ion Apostol Popescu.

<*Menţiune*>: „Trimis scrisoare“.

Ibidem, IV.P.53, f. 1-2, orig.

4.

35998. 29.I.1967 Gherla, 28.I.1967

Mult Iubite Părinte Gh. N. Dumitrescu-Bistriţa,

Scrisoarea d-voastră a constituit pentru mine o mare bucurie a spiritului, o adevărată sărbătoare a cuvântului înălţător şi a zborurilor nobile către tot ce este zenit al frumuseţii.

Scrisoarea m-a emoţionat, m-am regăsit în ea cu visurile de acum 30 de ani, când eram un copil visător. Vă mulţumesc în chip recunoscător pentru nobilul gest.

Activitatea d-voastră merită nu numai atenţia unor teze de licenţă, ci chiar a unor prezentări mai ample, fiindcă aveţi un trecut atâta de bogat în slujba acelei “ars poetica” a celor mulţi. Eu v-am pomenit şi altădată cu aceeaşi stimă plină de profunzime şi rezonanţă. În monografia mea despre Ion Pop Reteganul pe care i-am dat-o de vreo lună lui Serafim Duicu să v-o aducă este pomenit şi „Izvoraşul“. Serafim Duicu este un băiat de inimă şi va reuşi să facă o prezentare de mai mari dimensiuni a contribuţiei „Izvoraşului” şi a d-voastră. Am găsit la el entuziasm faţă de d-voastră şi l-am îmboldit mereu în acest sens. De altfel, i-am spus să treacă în această problemă şi pe la domnul Ovidiu Papadima, care are o inimă de aur şi este un intelectual de mari perspective şi de o rară noblеţe. Ucenicii d-voastră de altădată nu vă uită în nici un fel şi vă doresc, totodată, sute de ani înainte de trudă sufletească.

Aştept veşti cu drag.

Bunul Dumnezeu să vă împlinească toate visurile, cu alese omagii, respect şi stimă.

Ion Apostol Popescu

Ibidem, IV.P.53, f. 56-57, orig.

5.

„Izvoraşul“
Intrare: 25.II.1967 Gherla/Tg. Mureş, 24.II.1967
Dosar nr. 6286

Mult Stimate Părinte,

Venind amicul meu, Serafim Duicu, pe la d-voastră, vă trimit din nou un întreg codru de urări de bine şi de fericire, iar doamnei respectuoase sărutări de mână.

Vă doresc mult de tot, voi fi fericit în ziua când vă voi revedea. Tare mult țiu la acest lucru, fiindcă mă leagă de d-voastră atât de alese şi de nobile amintiri.

V-aş întreba, dacă nu v-ați supăra, de atâția cunoscuți.

Cu omagii şi ales respect,
Ion Apostol Popescu

Ibidem, IV.P.53, f. 3, orig.

6.

36072. 16.III.1967 Gherla, 14.III.1967

Mult stimate părinte
Gh. N. Dumitrescu-Bistrița,

Scrisoarea d-voastră mi-a umplut sufletul de o bucurie cu mireasmă de primăvară şi mi-a întărit şi mai mult încrederea că vă voi revedea în oraşul de pe Mureş, unde sunteți aşteptat cu o mare dragoste. Cu aceeaşi afecțiune vă aştept şi în modestul meu târg de pe Someş, unde am locuința stabilă.

Duicu Serafim s-a simțit admirabil la d-voastră şi mi-a spus că acolo este o comoară de conținuturi sufleteşti, trebuind să vină să lucreze mai mult.

Icoana pe sticlă de la Nicula face parte dintr-o artă celebră azi pe glob şi căutată din răsputeri. Despre geniul acestor țărani pictori de icoane pe sticlă a scris şi Rafael Alberti şi Maria Tereza Leon, mari scriitori apuseni, lăudându-i cu ghirlănzi de superlative. Icoana trimisă d-voastră este cam din jurul anului 1800 şi este un portret în care pasiunea pentru ochi anticipează geniul lui Ion Țuculescu. De altfel, Țuculescu a cunoscut bine de tot pe iconarii niculeni, venind la ei acasă. Aveți o icoană pe sticlă de o rară expresie, iar pe glob v-ar primi cu mare drag cu ea.

Iertați-mi, în sfârşit, că vin şi eu cu o rugăciune deosebită pentru care vă rămân cald recunoscător. Ştiu că sunteți bun prieten cu d. C.N. Plopşor. Dânsul este amic intim, la rându-i, cu C. Daicoviciu, rectorul Universității clujene. Eu l-am cunoscut prin 1945-1946 pe Plopşor, la Victor Papilian, acasă, dar cred că a uitat. Rugați-l d-voastră, dacă nu vă supărați, să insiste pe lângă d-nul Daicoviciu ca să-mi dea măcar două ore la Cluj, la Instit. Pedagogic de 3 ani, fiindcă se poate. Vreau să mă retrag încet-încet de la Tg. Mureş, fiind prea departe de acesta. Dacă l-ar ruga de d. Daicoviciu, acesta mi-ar putea pune o vorbă bună să ajung, dacă nu la Instit.

Ped. de 3 ani, măcar la o şcoală din Cluj. Sunt tare buni prieteni şi vreau să mă aşez la Cluj. D-l Plopşor l-a mai servit pe cineva prin Daicoviciu.

Mi-ați face un mare bine prin aceasta, fiindcă m-am săturat de drumeții săptămânale.

Vă mulțumesc anticipat cu mare drag şi aştept veşti.

Sărutări de mână şi omagii doamnei Olimpia.

Dumnezeu să vă împlinească toate dorințele şi să trăiți ani nesfârşiți întru mare fericire.

Ion Apostol Popescu

Ibidem, IV.P.53, f. 54-55, orig.

7.

36131. 13.IV.1967 Gherla, 11.IV.1967

Mult stimate părinte

Gh. N. Dumitrescu-Bistrița,

Am primit cu mare bucurie răvaşul d-voastră, găsind în el acelaşi suflet nobil, delicat, al unui eminent folclorist. Noi vă pomenim cu mare drag pe aici şi vă aşteptăm cu toată căldura inimii.

Eu mă aflu în Tg. Mureş în zilele de miercuri, joi şi vineri şi voi fi atât de fericit de revedere. Contactul pe care îl veți lua cu studenții noştri, care vor să vă întrebe de Nicolae Iorga, ca şi despre o serie de folclorişti, vă va lăsa o amintire plină de stropi de soare. Deci veți avea ceva mai mult de lucru la noi, pe lângă prelegere. De asemenea, vă pomenesc cu mult drag pe la prietenii din Cluj, unde ați ajuns din ce în ce mai cunoscut şi mai stimat. Aveți în noi prieteni de mare devotament.

Din nou vă mulțumesc din inimă pentru faptul că nu m-ați uitat în legătură cu ceea ce v-am rugat. D-nul Nicolăescu-Plopşor mă poate ajuta mai mult în acest sens, fiindcă are o serie întreagă de prieteni. N-am să vă uit niciodată strădania în legătură cu transferarea mea.

Vă aşteptăm cu dor la Mureş. Dumnezeu să vă dea nesfârşite primăveri în viață.

Sărutări de mână doamnei şi respect.

Cu viu drag,

Ion Apostol Popescu

Ibidem, IV.P.53, f. 4-5, orig.

8.

36194. 25 apr.1967 Gherla, 22.IV.1967
Ds. 6286

Mult stimate părinte Gh. N. Dumitrescu-Bistrița,

Scrisoarea d-voastră mi-a procurat clipe de intensă bucurie sufletească. Am retrăit în adâncul sufletului nobilul d-voastră apostolat şi aşa cum le spuneam prietenilor asistenți de la facultatea noastră, eu vă consider patriarhul nobil şi inegalat în respectiva epocă al folcloristicii româneşti.

Am citit cu mult interes articolul din „Ramuri“ despre „Tezaurul de la Bistrița” şi îl consider substanțial şi cuprinzător, având, totodată, trainice temeiuri. În Transilvania sunteți la fel de cunoscut şi chiar zilele acestea voi preda la Cluj un articol al lui Serafim Duicu referitor la relațiile domniei voastre cu savantul Vasile Bogrea. Totodată, în permanență discut cu el despre studiul pe care îl va întocmi în legătură cu deosebitul d-voastră aport şi chiar vom merge în acest sens şi pe la d-nul Ovidiu Papadima pentru a cunoaşte şi sfaturile dumnealui bogate şi generoase.

Vă aşteptăm cu mare drag, cu păduri tinereşti de bucurie la Tg. Mureş. Veți vorbi la sute de studenți, iar noi vom organiza seara o agapă plăcută, cu minunate evocări făcute de d-voastră. Veți avea o foarte bună şi modernă cameră de dormit într-un pitoresc cartier al oraşului de pe Mureş. Vă veți simți nespus de bine. Deci din vreme ne preocupăm de sosirea d-voastră.

Vă mulțumesc din inimă pentru bunul cuvânt spus de d-voastră pe lângă d-l Plopşor. Mă poate ajuta nespus de mult. De asemenea, vă rog din inimă să-i spuneți să nu le pomenească celor din Tg. Mureş nimic despre intenția mea. De-a pururi vă voi fi recunoscător pentru bunul d-voastră cuvânt şi, dacă nu vă supărați, mai aduceți-i aminte. Sprijinul d-voastră şi al d-lui Plopşor îmi vor fi salvatoare.

Aştept cu acelaşi drag veşti de la d-voastră.

Sfintele Paşti numai cu fericire.

Hristos a înviat!

Cu omagii şi respect,

Ion Apostol Popescu

Ibidem, IV.P.53, f. 58.

9.

36303. 4 iunie 1967 Gherla, 2 iunie 1967

Mult stimate părinte
Gh. N. Dumitrescu-Bistrița,

Trecerea d-voastră plină de căldură pe la Tg. Mureş şi Gherla a rămas neuitată. A rămas în suflete asemenea unei oaze pururi însorite. Toți vă pomenim cu mare drag în permanență.

Într-o prelegere - „Despre autoperfecționare” – pe care am ținut-o joia trecută în fața asistenților de la facultățile Institutului din Tg. Mureş, v-am pomenit cu mare cinste, mai ales că era vorba de o pepinieră a viitorilor pedagogi. Am remarcat că ați făcut lucruri mari pentru folcloristică, cu mijloace proprii, într-un sat.

Am discutat cu Duicu Serafim şi mi-a spus că el personal vrea să evoce în scris vizita d-voastră şi cele arătate la Tg. Mureş. Mi-a arătat că doreşte să facă personal acest lucru şi deci şi-a luat o sarcină de seamă. Aşa mi-a spus şi săptămâna trecută din nou. Va scrie celor în drept, să ştiți că are un bun condei şi vă este un prieten devotat.

Eu, nevastă-mea şi ceilalți prieteni din Gherla vă vom aştepta în fiecare an cu mare drag, cu inima plină pe la noi. Nici Rafael Alberti, marele admirator alături de Maria Teresa Leon, al Mănăstirii Nicula, al pelerinajului uriaş de la Sfânta Maria Mare – din 15 august din fiecare an – şi al celebrilor meşteri iconari tot de aici – nu vor uita nicicând aceste locuri.

Fiți bun şi mai insistați, vă rog, pe lângă d-l C. N. Plopşor în chestia mea, râvnitor de a fi dascăl chiar şi de şcoală elementară, însă în Cluj.

Sărutări de mână şi omagii doamnei.

Aştept cu mare drag veşti.

Numai urări de bine şi fericire de la mine, de la Măriuca şi de la feciorii mei.

Al d-voastră,
Ion Apostol Popescu

<*Mențiune*>: „Răspuns. 14 iunie 1967“.

Ibidem, IV.P.53, f. 6-7, orig.

10.

36332. 18.06.1967 Gherla, 14 iunie 1967
Ds. 6286

Mult stimate şi cucernice părinte,

Scrisoarea d-voastră plină de căldură şi elevația talentului autentic mi-a umplut sufletul de bucurie şi la fel de mult s-a bucurat şi nevastă-mea. Cei de la Reteag vă păstrează oricând o netrecătoare amintire, ca şi profesorul Octavian Mohăleanu şi atâția alții.

Someşul şi oamenii de aici vă vor aştepta oricând cu inima deschisă, cu întreaga bucurie a sufletului lor curat şi nici nu ne gândim ca să nu ne revedem cât mai repede, venind împreună cu distinsa doamnă Olimpia, căreia îi dorim cea mai perfectă însănătoşire. Eu am fost pe la Tg. Mureş şi, revenind acasă, m-am grăbit să vă scriu cu mult respect.

Nevastă-mea, ca şi mine, vă respectă şi ține atât de mult la d-voastră şi fiecare popas făcut pe la noi va reprezenta un moment rar.

Bunul Dumnezeu să dea numai pace, frăţietate între toţi oamenii şi toate popoarele lumii, ca să ne bucurăm de soarele oricărei revederi şi al voii bune.

Aştept cu drag veşti de la d-voastră.

Sărutări de mână doamnei şi sănătate şi succes la medicii de ispravă, fiindcă aceştia pot face nespus de mult pentru viaţa şi sănătatea omului.

Dumneavoastră multă bucurie şi dragoste de la noi.

Ion Apostol Popescu

Ibidem, IV.P.53, f. 59, orig.

11.

19.VII.967 Gherla, 17.VII.1967
36380

Mult stimate părinte

Gh. N. Dumitrescu-Bistriţa,

Vă rog mai întâi de toate din inimă să mă scuzaţi că am întârziat cu răspunsul. Am fost ocupat enorm de mult şi mai ales cu ocazia unei preumblări pe la Bucureşti. Vă mulţumesc nespus de mult pentru interesul arătat problemei mele şi vă rămân cu o recunoştinţă care nu va cunoaşte înserarea. Nu am să vă uit noblețea gestului chiar dacă acela cu care aţi vorbit s-a arătat de altă părere. Spre uimirea mea, am aflat la Bucureşti oameni cu mare renume în lumea spiritului, care s-au arătat atâta de binevoitori, fără să se depună vreo insistenţă. Din nou zic: în lume sunt atâţia oameni buni.

Mi-e tare dor de d-voastră şi oricând vă aşteptăm pe la noi cu inimile curate şi sfinte ca o Cina cea de Taină. Cu mult drag v-am pomenit zilele trecute împreună cu d-nul Ion C. Chiţimia.

Tot zilele acestea mi-a apărut frumoasa lucrare „Basme armeneşti din Transilvania”. Sunt în ea basme de o mare vechime, de o generozitate nesfârşită şi de un farmec aparte. Nu ştiu cum vor primi-o pe acolo, însă, după cum mi-au spus toţi, prezintă o valoare unică.

Aştept cu drag veşti de la d-voastră.

Sărutări de mână doamnei, iar dv. toată dragostea şi urările de fericire, Dumnezeu dăruindu-vă tot ceea ce doriţi.

Ion Apostol Popescu

Ibidem, IV.P. 53, f. 8-9, orig.

12.

36.428. 10 aug. 1967 Gherla, 5.VIII.1967

Mult stimate şi cucernice părinte,

Am primit ilustrata trimisă şi vă trimitem atât mult respectatei doamne Olimpia, cât şi d-voastră şi lui Serafim Duicu, dacă se mai află pe acolo, calde mulţumiri. La rândul nostru, vă dorim munți de fericiri şi păduri nesfârşite de bucurie.

Cu mult drag ne gândim la d-voastră.

Noi am stat mai mult acasă, însă între 8 şi 12 august vom coborî puțin pe Olt, vom face un scurt popas în Bucureşti şi iarăşi vom sui spre plaiurile someşene.

Se apropie Sfânta Măria Mare, când are loc la Nicula uriaşul pelerinaj, când e prezentă toată Transilvania noastră latină. Vin aici toate meleagurile ardelene. De asemenea, tot în 15 aug., de Sfântă Maria, este şi ziua nevestei mele.

Pelerinajul de la Mănăstirea Nicula este impresionant şi voi avea oaspeți de pretutindeni. Icoanele pe sticlă ale Niculei se acopăr de glorie pe glob, iar la Torino a apărut recent un elogios studiu despre ele. Sunt minuni ale geniului şi credinței creştine a poporului nostru. „Basmele armeneşti din Transilvania“ - cartea mea, apărută recent, mi s-a vândut teribil de repede la Cluj, Dej, Gherla etc. Şi eu însumi nu mai am nici un exemplar şi trebuie să-l caut în alte oraşe.

De la Paris şi din Italia mi-au sosit entuziaste aprecieri asupra cărții. Cu mutatul încă mă trudesc şi, cu ajutorul Domnului, voi găsi eu un ajutor.

Din inimă, vă îmbrățişez şi vă dorim tot binele.

Ion Apostol Popescu

Ibidem, IV.P.53, f. 10-11, orig.

13.

36532. 26.X.1967 Gherla, 23 octombrie 1967

Mult Stimate şi Cucernice Părinte
Gheorghe N. Dumitrescu-Bistrița,

Vă mulțumesc din suflet pentru frumoasele aprecieri referitoare la „Basmele armeneşti din Transilvania”. Deja bunul lor nume străbate Europa şi Asia, iar patriarhul Vasken I mi-a trimis o splendidă scrisoare, găsindu-le ca ceva de o mare frumusețe.

Păcat însă că în revista „Orizont” din Timişoara s-a găsit o caraghioasă cu numele de Alexandra Andrieş, care n-a înțeles nimic din ele, scriind nişte prostii de care am râs.

În schimb, în „Steaua” de pe octombrie, din Cluj, va apărea zilele acestea o frumoasă cronică.

Totodată, vă trimit ziarul din Tg. Mureş în care v-am pomenit cu mult drag.

Dumnezeu să vă dea numai bine la întreaga familie.

Cu mult respect şi urări de bine.

Ion Apostol Popescu

<*Mențiune*>: „Răspuns 29.X.1967".

Ibidem, IV.SS.3., f. 24-25, orig.

14.

36604. 18.XII.967 Gherla, 16 dec. 1967

Mult stimate şi cucernice părinte,

Am primit cu o deosebită plăcere cartea profesoarei Dumitrescu, precum şi dedicația d-voastră plină de vibrație lirică şi distincție. Vă mulțumesc cu mult respect.

Mi-era şi-mi este dor de d-voastră personal şi de cuvântul plin de aripi pe care ştiți să-l dăruiți prietenilor de acum şi de mai demult.

Vă dorim din nou cu mult drag printre noi, la Tg. Mureş şi la Gherla. Minunata artă a icoanelor pe sticlă de la Nicula umple lumea cu frumusețea şi semnificația ei de cel mai autentic umanism. Cartea mea „Arta icoanelor pe sticlă de la Nicula" este predată deja la Editura Tineretului, însă nu ştiu cât voi aştepta.

Viu, în sfârşit, cu o deosebită rugăminte şi anume de a-mi trimite cât se poate de urgent 2-3 scrisori *inedite, nepublicate,* deci, de la Enescu, Nicolae Iorga, Kiriac sau de la ce cărturari mai de seamă le aveți dv. Şi iată de ce: două studente de ale mele vor ține o vastă comunicare cu titlul „Folclorişti din lumea satului", în care dv. figurați la loc de cinste. Această comunicare va fi ținută atât la Tg. Mureş cât şi la Baia Mare, în fața studenților şi cadrelor universitare de aici. *De aceea avem nevoie şi de scrisori necunoscute*, ca s-o ilustrăm comunicarea cu lucruri cât mai interesante. Se vorbeşte pe larg despre dv., iar ideile ilustrate prin scrisori vor fi şi mai vii.

Scrisorile vi le voi restitui după aceea. Avem însă urgentă nevoie de ele. În „Steaua" nr. 12 vor apărea alte scrisori referitoare la „Izvoraşul". Amicul Duicu Serafim le-a conturat într-un articol, iar eu le-am dus scriitorului Dumitru Radu Popescu.

Sărbătorile Naşterii şi Mântuitorului nostru Iisus Hristos să aducă la toți numai bine. Cu dragoste şi fericire,

Ion Apostol Popescu

Ibidem, IV.P.53, f. 12/13, orig.

15.

36884. 2.04.1968 Gherla, 29 mărţişor 1968
Ds. 6286

Prea cucernice părinte,

Zicu-vă din inimă nesfârşit de multe primăveri de viaţă şi bucurie. Vă mulţumesc pentru răvaş şi aş fi atât de bucuros să vă mai faceţi un popas, două şi mai multe, pe la noi.

Cu mult drag vă trimit volumul meu recent „Iubiri", în care am proslăvit leagănul plin şi tot ceea ce îl fericeşte pe om pe platourile purităţii şi vieţii mereu gâlgâitoare. A apărut de vreo 2 săptămâni. S. Duicu, prietenul nostru, a scris rânduri valoroase despre cele înflorite la Bistriţa. Momentan a predat un articol plin de densitate despre „Izvoraşul" la „Steaua" din Cluj. Este omul care face cel mai mult pentru d-voastră şi merită a-i sta numele alături de V. Adăscăliţei şi alţi prieteni dragi.

Ţine din inimă la d-voastră, iar Dumnezeu să vă ajute din plin.
Cu mare drag şi bucurie,
Ion Apostol Popescu,
Str. George Coşbuc
Bloc E, scara 2, et. III, apt. 27
Gherla, judeţul Alba.

Ibidem, IV.P.53, f. 14-15, orig.

16.

37020. 24 mai 1968 Gherla, 21.V.1968
Ds. 6286

Mult stimate părinte
Gheorghe N. Dumitrescu-Bistriţa,

Vă aduc o veste foarte bună, care corespunde cu polul de primăvară al transhumanţei ciobanilor noştri, care îl constituie, calendaristic, sărbătoarea Sfinţilor Constantin şi Elena.

În nr. 4 al revistei „Steaua" din Cluj a apărut cel mai sobru, mai cuprinzător şi mai de perspectivă articol de până acum referitor la „Izvoraşul". Este scris de Serafim Duicu. Până acum s-a mai scris despre „Izvoraşul", însă fără a se urmări o sinteză. Această sinteză complexă şi concentrată a dat-o Serafim Duicu. Eu aş fi de părere ca acest articol să stea la loc de cinste. Vine dintr-un mare centru şi cred că vă va bucura.

Să aveţi numai bine şi bucurie, iar eu mă iscălesc şi astăzi cu vechea stimă ce v-o port.

Ion Apostol Popescu

Ibidem, IV.P.53, f. 16-17, orig.

17.

Bistrița Mehedințului, 5 august 1968

Mult stimate şi iubite Domnule profesor Popescu,

După o zăbavă de timp destul de îndelungat, iau firul scrisului. Mai întâi, am datoria recunoscătoare de a vă mulțumi cordial pentru încadrarea ce mi s-a făcut, cu destule aprecieri elogioase, în referatul ce s-a ținut la Tg. Mureş, în cadrul Facultății de filologie, sub titlul sugestiv:

Folclorişti din lumea satelor.

Referatul acesta, prin bunăvoința largă a d-lui asistent Serafim Duicu, mi-a fost trimis şi mie, citindu-l cu toată atenția, el reprezentând o icoană fidelă a unor realități ziditoare temeinic în conştiința studenților ce au ascultat această expunere bine alcătuită, atât în considerațiile generale despre folclor, cât şi prin prezentarea activității unor folclorişti din perimetrul unor sate de pe cuprinsul țării noastre.

Ieri am primit o scrisoare de la d-l Duicu din Tismana Gorjului, fiind invitat să-l vizitez acolo. Mă voi strădui să-i împlinesc dorința.

În revista „Ateneu" din Bacău se găseşte mult material legat de folclor, sub diferite aspecte în cultura țării noastre.

În cursul verii şi primăverii acesteia nu am mai avut deplasări peste hotarele județului nostru; doar la Tr. Severin, trei conferințe.

De curând am făcut cu sătenii mei o excursie vizitând Mănăstirea Turnu, Mănăstirea Stănişoara, Cozia, apoi Căciulata şi Călimăneşti, de unde am pornit-o înapoi spre casă cu trenul, ducând cu noi frumoase amintiri din impresiile dobândite cu această ocazie. Urmează altă excursie la Herculane şi Tismana, mănăstire, în afară de vizita la Tismana comună, la d-l Duicu.

D-voastră ce mai lucrați? Cred că trebuie să mai aveți în gând ceva de îndeplinit din bogatul nostru folclor!

Eu vă doresc sănătate deplină şi bogată recoltă literară, prin sârguința ce depuneți cu temeinică competință.

Întregii familii, aceleaşi doriri de bine şi sănătate, cu succese depline în preocupările sale.

Cu alese sentimente de deosebită
stimă şi aleasă prețuire,
Pr. Gh. N. Dumitrescu-Bistrița

Ibidem, IV.P.53, f. 18, copie dactilo.

18.

37549. 20.XII.968 Tg. Mureş, 18.XII.1968

Mult iubite părinte

Gheorghe N. Dumitrescu-Bistrița ,

Mai întâi şi mai întâi omagii, sănătate şi bucurie de pe Someş şi Mureş. Naşterea Domnului Iisus Hristos să ne fie întru bucurie la toți. Vă zic: multe mulțumiri s-aveți şi sărbători fericite întru nesfârşit de mulți ani. Am primit volumul III în care figurează la loc de cinste şi culegerile de folclor ale sfinției voastre. Pe aici, pe la Mureş, dau, când am ocazia, câte o veste despre d-voastră.

Ni-e dor de o revedere plăcută. Sărutări de mână doamnei.

Cu mult drag,

Ion Apostol Popescu

<*Menţiune*>: „Scris azi 10.II.969 referitor la aniversarea <<Izv.>> cu rugămintea de a onora numărul festiv".

Ibidem, IV.P.53, f. 19-20, orig.

19.

37980. 4.III.969 Gherla, 28.II.1969

Ds. 6286

Prea cucernice părinte

Gheorghe N. Dumitrescu-Bistrița,

Vă trimit cu multă plăcere o frumoasă evocare a întâlnirii mele cu „Izvoraşul". Am voit să aştern rânduri dense şi calde, care să vă placă. Am intenționat, totodată, să expediez ceva original, prin bunăvoința amicului Serafim Duicu.

Cu mult drag şi pace de la Domnul.

Ion Apostol Popescu

Ibidem, IV.P.53, f. 23, orig.

20.

37985. 5.III.969 Gherla, 3.3.1969

Mult stimate părinte

Gheorghe N. Dumitrescu-Bistrița,

Vă rog din nou a-mi întârzia răspunsul (sic!) la răvaşul sfinției voastre. Şi iată motivul: am vrut să scriu ceva serios, plin de noblețe şi trainic cu ocazia semicentenarului „Izvoraşului". Am scris „Gânduri şi amintiri la semicentenarul <<Izvoraşului>>", pe care i l-am înmânat lui Serafim Duicu, pentru a vi-l trimite. M-am frământat zile de-a rândul pentru a scrie ceva deosebit, aparte, şi nu din fuga convențională şi plată. Am adus, totodată, un omagiu şi țăranilor olteni. Cred că o să vă mulțumească ceea ce a scris un colaborator al „Izvoraşului".

Dacă este nevoie, eu vă pot trimite şi o fotografie de-a mea. Aş putea veni şi cu o comunicare, dacă am posibilitatea: „Umanismul creaţiei folclorice“, în care ridic tema frăţiei dintre români şi alte populaţii de la noi, exprimată în creaţia orală.

Dumnezeu să vă dea numai bine şi fericire.

Cu ales respect,

Ion Apostol Popescu

<*Menţiune*>: „Răspuns f. copie. 6.III.969. Ds. 6286”.

Ibidem, IV.P.53, f. 21-22, orig.

21.

38017. 15.III.969 Gherla, 11 martie 1969
Ds.6286

Mult stimate părinte,

Am primit scrisoarea d-voastră şi m-am bucurat foarte mult.

Trebuie, în sfârşit, să viu cu rugarea ca imediat să luaţi, dacă nu vă supăraţi, evocarea trimisă rândul trecut, şi s-o înlocuiţi cu cea de faţă.

Ca să ajungă mai repede la d-voastră, eu am lăsat-o unui prieten s-o bată la Tg. Mureş, plecând la Gherla, şi s-o trimită d-nul Serafim. Cercetând apoi exemplarul primit de la d-nul Serafim, am constatat prezenţa unor greşeli vizibile de dactilografiere, mai ales în textul francez. De aceea, vă rog să-l înlocuiţi cu acesta pe care e şi semnătura mea. Eu îl rugasem pe d-l Serafim să-l corecteze înainte de a vi-l trimite din Tg. Mureş, eu fiind plecat, însă i-au scăpat unele erori. Nu uitaţi rugarea mea.

Cu viu omagiu şi bine de la Dumnezeu.

Ion Apostol Popescu

Ibidem, IV.P.53, f. 24-25, orig

22.

38019. 17.III.969 Gherla, 14.III.1969
Ds.6286

Mult stimate părinte,

Cred că aţi primit manuscrisul meu corectat şi trimis cu mult drag. Dacă vă trebuie vreo fotografie, eu vă pot trimite şi aşa ceva.

Iar acum vin cu o mare rugăminte la d-voastră. Vă rog mult astfel să *mergeţi până la cel mai târziu luni dimineaţa (17.III.a.c.)* la Turnu Severin şi să vorbiţi cu vreo librărie centrală să comande cât mai multe exemplare din cartea mea „Arta icoanelor pe sticlă de la Nicula”, anunţată în planul venit la ei. Se vor vinde exemplarele cu sutele, având peste 50 reproduceri colorate de icoane pe sticlă

celebre. Ei nu ştiu ce este vestita Nicula, cu celebritate de la New York până în Tokio. Luni e ultima clipă când se mai poate face o astfel de comandă din partea lor.

Cu vii mulţumiri şi drag.

Ion Apostol Popescu

Ibidem, IV.P.53, f. 26-27, orig.

23.

38023. 18.III.969 Gherla, 15.III.1969

Prea stimate părinte

Gheorghe N. Dumitrescu-Bistriţa,

Vă rog a mă scuza că viu cu o completare la scrisoarea de ieri. Vă rog astfel să vorbiţi la Turnu Severin nu numai la centrala librăriilor, ci şi la secţia comercială a Uniunii Judeţene a Cooperativelor de Consum pentru a comanda şi pentru sate splendida lucrare „Arta icoanelor pe sticlă de la Nicula". U.J. a C. de Consum lucrează separat şi de aceea vă rog mult a insista şi pe lângă aceştia, luni.

Cu vii omagii şi mulţumiri.

Ion Apostol Popescu

N.B.

Cartea „Arta icoanelor pe sticlă de la Nicula" apare la Editura Tineretului şi e trecută în hârtia sosită la librărie.

Ibidem, IV.SS.3., f. 26-27, orig.

24.

38028. 21.III.969 Gherla, 18.III.1969

Mult stimate părinte

Gheorghe N. Dumirescu-Bistriţa,

Vă deranjez cu o nouă epistolie, rugându-vă a mă scuza şi de data aceasta.

Vă mulţumesc anticipat pentru bunele cuvinte puse la Turnu Severin pentru a se comanda mai multe sute de exemplare din „Arta icoanelor pe sticlă de la Nicula", care îmi va apărea la Ed. Tineretului din Bucureşti. Ţiu să cunoască tot mai mulţi marele geniu plastic al ţărănimii noastre de pe Someş.

Mai viu cu încă o rugare. Am citit şi altora „Amintiri şi gânduri la semicentenarul <<Izvoraşului>>". Au rămas încântaţi de frumuseţea şi originalitatea evocării. Am însă o scăpare şi de aceea fiţi bun şi îndreptaţi imediat pe pag. 1, rândul 6, în sensul de a înlocui *basmelor părinteşti* cu *basmelor înţelepte*, deoarece cuvântul „părinteşti" mai e folosit încă odată în aceeaşi frază şi chiar în rândul 5. Nu-mi uitaţi rugarea: deci să apară în rândul 6 *basmelor înţelepte.*

Cu vii omagii şi mulţumiri,

Ion Apostol Popescu

<*Menţiune*>: „Am rectificat".

Ibidem, IV.SS.3, f. 28-29, orig.

25.

38109. 20.IV.969 Gherla, 19.IV.1969

Mult stimate părinte,

Vă zic din inimă: Hristos a înviat! Ieri am dus ceva frumos la Bucureşti despre „Izvoraşul“. Tot acolo am aflat însă că de la Turnu Severin nu s-au făcut deloc comenzi din „Arta icoanelor pe sticlă de la Nicula”, rămânând tare mirat.

Întrucât despre această carte se cer din nou comenzi, s-ar mai putea vorbi marți cu cei de la T. Severin s-o comande în număr mare. Va costa 9 lei, e splendidă şi are 50 reproduceri în culori de icoane. Marți, cel mai târziu, se poate face ceva. E păcat să nu se ştie de o aşa minunată artă.

Rogu-vă din inimă a insista din nou pe lângă cei în drept a face comenzi impunătoare. Apare la Ed. Tineretului şi nu la E.P.L.

Cu vii mulțumiri,

Ion Apostol Popescu

Ibidem, IV.P.53, f. 28-29, orig.

26.

38202. 17.V.969 Gherla, 15 mai 1969

6286

Prea cucernice şi mult stimate părinte

Gheorghe N. Dumirescu-Bistrița,

Vă mulțumesc din inimă pentru scrisoare şi caldul interes arătat „Artei icoanelor pe sticlă de la Nicula”. Nu ştiu în ce măsură cei de la Turnu Severin au comunicat la Bucureşti respectiva comandă. Sper însă să-i fi interesat această minunată artă. Două studente de la noi au ținut la Bucureşti comunicarea „Folclorişti din lumea satelor“, care a avut un ales succes, iar d-voastră ați figurat la loc de cinste. De asemenea, între subiectele anunțate la Iaşi pentru a fi tratate la examenul de licență figurează şi acesta: „Monografia revistei <<Izvoraşul>>”. Am fost o săptămână acolo, unde am vorbit despre „Frumusețea icoanelor pe sticlă din Transilvania“.

Mi se pare că va trece prin părțile mehedințene d-nul I.C. Chițimia, un suflet plin de o noblețe aparte şi care m-a ajutat mult de tot. Spuneți-i şi din partea mea, dacă-l vedeți, numai bine şi sănătate. Cu ajutorul lui Dumnezeu, am ajuns şi eu să-mi susțin teza de doctorat, întâlnind în cale mulți oameni buni. Aştept cu drag veşti.

Cu alese urări de bine şi cu vechea stimă.

Ion Apostol Popescu

Ibidem, IV.SS.3, f. 38-39, orig.

27.

38224. 21.V.1969 Gherla, 19 mai 1969
Ds. 6286

Mult stimate părinte
Gheorghe N. Dumitrescu-Bistrița,

Răvaşul d-voastră mi-a adus multă bucurie. Îmi pare bine că vi s-a trimis rezumatul tezei mele de doctorat, ceea ce înseamnă un gest de înaltă prețuire. Sugestiile, sau mai bine-zis mențiunile d-voastră trebuie trimise urgent, ca vineri să fie la Rectoratul Univ. Bucureşti. Puteți arăta în mențiuni că sunteți primul care mi-ați publicat acum vreo 35 de ani culegeri de folclor.

În observațiile d-voastră puteți menționa:

a) valoarea şi vastitatea informațiilor aduse de mine,

b) exactitatea şi sintetizarea lor,

c) noutatea datelor şi profunzimea analizelor făcute culegerilor de folclor ale lui Ion Pop Reteganul,

d) Ion Pop Reteganul a fost un mare folclorist – model pentru mulți – care prin cartea mea a fost văzut la justa lui valoare,

e) e una din monografiile cele mai cuprinzătoare şi valoroase despre un folclorist. Desigur, invitația de a participa se referă la cei din Bucureşti, fiindcă cei din provincie e mai greu să vină, costându-i trenul. E o chestie de complezență această invitație. Ar fi un deranj prea mare pentru d-voastră a veni până la Bucureşti. Eu vă mulțumesc din plin pentru aprecieri. Cred că sugestiile pe care mi le cereți pentru a întocmi observațiile sunt complete, aşa cum vi le-am menționat.

Cu mult drag şi fericire, cu vii mulțumiri.
Ion Apostol Popescu

Ibidem, IV.P.53, f. 30-31, orig.

28.

38294. 19.06.969 16 iunie 1969
Ds. 6286

Mult stimate părinte
Gheorghe N. Dumitrescu-Bistrița,

Vă zic mult bine de la Domnul; bucurie şi fericire la toți ai casei. Deşi a sosit cu întârziere, vă mulțumesc de frumosul referat şi de nobila intenție.

Cred că ați primit „Tribuna“ în care scriu la loc de cinste despre „Izvoraşul” şi d-voastră. „Tribuna“ circulă în toată țara şi, deci, v-a purtat cu cinste numele. E revistă de talie. Distinsul critic Ion Oarcăşu, care are adresa: (urmează adresa – n.n. T.R.), a binevoit să-mi publice articolul. Îi puteți chiar scrie spre o meritată mulțumire.

Şi mai vin cu o rugare şi anume de a face comanda direct şi de urgență la d-nul Molnar, Centrala Editurilor şi Difuzării, Bucureşti, a exemplarelor din „Arta icoanelor pe sticlă de la Nicula”. Apare splendid în august, însă comenzile trebuie făcute acum. Cartea costă 9 lei, dar vor lua-o toți poporenii. Are pe copertă pe Adam şi Eva. Văd că articolul lui Serafim dus de mine la Bucureşti a ajuns la d-voastră. Încolo, ce mai faceți? Aştept veşti cu drag.

Să trăiți.

Ion Apostol Popescu

<*Mențiune*>: „28.06.969. Răspuns manuscris comand. de mulțumire d-lui Ion Oarcăşu“.

Ibidem, IV.P.53, f. 32-33, orig.

29.

38480. 17 sept. 1969 Gherla, 16 sept. 1969

Mult stimate şi cucernice părinte
Gheorghe N. Dumitrescu-Bistrița,

De aici, din vechiul meu târg de pe Someş, vă trimit multe şi calde urări de bine şi sănătate, iar Dumnezeu să dea pace şi soare în lume.

Ce mai faceți? Eu mă zbat cu peregrinările între Someş şi Mureş. Adun în ochi culorile văzduhului, iar în inimă visurile de mai bine ale oamenilor.

Peste vreo săptămână, va apărea cartea mea „Arta icoanelor pe sticlă de la Nicula”. Este o bijuterie, iar reproducerile fascinează. Este o carte de mare frumusețe, aşa cum mi-au editat-o. E un elogiu adus geniului minunaților noştri țărani. În mod cert, se vor vinde foarte mult, poate chiar o sută şi în satul d-voastră. E o carte fermecătoare, cu reproduceri de icoane nemuritoare. Poate fi comandată la Centrul de Difuzare a Cărții, str. Biserica Amzei, nr. 5-7, Bucureşti.

Cu ales respect şi mulțumiri.

Ion Apostol Popescu

Ibidem, IV.P.53, f. 34-35, orig.

30.

38589. 15.X.969 Gherla, 14 oct. 1969

Mult stimate părinte
Gheorghe N. Dumirescu-Bistrița,

Vă scriu la ziua Sfintei Paraschive, dorindu-vă binele cu munții şi fericirea cu nesfârşitul. D-voastră ce mai faceți? Zilele trecute i-am spus lui Serafim Duicu, prietenul comun, că n-ar fi stricat să vă viziteze în vară. Cred că ați primit prin „Cartea prin poştă" volumele din „Arta icoanelor pe sticlă de la Nicula". Arată strălucit. De asemenea, viu cu rugămintea deosebită de a vorbi cu cei de la Librăria centrală din T. Severin, cât şi cu cei de la secția comercială – sectorul cărți – a Uniunii Județene a Cooperativelor de Consum ca să comande de acum, fiindcă aşa se procedează dacă vor să aibă volumele, cât mai multe exemplare din cartea mea „Studii de folclor şi artă populară", anunțată în Proiectul de plan pe 1970 al Editurii pentru Literatură, Bucureşti, care a sosit şi acolo. Va avea reproduceri de icoane în culori din tot Ardealul, cât şi de covoare şi de fotografii cu diferite nunți. Va fi tare frumoasă, dar trebuie să scrie acum câte exemplare vor în respectivul proiect. Insistați să comande cât mai multe exemplare, cartea trecând imediat. Altfel, vor pierde-o şi e mare păcat.

Cu vie afecțiune şi mulțumiri.

Ion Apostol Popescu

Cartea „Studii de folclor şi artă populară" e trecută la sectorul de la sfârşit al proiectului de plan pe 1970 al Ed. pentru Literatură. E trecută la sectorul „Folclor".

„Studii de folclor şi artă populară" va apărea în primele luni ale lui 1970. Fiți bun şi stați de ei, dacă nu vă supărați, căci altfel uită s-o comande.

Ibidem, IV.SS.3, f. 36-37, orig.

31.

38727. 26.XI.969 Gherla, 22.XI.1969

Mult stimate părinte
Gheorghe N. Dumirescu-Bistrița,

Vă mulțumesc cu mult respect pentru „Comorile" trimise şi vă doresc nesfârşită fericire.

Vă aduc cele mai calde mulțumiri pentru prețuirea acordată „Artei icoanelor pe sticlă de la Nicula", care a avut un deosebit succes şi în străinătate. Cred că le-a plăcut şi celor de acolo. Cu mult drag vă rog să insistați atât la *Librăria centrală* din T. Severin, cât şi la *secția comercială a Uniunii Județene a Cooperativelor de Consum* din acelaşi oraş de a comanda cât mai multe exemplare,

comandă care se face acum, din volumul *Studii de folclor şi artă populară*, prevăzut să apară în 1970 în proiectul de plan editorial pe 1970 al Editurii pentru Literatură din Bucureşti. Are reproduse în culori vreo 40 de icoane, apoi chipuri de splendide nunți etc. Va fi un volum minunat. Nu-mi uitați rugarea, fiindcă altfel vor rămâne mulți fără această carte. Alaltăieri, la curs, le-am predat despre d-voastră studenților şi m-au ascultat cu drag. În „Comori" sunt trecute şi satele Robaia şi Berislăveşti, de unde s-a cules folclor, însă eu nu sunt pomenit, deşi în „Izvoraşul" şi „Zorile Romanaților" am publicat folclor din cele două sate.

Am trimis pentru volumul omagial închinat I.P.S. Firmilian[3] un studiu bogat, frumos şi inedit, cu titlul „Elemente de colindă în icoanele pe sticlă". L-am trimis prin d-nul prof. univ. Dan Simonescu. Dacă treceți vreodată prin Craiova, vă rog mult de tot să-i întrebați despre acest studiu. Dacă e prea mare, îl pot prescurta. Are 19 pagini. Am vrut să trimit şi unele clişee pentru reproduceri. Studiul e deosebit de cartea mea apărută.

Din nou, vă mulțumesc din inimă pentru toate. Omagii şi sărutări de mână doamnei Olimpia.

Cu cea mai aleasă stimă şi bucurii de la Domnul.

Ion Apostol Popescu

Ibidem, IV.SS.3, f. 30-31, orig.

32.

39415. 2.VI.1970 Gherla, 29.V.1970
Ds. 6286

Mult Stimate Părinte
Gheorghe N. Dumitrescu-Bistrița,

Răvaşul d-voastră ne-a adus o bucurie densă şi curată şi vă mulțumim din inimă şi cu respect pentru grija pe care ne-ați purtat-o. Dumnezeu ne-a ajutat familia să trecem cu bine peste cumplita urgie a apelor dezlănțuite. Nu ne-au atins cu nimic, însă la Dej, Beclean şi alte localități de pe Someş au făcut ravagii. Au pustiit atâta lume, care trebuie ajutată din răsputeri, fiindcă rostul suprem este bucuria vieții.

D-voastră ce mai faceți? Ne gândim deseori la d-voastră, dorindu-vă oricând binele şi fericirea şi la fel şi doamnei Olimpia.

Cred că „Amintirile unui şcolar de altădată" v-au purtat prin nobile amintiri cu datini, colinde şi sărbători mândre. Şi cei doi profesori de la Reteag sunt bine.

Cu cele mai alese sentimente de prețuire şi stimă,

Ion Apostol Popescu

Ibidem, IV.P.53, f. 37-38, orig.

3 Mitropolitul Olteniei (n.n. – T.R.).

33.

41126. 5.II.972 Gherla, 3.II.1972

Mult stimate părinte
Gheorghe N. Dumirescu-Bistrița,

Am primit cele două scrisori ale d-voastră şi vă mulțumesc cu vechea afecțiune ce v-o port, urându-vă d-voastră şi doamnei Olimpia cea mai mare şi nesfârşită fericire. Vă trimit, totodată, şi ceva material inedit pentru „Izvoraşul", dintr-o colecție mare în manuscris: „Cu nuntaşii de pe Someş". Cred că e cea mai frumoasă colecție de folclor de nuntă din nordul Transilvaniei. V-aş putea trimite şi vreun articol.

Nu am să uit niciodată frumoasele d-voastră rânduri despre băiatul meu, Cătălin. Acest băiat a fost premiant I mereu la Liceul de Arte Plastice din Cluj, a fost premiat la diferite expoziții din Transilvania, iar la Expoziția Națională de la Sala Dalles din Bucureşti, din iulie – august 1971, *a fost premiat pe țară* de cele mai înalte foruri.

Iar azi premiatul pe țară Călin Popescu este muncitor în Cluj. Este trist, dureros, pentru un părinte.

Dar ce s-a întâmplat? A dat concurs de admitere în iulie 1971 la Institutul de Arte Plastice „Ion Andreescu" din Cluj şi, deşi cei din comisia de supraveghere au spus că va intra primul, a fost respins în mod categoric de comisia care a notat probele practice. Rectorul Daniel Popescu, un anonim incapabil, dascăl de franceză, a distrus împreună cu Vetro Arthur, toate talentele din Transilvania. N-au admis nici un copil de talent, le este frică de cei cu har. Au admis numai pe cei care sub pretextul cu sunt preparați acasă au plătit sume fantastice celor care predau la acest nenorocit Institut. Eu nu am sume uriaşe şi fiindcă bietul Călin a folosit tot talentul lui, l-au alungat, l-au respins în bătaie de joc şi nici azi nu vor să ne arate lucrările lui de la concurs. Este grozav.

Ministerul nu se uită la contestații şi ține în ranguri nişte total nepricepuți, care de 5 ani au distrus tot ce putea da Transilvania în plastică. L-au lovit pe cel mai talentat spre a nu ajunge cadru la Institutul care a topit talente româneşti.

Ne-am bucura mult dacă d-voastră şi alți mehedinteni ar întreba Rectoratul Institutului de Arte Plastice „Ion Andreescu" din Cluj, strada Matei Corvin, nr. 6, cum se poate de distrug talente premiate pe țară şi apreciate de mari personalități? Şi s-ar putea scrie şi un articol în acest sens. Servim ceea ce este nobil.

Suntem foarte amărâți şi vă rugăm din inimă a vă ruga bunului Dumnezeu şi pentru norocul lui Cătălin. Măriuca vă doreşte tot binele.

Cu cel mai viu drag,
Ion Apostol Popescu
<*Mențiune*>: „Răspuns. 7.III.972"

Ibidem, IV.SS.3, f. 40-41, orig.

34.

41943. 19.I.973 Gherla, 16.I.1973
Ds. 6286

Mult stimate părinte
Gheorghe N. Dumirescu-Bistrița,

Vă doresc din nou dumneavoastră şi distinsei doamne Olimpia, care are la fel, contribuții de aur în folcloristica română, bucurii deosebite, ani nesfârşit de mulți şi fericiți. Frumoase au fost clipele când v-am avut în mijlocul nostru la Tîrgu Mureş şi pe Someş!

Serafim Duicu se pregăteşte de zor pentru doctorat, pe care îl va susține cu succes la un alt mare mehedințean, d-nul Şerban Cioculescu.

Şi acum viu la d-voastră cu o mare rugăminte. Fiți bun, dacă nu vă supărați şi treceți de urgență pe la Librăria centrală din Turnu Severin, sau la centrul unde se fac comenzi de cărți, cât şi pe la secția comercială a Uniunii Județene a Cooperativelor de Consum şi insistați să comande de *acum* cât mai multe exemplare – cu sutele – din ediția a II-a a cărții mele „Arta icoanelor pe sticlă de la Nicula“, care va apărea minunat, cu o mulțime de reproduceri în culori. Este anunțată în Programul editorial al Editurii „Albatros” pe 1973, la punctul 221, pag. 129-130. A avut un mare succes şi în străinătate, cum scrie şi în anunț. Şi are un preț mic. Icoanele apar colorate.

De asemenea, faceți să mi se comande tot cu sutele de exemplare din romanul meu *Primăvara de astă-toamnă,* anunțat în Planul editorial al Editurii „Cartea Românească” pe 1973. E un roman tare frumos; cu medici, învățători şi profesori nobili din perioada 1920-1930 şi în care apăr venirea în lume a absolut tuturor copiilor. O parte din acțiune se petrece în Oltenia şi am impresia că cei de acolo nu ştiu că sunt din județul Vâlcea. Tot în Planul editorial al „Cărții Româneşti” pe 1973 îmi este anunțat volumul de poezii „De vorbă cu Marco Polo“ şi m-aş bucura să comande cât mai multe. Să dea Dumnezeu.

De asemenea, rogu-vă cu mult respect să insistați să mi se comande cât mai multe volume şi din cartea de folclor – basme – cu titlul „Frumoasa Privighetorilor”, anunțată la pagina 62 a Proiectului de plan pe 1973 al Editurii „Dacia“ din Cluj. Va apărea frumos ilustrat.

Comenzile trebuie făcute acum, fiindcă altfel nu le vor veni volumele şi e păcat ca aceste cărți nobile să nu apară într-un tiraj cât mai mare, tiraj determinat de comenzile prenotate acum.

Sărutări de mână doamnei.

Cu vii mulțumiri şi stimă aleasă.

Ion Apostol Popescu.

N.B. Fiți bun şi insistați să facă comanda în fața d-voastră, fiindcă dacă nu o fac aşa, apoi uită de ea.

Același.

Ibidem, IV.SS.3, f. 34-35, orig.

35.

46183. 19.III.1978 Gherla, 16.III.1978

D. 6286

Mult stimate părinte Gh. N. Dumitrescu-Bistrița,

Ne gândim cu mult drag şi plăcere la reîntâlnirile noastre de la Tg. Mureş şi de la Gherla. Au rămas în pervazul neuitării, iar studenții mureşeni nu vă vor uita niciodată.

D-voastră ce mai faceți?

Orice veste de la d-voastră, strălucitul folclorist, ne umple sufletul de bucurie. Mai săptămânile trecute, am vorbit mult despre d-voastră împreună cu folcloristul Virgil Medan de la Cluj, care vă stimează din plin. Am fost împreună la sărbătorirea a 70 de ani de la naşterea țăranului pictor de icoane pe sticlă, Gheorghe Feur, de la Nicula. În Japonia şi Olanda au apărut recent frumoase cărți poştale ilustrate de pe splendidele lui icoane pe glajă.

Şi am o caldă rugăminte: fiți bun şi comunicați-mi datele precise ale naşterii d-voastră, fiindcă atunci când se iveşte câte o posibilitate şi pentru mine, care n-am nici o funcție redacțională, să mai scriu câte ceva despre ilustrul folclorist. Şi numai în caz că aveți şi nu cumva să descompletați colecțiile, vă rog mult, dacă nu vă supărați, să-mi trimiteți vreun număr din vechiul „Izvoraş“ şi vreun „Almanah” al acestuia. Acolo la „Izvoraşul“, mi-am făcut ucenicia. Ce mult m-aş bucura dacă mi-ați găsi vreo scrisoare de când eram elev.

În 10 iunie 1978 are loc la Reteag aniversarea a 125 de ani de la naşterea lui Ion Pop Reteganul.

Dumnezeu să vă dea ani nesfârşit de mulți şi fericiți de viață.

Cu alese omagii şi mulțumiri.

Dr. Ion Apostol Popescu

Ibidem, IV.P.53, f. 60-61, orig.

36.

47069. 20 aprilie 1979 <18 aprilie 1979>

Sfintele Paşti să vă aducă fericire, bucurie, sănătate, iar Sfântul Gheorghe să vă dea ani nesfârşit de mulți şi cu soare d-voastră, eminentului folclorist şi om de mare inimă, cât şi doamnei Olimpia.

Hristos a înviat!

Măriuca şi dr. Ion Apostol Popescu

Ibidem, IV.P.53, f. 41, orig.

37.

47585. 24.09.979 Gherla, 22 sept. 1979

Mult stimate părinte
Gheorghe N. Dumitrescu-Bistrița,

Vă mulțumesc cu cel mai ales respect pentru scrisoare şi invitație. Şi vă doresc numai bucurii, fericire şi să trăiți vârsta nesfârşită a biblicului Ararat. Vă rog, totodată, să primiți caldele mele omagii şi prețuire netrecătoare.

Deşi sunt departe, cel mai departe dintre toți, voi căuta să vin, dacă nu mă împiedică o nuntă vâlceană, în mod cert din dragoste față de d-voastră. Şi aş vrea să vorbesc sau mai bine-zis să prezint o comunicare concentrată cu titlul „De la Ion Pop Reteganul la folcloristul Gheorghe N. Dumitrescu-Bistrița". Îmi trebuie însă, fiindcă locuiesc într-un târguşor unde nu găsesc totul, un material în plus.

a) cum l-ați privit d-voastră pe Ion Pop Reteganul – pe scurt;

b) unele numere din „Izvoraşul" sau din Calendarul „Izvoraşul", în care au apărut opinii de-ale d-voastră despre folclor, care se apropie de ale Reteganului;

c) vreun număr în care a fost evocat Ion Pop Reteganul. Numai în caz că aveți ceva în plus, numere din revistă. Vi se aseamănă mult viața şi truda cu a apostolului de la Reteag. Dacă aveți, vă mulțumesc anticipat şi vă rog să mi le trimiteți *urgent şi recomandat.* Respectiva comunicare voi folosi-o şi în alte părți.

Omagii doamnei Olimpia, iar Dumnezeu să vă dea tot binele.

Cu ales devotament, dr. Ion Apostol Popescu

P.S. Mai puteam să țin o altă comunicare, în care, la fel, vă remarc: „Preocupările folclористice ale lui Vladimir Streinu".

Ibidem, IV.P.53, 42-43, orig.

38.

47586. 26.09.1979 Gherla, 24.IX.1979

Mult stimate părinte
Gh. Dumitrescu-Bistrița,

Vă rog din inimă să mă scuzați pentru deranjul pe care vi-l fac cu o nouă epistolie. Aşa cum v-am scris şi zilele trecute, aveam în față o nuntă, unde sunt participant activ. Am primit deja vestea nunții şi, fiindcă ospățul şi pregătirea acesteia la care sunt antrenat din plin coincid cu datele sesiunii, nu mai pot participa.

Eu voi scrie însă neapărat eseul „De la Ion Pop Reteganul la folcloristul Gh. N. Dumitrescu-Bistrița". Va fi cuprinzător, plasându-vă într-o perspectivă vastă

şi într-un mod academic şi-l voi folosi cu succes, în mod cert, aici, în Transilvania. Îl voi folosi la un festival folcloric someşean.

Îl voi lucra pe îndelete, în aşa fel ca să constituie ceva substanţial şi admirativ în legătură cu d-voastră.

Doream atât de mult să vă revăd, dar voi găsi şi această ocazie.

Cu deosebite omagii.

Dr. Ion Apostol Popescu

Ibidem, IV.P.53, f. 46-47, orig.

39.

47619. 8 oct. 1979 Gherla, 4 oct. 1979

Ds. 6286

Mult stimate părinte

Gh. Dumitrescu-Bistriţa,

Am primit şi ultima scrisoare şi mi se rupe inima că nu pot veni, fiind şi un colaborator la realizarea respectivei nunţi.

Doream din inimă să vă revăd pe d-voastră şi pe d-nul Ion C. Chiţimia. Mi-e dor de d-voastră şi de dânsul. Va fi însă şi alt prilej de a ne revedea cu vechea dragoste.

În schimb, voi realiza un eseu temeinic despre d-voastră şi vă voi invita cu mare drag la festivalul folclorului someşean, unde îl voi prezenta.

Vreau să vă relevez într-o vastă perspectivă şi foarte frumoasă.

Vă rog din nou să mă scuzaţi că nu pot veni

Cu vii omagii şi stimă.

Ion Apostol Popescu

Idem, IV.P.53, f. 44-45, orig.

40.

48255. 6.06.1980 Gherla, 2.VI.1980

Mult stimate părinte Gh. N. Dumitrescu-Bistriţa,

La festivalul folcloric „Samus", care a avut loc la Dej, cu participarea judeţelor de pe valea Someşului, am prezentat comunicarea „60 de ani de la înfiinţarea <<Izvoraşului>>", care s-a bucurat de un frumos succes. Am vorbit pe larg despre contribuţia d-voastră, v-am făcut portretul moral şi fizic şi am relevat şi ceea ce leagă numele folcloristului Gh. N. Dumitrescu-Bistriţa de al dascălului de la Reteag. Au fost specialişti şi cadre universitare, care au acordat toată preţuirea materialului prezentat de mine într-un cadru deosebit.

Elevul meu, folcloristul Virgil Medan, vă va trimite programul cu semnătura celor care au ţinut comunicări. A fost ceva aparte.

Şi tare mult v-aş ruga, în caz că găsiţi vreo scrisoare de-a mea de pe

vremuri, să mi-o trimiteți, dacă nu vă supărați, s-o am ca amintire.

Sărutări de mână d-nei Olimpia.

Dumnezeu să vă dea ani nesfârşit de mulți şi fericiți.

Cu stimă,

Dr. Ion Apostol Popescu

Ibidem, IV.P.53, f. 62-63, orig.

41.

48294. 20.06.1980 Gherla, 17 cireşar 1980

Mult stimate părinte Gheorghe N. Dumitrescu Bistrița,

Vă mulțumesc din inimă pentru vechea mea scrisoare pe care mi-ați trimis-o şi vă rămân recunoscător.

Conferința mea de la „Samus 1980" va apărea în limita posibilului şi vă voi trimite-o neapărat tipărită. Vreau s-o aveți în condițiile acestea.

Lui Medan Virgil i-am spus la sesiunea de comunicări că vă pot trimite eu „Programul" cu semnătura omagială a participanților, însă l-a ținut la dânsul, asigurându-mă că vi-l va trimite în mod sigur.

Şi iată că n-a ajuns la d-voastră. Îi voi scrie. Însă vă rog şi pe d-voastră să-i scrieți recomandat şi cu aviz de primire, ca să vă trimită programul cu semnături. E cam distrat, însă e simpatic.

Vă voi ține frumoasele fotografii – ale d-nei Olimpia şi ale d-voastră - la loc de cinste.

Sărutări de mână doamnei.

Dumnezeu să vă dea numai bine.

Cu omagii şi sănătate,

Dr. Ion Apostol Popescu

(*Urmează adresa lui Virgil Medan*).

Ibidem, IV.P.53, f. 64-65, orig.

42.

48404. 25.08.1980 Gherla, 20.VIII.1980

Ds. 6286

Mult stimate părinte

Gheorghe N. Dumirescu-Bistrița,

Vă mulțumesc pentru frumoasa scrisoare şi să vă dea Dumnezeu munți de bucurie şi grădini de fericire.

Virgil Medan este elev de-al meu şi ține la d-voastră. În adevăr, comunicarea mea despre d-voastră şi „Izvoraşul" a avut un succes deosebit la Dej, aşa cum v-a scris şi Virgil Medan. V-am făcut un minunat portret fizic şi moral, de alese înălțimi spirituale. Vă voi trimite cele spuse imediat ce vor fi tipărite. Am dat

deja materialul.

Şi am o caldă rugăminte faţă de d-voastră, şi anume să-l căutaţi, dacă nu vă supăraţi, pe d-nul dr. C. Negreanu de la Casa Corpului Didactic şi să-l întrebaţi dacă a primit scrisoarea mea în care îl rugam să comande la Centrala librăriilor din oraş, cât şi la Cooperaţie, un număr mai mare din volumul meu de poeme „De ziua inimii noastre", care s-ar putea să apară la Editura „Scrisul Românesc", Craiova, la 60 de ani ai mei.

Dânsul a fost plecat şi nu ştiu dacă a venit. Volumul n-a fost trecut în Planul editorial pe 1980, dar are aprobare „pentru aniversări". Vor face o anchetă suplimentară, iar dacă au făcut-o, rugaţi-i d-voastră, dacă n-a venit prietenul dr. C. Negreanu, să mărească numărul exemplarelor comandate din „De ziua inimii noastre" şi să anunţe la Ed. „Scrisul Românesc", Craiova. Dacă nu vorbiţi cu cei de acolo, mi se vor comanda puţine exemplare.

Şi vă mai rog tare mult să-mi daţi o veste dacă nu vă deranjez, cam câte exemplare au comandat.

În sensul acesta, i-am scris recomandat şi d-nului Negreanu, dar era la Călimăneşti.

Problema este urgentă şi vă rog să nu mă uitaţi, iar eu vă rămân recunoscător.

Sărutări de mână d-nei Olimpia.

Cu viu devotament şi mulţumiri.

Dr. Ion Apostol Popescu

Ibidem, IV.SS.3, f. 32-33, orig.

DOCUMENTS REGARDING ION APOSTOL POPESCU FROM THE ARCHIVE OF „IZVORAŞUL" REVUE FROM BISTRIŢA – MEHEDINŢI

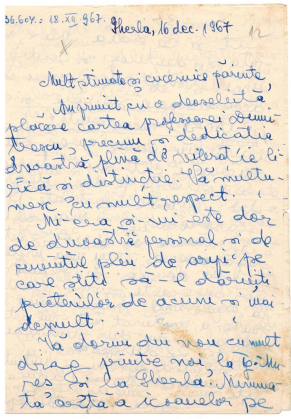

SUMMARY

At the present speaking there are 42 letters publicated, totally novel from 1938-1980, sent by the writter, folklorist and journalist Ion Apostol Popescu to "Izvoraşul" Revue from Bistriţa village, Mehedinţi.

The correspondence is important because it contains information about the spreading and dignity of this revue in Ardeal, about the cultural connections of this province with the Old Romania, inclusive the cultural atmosphere and preoccupation of some cultural people from Transilvania and, in private, from Tg. Mureş in the second half of XX century.

Ion Apostrol Popescu
(1920-1984)

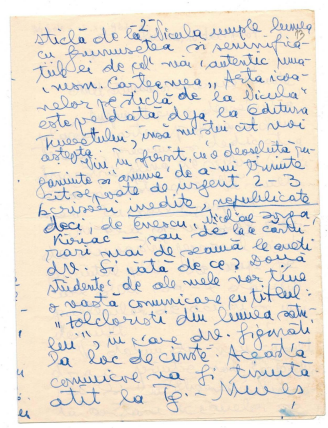
Sibiu, 16 dec. 1967

Multă stimate și cucernice părinte,

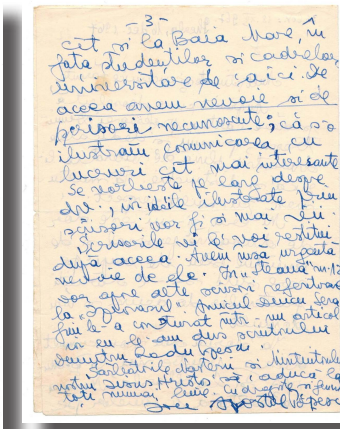
Am primit cu o deosebită plăcere cartea profesorului Demetrescu, precum și dedicația dvoastră plină de subtilă ființă și distincție. Vă mulțumesc cu mult respect.

Mi-era și-mi este dor de dvoastră personal și de cuvântul plin de orgă pe care știți să-l dăruiți prietenilor de acum și mai demult.

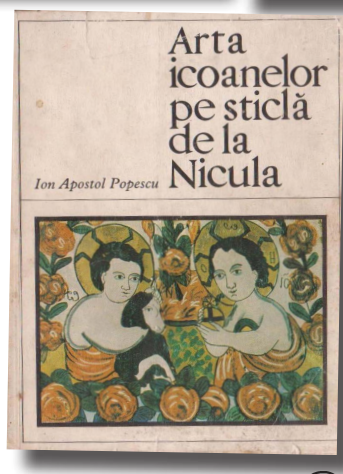
Vă scriu din zori cu mult drag și pentru noi la Mureș și la Sibiu. Mâinile ta' oaste a icoanelor pe

sticlă de la Nicula umple lumea cu bucuria și semnificația lor de cel mai autentic umanism. Cartea mea „Arta icoanelor pe sticlă de la Nicula" este predată de la Editura Kriterion, însă nu știu cât voi aștepta. Nu știu dacă ea a apărut sau nu. Știu însă că a-mi trimite cât mai repede de urgență 2-3 exemplare de urgență 2-3 exemplare broșuri inedite, republicate de Ernescu, Vodiță sora Rinaș — sau de la cărți rare mai de seamă le vechi dvs. Și iată de ce? Soția studentă de aici vrea să-și facă o teză de licență cu titlul: „Folclorul din lumea satului" și în care dvs. figurați la loc de cinste. Această comunicare va fi trimisă apoi la Tg.-Mureș

cât și la Baia Mare, în fața studenților și cadrelor universitare de aici. De aceea aveau nevoie și de prisosii recunoscute, că o ilustrație comunicarea cu cât mai interesante lucruri cât mai interesante se vorbește pe care despre dvs., în ideile ilustrate prin opiniile voastre fi și mai vii. Scrisorile vă le voi restitui după aceea. Aveți voia urgența de ele. În ...

RECENZII

ARHIVIŞTI ARDELENI Dicţionar biobibliografic, coordonator Dr. Liviu Boar, Cuvânt înainte Dr. Ioan Drăgan, ” Petru Maior” University Press. Tîrgu-Mureş, 2014, 300 p.

Un moment extrem de important pentru istoriografia românească, în special pentru cea transilvăneană, îl constituie apariţia cărţii ARHIVIŞTI ARDELENI Dicţionar biobibliografic, volum ce a apărut la <<Petru Maior>> University Press Tîrgu-Mureş, 2014. Volumul este coordonat de dr. **Liviu Boar**, directorul Arhivelor Naţionale Mureş, iar un *Cuvânt înainte* a semnat dr. **Ioan Drăgan**, directorul general al Arhivelor Naţionale ale României, care spune printre altele: *Arhiviştii din Transilvania au fost şi sunt profesionişti complecşi şi merituoşi, cărora le sunt profund îndatorate culturile şi istoriografiile română, maghiară şi germană. Ei au slujit cu pasiune şi devotament instituţii de arhive ale statului, ale diferitelor administraţii şi instituţii publice, societăţi savante. Fapta lor profesională, mai proeminentă sau mai puţin vizibilă, se cuvine să fie cunoscută de mediul arhivistic şi ştiinţific, ca şi de către marele public, ca faptă de cultură şi de civilizaţie. Cu sacrificiul lor ei au salvat un patrimoniu unic, temelie sigură pe care se clădesc zi de zi edificiile ştiinţei, culturii şi conştiinţei naţionale*”.

Dr. Liviu Boar, în cuvântul său, intitulat *Către cititor*, a prezentat câteva aspecte mai importante legate de apariţia acestui volum, plecând de la ideea elaborării unui asemenea dicţionar biobibliografic şi parcurgând toate etapele, până la editarea prezentului volum, care se dovedeşte a fi o lucrare de marcă, o lucrare de mare importanţă.

Ne bucurăm că vede lumina tiparului primul dicţionar biobibliografic al arhiviştilor ardeleni, care cuprinde în paginile sale, viaţa şi activitatea unui număr de 45 distinşi arhivişti, care nu mai sunt printre noi şi care s-au născut în Ardeal sau şi-au desfăşurat activitatea în arhivele din Ardeal, ori care s-au născut pe alte meleaguri, dar şi-au desfăşurat activitatea în arhivele ardelene, contribuind la înfiinţarea, închegarea şi consolidarea instituţiei Arhivelor din România. Volumul de faţă este rodul muncii arhiviştilor de la arhivele judeţene din Ardeal, care au elaborat studii de un înalt profesionalism despre personalităţile arhiviştilor de odinioară. Sperăm că pe viitor vor apare şi alte ediţii ale acestei lucrări, care să fie completate cu biografiile altor slujitori ai arhivelor necuprinşi în acest volum. Sperăm, de asemenea, că prin acest volum s-a lansat o provocare pentru ceilalţi arhivişti din ţară, în vederea elaborării unei enciclopedii a arhiviştilor români din toate timpurile.

În acest volum biografiile sunt aranjate în ordine strict alfabetică, la sfârşitul fiecărei biografii sunt menţionaţi autorii sau autorul care a elaborat-o, şi este publicată, acolo unde e cazul, bibliografia selectivă cuprinzând lucrările respectivului arhivist

omagiat, precum şi referinţele despre acesta. Volumul mai cuprinde, în partea sa finală, şi o listă a tuturor autorilor care au elaborat biografiile celor 45 de arhivişti elogiaţi în cadrul acestui volum.

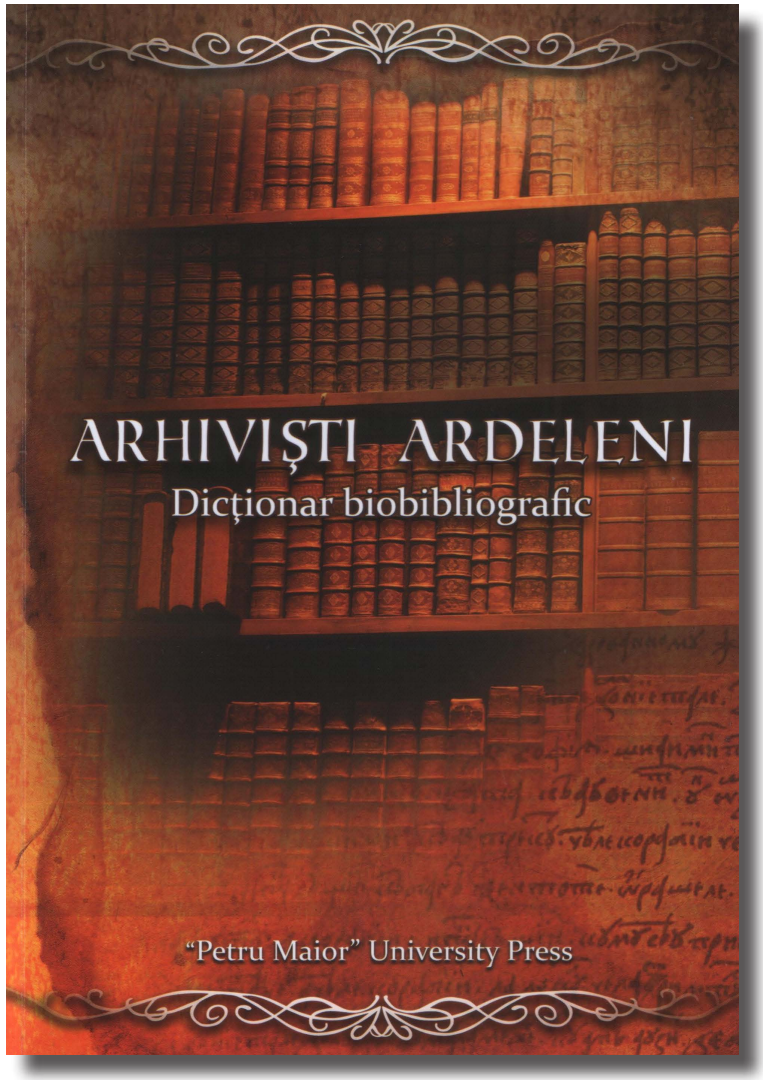
Volumul acesta este un model, pentru că exprimă recunoştinţă pentru cei mai de dinainte, care au trudit din greu în instituţia Arhivelor, pentru a scoate la lumină anumite documente istorice, de care s-au folosit şi se vor folosi toţi istoricii şi cercetătorii trecutului istoric, în vederea scrierii adevărului istoric. Volumul acesta este rodul muncii şi cercetărilor asidue a mai multor oameni care sunt dedicaţi muncii de arhivă, a muncii cu documentele, pentru a evidenţia adevărul istoric, de a-l scoate la lumină şi de a-l pune la îndemâna tuturor celor care vor să urmeze îndemnul, de a începe studiile lor, plecând de la documente de arhivă.

Acest volum reprezintă o lucrare fundamentală, o lucrare extrem de importantă pentru istoriografia românească contemporană, care scoate la lumină o serie de personalităţi ale arhivisticii româneşti din Ardeal. Îi felicităm pe toţi cei care au publicat studii biografice în acest volum, îi felicităm pe toţi cei care au trudit pentru ca această carte să vadă lumina tiparului, pentru că o astfel de carte nu se face uşor, apariţia ei necesită o muncă asiduă, constantă şi mai ales să fie făcută cu suflet.

Cu siguranţă, trebuie să amintim aici faptul că cel mai mare merit la apariţia acestui volum îl are domnul prof.dr. **Liviu Boar**, directorul Arhivelor Mureş. Domnul prof.dr. Liviu Boar este un profesionist în adevăratul sens al cuvântului. Cercetător al istoriei Transilvaniei, dânsul îşi îndeplineşte misiunea sa cu acribie şi devotament desăvârşit. Om de înaltă ţinută ştiinţifică, domnul Liviu Boar îşi desfăşoară întreaga activitate a domniei sale sub spectrul seriozităţii şi al înaltului profesionalism de care a dat şi dă în continuare dovadă. Lucrările, studiile domniei sale se dovedesc a fi de înaltă ţinută ştiinţifică şi de asemenea de un real folos pentru ceilalţi cercetători ai istoriei Transilvaniei. Domnul Liviu Boar se distinge prin profunzimea şi clarviziunea de care dă dovadă în elaborarea lucrărilor ştiinţifice. Rămâne un model demn de urmat pentru toţi cei care se apropie de studiul istoriei Transilvaniei şi, în general, pentru toţi cei care fac munca de cercetare a istoriei spaţiului românesc.

În concluzie, îi felicităm pe toţi cei care şi-au adus contribuţia la apariţia volumului ARHIVIŞTI ARDELENI, le urăm mult succes pe viitor în activitatea de cercetare şi studiere a trecutului de fapte al neamului românesc şi îi aşteptăm cu alte volume la fel de valoroase şi folositoare ca şi acesta, care ne oferă o lectură extrem de plăcută, atractivă şi reconfortantă.

Florin BENGEAN

ARHIVIŞTI ARDELENI
Dicţionar biobibliografic
"Petru Maior" University Press

Dr. Laurenţiu-Ştefan Szemkovics, *Blazoane individualizând familii nobile de origine română din Transilvania (secolele XVI-XIX)*, Editura Moroşan, Bucureşti, 2014, 329 p. + il;

Dr. Laurenţiu-Ştefan Szemkovics, *Steme din emblemele unor matrice sigilare care au aparţinut suveranilor României (1867-1947),* Muzeul Brăilei „CAROL I“ şi Editura Istros, Brăila, 2015, 167 p.

Lucrările cu titlurile de mai sus constituie cele mai noi contribuţii ale tânărului specialist Laurenţiu-Ştefan Szemkovics, cel mai competent, dacă nu singurul specialist din aparatul actual al Arhivelor Naţionale ale României în domeniul atât de greu de pătruns şi rezervat doar iniţiaţilor, cum spuneam şi cu alt prilej, al heraldicii şi sigilografiei.

Prima dintre lucrări propune prezentarea blazoanelor unor familii nobiliare române din Transilvania secolelor XVI-XIX, cu insistenţă predilectă pe descrierea, reproducerea şi analiza acestor însemne heraldice şi mai puţin sau deloc pe actele lor însoţitoare şi pe importanţa acestora ca izvoare istorice. În opinia autorului, aspectele avute în atenţie pot oferi referinţe cu privire la alte laturi ale istoriei acestei provincii, cum ar fi cele referitoare la costum, armament, materiale şi, consecutiv, în legătură cu activitatea artistică a cancelariilor emitente, pictura în evul de mijloc şi în epoca modernă.

Cea de-a doua lucrare tratează stemele din emblemele a 16 matrice sigilare aparţinătoare celor patru suverani ai României din perioada 1867-1947, piese analizate detaliat cu ajutorul sfragisticii şi heraldicii, reproducându-le şi raportându-le la legile din 1867, 1872 şi 1921 şi la celelalte acte normative din această perioadă care le-au reglementat integral sau în parte.

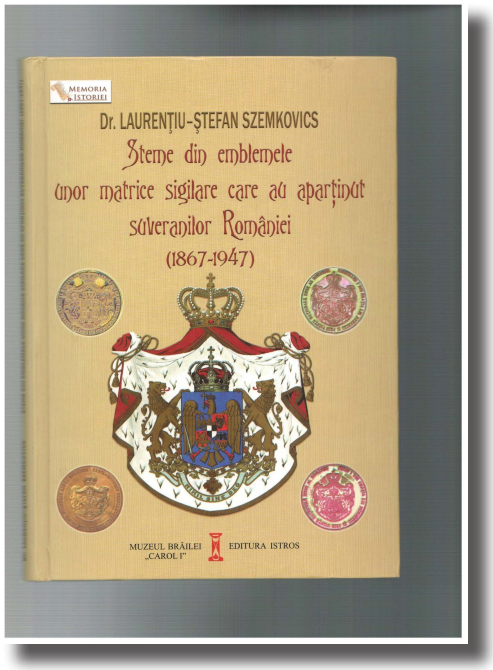
În cazul ambelor lucrări analiza materialului supus atenţiei este făcută în conformitate cu regulile şi recomandările specifice heraldicii şi sigilografiei europene, fiind puse la dispoziţia celor interesaţi instrumente de lucru indispensabile precum: glosare heraldice, bibliografia generală, indici de nume (familii şi persoane, în cazul primei lucrări), anexele cu reproducerile respective, semnele tipografice speciale, extrasele din actele normative referitoare la steme (în cazul celei de-a doua lucrări) etc.

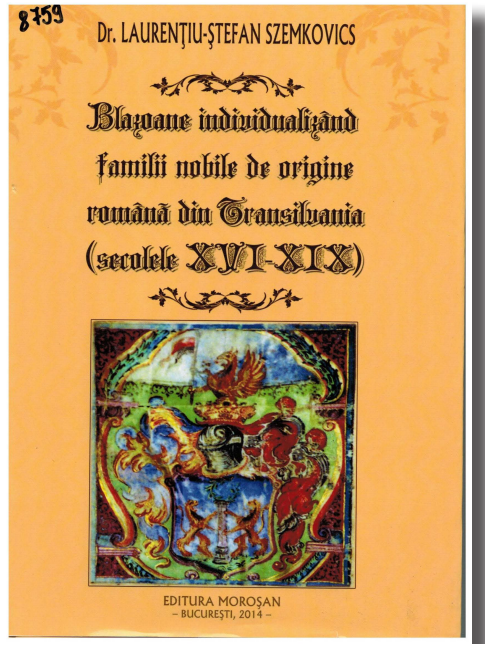
O notă specială merită prima lucrare, care se înfăţişează ca un excurs întins, aplicat, exact şi extrem de bine organizat, de-a lungul a patru capitole ce includ istoriografia temei (cu etapele semnificative ale concepţiei istoriografice cu privire la nobilimea armalistă română şi însemnele sale heraldice primite de la suveranii din cele patru secole avute în atenţie), valoarea acestor documente heraldice (dimpreună cu aspectele privind modul lor de confecţionare, zonele de unde au provenit

posesorii lor şi izvoarele genealogice, sigilografice şi heraldice în referire), analiza elementelor de conţinut ale blazoanelor (scut, cromatică, piese, figuri heraldice naturale, artificiale şi himerice, elemente exterioare scutului etc. etc.) şi, în fine, descrierea propriu-zisă a blazoanelor, raportată la data, locul, cine a conferit şi cine a primit blazonul, confirmarea sau reconfirmarea diplomei, blazonarea însemnului în conformitate cu normele heraldice etc.

În sinteză, lucrările propuse de Laurenţiu-Ştefan Szemkovics au calitatea de a adăuga două titluri cu şanse de a deveni semnificative în bibliografia domeniului, contribuţii certe şi apte să reprezinte ceva în heraldica şi sigilografia autohtone, discipline, cum spuneam, accesibile cu precădere, dacă nu exclusiv, pasionaţilor.

Tudor RĂŢOI

MESTERSÉGEM CÍMERE: BODOR PÉTER - EGY ZSENIÁLIS SZÉKELY ELEME (BLAZONUL MĂIESTRIEI: BODOR PÉTER – O MINTE SECUIASCĂ GENIALĂ Pál-Antal Sándor, Editura Mentor Könyvek, 2015, 351 p. +15 anexe foto)

De la momentul pensionării sale, acum puțin peste un deceniu, cunoscutul arhivist şi istoric mureşean Pál-Antal Sándor, nu a urmat modelul consacrat al celor retraşi din activitate din motivul atingerii unei anumite borne a vieții. Anual, uneori chiar şi de două ori pe an, şi-a înscris numele ca autor/coautor sau coordonator pe coperte de producții editoriale ce au îmbogățit istoriografia locală sau regională, punând în valoare şi introducând în circuitul ştiințific noi şi noi izvoare documentare descoperite în fondurile păstrate în arhivele din Tg-Mureş, din alte locuri, chiar şi dincolo de hotare, pentru a trata cât mai aproape de exhaustiv un eveniment, o personalitate, un subiect aflat în atenția celor ce sunt credincioşi zeiței Clio.

„Tradiția" pe care şi-a impus-o a fost respectată şi în toamna acestui an prin cartea ce o supunem atenției, cu titlul original „Mesterségem címere: Bodor Péter egy zseniális székely elme", căruia i-am dat o variantă românească livrescă şi nu o traducere ad-literam. Pentru că avem în față o lucrare în limba maghiară, ceea ce restrânge cercul cititorilor, ne-am propus să trecem de bariera obişnuitei recenzii, încercând o prezentare mai extinsă a acestei interesante cărți dedicată unui tîrgumureşean, ale cărui contribuții la dezvoltarea urbei noastre l-au îndreptățit la acordarea numelui său unei cunoscute străzi din Tg-Mureş şi a grupului de blocuri din aceeaşi zonă (şirul „Bodor Péter").

Prima parte a cărții cuprinde un consistent studiu introductiv intitulat „Meşterul universal" (Ezermester) (p. 7-129) a cărui lectură dezvăluie viața şi activitatea unui locuitor al Tg-Mureşului ale cărui „urme" se regăsesc şi astăzi în memoria locuitorilor, mai ales prin cunoscuta fântână cântătoare. Această parte introductivă este structurată pe, să le spunem, subcapitole cu titluri distincte.

Primul dintre acestea, „Contemporanii şi urmaşii despre Bodor Péter" (p. 7-16), este o abordare critică a celor mai importante texte istoriografice dedicate eroului cărții de diverşi autori, care fie i-au fost contemporani, fie l-au „cunoscut" din ceea ce a reținut tradiția orală. Ca o concluzie introductivă, autorul afirmă că Bodor Péter a fost un om vestit încă din timpul vieții, îmbrăcând haina romantică a legendarului. Printre argumentele acestei opinii este faptul că în 1836/37, Borosnyai Lukács János, profesor la Colegiul Reformat din Tg-Mureş, a inclus în istoria în versuri a oraşului, între care se aflau şi unele dedicate fântânii cântătoare, o notă de subsol ce vorbeşte despre Bodor Péter „un mare, dar nenorocos meşter" (p. 7). În aceste prime pagini întâlnim comentarii pertinente ale istoricului mureşean pe marginea unor dintre aceste lucrări omagiale, corectând acolo unde este cazul sau subliniind erorile întâlnite în lucrările omagiale „Bodor Péter". Un exemplu –

monografia lui Páll Andor apărută în *Pesti Napló*, apreciată ca marcată de fantezie, fără o temelie documentară, mai ales pentru perioada copilăriei în care vorbeşte despre „genialitatea tânărului copil secui" (p. 10). Alt exemplu este un scurt articol semnat de Biás István – un portret idealizat al personajului nostru (p. 8). Profesionalismul autorului se remarcă în analiza articolului lui Lévai Lajos, apărut în Élet és *Tudomány*: folosirea arbitrară a izvoarelor demonstrată de interpretarea eronată a prescurtărilor din documentele citate (p.12) De scurte recenzii, cu reproducerea unor citate semnificative, se bucură scrierile despre Bodor Péter semnate de cercetători din secolul XX, dar şi din zilele noastre. Concluzia este cea a unui exigent cercetător, ce îşi bazează afirmaţiile pe izvoare documentare: majoritatea celor ce au scris despre B. P. nu au cercetat arhivele, ci s-au mulţumit cu reluarea informaţiilor cunoscute şi cu o portretizare literară.

Un subcapitol intitulat „Bodor şi familia sa" (p. 16-25) se deschide cu trista constatare că „ştim puţine" despre această chestiune. Reunind informaţii edite şi inedite se reconstituie prima etapă a vieţii lui B. P., data şi locul naşterii, familia mamei şi cea a tatălui, dar şi studiile, respectiv ultima parte a existenţei lui şi sfârşitul vieţii. Corectarea unor erori se face pornind de la ineditul arbore genealogic întocmit chiar de Bodor Péter (p. 17). Se demonstrează, pornind de la informaţii verificate, că şcolarizarea meşterului a inclus şi trei clase de colegiu, dovadă fiind scrisul caligrafic (p. 21). Acelaşi tip de surse sunt utilizate în urmărirea traseului personajului prin ţară, în stabilirea multiplelor meserii pe care şi le-a însuşit cu uşurinţă: de la tâmplărie, la mecanică, de la grădinărit, la construcţii de mori, poduri etc. Un autodidact de marcă, a reuşit să-şi îmbogăţească şi să-şi perfecţioneze cunoştinţele prin studiul unor lucrări de specialitate la care a avut acces în timpul când a fost angajat al unor nobili ai căror copii studiau în străinătate (p. 21). Multă nesiguranţă există în legătură nu doar cu naşterea, ci şi cu decesul şi înhumarea lui Bodor Péter, existând contradicţii între diverse surse. Au rămas necunoscute cauza morţii şi locul de veci (p. 23).

Subcapitolul următor „Meşterul la toate la marile familii nobiliare" (p. 25-28) ne face cunoscute curţile nobiliare unde a lucrat începând cu anul 1805. Este vorba de cunoscutele familii Kemény, Bethlen, Josika, Toldalagi etc. Între altele, a lucrat la castelul de la Chiraleş (azi jud. Bistriţa-Năsăud) a lui Bethlen Lajos, dar şi la cel din Olteni (azi jud. Covasna) aparţinând contelui Mikó Miklós, acolo realizând fresce legate de războaiele napoleoniene. Memoriile unor membri ai acestor familii nobile atestă prezenţa lui Bodor Péter în comitatele Turda, Cluj, Dobâca.

Intitulate plastic „Cuiburi la Tg-Mureş", paginile următoare ale studiului introductiv (p. 28-31) reconstituie anii imediat următori stabilirii meşterului la Tg-Mureş. Potrivit datelor arhivistice, aşezarea în oraş s-a petrecut în 1815. În această perioadă a cumpărat un ceas de aur, neachitând întreaga sumă datorată, având datorii şi la un alt ceasornicar, cei doi creditori deschizând procese împotriva lui

pentru recuperarea banilor sau a obiectelor. Documentele inedite dovedesc că tot cam atunci (1817 sau 1818) a cumpărat un teren în strada Rózsa (azi Eminescu). A continuat să lucreze şi în alte localităţi, dar şi în Tg-Mureş, aici fiind implicat în pavarea unor străzi şi a zonei centrale.

În continuare aflăm detalii despre casa şi parcul de distracţie realizate de Bodor Péter în strada Rózsa (p. 31-43). Pál-Antal S. reuşeşte să identifice amplasamentul terenului cercetând recensămintele şi tabelele de impuneri pentru Tg-Mureş. Reconstrucţia istorică se întemeiază aproape exclusiv pe izvoare inedite descoperite de autor, notele de subsol fiind edificatoare în acest sens. Cititorul află despre soarta acestor imobile, confiscate de autorităţile oraşului în urma arestării proprietarului pentru falsificarea de bani, încercându-se astfel recuperarea pagubelor produse şi plata datoriilor „istorice ” ale lui Bodor Péter. Sechestrul s-a pus şi pe bunurile mobile, unelte sau obiecte inovatoare în lucru, între care un scrin muzical şi un car autonom. Înscrisurile descoperite atestă organizarea mai multor licitaţii pentru valorificarea acestor bunuri, însă în chestiunea creditorilor – cine erau aceştia, dacă erau cu adevărat creditori etc. – au rămas multe neclarităţi.

Cele mai surprinzătoare pagini ale studiului poartă titlul „Falsificarea de bani” (p. 43-50). În memoria posterităţii, Bodor Péter a rămas nu doar ca vestit meşter universal, ci şi ca proscris falsificator de bani. Aflăm astfel că în 2 decembrie 1819 au fost descoperite primele bancnote false şi că primul pe lista suspecţilor a fost Bodor P., fiind singurul considerat în stare de o astfel de îndemânare. Îşi va recunoaşte fapta, îşi va denunţa complicii, va fi arestat. Procesul judecat la Tabla Regească din Tg-Mureş s-a finalizat cu sentinţă în 1820 decembrie 19, fiind confirmată de guberniu în 1822 septembrie 22 şi întărită de împărat în 1823 februarie 21 (p.46). Condamnat la 7 ani închisoare, şi-a executat pedeapsa la Gherla, dar perioada petrecută în detenţie la Tg-Mureş nu i-a fost recunoscută, astfel că a stat în spatele gratiilor 8 ani. Documentele atestă că a fost pus sub supraveghere şi după eliberare, fiind astfel obligat să revină la Tg-Mureş (p. 47).

Despre perioada de detenţie în Tg-Mureş aflăm detalii interesante sub titlul „Locatar al închisorii oraşului” (p. 50-57). Argumentele „poveştii” sunt tot informaţiile documentare. Astfel, este identificat locul amplasării acestui imobil destinat recluziunii penale – acolo unde se află acum statuia lui Avram Iancu. Aceleaşi surse inedite permit reconstituiri legate de condiţiile de detenţie, de preţurile practicate pentru mâncarea, lumânările, serviciile de spălătorie practicate în raport cu deţinutul. Calculele autorului ajung la 21-22 florini renani/lună, în timp ce guberniule limitase cheltuielile la 31 creiţari/zi, ceea ce dădea numai 15 fl. ren./ lună (p. 51). Între restricţiile impuse deţinutului Bodor a fost şi cea de limitare a mişcărilor prin lanţuri la picioare, ceea ce a dus la infectarea unuia dintre membrele inferioare. În urma examinării medicale şi a informării guberniului, acesta a aprobat îndepărtarea cătuşelor. Pe baza documentelor descoperite, autorul cărţii procedează

la corectarea unor date privind perioada petrecută în închisoarea din Tg-Mureş (43 de luni şi nu 31), dar şi sumele cheltuite de Bodor aşa cum le-a calculat el însuşi (p. 51). Poate cel mai interesant text documentar citat aici este o informare datată 25 septembrie 1839 şi aparţinând magistratului oraşului care recunoaşte lucrările executate de meşterul Bodor ca deţinut în folosul urbei, până la transferul lui la Gherla. Între acestea se află lucrările de întreţinere la fântânile arteziene din oraş, inclusiv fântâna cântătoare din piaţă, pavarea unei părţi centrale a oraşului etc. Constată autorul pe bună dreptate că este ciudat, dar perioada petrecută în închisoare la Tg-Mureş i-a adus lui Bodor recunoaşterea şi renumele ca urmare a celor mai importante creaţii ale sale duse la împlinire tocmai atunci(p. 57).

Pentru că cea mai cunoscută operă a lui Bodor rămâne fântâna arteziană cântătoare, este firesc un subcapitol consistent, în trei părţi, care tratează această chestiune (p. 58-75) sub titlul „Meşterul şi fântâna". Descoperim cu uimire că încă la început de secol XIX autorităţile oraşului luaseră decizia de a ridica o fântână arteziană în zona centrală (p. 58), ceea ce s-a şi întâmplat, că o alta a fost ridicată în fosta str. Sîngeorgiului, la întretăierea străzilor Revoluţiei şi Poştei de azi (p. 59) şi că de fapt Bodor Péter a procedat doar la reconstrucţia primei fântâni ajunsă într-o stare jalnică în 1820. În închisoare fiind, meşterul a acceptat cererea autorităţilor de a elabora un plan de modernizare, drept urmare i s-au asigurat condiţiile necesare (cameră mai luminoasă, lumânări suficiente etc.). Desenele lui Bodor au fost depuse în arhivă, dar ele s-au pierdut, păstrându-se doar cele realizate de Mikolai Tóth István, scrib la Tabla regească din Tg-Mureş, contemporan cu B.P. şi care prezintă o diferenţă esenţială – statuia de pe acoperişul fântânii, care la Bodor îl reprezenta pe Apolo, la Mikolai, pe Neptun(p. 60). „Povestea" procurării materialelor, numele celor ce au executat lucrările de tâmplărie, lăcătuşărie etc., sub supravegherea meşterului deţinut, calculul cheltuielilor pe tipuri de materiale şi de lucrări (făcut de autor pe baza documentelor), detalii despre traseul conductelor de apă etc., toate sunt „curiozităţi" satisfăcute. Dar poate cele mai interesante rânduri sunt dedicate mecanismului muzical creat şi instalat de Bodor la fântâna din piaţa centrală, care de patru ori pe zi îi încânta pe cei din apropiere cu melodii turceşti (!). Costurile acestui dispozitiv s-au ridicat la 6-700 forinţi, dar frumuseţea fântânii şi cântecele ei au avut ca rezultat chiar şi versuri închinate de Borosnyai L. János acestei construcţii urbane, versuri reproduse în cartea de faţă (p. 67).Tot din creaţia aceluiaşi poet rezultă adevărul reprezentării lui Apolo şi nu a lui Neptun pe acoperişul fântânii (p. 69). În continuare sunt strânse la un loc informaţii din presă şi documente despre lucrările de întreţinere din anii când Bodor se afla la Gherla, dar şi cele executate până la sfârşitul secolului la fântâna rămasă pentru posteritate ca fântâna lui Bodor. De reţinut este faptul că piesele de arhivă anulează legenda arhicunoscută despre intervenţia lui Bodor Péter asupra mecanismului astfel ca fântâna sa să nu mai cânte. Aceleaşi surse indică demontarea fântânii petrecută în anul 1911 (p. 74).

A existat nu doar o fântână Bodor, ci şi un pod Bodor în oraşul nostru. Şi acestei realizări tehnice de excepţie, Pál-Antal Sándor îi consacră un număr important de pagini (p. 75-83). Acest pod a fost unul dintre cele trei existente peste Mureş, refăcut de Bodor după inundaţiile din 1821. Planul de reconstrucţie i-a aparţinut aceluiaşi maestru constructor, o mulţime de documente inedite aducând informaţii necunoscute până acum despre decizii ale autorităţilor, lucrări, materiale folosite, preţuri, nume ale diferiţilor meşteri participanţi. O altă legendă – podul construit numai din lemn – este scoasă din circuit, datele publicate demonstrând că s-a utilizat şi fier.

Următoarele două subcapitole se ocupă de inovaţiile uimitoare ale lui Bodor Péter – scrinul muzical şi carul autonom (p. 83-87) – şi reparaţiile la turnul bisericii reformate din cetatea Tg-Mureşului (p. 87-89).

Detenţia executată la Gherla este reconstituită pornind tot de la documente, care, între altele, îl ajută pe autor să confirme lucrările de reparaţii executate de deţinutul tîrgumureşean la orga din biserica armenească (p. 95) şi să infirme că Bodor ar fi pictat biserica ortodoxă din acelaşi oraş (p. 90), întrucât aceasta nu exista încă în anii respectivi.

Despre activitatea lui B. P. ca „geometru" al oraşului încă din primii ani ai prezenţei lui la Tîrgu-Mureş, vorbesc tot documentele (p. 95-99). Acestea dezvăluie aprecierea de care eroul cărţii se bucura în rândul concetăţenilor, purtând titlul de „insineur" sau „geometra" chiar şi în perioada primei lui arestări. Bodor este autorul planului de reparare a unor străzi şi drumuri, realizând pietruirea lor (p. 99).

Evocarea etapei existenţiale a lui Bodor P. după anul 1829, intitulată sugestiv „Fără ieşire" (p. 99-109) aduce în faţa cititorului anii dificili în care vestitul meşter nu a mai fost angajat în lucrări de anvergură care să-i asigure traiul zilnic. Tot acum, o demonstrează înscrisurile ajunse la noi, el pierde procesele deschise de creditorii lui, dar şi terenul din oraş (p. 101) În 1835 este din nou prins cu falsificarea de bani, nu în Tg-Mureş, ci la Bistriţa. Închis, el nu se va mai bucura de condiţiile bune din trecut, oraşul renunţând să se folosească de priceperea lui în efectuarea de lucrări publice (p. 104). Şi sentinţa primită a fost mai dură – 10 ani de închisoare pe care îi va petrece tot la Gherla, eliberarea având loc la 27 februarie 1845 (p. 108). Autorul cărţii îşi exprimă opinia că dacă în această a doua stare privativă de libertate Bodor Péter ar fi beneficiat de împrejurări favorabile, ar fi lăsat posterităţii alte creaţii născute din priceperea sa (p. 109).

Arhivele cercetate de istoricul mureşean au scos la iveală talentul de constructor de orgi al renumitului meşter. Realizările în domeniu ne sunt făcute cunoscute în subcapitolul „Artistul constructor de orgi" (p. 109-116). Cele mai vestite instrumente muzicale purtând „semnătura" lui B.P. ca şi constructor sau reparator al lor sunt atestate în bisericile reformate sau unitariene din Ernei, Găneşti,

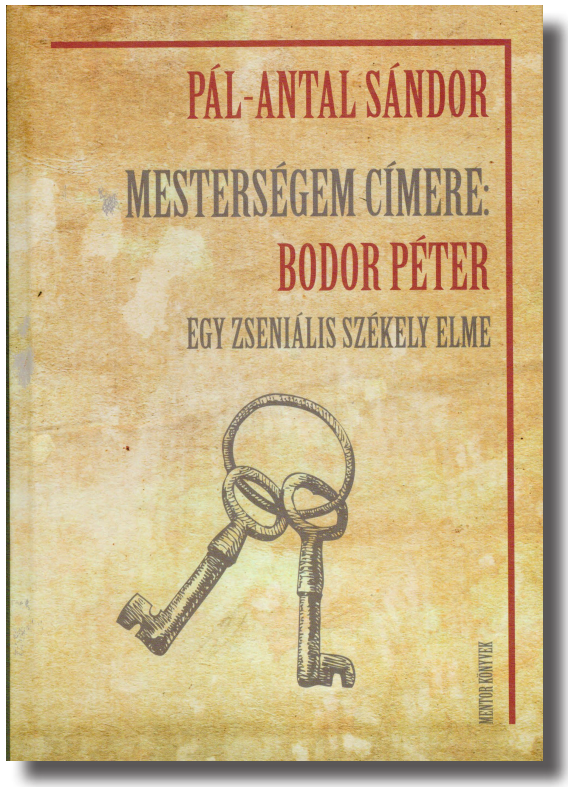
Săbed şi Chibed. A mai reparat orga armenilor din Gherla, cea a reformaților din Corunca. Deşi informațiile sunt lapidare şi cu lipsuri, Pál-Antal S. opinează că a construit orgi mai întâi între anii 1806-1819. Date sigure despre aceeaşi activitate au fost depistate pentru deceniile 4-5 ale veacului al XIX-lea. Interesante descrieri ale unor orgi completează portretul meşterului Bodor. Cu toate acestea, spune autorul, sunt necesare cercetări pe acest subiect în arhivele mai multor biserici reformate şi unitariene.

În paginile următoare descoperim un Bodor Péter implicat în evenimentele revoluției paşoptiste. Presa vremii, diverşi autori, dar şi documente ne dezvăluie „fabricantul de focoase" (p. 116-122). Cercetările au confirmat că Bodor a desfăşurat această activitate în 1849, probabil începând in iunie 1848 (p.118). Sunt corectate unele erori apărute în lucrări dedicate acestei perioade din viața meşterului, între care deplasarea acestuia la Cluj, la generalul Bem, în timpul revoluției (p. 121). Înfrângerea revoluției a coincis cu sfârşitul vieții pământeşti a îndemânatecului mureşean, ajuns la vârsta de 66 ani.

Amplul studiu introductiv se încheie cu rânduri consistente (p. 122-129) dedicate unei copii a fântânii Bodor, ridicată în insula Margareta (Budapesta), la inițiativa inginerului Páll Andor, originar din Tg-Mureş şi autor al planului de construcție, pornind de la desenele lui Mikola Tóth István, amintite mai sus.

A doua parte a cărții semnate Pál-Antal Sándor, dezvăluie interesul arhivistului de a pune la dispoziția cercetătorilor interesați documentele inedite valorificate în studiul de început, în text integral şi original. Cele 63 piese arhivistice sunt precedate, conform regulilor ştiințifice, de o listă a acestora, în ordine cronologică sub forma unor scurte, dar clare rezumate.

Cartea este presărată cu imagini ale unor documente sau fragmente ale acestora, considerate importante pentru subiectul dezbătut. Două scurte rezumate în limbile română şi engleză dau o idee despre conținut celor ce nu pot citi în limba maghiară. Lista bibliografică cuprinde izvoare arhivistice, autori şi lucrările lor, organe de presă. Instrumentele ştiințifice concepute de autor – Listă de cuvinte şi expresii (p. 331-339), respectiv Indice de persoane şi locuri - ridică la un nivel superior calitatea ştiințifică a cărții. Anexele foto care încheie în mod fericit această apariție editorială îi sporesc frumusețea, condițiile grafice ale lucrării fiind, ca de fiecare dată, deosebite.

PÁL-ANTAL SÁNDOR
MESTERSÉGEM CÍMERE:
BODOR PÉTER
EGY ZSENIÁLIS SZÉKELY ELME
MENTOR KÖNYVEK

Adrian Onofreiu, Ioan Bolovan, Mircea Chira
Familiile din Telciu în anul 1869 - perspective demografice şi socio-economice ,
Editura ARGONAUT, Cluj Napoca, 2015, 598p.

„Insuficienţa unor investigaţii de substanţă privitoare la istoria familiei est-europene, contrastează cu cercetările abundente ce au ca obiect structurile familiale din vestul şi centrul Europei”[1]. Remarca profesorului Karl Kaser de la Universitatea din Graz, preluată dintr-un articol apărut în 1994, nu şi-a pierdut nici azi, din păcate, actualitatea. Mai mult chiar, trebuie să remarcăm că, deşi în ultimele decenii au apărut studii privitoare la Balcani, Polonia, Ungaria sau Ţările Baltice, despre România/Transilvania, în afara unor informaţii strecurate într-un context mai general, s-a publicat prea puţin pe această temă. Principalul factor responsabil de această situaţie constituindu-l, în opinia noastră, absenţa unor surse edite[2] care să poată oferi demografilor istorici informaţia necesară pentru elaborarea unor sinteze capabile să aşeze şi familia românească pe harta cercetării istoriografice europene.

Lucrarea de faţă vine tocmai în sensul corectării acestei carenţe, oferind specialiştilor materialul necesar pentru analiza structurilor familiale din mediul rural transilvănean. Prezenta ediţie de documente, în continuarea celei dedicate oraşului Năsăud (Ioan Bolovan, Adrian Onofreiu, Viorel Rus, „Familiile din Năsăud în anul 1869. Contribuţii de demografie istorică”, Cluj-Napoca, 2010) restituie celor interesaţi datele culese din formularele statistice primare ale Recensământului din 1869. Organizată sub formă tabelară, informaţia privitoare la fiecare din cele 460 de numere de casă, existente în epocă în Telciu, oferă o imagine complexă asupra gospodăriilor tradiţionale din fosta graniţă năsăudeană. Sunt identificaţi membrii fiecărei unităţi de locuit, cu numele, confesiunea, ocupaţia, anul şi locul naşterii lor, fiind consemnate şi relaţiile dintre aceştia. De asemenea, sunt prezentate date referitoare la situaţia economică a familiilor: tipul casei şi acareturile existente în gospodărie, precum şi efectivele de animale.

Autorii nu s-au oprit doar la editarea acestui bogat material documentar, ci au însoţit lucrarea cu un lămuritor studiu introductiv, menit, pe de o parte, să familiarizeze cititorul cu conţinutul documentului editat, iar pe de alta, să ofere o imagine sintetică asupra informaţiilor cuprinse în această valoroasă sursă. Axat pe trei problematici principale, studiul urmăreşte în prima parte structurile de habitat aşa cum au fost ele descrise de recenzori. Urmează un capitol consacrat populaţiei din Telciu, urmărită din perspectiva unor indicatori demografici (vârstă, sex), sau socio-economici (ocupaţie, grad de instruire ş.a.). Cea mai consistentă

1 Karl Kaser, The Balkan Joint Family: Redefining a Problem, în *Social Science History*, Vol. 18, 2, 1994, p. 245.

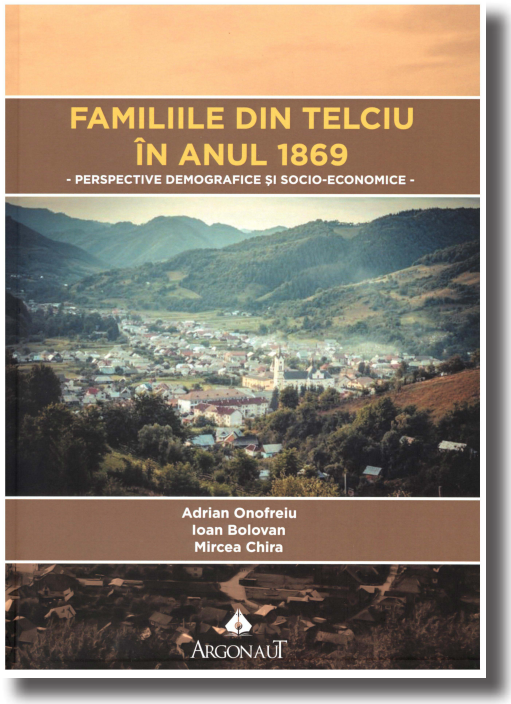
2 O excepţie notabilă o constituie Proiectul MOSAIC, iniţiat şi coordonat de Institutul Max Planck din Rostock, în cadrul căruia au fost prelucrate formularele statistice ale Recensământului din 1869 pentru localităţi aparţinând de actualele judeţe Sălaj şi Mureş.

parte este cea dedicată aspectelor economice. Pe lângă date privitoare la efectivele animalelor domestice aflate în proprietatea sătenilor din Telciu, ne este propusă şi o schiță statistică a potențialului economic şi a resurselor zonei. Aici, poate, ar fi fost indicată prezența unei harți, care ar fi scutit autorii de enumerarea in extenso a unor toponime de interes local, care nu fac decât să îngreuneze în mod nejustificat lectura. Studiul se încheie cu o mică secțiune de anexe (eronat indicată în „Cuprins" ca începând la pagina 63), cuprinzând câteva tabele statistice ce rezumă principalele caracteristici demografice şi economice descrise în fişele primare şi un set de reproduceri fotografice ale formularelor folosite în epocă. Credem că aici, în acest capitol de anexe, şi-ar fi avut locul şi cele două subcapitole dedicate categoriilor de impozite şi, respectiv, unităților de măsură folosite la acea vreme.

Dincolo însă de aceste mici scăpări, marele şi incontestabilul merit al acestui volum este acela de a pune la îndemâna cititorului – cu sau fără preocupări ştiințifice – interesat de universul domestic al satului transilvănean, un instrument de lucru sau de informare bine organizat, cuprinzând material de cea mai bună calitate.

Publicarea acestui corpus documentar aduce însă autorilor, odată cu felicitările noastre, şi o mare responsabilitate. Aceea de a nu lăsa lucrurile neterminate, de a persevera în această lăudabilă postură de editori de surse istorice, continuând seria şi cu alte localități ale ținutului grăniceresc şi, de ce nu, motivând-i astfel şi pe alții să le urmeze exemplul.

Bogdan CRĂCIUN

ANUARUL ARHIVELOR MUREŞENE, NR. I – IV (SERIE VECHE)

În anul.2001 se împlineau 5 decenii de la înfiinţarea instituţiei Arhivelor Naţionale la Târgu-Mureş, intitulată pe atunci Serviciul Regional Mureş al Arhivelor Statului şi 170 de la înfiinţarea Arhivelor Statului în Ţara Românească în baza prevederilor Regulamentului Organic Această dublă aniversare a prilejuit directorului Arhivelor Mureşene, domnului Liviu Boar, organizarea, la Sovata, în ziua de 31 octombrie 2001 a unei sesiuni de comunicări ştiinţifice intitulată ,,Arhivele în slujba ştiinţei şi culturii".şi edititarea lucrării ,,Semicentenarul Arhivelor Mureşene. 1951-2001" apărută la Editura TIPOMAR, sub semnătura doctorandului de atunci Liviu Boar. Organizată în colaborare cu Direcţia judeţeană Cluj a Arhivelor Naţionale,, Asociaţia Arhiviştilor ,,David Prodan" Cluj-Napoca şi Filiala Târgu-Mureş a asociaţiei, sesiunea de la Sovata a atras ,,peste 40 de cercetători ştiinţifici din cadrul arhivelor, muzeelor şi bibliotecilor din ţară şi străinătate, distinşi profesori universitari din centrele universitare Cluj-Napoca şi Bucureşti, care au prezentat comunicări de un înalt nivel ştiinţific. Pentru o valorificare plenară a acestor comunicări, Arhivele Naţionale – Direcţia Judeţeană Mureş şi Asociaţia Arhiviştilor ,,David Prodan" au considerat necesară publicarea acestora, pentru a intra, astfel, în circuitul ştiinţific naţional şi internaţional." (Liviu Boar, La început de drum, Anuarul Arhivelor Mureşene, vol. I, p. 7-8 al). Şi astfel a luat naştere primul număr al Anuarului, urmat de alte trei, care au publicat cele mai valoroase comunicări din primele patru ediţii, desfăşurate tot la Sovata, în anii 2002-2005, ale Sesiunilor de Comunicări Ştiinţifice ,,Arhivele şi cercetarea istorică". Motto-ul acestei reviste ştiinţifice a fost inspirat ales din scrierile de istorie ale omului politic şi istoric Mihail Kogălniceanu ,,Spre a avea o istorie, îndeosebi istoria ţării tale, nimic mai bun, mai folositor, mai neapărat este decât a avea înaintea ta cronicile, biografiile, diplomele, toate acele acte scrise care se raportează la întâmplările politice, la dreptul public, la legile, la instituţiile, obiceiurile şi moravurile timpurilor trecute, căci puşi în faţă cu aceste originaluri, suntem, cum am zis, la izvoarele istoriei". Şi, autorii acestei reviste ştiinţifice într-adevăr se află la izvoarele istoriei, înaintea marelui tezaur care sunt Arhivele Naţionale.

În prezentarea de faţă voi căuta, ca pe baza unor date statistice, să vă informez asupra acestui minunat instrument de valorificare şi difuzare a trudei oamenilor din arhivele mureşene şi din ţară sau din alte instituţii de ştiinţă şi cultură care au contribuit la elaborarea celor 4 volume.

Voi începe cu **structura** conţinutului. De-a lungul celor 4 ani de apariţie, 2002-2005, structura Anuarul-ui Arhivelor Mureşene s-a modificat puţin, în sensul că principalele capitole, **Arhivistică, Istorie şi Anexe**, care ocupă marea majoritate a spaţiului tipografic, **1199 de pagini dintr-un total de 1414 pagini, adică 84,79%**, au avut continuitate . De la numărul doi s-a perfecţionat, în structura

volumelor introducându-se şi capitolele **Documente, În memoriam şi Recenzii şi note de lectură** care aduce o notă mai puternică din punct de vedere arhivistic. În ultimul număr s-a renunțat, din păcate, la capitolul **În memoriam**. Spre lauda Colegiului de redacție, care are, aproximativ, aceiaşi membrii, **în seria nouă** a Anuarul-ui Arhivelor Mureşene s-a revenit asupra acestui capitol sub denumirea de **Arhivişti ardeleni,** care omagiază, comemorează şi ne amintesc de personalitățile din domeniul arhivelor care nu se mai află printre noi. Pe fiecare număr structura arată astfel: Vol I: 4 capitole: Mesaje de salut, Arhivistică, Istorie, Anexe; Vol. II: 7 capitole: Mesaje de salut, Arhivistică, Istorie, Documente, Centenar, Recenzii şi note de lectură, Anexe. Vol. III: 6 capitole: Arhivistică, Istorie, Documente, În memoriam, Recenzii şi note de lectură, Anexe. Vol. IV: 6 capitole: Mesaj, Arhivistică, Documente, Recenzii şi note de lectură, Anexe.

Fiind o singură carte, formată însă din 4 volume, mi-am propus să o tratez în mod unitar. Astfel primul capitol de debut al anuarului este intitulat: **Mesaje**: **- 6**; **Autori**: **5 individuali şi 1 colectiv:** Dr. Corneliu Mihail Lungu – 3; Dr. Nicolae Bocşan – 1; Dr. Ioan-Aurel Pop – 1; Asociația Arhiviştilor „David Prodan" Cluj-Napoca – 1; **2 Scrisori**: Liviu Boar ți Joan van Albada.

Arhivistică: **Autorii** care au elaborat studii şi articole de Arhivistică: **18** (reprezentând 22,78% din totalul autorilor Anuarului) din care: 4 doctori în ştiințe (22,22%), 4 doctoranzi (22,22%) şi 10 consilieri (55,55%). **Studii şi articole elaborate: 26** din care: 24 în limba română şi două în limba maghiară, în **spațiul tipografic a 206 pagini**, media studiu/ pag. fiind de aproximati 8 (7,92) pagini/studiu; Fiecare studiu are **Abstracte** (rezumate): 15 în engleză, 6 franceză, 5 germană; **Note bibliografice**: 245 media fiind de 9,4/studiu şi 5 dintre ele au **Bibliografii** care cuprind 44 de lucrări şi legi, în medie 8,8 lucrări/studiu;

Istorie: **Autori 53, (67,08%)** din totalul autorilor anuarului, sunt: doctori în ştiințe 11 (20,75%), doctoranzi 10 (18,86%), directori de Arhive Naționale 2, consilieri 12 din care (6 consilieri arhivişti, 4 consilieri superiori, 2 consilieri asistenți) (22,64%), profesori 7 (13,20%), muzeografi 3 (5,66) şi câte unu (1,88%) lector univ., cercetător principal, cercetător asistent, inspector de specialitate, bibliotecar, referent de specialitate, tehnician arhitect şi 1 la care nu se consemnează profesiunea. Cei 53 de autori au elaborat **81 de studii şi articole** din care 80 în limba română şi 1 în limba maghiară într-un **spațiu tipografic** de **856 pagini**, în medie de 10,56 pagini/studiu; Fiecare studiu are **Abstract,** deci **81** din care: 48 în limba engleză, 16 franceză,16 germană, 1 în limba rusă; **Note bibliografice: 3459** cu o medie de 42,7 la fiecare studiu; Mai cuprinde **21 de Anexe** şi **40 de imagini** din care: 16 sigilii, 6 facsimile şi 18 fotografii (foto bust, clădiri, aspect oraş, capiteliu, uşi impărăteşti, coloană) Studiile de istorie acoperă din spațiul tipografic.

Documente: **13 studii, 14 autori** din care: doctori în ştiințe 3, doctoranzi 4, consilieri 3 (2 sup. şi 1 pr.), lector univ. 1, bibliotecar 1. Referent de specialitate

1, student 1; într-un **spațiu tipografic de 161 pagini**, media fiind de 12,38 pag/ studiu; **13 Abstracte** din care 6 în engleză, 4 germană, 3 franceză; 333 de **note bibliografice**, media 25,61 note/studiu; **documente:** 39 comentate sau rezumate şi 2 tabele conținând 15 scrisori şi enumerate 8 colecții de manuscrise şi 19 documente de colecție; **imagini** 6 din care 3 foto bust, 2 facsimile şi o imagine grafică;

Centenar sau **În memoriam** în vol. II şi III: 2 **studii** (David Prodan, Liviu Moldovam); 2 autori – 1 director, 1 cons. sup.; 16 pagini; **note bibliografice** 57; **rezumate** 2 în L. franceză

Recenzii şi note de lectură: **13 recenzii de carte;** într-un **spațiu tipografic de 30 pagini; 8 autori** din care: 1 doctor în ştiințe;, 2 doctoranzi, 4 consilieri (1 sup, 1 pr., 2 asist), 1 profesor: Tot la acest capitol domnul Director dr. Liviu Boar prezintă câte un **raport anual** intitulat ;;Activitatea ştiințifică a Direcției Județene Mureş a Arhivelor Naționale". Astfel de rapoarte apar din volumul al doilea pe anii: 2002-2003; 2004; 2005.

Anexe: Sunt redate în 37 de pagini, **67 de imagini** din care; 12 facsimile (mesaje, materiale editate de Arhivele mureşene), 36 de sigilii în 12 planşe, 19 fotografii de la Sesiunea jubiliară de comunicări ştiințifice de la Sovata din 31 octombrie 2001 şi Sesiunile de comunicări ştiințifice ,,Arhivele şi cercetarea istorică" de la Sovata din mai 2002, mai 2003, mai 2004 şi mai 2005.

Fiecare volum mai cuprinde lista Abrevierilor şi **Lista autorilor** volumului: vol. I – 29, (33), vol. II – 35 (36), vol. III – 28 (27), vol. IV – 26 (27). Total 118 (123) autori, practic sunt79, unii autori apărând în mai multe volume. Ex: apar în toate cele 4 volume: Liviu Boar, Alexandru Cîmpean, Beatrice Dobozi, Peter Moldovan, Adrian Onofreiu, Ramona-Carmen Păcurar.

Total autori, vol. I –IV: 79 din care: 20 doctori în ştiințe (25,31%), 14 doctoranzi în ştiințe (17,72%), 21 de consilieri (26,58%), (din care: consilieri arh. 8, cons. sup. 5, cons. pr. 4, cons. asist. 4), lectori univ. 2 (2, 53%), cercetători 1 (1,26%), cercetători asistent 1, profesori 6 (7,59%), muzeografi 3 (3,79%), bibliotecari 2, inspector de specialitate 1, inspector arhive 1, referent de specialitate 1, tehnician arhitect 1, student 1, neconsemnată specialitatea 1; directori arhive 3 (3,79%). Din cei 79 de autori dacă îi excludem pe cei care nu lucrează în domeniul arhivelor, 22 (3 doctori în ştiințe, 6 profesori, 2 lectori, 2 cercetători, 3 muzeografi, 2 bibliotecari, 1 teh. arhitectură, 1 referent de specialitate, 1 student, 1 neconsemnată specialitatea), **57 de autori lucrează direct în domeniul arhivelor, deci 72,15%,** procent ce confirmă faptul că este o revistă a arhivelor şi a înclinației spre cercetarea şi valorificarea ştiințifică de către specialiştii săi, a acestei ,,memorii colective a națiunii" precum sunt apreciate arhivele naționale. Din cei 79 de autori 31 provin din Târgu-Mureş (39,24%), 11 din Cluj-Napoca (13,92%), câte 4 din Bucureşti şi Zalău, câte 3 din Baia Mare,, Piteşti, Sfântu-Gheorghe, doi din Braşov, Galați,

Bacău şi Ungaria şi câte unul din S.U.A., U.E.,,Craiova, Râmnicu-Vâlcea, Turnu-Măgurele, Năsăud, Bistrița, Miercurea-Ciuc, Iaşi, Sângiorgiu de Mureş, Sovata şi de proveniență necunoscută. 59 de autori provin din localitățile transilvane, reprezentând 74,68 % din numărul cercetătorilor, fapt meritos pentru Anuarul Arhivelor Mureşene care promovează cercetarea locală şi valorificarea muncii acestora. (ANEXA nr. 1)

Total materiale publicate în cele 1414 pagini (medie volum 353,5 p.) ale celor 4 numere: **146** din care; studii şi articole de arhivistică 26, de istorie 81, studii şi articole privind documentele 13, În memoriam 2, (122 de studii şi articole în total) recenzii 13, rapoarte de activitate 3, mesaje 6, scrisori 2. (ANEXA nr, 1). Anuarul mai cuprinde: 122 de Abstracte din care: 69 în limba engleză, 27 în L. Franceză, 25 în L. Germană şi 1 în L. Rusă, 4094 note bibliografice, o Bibliografie arhivistică formată din 44 de lucrări, 21 de Anexe, 39 de documente comentate sau rezumate, 2 tabele conținând 15 scrisori şi enumerate 8 colecții de manuscrise şi 19 documente de colecție, 113 imagini constând din: 52 sigilii, 21 facsimile şi 40 de fotografii. Greutatea totală a Anuarului Arhivelor Mureşene (serie veche) este de 2,100 kg. (medie volum – 0,525 kg).

Pentru mai multe amănunte, privind în mod deosebit tematica istorică a studiilor şi articolelor de istorie şi amănunte asupra fiecărui volum vă rog să consultați ANEXA nr, 2.

ANEXA nr 1

Îndice de autori ai Anuarului Arhivelor Mureşene (serie veche) şi calificarea obținută la data publicării materialului..

Legendă: 1,2,3,vol/.articol sau studiu de istorie; 1a, 2a, 3a – studii sau articole de arhivistică: 1r – recenzie; 1ra – raport; 2m – in memoriam; 1mj – mesaj; 2d, 3d – documente; 1c.î. – cuvânt înainte;

A (3 materiale) (autori 3)

Joan van Albada – 2mj,	dr	U.E.
Livia Ardelean – 1a,	consilier arhivist	Cluj-Napoca
Ofelia Avarvarei – 1a,	consilier arhivist	Cluj-Napoca

B (19) (6)

Nicolae Balint – 4,	prof.,	Târgu-Mureş
Marin Iosif Balog – 4r, 4r,	drd,	Cluj-Napoca
Liviu Boar – 1c.î, 1a, 1, 2mj, 2a, 2d, 2ra, 3a, 3a, 3ra, 4ra,	drd, drd, dr, dr; Târgu-Mureş	
Nicolae Bocşan – 1mj,	dr	Cluj-Napoca

Daniel Boroş – 2, drd Târgu-Mureş
Traian Bosoancă – 1, 2, 2d, drd, drd Târgu-Mureş

C (11) (7)

Mariana Carp – 2, inspector de specialitate Galaţi
Daniel-Nicolae Chelaru – 3r, cons. pr., - volumul II Daniel Chelaru apare la lista de autori?? Bacău
Alexandru Cîmpian – 1, 2, 3, 4, cons arhivist, cons.pr, cons. sup, cons. sup., Târgu Mureş
Maria Costea – 2, drd Târgu Mureş
Simion Costea – 3, lector univ. Târgu-Mureş
Diana Maria Covaci – 3, drd Cluj-Napoca
Cristian Crişan – 1, 2d, consilier arhivist, consilier pr. la vol III apare în lista autorilor, fără să apară cu material în volum ??? - Sfântu-Gheorghe

D (14) (6)

Beatrice Dobozi – 1 a, 1, 2, 2r, 3a, 3, 3m, 4d, cons arh, cons. sup, cons. sup, con. sup. Târgu Mureş
Vasile Dobrescu – 1, 2, dr, dr Târgu-Mureş
Doczz Ors – 3d, bibliotecar Târgu-Mureş
Ioan Dordea – 1, dr Cluj-Napoca
Carmen Maria Dorlan – 3, cerc asist Târgu Mureş
Ioan Drăgan – 2m, director Cluj-Napoca

F (1) (1)

Mihaela Filip – 1, cons arh Zalău

G (5) (2)

Gagyi Josif – 4, dr., Târgu-Mureş
Viorel Grama – 2a, 2r, 2r, 4r, cons as, cons. as Târgu-Mureş

H (3) (1)

Ana Hancu – 2, 3, 4, muzf, muz, muz Târgu-Mureş

I (2) (1)

Paula Ivan – 2a, 2, drd Cluj-Napoca

J (3) (3)

Jozsa Andras – 1, prof. Sovata
Diana Joiţa – 4d, consilier, Bucureşti
Diana Jucălea – 3a, insp arh Piteşti

K (1) (1)

Kovacs Gyorgy – 4, bibliotecar, Sângeorgiu de

Mureş

L (7) (3)

Laszlo Marton – 2, 3, 4r,	prof, prof, prof	Târgu-Mureş
Ioan Lăcătuşu – 4a,	dr	Sfântu-Gheorghe
Corneliu Mihail Lungu – 1mj, 2mj, 4mj,	dr, dr, dr	Bucureşti

M (17) (9)

Ioan Eugen Man – 2, 3, 4,	teh. arh, ten arh, teh arh	Târgu-Mureş
Veronica Mardare – 2d,	studentă	Iaşi
Elisabeta Marin – 1 a,	drd	Braşov
Elena Mihu – 1,	muzeograf	Târgu-Mureş
Adriana Miron – 1,	consilier arhivist	Baia-Mare
Peter Moldovan 1 a, 1, 2a, 2r, 3, 3, 4a,	cons arh, drd, drd, drd	Târgu-Mureş
Adriana Florica Muntean – 2,	dr	Cluj-Napoca
Vilică Munteanu – 1, 2a,	director	Bacău
Ionel Mureşan – 3,	prof,	Târgu-Mureş

N (6) (4)

Nagy Ferenc – 1, 2a,	dr, dr	Ungaria
Laura Neagu – 1,	consilier arhivist???	?
Romeo Negrea – 4,	prof.,	Sfântu Gheorghe
Novak Csaba Zoltan – 2, 3,	prof, cerc,	Târgu-Mureş

O (7) (3)

Olah-Gal Robert – 3d,	lector univ.	Miercurea-Ciuc
Adrian Onofreiu – 1, 2, 3d, 4,	cons arh, drd, drd, drd	Bistrița
Ilarie Gh.Opriş – 2d, 3,	ref de spec, ref. de spec.	Târgu-Mureş

P (27) (13)

Pal-Antal Alexandru – 1, 2, 3, 4d,	drd, drd, dr., dr.	Târgu Mureş
Virgil Pană – 2,	dr	Târgu-Mureş
Teodor Pavel – 4d,	dr.,	Cluj-Napoca
Ramona-Carmen Păcurar – 1, 1, 2, 2, 3, 3, 4a,	cons arh cons. pr., cons sup., cons sup.,	Târgu-Mureş
Claudia Septimia Peteanu – 4,	muzeograf	Năsăud
Dan Ovidiu Pintilie – 3,	drd	Piteşti
Grigore Ploeşteanu – 1, 2,	dr, dr	Târgu-Mureş
Dănuț Pop – 1, 4,	dr, dr	Zalău
Ioan-Aurel Pop – 1mj,	dr,	Cluj-Napoca
Valer Pop – 1 a, 3a, 3a,	dr, dr,	Târgu-Mureş
Aura Lucia Popa – 3, 4, 4,	drd, drd	S.U.A.

Gheorghe Popa – 2,	director,	Turnu Măgurele
Bogdan-Florin Popovici – 4a,	insp pr.,	Braşov
R (9) (4)		
Adina Rățoi – 4r, 4r, 4r,	cons asist,	Bucureşti
Tudor Rățoi – 4a, 4r, 4r,	dr.,	Bucureşti
Dorin-Ioan Rus – 2d,	drd,	Târgu-Mureş
Viorel Rusu – 1,	consilier arhivist	Baia-Mare
S (6) (5)		
Călin Nicolae Sabou – 1,	cons arh	Zalău
Mihaela Sabou – 1,	cons arhi	Zalău
Simon Zsolt – 2d, 3d,	drd, drd,	Tâgu-Mureş
Szabo Miklos – 2,	cerc princ.	Târgu-Mureş
Szogi Laszlo – 1 a,	dr	Ungaria
Ş (1) (1)		
Gheorghe Șovar – 3d,	cons sup.,	Piteşti
T (2) (2)		
Tamasi Zsolt – 4,	prof.,	Târgu-Mureş
Dragoş Teodorescu – 3,	cons sup.,	Râmnicu-Vâlcea
Ț (1) (1)		
Cristina Țineghe – 1,	drd	Baia-Mare
V (4) (2)		
Gabriela Vulpe – 1, 2,	cons aris, cons asis	Galați
Ilie Vulpe – 2a, 3a,	cons sup., dr.,	Craiova
Z (1) (1)		
Marian Zăloagă – 2,	cerc asist	Târgu-Mureş

ANEXA nr, 2

Volumul 1/2002 – Anuarul Arhivelor Mureşene, Nr 1/2002, Tipografia S.C. TIPOMUR S.A., Târgu Mureş, Str. Tipografiei nr. 3. Apare sub egida Arhivelor Naţionale ale României, Direcţia Judeţeană Mureş şi Asociaţia Arhiviştilor ,,David Prodan" Filiala Târgu Mureş în colaborare cu Muzeul Judeţean Mureş şi cu sprijinul financiar al Consiliului Judeţean Mureş şi al altor 13 sponsori dinTârgu Mureş, Reghin, Târnăveni şi Gheorgheni. 310 pag + 2 coperţi; Colegiul de redacţie: Liviu Boar – redactor şef, Beatrice Dobozi, secretar de redacţie, Alexandru Cîmpian; Viorel Grama, Peter Moldovan, Alexandru Pal-Antal, Ramona-Carmen Păcurar. Lector:Grigore Ploeşteanu, Corectura: Beatrice Dobozi, Tehnoredactarea: Mariana Solovăstru, Coperta: Liviu L. Boar.

Structura: Patru capitole:

Mesaje de salut: Directorul Arhivelor Naţionale, Prof. univ. dr. Corneliu Mihail Lungu; Colegii clujeni din A.N. şi As. Arh. ,,David Peodan", Prof. Nicolae Bocşan, Prorector al Universităţii ,,Babeş-Bolyai" Cluj-Napoca, prof. univ, dr. Ioan-Aurel Pop, directorul Centrului de Studii Transilvane, (6 pagini (11-16).

Arhivistică: ***8 comunicări*** cu 55 pagini; media/pag 6,8 pag/com; din care 7 în limba română şi una în limba maghiară, cu rezumate în limba germană 3, română-frc. 1, eng. 3, franc. 1; 4 comunicări au note bibliografice cu 55 note, media note/com 13,75; şi o anexă ***8 autori***: 2 dr., 3 drd., 3 consilieri arhivişti;

Istorie: ***26 de comunicări*** cu 224 de pagini; media pag/com. 8,61; 26 rezumate din care: 14 eng, 6 ger., 4 franc., 1 rusă, 1 român-franc.; Note bibliografice: au 24 de comunicări cu 651 note, media: 27,12; 2 nu au note; 2 comunicări au anexe: 1 plus 5 anexe; din care 25 în limba română, 1 în limba maghiară; un autor are două comunicări de istorie Ramona-Carmen Păcurar iar trei autori au 2 comunicări, una la arhivistică şi cealaltă la istorie; Liviu Boar, Beatrice Dobozi, Peter Moldovan. Din cei 25 de autori ai comunicărilor de istorie 5 sunt dr. în ştiinţe, 5 sunt drd, 12 sunt consilier-arhivişti, 1 profesor, 1 muzeograf şi 1 nespecificată specialitatea – Laura Neagu. Imagini sigilografice 9 faţă-verso; Tematica studiilor şi articolelor: 5 religioasă (Viaţa lui Andrei Şaguna, sancţionarea abaterilor religioase, preotul Vasile Suciu – biografie, structuri ecleziastice în Maramureş, protopopiatul Reghin), 4 politice, 3 economie (exp. Sare, statutul bresle, bănci), % personalităţi (A. Şaguna, Nestor Şimon, Vasile Suciu, Alexandru Maxim, Mihai Druguleţ, Ioan Maloş), Astra, Propriet. Funciară, 1918, 1940 (3 teme) Învăţământ, Muzică, Sănătate, Calamităţi naturale,sigilii. Temele sunt redate în mod pe cât posibil, cronologic. Pe epoci: Ev Mediu 4 teme; Modernă 7 teme; Contemporană 15 teme: Cuprinde 23 de teme referitoare la spaţiul transilvan şi 2 din Moldova şi Sulina şi una privind Tratatul de Pace de la Paris 1919-1920.

Anexe: se constituie în 4 pagini din 4 facsimile reprezentând mesajele primite,

două facsimile privind materialele editate cu ocazia sesiunii de la Sovata dedicate semicentenarului arhivelor mureşene din 31 oct. 2001, 3 fotografii privind publicaţii ale Arhivelor Mureşene şi 4 fotografii de la Sesiunea de Comunicări, 31 oct. 2001. Anuarul mai cuprinde Lista abrevierilor şi **Lista autorilor** – 29 (fără cei 4 amintiţi) Total autori: 33 din care: 10 doctori în ştiinţe; 7 doctoranzi; 13 consilieri arhivişti, 1 profesor, 1 muzeograf, ! nespecificat (consilier principal AN Târgu Mureş)
Nu sunt menţionaţi la **Lista autorilor:** Laura Neagu; Prof. univ. dr. Corneliu Mihail Lungu; Prof. Nicolae Bocşan, Prorector al Universităţii ,,Babeş-Bolyai" Cluj-Napoca, prof. univ, dr. Ioan-Aurel Pop, directorul Centrului de Studii Transilvane. Deci în fapt autorii anuarului sunt 33;
Sponsori: 17; pt ajutor şi ajutor financiar

Volumul 2/2003 - Anuarul Arhivelor Mureşene, Nr. 2, Tipografia Tipomur S.A. Târgu Mureş, str. Tipografiei, nr. 3. Apare sub egida Arhivelor Naţionale ale României, Direcţia Judeţeană Mureş şi Asociaţia Arhiviştilor ,,David Prodan" Filiala Târgu Mureş. Colegiul de redacţie: acelaşi 2002; Corectura: aceeaşi; Tehnoredactarea; Mariana Solovăstru, Beatrice Dobozi; Coperta: aceeaşi. Nr pagini: 448 plus 2 coperţi;

Structura: 7 capitole: Mesaje de salut, Arhivistică, Istorie, Documente, Centenar David Prodan, Recenzii, Anexe.

Mesaje de salut: 3 – Corneliu Mihail Lungu, Liviu Boar, Joan van Albada, 5 pagini.(11-15)

Arhivistică: 6 **comunicări**, 65 pag., media: 10,83 p./com.; 65 pagini; 5 studii în limba română, 1 limba maghiară; **rezumate** 6: 3 engleză, 1 germană, 1 româno-germano, 1 franc; **note bibliografice**: 73, media 12,16; **Anexe** 5 (1,3,1); 6 **autori**: 1 doctor, 2 doctoranzi, 3 consilieri arhivişti (1 consilier superior, 2 consilier asistent);

Istorie: 22 de **comunicări**, 249 pagini, media com./pag. 11,31; 23 de **autori** din care: 2 dr, 5 drd, 9 cercetători arhivişti, 2 cercetători, 2 profesori, 2 muzeografi, 1 tehnician arhitect; **Tematica**: 7 teme politice (Politica imperială austriacă şi opiniile istoriografiei iluministe, Opţiuni politice ale românilor din Tg. Mureş 1860-1867,Relaţiile româno-bulgare în perioada interbelică, Regimul Dunării, Mişcarea de rezistenţă anticomunistă, Acţiunile de excludere a chiaburilor din GAC, Înfiinţarea structurii politice a PCR în jud. Mureş 1944-1948), Economice 2, Culturale 3, Religie 2, 1918, Deportarea saşilor, Condiţia femei, Ţiganii, Sigilii. În spaţiul Transilvan 19, Ţara Românească 2, Altele 1; Ev Mediu 3; Ep. Modernă 4; Contemporană 15. **Note bibliografice**: 895, media note/studiu: 40,68; **anexe**: 2: **imagini** 5 sigilii; **rezumate** 22 din care 13 în engleză, 5 franceză, 4 germană;

Documente: 5 comunicări, 6 autori, 55 pagini, 5 rezumate: 3 engleză, 1 germ., 1 franc.; 67 note bibliografice; 9 documente , plus 3 anexe cu 3 documente, 3 fotografii bust;

Centenar „David Prodan": 1 material, 6 pagini.

Recenzii şi note de lectură: 15 pagini, 5 materiale, 4 autori.

Volumul cuprinde şi **Lista abrevierilor şi Lista autorilor;** 35, fără Corneliu Mihail Lungu şi Joan van Albada, efectiv 37 de autori din care 7 dr, 5 drd., Consilieri 14 (4 superiori, 7 principali, 3 asistenți), inspectori de specialitate 1, cercetători ştiinţific 1, cercetător asistent 1, muzeografi 2, profesori 3, referent de specialitate 1, tehnician arh. 1, student 1.

Anexe: În 24 de pagini apar: un material didactic, facsimilul a trei mesaje, 36 de sigilii, față-verso în 12 planşe, 7 fotografii de la de la prima ediție (29 mai 2002) şi a doua ediție a Sesiunii ştiinţifice „Arhivele şi cercetarea istorică", 22 mai 2003 şi prezentarea nr. 1 a Anuarului Arhivelor Mureşene de la Tg. Mureş şi Toplița

Imagini: 3 fotografii cu clădiri; 5 cu sigilii, 3 foto bust.

Sponsori: 11;

Volumul 3/2004 Colegiul de redacție – acelaşi, Tehnoredactarea decât Beatrice Dobozi, Tiparul executat la SC CROMATIC TIPO SRL, str. Călăraşilor nr. 58. Pag. 2 – Motto de Mihail Kogălniceanu. Cuprinde 356 pagini 2 coperți

Structura:

Arhivistică: 7 comunicări, 32 de pagini. Media com/pag – 4,57; 5 autori – Liviu Boar şi Valer Pop au două; din care 2 dr, 2 consilieri superiori, un inspector AN; 89 note bibliografice, 23 lucrări indicate la Bibliografie, media note/comunicare 12,7; Rezumate 7 din care 5 în engleză şi 2 franceză;

. **Istorie:** 20 comunicări, 228 de pagini, 17 autori (Aura L. Popa, Peter Moldovan şi Ramona-Carmen Păcurar au câte două) din care: 2 doctori în ştiințe, 3 doctoranzi, 3 consilieri superiori, 1 consilier asistent 1 inspector arh., 2 profesori, 1 cercetător, 1 cercetător asistent, 1 muzeograf, 1 referent de specialitate, 1 tehnician arhitect; **note bibliografice**: 1106, media note/studiu: 55,3; **Rezumate**: 20 din care 10 engleză, 5 franceză, 5 germană; **Imagini** 12 din care: două sigilii, 1 foto cişmea, 3 foto bust, 6 foto: 2 foto catedrală, 2 uşile împărăteşti, 1 capiteliu, 1 coloană; **Anexe**: 13; **Tematica** abordată include teme di variate domenii: **religioase 6** (Învățământul iezuit în Cluj şi Cluj-Mănăştur; Raporturile interconfesionale în Transilvania în a doua jumătate a secolului XVI; Realități confesionale la românii din districtul Bistrița la începutul deceniului VII al sec. XVIII); *Instituții 6* (Instituțiile orăşeneşti din Târgu-Mureş 1300-1849; Instituții cu specific polițienesc în Târgu-Mureş la începutul sec XIX; Organizarea învățământului de stat românesc după 1 Decembrie 1918 în județul Mureş-Turda); **Personalități 3** (Florian Micaş, Ion Duma, Romul S. Orbean); **Politice 3** (Întocmirea listelor de chiaburi în județul Mureş – raionul Mureş între 1949-1952); **Revoluția de la 1848 – 3 teme** (Date inedite, întro corespondență particulară referitoare la evenimentele din anul 1848 la Târgu-Mureş); Sănătate 1; Artă populară 1,

Documente: 5 comunicări, 53 pagini, 5 autori din care: 1 cercetător, 1

bibliotecar, 1 lector universitar, 2 consilieri principali; **note bibliografice:** 196, media 39,2 / comunicare; **rezumate**: 5 din care 3 germană, 1 franceză, 1 engleză; **Imagini**: 3 din care 2 facsimile şi o imagine grafică; **Anexă** 1; Documente: 13 rezumate de documente, 2 tabele de documente, 15 scrisori, enumerate 8 colecţii de manuscrise, şi alte 19 documente din colecţii

În memoriam: Liviu Moldovan, 10 pagini, 1 autor, Beatrice Dobozi-consilier principal,

Recenzii şi note de lectură: 2 recenzii, 4 pagini, 2 autori: Daniel Nicolae Chelaru, Liviu Boar

Abrevieri, Lista autorilor – 28 din care: 3 dr, 4 drd, consilieri 10 (5 superiori, 4 principali, 1 asistent), profesor 2, cercetător 1, cercetător asistent 1, bibliotecar 1, lector universitar 1, muzeograf 1, inspector de specialitate 1, inspector asistent 1, referent de specialitate 1, tehnician art. 1.

Anexe: 3 pag. – 4 fotografii cu imagini de la cea de-a III-a ediţie a sesiunii de comunicări ,,Arhivele şi cercetarea istorică", Sovata 20 mai 2004; Sponsori: 6;

Volumul 4/2005:

Schimbări: în Colegiul de Redacţie apar noi membrii – Bogdan Popovici şi Szabo Miklos. Cuprinde 300 pagini, 2 coperţi; 27 autori (inclusiv Corneliu-Mihail Lungu) din care: 8 doctori; 2 doctoranzi; 7 consilieri (3 sup, 2 pr., 1 asist. 1 consilier) 4 profesori, 2 muzeografi, 1 bibliotecar, 1 inspector principal 1 teh-arh, 1 pensionar.

Structura:

Mesaj – Corneliu-Mihail Lungu

Arhivistică; 5 **comunicări**, 54 pagini, 6 **autori** – o comunicare cu doi autori: Ioan Lăcătuşu ăi Diana Joiţa, din care: doctori 2, consilieri 3 (pricipal 1, superior 1), inspector principal 1; media com/pag – 10,8 pag; **note bibliografice** 28; **Bibliografie**: 21 de lucrări; **rezumate**: 5 din care 4 engleză, 1 germană; **Imagini** 3 din care 1 facsimil şi 2 foto clădiri; **Anexe**8;

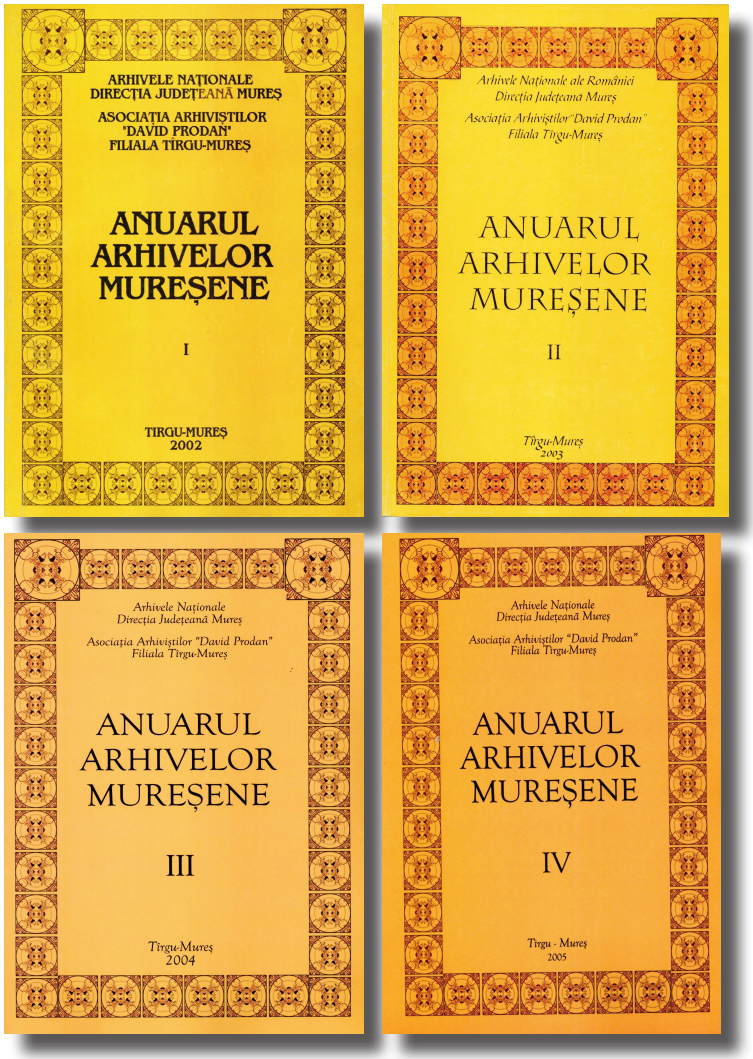
Istorie: 13 **comunicări**, 155 de pag., media: 11,9 p/com; 12 **autori** din care: Doctori 2, doctorand 1, consilieri 2 (1 sup, 1 pr), profesor 3; muzeografi 2, bibliotecari 1,, teh. Arh. 1: Aura L. Popa are două comunicări. Note bibliografice – 807, med note/com. – 62,0; rezumate – 13 din care: 11 engleză, 1 fr., 1 ger; Anexe 14; Imagini 14 din care 6 facsimile şi 8 fotografii clădiri, aspect oraş; Tematica abordată: **Religie – 5 teme** (Reintroducerea iezuiţilor în Transivania 1590-1594; Contribuţii privind istoria Protopopiatului Romano-Catolic al Mureşului în timpul revoluţiei de la 1848-1849, Religia în mentalul colectiv al românilor din ţinutul Năsăudului în a doua jumătate a secolului al XIX); **Instituţii – 3 teme** (Trăsături generale ale evoluţiei districtului Năsăud – 1861-1876; Contribuţii la istoricul Muzeului de Artă din Târgu-Mureş); **Presa – o temă** (Aspecte privind presa pedagogică sălăjană: revista Şcoala Noastră – 1924-1941); Politice – două teme (Ecouri mureşene ale revoluţiei anticomuniste din Ungaria – octombrie 1956; Ecoul revoluţiei ungare din

1956 în regiunea Mureş Autonomă Maghiară în lumina documentelor de arhivă).

Documente: 3 comunicări, 53 de pagini; 3 autori din care 2 doctori şi un consilier superior; note bibliografice – 68; Documente 17; Rezumate 3 din care 2 eng., 1 fr.,

Recenzii şi note de lectură; 9 recenzii, 17 pagini, 5 autori din care: 1 dr, 1 drd, 1 prof., 2 consilieri asistenti.

Abrevieri, **Lista autorilor**: 26, plus Corneliu Mihail Lungu – 27 autori; **Anexe**: 6 pagini, 7 imagini din care 3 facsimile şi 4 fotografii de la cea de-a IV sesiune de comunicări ştiinţifice, Sovata 19 mai 2005.

LISTA AUTORILOR

- ARDELEAN LIVIA, consilier superior, doctor în istorie, Arhivele Naţionale Cluj, cluj@arhivelenationale.ro
- BENGEAN FLORIN, doctor în istorie,Biblioteca Municipală ”Petru Maior” Reghin, , florinbengean@yahoo.com
- BOAR LIVIU, doctor în istorie, director, Arhivele Naţionale Mureş, Tîrgu-Mureş, liviuboar@yahoo.com
- BUTA MIRCEA GELU Profesor Universitar Dr., Facultatea de Teologie Ortodoxă, UBBCluj-Napoca; Manager Spitalul Judeţean de Urgenţă, butamircea@yahoo.com
- CHERAMIDOGLU CONSTANTIN, consilier superior, doctor în istorie, Arhivele Naţionale Constanţa, ccheramidoglu@yahoo.com, 0742086620
- CIUHUŢĂ GHEORGHE SORIN, inspector principal, doctorand, ciuhutasorin@yahoo.com
- COSMA ELA, cercetător ştiinţific, Institutul de Istorie ”George Barițiu” al Academiei Române, Cluj Napoca, ela_cosma@yahoo.com
- CRĂCIUN BOGDAN, Departamentul Colectii special BibliotecFilialei Cluj-Napoca a Academiei Romane, bogdanacademia@yahoo.com
- DARALCZI TIMEA, studentă, Universitatea ”Babeş - Bolyai”, darlaczi.timea@gmail.com
- DETEŞAN DANIELA, Cercetător ştiinţific, Institutul de Istorie ”George Barițiu” al Academiei Române, Cluj Napoca, detesan@academia-cj.ro
- DOBOZI MILANDOLINA BEATRICE, consilier superior, doctor în istorie, Arhivele Naţionale Mureş, Tîrgu-Mureş, milandolinad@yahoo.com
- FENEŞAN COSTIN, doctor în istorie, fost Director general al Arhivelor Naţionale, Bucureşti, costinfenesan@yahoo.com
- GEORGIŢĂ MIHAI, consilier superior, doctor în istorie, Arhivele Naţionale Bihor, bihor@arhivelenationale.ro
- LĂCĂTUŞU IOAN, doctor în sociologie, director, Cuntrul European de Studii Covasna- Harghita, Sfântu Gheorghe, cohara_ro@yahoo.com
- MAN IOAN EUGEN, tehnician arhitect, Tîrgu-Mureş, 0265-220964
- MOLDOVAN PETER, consilier superior, doctor în istorie, Arhivele Naţionale Mureş, Tîrgu-Mureş, petru4ro@yaho

- NEGRU ANEMARI MONICA, inspector superior, Arhivele Naționale Bucureşti, amonicanegru@yahoo.com
- NIȚU IONELA, consilier superior, doctorand, Arhivele Naționale Vîlcea, Rîmnicu Vîlcea, valcea.an@mai.gov.ro
- ONOFREIU ADRIAN, consilier superior, doctor în istorie, Arhivele Naționale Bistrița Năsăud, Bistrița, adrianonofreiu@yahoo.com
- PÁL ANTAL SÁNDOR, arhivist, doctor în istorie, Tîrgu-Mureş, membru extern al Academiei Maghiare din Budapesta, pal.antal.sandor@gmail.com
- PÂRVU SEBASTIAN, docor în istorie, director Centrul Ecleziastic de Documentare ”Mitropolit Nicoalwe Colan” Sfîntu Gheorghe, consilier cultural al Episcopiei Ortodoxe a Covasnei şi Harghitei, centrul_colan@yahoo.ro
- PINTILIE DAN OVIDIU, doctor în istorie, director, Arhivele Naționale Argeş, Piteşti, arges.an@mai.gov.ro
- RĂȚOI TUDOR, conferențiar universitar, doctor în istorie, director, Arhivele Naționale Mehedinți, mehedinti.an@mai.gov.ro
- SPÂNU ALIN, doctor în istorie, cercetător, Centrul de Studii Euroatlantice, Bucureşti, alinspannu@yahoo.com
- STANCU VASILE, profesor, Centrul European de Studii Covasna Harghita, Sfîntu Gheorghe, bebestancu67@gmail.com
- ŞANDRU ILIE, profesor, scriitor, publicist, preşedintele Fundației Culturale ”Miron Cristea” Toplița, sandruilie35@gmail.com
- TEŞCULĂ NICOLAE, director, Muzeul Municipal Sighişoara, doctor în istorie, nicolaetescula@yahoo.com

APARIȚIA ACESTEI LUCRĂRI A FOST POSIBILĂ CU GENEROSUL SPRIJIN FINANCIAR AL URMĂTORILOR SPONSORI, CĂRORA LE MULȚUMIM ŞI PE ACEASTĂ CALE:

- **Camera Notarilor Publici Mureş**, Preşedinte Valentin Dan
- **S.C. IRUM S.A.** Reghin, Director General Ing. Mircea OLTEAN
- **FEDERAL COOP** Tîrgu-Mureş, Preşedinte Liviu POP